1

İbn Cüzey Tefsiri

et-teshîl li-ulûmi't-tenzîl

التسهيل
لعلوم التنزيل

İBN CÜZEY

Ebû'l-Kāsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed
el-Kelbî el-Gırnâtî

beka

İbn Cüzey Tefsiri

İbn Cüzey, (ö. 741/1340) *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* isimli tefsirinde büyük oranda Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* ve İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharrarü'l-vecîz* isimli tefsirlerinden istifade etmiştir. Müfessir, tefsirine iki mukaddime yazmış, bunların ilkinde muhtasar olarak Kur'ân ilimlerine, ikinci kısımda ise garîbü'l-Kur'ân diyebileceğimiz Kur'ân'da sık kullanılan, farklı manalara gelen ve anlaşılması zor olan kelimelerin açıklamasına alfabetik sıraya göre yer vermiştir. Bu mukaddimeler hem Kur'ân'ın belli bir disiplin içerisinde anlaşılması hem de tefsir usûlü ile ilgili terimlerin kolay bir şekilde öğrenilmesi için ön hazırlık olmuştur.

Mukaddimeden sonra her âyeti Mushaf sırasına göre ele alan İbn Cüzey, anlaşılması zor kelime ve terkipleri açıklamıştır. İlgili âyetlerde kelâmî meselelere de değinen müfessir, Ehl-i sünnet görüşünü savunmuş, Mu'tezile ve benzeri mezhepleri eleştirmiştir. İbn Cüzey âyetleri, isrâiliyattan uzak durarak, sahih rivâyetlerle veciz bir şekilde tefsir etmiş, çok fazla tafsilata girmemiş, naklettiği görüşleri tahlil ve tenkit etmiş, tefsire dair bilinmesi gereken her konuya yer vermiş ve tartışmalı konularda kendi tercihlerini belirtmiştir. Bu özellikleri bakımından *et-Teshîl* tefsir literatüründe önemli bir yere sahiptir.

بسم الله الرحمن الرحيم

İBN CÜZEY TEFSİRİ

ET-TESHÎL Lİ-ULÛMİ'T-TENZÎL

1. CİLT

GİRİŞ - ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

KİTABIN ADI & YAZARI
İBN CÜZEY TEFSİRİ
ET-TESHÎL Lİ-ULÛMİ'T-TENZÎL
İBN CÜZEY

EDİTÖR
Doç. Dr. Resul ERSÖZ

TERCÜME
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZAKTAN

SON OKUMA
Murat KARTAL

İÇ & KAPAK TASARIM
A. Azzam ÖZEL& İnkreativ Arts

ISBN
978-625-6400-86-3 (Tk) 978-625-6400-87-0 (1.c)

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Sertifika No: 45522

SAFER - 1445 / EYLÜL - 2023
1. BASKI
Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0212 909 80 86
Web: www.bekakitap.com Eposta: bekayay@hotmail.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128

İBN CÜZEY

İBN CÜZEY TEFSİRİ

ET-TESHÎL Lİ-ULÛMİ'T-TENZÎL

TERCÜME
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZAKTAN

beka

İÇİNDEKİLER

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

Elinizdeki bu değerli eserin tercümesini tamamlamaya muvaffak kılan Allah Teâlâ'ya sonsuz hamdü senalar, Resûlü'ne salât ve selam olsun.

Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî'nin (ö. 741/1340) *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl* isimli eserinin farklı baskıları bulunmakla birlikte bu tercümede 2013'de Beyrut'ta dört cilt olarak neşredilen Dârü'z-Ziyâ baskısı esas alınmış, diğer taraftan bu baskı Şârika (2012) ve Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam (1995) baskıları ile karşılaştırılmış, metnin siyâk-sibâkı ve de anlamı göz önünde bulundurularak tercümeye en uygun ibare esas alınmıştır. Zikredilen baskılar arasındaki farklılıklara da mümkün mertebe dipnotlarda işaret edilmiştir.

İbn Cüzey, bu tefsirinde büyük oranda İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharrarü'l-vecîz* ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* isimli tefsirlerinden istifade etmiştir. Özellikle İbn Atıyye'nin tefsirini "en güzel ve en tertipli" tefsir olarak nitelendirmiştir. İbn Cüzey, tefsirine iki mukaddime yazmış, bunların ilkinde muhtasar olarak Kur'ân ilimlerine, ikinci kısımda ise garîbü'l-Kur'ân diyebileceğimiz Kur'ân'da sık kullanılan, farklı manalara gelen ve anlaşılması zor olan kelimelerin açıklamasına alfabetik sıraya göre yer vermiştir. Bu mukaddimeler hem Kur'ân'ın belli bir disiplin içerisinde anlaşılması hem de tefsir usûlü ile ilgili terimlerin kolay bir şekilde öğrenilmesi için ön hazırlık olmuştur.

İbn Cüzey âyetleri Mushaf tertibine göre veciz bir şekilde tefsir etmiş ve tafsilata girmemiştir. Bundan dolayı âyetlerin tefsirini anlamada kolaylık sağlamak gayesiyle ihtiyaç durumunda bazı âyetlerin

anlaşılmasına katkı sağlayacak bilgiler dipnotta verilmiştir. Tercümede mümkün mertebe metne bağlı kalınmış, ifadelerin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla ilave edilen açıklayıcı ifadeler parantez içinde verilmiştir.

Büyük bir titizlikle yapılmış olan bu tercümede eksikler ve gözden kaçan hatalar olabilir. Zira insan kaleminden çıkan hiçbir eserin kusursuz olmayacağı müsellemdir. Söz konusu hatalardan dolayı okuyucuların bizi mazur görmesini istirham eder ve hataları bildirme lütfunda bulunurlarsa da memnun oluruz.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Dr. Fatih ÖZAKTAN

İBN CÜZEY: HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

A. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Kaynaklarda zikredilen tam adı Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Yahya b. Abdurrahmân b. Yusuf b. Cüzey el-Kelbî el-Gırnatî,[1] künyesi Ebu'l-Kâsım'dır.[2] İbn Cüzey Rebîulevvel ayının 19'unda 693 (m. 1294) tarihinde Perşembe günü Endülüs'ün Gırnata şehrinde doğdu. Kendisi Yemen asıllı Benî Kelb kabilesine mensup olup

---

1 İbnü'l-Hatîb Ebû Abdullah Lisânüddîn Muhammed b. Abdullah (ö. 776/1374), *el-İhâta fî ahbâri [târîhi] Gırnâta,* I-IV, 1. bs. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, III, 10; İbn Ferhûn, Ebu'l-Vefâ Burhâneddîn İbrahim b. Ali b. Muhammed (ö. 799/1397), *ed-Dîbâcü'l-mezheb fî ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr, Kahire: Dârü't-Türas, t.y., II, 274; İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf (ö. 833/1429), *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ,* I-III, y.y.; İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine,* I-VI, Hindistan: Meclisü Dâiratü'l-Meârif el-Osmâniyye, 1972, V, 88; Davudî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö. 946/1540), *Tabakâtü'l-müfessirîn,* I-II, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.], II, 85; Ahmed Baba et-Tinbuktî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ahmed b. Ahmed (ö. 1036/1627), *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-dîbâc*, Trablus: Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 2000, s. 398; Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî (ö. 1396/1976), *el-A'lâm,* 5. bs. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002, V, 325; Muhammed Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Münestiri (ö. 1360/1941), *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*, I-II, Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, I, 306.

2 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri [târîhi] Gırnâta,* III, 10; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274; İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihâye,* III, 121; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine,* V, 88; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 85; Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, s. 398; Zirikli, *el-A'lâm,* V, 325.

biyografi yazarları onun has Arap olduğunda ittifak etmişlerdir.[3] İbn Cüzey dedelerinden Cüzey'e nisbetle anılmaktadır. İlk fetihler sırasında Endülüs bölgesine gelen ataları, Gırnâta'nın güneyindeki Velbe'ye[4] yerleşmişlerdir.[5] Kendisinin *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye* isimli eserinde belirttiği gibi dedelerinden biri olan Ebû Bekir Yahya b. Abdurrahmân[6] h. 540 senesinde Ceyyan'da (Jean) kadılık yapmıştır.[7]

İbn Cüzey Gırnata'da asalet ve şöhret sahibi bir kişiydi.[8] Yetişmiş olduğu ortamdan dolayı küçük yaşta Gırnata'da ilim tahsiline başladı. Makkarî, *Nefhu't-tıb*'da konuyla ilgili şöyle demiştir: "İbn Cüzey'in Endülüs'te herkes tarafından bilinen büyük bir evi vardı. Onun içinde bulunmuş olduğu ilmî çevre, küçük yaşta kendisini ilme adamasında etkili olmuştur."[9] İbn Cüzey kendini ilme adama, mal biriktirmede kanaatkâr olma, eser incelemede, kayda geçirmede ve de derleme ile ilgilenme konusunda örnek bir şahsiyettir.[10] Kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, usûl ve Arap dili alanlarında derin bilgi sahibi olan İbn Cüzey,[11] fakih, hafız ve müderristi.[12] Kitap toplamaya meraklı olup hükümdarların

---

3 İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî (ö. 741/1340), *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*, thk. Muhammed b. Seyyid Muhammed Mevlâ, Kuveyt: Dârü'z-Ziyâ, 2013, I, 32. Doğum tarihi için bk. Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, s. 398.

4 Şu anda İspanya'da Huelva ismiyle bilinen bir kenttir.

5 Özel, Ahmet, "İbn Cüzey", *DİA*, istanbul: TDV Yayınları, 1999, XIX, 406. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 32.

6 Makkarî, Ebu'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1041/1631), *Nefhü't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, I-VIII, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru Sadır, 1997, V, 514.

7 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 32.

8 Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 85; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

9 Makkarî, *Nefhü't-tîb,* VII, 282.

10 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine,* V, 88; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 514.

11 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine,* V, 88; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 514; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 85.

12 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 514; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 85; Ayrıca bk. Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, s. 398.

kütüphanesi kadar geniş bir kütüphanesi vardı. Genç yaşta Gırnata Ulucamii'nde imam-hatiplik görevine getirildi.[13]

İbn Cüzey'in üç oğlu olup her biri ilimde büyük bir payeye sahipti. Bunlar Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Cüzey (ö. 785/1383),[14] Ebû Abdullah Muhammed b. Cüzey (ö. 758/1356)[15] ve Ebû Muhammed Abdullah b. Cüzey'dir (?).[16]

Gırnata'da hüküm süren Nasrîler'in (Beni Ahmer) en parlak döneminde yaşayan İbn Cüzey, Nasrîler'in Merînîler'le birlikte İspanyol ve Portekiz kuvvetlerine karşı Cebelitarık yakınlarındaki Tarif'te yaptığı savaşta 7 Cemaziyelevvel 741/29 Ekim 1340 tarihinde şehit düşmüştür.[17]

B. Hocaları ve Talebeleri

Ebû Ca'fer İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî,[18] Ebû Abdullah İbnü'l-Kemmâd,[19] Ebû Abdullah İbn Rüşeyd,[20] Ebû Muhammed İbnü'l-Müezzin,[21] Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ali el-Hadramî,[22] Ebu'l-Mecd

13 Hatîb, Lisânüddîn, *el-Ketibetü'l-kâmine fî men lakînâhu bi'l-Endelüs*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1963, 46; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 85.

14 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, VII, 282; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, V, 517; a.mlf., *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri İyâz*, thk. Mustafa es-Saka vdğ., Kahire: Matbaatu Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1940, III, 187; Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, s. 492; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 332.

15 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, IV, 577; Makkarî, *Nefhü't-tîb*, V, 526; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

16 Makkarî, *Nefhü't-tîb*, V, 75; Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, s. 492.

17 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, VII, 282; Hatîb, *el-Ketibetü'l-kâmine*, 46, 47 (dipnot), 51; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 87; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306; Zübeyrî, Ali Muhammed, *İbn Cüzey ve menhecuhu fi't-tefsîr*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1987, s. 169.

18 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, V, 89; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 85.

19 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 11.

20 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, V, 89; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274.

21 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 11.

22 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, V, 89; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 85.

İbn Ali b. Ebu'l-Ahvas,[23] Kâsım b. Abdullah b. Muhammed b. Şât,[24] Abdullah b. Bartâl,[25] Abdullah b. el-Imâd,[26] Ebû Abdullah İbn Ebû Âmir b. er-Rebî'[27] gibi âlimlerden ders aldı.

Başta oğulları Ahmed,[28] Muhammed[29] ve Abdullah[30] olmak üzere Lisânü'd-Dîn İbnü'l-Hatîb,[31] Ebu'l Hasan en-Nübâhî,[32] Abdülhak İbnü'l-Atıyye,[33] Ebu'l-Kasım İbnü'l-Haşşâb[34] gibi âlimler ondan ilim tahsil etti.

C. Eserleri

1. Tefsir ve Kur'ân İlmiyle İlgili Eserleri

1. et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl.[35]

2. el-Muhtasarü'l-Bâri fî kırâati Nâfi'.[36]

---

23 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine,* V, 89; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 85.

24 Künyesi Ebu'l-Kâsım'dır. Bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 85.

25 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 274; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 85.

26 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine,* V, 89.

27 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine,* V, 89.

28 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* VII, 282; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 517; a.mlf., *Ezhârü'r-riyâz*, III, 187; Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, s. 492; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 332.

29 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* IV, 577; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 526; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

30 Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 75; Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, s. 492.

31 Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 75, 514; Tinbuktî, *Neylü'l-ibtihâc*, s. 445; Zirikli, *el-A'lâm,* V, 325.

32 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* IV, 69-70; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 36.

33 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 425, 431; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 36.

34 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*, I, 36.

35 Bu eser, 1973 yılında Kahire'de Dârü'l-Kütübi'l-Hâdise; Beyrut'ta, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî ve 2013 yılında Kuveyt'te Dâru'z-Ziyâ yayınevi tarafından basılmıştır.

36 Tunus'ta el-Mektebetü'l-Vataniyyede bir nüshası mevcuttur. Özel, "İbn Cüzey," *DİA*, XIX, 407; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 12; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 275; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 86; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 515; Zirikli, *el-A'lâm,* V, 325; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

3. Usûlü'l-kurrâi's-sitte gayri Nâfi'.[37]

2. Hadisle ilgili eserleri

1. Vesîletü'l-Müslim fî tehzîbi Sahîhi Müslim.[38]

2. el-Envârü's-seniyye fi'l-elfâzi's-sünniye.[39]

3. ed-Daavât ve'l-ezkâr el-muharrace min sahîhi'l-ahbâr.[40]

3. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ile İlgili Eserleri

1. el-Kavânînü'l-fıkhiyye fi telhîsi mezhebi'l-Mâlikiyye ve't-tenbîh alâ mezhebi'ş-Şâfiiyye ve'l-Hanefiyye.[41]

2. Takrîbü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl.[42]

---

37 Bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bk. Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecuhu fi't-tefsîr*, s. 218 (dipnot); İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 12; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 275; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 86; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 515; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

38 Bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bk. Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecuhu fi't-tefsîr*, s. 218 (dipnot); İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 275; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 86; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 515; Zirikli, *el-A'lâm,* V, 325; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

39 İbadetler, muâmelat ve adaba dair sahih hadislerin toplandığı muhtasar bir eserdir. Tamgrut'ta Dâru'l-Kutubi'n-Nasriyye'de (nr. 3191/1), Hizânetü't-Tıtvân'da (nr. 390, vr. 2-50; nr. 391, vr. 44544) ve diğer bazı kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserin Tunus'ta basıldığı kaydedilmektedir. Özel, "İbn Cüzey," *DİA*, XIX, 406-407; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 275; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 86; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 515; Zirikli, *el-A'lâm,* V, 325; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

40 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 11; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 275; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 86; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 515; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

41 Mukâyeseli fıkıh kitabı olup basılmıştır. Bk. Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecuhu fi't-tefsîr*, s. 218 (dipnot). İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 12; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 275; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 86; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 515; Zirikli, *el-A'lâm,* V, 325; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

42 Nşr. Muhammed Abdullah el-Ceburî, 1990, Bağdat; nşr. Muhammed Ali Ferkûs, 1990, Mekke; neşr. Muhammed Muhtar b. Muhammed el-Emin Şinkîtî, 1994, Kahire. Yayınevimiz tarafından tercümesi yayınlanmıştır.

3. es-Salât.[43]

4. Akâidle İlgili Eserleri

1. en-Nûru'l-mübîn fi kavâidi akâidi'd-dîn.[44]

2. ez-Zarûriyye fî ilmi'd-dîn.[45]

5. Nahivle İlgili Eseri

1. el-Fevâidul-âmme fî lahni'l-âmme.[46]

6. Terâcimle İlgili Eseri

1. Fehrese (Doğu'da ve Batı'da yetişmiş âlimler zikredilmiştir).[47]

---

43 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 299; İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*, I, 37.

44 Bir nüshası Fas'ta Karaviyyîn Kütüphanesi'nde mevcuttur (nr. 721, vr. 117b-130a). Bk. Özel, "İbn Cüzey," *DİA*, XIX, 407.
Yayınevimiz tarafından tercümesi yayınlanmıştır.

45 Bu eser, Dâru'l-kütübi'n-Nâsıriyye, 1652/3'de bulunmaktadır. Bk. Özel, Ahmet, "İbn Cüzey," *DİA,* XIX, 406.

46 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 12; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 275; Davudî, *Tabakâtü'l-müfessirîn,* II, 86; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 515; Zirikli, *el-A'lâm,* V, 325; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

47 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta,* III, 12; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-mezheb*, II, 275; Zirikli, *el-A'lâm,* V, 325; Makkarî, *Nefhü't-tîb,* V, 515; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, I, 306.

MÜELLİFİN MUKADDİMESİ

Bütün hamdler; Azîz, Vehhâb, hükümdarların hükümdarı,[48] rablerin rabbi Allah içindir. O, akıl sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere kuluna Kitab'ı indirmiş ve bu Kitab'a faydalı ilimleri, kat'i delilleri, son derece hikmetli parlak nurları ve fasl-ı hitâbı (hakla bâtılı birbirinden ayıran kesin sözü) yerleştirmiştir. Bu Kur'ân'ı yüce hususiyetlerle, gizli latifelerle, kesin delillerle, harikulâde, şaşırtıcı Rabbânî sırlarla[49] özel kılmıştır. Beyanda onu en üst meretebeye yükseltmiştir. Nitekim insanlar ve cinler onun karşısında aciz kalmışlardır. Dil üstadları, onun içindeki fesahati, mükemmelliği, belağati, i'rab ve şaşırtıcılığı kabul etmişlerdir. Ezberi kolaylaştırılmış, değişim ve dönüşümden korunacağı garanti altına alınmıştır. Bu kitap değiştirilmemiş, bundan sonra da yüzyıllarca ve çağlar boyunca asla değiştirilemeyecektir. Allah Teâlâ onu kesin hak söz, adil bir hakem, apaçık bir delil ve vahyin nüzûlüne şahit olan ve olmayan kimselerin şehâdet ettiği ebedi bir mucize kılmıştır. Allah'a yönelen mü'minler için bir hüccet, kâfir ve şüphecilerin aleyhine bir delil kılmış, içerisine koymuş olduğu hükümlerle insanlara doğru yolu göstermiş, helâl ve haramı açıklamış, İslâm'ın şiarlarını öğretmiş; emir ve nehiylere, öğüt ve uyarılara, sevapla müjdeleyip cezayla uyararak dikkat çekmiştir. Kur'ân ehlini, ehlullah ve kendi has dostu kılmış, kulları arasından onları seçmiş, onları cennet ve nimetlerinin, varılacak güzel yerin vârisi kılmıştır.

---

48 Şârika baskısında "مالِك" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında "ملِك" şeklinde geçmektedir.

49 Şârika ve Dâru'z-Ziyâ baskılarında "الأسرار الربانية العجاب" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "الأسرار الربانية، العجب" şeklinde geçmektedir.

Kitabıyla bizi özel kılıp hitabıyla bizi şereflendiren Yüce Mevlâ tüm noksan sıfatlardan münezzehtir. Bu, ne kadar büyük bir nimet, kesin bir hüccet! Allah Teâlâ, şükrünü yerine getirmeyi, hakkını tam vermeyi, kıymetini bilmeyi bize ilham etsin. Başarım ancak Allah'tan'dır. O benim Rabbimdir. O'ndan başka ilâh yoktur. O'na dayandım, tevbem ve dönüşüm yalnız O'nadır. Allah'ın salât ve selamı, ihsanı (bereketi) ve ikramı, bizi Allah Teâlâ'ya yönelten ve Allah'ın risaletini bize tebliğ eden, bize yüce Kur'ân'ı, âyetleri ve hikmet dolu sözü getiren, Allah yolunda hakkıyla cihad eden, kulların kurtulmasını arzulayarak tüm gücünü sarf eden, açıklayan, izah eden, öğreten ve nasihatte bulunan kimseye olsun ki -nitekim nihayetinde delil ortaya konulmuş, doğru yol gözükmüş, doğruluk sapıklıktan ayrılmış, hak ortaya çıkmış, şek ve şüphe karanlığı dağılmıştır.- İşte o kişi, Efendimiz, mevlâmız neseplerin en temizinden, nesillerin en şereflisinden seçilmiş, özün de özünden süzülmüş Hâşimî, Kuraşî, ümmî Nebî, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir. Allah Teâlâ onu apaçık mucizelerle, parlak âyetlerle, düşmanları perişan eden askerlerle, keskin kılıçlarla desteklemiştir. Dünya ve ahiret şerefini onda toplamış, abdest uzuvları nurlu, parlak yüzlü kimselere onu önder kılmıştır. Hesap gününde ilk şefaat edecek, cennete ilk girecek, kapıyı ilk çalacak olan odur. Allah'ın saf ve hoş selamı ona ve tertemiz ailesine, arkadaşların en değerlisi, dostun en hayırlısı kıymetli ashâbına olsun ki, o selâm ne sayılıp hesaplanabilir ne de onun en basit niteliğini anlatmaya hatiplerin dilleri, kâtiplerin kalemi ulaşabilir.

Yüce Kur'ân ilmi, ilimler içinde mertebesi en yüksek, şanı en yüce, ecri en büyük, zikri en şerefli olandır. Allah Teâlâ bana Kur'ân hizmetiyle meşgul olmayı, Kur'ân'ı öğrenmeyi ve öğretmeyi, Kur'ân'ın manalarını anlamaya sevdalı olmayı, Kur'ân ilmlerini tahsil etmeyi lütfetti. Kur'ân tefsiriyle ilgili âlimlerin kaleme aldıkları çeşitli özelliklere sahip farklı türlerde eserleri inceledim. Kimisi eserini kısa tutmayı, kimisi de cilt sayısını aşırı derecede artıracak[50] kadar uzatmayı tercih etmişti. Bir kısmı, tüm ilim dallarına değinmeksizin bazılarıyla ilgili açıklama yapmış, bir kısmı, insanların görüşlerini nakletmeyi esas almış, bir kısmı da

50 Şârika ve Dâru'z-Ziyâ baskılarında "أكثر" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "كثّر" şeklinde geçmektedir.

inceleme, tahkik ve tedkîke dayanmıştır. Her biri örnek aldığı yolu tutup kabul etmiş olduğu mezhebin yolundan gitmiştir. Gerçi Allah, her birine varılacak en güzel yeri (cenneti) vaat etmiştir.

Hülâseten ben de onların yollarına girmeyi ve onların grubuna katılmayı arzuladım. Bu kitabı, yüce Kur'ân'ın tefsiri ve onunla ilgili diğer ilimler için derledim. (Bu kitabı hazırlarken) faydalı bir yol izledim. Zira kapsamlı, veciz bir şekilde hazırladım. Dört inceliği ihtiva eden dört maksat gözettim.

Birinci incelik: Küçük hacimli bu kitapta, öğrencilere kolaylaştırmak ve ilgi duyanları cezbetmek için birçok ilim toplanmıştır. Yine bu kitap, uzun ilmî oturumların ihtiva ettiği şeyleri barındırmaktadır. Ancak bu neticeye ilmî oturumlar özetlenip irdelendikten, bölümler gözden geçirildikten, faydasız şeyler ve fazlalıklar çıkarıldıktan sonra ulaşılmıştır. Bu kitapta, ifrat ve tefrite kaçmadan, arzu edilmeyen kabuk hükmündeki şeylere yer vermeden, rağbet edilen ve temel olan Kur'ân ilim dallarının her birine yer verdim. Ayrıca ibareleri veciz bir şekilde ifade etmeye, aşırı derecede özetlemeye, sözü uzatmaktan ve tekrardan kaçınmaya gayret ettim.

İkinci incelik: Bu kitapta diğer kitaplarda nadiren bulunan ilginç incelikler, harika nükteler zikredildi. Zira bunların bir kısmı, kalbî duygularımın ve düşüncelerimin tercümanıydı,[51] bir kısmı[52] -Allah kendilerinden razı olsun- üstadlarımdan edindiğim şeylerdi ve bunları ilginç risâlelerde geçen, az bulunan, hoş görülen nüktelerden toplamıştım.

Üçüncü incelik: Müşkil (kapalı) ifadelerin izah edilmesi: Bu, ya sıkı düğümlerin çözülmesiyle ya güzel ibarelerle ve ihtimallerin giderilmesiyle ya da kapalı ifadelerin açıklanmasıyla yapılmıştır.

---

51 Şârika ve Dâru'z-Ziyâ baskılarında "نتائج فكري" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "وينابيع ذكرى" şeklinde geçmektedir.

52 Şârika ve Dâru'z-Ziyâ baskılarında "أو" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "و" şeklinde geçmektedir.

Dördüncü incelik: Müfessirlere ait görüşlerin incelenmesi: Bu görüşlerden hatalı olanların sahih olanlardan ayrılması, tercih edilen görüşlerin tercih edilmeyen görüşlerden ayırt edilmesidir.

İnsanların ortaya koyduğu görüşlerin mertebeleri şu şekildedir:

1. Güvenilen sahih görüşler.

2. Dikkate alınmayan bâtıl görüşler.

3. Doğru ve yanlış olma ihtimali olan görüşler. Diğer taraftan bu ihtimal de birbirine eşit veya birbirinden farklı olabilir. Aralarındaki farklılık da az veya çok olabilir.

Bu kısımlarda her görüşün mertebesini bildiren farklı ifadelere yer verdim. En alt mertebedeki görüş de hatalı veya bâtıl olarak açıklamış olduğum görüştür. Daha sonra da onun hakkında "zayıf veya uzak bir görüş" derim. Akabinde "Diğer görüş ondan daha çok tercihe şayandır" veya "daha güçlü" ya da "daha kuvvetli" yahut "daha meşhur" derim.

Yine bir görüşü diğerinin önüne almam, öne alınan görüşün tercih edildiğine işaret etmek içindir veya o konuyla ilgili "قيل كذا/bir görüşe göre şöyle şöyledir" denilmesi onun sorumluluğundan kurtulmak içindir. Ancak konuyla ilgili görüşü söyleyen kişiyi belirttiğimde bununla iki gayeden birini güderim: Ya onun sorumluluğundan kurtulmak ya da onu söyleyen kişi rehber olarak görülen biri ise o görüşü desteklemek. Ne var ki, ben görüşleri sahiplerine nadiren isnad ederim. Bu da görüşlerin sahiplerine isnaddaki sıhhat eksikliğinden veya onlara nisbette nakleden kişilerin ihtilaf etmesinden kaynaklanır. Bir şeyi herhangi birinin sözünden hikâye etmeden aktardığımda işte bu, ister kendi tarafımdan ister kendim dışında bir başkasının görüşünü tercih ettiğimden olsun o sözü üstlendiğime veya kabul ettiğime işaret eder. Görüş, son derece geçersiz ve bâtıl ise kitabımı bu görüşten[53] korumak için asla zikretmem. Belki o görüşe karşı uyarıda bulunmak için zikretmişimdir. Tercih ve

---

53 Bu ifade Şârika ve Dâru'z-Ziyâ baskılarında "للكتاب عنه" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "للكتاب" şeklinde geçmektedir.

tashih konusunda takip ettiğimiz bu yol,[54] ilmî kurallara veya Arap dilinin gerektirdiği şeylere dayanır.

Buradan sonra görüşler arasında tercihi gerektiren şeyler hakkında inşâallah bir bölüm zikredeceğim.

Bu kitabı, *Kitâbü't-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl* olarak isimlendirdim.

Baş tarafında iki mukaddime kaleme aldım:

Birincisi: Faydalı bölümler ve kapsamlı küllî kâideler hakkındadır.

İkincisi: Kur'ân'da sık kullanılan kelimeler hakkındadır.[55]

Derlenmiş olan bu kitabın mebrûr bir amel, meşkûr bir sa'y olmasını, beni naîm cennetlerine ulaştıracak ve cehennem azabından koruyacak bir vesile olmasını yüce ve kerîm Allah'tan dilerim. Güç ve kuvvet sadece yüce ve azîm Allah'ın elindedir.

54 Bu ifade Şârika ve Dâru'z-Ziyâ baskılarında "وهذا الذي ارتكبت من الترجيح" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "وهذا الذي من الترجيح" şeklinde geçmektedir.

55 Bu ifade Şârika ve Dâru'z-Ziyâ baskılarında "فيما كثر دوره من اللغات الواقعة في القرأن" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "فيما كثر دوره من اللغات الواقعة" şeklinde geçmektedir.

BİRİNCİ MUKADDİME

Burada On İki Bölüm Bulunmaktadır

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'IN NÜZÛLÜ, MUSHAF'TA TOPLANMASI, NOKTALANMASI, HİZB VE TA'ŞÎRLERE (ONLUKLARA) AYRILMASI, İSİMLERİNİN ZİKREDİLMESİ

Kur'ân'ın Nüzûlü

Kur'ân, Allah'ın Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i Mekke'ye elçi olarak göndermiş olduğu kırk yaşında iken başlayıp Medine'ye hicret edinceye kadar peyderpey nâzil oldu, daha sonra da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ruhunu Allah'a teslim edinceye kadar Kur'ân'ın nüzûlü Medine'de devam etti. Kur'ân'ın nüzûl süresi, yirmi yıldır. Bir görüşe göre yirmi üç yıldır. Bu iki farklı görüş, Resûlullah'ın vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu konusundaki ihtilaftan dolayıdır. Resûlullah altmış yaşında mıydı yoksa altmış üç yaşında mıydı?

Kur'ân, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bazen tam bir sûre olarak bazen de münferit âyetler şeklinde nâzil oluyor, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* sûre tamamlanıncaya kadar bu âyetleri birbirine ekliyordu.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Kur'ân'dan ilk nâzil olan âyet ve sûreler şunlardır: Alak sûresinin baş tarafı sonra da Müddessir ve Müzzemmil sûreleridir. Bir görüşe göre ilk inen sûre Müddessir sûresidir. Bir görüşe göre Fâtiha sûresidir. Âişe *radıyallahu anhâ*'dan (ö. 58/678) nakledilen sahih hadisten dolayı ilk görüş doğrudur. Vahyin başlangıcı hakkında rivâyet edilen uzun bir hadiste Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demiştir: Allah Resûlü Hira mağarasında iken melek ona gelip ***"Oku"*** dedi. Allah Resûlü ***"Ben okuma bilmem"*** dedi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***"Melek beni yakaladı, sıktı, gücüm tükenecek derecede sıktı, sonra bıraktı. Bana, 'Oku' dedi. Ben 'Okuma bilmem' dedim. Beni ikinci kez yakalayıp sıktı. Gücüm tükenecek derecede sıktı. Sonra bıraktı ve bana, 'Oku' dedi. Ben 'Ben okuma bilmem' dedim. Üçüncü kez beni yakalayıp sıktı. Gücüm tükenecek derecede sıktı. Sonra bıraktı ve bana*** 'اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (١) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (٢) اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (٣) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (٤) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ/***Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılanmış yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir'[56] dedi."*** Bu olaydan sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* kalbi titreyerek eve döndü ve ***"Beni örtün, beni örtün"*** dedi. Üzerini örttüler. Nihayet üzerinde bulunan korkuyu attı.[57]

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) yoluyla gelen rivâyet ise şöyledir: Allah Resûlü ***"Beni örtün"*** dedi. Ardından Allah Teâlâ ***"Ey örtünüp bürünen (Resûlüm)"***[58] âyetini indirdi.

Kur'ân'da en son indirilen sûre, Nasr sûresidir ("اِذَا جَاءَ نَصْرُ اللهِ وَالْفَتْحُ/***Allah'ın yardımı ve zaferi gelip de...***)[59] Bir diğer görüşe göre, Bakara'da yer alan ribâ âyetidir.[60] Bir başka görüşe göre de ribâ âyetinden önceki âyettir.[61]

---

56 Alak 96/1-5.

57 Buhârî, 4353; Müslim, 160; Tirmizî, 3248.

58 Müzzemmil 73/1.

59 Nasr 110/1.

60 "يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ"/***Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin."*** (Bakara 2/278)

61 Buradan maksat muhtemelen "وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ/***Allah'a döndürüleceğiniz sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının"*** (Bakara 2/281) âyetidir.

Kur'ân'ın Mushaf'ta Toplanması

Kur'ân, Allah Resûlü zamanında ayrı ayrı sayfalarda ve kişilerin zihinlerinde bulunmaktaydı. Allah Resûlü vefat edince Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) evinde oturup Kur'ân'ı nüzul sırasına göre bir araya getirdi. Keşke onun Mushaf'ı bulunabilseydi. Şüphesiz onda Kur'ân hakkında büyük bir birikim bulunmaktaydı fakat o bulunamadı. Yemâme gününde Müseylemetü'l-Kezzâb (ö. 12/633) ile yapılan savaşta sahâbeden bir grup şehit edilince Ömer *radıyallahu anh* (ö. 23/644), kurrânın ölmesinden korkarak Ebû Bekir *radıyallahu anh*'a Kur'ân'ın cem edilmesini önerdi. O da sûreleri bir sıra gözetmeksizin bir araya topladı. Bu Mushaf, önce Ebû Bekir es-Sıddîk'ın sonra Ömer b. el-Hattâb'ın ondan sonra da onun kızı ve mü'minlerin annesi Hafsa'nın (ö. 45/665) yanında kaldı. Bu esnada sahâbeden uzaktaki bölgelerde yazılan sahîfeler de yayıldı. Bu sâhifeler arasında ihtilaflar vardı. Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656) sahîfeler arasındaki bu ihtilaflardan korkarak Osman b. Affân'a (ö. 35/656) bu sahîfeleri bir mushafta cem etmesini önerdi. Osmân *radıyallahu anh* da bu öneriyi kabul edip Zeyd b. Sâbit'i (ö. 45/665) cem ile görevlendirdi, üç kişiyi de yardımcı olarak verdi. Bunlar Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm ve Saîd b. el-Âs b. Ümeyye'dir. Onlara "Bir yerde ihtilaf ettiğinizde Kureyş lehçesini dikkate alın" dedi. Onlar, Hafsa'nın yanında bulunan Mushaf'ı bu son cem işleminde İmam Mushaf (en doğru kıyas merciî) olarak kabul ettiler. Osman *radıyallahu anh* da bu çalışmalara destek olup katılıyordu. Bu Mushaf tamamlanınca Osman *radıyallahu anh* ondan nüshalar çoğaltıp bunları beldelere gönderdi. Bunun dışındaki diğer mushafların yırtılmasını ya da yakılmasını emretti. Bu rivâyetin Arapçasında geçen ("تخرق/yırtılması" kelimesi) "تحرق/yakılması" şeklinde noktasız ve "تخرق/ yırtılması" şekinde noktalı olarak nakledilmiştir.

Sûrelerin tertibini şu andaki hâline getiren, Osman *radıyallahu anh*, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ve onlarla birlikte Mushaf'ı yazmış olan kişilerdir. Bir görüşe göre, bunu Resûlullah yapmıştır. Ancak bu görüş zayıftır. Zira bu konuda gelen rivâyetler bu görüşü reddetmektedir.

Kur'ân'ın Noktalanması, Hizb ve Ta'şîrlere (Onluklara) Ayrılması

Bu ilk defa Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) emri ile Haccâc b. Yûsuf'un (ö. 95/714) çalışmasıdır. Haccâc b. Yûsuf, hizblere ayrılmasını da bu çalışmaya ilave etmiştir. Bir görüşe göre ilk noktalamayı yapan kişi Yahya b. Ma'mer'dir (ö. 90/708). Bir görüşe göre de Ebu'l-Esved ed-Düelî'dir (ö. 69/688).

Kur'ân'a ta'şîr[62] konulmasına gelince; bir görüşe göre, bunu Haccâc b. Yûsuf yapmıştır. Bir görüşe göre de bilakis bunu Abbâsî halifesi Me'mûn emretmiştir.

Kur'ân'ın İsimleri

Kur'ân'ın dört ismi vardır: Kur'ân, Furkân, Kitap ve Zikir. Onun diğer isimlendirmeleri sıfattır, isim değildir. Azîm, kerîm, mübîn, mecîd ve bunlara benzer sıfatları gibi.

Kur'ân kelimesine gelince; aslı "قَرَأَ/okudu" fiilinin mastarıdır. Daha sonra okunan kitap için kullanılmıştır.

Furkân kelimesi de aynı şekilde mastardır. Hakkı ve bâtılı birbirinden ayırmak anlamındadır.

Kitap, mastardır, daha sonra yazılan şey için kullanılmıştır.

---

62 Sûre içinde her on âyette bir işâret konularak yapılan bölümlenmeye "ta'şîr" denilmektedir. Bunun Kur'ân ilimlerindeki orijinal ismi "Avâşiru'l-Kur'ân"dır. Bazı âlimlerin dediğine göre, Kur'ân'la meşgul olan bazı insanlar bir sûre içindeki her beş âyetin sonuna "hams" kelimesini, her on âyetin sonuna da "aşr" kelimesini yazdılar. Sûre bitinceye kadar her beş âyette "hams," her on âyette "aşr" yazmayı sürdürdüler. Bazıları ise "hams" kelimesinin yerine bu kelimenin baş harfi olan خ/hı harfini, "aşr" yerine de bu kelimenin ilk harfi olan ع/ayn harfini yazdılar. Geniş bilgi için bk. Koçyiğit, Hikmet, Kur'ân'ın Bölümlenmesi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi) (İİFD) (EAÜİFD)*, 2013, sayı: 39, s. 379.

Zikr'e gelince; Kur'ân'da Allah'ı anma, hatırlatma ve öğüt bulunduğu için Kur'ân bu şekilde isimlendirilmiştir.

Kur'ân'ın bir parçası olan *sûre* lafzını, "سؤرة" şeklinde hemzeli ve Kureyş lugatına göre de "سورة" şeklinde hemzesiz okumak caizdir.

Âyete gelince; aslı alâmettir. Daha sonra Kur'ân'da yer alan cümleler de âyet olarak isimlendirilmiştir. Zira âyetler, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğruluğunun alâmetidir.

İKİNCİ BÖLÜM
MEKKÎ VE MEDENÎ SÛRELER

Şunu bil ki, Mekkî sûreler Mekke'de inmiş olan sûrelerdir. Mekke dışında inse de hicretten önce inmiş sûrelerin tümü Mekkî kabul edilir. Nitekim Medenî sûreler de Medine'de inmiş sûrelerdir. Yine Medine dışında inmiş olsa da hicretten sonra inmiş olanların tümü Medenî sayılır.

Sûreler üç kısma ayrılır:

1. İttifakla Medenî olanlar: Bunlar yirmi iki sûredir: el-Bakara, Âl-i İmrân, en-Nisâ, el-Mâide, el-Enfâl, et-Tevbe, en-Nûr, el-Ahzâb, el-Kıtâl, el-Feth, el-Hucûrât, el-Hadîd, el-Mücâdele, el-Haşr, el-Mümtehine, es-Sâf, el-Cuma, el-Münâfikûn, et-Tegâbun, et-Talâk, et-Tahrîm ve en-Nasr.

2. Mekkî veya Medenî olduğuna dair hakkında ihtilaf olanlar: Bunlar on üç sûredir: Ümmü'l-Kur'ân (Fâtiha), er-Ra'd, en-Nahl, el-Hac, el-İnsân, el-Mutaffifîn, el-Kadr, el-Beyyine, ez-Zilzâl, el-Mâûn, el-İhlâs, el-Muavvizeteyn (el-Felak ve en-Nâs).

3. İttifakla Mekkî olanlar: Kalan diğer sûreler böyledir. Şu da bir hakikattir ki, Medenî sûrelerde Mekkî âyetler bulunduğu gibi Mekkî sûrelerde de Medenî âyetler bulunabilir. Böylesi azdır ve çoğu da ihtilaflıdır.

Şunu bil ki, Mekkî sûrelerin çoğu, akâidi ispat, müşriklere cevap ve nebîlerin kıssaları hakkında inmiştir. Medenî sûrelerin çoğu ise şer'î hükümler, Hristiyan ve Yahudilere cevap, münafıkların anlatılması, bazı meselelerle ilgili fetvalar ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in gazveleri hakkında inmiştir. ***"Ey iman edenler"*** hitabının olduğu yerler Medenîdir. ***"Ey insanlar"*** hitabı ise hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN'IN İHTİVA ETTİĞİ İLİMLER VE KONULAR

Bu konuyu hem hülâseten hem de ayrıntılı bir şekilde anlatacağız.

Hülâseten

Şunu bil ki, Kur'ân ile hedeflenen şey, insanları Allah'a kulluk etmeye ve Allah'ın dinine girmeye davet etmektir. Bu hedef de iki durumu gerektirir ki her ikisi de zorunludur ve Kur'ân'ın tüm manaları bu ikisine dayanır.

Birincisi: İnsanların kendisine davet edildiği kulluğun açıklanması.

İkincisi: İnsanları kulluğa katılmaya yönlendiren ve sevk eden âmillerin anlatılması.

Kulluğa gelince; akâid esasları ve amelî hükümler olmak üzere iki kısma ayrılır.

Kulluğa sevk eden âmillere gelince; bunlar da teşvik ve sakındırma olmak üzere iki tanedir.

Tafsîlatlı

Şunu iyi bil ki, Kur'ân'ın ana konuları, rubûbiyyet ilmi, nübüvvet, mead, ahkâm, va'd, vaîd ve kıssalar olmak üzere yedi tanedir.

Rubûbiyyet İlmi

Şanı yüce yaratıcının varlığının ispatı ve yarattıkları vasıtasıyla bunun delillendirilmesi. Mahlûkata dikkat çekme, göklerin ve yerin, canlıların ve bitkilerin, rüzgârın ve yağmurun, güneşin ve ayın, gecenin ve gündüzün yaratılışından ve bunlara benzer diğer varlıklardan ibret alma kabilinden Kur'ân'da var olan her şey, kendilerini yaratan Allah'a delildir.

Aynı şekilde, Allah'ın varlığının ve birliğinin ispatı, müşriklere verilen cevaplar, Allah'ın hayat, ilim, kudret, semî', basar gibi sıfatlarla ve bunlara benzer diğer isim ve sıfatlarla tanıtılması ve kendisine yakışmayan şeylerden tenzih edilmesi rubûbiyyet ilminin konusu kapsamındadır.

Nübüvvet

Bu konu genel olarak peygamberlerin, özel olarak da Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nübüvvetinin ispatı, Allah'ın onlara indirdiği kitapların, Allah ile peygamberler arasında aracı olan meleklerin varlığının ispatı ve bunlardan herhangi birini inkâr edenlere cevap vermek hakkındadır. Kur'ân'da geçmekte olan Resulullah'ın vahiy sürecine alıştırılması, onun şanının yüceltilmesi, onun ve diğer peygamberlerin övülmesi gibi hususlar da bu konuya dahildir.

Ahiret

Öldükten sonra dirilişi ispat etmek ve buna dair delilleri ortaya koymak, buna karşı çıkan kimselere cevap vermek, ahiret hayatında var olan; cennet, cehennem, hesap, mizan, amel defterleri, birçok korku ve benzeri durumlardan behsedilmesi (bu konu kapsamındadır).

Ahkâm

Bunlar emir ve nehiylerdir: Vacib, mendûb, haram, mekruh, mübah olmak üzere beş kısma ayrılır. Bunların bir kısmı namaz, oruç gibi

bedenî ibadetlerle ilgili, bir kısmı zekât gibi malî ibadetlerle ilgili, bir kısmı ihlâs, havf-recâ ve benzerleri gibi kalple ilgilidir.

Va'd (Söz)

Bunun bir kısmı dünyada hayrın, zaferin, üstün gelmenin vb. konuların vaat edilmesi, bir kısmı da cennet ve nimetlerinin tavsif edilmesi gibi ahiret hayrının vaat edilmesi şeklinde olur. Bu, (ilkine nazaran) Kur'ân'da daha çok yer alır.

Vaîd (Tehdit)

Bunun bir kısmı dünyada ceza ile korkutmak, diğer bir kısmı da cehennem ve azabının tavsifi, kıyamet ve kıyametin ürpertici vasıfları gibi ahirette ceza ile korkutmak şeklinde olur. Bu, (ilkine nazaran) Kur'ân'da daha çok yer alır. Kur'ân'ı bir düşün; va'd'in, vaîd ile ilgili olduğunu görürsün. Hem korkutma ve sakındırmayı bir araya getirmek hem de biriyle diğerini açıklamak için ikisinden biri, diğerinin hemen akabinde zikredilmiştir. Nitekim "Eşya zıddı ile bilinir" denilmiştir.

Kıssalar

Bu, geçmiş peygamberlerin ve onların dışında Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn gibi kişilerin haberlerinin anlatılmasıdır. Şayet "Kur'ân'da peygamber kıssalarının tekrar edilme nedeni nedir?" denilirse, buna üç şekilde cevap verilir:

Birincisi: Bir sûrede anlatılan peygamber bilgileri diğer bir sûrede anlatılmamıştır. Bunların her birisinde, diğerine ilave bir incelik bulunmaktadır.

İkincisi: Kur'ân'ın fesâhatini iki yolla ortaya çıkarmak için peygamber haberleri, yeri geldiğinde itnâp[63] yolu ile yeri geldiğinde îcâz[64] yolu ile anlatılır.

Üçüncüsü: Peygamber haberlerinin anlatılması ile birçok gaye hedeflenmekte olup bu hedeflerin artmasına bağlı olarak peygamber haberlerinin anlatımı da çoğalır. O hedeflerin bazıları şunlardır:

1. Peygamberler tarafından gerçekleştirilmiş olan bazı mucizelerin ve onları inkâr edenlerin farklı şekillerde helâk edilmesinin anlatılması ile geçmiş peygamberlerin nübüvvetlerinin ispat edilmesi.

2. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in herhangi bir kimseden öğrenmeden bu bilgileri nakletmesi ile onun nübüvvetini ispat etmek bu gayelerden bir diğeridir. Allah Teâlâ'nın "مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَا/***(Resûlüm!) Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin***"[65] âyeti özellikle buna işaret eder.

3. Allah'ın varlığının ve birliğinin ispat etmek. Nitekim Allah Teâlâ'nın inkâr eden ümmetlerin helakinden bahsederken "فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ/***Rabbinin (azap) emri geldiğinde, Allah'ı bırakıp da taptıkları ilâhları onlara hiçbir şey sağlamadı***"[66] buyurmuş olması da bunu göstermektedir.

4. İnkâr eden kimselerin Allah'ın azabının şiddetinden ve O'nun kudretinden ibret alması.

5. Allah Teâlâ'nın "وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ/***And olsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı***"[67] âyetinde olduğu gibi geçmiş peygamberler örnek gösterilmek sûretiyle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendi kavminin yalanlamasından dolayı teselli edilmesi.

---

63 "Bir düşüncenin bir gayeye binaen fazla sözle ifade edilmesi" demektir. Geniş bilgi için bk. Durmuş, İsmail, "İtnâp," *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 215-219.

64 "Az sözle çok şey ifade etme" anlamında meânî terimi. Geniş bilgi için bk. Saraç, M.A. "Îcâz," *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 392.

65 Hûd 11/49.

66 Hûd 11/101.

67 En'âm 6/34.

6. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in teselli edilmesi ve kendisinden önceki peygamberlere yardım edildiği gibi ona da yardım edileceğine dair söz verilmesi.

7. Onlardan önce yaşamış kâfirlerin cezalandırıldığı gibi kâfirlerin cezalandırılmakla korkutulması, ayrıca peygamber haberlerinin ihtiva etmiş olduğu harikulâda olaylar, öğütler, peygamberlerin delil getirmeleri ve inkârcılara cevap vermeleri ve benzeri hususlar.

Madem ki peygamber kıssaları birçok faydalı bilgiyi açıklamaktadır, ben de birçok yerde bu kıssaları zikrettim. Nitekim her makamın söylenecek bir sözü vardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KUR'ÂN'LA İLGİLİ İLİM DALLARI

Şunu iyi bil ki, Kur'ân hakkında konuşmak on iki ilim dalında konuşmayı gerektirir. Bunlar tefsir, kıraatler, ahkâm, nesh, hadis, kıssalar, tasavvuf, usûlü'd-dîn, usûlü'l-fıkh, dil, nahiv ve beyandır.

1. Tefsir

Bizzat tefsirin kendisi amaçtır. Diğer zikredilen ilim dalları ise ya ona yardımcı ya onunla ilgili ya da ondan türemiş araçlardır. Tefsir, Kur'ân'ın açıklanması, manasının beyan edilmesi, ibârenin[68] (mensûs

68 İbarenin delâleti: Lafzın ibaresi onu meydana getiren harf, kelime, terkip ve cümleler demektir. İbarenin delâleti ise nassın lafız ve sîgasından ilk bakışta anlaşılan manaya, harfî manasına delâlet etmesi demektir. Bu lafza "dâl bi'l-ibâre" denilir. Bu mana, lafzın sevk edilişinin aslî veya ikinci derecede (tâlî, tebaî) gayesini teşkil ettiğinden birçok usûlcü bunu "nassın sevk ediliş gayesi" olarak tanımlar. Mesela; birden fazla kadınla evlilikten bahseden âyetin (Nisâ 4/3) sevk edilişinin aslî gayesi, çok evliliğin mübahlığını, adaleti sağlamada endişesi olanların tek kadınla evlilikle yetinmesinin gerekliliğini bildirmek içindir. Âyetten, evliliğin helâl ve mübah olduğu kendiliğinden anlaşılmakla birlikte bu mana lafzın söyleniş gayesi açısından ikinci derecede kalmaktadır. Mananın, sevkin aslî veya tâlî gayesi olması şeklindeki ikili ayrımı lafzın manaya delâletinin açıklığının da dereceleri olduğundan bu aynı zamanda zâhir ile nassın ayrımını da sağlayan bir kriterdir. Bk. Bardakoğlu, Ali, "Delâlet," *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 119-122.

aleyh), veya işâretin[69] ya da delâletin iktizâ[70] etmiş olduğu şeyin ortaya çıkarılmasıdır.

Şunu bil ki, tefsirin bir kısmında ittifak edilmiş, bir kısmında ise ihtilaf edilmiştir. Ayrıca hakkında ihtilaf edilen kısım üç türlüdür:

Birinci tür: Manada ittifak olmakla birlikte ibarede ihtilaf edilenler. Müelliflerin çoğu, bunu tefsirde ihtilaf olarak saymıştır. Aslında manadaki

---

69 İşaretin delâleti: Lafzın, ibarenin delâletinin ve sözün sevk ediliş gayesinin dışında kalan fakat yine de dil ve mantık kurallarına göre lafızdan dolaylı olarak çıkarılabilen bir manaya delâletidir. "Lafzın iltizamî delâleti" de denilen bu nevi delâlet lafzın doğru anlaşılmasının şartı değildir. Çünkü lafzın ibare manasını o dili bilen herkes anlayabildiği hâlde işaret manalarını ancak dilin inceliklerini bilenler kavrayabilir. Öte yandan nassın işaret manası bazen çok açık olup az bir inceleme ile anlaşılabilirken bazen de kapalı olduğundan derin düşünce ve dikkatli incelemeye ihtiyaç gösterir. İnsanların düşünce tarzı, bakış açısı ve derinliği eşit olmadığından bu tür delâletler anlamada değişik seviyelere sahip olmuşlardır. Bu sebeple lafızların işaret yoluyla delâlet ettiği manalarda müctehidler arasında önemli görüş farklılıkları meydana gelmiştir. Mesela; Kur'ân'da Medine'ye hicret eden muhâcirlerin "fakirler" olarak nitelendirilmesinin (Haşr 59/8), Mekke'deki malları üzerinde mülkiyet haklarının sona erdiğine ve kâfirlerin istilâsının temellük sebebi olduğuna işaret yoluyla delâlet ettiği söylenir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de çocuğun babaya nisbet edilmesinin (Bakara 2/233), nafakasının da babaya ait olacağı, evlenme sırasında denkliği belirlemede babanın nesebinin asıl alınacağı, ihtiyaç hâlinde babanın çocuğunun malını karşılıksız harcayabileceği gibi hususlara işaret yoluyla delâlet ettiği ifade edilir. Lafızlardan bu kabil işaret manalarının çıkarılmasında o konuda rivayet edilen muhtelif hadislerin, o dönemin örf ve kültürünün de önemli rolü vardır. Bk. Bardakoğlu, Ali, "Delâlet," *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 119-122.

70 İktizânın Delâleti: Sözün doğru anlaşılıp hüküm ifade edebilmesi için belli bir takdir yapılması gerekiyorsa, söylenmiş kısmın bu takdir edilecek söylenmemiş kısma delâletine "iktizâ yoluyla delâlet" veya "nassın iktizâsı" denilir. Mesela; ***"Anneleriniz size haram kılındı"*** (Nisâ 4/23) meâlindeki âyetin takdiri, "Annelerinizi nikâhlamanız size haram kılındı" tarzındadır. Aynı şekilde ümmetten hatanın, unutmanın ve zorla yaptırılan şeylerin kaldırıldığını bildiren (İbn Mâce, "Talâk," 16) hadisin takdiri de "hata, unutma ve ikrahın sonuçlarının ve bunlardan doğacak mesuliyetlerin kaldırıldığı" tarzındadır. İktizâ ile yani sözün gereği sabit olan şeyler, lafızda mevcut olmadığı hâlde sözün doğru ve anlamlı olması için yapılması gereken takdir ve ilavelerdir. Böyle bir takdiri yapmak bazen aklen, bazen de şer'an (hukuken, dinen) gerekli olur. Ancak sadece şer'an takdir gerektiren lafızları iktizânın delâleti sayıp diğerlerini mahzuf ve muzmer sayanlar da vardır. Bk. Bardakoğlu, Ali, "Delâlet," *DİA*, İstanbul, 1994, IX,119-122.

ittifaktan dolayı bu gerçekte ihtilaf değildir, bunu biz bir görüş olarak kabul edip mütekaddimundan birinin ifadesiyle ya da ona yakın olan bir ifadeyle yahut o manaları bir araya getiren bir ifadeyle ifade ettik.

İkinci tür: Bir mana altına giren örneklerin çokluğundan dolayı örneklendirme konusundaki ihtilaf. Burada herhangi bir misalin bizzat kendisi kastedilmiş değildir, asıl kastedilen şey o misallerin umûm altında gruplandırılmasındaki genel manadır. Müelliflerin birçoğu da bunu, hakikatte bir farklılık olmamasına rağmen ihtilaf olarak kabul etmiştir. Zira bunlardaki her bir ifade, kastedilen anlamın tümü değil kastedilen mana için bir misaldir. Biz bunu farklılık olarak kabul etmedik. Bilakis bunu tüm bu görüşlerin altına girdiği genel bir ifade olarak dile getirdik. Bazen de bu görüşleri, kastedilen genel manaya dikkat çekmekle birlikte örnekleme yoluyla zikrettik.

Üçüncü tür: Manada ihtilaftır. İşte bu, bizim özellikle ihtilaf olarak kabul etmiş olduğumuz kısımdır. Kitabın mukaddimesinde belirttiğimiz şartlara uygun olarak bu konuda insanların görüşleri arasında bir tercihte bulunduk.

Tefsir ve Te'vîl

Şayet "Tefsir ile te'vîl arasındaki fark nedir?" denilirse, şöyle cevap verilir: Bu konuda üç görüş vardır:

Birincisi: Tefsir ve te'vîl aynı anlamdadır.

İkincisi: Tefsir lafızlarda, te'vil manada olur.

Üçüncüsü: Doğru olan şudur: Tefsir, açıklamadır, te'vil ise sözü, zâhirînden çıkarıp başka bir manaya hamletmeyi gerektiren bir zorunluluktan dolayı, lafzı zâhirî anlamının gerektirdiği mananın dışında başka bir manaya hamletmektir.

2. Kıraat

Kur'ân kıraatlerinin nakli, hadisdeki rivâyetler konumundadır. Hadis rivâyetiyle birlikte kaydedildiği gibi kıraatlerin de kaydedilmesi zorunludur. Kıraatler de iki kısımdır: Meşhûr ve şâz.

Meşhûr kıraat: Bunlar yedi kıraat ve onların makamında olan Yakub (205/820) ve İbn Muhaysın (ö. 123/740) kıraati gibi kıraatlerdir. **Şâz ise** zikredilen meşhur kıraatlerin dışındaki kıraatlerdir.

Biz bu kitabta iki nedenden dolayı Nâfi' el-Medenî (ö. 169/785) kıraatini esas aldık:

Birincisi: Bu kıraat beldemiz Endülüs ve kuzeybatı Afrika'daki beldelerde (Mağrip'te) kullanılmaktadır.

İkincisi: Allah'ın kendisini yücelttiği Medine beldesine tâbi olmak (için). Zira Nâfi' kıraati Medine halkının kıraatidir. Malik b. Enes "Nâfi' kıraati (Medine halkının) sünnetidir" demiştir.

Bu kitapta mana, i'rab bakımından ve benzeri bakımlardan faydası bulunan kıraatleri zikrettik. Bu kıraatlere ilaveten faydalı bir bilgi sağlamayacak kıraatleri ise zikretmedik. Bu konuda yazılmış kitaplarda çok zikredildiği için kıraatleri kapsamlı bir şekilde ele alma ihtiyacı hissetmedik. Biz de bu konuda bir kaç kitap yazdık, Mevlam faydalı kılsın. Yine bu kitabı kısa tutmaya gayret ettiğimizden, zorunlu olmayan şeyleri çıkarttık. Nitekim bu mukaddimelerde kıraatlerin usûl kâideleri hakkında bir bölüm yazdık.

3. Ahkâmü'l-Kur'ân

Bunlar emir, nehiy ve fıkhî meseleler hakkında Kur'ân'da yer alan âyetlerdir. Âlimlerin bir kısmı ahkâm âyetlerinin sayısının beş yüz olduğunu söylemiştir. Ancak ilgili yerler gereği kadar incelenip araştırıldığında bundan daha fazla sayıya ulaşılabilir.

Ahkâmü'l-Kur'ân'la ilgili âlimler birçok kitap derlemişlerdir. Bu konuda doğudaki derlemelerin en iyileri, Kadı İsmail (ö. 282/986) ve Ebu'l-Hasan İlkiyâ'nın (ö. 504/1110) te'lifleridir. Endülüs halkı tarafından yapılmış en iyi derlemeler ise Kadı İmam Ebû Bekir İbnu'l-Arabî (ö. 543/1148) ve İbnu'l-Feras olarak meşhur Kadı Hafız Ebû Muhammed Abdülmün'ım b. Abdurrahîm'in (597/1200) te'lifleridir.

4. Nesh

Nesh, hükümlerle ilgilidir. Zira hükümler, neshin mahallidir. Şöyle ki: Haberler nesh edilmez. Kur'ân'da nâsih ve mensûhun olduğu yerleri bilmek gerekir. Diğer taraftan muhkem ise nesh edilmemiş olan âyetlerdir. Âlimler, Kur'ân'ın nâsihi ve mensûhu konusunda birçok kitap yazmışlardır. Bunların en iyisi kadı Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin te'lifidir. Nitekim bu mukaddimelerde neshin kâideleri hakkında bir bölüm yazdık ve Kur'ân'da mensûh olduğu düşünülen âyetleri zikrettik. Diğerlerini de ilgili yerlerde belirttik.

5. Hadis

İki nedenden dolayı müfessir, hadisleri rivâyet etmeye ve hadislerin hıfzına ihtiyaç duyar.

Birincisi: Kur'ân'daki birçok âyet belirli bir topluluk hakkında inmiştir. Yine âyetler Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında vukû bulmuş olan gazveler, hâdiseler, sorular gibi meseleler sebebiyle inmiştir. Âyetin kimin hakkında, hangi konuda ve ne zaman indiğinin bilinmesi için zikredilen hususların bilinmesi gerekir. Zira nâsih âyetleri bilmek âyetlerin nüzûl tarihini[71] bilmeye bağlıdır. Çünkü sonra inmiş olan önce inmiş olanı nesheder.

Diğer gerekçe: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Kur'ân tefsiri hakkında birçok hadis rivâyet edilmiştir. Bunların bilinmesi

71 Dâru'z-Ziyâ baskısında "تاريخ النوازل" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "تاريخ النزول" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

gerekir. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in görüşleri kişilerin görüşlerinden önce gelir.

6. Kıssalar

Kıssalar da Kur'ân'ın ihtiva ettiği ilim dallarındandır. Bu yüzden onların da tefsir edilmesi gerekir. Fakat kıssalarda tefsiri zorunlu olan kısım; tefsir açısından açıklanması gereken hususlardır, geriye kalanlar ise açıklanmasına gerek kalmayan fazlalık kısımlardır.

Müfessirlerin bir kısmı da sahih ve gayr-i sahih kıssaların anlatımına çok sık yer vermiştir. Hatta onlar, peygamberlerin görevlerindeki ihmalinden bahsetmesinden dolayı nakli caiz olmayan bazı kıssaları veya peygamberlerin bu ihmalden uzak olduğunu ifade etmeyi gerekli görmeyen anlatımları da zikretmişlerdir. Ancak biz bu kitapta, tefsir açısından açıklanması gereken hususlarla veya sahih hadislerde nakledilen kıssalarla yetindik.

7. Tasavvuf

Kur'ân'da ilâhî ma'rifet, nefis riyâzeti, güzel ahlâkı kazanıp kötü ahlaktan sakınmak sûretiyle kalplerin aydınlatılması ve arındırılmasından bahsedildiği için tasavvuf Kur'ân'la ilgilidir.

Kur'ân tefsiri hakkında mutasavvıflar açıklamalarda bulunmuşlardır. Onların bir kısmı gayet güzel ve makul açıklamalar yapmıştır. Basîret nuru ile derin manalara ulaşmış ve kastedilen hakikati kavramıştır. Onlardan bir kısmı da bâtınîliğe dalarak Arap diline uymayan manaları Kur'ân'a hamletmiştir.

Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021) onların tefsir hakkındaki görüşlerini *el-Hakâik* ismini verdiği kitabında bir araya getirmiştir. Ulemanın bir kısmı (onun tefsiri hakkında) "Bilakis bâtıl şeylerdir" demiştir. Biz hakkı gözeterek "İçinde bâtıl şeyler de hakîkatler de vardır" diyoruz.

Nitekim bu kitapta kendisine itiraz edilen ve yerilen tasavvufî görüşleri dışarıda bırakarak güzel görülen yaklaşımları zikrettik. Aynı şekilde tasavvufî makamlardan on iki makam hakkında da Kur'ân'daki ilgili yerlerde açıklama yaptık. (Onlar şu âyetlerdir:)

Mana yönüyle ortaklığından dolayı hamd ve şükür açıklanırken Ümmü'l-Kur'ân'da (Fâtiha'da) şükür hakkında değerlendirmelerde bulunduk. Bakara sûresinde Allah Teâlâ'nın "هُدًى لِلْمُتَّقِينَ/***O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir***"[72] âyetinde geçen "takva" hakkında, "فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ/***Öyle ise siz Beni anın ki Ben de sizi anayım***"[73] âyetinde geçen "zikir" hakkında, "وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ/***(Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!***"[74] âyetinde geçen "sabır" hakkında, "وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ/***İlâhınız bir tek ilâhtır***"[75] âyetinde geçen "tevhîd" hakkında, "وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ/***İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır***"[76] âyetinde geçen "muhabbet" hakkında, Âl-i İmrân sûresinde "فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ/***Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven***"[77] âyetinde "tevekkül" hakkında, Nisâ sûresinde "اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا/***Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir***"[78] âyetinde "mürâkebe" hakkında A'râf sûresinde "اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً/***Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin***"[79] âyetinde "havf ve recâ" hakkında, Nûr sûresinde "وَتُوبُوا اِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا/***Hep birden Allah'a tevbe edin***"[80] âyetinde "tevbe" hakkında, Beyyine sûresinde "وَمَا اُمِرُوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ/***Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak Allah'a kulluk etmeleri emredilmişti***"[81] âyetinde "ihlâs" hakkında açıklamalarda bulunduk.

---

72 Bakara 2/1.
73 Bakara 2/152.
74 Bakara 2/155.
75 Bakara 2/163.
76 Bakara 2/165.
77 Âl-i İmrân 3/159.
78 Nisâ 4/1.
79 A'râf 7/56.
80 Nûr 24/31.
81 Beyyine 98/5.

8. Usûlü'd-dîn (Kelam)

İki yönden Kur'ân'la ilgilidir.

Birincisi: Kur'ân'da inanç esaslarının ispatı, bu konudaki delillerin ortaya konulması ve inkâr eden gruplara karşı cevap verilmesi ile alakalı olanlar.

İkincisi: Müslümanlardan farklı gruplar Kur'ân'a tutunmuştur. Bunlardan her bir grup kendi mezhep görüşünü Kur'ân'la delillendirmekte, muhalefet eden kimselere cevap vermekte ve onların Kur'ân'a muhalefet ettiğini iddia etmektedir. Şüphesiz onların bir kısmı doğru yol, bir kısmı bâtıl üzeredir. O hâlde Kur'ân tefsirini bilmek, -Allah'ın yardım ve desteği ile- bu hususta doğruların bulunmasına ve başarıya ulaştırır.

9. Usûlü'l-fıkh

Kur'ân tefsirinde araç ilimlerden biri olmasına rağmen çoğu müfessir, bu ilimle meşgul olmamıştır. Bu ilmin, manaları anlama ve görüşler arasında tercihte bulunma konusundaki yardımı ne kadar güzeldir.

Müfessirin nass,[82] zâhir,[83] mücmel,[84] mübeyyen, âm,[85] hâs,[86] mutlak,[87]

---

82 Nas: Hanefî usûlcülerinin açıklık bakımından yaptıkları "zâhir, nas, müfesser ve muhkem" şeklindeki ayrım içinde nas terimi, manasına açık bir şekilde delâlet eden ve kendisinden çıkarılan hüküm sözün asıl sevk sebebini teşkil eden, bununla birlikte te'vil, tahsis ve -vahiy süresi içinde- neshe kapalı bulunmayan lafzı ifade eder. Bu tasnifte nas açıklık yönünden müfesser ve muhkemden sonra, zâhirden önce gelir. İlk dönem Hanefî usûlcülerinin tariflerindeki ortak noktayı şöyle ifade etmek mümkündür: Nas, sözün bağlamından anlaşılan bir karîne yardımıyla zâhire nisbetle daha fazla açıklık taşır ve bu durum lafzın sîgasından değil bizzat konuşandan kaynaklanır. Bunu açıklamak üzere Hanefî usûl kitaplarında yaygın olarak verilen bir örnek Bakara sûresinin 275. âyetinde geçen ***"Allah alım-satımı helâl, ribâyı haram kıldı"*** ifadesidir. Bu sözden alım-satımın helâlliği ve faizin haramlığı açık biçimde anlaşılmaktadır yani usûl terimiyle zâhirdir. Fakat söz bu anlamı bildirmek üzere sevk edilmiş değildir. Çünkü bu hükümler daha önceki âyetlerle bildirilmiştir. Sözün asıl sevk amacı, inkârcıların alım-satımın da ribâ gibi sayıldığı iddiasını reddetmek ve bunların farklı şeyler olduğunu vurgulamaktır. Şu hâlde ifade alım-satımla ribânın aynı şeyler olmadığı hususunda nastır. Apaydın, H. Yunus, "Nas," *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 391-392.

83 Sözlükte "açık, berrak, âşikâr olmuş" anlamındaki zâhir kelimesi Hanefî usûl terminolojisinde "sırf işitilmekle kendisiyle kastedilen mana açık biçimde anlaşılan, ancak te'vil, tahsis ve -vahiy süresi içinde- nesih ihtimaline kapalı bulunmayan lafız" demektir. Sözün sevk edildiği manayı gösteren bir karîne yardımıyla zâhire nisbetle daha fazla açıklık taşıyan nas ile karşılaştırmalı olarak kullanıldığından zâhirle ilgili anlatımlarda genellikle "kendisinden çıkarılan hüküm sözün asıl sevk sebebi olmayan" kaydına yer verilir. Kur'ân-ı Kerîm'de "zhr" kökünden türeyen zâhir kelimesi çoğul ve müennes şekliyle on yerde sözlük anlamıyla geçer. Hadislerde de zâhir ve aynı kökten türeyen kelimeler sözlük anlamı çerçevesinde yaygın biçimde kullanılmıştır. Dönmez, İbrahim Kâfi, "Zâhir," *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 85.

84 Sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadıkça kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılmayan lafız manasında usûl-i fıkıh terimi. Koca, Ferhat, "Mücmel," *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 453-454.

85 "Bir kullanımda sözlük anlamına uygun olarak bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan lafız" manasına usûl-i fıkıh terimi. Bardakoğlu, Ali, "Âm," *DİA*, İstanbul, 1989, II, 552-553.

86 Hâs kelimesi sözlükte "tek kalmak, ayrılmak, temyiz etmek, tahsis etmek, birini diğerinden üstün tutmak" gibi manalara gelen hass (husûs) kökünden türemiş bir isimdir. Usûl-i fıkıh terimi olarak tek bir vaz' ile bir tek manaya veya sınırlı sayıdaki fertlere delâlet etmek üzere konulmuş lafzı ifade eder. Koca, Ferhat, "Delâlet," *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 264-267.

87 "Kayıtlanmamış lafız" anlamında fıkıh usûlü terimi. Kur'ân ve hadis metinlerinin yorumu konusunda fıkıh usûlünde geliştirilen terminoloji içinde önemli bir yere sahip olan mutlak ve mukayyed lafzın delâletinin vasıf, şart, zaman, mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmış olup olmadığını belirten bir kavram çiftidir. Mutlak için "gayri

mukayyed,[88] fehve'l-hitâb[89] (sözün genel dokusu), lahne'l-hitâb, delîlü'l-hitâb, neshin şartları, teâruz çeşitleri, ihtilaf sebepleri ve bunlara benzer usûl ilmini bilmesi ne büyük ihtiyaçtır.

10. Lügat ilmi

Kur'ân'da geçen (garip) lafızları müfessirin ezberlemesi gerekir. Bu da tefsirin dallarından olan garîbü'l-Kur'ân'a dahildir. Âlimler garîbü'l-Kur'ân hakkında birçok kitap derlemişlerdir. Nitekim biz de Kur'ân'da sık geçen birçok terimi, kullanıldığı her yerde açıklama gereği duymamak için bu mukaddimeden sonra ayrı bir mukaddimede zikrettik. Zira bunlar tekrar edilseydi kitabın hacmi büyüyecekti.

11. Nahiv

Müfessirin nahvi bilmesi gerekir. Zira müfessir, Kur'ân Arap lisânıyla indiği için hâliyle lisân ilmine ihtiyaç duyar.

Nahiv iki kısma ayrılır:

Birincisi: İ'râba etki eden unsurlar olup terkip hâlindeki cümlelerle ilgili hükümlerdir.

İkincisi: Sarf ilmi olup terkip hâline gelmeden önce kelimelerin hükümleriyle ilgilidir.

---

muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olmayan lafız," mukayyet için de "gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olan lafız" şeklinde bir tanım verilebilir. Mesela; "adam, kitap, öğrenci" kelimeleri mutlak iken bunlara "imanlı adam, dürüst adamlar, kıymetli kitap, el yazması kitaplar, terbiyeli öğrenci, çalışkan öğrenciler" şeklinde bazı kayıtlar konulduğunda mukayyet olur. Koca, Ferhat, "Mutlak," *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 402-405.

88 Belirli olmayan bir ferdi veya fertleri gösteren ve bir sıfatla kayıtlanmış olan lafız anlamında fıkıh usûlü terimi. Koca, Ferhat, "Mutlak," *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 402-405.

89 Her ne kadar cümlede lafzen zikredilmese de cümledeki lafızlardan kesin olarak anlaşılan mana ve unsurdur.

Bu kitapta i'râbü'l-Kur'ân alanından kendisine ihtiyaç duyulan; müşkil olan ve hakkında tartışma bulunan veya manayı anlamaya yardımcı olan yahut ihtilaftan dolayı manasında değişiklik arzeden yerleri zikrettik. Bunların dışında Arap dili eğitimine yeni başlamış sadece mübtedîlerin kendisine ihtiyaç duyduğu kolay i'râb tartışmalarına da değinmedik. Zira bu, büyük bir fayda sağlamayacak şekilde konuyu uzatmaktır.

12. İlmü'l-beyân (Belagat)

İlmü'l-beyân, Kur'ân fesâhatini ortaya koyan şerefli bir ilimdir. Nitekim biz bu kitapta, bu ilmin üstün faydalarını ve hüsnü kabul görmüş, cezbedici anekdotlarını zikrettik. Kur'ân'ın farklı yerlerinde beyan (belagat) sanatları ile ilgili dağınık hâlde gelmiş meselelerin anlaşılabilmesi için kitabın mukaddimesine onunla ilgili bir bölüm koyduk.

BEŞİNCİ BÖLÜM
MÜFESSİRLER ARASINDA İHTİLAFIN SEBEPLERİ VE ONLARIN GÖRÜŞLERİ ARASINDA TERCİHİ GEREKTİREN DURUMLAR

Müfessirler Arasındaki İhtilafın Sebepleri On İkidir:

Birincisi: Kıraatlerdeki ihtilaf.

İkincisi: Kıraatte ittifak edilmekle birlikte i'râbında ihtilaf.

Üçüncüsü: Dilciler arasında kelimenin manasında ihtilaf.

Dördüncüsü: Lafzın iki ve daha fazla anlama gelmesinden dolayı müşterek (çok) anlamlı olması.

Beşincisi: (Lafzın) umûm ve husûs bildirme ihtimali.

Altıncısı: Mutlak ve mukayyed ihtimali.

Yedincisi: Hakikat ve mecâz ihtimali.

Sekizincisi: Cümledeki ögelerden birinin gizlenmiş veya gizlenmemiş olma ihtimali.

Dokuzuncusu: Kelimenin zâid olup olmadığı konusundaki ihtilaf.

Onuncusu: Cümlenin tertip üzere olma ya da takdim ve tehir edilmiş olma ihtimali.

On Birincisi: Hükmün mensûh veya muhkem olma ihtimali.

On İkincisi: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve seleften tefsire dair gelen rivâyetlerdeki ihtilaf.

Görüşler Arasında Tercihi Gerektiren On iki Durum

Birincisi: Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri. Kur'ân'da bir yerde kastedilen manaya başka bir yer işaret ediyorsa bunu oraya hamlederiz. Böylece bu görüşü, diğer görüşlere tercih ederiz.

İkincisi: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hadisi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Kur'ân tefsiri ile ilgili bir şey geliyor ve bu özellikle sahih hadislerde geçiyorsa ona güveniriz.

Üçüncüsü: Tercih edilen görüşün, müfessirlerin çoğunluğunun ve cumhurun görüşü olması. Zira çoğunluğun belirttiği görüş, tercih edilmeyi gerektirir.

Dördüncüsü: Tercih edilen görüşün hülefâ-i râşidin ve özellikle de Abdullah b. Abbâs (ö. 68/688) gibi sahâbeden kendisine uyulan kişilerin görüşü olması. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Abbâs hakkında ***"Allah'ım! Dinde onu mütehassıs kıl ve ona te'vili öğret"***[90] demiştir.

Beşincisi: Tercih edilen görüşün doğru olduğuna lügat, i'râb, sarf ya da iştikâk açısından Arap dili kurallarının işaret etmesi.

Altıncısı: Görüşün doğruluğunu, cümle bağlamının tasdik etmesi, cümle öncesinin ya da sonrasının bu görüşe delâlet etmesi.

Yedincisi: Bu mananın, zihinde beliren ilk mana olması. Zira bu, o görüşün üstün olduğunu ve tercih edilmesi gerektiğini gösterir.

---

90 Ahmed b. Hanbel, 1852.

Sekizincisi: Hakikatin mecâza takdim edilmesi. Zira usûlcülere göre lafzın hakikate hamledilmesi daha evladır. Bazen çok kullanıldığından dolayı mecaz tercih edilebilir. Öyle ki mecaz kullanım, hakiki kullanımdan daha yaygın olmuş, mecaz, râcih (tercih edilen); hakikat ise mercûh (tercih edilmeyen) olarak isimlendirilmiştir. Âlimler bu ikisinden hangisinin öncelikli olması gerektiğinde ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşüne göre hakikat takdim edilir, zira o asıldır. Ebû Yusuf'â (ö. 182/798) göre ise ağır bastığından dolayı (insanlar tarafından) râcih olan mecaz takdim edilir. Bazen mecaz, daha anlaşılır ve ağır basar, bundan dolayı tercihe şayan olabilir.

Dokuzuncusu: Umûmun husûsa takdim edilmesi. Bir delilin, tahsise delâlet etmesi haricinde umûm asıldır. Zira umûm daha önceliklidir.

Onuncusu: Takyîde delalet eden bir delilin bulunması dışında mutlakın mukayyede takdim edilmesi.

On birincisi: Cümledeki ögelerden birinin gizlenmiş olduğuna delâlet eden bir delil olması dışında gizlenmemiş olma durumunun gizlenmiş olma durumuna takdim edilmesi.

On ikincisi: Takdim ve tehire delâlet eden bir delil olması dışında cümlenin kendi tertibine hamledilmesi.

ALTINCI BÖLÜM
MÜFESSİRLERİN ANLATILMASI

Şunu bil ki, selef-i salih iki gruba ayrılır. Onların bir kısmı Kur'ân'ı tefsir edip onun anlamları üzerinde durmuşlardır ki, bunlar çoğunluktadır. Bir kısmı da bu konuda şiddetli ikazlar gelmiş olmasından dolayı ihtiyatlı davranarak Kur'ân hakkında konuşmaktan uzak durmuşlardır. Âişe *radıyallahu anhâ* (ö. 58/678) şöyle demiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ancak Cebrail'in kendisine öğrettiği belirli sayıdaki âyetleri tefsir ediyordu. Yine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim Kur'ân hakkında kendi re'yi ile bir şey söylerse isabet etse de hata etmiş olur."***[91]

Müfessirler, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın hadisinde kastedilen tefsiri ancak Allah Teâlâ'nın tevfîki ile bilinebilen Kur'ân'ın gaybî bilgilerine hamletmişlerdir. Diğer hadisi de ilmî araçların gerektirdiği şekilde ve geçmiş âlimlerin görüşlerini inceleyerek konuşanlara değil, Kur'ân hakkında bilgisiz ve ilmî araçsız konuşan kişiye hamletmişlerdir. Zira bu kişiler, Kur'ân hakkında kendi re'yleri ile bir şey söylemezler.

Bil ki, müfessirlerin tabakaları şu şekildedir:

Birinci tabaka: Sahâbedir. Sahâbîden tefsire dair en fazla görüş bildirenler şunlardır:

---

91 Tirmizî, 2952.

İbn Abbâs (ö. 68/688)

Ali b. Ebî Tâlib (ö. 41/662), onun tefsirini över ve "Adeta o, ince bir örtüden gayba bakıyor gibidir" derdi. İbn Abbâs da onun hakkında şöyle derdi: "Kur'ân tefsiriyle ilgili bildiklerimin tümünü Ali Ebî Talib'ten aldım." Bu ikisinin ardından Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652), Übey b. Ka'b (ö. 22/642), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) gelir. Onları da Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 73/692), Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 43/664) takip eder. Sahâbeden tefsire dair gelen rivâyetlerin tümü güzel ve makbuldür.[92]

İkinci Tabaka

Tâbiûndur. Onlardan tefsire dair görüşleri en güzel olan kimseler şunlardır: Hasan b. Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714), İbn Abbâs'ın azadlı kölesi Mücâhid (ö. 103/721), Abdullah b. Mesûd'un takipçisi Alkame (ö. 62/682). Onları İkrime (ö. 104/722), Katâde (ö. 120/737), Süddî el-Kebîr (ö. 127/745), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Ebû Sâlih (ö. 223/838), Ebu'l-Âliye (ö. 90/709) takip eder.

Bunlardan sonra da Kur'ân tefsiri, her nesilden güvenilir kişiler tarafından nakledilmiştir. Bu konuda Mufaddal (ö. 167/783), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827), Abd b. Humeyd (ö. 248/862), Buhârî (ö. 256/869), Ali b. Ebî Talha (ö. 143/760) ve bunların dışında âlimler eserler yazmışlardır.

Ardından Muhammed b. Cerîr et-Taberî* (ö. 310/923) müfessirlerin görüşlerini bir araya topladı. Onların görüşlerini incelemede yeterince iyiydi. Aynı şekilde Ebû Bekir en-Nakkâş (ö. 351/952), Sa'lebî (ö. 427/1035) ve Mâverdî (ö. 450/1058) tefsire dair kitap derleyenlerden bazılarıdır. Ne var ki onların görüşlerinin gözden geçirilmesi gerekir. Nitekim âlimler de o görüşlerin bir kısmını düzeltmişlerdir.

---

92 Dâru'z-Ziyâ baskısında "... gelen rivâyetlerin tümü" şeklinde tercüme ettiğiniz bölümde yer alan "كلما" kelimesi ayrı yazılması gerekiren bitişik yazılmıştır. Nitekim Şârika baskısında bu kelime "كل ما" şeklinde yazılmıştır.

* Yayınevimiz tarafından tercümesi yayınlanmıştır.

Ebû Muhammed İbn Kuteybe (ö. 276/889) Garîbü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân* ve birçok Kur'ân ilmi hakkında kitap derlemiştir. Yine nahivcilerden bir grup; Ebû İshâk ez-Zeccâc* (ö. 311/923), Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987), Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) gibi kişiler Meâni'l-Kur'ân[93] tarzında tefsir yazmışlardır.

Kuzeybatı Afrika (Mağrib) ve Endülüs'deki kişilere gelince;

Kadı Münzir b. Saîd el-Bellûtî[94] (ö. 355/966) Garîbü'l-Kur'ân ve Kur'ân tefsiri hakkında bir kitap derlemiştir. Ardından Kârî Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), *el-Hidâye fî tefsîri'l Kur'ân** isminde bir kitap derlemiştir. Ayrıca Garîbü'l-Kur'ân hakkında bir kitap, İ'râbü'l-Kur'ân hakkında bir kitap, nâsih ve mensûh hakkında bir kitap derlemiştir. Bunların dışındaki te'lifler de seksen civarında olup bunların çoğunluğu da Kur'ân ilimleri, kıraatler, tefsir vb. hakkındadır.

Ebû Amr ed-Dânî'ye (ö. 444/1053) gelince; onun te'lifi yüz yirmiden fazladır ancak bunların çoğu kıraatler hakkında olup tefsirle ilgili çok az eseri vardır.

Ebû Abbâs el-Mehdevî'ye (ö. 440/1048-49) gelince; eserleri sağlam, tertibi çok güzel, ulûmu'l-Kur'ân'ı oluşturan dalları eserinde bir araya getiren kişidir.

Bunlardan sonra iki kadı gelmiştir. Ebû Bekir İbnu'l-Arabî* (ö. 543/1148) ve Ebû Muhammed Abdulhak İbn Atıyye* (ö. 541/1147). Her ikisi de özgün ve harika eserler vermiş, kendilerinden önceki

---

* Yayınevimiz tarafından tercümesi yayınlanmıştır.

93 Meâni'l-Kur'ân ifadesi, "Kur'ân'ın ihtiva ettiği anlamları sarf, nahiv, lugat gibi filolojik imkânlarla belirlemeyi amaç edinen ilim" şeklinde tanımlanabilir. Aynı ifade belirtilen yöntemle telif edilen eserler için de kullanılmaktadır. Râgıb el-İsfahânî mana ve tefsir kelimeleri arasında yakın anlamlı olsalar bile fark bulunduğunu belirtir. Meâni'l-Kur'ân tarzı eser yazanlar Kur'ân'la ilgili filolojik tahlillerini mana, seleften nakledilen ve dille ilişkili olmayan yorumları ise tefsir ve te'vil kelimeleriyle ifade etmişlerdir. Geniş bilgi için bk. Aydın, İsmail, "Meânî'l-Kur'ân," *DİA*, İstanbul, 2016, Ek II. Cildinde, 207-209.

94 Geniş bilgi için bk. Çeker, Orhan, " Bellûtî," *DİA*, İstanbul, 1992, V, 425.

birikimi derleyip toparlayan ve eksiklerini tamamlayan eserler kaleme almışlardır.

İbnu'l-Arabî'ye gelince; Kur'ân ilimlerini birleştirme ve toplamada zirve olan *Envâru'l-Fecr* isimli kitabı derlemiştir. Ancak bu kitap zarar görüp kaybolunca *Kânûnu't-te'vîl* kitabı ile bunu telafi etmiştir. Ne var ki bu kitabı kısaltıp özetlemeye ömrü vefa etmemiştir. Diğer Kur'ân ilimleriyle ilgili de faydalı eserler yazmıştır.

İbn Atıyye'ye gelince; onun tefsire dair kitabı, bu konuda yazılmış olan eserlerin en güzeli ve en düzgünüdür. Zira İbn Atıyye, kendisinden önce yazılan eserleri yakından tanımış, daha iyi hâle getirmiş ve özetlemiştir. Bununla birlikte İbn Atıyye, ifadesi güzel, yaklaşımı yerinde ve sünneti muhafaza eden bir kişidir.

Daha sonra hocamız, üstad Ebû Ca'fer İbnu'z-Zübeyr[95] (ö. 708/1308) ile Endülüs ve kuzeybatı Afrika'nın diğer yerlerinde Kur'ân ilimleri çalışmaları son bulmuştur. Hiç şüphesiz o, ömrünü Kur'ân'a hizmetle geçirmiştir. Allah da ilmine genişlik, anlayışına kuvvet vermiştir. Bu konuda onun titiz bir araştırmacı kişiliği ve ferasetli bir bakışı vardı.

Doğuda yaşayan âlimlerin yazmış olduğu eserlerden elimizde bulunanlar ise Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Ebu'l-Fazl el-Gaznevî (ö. 487/1094) ve Ebu'l-Fazl İbn Hatîb'in (Râzî, ö. 606/1210) tefsirleridir.

Zemahşerî'ye gelince; yaklaşımı yerinde, i'râbta eşsiz, beyân (belagat) ilminde çok iyidir. Ne var ki tefsirini Mu'tezile mezhebinin görüşleriyle doldurmuş ve onları desteklemiştir. Kur'ân âyetlerini onların görüşlerine göre yorumlamış, bundan dolayı berraklığını bulandırmış, tadını kaçırmıştır. Kısacası sen bu tefsirden duru ve saf olanı al, sıkıntı vereni bırak.

Gaznevî'ye gelince; onun kitabı veciz ve kapsamlıdır. Burada tasavvufla ilgili eşsiz anekdotlar vardır.

---

95 Geniş bilgi için bk. Ünalan, Abdülkerim, "İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî," *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 249.

İbn Hatîb'e gelince; İbn Hatîb'in kitabı Zemahşerî'nin kitabında olan bilgileri ihtiva ettiği gibi İbn Hatîb, Zemahşerî'nin kitabına kelam ilminin kaideleri ile ilgili görüşlerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesini eklemiş, kitabındaki bu meseleleri düzenleyerek ve bazı yerleri hassasiyetle irdeleyerek kitabını güzelleştirmiştir. Kısacası hacmi büyük bir kitaptır. Belki bazı bilgilerin süzgeçten geçirilmesi ve özetlenmesi gerekir. Allah Teâlâ, herkesi kendi kitabına hizmetle faydalandırsın ve en efdal sevapla mükâfatlandırsın.[96]

---

96 Dâru'z-Ziyâ baskısına göre tercüme etmiş olduğumuz yukarıdaki ifadeye ilaveten Şârika baskısında "بمنه وكرمه وفضله وجوده" ifadesi de yer almaktadır.

YEDİNCİ BÖLÜM
NÂSİH VE MENSÛH

Sözlükte nesh, bir şeyi yok etmek ya da nakletmek demektir. Şer'î anlamı ise uygulandıktan sonra şer'î bir hükmü kaldırmaktır. Kur'ân'da üç şekilde gerçekleşmiştir.

Birincisi: Lafzı ve anlamı mensûh. Tıpkı ***"Babalarınızdan yüz çevirmeyin (babalarınız dışında başka birine kendinizi isnat etmeyin). Zira bu davranış, nankörlüktür"***[97] sözünde olduğu gibi.

İkincisi: Anlamı bâki, lafzı mensûh. Tıpkı ***"Eğer yaşlı erkek ve yaşlı kadın zina ederse, Allah'tan bir ceza olarak onları mutlaka recmedin. Muhakkak Allah, Azîz'dir, Hakîm'dir"***[98] sözünde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Lafzı bâki, anlamı mensûh: Bunların sayısı çoktu. Bazı âlimlerin sayımına göre bu şekilde Kur'ân'da iki yüz on iki yerde nesh vukû bulmuştur. Ancak onlar tahsîsi, takyîdi, istisnayı nesih olarak saymışlardır. Zikredilen bu durumlarla nesih arasında bilindiği üzere bazı farklar vardır. Yeri geldiğinde bu konuya değineceğiz. Yine biz, kâfirlerle barışma, onları affetme, onlardan yüz çevirme, onların eziyetlerine sabretme ile ilgili âyetlerden savaş emriyle nesh edilmiş olanları ilgili yerlerde tekrara düşmemek için öncelikle burada[99] ele alacağız. Nitekim Kur'ân'da (kıtâl âyetiyle) elli dört sûrede yer alan yüz on dört âyet mensûh olmuştur.

---

97 Nankörlük olarak çevrilen kelimenin Arapçası "كفر" olmakla birlikte burada maksat inkâr değildir. Bundan dolayı nankörlük olarak çevrilmiştir.

98 Buhârî, 179; Müslim, 3/1317.

99 Şârika baskısında "هنا" lafzı geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında bu lafız geçmemektedir.

Bakara sûresinde: "وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً/***İnsanlara güzel söz söyleyin.***"[100] "وَلَنَا أَعْمَالُنَا/***Bizim yaptıklarımız bize.***"[101] "وَلا تَعْتَدُوا/***Sakın aşırı gitmeyin.***"[102] Yani "Savaşı siz başlatmayın" demektir. "وَلا تُقاتِلُوهُمْ/***Siz de onlarla savaşmayın.***"[103] "قُلْ قِتالٌ/***O ayda savaşmak büyük bir günahtır.***"[104] "لا إِكْرَاهَ/***(Dinde) zorlama yoktur.***"[105]

Âl-i İmrân sûresinde: "فَإِنَّما عَلَيْكَ الْبَلاغُ/***(Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen) yalnızca duyurmaktır.***"[106] "مِنْهُمْ تُقاةً/***Kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız (başkadır).***"[107]

Nisâ sûresinde: "فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ/***Sen onlara aldırma***" ifadesi iki yerde bulunmaktadır.[108] "فَما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً/***Seni onların başına bekçi göndermedik!***"[109] "لا تُكَلَّفُ إِلاَّ نَفْسَكَ/***Sen, kendinden başkası sebebiyle sorumlu tutulmazsın.***"[110] "إِلاَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ/***Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar başka.***"[111]

Mâide sûresinde "وَلا آمِّينَ.../***Beyt-i Harâm'a yönelmiş kimselere saygısızlık etmeyin.***"[112] "عَلَى رَسُولِنَا الْبَلاغُ/***Resûlümüze düşen vazife apaçık duyurmak ve bildirmektir.***"[113] "عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ/***Siz kendinize bakın.***"[114]

---

100 Bakara 2/83.
101 Bakara 2/139.
102 Bakara 2/190.
103 Bakara 2/191.
104 Bakara 2/217.
105 Bakara 2/256.
106 Âl-i İmrân 3/21.
107 Âl-i İmrân 3/28.
108 Nisâ 4/63, 81.
109 Nisâ 4/80.
110 Nisâ 4/84.
111 Nisâ 4/90.
112 Mâide 5/2.
113 Mâide 5/92, 99.
114 Mâide 5/105.

En'âm sûresinde: "لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ/***De ki: Ben size vekil (kefil) değilim.***"[115] "ثُمَّ ذَرْهُمْ/***Sonra onları bırak.***"[116] "عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ/***Üzerinize bekçi (değilim).***"[117] "وَأَعْرِضْ/***Müşriklere aldırış etme.***"[118] "عَلَيْهِمْ حَفِيظاً/***Onların üzerine koruyucu (kılmadık).***"[119] "وَلا تَسُبُّوا/***Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin.***"[120] "فذَرْهُمْ/***Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak***" ifadesi iki yerde bulunmaktadır.[121] "يا قَوْمِ اعْمَلُوا/ ***Ey kavmim! Elinizden geleni yapın!***"[122] "قُلِ انْتَظِرُوا/***De ki: Bekleyin!***"[123] "لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ/***Senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur.***"[124]

A'râf sûresinde: "وَأَعْرِضْ/***Aldırış etme.***"[125] "وَأُمْلِي لَهُمْ/***Onlara mühlet veririm.***"[126]

Enfâl sûresinde: "وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ/***Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse***"[127] ifadesi ile mucâhitleri kastetmektedir.

Tevbe sûresinde: "فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ/***Siz de onlara dürüst davranın.***"[128]

Yûnus sûresinde: "فَانْتَظِرُوا/***Bekleyin.***"[129] "فَقُلْ لِي عَمَلِي/***De ki: Benim işim bana.***"[130] "وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ/***Eğer onları tehdit ettiğimiz (azabı) sana (dünyada iken) gösterirsek (ne âlâ)***"[131] "وَلا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ/***(Resûlüm) Onların sözleri seni üzmesin.***"[132] Süre vermesi gerektiğini göstermektedir. "أَفَأَنْتَ

---

115 En'âm 6/66.
116 En'âm 6/91.
117 En'âm 6/104.
118 En'âm 6/106.
119 En'âm 6/107.
120 En'âm 6/108.
121 En'âm 6/112-137.
122 En'âm 6/135.
123 En'âm 6/158.
124 En'âm 6/159.
125 A'râf 7/199.
126 A'râf 7/183.
127 Enfâl 8/82.
128 Tevbe 9/7
129 Yunus 10/20.
130 Yunus 10/41.
131 Yunus 10/46.
132 Yunus 10/65.

تُكْرِهُ النَّاسَ/***O hâlde sen, (inanmaları için) insanları zorlayacak mısın?"***[133] "فَمَنِ اهْتَدٰى/***Artık kim doğru yola gelirse."***[134] Bunun anlamı süre vermektir. "وَاصْبِرْ/***(Resûlüm!) Sabret."***[135]

Hûd sûresinde: "إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ/***Sen ancak bir uyarıcısın."***[136] Yani "Sen sadece uyarırsın, zorlamazsın!" demektir. "اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ/***Elinizden geleni yapın!"***[137] "انْتَظِرُوا/***Bekleyin!"***[138]

Ra'd sûresinde: "عَلَيْكَ الْبَلَاغُ/***Sana ancak (Allah'ın emirlerini) tebliğ etmek düşer."***[139]

Hicr sûresinde: "ذَرْهُمْ/***Onları bırak."***[140] "فَاصْفَحِ/***Onlara güzel muamele et."***[141] "لَا تَمُدَّنَّ/***Dünya malına göz dikme."***[142] "أَنَا النَّذِيرُ/***Ben apaçık bir uyarıcıyım."***[143] "وَأَعْرِضْ/***(Ortak koşanlardan) yüz çevir!"***[144]

Nahl sûresinde: "إِلَّا الْبَلَاغُ/***(Peygamberlerin üzerine düşen) ancak tebliğdir."***[145] "عَلَيْكَ الْبَلَاغُ/***Artık sana düşen ancak açık bir tebliğden ibarettir."***[146] "وَجَادِلْهُمْ/***(Resûlüm!) Onlarla en güzel şekilde mücadele et!"***[147] "واصْبِرْ/***Sabret!"***[148]

İsrâ sûresinde: "رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ/***Rabbiniz, sizi en iyi bilendir."***[149]

---

133 Yunus 10/99.
134 Yunus 10/108.
135 Yunus 10/109.
136 Hûd 11/12.
137 Hûd 11/93.
138 Hûd 11/122.
139 Ra'd 13/40.
140 Hicr 15/3.
141 Hicr 15/85.
142 Hicr 15/88.
143 Hicr 15/89.
144 Hicr 15/94.
145 Nahl 16/35.
146 Nahl 16/82.
147 Nahl 16/125.
148 Nahl 16/127.
149 İsrâ 17/45.

Meryem sûresinde: "وَأَنْذِرْهُمْ/**(Resûlüm!) Sen onları uyar.**"[150] "فَلْيَمْدُدْ/**(Allah) ona mühlet versin!**"[151] "وَلا تَعْجَلْ/**Öyle ise onlar hakkında acele etme.**"[152]

Tâhâ sûresinde: "قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ/**De ki: Herkes beklemektedir.**"[153]

Hac sûresinde: "وَإِنْ جادَلُوكَ/**Eğer seninle münakaşa ve mücâdeleye girişirlerse.**"[154]

Mü'minün sûresinde: "فَذَرْهُمْ/**Şimdi sen onları bırak!**"[155] "ادْفَعْ/**(Sen, kötülüğü en güzel bir tutumla) sav.**"[156]

Nûr sûresinde: "فَإِن تَوَلَّوا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ/**Eğer yüz çevirirseniz şunu bilin ki, Peygamber'in sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen (görevleri yerine getirmeniz)dir.**"[157]

Neml sûresinde: "فَمَنِ اهْتَدى/**Artık kim doğru yola gelirse.**"[158]

Kasas sûresinde: "لَنا أَعْمالُنا/**Bizim işlerimiz bize.**"[159]

Ankebût sûresinde: "أَنَا نَذِيرٌ/**Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım.**"[160] Zorlama olmaması gerektiğini göstermektedir.

Rûm sûresinde: "فَاصْبِرْ/**(Resûlüm!) Sen şimdi sabret.**"[161]

Lokmân sûresinde: "وَمَنْ كَفَرَ/**Nankörlük eden kimse.**"[162]

---

150 Meryem 19/39.
151 Meryem 19/75.
152 Meryem 19/84.
153 Tâhâ 20/135.
154 Hac 22/68.
155 Mü'minûn 23/54.
156 Mü'minûn 23/96.
157 Nûr 24/54.
158 Neml 27/92.
159 Kasas 28/55.
160 Ankebût 29/50.
161 Rûm 30/60.
162 Lokmân 31/12.

Secde sûresinde: “وَانْتَظِرْ/*Artık sen onları bekle.*”[163]

Ahzâb sûresinde: “وَدَعْ أَذاهُمْ/*Onların eziyetlerine aldırma.*”[164]

Sebe sûresinde: “قُلْ لا تُسْئَلُونَ/*De ki: Bizim işlediğimiz suçtan siz sorumlu değilsiniz.*”[165]

Fâtır sûresinde: “إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ/*Sen sadece bir uyarıcısın.*”[166]

Yâsin sûresinde: “فَلا يَحْزُنْكَ/*(Resûlüm!) O hâlde onların sözleri sakın seni üzmesin.*”[167]

Sâffât sûresinde: “فَتَوَلَّ عَنْهُمْ/*Onlara aldırma.*”[168] “وَتَوَلَّ عَنْهُمْ/*Onlara aldırma.*”[169] Bu iki âyetin devamı olan ifadeler.[170]

Sâd sûresinde: “اصْبِرْ/*(Resûlüm!) Sabret.*”[171] “أَنَا مُنذِرٌ/*Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.*”[172]

Zümer sûresinde: “إِنَّ الله يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ/*Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir.*”[173] Bu konuda verilen süreyi göstermektedir. “فَاعْبُدُوا ما شِئْتُمْ/*Siz de O'ndan başka dilediğinize tapın!*”[174] “يا قَوْمِ اعْمَلُوا/*Ey kavmim! Elinizden geleni yapın.*”[175] “فَمَنِ اهْتَدى/*Artık kim doğru yolu seçerse.*”[176] “أَنْتَ تَحْكُمُ/*Sen hüküm vereceksin*”[177] Zira burada vekil kılma vardır.

---

163 Secde 32/30.
164 Ahzâb 33/48.
165 Sebe 34/25.
166 Fâtır 35/23.
167 Yâsîn 36/76.
168 Sâffât 37/174.
169 Sâffât 37/178.
170 Her iki âyette yer alan ***“Bir süreye kadar”*** bölümleri kastediliyor.
171 Sâd 38/17.
172 Sâd 38/65.
173 Zümer 39/3.
174 Zümer 39/15.
175 Zümer 39/39.
176 Zümer 39/41.
177 Zümer 39/46.

Mü'min sûresinde: "فَاصْبِرْ/***(Resûlüm!) Sen şimdi sabret"*** ifadesi iki yerde bulunmaktadır.[178]

Fussilet sûresinde: "ادْفَعْ/***Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde sav."***[179]

Şûrâ sûresinde: "وَما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ/***Sen onlara vekil değilsin."***[180] "لَنا أَعْمالُنا/***Bizim işlediklerimiz bize."***[181] "فَإِنْ أَعْرَضُوا/***Eğer yüz çevirirlerse."***[182]

Zuhruf sûresinde: "فَذَرْهُمْ/***Sen bırak onları..."***[183] "فَاصْفَحْ/***Onlara güzel muamele et."***[184]

Duhân sûresinde: "فَارْتَقِبْ/***Şimdi sen gözetle."***[185]

Câsiye sûresinde: "يَغْفِرُوا/***(İman edenlere söyle: Allah'ın [ceza] günlerinin geleceğini ummayanları) bağışlasınlar."***[186]

Ahkâf sûresinde: "فَاصْبِرْ/***O hâlde (Resûlüm) sen de sabret."***[187]

Kıtâl (Muhammed) sûresinde: "فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ/***(Savaş sona erince de) artık ya karşılıksız... (salıverin)."***[188]

Kâf sûresinde: "فَاصْبِرْ/***(Resûlüm!) Sen sabret."***[189] "وَمَا أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ/ ***Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin."***[190]

Zâriyât sûresinde: "فَتَوَلَّ عَنْهُمْ/***Artık onlardan yüz çevir."***[191]

---

178 Mü'min 40/55, 76.
179 Fussilet 41/34.
180 Şûrâ 42/6.
181 Şûrâ 42/15.
182 Şûrâ 42/45.
183 Zuhruf 43/83.
184 Zuhruf 43/89.
185 Duhân 44/10.
186 Câsiye 45/14.
187 Ahkâf 46/35.
188 Muhammed 47/4.
189 Kâf 50/39.
190 Kâf 50/45.
191 Zâriyât 51/54.

Tûr sûresinde: "قُلْ تَرَبَّصُوا/*De ki: Bekleyin.*"[192] "وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ/*Rabbinin hükmünü sabırla bekle.*"[193] "فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلاَقُوا/*Artık çarpılacakları günlerine kavuşuncaya kadar onları kendi hâllerine bırak.*"[194]

Necm sûresinde: "فَأَعْرِضْ/*Aldırış etme.*"[195]

Kamer sûresinde: "فَتَوَلَّ/*(Onlardan) yüz çevir.*"[196]

Nûn sûresinde: "وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ/*Rabbinin hükmünü sabırla bekle.*"[197] "سَنَسْتَدْرِجُهُمْ/*Biz onları yavaş yavaş azaba yaklaştırıyoruz.*"[198]

Meâric sûresinde: "فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا/*(Resûlüm!) Sen güzel bir şekilde sabret.*"[199] "فَذَرْهُمْ/*Sen onları bırak.*"[200]

Müzzemmil sûresinde: "وَاهْجُرْهُمْ/*Onlardan güzellikle ayrıl.*"[201] "وَذَرْنِي/*Bana bırak.*"[202]

Müddessir sûresinde: "ذَرْنِي/*Bana bırak.*"[203]

İnsan sûresinde: "فَاصْبِرْ/*Artık sabret.*"[204]

Târık sûresinde: "فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ/*Kâfirlere mühlet ver.*"[205]

Gâşiye sûresinde: "لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ/*Onların üzerinde bir zorba değilsin.*"[206]

---

192 Tûr 52/31.
193 Tûr 52/48.
194 Tûr 52/45.
195 Necm 53/29.
196 Kamer 54/6.
197 Kalem 68/48.
198 Kalem 68/44.
199 Meâric 70/5.
200 Meâric 70/42.
201 Müzzemmil 73/10.
202 Müzzemmil 73/11.
203 Müddessir 74/11
204 İnsan 76/24.
205 Târık 86/17.
206 Gâşiye 88/22.

Kâfirûn sûresinde: "لَكُمْ دِينُكُمْ/***Sizin dininiz size.***"[207]

Şunlar da neshedildi: "فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ/***Müşrikleri öldürün.***"[208] "كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتالُ/***Savaş size farz kılındı.***"[209]

207 Kâfirûn 109/6.
208 Tevbe 9/5.
209 Bakara 2/216.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
KIRAATLER

Kıraatler ikiye ayrılır: Meşhûr ve şâz.

1. Meşhûr kıraatler:[210] Yedi kıraat olup bunlar, Nâfi‘ el-Medenî (ö. 169/785), İbn Kesîr el-Mekkî (ö. 120/738), Ebû Amr b. Alâ el-Basrî (ö. 154/771), İbn Âmir eş-Şâmî (ö. 118/736), Kûfiler'den Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/747) ve Kisâî (ö. 189/805), kıraatleridir.

Sahihlik ve meşhurluk bakımından Yakub el-Hadremî (ö. 205/820), İbn Muhaysın (ö. 123/740), Yezîd b. el-Ka‘kâ[211] (ö. 130/747) onlar gibidir.

2. Şâz kıraatler: Zikredilen on kıraatin dışındaki kıraatlerdir. Bu kıraatler, nakli yaygın olmamasından dolayı şâz olarak isimlendirilmiştir. Ancak bu kıraatler içerisinde lafzı fasîh, anlamı güçlü olanlar vardır.

Zikredilecek üç şartı taşıması durumunda bir kıraate göre okumak caiz olur.

1. Osman b. Affân'ın Mushaf'ına uygun olması.

2. Bir vecihle de olsa Arap diline veya onun bazı lehçelerine uygun olması.

---

210 Müfessir, burada kullandığı meşhur kelimesi ile kurrâ ve halk arasında yaygın olarak kullanılan (mütevatir) kıraatleri kastetmektedir.

211 İbn Cezerî'ye göre İbn Muhaysın (ö. 123/740) ve Yezîd b. el-Ka‘kâ (ö. 130/747) meşhur on kıraat içerisinde değildir. Ancak bu iki kıraat, on kıraate ilave edilen dört şaz kıraat içerisinde zikredilmektedir.

3. Naklin mütevatir ya da çok yaygın olarak gelmiş olması.

Şunu bil ki, kıraatlerdeki ihtilaf iki türlüdür: Usûl (imâle ve med gibi) ve ferş-i hurûf (herhangi bir kâideye dayanmayan kıraat okuyuşları).

a. Ferş: Ferş, ne belirli ve sabit bir asla ne de genel bir kurala dayanır. Bu iki türlüdür:

1. Manada ihtilafla birlikte kıraatte ihtilaf.

2. Manada ittifakla birlikte kıraatte ihtilaf.

b. Usûl: Buradaki ihtilaf manayı değiştirmez. Bunlar sekiz kâideye dayanır.

Birincisi: Med; bu, üç med harfinde gerçekleşir (medd-i tabî).[212] Medd-i tabî'ye med sebebi olan hemze[213] ve (iki sakin harfin yan yana gelmesi ile olan) sükûn dolayısıyla meydana gelen medler[214] de ilave edilerek uzatılır (fer'î medler).

İkincisi: Hemze; aslen tahkik üzere (mahrecinden tam çıkararak teshil ve ibdâl olmaksızın) okunur. Bazen yedi vecihle tahfif edilebilir: Hemzenin vav, ya ve elif'e ibdâl edilmesi (dönüşmesi), yine hemzenin; hemze ile vav, hemze ile ya, hemze ile elif arasında bir sesle okunarak teshil edilmesi ve hemzenin okunmayıp iskâtı (düşürülmesi).

Üçüncüsü: İdgâm ve izhâr -ki aslolan izhardır;- Zira idgâm, hem bir kelimede hem de iki kelimede harflerin misli misline (aynı harflerin birbirine) uğraması veya birbirine mütekârib (mahreç veya sıfatları birbirine yakın) olması ile gerçekleşir.

İdgâm iki türlüdür:

---

212 Med harfleri elif, vav, ye'dir. "قَالَ" ve "يَقُولُ" kelimelerindeki elif ve vav gibi.

213 "جاء" ve "توبو الي الله" gibi.

214 Meddi lâzım, meddi ârız, meddi muttasıl, meddi munfasıl şeklinde ifade edilen fer'i medlerdir.

1. Ebû Amr'ın uygulamada tek kaldığı "idgâm-ı kebîr."[215] Bu, harekeli harfin idgâmıdır.

2. Tüm kurrânın uyguladığı "idgâm- sagîr."[216] Bu sakin harfin idgâmıdır.

Dördüncüsü: İmâle; aslı fetha olmakla birlikte fethayı esreye, elifi ya'ya doğru meyelettirmektir. İmâleyi esre veya ya gerekli kılar.

Beşincisi: Terkîk (incelik) ve tefhim (kalınlık).

Harfler üç kısımdır:

1. Her hâlde kalın olanlar. Bunlar yedi isti'lâ harfidir.[217]

2. Bazen tefhîm (kalın) bazen terkîk (ince) ile okunanlar: Ra, lâm, elif.

a. Ra, aslen kalın bir harftir. Esreli olduğunda ve ya'lı[218] geldiğinde ince okunur.

b. Lam, aslen ince bir harftir. İtbâk harflerinden dolayı kalın okunur.[219]

c. Elif, kalın ve ince okumada önceki harfe tâbidir.

d. Bunların dışındaki harfler her durumda ince okunur.

Altıncısı: Vakıf, üç türlüdür. Üç harekede (üstün, esre, ötre) sükûn ile caiz olan vakıf, ötre ve esrede revm (gizli sesle okunma) ve sadece ötrede işmâm (dudak hareketiyle ötre harekeyi belirtme) ile vakıf.

Yedincisi: Vakıf yaparken Mushaf hattına riâyet etmek.

Sekizincisi: Ya harflerini okuyuşta belirtmek, hazfetmek, sakin ve fethalı okumak.[220]

---

215 Harekeli harfin, harekeli harfe idğâm edilmesidir. Bk. Havuz, Hasan Hüseyin, *Tafsîlatlı Tecvid Hükümleri*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2018, 101.

216 Sakin bir harfin harekeli harfe idğâm edilmesidir. Bk. Havuz, *Tafsîlatlı Tecvid Hükümleri*, 103.

217 İsti'la harfleri "قِظْ - ضَغْطٍ - خُصَّ" kelimelerindeki yedi harftir.

218 Verş rivâyetinde re harfi, kendinden önce sakin ye harfi geldiğinde ince okunur.

219 Bu kıraat, Verş rivâyetine göredir. Itbâk harfleri şunlardır: "ظ - ط – ض – ص".

220 Burada, kıraat ilminde zikredilen zâit ye harflerinin okunması ve hazfedilmesi, izâfet ye harflerinin ise iskân veya fethalı olarak okunması kastedilmektedir.

DOKUZUNCU BÖLÜM
KUR'ÂN'DA VAKIFLAR/DURAKLAR

Vakıflar, tam, hasen, kâfî ve kabîh olmak üzere dört çeşittir. Bu isimler, i'râb ve manaya göre verilmiştir.

Vakf-ı Kabîh

Şayet cümle, i'râb ya da mana yönüyle kendisinden sonra gelen bölüme ihtiyaç duyarsa veya kendisinden sonra gelen bölüm de öncesine ihtiyaç duyarsa iki bölümü ayırmak caiz değildir. İlk cümlede durmak kabîh olur. Bu da âmili ma'mûlünden, haberi mübtedadan, cevabı şarttan, mevsûlü sılasından ayırmakla olur.

Vakf-ı Kâfî

İlk cümle, ikincisi olmaksızın müstakil olarak anlaşılıyorsa ve ikinci söz de ancak öncesi ile anlaşılan gayri müstakil ise ilk cümlede vakıf kâfîdir. Bu da hâl, temyiz, istisna ve benzeri yan cümlecikler ve tâbîlerde de (tevâbi')[221] olur. Ancak muttasıl müstesnanın vaslı (vakıfsız okunması), munkatı müstesnadan daha evlâdır. Tâbilerin ve hâlin müfret isim olduğunda vasledilmesi (vakıfsız okunması), cümle olduklarında vasledilmesinden daha evladır.

221 İ'rab bakımından önündeki ögeye uyan sözcüklere denilir.

Vakf-ı Hasen ve Vakf-ı Tâm

Birinci ve ikinci söz müstakil olur ve her ikisi de bir konuda yer alırsa ilkinde durmak hasendir.

Her ikisi, iki farklı konuda yer alırsa vakf-ı tâm olur.

İ'râb ve manadaki ihtilaftan dolayı vakıflar da değişebilir. Bundan dolayı âlimler birçok vakıf yerinde ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda âlimlerin râcih, mercûh (tercih edilmeyen) ve bâtıl görüşleri bulunmaktadır. Bazen cümle tamamlanmasa bile istenilen manayı ortaya çıkarmak için durulabilir.

Uyarı: Duraklar hakkında mana ve i'râba riâyetle ilgili burada zikrettiğimiz hususlar, uygulama olarak yerleşmiş ve kıraat üstadları da bu hususları (hocalarından) bu şekilde öğrenmiştir.

İlk nesil âlimler, âyet sonlarına (veya başlarına) dikkat eder ve buralarda dururlardı. Zira Kur'ân'daki âyet sonları, nesirdeki fakr ve şiirdeki kâfiye gibidir. Ümmü Seleme'den gelen ve Tirmizî'nin rivâyet etmiş olduğu "Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* okurken dura dura okurdu. 'اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَۙ/***Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur'*** der, dururdu. Sonra 'اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِۙ/***Rahmân ve rahîm'*** der, yine dururdu"[222] hadisi bunu teyid etmektedir.

---

222 Ebû Dâvud, 4001; Tirmizî, 2927.

ONUNCU BÖLÜM
FESÂHAT, BELÂGAT VE BEYÂN'IN DALLARI

a. Fesâhat: Fesâhatın beş şartı vardır:

Birincisi: Sözcükler Arapça olmalı, aslen Arap olmayanların türettiği ve halkın yanlış kullandığı sözcüklerden biri olmamalıdır.

İkincisi: Kullanılan sözcüklerden olmalı, dile ağır gelen, yadırganan sözcüklerden olmamalıdır.

Üçüncüsü: İfade, manaya mutabık olmalı, manayı tam vermeli, manayı ifade etmede yetersiz kalmamalıdır.

Dördüncüsü: İfade karmaşık yapıdan uzak, kolay olmalıdır.

Beşincisi: Cümleler, kendisine ihtiyaç duyulmayan fazlalıklardan uzak olmalıdır.

b. Belâgat: Îcâz, itnâb, tahvîl, ta'zîm, tahkîr, tasrîh, kinâye, işâret ve benzeri sanatlarla ruhu titretecek, kalplere tesir edecek, dinleyeni maksada götürecek veya yaklaştıracak şekilde hâl ve makamın gerektirdiği duruma uygun sözün söylenmesidir.

c. Beyân'ın Dalları: Bunlar bedî sanatlarıdır. Bedî, bir nişanın (motiflerin) elbiseyi süslemesi gibi sözü süslemek demektir.

Biz, Kur'ân'da beyan ilminin dallarından yirmi iki çeşit tespit ettik. Her bir çeşide Kur'ân'da bulunmuş olduğu yerde dikkat çektik. Burada onların isimlerini zikredip anlamlarını açıklayacağız.

1. Mecâz: Bir lafzın aralarındaki alâkadan dolayı hakiki anlam dışında başka bir anlamda kullanılmasıdır. Mecaz on iki çeşittir:

a. Teşbîh.

b. İstiâre.

c. Ziyâde mecâzı (ibâreye kelime katmak; takdir).

d. Hazif mecâzı (ibâreden asıl murat edilen kelimeyi düşürmek).[223]

e. Bir şeyin (kendisiyle değil) civarındaki ile ifade edilmesi (mücâvere).[224]

f. Bir şeyin (fâili ile değil) isnâd edildiği şeyle ifade edilmesi.[225]

g. Zikr-i küll irâde-i cüz (külliyyet).[226]

---

223 Metinde muzaf, muzâfün ileyh veya bir kelimeyi düşürmektir.

224 Buna şu âyet örnek verilebilir: "وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ/***(Nihayet) 'Ey yer suyunu yut! Ve ey gök (suyunu) tut!' denildi. Su çekildi, iş bitirildi, (gemi de) Cûdî (dağının) üzerine yerleşti. Ve 'O zalimler topluluğunun canı cehenneme!' denildi.***" (Hûd 11/44) Bu âyette "وَيَا سَمَاءُ/***ey gök***" ifadesinde mecâzı mürsel vardır. Aslı "يا مطر السماء/***Ey göğün suyu***" demektir. Buradaki alaka mücâveredir. Bk. Mut'inî, Abdülazîm İbrahim Muhammed, *Hasâisü't-ta'bîri'l-Kur'âni ve semâtuhü'l-belâgıyye,* Kahire: Mektebetu Vehbe, 1992, II, 462. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Heddâre, Muhammed Mustafa, *İlmü'l-beyân fi'l-belâgati'l-Arabî,* Beyrut: Dârü'l-Ulûmi'l-Arabiyye, 1989, 63.

225 Mecâz-ı aklî kastedilmektedir. Aklî mecaz, fiili veya fiilimsiyi bir ilgiyle söz sahibine göre gerçek olmayan fâiline isnat etmektir. Gerçek fâile yapılan isnat ise aklî hakikattir. Bu tür mecaza, özne-yüklem irtibatına dayalı olarak aklın tasarrufuyla oluştuğu için aklî mecaz adı verildiği gibi isnadî, hükmî, terkibî, nisbî mecaz, isnatta mecaz, mecazi isnat, ispatta mecaz, terkipte mecaz, cümlede mecaz, mülâbese mecazı gibi isimler de verilmiştir. Bk. Durmuş İsmail, "Mecaz," *DİA,* İstanbul, 2003, XXVIII, 217-220.

226 "يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ/***O münafıklar yıldırımlardan dolayı ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar.***" (Bakara 2/19) Âyetteki parmaklardan maksat parmak uçlarıdır. Bk. Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-VII, (thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye) Medine: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, t.y., IV, 1509.

ğ. Onun tersi[227] zikr-i cüz irâde-i küll (cüz'iyyet).

h. Sonucu zikredip sebebini kastetmek (müsebbebiyet).[228]

ı. Onun tersi (sebebi zikredip sonucu kastetmek; sebebiyyet).[229]

i. Bir şeyi gelecekte alacağı hâle göre isimlendirmek (i'tibâr mâ yekûn/evveliyyet).[230]

j. Bir şeyi geçmişteki hâline göre isimlendirmek (i'tibar mâ kâne/kevniyyet).[231] Ancak bu durumun hakikat mi mecaz mı olduğu konusunda ihtilaf vardır.

Dilbilimcilerin ve usûl âlimlerinin çoğu Kur'ân'da mecazın bulunduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Zira Kur'ân, Arap lisanıyla inmiş olup mecazı kullanmak da Arap belagatçılarının dilde yerleşmiş uygulamasıdır. Bunu kabul etmeyen kimsenin de bir dayanağı yoktur. Hiç şüphesiz Kur'ân'daki mecaz kullanım sayılandan çok daha fazladır.

2. Kinaye: Bir şeyin lâzımî unsuruyla[232] üstü kapalı olarak ifade edilmesidir.

---

227 "وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُوالْجَلاَلِ وَالْاِكْرَامِ /***Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak.***" (Rahmân 55/27) Âyetteki "وَجْهُ" Allah'ın zâtı anlamındadır. Bk. Suyûti, *İtkân*, IV, 1510.

228 "هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقاً وَمَا يَتَذَكَّرُ اِلاَّ مَنْ يُنِيبُ/***Size âyetlerini gösteren, sizin için gökten rızık indiren O'dur. Allah'a yönelenden başkası ibret almaz.***" (Mü'min 40/13) Âyette bahsedilen "rızık," gökten indirilen yağmurun neticesidir. Suyûtî, *İtkân*, IV, 1512. Geniş bilgi için bk. Heddâre, , *İlmü'l-beyân*, . 61.

229 " كَمَا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ/***Şeytan, anne-babanızı cennetten çıkardığı gibi.***" (A'râf 7/27) Hakikatte cennetten çıkaran Allah Teâlâ'dır. Bk. Suyûti, *İtkân*, IV, 1513.

230 "اِنَّكَ اِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلاَ يَلِدُوا اِلاَّ فَاجِراً كَفَّاراً/***Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; yalnız ahlâksız, nankör (insanlar) doğururlar (yetiştirirler)***" (Nûh 71/27) âyetinde "ileride fâcir ve kâfir olacak çocuklar dünyaya getirirler" manası kastedilmektedir. Zira yeni doğan bebek kâfir olmaz. Bk. Suyûti, *İtkân*, IV, 1513.

231 " وَاٰتُوا الْيَتَامٰى اَمْوَالَهُمْ/***Yetimlere mallarını verin.***" (Nisâ 4/2) Âyette önceden yetim kalmış ama artık akıl-bâliğ olmuş olanlara malların verilmesi emredilmiştir. Zira bülûğdan sonra yetimlik kalkar. Bu durumda önceki yetimlik kastedilmektedir. Bk. Suyûti, *İtkân*, IV, 1513.

232 Lâzım, bir şeyin varlığına tâbi ve onu izleyen unsur demektir. Yiğitlik aslanın varlığına tâbi olduğundan aslanın (melzûm) anılıp yiğidin (lâzım) kastedilmesi mecaz

3. İltifat: Altı türü vardır:

a. Mütekellimden muhâtaba veya gâibe geçiş.

b. Muhâtabdan mütekellime veya gâibe geçiş.

c. Gâibten mütekellime veya muhâtaba geçiş.

4. Tecrîd: Önceki ifadede umûm bir lafız altına giren bir şeyi sonra ayrıca zikretmektir. Tecrîdde amaç, diğerlerinden (umûmî lafızdan) ayrılan şeyi yüceltmek, tahkîr etmek ya da onunla ilgili belirsizliği gidermektir.

5. İ'tirâz (ara cümle): Mübteda-haber, sıfat-mevsuf, ma'tûf-ma'tûfun aleyh gibi birbirine bağlı olan iki öge arasına veya bitişik cümle (iki cümle) arasına bir sözcük dâhil edilmesidir. Buradaki amaç sözcüğün dâhil edildiği cümleyi tekit etmektir.

6. Cinas (tecnîs): Manası farklı olmakla birlikte lafzın aynı olmasıdır. Lafzın aynı olması, harflerde ve sîgada veya sadece harflerde ya da harflerin tümünde değil de çoğunluğunda olabilir. Yahut telaffuzda değil de kelimenin yazımında olabilir. Buna tecnîsü't-tashîf denilir.

7. Mutâbakat (tıbâk): Siyah-beyaz, hayat-ölüm, gece-gündüz gibi birbirine zıt olan şeylerin bir arada zikredilmesidir.

8. Mukâbele: İki ya da daha fazla şeyi bir arada zikredip ardından o iki şeyi başka şeylerle karşılaştırmaktır.

9. Müşâkele: Bir şeyin başka bir şeyle aynı mevzûda bulunmasından dolayı kendisi dışında başka bir lafızla ifade edilmesidir.[233]

---

olur. Durmuş, İsmail, "Mecaz," *DİA,* İstanbul, 2002, XXIV, 34.

233 Sözlükte "iki şeyin biçim ve tarz yönünden benzeşmesi ve uyuşması" anlamına gelen müşâkele kelimesi, bedî' ilminde "bir söz içinde iki kelime arasındaki biçim benzeşmesi" manasında terim olarak kullanılır ve anlama güzellik katan sanatlardan sayılır. Müşâkele, edebî bir amaç veya nükte için bir kelimenin başka bir anlam ve bağlamda tekrar edilmesi şeklinde gerçekleşir. İlk kelime genellikle gerçek manada olmasına karşılık ikinci kelime ona tâbi ve sadece şekil (lafız) yönünden ona benzer olarak getirilir. Mesela; "وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللهُ" (Âl-i İmrân 3/54) âyetinde ikinci "مَكَرَ" birin-

10. Terdîd: Cümlenin başlangıcını (önceki cümlenin) sonuna uygun olarak tekrarlamaktır.[234] Bu sanat şiirde "reddü'l-acz ale's-sadr"[235] olarak isimlendirilir.

11. Lüzûm-ı mâ lâ yelzem: Revî[236] harfinden önce başka bir harfin (iltizam harfi[237]) getirilmesidir. Âyet başları bu şekildedir.

12. Kalb: Bir kelimenin "دعد" kelimesinde olduğu gibi hem başından hem sonundan başlanarak okumaya uygun olmasıdır. Yahut başta bulunan kelimenin sona, sonda bulunan kelimenin başa getirilerek ters çevrilmesidir.

13. Taksîm: Zikredilen şeylerin türlere ve parçalara ayrılmasıdır.

14. Tetmîm: Cümle, ilave olmadan müstakil olarak anlaşılıyor olsa da sözü açıklayan ve tekit eden bir şeyin cümleye eklenmesidir.

15. Tekrar: Zamir (müzmar isim) kullanılması gereken yerde zâhir isim kullanılmasıdır.[238] Kelime tekrarı; ta'zîm, tehvîl, zikredilen şeyi övmek, yermek ve açıklamak için yapılır.

---

ciye (مَكَرُوا) müşâkele için getirilmiş olup "أخذهم بمكرهم/Hile ve dolaplarının cezasını verdi" anlamındadır. Örnekte müşâkele lafzına biçim yönünden benzeyen ve ona eşlik eden kelime (musâhib) gerçek manasıyla önceden ve açık biçimde söz içinde geçmiştir. Bu türe "müşâkele-i tahkikıyye" adı verilir. Durmuş, İsmail, "Müşâkele," *DİA,* İstanbul, 2006, XXXII, 154-155.

234 Şu âyetlerde de terdîd örnekleri vardır: "قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللهِ اللهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ" ***(İnançsızlar, 'Allah'ın elçilerine verilen vahyin benzeri bize de verilmedikçe asla inanmayız' dediler. Allah peygamberlik görevini kime vereceğini daha iyi bilir)"*** (En'âm 6/124). "الله/Allah" lafzı ilki muzâfun ileyh, ikincisi mübtedâ olmak üzere farklı bağlamda tekrar edilmiştir. "وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ . يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا" (Rûm 30/6-7). Burada "يَعْلَمُونَ" fiili tezat ilgisiyle tekerrür etmiştir. Bk. Kaçar, Halil İbrahim, "Terdid," *DİA,* İstanbul, 2011, XL, 506.

235 Bu sanata tasdir ve tebşir isimleri de verilir. Bu sanatın lafız anlamı, "sonu başa döndürmek" demektir. Şiirde beytin, nesirde de bir cümlenin veya ibarenin sonunda yer alan kelimeyi önceden tekrarlamaktır. Bulut, Ali, *Belagât Terimleri Sözlüğü,* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015, 363.

236 Kâfiyenin son harfidir. Bulut, *Belagât Terimleri Sözlüğü,* 370.

237 Revî harfinden önceki harftir.

238 "اِذَا جَٓاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ"/***Münafıklar sana geldiklerinde 'Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın Peygamberisin' derler.***

16. Tehekküm: İkaz yerine müjdeyi zikretmek gibi muhatabı veya kendisinden haber verilen bir şeyi alaya almak için sözün iktiza ettiği durumdan çıkarılmasıdır.

17. Leff ve Neşr: İki ya da daha fazla ögenin bir anlatımda toplanması sonra her bir ögeyle ilgili özelliklerin zikredilmesidir. Bu da iki şekilde olur: İlk önce zikredilen ögenin özelliklerinden başlanması ya da son zikredilen ögenin özelliklerinden başlanması.

18. Cem: İki ya da daha fazla şeyi bir haberde, özellikte ve benzeri şekillerde bir araya getirmektir.

19. Tersî‘ (murassa‘ seci): Cümlenin sonunda bulunan kelimelerin aynı vezinde veya cümlenin başındaki kelimelerin birbirlerine yakın vezinde olmasıdır.

20. Tescî‘: Âyetteki kelimelerin tek bir revî harfi üzere olmasıdır.

21. İstidrâd: Aralarındaki münâsebete binaen bir sözden başka bir söze geçmektir. Burada asıl maksat ikinci sözdür. Tıpkı şairin asıl maksadı övgü olmakla birlikte iki tarafı da ilgilendiren bir anlamdan dolayı giriş (aşk) sözcüklerinden övgü sözcüklerine geçiş yapması gibi.

22. Mübâlağa: Bazen “فَعَّال” ve “مِفْعَال” gibi kelime kalıplarıyla olabilir. Bazen mübâlağa, hüküm ve sıfatlarda olabilir. Mübâlağa fazla yapılırsa bu da aşırıya gitme ve abartı olur. Bu durum, belâgatçılar nezdinde hoş görülmez.

Allah da bilir ki sen elbette O’nun Peygamberisin. Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.” (Münâfikûn 63/1) Allah Teâlâ âyetin başında münafıkların ismini zikretmekle birlikte âyetin devamında “وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ / ***Allah, münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir”*** şeklinde onlara zamirle atıfta bulunmak mümkün iken açıkça “münafık” lafzını zikretmiştir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN'IN İ'CÂZI VE ALLAH KATINDAN OLDUĞUNA DAİR DELİLLERİN ORTAYA KONULMASI

Kur'ân'ın i'câzına on görüş delâlet etmektedir:

Birincisi: Kur'ân'ı mahlûk (insan ve cin) kelâmından ayrı kılan fesâhatı.

İkincisi: Âyetlerin duraklarında ve kelimelerin fâsılalarındaki[239] şaşırtıcı üslûbu ve harika nazmı.

Üçüncüsü: Hem nüzûl döneminde hem de o dönemden günümüze kadar mahlukâtın (insan ve cinlerin) onun bir benzerini getirmekten âciz kalması.

Dördüncüsü: Geçmiş asırlar ve önceki ümmetlere dair verilen haberler. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu haberleri bir yerden öğrenmemiş, bir kitaptan da okumamıştı.

---

239 Kur'ân âyetlerinin son kelimesine, içinde bulunduğu âyetle onu takip eden âyeti birbirinden ayırdığı için "fâsıla," son harfine de "el-harfü'l-fâsıla" adı verilmiştir. Bazı âlimlere göre ise fâsıladan maksat kelimenin tamamı değil sadece son harfidir. Bir sûrenin fâsılası tek bir harf olabileceği gibi daha fazla da olabilir. Mesela; üç âyetten meydana gelen ve Kur'ân-ı Kerîm'in en kısa sûresi olan Kevser sûresinin fâsılası rı harfidir; 286 âyetten meydana gelen Bakara sûresi Kur'ân'ın en uzun sûresidir ve fâsılası mim, nun, be, rı, kaf ve lam harfleridir. Geniş bilgi için bk. Çetin, Abdurrahman, Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Fâsıla," *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 209-210.

Beşincisi: Gelecekteki gaybî bilgilere dair verilen haberler. Nitekim her şey Kur'ân'ın söylediği şekilde vuku bulmuştur.

Altıncısı: Kur'ân'da Şanı Yüce Yaratıcı'nın tanıtılması, isim ve sıfatlarının zikredilmesi, O'nun hakkında caiz ve imkânsız olan şeyler, insanların Allah'a kulluğa ve Allah'ın birliğine davet edilmesi, kat'i burhanların ve apaçık delillerin ortaya konulması ve de inkâr eden gruplara cevap verilmesi... İşte kesin olarak tüm bunlara (temel düzeyde), beşerin kendiliğinden ulaşamayacağı bilakis her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah Teâlâ'nın vahyetmesi ile ulaşılabileceği bilinir. Aklı olan hiç kimse, Allah'ı bu bilgilerle tanıtan, şanını en güzel şekilde yücelten ve Allah'ın kullarını O'nun dosdoğru yoluna davet eden kimsenin doğruluğundan şüphe duymaz.

Yedincisi: Kur'ân'da hükümlerin konulması, helal ve haramların açıklanması, dünya ve ahiret maslahatlarına rehberlik etmesi, güzel ahlakâ yöneltmesi... İşte bunlar son derece hikmetlidir ve ilimlerin meyvesidir.

Sekizincisi: Diğer kitapların aksine üzerinden uzun zaman geçmiş olmasına rağmen Kur'ân'ın değişim ve dönüşümden, bir şeyin eklenmesinden ve çıkarılmasından korunmuş olması.

Dokuzuncusu: Ezberinin kolaylaştırılmış olması. Bu ayan beyan herkes tarafından görülüp bilinmektedir.

Onuncusu: Diğer sözlerin aksine tekrarların çokluğuna rağmen okuyanı ve dinleyeni bıktırmıyor olması.

ON İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN'IN FAZİLETİ

Burada sahih hadislerin bir kısmını zikredeceğiz.

Bir kısmı şunlardır:

Ebû Ümâme el-Bâhîlî'nin (ö. 86/705) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim: ***"Kur'ân okuyun. Şüphesiz o, kıyamet günü ehli için (iyi) bir şefaatçi olarak gelecektir."***[240]

Âişe *radıyallahu anhâ*'nın (ö. 58/678) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim: ***"Kur'ân'ı gereği gibi güzel okuyan kimse, vahiy getiren şerefli ve itaatkâr meleklerle beraberdir. Kur'ân okumak zor geldiği hâlde kekeleyerek okuyan kimseye de iki kat sevap vardır."***[241]

Ebû Musa el-Eş'arî'den (ö. 42/662-63) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kur'ân okuyan mü'min, kokusu güzel, tadı da güzel ağaç kavunu (şadok)***[242] ***gibidir. Kur'ân okumayan mü'min, kokusu olmayan ancak tadı güzel hurma gibidir. Kur'ân okuyan münafık ise kokusu güzel, tadı acı reyhan otu gibidir. Kur'ân okumayan münafık da kokusu olmayan ve tadı da acı olan Ebû Cehil karpuzu gibidir."***[243]

---

240 Müslim, 553; Ahmed b. Hanbel, V, 249.

241 Buhârî, 4653; Müslim, 798; Tirmizî, 2904.

242 Görüntüsü turunçgillere ve kavuna benzeyen bir meyvedir. Daha çok Hindistan, Orta ve Güney Amerika'da, ülkemizde ise Akdeniz ve Ege'de yetişmektedir.

243 Buhârî, 4732; Müslim, 797; Ebû Dâvud, 4829.

Abdullah b. Mes'ud'dan (ö. 32/652) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kur'ân'ı ezberinizde korumaya özen gösterin. Kur'ân'ın hafızadan çıkıp gitmesi, bağlı devenin ipinden boşanıp kaçmasından daha hızlıdır."***[244]

Osman b. Affân'dan (ö. 35/656) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Sizin en hayırlılarınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir."***[245]

Ömer b. el-Hattâb'dan (ö. 23/644) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Allah bu Kur'ân'la bazı kavimleri yükseltir, bazılarını da alçaltır."***[246]

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/688) dedi ki: Cebrail *aleyhisselâm*, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına oturduğu sırada yukarıdan kapı açılmasına benzer bir ses işitti ve başını yukarı kaldırdı. Cebrail ***"Bu, şimdiye kadar hiç açılmamış, sadece bugün açılan bir gök kapısıdır"*** dedi. Peşinden o kapıdan bir melek indi. Cebrail ***"Bu, yeryüzüne inen bir melektir. Bugüne kadar hiç inmemişti"*** dedi. Melek selâm verdi ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şöyle dedi: ***"Müjdeler olsun sana! Senden önce hiçbir peygambere verilmeyen iki nur sana verildi. Biri Fâtiha sûresi, diğeri de Bakara sûresinin son âyetleridir. Bunlardan okuyacağın her bir harf karşılığında mutlaka sana sevap ve ecir verilecektir!"***[247]

Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den (ö. 42/662) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim Bakara sûresinin son iki âyetini geceleyin okursa bu iki âyet o kimseye yeter."***[248]

Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (ö. 86/705) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Bakara sûresini***

---

244 Buhârî, 5032; Müslim, 791; Tirmizî, 2942.

245 Buhârî, 5027; Ebû Dâvud, 1452; Tirmizî, 2907.

246 Müslim, 817.

247 Müslim, 806; Nesâî, 903.

248 Buhârî, 3876; Müslim, 807.

okuyun! Onu devamlı okumak bereket, terk etmek ise hüsrandır! Büyücüler onun karşısında aciz kalır."[249]

Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Şüphesiz şeytan, içinde Bakara sûresi okunan evden kaçar."***[250]

Übey b. Ka'b'dan (ö. 33/654) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey Ebu'l-Münzir! Kur'ân'dan ezberinde bulunan âyetlerden hangisinin daha büyük olduğunu biliyor musun?"*** diye sordu. Ben ***"اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ/Allah'tan başka ilâh yoktur. O, hayydır, kayyûmdur"***[251] dedim. Bu cevabım üzerine Allah Resûlü elini göğsüme vurdu ve ***"İlim sana mübarek olsun, ey Ebu'l-Münzir"*** dedi.[252]

Nevvâs b. Sem'ân'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim: ***"Kıyamet günü, Kur'ân ve dünyada iken Kur'ân'a sahip çıkıp onunla amel edenler getirilir. Bakara ve Âl-i İmran sûreleri Kur'ân-ı Kerim'in önünde yer alır."*** Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* bu iki sûre için üç teşbihte bulundu ki, hâlâ onları unutmadım. Şöyle demişti: ***"Onlar sanki iki bulut veya aralarında nur olan iki siyah gölgelik yahut sahiplerini müdafaa eden saflar hâlinde iki kuş sürüsü gibidir."***[253]

Ebu'd-Derdâ'dan (ö. 32/652) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim Kehf sûresinin başından on âyet ezberlerse, Deccâl'den korunmuş olur."***[254]

Ebu'd-Derdâ'dan rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"'قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌۚ/De ki: O, Allah birdir'***[255] ***(İhlâs) sûresi Kur'ân'ın üçte birine eşittir."***[256]

---

249 Müslim, 553.
250 Müslim, 780; Tirmizî, 2877.
251 Bakara 2/255.
252 Müslim, 810; Ebû Dâvud, 1460; Tirmizî, 2877.
253 Müslim, 1338, Ahmed b. Hanbel, V, 196.
254 Müslim, 809; Ebû Dâvud, 4323.
255 İhlâs 112/1.
256 Buhârî, 5013; Müslim, 811; Tirmizî, 2898.

Ukbe b. Âmir'den (ö. 58/678) rivâyet edildiğine göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Bu gece bana indirilen âyetleri görmedin mi? Onların benzerleri asla görülmemiştir: 'قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ/De ki: Sabahın Rabbine sığınırım'***[257] ve '***قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ/De ki: İnsanların Rabbine sığınırım!'"***[258]

---

257 Felak 113/1.

258 Nâs 114/1. Hadis için bk. Müslim, 814; Tirmizî, 2827.

İKİNCİ MUKADDİME
KUR'ÂN TERİMLERİNİN AÇIKLANMASI

Bu mukaddimede Kur'ân'da sık geçen kelimeleri, iki ya da daha fazla yerde bulunan isim, fiil ve harfleri zikredeceğiz.

Özellikle üç faydaya binaen bu bölümde yer alan bilgileri bir araya getirdik.

1. Kelimelerin ezberini kolaylaştırmak. Zira Kur'ân'da bu kelimeler farklı yerlerde bulunmaktadır. Onların bir araya getirilmesi ezberlenmelerini kolaylaştırır.

2. Bu bölümün tefsir terimlerine kapsamlı bir taslak olması için. Nitekim kıraat eserlerinde genel kurallar ve sık kullanımlar bir araya getirilmiştir.

3. Özetleme. Sık geçen kelimelerin tekrarı sebebiyle eserin hacmini büyütmekten korkarak söz konusu kelimeleri, Kur'ân'da geçtiği yerde ayrı ayrı açıklamak yerine burada zikretmekle yetineceğiz. Bazen ihtiyaçtan dolayı kimi kelimelere (tefsir kısmında da) yer verdik. Bu bölümdeki kelimeleri alfabetik sıraya göre düzenledik ki Kur'ân'da geçtiği yerde bir kelimenin tefsirini bulamayan kimse bu bölüme başvursun.

Bu alfabetik sıralamada, kelimelerin başındaki zâid harfleri değil aslî harf olan baştaki harfi dikkate aldık.

أ/Hemze Harfi

آية/Âyetün: İki anlamı vardır:

1. İbret ve delil.

2. Kur'ân'dan bir âyet. Âyet, fasılaya kadar olan birleşik sözdür. Fâsılalar, âyet başlarıdır.

أَتَى/Etâ: Hemze medsiz olduğunda "geldi" anlamındadır. Muzarisi "يأتي," mastarı "إتيان," ism-i fâili de o fiilin mastarından "آتٍ," yine ism-i mefulü de mastardan "مَأتِيّ" şeklinde gelir. Örneği şu âyettir: "وَعْدُهُ مَأْتِيًّا/ ***O'nun vaadi yerini bulacaktır.***"[259]

آتَى/Âtâ: Hemze medli olduğunda "verdi" anlamındadır. Muzarisi "يُؤتِي," mastarı "إيتَاء," ism-i fâili "مُؤتٍ," ism-i mefûlü ise "مَأْتِي" şeklinde gelir. Örneği şu âyettir: "وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ/***Zekâtı veren kimselerdir.***"[260]

أبَى- يَأبَى/Ebâ-Ye'bâ: "Uzak durdu, kaçındı" demektir.

أَثَرُ الشَّيء/Eseru'ş-şey'i: Bir şeyin "geride kalanı ve izi" anlamında olup çoğulu "آثار" şeklindedir. Aynı zamanda "أَثَر" kelimesi "hadis" anlamındadır. "أَوْأَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ" ifadesindeki "أثَارَةٍ" kelimesi "(İlâhî ilimden) geriye kalmış yazılı bir metin parçası..."[261] demektir. "وَأَثَارُوا الأرْضَ"[262] ifadesi "Yeryüzünü ekip biçtiler" demektir. "وأَثَرَ الرَجُلُ الشيء" ifadesi "Adam bir şeyi tercih etti, üstün tuttu" demektir.

إثم/İsmün: "Günah" demek olup aynı kökten gelen "آثِمٌ"[263] ve "أثِيمٍ"[264] "günahkâr" demektir.

259 Meryem 19/61.
260 Nisâ 4/162.
261 Ahkâf 46/4.
262 Rûm 30/9.
263 Bakara 2/283.
264 Kalem 68/12.

أجْر/**Ecrun:** "Sevap," bir anlama göre de "ücret" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "اسْتَأْجِرْهُ/***Onu ücretle tut.***[265] "عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي/***Bana çalışmana karşılık...***"[266] Ancak şu âyetlerdeki söz konusu kelimelerin tümü "جِوَار" mastarından türemiş olup "himaye etmek" anlamındadır: "وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ/***Eğer müşriklerden biri senden sığınma talebinde bulunursa, ona sığınma hakkı tanı.***"[267] "وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ/***Sizi acı bir azaptan korusun.***"[268] "قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللهِ أَحَدٌ/***De ki: Gerçekten (bana bir kötülük dilerse) Allah'a karşı beni kimse himaye edemez.***"[269] "وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ/***Her şeyi koruyup kollayan fakat kendisi korunmayandır***"[270]

آمن - إيمانا/**Âmene-Îmânen:** "Tasdik etti" demektir. "İman," sözlükte mutlak olarak "tasdik etmek" demektir. Şer'î manada ise Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü tasdik etmektir. Dini anlamda "mü'min" kelimesi "tüm bunları tasdik eden kimse" demektir. "Mü'min" aynı zamanda "kendisini tasdik eden" manasında Allah'ın da bir ismidir. Bir görüşe göre Allah'ın bu ismi "أَمِن/emniyette, güvende olmak" fiilinden türemiş olup "Dostları O'nun azabından güvende olur" demektir.

أمِن/**Emine:** Hemzenin medsiz ve mim'in esresi ile "korku"nun zıddı olan "أمْنًا وأمَنَة/emniyette, güvende olmak" demektir.[271] Aynı zamanda "أمِن" kelimesi "أمانة/güvenilirlik" mastarından gelir.[272] Diğer taraftan "أمَّنَ غيْرَهُ/Bir başkasını güvende kıldı" (müteaddi) kullanımı, "تَأمِين" mastarından gelir.

---

265 Kasas 28/26.
266 Kasas 28/27.
267 Tevbe 9/6.
268 Ahkâf 46/31.
269 Cin 72/22.
270 Mü'minûn 23/89.
271 "اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ/***Allah'ın azabından güvende mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın (böyle) mühlet vermesinden güvende olamaz.***" (A'râf 7/99)
272 فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلٖيمٌ/***Birbirinize güvenirseniz, güvenilen kimse Rabbi olan Allah'tan korksun ve emanetini (borcu) ödesin. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.***" (Bakara 2/283) Buraya

أَلِيم/Elîmün: "Acı ve ızdırap veren" demektir. Örneği şu âyettir: "تألمون/*Acı çekiyorsunuz.*"[273]

إمَام/İmâmün: Dört manası vardır:

1. "Önder."

2. "Kitap."

3. "Yol."

4. "أَمّ" kelimesinin çoğulu, "takipçi, tâbi" demektir. Örneği şu âyettir: "وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا/*Bizi muttakilere tâbi kıl.*"[274]

أُمَّة/Ümmetün: Dört manası vardır:

1. "İnsanlardan bir grup."

2. "Din."

3. "Zaman."

4. "İmam yani önder."

أُمِّي/Ümmiyyün: "Okuma-yazma bilmeyen kişi" demektir. Bundan dolayı Araplar "ümmiyyûn" olarak nitelendirilmişlerdir.

أُمّ/Ümmün: "Anne" ve "asıl (temel)" olmak üzere iki anlamı vardır. Şehirlerin anası Mekke'dir.

أُخْرَى/Ühra: Bu kelime, "آخَر" ve "أُخَر" kelimelerinin müennesidir.

آل/Âlün: İki anlamı vardır:

1. "Aile" demektir. Örneği şu âyettir: "آل لوط/*Lût ailesi.*"[275]

---

göre İbn Cüzey, "أَمِن" kelimesinin üç mastarı olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda bu fiil, "korkunun zıddı olan güvende olmak" ve "güvenmek" anlamına gelmektedir.

273 Nisâ 4/104.

274 Furkân 25/74.

275 Hicr, 15/59.

2. "Taraftarlar, askerler" demektir. Örneği şu âyettir: "آل فرعون/ ***Firavun'un taraftarları.***"[276]

أمس/Emsi: "Bugünden önceki gün (dün) ve geçmiş zaman" demektir.

إناه/İnâhü: "Onun vakti" demektir. Çoğulu "آناء" şeklindedir. Örneği şu âyettir: "آناء الليل/***Gece vakitlerinde.***"[277]

أمر/Emrün: İki anlamı vardır:

1. "Vücûb, nedb ve ibâha olarak bir fiilin yapılmasının talep edilmesidir." Yine emir sîgası, "tehdit, taciz, taaccüp ve haber" gibi talep dışı anlamda da kullanılır.

2. "İş, durum ve sıfat" anlamındadır. Bununla bazen azap da kastedilebilir. Örneği şu âyettir: "حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا/***Nihayet azabımız gelip...***"[278]

إِسْرَائِيل/İsrâîl: Yakub b. İshâk b. İbrahim *aleyhisselâm*'dır. Yakub *aleyhisselâm* on iki oğlunun ve onların soyundan gelen torunlarının atasıdır.[279] Yahudiler de onların soyundandır.

إياب/İyâbün: "Dönmek" demektir. Örneği şu âyettir: "وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ/***Hâlbuki en güzel dönüş yeri, Allah'ın katındadır.***"[280] Burada "الْمَاٰبِ" kelimesi "dönüş yeri" anlamındadır. "رَجُلٌ أَوَّاب" ifadesi "Allah'a çokça tevbe eden (yönelen) kişi" demektir. "التأويب" kelimesi ise "Tesbih etmek" demektir. Örneği şu âyettir: "يَا جِبَالُ أَوِّبِي/***Ey dağlar! Tesbih edin.***"[281]

---

276 Bakara 2/49.
277 Âl-i İmrân 3/113.
278 Hûd 11/40.
279 "أَسْبَاط": Yakub *aleyhisselâm*'ın torunları, onun on iki oğlunun soyudur. Bk. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144) *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûnü'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl,* I-IV, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987, I, 195; Kurtubî'ye göre de "أَسْبَاط" kelimesinin açıklaması şöyledir: İsrailoğullarında esbât, Araplardaki kabileler durumundadır. Esbât, Yakub *aleyhisselâm*'ın on iki oğlunun soyundan gelenlerdir. Kurtubî, *Câmî*, I, 421.
280 Âl-i İmrân 3/14.
281 Sebe 34/10.

إفك/İfkün: "Büyük yalan" demektir. "أَفَّاك" kelimesi "Çok büyük yalancı" demektir. "أُفِكَ الرَّجُلُ عن الشيء" ifadesi "Bir şeyden yüz çevirdi" anlamına gelir. Örneği şu âyettir: "فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ/***Nasıl (haktan) dönersiniz!***"[282]

أَوَى/Evâ: Hemzenin kısa okunması ile "أَوَى الرَّجُلُ إلى المَوْضِعِ/Adam bir yere sığındı" demektir.[283] Hemze medli okunduğunda "آواه غَيْرُه/Başkası onu yanına aldı"[284] demektir. Örneği şu âyettir: "المأوى/***Varılacak ve toplanılacak yer.***"[285]

أُفٍّ/Üffin: Kötülük ve hoşnutsuzluk bildiren bir kelimedir.

آلَاءُ الله/Âlâüllahi: "Allah'ın nimetleri" demektir. Örneği şu âyettir: "اٰلَاءِ رَبِّكُمَا/***Rabbinizin nimetleri.***"[286]

أَسِفَ/Esife: İki anlamı vardır: "Öfke" ve "hüzün." Örneği şu âyettir: "فَلَمَّا آسَفُونَا/***Nihayet bizi öfkelendirince...***"[287]

أُسْوَة/İsvetün-Üsvetün: Hemzenin "esre/إِسْوَة" ve "ötresi/أُسْوَة" ile "örnek, model" demektir.

"**أَسَى الرَّجُلُ/Ese'r-racülü:**" "Adam üzüldü" demektir. Muzarisi "يَأسَى," mastarı "أَسًى" şeklinde gelir. Örneği şu âyetlerdir: "فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ/***Sen o kâfirler topluluğu için üzülme!***"[288] "فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ/***Artık kâfir bir topluma nasıl üzülürüm!***"[289]

أَذَانٌ/Âzânün: Hemzenin kısa olması ile "bir şeyi duyurmak" demektir. Namaz için ezan okumak buna örnektir.[290] Hemzenin meddi ile "آذان/kulaklar" şeklinde, "أُذُن/kulak" kelimesinin çoğuludur.

---

282 En'âm 6/95.
283 "اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ/***O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlardı.***" (Kehf 18/10)
284 "وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰى اِلَيْهِ اَخَاهُ قَالَ اِنّ۪ٓي اَنَا۬ اَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ/***Yusuf'un yanına girdiklerinde öz kardeşini yanına aldı ve 'Bilesin ki ben senin kardeşinim, onların yaptıklarına üzülme' dedi.***" (Yusuf 12/69).
285 Secde 32/19.
286 Rahmân 55/13.
287 Zuhruf 43/55.
288 Mâide 5/68.
289 A'râf 7/93.
290 "وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ/***İnsanlar arasında haccı ilân et.***" (Hac 22/27)

إِذْنُ اللهِ/İznüllahi: "İlim, emir, irade, ibâha" anlamlarına gelir. "أَذِنْتُ بالشيء" ifadesindeki zel harfinin esresi ile "Bir şeyi bildim" demektir. Hemzenin meddi ile "آذَنْتُ بِهِ غَيْرِي/Benim dışımdaki kimseye bir şeyi bildirdim" demektir.

إِصْرٌ/İsrun: İki anlamı vardır:

1. "Ağırlık."

2. "Sözleşme."

أَيْد/Eydün: "Güç, kuvvet" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ/*Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik.*"[291] Ve "وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ/*Göğü kendi ellerimizle biz kurduk.*"[292] "الأَيْدِي/eller" kelimesi, "يَدٌ/el" kelimesinin çoğuludur. Başındaki hemze zâittir.

أُكُل/Eklün-Üklün: Hemzenin ötresi ile yiyeceklerin ismidir. Kâf harfinin ötreli olarak "أُكُل" ve sakin olarak "أُكْل" şeklinde gelmesi caizdir. Yine "أَكْل/yemek" şeklinde hemzenin üstün gelmesi ile mastar olur.

أَيْكَة/Eyketün: "Sık ağaçlı büyük orman" demektir.

أَثَاث/Esâsün: "Ev eşyası" demektir.

أُجَاج/Ücâcün: "Acı" demektir.

أَرَائِك/Erâikü: "Koltuklar" demektir. Tekili "أَرِيكَة" şeklindedir.

آنِيَة/Âniyetün: İki anlamı vardır:

1. "إِنَاء/kap" kelimesinin çoğuludur. Örneği şu âyettir: "وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا/***Yanlarında, gümüş kaplar ve billur kâselerle, gümüş beyazlığında (billur gibi) şeffaf kupalarla dolaşılır.***"[293]

---

291 Bakara 2/86.

292 Zâriyât 51/46.

293 İnsân 76/15.

2. "Çok sıcak/kaynar" demektir. Örneği şu âyettir: "تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ/***Onlara kaynar su pınarından içirilir.***"[294] Birincisi "أَفْعِلَة" vezninden, ikincisi ise "فَاعِلَة" vezninendir. Müzekkeri "آنٍ" şeklindedir. Örneği şu âyettir: "يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ/***Onlar, cehennemle kaynar su arasında dolaşır dururlar.***"[295]

أحد/Ehadün: İki anlamı vardır.

1. "Tek, bir" demektir. Örneği şu âyettir: "قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ/***De ki: O, Allah birdir.***"[296]

2. "İnsan" anlamında cins isimdir.[297]

أَيَّانَ/Eyyâne: "Ne zaman?" demektir.

أَنّٰى/Ennâ: "Nasıl?,"[298] "ne zaman?"[299] ve "nerede?"[300] anlamlarına gelir.

إِنَّ/İnne: Hemze esreli, nûn şeddeli; tekit içindir. Diğer taraftan "أَنَّ" şeklinde hemze üstünlü, nûn şeddeli; mastariyye olur.

إنّما/İnnemâ: Tahsis (hasr) içindir.

إِنْ/İn: Hemze esreli ve nûn sakin (إِنْ/İn) şeklinde geldiğinde dört çeşittir.

1. Şart edatı.[301]

2. Olumsuzluk (nefiy) edatı.[302]

---

294 Gâşiye 88/5.

295 Rahmân 55/٤٤.

296 İhlâs 112/1.

297 Dâru'z-Ziyâ baskısında "اسم نفي" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam basımında "اسم جنس" şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce de bu doğru olduğu için tercüme ona göre yapılmıştır.

298 "قَالَ أَنّٰى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا/***'Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!' dedi.***" (Bakara 2/259)

299 "أَنّٰى وَصَلْتَ/Ne zaman geldin?"

300 "قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنّٰى لَكِ هٰذَا/***Dedi ki: Ey Meryem! Bu sana nereden geliyor?***" (Âl-i İmrân 3/37)

301 "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا/***Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir.***" (Enfâl 8/29)

302 "إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ/***Sen sadece bir uyarıcısın.***" (Fâtır 35/23)

3. Zâid edat.

4. Muhaffefe.[303] "إنَّ"deki şedde atılarak hafifletilmiş "إنْ" şeklinde kullanılır.

أنْ/En: Hemze üstün ve nûn sakin (أنْ/En) şeklinde dört çeşittir.

1. Mastar anlamında.

2. Zâid edat.

3. Tekit anlamında (şeddeli "أنَّ" nin sakin nûna dönmüş "أنْ" hâli).

4. "Diye" anlamında, tefsiriyye (açıklayıcı) olarak kullanılır.[304]

إذا/İzâ: İki şekilde kullanılır:

1. Gelecek zaman zarfı olarak. Bu durumda şart anlamında olur,[305] bazen de şart anlamı bulunmayabilir.

2. Müfâcee (sürpriz/bir şeyin aniden olduğunu bildirme) edatı olarak kullanılır.[306]

إذْ/İz: İki anlamı vardır:

1. Geçmiş zaman zarfı

2. Sebep bildiren sebebiyye.

303 Muhaffefe olduğunda haberine lam-ı tefrika (ayırt edici lam) gelir ve tekit ifade eder. "وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا /***Bütün bunlar sadece dünya hayatının geçimliğidir.***" (Zuhruf 43/35) Fiilin başına geldiğinde "لقد/Şüphesiz" takdir edilir. İkinci örnek; "اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا/***Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir.***" (İsrâ 17/108)

304 " فَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ/***Bunun üzerine ona 'Gemiyi yap' diye vahyettik.***" (Mü'minûn 23/27)

305 "وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى/***(Karanlığı ile etrafı) bürüyüp örttüğü zaman geceye and olsun ki.***" (Leyl 92/1) "ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ/***Sonra sizi topraktan çağırdığı zaman birden (kabirlerinizden) çıkıverirsiniz.***" (Rûm 30/25) Bu âyetteki "ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ" ifadesindeki "اِذَا" şartıyye, "اِذَٓا اَنْتُمْ" ifadesindeki "اِذَا" ise fücâiyyedir.

306 Bir işin ve olayın aniden olduğunu ifade eder. Bu durumda o andaki bir durumu ve hâli bildirir. "فَاَلْقٰيهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى/***Onu hemen yere attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!***" (Tâhâ 20/20)

أوْ/Ev: Atıf harfi olup beş anlamı vardır:

1. Bir şeyin şüpheli olduğunu ifade eder.

2. Bir şeyin kapalı olduğunu ifade eder.

3. Bir şeyi yapıp yapmada serbestlik ifade eder.

4. İki şeyden birini seçme (tahyîr) ifade eder.

5. Tenvî‘ (çeşitlilik) ifade eder.

Bir de fiili nasbeden edat olarak "e-kadar," "ancak, -den başka" "için" anlamlarında kullanılır.[307]

أمْ/Em: Soru edatı olup bazen bunda "inkâr" veya "idrâb" anlamı olabilir. Bu edat, kendisinden önceki ve sonraki ögeler arasındaki denklikten (bağlantıdan) dolayı "muttasıla" ya da kendisinden önceki ile bağlantısı kopmuş "munfasıla" olur.

إمّا/İmmâ: Hemze esreli ve mim şeddeli olduğunda "tenvî‘ (çeşitlilik), tereddüt ve tahyîr (seçme)" için kullanılır. Bazen "إمّا" edatı, "إنْ"i şartıyye ve "ما" edatı ile birleşmiş olabilir ki bu durumda "ما" zâid olur.

أمّا/Emmâ: Hemze üstün ve mim şeddeli olduğunda "taksim ve tafsil" için kullanılır.

ألا/Elâ: Hemze üstün ve lam şeddesiz olduğunda "tembih, başlangıç (istiftah), tevbîh, arz ve temenni" için kullanılır.

---

307 Dâru'z-Ziyâ baskısında atıf harfinin beş anlamının olduğu ifade edilmekle birlikte altıncı bir grup da sayılmıştır. Diğer taraftan Şârika baskısında beş anlam sayılmıştır. 1. Şek (tereddüt), 2. İbhâm (gizleme). 3. İbâha (serbestlik). 4. Tahyîr (seçme). 5. Fiili nasbeden "إلى أن," "إلا أن," "كي" anlamında edat olarak kullanılması. Bu baskıda tafsil anlamı sayılmamıştır. Burada iki nüsha arasında farklılık bulunmaktadır.

إِلَّا/İllâ: Hemze esreli ve lam şeddeli olduğunda istisnâ edatı olarak kullanılır. Olumsuz cümleden sonra geldiğinde olumlu anlam ifade eder. Ayrıca şart edatı olan "إِنْ" ile nefiy edatı olan "لَا"nın birleşmiş hâli olarak kullanılır.[308]

أَيّ/Eyyü: Şeddeli hâli yedi şekilde kullanılır.

1. Şart edatı,

2. Soru edatı,

3. İsm-i mevsûl,

4. Münâdâ,

5. Sıfat,

6. Zarfa birleştiğinde zarf,

7. Mastara birleştiğinde mastar (mef'ûl-ü mutlak) olarak kullanılır.

إِي/İy: Hemze esreli ve ya sakin olduğunda "tasdik etmek" anlamındadır.[309]

إلى/İlâ: "İntihâü'l-gâye (bitiş yeri ve zamanı)" anlamındadır. Bir görüşe göre "مع/birliktelik" anlamındadır.

اَلْهَمْزَةُ/el-Hemzetü: Hem soru, takrîr, tevbîh, tesviye, nidâ için[310] hem de nefsi mütekellim vahde (birinci tekil şahıs) için kullanılır. Ayrıca kelime köklerine asıl[311] ve zâid harf[312] olarak gelir.

---

308 "اِلاَّ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ/*Eğer siz ona (Resûlullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir.*" (Tevbe 9/40) Buradaki "اِلَّا تَنْصُرُوهُ" ifadesi "إِنْ لا تَنْصُرُوه" demektir.

309 "وَيَسْتَنْبِؤُنَكَ اَحَقٌّ هُوَ قُلْ اِي وَرَبِّي اِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ/***'O (azap) bir gerçek midir?' diye senden haber istiyorlar. De ki: Evet, Rabbime and olsun ki o şüphesiz gerçektir ve siz aciz bırakacak değilsiniz.'***" (Yunus 10/53)

310 "أفاطم" ifadesinde başta bulunan hemze nidâ içindir. Yani "يا فاطمة /Ey Fâtıma!" demektir.

311 "إنسان" kelimesinin başındaki hemze örnek verilebilir.

312 "أحد" kelimesi örnek verilebilir. Zira bu kelimenin aslı "وَحَد" şeklindedir.

ب/Be Harfi

بَارِئ/Bâriün: "Yaratıcı" demektir. Örneği şu âyettir: "الْبَرِيَّةِ/ *Yaratılmış.*"[313]

بَعْث/Ba'sün: İki anlamı vardır:

1. "Resûllerin elçi olarak gönderilmesi."

2. "Ölülerin kabirlerinden diriltilerek kaldırılması."

بَسَطَ الله الرِزْقَ/Besatallahü'r-rizka: "Allah rızkı yaydı, genişletti" demektir. "بَسَط" kelimesinin zıddı "قَدَرَ-قَبَض /daralttı" kelimeleridir. "قَدَرَ الرِزْقَ" ifadesi "Rızkı daralttı" demektir. "القَابِض والبَاسِطُ/Genişleten ve daraltan" Allah'ın isimlerindendir. "بَسْطَة" kelimesi "fazlalık, bolluk" anlamına gelir.

بَشَرَ/Beşera: Bu kelime, "بِشَارَة/müjdelemek" kökünden gelmekte olup "hayırlı bir şeyin, gelmeden önce bildirilmesi" anlamındadır. Kötü bir şey müjde kelimesi ile birlikte zikredildiğinde bazen müjdeleme kötü bir şey için olabilir.[314] Fiil şeddeli (بَشَّرَ) ve şeddesiz (بَشَرَ) olarak gelebilir. Bu iki fiilden türemiş kelimeye örnek "مُبَشِّر" ve "بَشِير" sözcükleridir. "إِسْتَبْشَرَ بالشَيْءِ" ifadesi "bir şeye sevindi" demektir.

بُعْد/Bu'dün: İki anlamı vardır:

1. Yakının zıddı anlamındaki "بُعْد/uzaklık." Onunla aynı kökten gelen ortadaki ayn harfinin (aynel fiili) ötresi ile "بَعُدَ/uzak oldu" anlamındadır.

2. "Helâk." Söz konusu kökten gelen ortadaki ayn harfinin (aynel fiili) esresi ile (بَعِدَ), "helâk oldu" anlamındadır. Örneği şu âyettir: "كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ/*Semûd kavmi helâk olduğu gibi.*"[315]

---

313 Âyet şu şekildedir: "أُوْلَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ/***İşte yaratılmışların en şerlileri onlardır.***" (Beyine 98/6).

314 "فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ/***İşte onlara elem verici bir azabı müjdele!***" (Tevbe 9/34)

315 Hûd 11/95.

بَلَاء/Belâün: İki anlamı vardır: "Azap" ve "imtihan." Örneği şu âyetlerdir: "وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ/*Rabbi İbrahim'i imtihan etmişti*"[316] ve "وَنَبْلُوكُم/*Sizi imtihan ediyoruz.*"[317]

بِرّ/Birrun: İki anlamı vardır:

1. "İyilik" demektir. Örneği: "برّ الوالدين/Anne-babaya iyilik" ve "أَن تَبَرُّوهُمْ/*Onlara iyilik yapmanız...*"[318]

2. "Takva ve iyi hasletleri toplamak" anlamındadır. Örneği şu âyettir: "وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى/*Lakin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışıdır.*"[319] "رَجُلٌ بَارٌّ وبَرٌّ/İyi adam" şeklinde kullanılmakta olup çoğulu "أَبْرَار" şeklindedir. "البَرُّ/el-Berru," Allah'ın isimlerinden biridir.

بَات/Bâte: Bilinen bir kelimedir (geceledi). Mastarı "بَيَات" şeklindedir. "بَيَّتَ الأمْرَ/İşi gece planladı" demektir.

بَغتَة/Bağteten: "Aniden" demektir.

بُرُوج/Bürûc: Bu kelime, "بُرْج" kelimesinin çoğulu olup "kale, hisar" demektir. "بُرُوجُ السماء" ifadesi "Ay ve güneşin konak yerleri/menzilleri" demektir.

بَيْنَ/Beyne: Zarftır. "بين يدي الشيء": "Bir şeyin önüne geçen/önündeki" demektir. "بين" kelimesi "ayrılık ve birleşme" anlamlarına gelir. Zira bu kelime (zıt anlamlara sahip olan) ezdâd kelimelerdendir.

بَيِّنَات/Beyyinât: "Mucize ve benzeri olaylardaki deliller" demektir. "مُبيِّنة" kelimesi, "بَيَان/açık ve net olmak" kökünden gelmektedir.

يُبِين/Yübînü: "بَيَان/açık, net olmak" kökünden türemiş olup iki anlamı vardır:

1. "بَيِّنٌ/Açık, net, anlaşılır" geçişsiz (lâzımî).

---

316 Bakara 2/124.
317 Enbiyâ 21/35.
318 Mümtehine 60/8.
319 Bakara 2/179.

2.“Başka bir şeyi açıklayan” geçişli (müteaddi).

يَبْدُو - بَدَا/Bedâ-Yebdû: Hemzesiz (medli) “göründü, açığa çıktı” demektir. “أبْدَيْتُه/Bir şeyi açığa çıkardım” anlamındadır. “Çölde yaşayan, bedevî” anlamındaki “بادي” kelimesi de “بادية/çöl” kelimesiyle aynı kökten türemiştir. Örneği şu âyettir: “يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِي الأَعْرَابِ/***Onlar Araplarla birlikte çöle çıkanlardan (bedevilerden) olmayı arzu ederlerdi.***”[320]

بَدَأَ/Bedee: : Hemze ile “إِبْتِدَاء/başlangıç” kelimesiyle aynı köktendir. “بدأ الخلق وأبداه/Allah mahlukâtı (öncesinde örneği olmaksızın) ilk defa yarattı” denilir. Nitekim (أَبْدَأَهُ - بَدَأَ şeklinde) her iki vecih Kur’ân’da geçmektedir.

بَغِي/Beğâ: İki anlamı vardır:

1. “İnsanlara düşmanlık beslemek.”

2. “Haset.”

بِغَاء/Biğâün: Bâ’nın esresi ile “zina” anlamına gelmektedir. Örneği şudur: “إمرأةٌ بَغِيٌّ/Zinâkar kadın.” Yine “إِبْتِغَاءُ الشَيء وبَغَاه” ifadesi “Bir şeyi istedi” demektir.

بَثَّ الحديث وغيْرَه/Besse’l-hadîse ve gayrahû: “Söz ve benzeri bir şeyi yaydı, duyurdu” demektir.“المَبْثُوث”: “Yayılmış” demektir. Âyetteki “مَبْثُوثَةٌ”[321] kelimesi “ayrı ayrı, ayrılmış” demektir. “بَثّ”: “Şiddetli üzüntü yani keder” demektir. Örneği şu âyettir: “أَشْكُو بَثِّي/***Kederimi Allah’a şikâyet ediyorum.***”[322]

بَوَّأ/Bevvee: “Adamı konağa yerleştirdi” demektir. Örneği şu âyetlerdir: “وبوّأكم في الأرض/***Sizi yeryüzüne yerleştirdi.***”[323] “لَنُبَوِّئَنَّهُمْ/***Onları yerleştireceğiz.***”[324] “مُبَوَّأَ/***Yerleştirilen yer.***”[325]

---

320 Ahzâb 33/20.
321 “وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ/*Ayrı ayrı (yayılmış) halılar*” (Gâşiye 88/16)
322 Yusuf 12/86.
323 A‘râf 7/74.
324 Nahl 16/41.
325 Yunus 10/93.

بَوَار/Bevâr: "Helâk olmak" demektir. Örneği şu âyettir: "**قَوْمًا بُورًا/Helak olmuş bir kavim.**"[326] Buradaki "بُورًا" kelimesi "helâk olmak" demektir.

بَاءَ بالشيء/Bâe bi'ş-şey'i: "Bir şeye döndü" demektir. Bir şeyi "itiraf etti"[327] anlamında da kullanılabilir.

بَأْسَاء/Be'sâü: "Fakirlik" demektir. "بُؤْس": "Şiddet ve sıkıntı" anlamlarına gelir.[328] "بَائِس": "Sıkıntıdan dolayı fakir düşmüş" demektir. "بَأْس": "Savaş, cesaret ve çirkin görülen şey" anlamlarına gelir. "بَأْس الله": "Allah'ın azabı" demektir. "بِئْسَ/Ne kadar kötü," yerme ifadesidir.

بَرْزَخ/Berzehun: "İki şey arasındaki şey"dir. Berzah, ölümle kıyamet arasında olan şeydir.

بَدِيع/Bedîun: İki anlamı vardır.

1. "Güzel" demektir.

2. "مُبْدِع": "Bir şeyi, öncesinde örneği olmaksızın ilk defa yaratan, yoktan var eden" demektir.

بَسَرَ/Besera: "Kaşlarını çattı" demektir. Örneği şu âyettir: "بَاسِرَة/ *Kaşları çatık.*"[329]

بَصِير/Basîr: "أَبْصَر/Gördü" fiili ile aynı köktendir. "أَبْصَرتُه وبَصُرْتُ به/Onu gördüm" şeklinde kullanılır. Yine "بَصِيرَة" kelimesinin çoğulu olan "بَصائِر" kelimesi "deliller" anlamına gelir.

بَرَزَ/Beraze: "Ortaya çıktı, belirdi" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "***وَتَرَى الأَرْضَ بَارِزَة/(Üstünü kaplayacak ağaç, dağ ve benzerleri olmadığı için) yeryüzünü ortaya çıkmış (çırılçıplak) bir hâlde görürsün.***"[330] "***يَوْمَ هُم بَارِزُون/O gün onlar, ortaya çıkarlar.***"[331]

326 Furkân 25/18.
327 İtiraf etmek, "bir şeyden dönmek" demektir.
328 Burada Şârika baskısı esas alınmıştır. Dâru'z-Ziyâ baskısına göre anlam şöyle de verilebilir: "بَأْسَاء" kelimesi, fakirlik, dert, şiddet ve sıkıntı anlamlarına gelir.
329 Kıyâmet 75/24.
330 Kehf 18/47.
331 Mü'min 40/16

بَطْش/Batşün: "Şiddetli bir şekilde yakalamak, tutmak" demektir.

بَخَس/Bahase: "Eksildi" demektir.

بَعْل/Ba'lün: İki anlamı vardır:

1. "Kadının kocası" demek olup çoğulu "بُعُولَة" şeklinde gelir.

2. "بَعْل" Aynı zamanda "Rab" demektir. Bir görüşe göre, bir putun ismidir. Örneği şu âyettir: "أَتَدْعُونَ بَعْلًا/***Ba'l isimli puta mı tapıyorsunuz?***[332]

بَهْجَة/Behcetün: "Güzellik," "بَهِيج": "Güzel" demektir.

مُبْلِسُون/Müblisûn: "مُبْلِس" kelimesinin çoğulu olup "ümidini kesmiş kişi" demektir. "بَائِس": "Ümitsiz" demektir. Bir görüşe göre, "delili çürütülmüş suskun kişi" demektir. Bir görüşe göre, "pişman olmuş hüzünlü kişi" demektir. Örneği şu âyettir: "يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ/***Mücrimler ümidini keser.***"[333] İblis kelimesi de söz konusu fiilin mastarından ("إِبْلَاس" kelimesinden) türemiştir.

بُهِتَ/Bühite: "Delili çürütüldü" demektir.

تَبَارَكَ/Tebâreke: Bu kelime "بَرَكَة/bereket" kelimesinden türemiştir. "Bolluk ve artma" anlamına gelir. Bir görüşe göre, "şanı yüce ve mukaddes olmak" demektir.

بَلَى/Belâ: (Olumsuz soru cümlelerinde) bir şeyin olumlu olduğunu ifade eden/gerektiren cevap edatıdır.[334]

---

332 Sâffât 37/125.

333 Rûm 30/12.

334 "بلى" edatı genellikle olumsuz soru cümlelerine cevap vermek içindir. "أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى/*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) 'Evet (Tabii ki Rabbimizsin)' dediler.*" (A'râf 7/172) Bu misalden anlaşılacağı gibi bu edat, olumsuz soru cümlelerine olumlu cevap verir. Bu tür olumsuz soru cümlelerine başka bir cevap edatı kullanılamaz. Zira bunun dışındaki cevap edatları, olumsuz soru cümlelerine olumlu cevap teşkil etmez. Geniş bilgi için bk. Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar,* 3. bs. Konya: Tekin Yayınevi, 1987, 153.

بَلْ/Bel: Kendisinden önceki hükümden vazgeçmeyi (idrâb) ifade eder.[335]

اَلْبَاءُ/el-Bâü: İlsâk,[336] lâzım fiili geçişli yapmak (ta'diyye), kasem, sebep (-den dolayı, için), birliktelik ve yardım dilemek (istiâne) için gelir. Ayrıca zarfiyye ve zâid olarak da gelir.

---

335 İdrâb ikiye ayrılır 1. İdrâb li'l-ibdâl: Kendinden önceki emir veya olumlu hüküm gelmişse o emir ve hükmü kaldırır. Örneğin: "وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ/*'Rahmân çocuk edindi' dediler. O, yücedir. Hayır, (Rahmân'ın çocukları sanılan melekler, O'nun) değerli kullarıdır."* (Enbiyâ 21/26)

2. İdrâb li'l-intikâl: Önceki cümlenin hükmünü kaldırmaksızın başka bir mevzuya geçmekle olur. Örneğin: "قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلّٰى بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا/***Nefsini tezkiye eden kimse kurtuluşa ermiştir. Ve o nefsini tezkiye eden, Rabbinin ismini zikretti ve de namaz kıldı. Hayır, siz dünya hayatını üstün tutuyorsunuz (tercih ediyorsunuz).*** (A'lâ 87/14-16)

336 İlsâk "bitişmek, temas kurmak" anlamlarına gelir. İlsâk manasında be harfi cerri bitişmiş olduğu kelimeye -i, -e, -a eki anlamlarını verir. Örnek: "وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ/***Başlarınızı meshedin"*** (Mâide 5/6) "أَمْسَكْتُ بِيَدِكَ/Elini tuttum." "مَرَرْتُ بِكَ/Sana uğradım."

ت/Te Harfi

تَلَا - يتْلو/Telâ-Yetlû: İki anlamı vardır: "Okudu" ve "tâbi oldu."

تقْوَى/Takvâ: Mastar olup "وِقَايَة" kelimesinden türemiştir. "تَقْوَى" kelimesindeki te, (aslî harf olan) vav'dan bedeldir.[337] Anlamı, "(Allah'ın azabından) korkmak, Allah'a itaate yapışmak ve günahları terk etmek"tir. Bundan dolayı takva, tüm hayırların kaynağıdır.

تَابَ - يتُوب/Tâbe-Yetûbü: "Döndü" demek olup mastarı, "تَوْبَة" ve "تَوْبا" şeklinde gelir. "تَائِبٌ": Tevbekâr kişidir. "تَوَّاب": Çok tevbe eden kişidir. Ayrıca "تَوَّاب": Allah'ın bir ismi olup "Kullarının tevbesini çokça kabul eden" demektir. "تَابَ الله على العَبْدِ": "Allah kuluna tevbeyi ilham etti ya da kulun tevbesini kabul etti" anlamına gelir.

تَبَاب/Tebâbün: "Hüsran, ziyan" demektir. "تَبَّ": "Hüsrana, ziyana uğradı" demektir.

تَبَار/Tebârun: "Helâk" demektir. Örneği şu âyettir: "***مُتَبَّرٌ/Helâk olmuş olanlar.***"[338]

أُتْرِفُوا/Ütrifû: "Kendilerine çok nimet verilmiş" demektir. "مُتْرَفُون": "Dünyada iken birçok nimet verilmiş varlıklı kimseler" demektir.[339]

---

337 "وقى" fiili "اِفْتِعال" babında çekildiğinde mazisi "اِوْتَقَى" şeklinde gelir. İ'lâl kurallarında "اِفْتِعال" bâbında te'den önce vav gelirse, bu harf te'ye çevrilir. Bu kâideden dolayı buradaki "تقوى" kelimesinin başındaki te'nin aslı vav'dır.

338 A'râf 7/139.

339 Mü'minûn 23/33.

ث/Se Harfi

ثَمُود/Semûd: Eski Arap kabilelerinden biridir.

ثَوَى فِي الْمَوْضِعِ/Sevâ fi'l-mevdıi: "Bir yere (kalıcı olarak) yerleşti" demektir. Örneği şu âyettir: "وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ/***Zalimlerin (varıp kalacağı) meskeni ne kötüdür!***"[340]

ثُبُور/Sübûr: "Helâk" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "مَثْبُورًا/***Helak olmuş.***"[341] "دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا"[342] ***"Orada 'Keşke helâk (olsak)!' diye bağrıştılar"*** demektir.

ثَمَر/Semerun: Yerden bitenlerden yenilen her şeydir. Fethalı "ثَمَر" ve ötreli "ثُمُر" şeklinde kullanılır.

ثُقِفُوا/Sügifû: "Ele geçirildiler ve mağlup edildiler" demektir. Örneği şu âyettir: "فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ/***Savaşta onları ele geçirirsen...***"[343]

ثَاقِب/Sâgıb: "(Karanlığı delen) aydınlatıcı" demektir.

ثَمَّ/Semme-Sümme: Se harfinin üstünü ile (uzak için orada anlamında) zarftır. Ötreli (ثُمَّ) şeklinde; (öncelik ve sonralık yani zaman bakımından) tertip ve iki olay arasında uzun zaman aralığı olduğunu bildirmeyi (terâhi) gerektiren bir atıf harfidir. Yine tertip gayesi dışında bazen tekit ve (zaman bakımından değil) haberleri sıralama (bir araya toplamak) için kullanılabilir.

---

340 Âl-i İmrân 3/151.
341 İsrâ 17/102.
342 Furkân 25/13.
343 Enfâl 8/57.

ج/Cim Harfi

جَعَلَ/Ceala: Dört anlamı vardır:

1. "Dönüştürdü."

2. "اَلْقي/Attı."

3. "Yarattı."

4. "Şöyle şöyle yapmaya başladı."[344] ("جَعَل" fiili ef'âlu'ş-şurû'dan olup muzari fiil öncesinde "başladı" anlamına gelir).

جَنَاحُ الطَّائِرِ/Cenâhu't-tâir: ("Kuşun kanadı" demektir.) Anlamı herkes tarafından bilinir.[345] "جَنَاحُ الإنسان": "İnsanın koltuk altı" demektir. Örnek şu âyettir: "وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ/***Ve kanadını kendine toparla.***"[346] "لَا جُنَاحَ"[347] "Günah yoktur" demek olup bu ifade ibaha bildirir. "جَنَحَ لِلشَّيْءِ": "Bir şeye yöneldi" demektir.

لَا جَرَمَ/Lâ cerame: "Kesinlikle, muhakkak" demektir.

إجْتَبَى/İctebâ: "Seçti" demektir.

جِدَالٌ/Cidâlün: "Muhalefet etmek, düşmanlık etmek ve delil getirmek" demektir.

تَجْأَرُونَ/Tec'erûne: "Dua ederken bağırıyorsunuz/sesinizi yükseltiyorsunuz" demektir.[348]

---

344 Başlama fiilleri (ef'alu'ş-şurû') şunlardır: أَخَذَ ، شَرَعَ ، أَنْشَأَ ، طَفِقَ ، أَقْبَلَ ، جَعَلَ ، قَامَ ، إِبْتَدَأَ ، هَبَّ. Bu fiiller muzarinin başına geldiklerinde kendi asıl manalarını atarak "...meye başladı" manasını verirler. Örnek: "شَرَعَ الطَّالِبُ يَقْرَأُ/Öğrenci okumaya başladı."

345 "Kuşun kanadı" demektir.

346 Kasas 28/32.

347 Ahzâb 33/55.

348 "وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَۚ/***Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O'na dua ederken yüksek sesle niyazda bulunursunuz.***" (Nahl 16/53)

جَوَارِي/Cevârî: Bu kelime "جَارِيَة" kelimesinin çoğulu olup "gemi" demektir.

أَجْرَمَ/Ecrame: "Günah işledi" demektir. İsm-i fâili olan "مُجْرِمٌ," "günahkâr" demektir. "أَجْرَمَ" Fiili (özünde) iki anlama gelir: "Küfür (şirk)" ve "isyan."

جِنٌّ/Cinnün: "Örtmek" demek olup "melekler" alamında da kullanılmıştır.[349]

جَانٌّ/Cânnün: İki anlamı vardır: "Cin"[350] ve "küçük yılan."[351]

جَنَّة/Cennetün: Cim harfinin fethası ile "bahçe" demektir. Esreli (جِنَّة) şeklinde "delilik" demektir. Ötreli (جُنَّة) şeklinde "kişinin kendisiyle gizlendiği kalkan ve benzeri şey" demektir. Buradan istiâre yoluyla şöyle kullanılmıştır: "اِتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً/***Yeminlerini kalkan edindiler.***"[352]

جَاثِيَةٌ/Câsiyetün: "Dizleri üzere çökmüş kişi" demektir. Onlar içinde bulundukları durumdan dolayı ayağa kalkamazlar. Örneği şu âyettir: "ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا/***Sonra da cehennemin çevresinde dizüstü çökmüş vaziyette oraya getireceğiz.***"[353] Bu âyetteki "جِثِيّ" kelimesi, "جَاثٍ" kelimesinin çoğuludur.

الْجُرُز/el-Cüruzü: "Üzerinde hiçbir bitki olmayan çorak yer"dir.

جَاثِمِين/Câsimîne: "Diz üstü çöküp kalmış kimseler"[354] demektir.

---

349 "وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا/***Bir de tutup Allah ile melekler arasında soy bağlantısı uydurdular.***" (Sâffât 37/158)

350 "وَالْجَآنَّ خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ السَّمُومِ/***Cinleri de daha önce zehirli ateşten yaratmıştık.***" (Hicr 15/27)

351 "وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلّٰى مُدْبِراً وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسٰى لاَ تَخَفْ إِنِّي لاَ يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ "/ ***Asanı at! Musa (asayı atıp) onu yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. (Kendisine dedik ki) Ey Musa! Korkma. Çünkü benim huzurumda peygamberler korkmaz.***" (Neml 27/10)

352 Mücâdele 58/16.

353 Meryem 19/68.

354 "Bu şekil üzere ölmüş" demektir. Örneği şu âyettir: "فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ/***Bunun üzerine onları o (gürültülü) sarsıntı yakaladı da yurtlarında diz üstü donakaldılar.***" (A'râf 7/78)

جبّار/Cebbârun: Allah Teâlâ'nın bir ismidir. İki anlamı vardır: "Kahhâr (her şeye hâkim ve galip)" ve "mütekebbir (yüce, ulu)." Bazen "kırılmış ve benzeri durumdaki bir şeyi onarmak ve düzeltmek" anlamında da kullanılır.[355] Cebbâr aynı zamanda "zalim" anlamına da gelir.

أجداث/Ecdâsün: "Kabirler" demektir.

جزى/Cezâ: İki anlamı vardır:

1. "Hayır ve şerrin karşılığı."

2. "اغنى" ("عن" harfi cerri ile bir şeyi başka birinin yerine yapmak yani) "vekâlet etmek, fayda sağlamak" anlamındadır.[356] Örneği şu âyettir: "وَاتَّقُواْ يَوْماً لاَّ تَجْزِي نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْئاً/***Hiç kimsenin bir başkasının yerine zerre kadar bir şey yapamadığı (fayda vermediği) o günden sakının.***"[357] Hemzeli olan "أجزأ" fiili ise "yeterli oldu" demektir.

جرح/Cerhun: İki anlamı vardır.

1. "Yara."

2. "Kazanç ve iş/amel" anlamındadır. Örneği şu âyetlerdir: "وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ/***Gündüz ne kazandığınızı/işlediğinizi bilir.***"[358] "اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ/***Kötülükleri işleyenler.***"[359] Kelimenin kökündeki bu anlamdan dolayı av köpekleri "جَوَارِح" olarak isimlendirilir. Zira o sahibine kazanç sağlar.

---

355 Hz. Ali'nin şu sözü buna örnek verilebilir: "يا جَابِرَ كلّ كَسِيرٍ، ويا مُسَهّلَ كلّ عَسِير/Ey kırılanı ıslâh eden, düzelten! Ey her zoru kolay kılan!" Bk. Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ö. 502/1108), *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (thk. Safvân Adnân ed-Davudî), Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1991, "cebr" md.

356 Müfessir, "جزى" kelimesinin ikinci anlamını "اغنى" kelimesi ile açıklamıştır. Muhtemelen bu fiilin "عن" harfi cerri ile birlikte olan anlamını kastetmiştir. Zira verilen örnek âyette "جزى" kelimesi "عن" harfi cerri ile birlikte kullanılmıştır. Bundan dolayı "اغنى" kelimesinin "عن" harfi cerri ile birlikteki anlamı verilmiştir.

357 Bakara 2/48.

358 En'âm 6/60.

359 Câsiye 45/21.

جُنُبٌ/Cünübün: İki anlamı vardır.

1. "Cünüplük"

2. "Uzaklık" anlamındadır. Örneği şu âyettir: "فَبَصُرَتْ بِهِ عَن جُنُبٍ/***Onu uzaktan gözetledi.***"[360]

360 Kasas 28/11.

ح/Ha Harfi

حَمْدٌ/Hamdün: İster bir nimete karşılık isterse karşılıksız olsun "övgü" demektir. Şükür ise özellikle bir şeye karşılık olur. Bu yönüyle hamd, şükürden daha geneldir. Şükür, dil, kalp ve uzuvlarla olur. Hamd ise ancak dil ile olur. Şükür de bu yönüyle hamddan daha geneldir.

حَمِيدٌ/Hamîdün: Allah'ın isimlerinden biri olup "Övülmüş" anlamındadır.

حِكْمَةٌ/Hikmetün: Akıl veya ilimdir. Bir görüşe göre, "وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ/***Onlara Kitabı ve hikmeti öğretecek***[361] âyetinde geçen "حِكْمَة" kelimesi, "sünnet" demektir.

حَكِيمٌ/Hakîmün: Allah Teâlâ'nın, hikmet sahibi olması ve kullar arasında hüküm vermesi veya işleri tam ve en güzel şekilde yapmasından dolayı sahip olduğu isimlerden biridir.

حَلِيمٌ/Halîmün: "حِلْم," "akıl" demektir. Bazen "affetmek" manasında da kullanılır. "أَحْلَام" ise "akıllar" demektir.[362] "حَلِيم": Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir. Bir görüşe göre, "kendisine isyan eden kimselerin cezasını vermede acele etmez" demektir. Bir görüşe göre, "günahları affetmek" anlamındadır. "أَحْلَامُ النَّوْمِ": "Uykuda görülen şey (rüya)" demektir.[363]

حَبِطَ/Habita: "Boşa çıktı, iptal oldu" demektir. "أَحْبَطَهُ الله": "Allah onu boşa çıkardı" demektir.

حَنِيفٌ/Hanîfün: Müslüman ve Allah Teâlâ'nın bir olduğunu ifade eden tevhid ehli kişidir. Bir görüşe göre, "hacı" demektir. Bir görüşe göre de "sünnet olmuş kişi" demek olup çoğulu "حُنَفَاء" şeklinde gelir.

---

361 Âyet şöyledir: "رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ/***Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden, senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara Kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder.*** **"** (Bakara 2/129)

362 "أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَذَا/***Yoksa akılları mı emrediyor bunu?*** **"** (Tûr 52/32)

363 Kur'ân'da "أحلام" kelimesi bu anlamda kullanıldığı için bu bilgiye yer verilmiştir: "قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ/***'Karmakarışık rüyalardır' dediler.*** **"** (Yusuf 12/44)

مُحْصِنِينَ و مُحْصَنَات/Muhsinîne ve mühsenâtün: Muhsan'ın (إحْصَان) dört anlamı vardır:

1. "İslâm."

2. "Hürriyet."

3. "İffet/iffetli kişi."

4. "Evlilik."

Allah Teâlâ'nın "وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّن بَأْسِكُمْ/***Ona, sizi, savaşın şiddetinden korumak için zırh yapmayı öğretmiştik"*** âyetindeki "لِتُحْصِنَكُم" ifadesi "sizi korumak için" demektir.

حُجَّةٌ/Huccetün: Ha harfinin ötresi ile "delil ve burhan" demektir. "حاجَّ فُلاَنٌ فلانًا": "Onunla tartıştı" demektir. "حَجَّه": "Deliliyle onu yendi" demektir. Üstün (حَج) ve esre ile (حِج şeklinde) "yönelmek" demektir. Âyette geçen "حِجُّ الْبَيْتِ/***Beyt'e yönelmek (haccetmek)"*** buradan gelmektedir. Esreli (حِجّة şeklinde) "sene" demek olup çoğulu "حِجَج/seneler" şeklinde gelir.[364]

حِطَّةٌ/Hittatün: "Günahlarımızı affet" demektir. Bir görüşe göre; "لَا إِلَه إلَّا الله/Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur" anlamında İbranice bir kelimedir.

حَضَر/Hadara: "ض/Dat" harfi ile "حُضُور/bir yerde hazır olmak/bulunmak, gelmek" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "مُحْضَرُونَ/***Hazır bulundurulurlar."***[365] "كُلُّ شِرْبٍ مُّحْتَضَرٌ/***Her su alış sırası kiminse, o hazır bulunsun."*** [366]"ظ/Zı" harfi ile "yasaklamak" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "وَمَا كَانَ عَطَاء رَبِّكَ مَحْظُورًا/***Rabbinin lütfu (hiç kimseye) yasaklanmış değildir."***[367] "كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ/***Davar ağılındaki kuru ot ve çırpı gibi oldular."***[368] "ذ/Zel" harfi ile "الحذر," "korku" demektir. Örneği şu âyettir: "إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا/***Çünkü Rabbinin azabı cidden korkunçtur."***[369]

---

364 "أَن تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ/***Sekiz yıl bana kiralamanı..."*** (Kasas 28/27)
365 Rûm 30/16.
366 Kamer 54/28.
367 İsrâ 17/20.
368 Kamer 54/31.
369 İsrâ 17/57.

حِفْظُ العِلْمِ/Hıfzu'l-ilm: "İlmin kavranması, ezberlenmesi" demektir. "حِفْظ الشَّيْءِ": "Bir şeyi korumak" demektir. "حَفِيظ": Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir. Bir görüşe göre, "عليم/her şeyi bilen" anlamındadır. Bir görüşe göre, "حافِظُ الخَلْق/insanları helak olmaktan koruyan" demektir.

حَاقَ بِهِم/Hâka bihim: "Onların başına (bela) geldi" demektir.

حَبْلٌ مِن اللهِ ومِن النَاسِ/Hablün minallâhi ve mine'n-nâs: (Gerçek anlamı; Allah'tan ve insanlardan ip demektir. Bununla) "taahhüt, söz" kastedilir. "حَبْلُ الله" ifadesi "Kur'ân" demektir. Aslında "حَبْل" herkes tarafından bilinen "ip" demektir.

حَسِبَ/Hasibe: Sin harfinin esresi ile "zannetti" demektir. Muzaride sin harfi üstün ve esre ile gelebilir.[370] (Sin harfinin üstünü ile) "حَسَب," muzaride sin harfinin ötresi ile (يَحْسُب şeklinde) gelir. "حساب – حسبان/Saymak, hesaplamak" kelimeleri de buradan türemiştir. Örneği şu âyettir: "وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ/***(Şüphesiz) Allah'ın <u>hesabı</u> çok süratlidir.***"[371] "حُسْبَاناً" kelimesi "وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَاناً مِنَ السَّمَاءِ"[372] âyetinde (yıldırım, ok, taş vb.) "atılan şey" demek olup müfredi "حُسْبَانَةٌ" şeklinde gelir.

حِسَابٌ/Hisâbün: "Zannetmek ve aded/sayı"[373] demektir.[374]

"بِغَيْرِ حِسَاب"[375] ifadesinde "حِسَاب" kelimesinin anlamı hakkında iki görüş söz konusudur:

1. "Sorgulamak" anlamında olabilir. Buna göre "بِغَيْرِ حِسَاب" ifadesi "sorgulanamaz" demektir.

---

370 "(يَحْسِب" ve "يَحْسَب" şeklinde.

371 Âyetin meali şöyledir: ***"Bağına gökten yıldırım gönderir."*** (Bakara 2/202)

372 Kehf 18/40.

373 "حَسَبْتُ . أَحْسُبُ" şeklinde "saydım, hesapladım" demektir. Mastarı "حِسَاباً وحُسْبَاناً" şeklinde gelir. Bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "hısâb" md.

374 Dâru'z-Ziyâ baskısında "من الظن ومنه العدد" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "من الظن والعدد" şeklinde geçmektedir. Tercüme Dâru'l-Erkam baskısına göre yapılmıştır. Söz konusu mastarın fiil çekimi şu şekilde gelmektedir: "حَسَبَ يَحْسُب ، حِسابًا وحَسْبًا وحُسْبانًا وحِسَبةً ، فهو حاسِب ، والمفعول مَحْسوب".

375 Bakara 2/212.

2. “Bir değer takdir etmek” anlamında olabilir. Buna göre “بِغَيْرِ حِسَاب” ifadesi “daraltmadan/sıkmadan” demek olur.

“عَطَاءً حِسَابًا”[376] ifadesinde “حِسَابًا”: “yeterli” demektir.

حَسِيب/Hasîbün: Allah’ın isimlerinden biri olup hakkında dört görüş vardır:

1. “Kâfi (Her şeye yeten).”

2. “Âlim (Her şeyi bilen).”

3. “Kâdir (Her şeye gücü yeten).”

4. “Muhâsib (Her şeyi hesaplayan).”

حَسْبُكَ الله/Hasbükellahü: “Allah sana yeter” demektir.

حُزْنٌ/Hüznün: “Geçmiş ya da şimdiki zamanda bir şeyden dolayı üzülmek” demektir. “الخوف/Korku ise “gelecekte bir şeyden dolayı endişelenmek”tir. “ز/Zel” harfinin esresi ile “حَزِن/üzüldü”; “ز/ze” harfinin üstünü ile “حَزَن” ve yine “أَحْزَنَه”: “Bir başkası onu üzdü” şeklinde kullanılır.

حَصِير/Hasîrun: “حصر/Daraltmak, kuşatmak” kökünden gelmekte olup “hapishane” demektir.[377] “**أُحْصِرَ عن الشيء**”: “Bir şeyden alıkonuldu” demektir. Sin harfi ile “حَسِير”: “bitkin, yorgun” demektir.

حَصِيدٌ/Hasîdün: “Tarım ve benzerlerinden biçilen (elde edilen) şey” demektir. Yine “حَصِيد” kelimesi istiâre yoluyla da kullanılmıştır. Örneği şu âyettir: “قَآئِمٌ وَحَصِيدٌ”[378]: “(Helâk olmuş kavimlerden izleri) kalan ve yok olanlar (ekin gibi biçilenler) vardır” demektir.

---

376 Âyet şöyledir: “جَزَآءً مِنْ رَبِّكَ عَطَآءً حِسَابًا/***Bunlar Rabbinin yeterli bir bağışı, mükâfatıdır.***” (Nebe 78/36).

377 “وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا/***Ve Cehennemi o kâfirler için hapishane yaparız.***” (İsrâ 17/8)

378 “ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَاءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَآئِمٌ وَحَصِيدٌ/***(Ey Muhammed!) İşte bu, (halkı helâk olmuş) memleketlerin haberlerindendir. Biz onu sana anlatıyoruz. Onlardan (bugüne kadar izleri) kalan da vardır, yok olan da vardır.***” (Hûd 11/100)

حَمِيمٌ/Hamîmün: İki anlamı vardır: "Arkadaş" ve "sıcak su."

مَحِيصٌ/Mehîsun: "Kaçacak yer, sığınak" demektir.

حِجْرٌ/Hicrun: Dört anlamı vardır:

1. "Haram, yasak."[379]

2. "Akıl."[380]

3. "Semûd'un konakları."[381]

4. "Kâbe'nin hicr kısmı (Hicr-i İsmail)."

حِمْلٌ/Himlün: Hâ harfinin esresi ile "binek ve benzeri hayvanların sırtına yüklenen şey yani (yüktür)." Günahlar için de istiare yoluyla kullanılır. Hâ harfinin üstünü ile "حَمْل" şeklinde "Kadının karnında taşıdığı şey (cenin/çocuk)" olup çoğulu "أَحْمال" şeklinde gelir.

إِحْسَانٌ/İhsânün: Üç anlamı vardır:

1. "İyilik yapmak."

2. "Nimetlerden insanlara vermek."

3. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ***"İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmendir"***[382] hadisinde işaret edilen "Allah'ın mürâkebesi/gözetmesi" demektir.

حَقٌّ/Hakkun: Dört anlamı vardır:

1. "Doğruluk."

2. "Hüküm vermede adalet."

---

379 "وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ/***Dediler ki: Bu hayvanlara ve ekinlere dokunmak yasaktır.***" (En'âm 6/138)

380 "لِذِي حِجْرٍ/***Akıl sahibi için.***" (Fecr 89/5).

381 "وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ/***Yemin olsun, Semûd'un konakları (halkı) gönderilen elçileri yalanladı.***" (Hicr 15/80)

382 Müslim, 10.

3. "Sabit (gerçek) bir şey."

4. "Yapılması gereken şey, sorumluluk, ödev."

Hak: Allah'ın isimlerinden biri olup "Varlığı zorunlu" demektir.

حَاصِبٌ/Hâsibun: "Kasırga" demektir. Çakıl taşlarını (حَصَي) savurduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir. "حَاصِب" aynı zamanda "taş" demektir.[383]

حِلْيَةٌ/Hilyetün: "Süs" demektir.

حَرَجٌ/Haracün: "Darlık veya meşakkat" demektir.

"حَوْلٌ" : İki anlamı vardır:

1. "Yıl."

2. "Çare."[384] Hâ harfinin esresi ile "حِوَلا"[385] şeklinde "intikal etmek, ayrılmak" demektir.

حَرْثُ الارضِ/Harsü'l-ardı: Toprağı sürmek demek olup "حَرْث" kelimesi mastardır. Sonradan "حَرْث," "yer, ekin ve bahçeler" anlamında kullanılmıştır.

حَسَّ/Hasse: Baş tarafında elif olmaksızın "öldürdü" demektir. Örneği şu âyettir: "إِذْ تَحُسُّونَهُم/***Onları öldürüyordunuz.***"[386] "أَحَس" fiili ise "حِس/hissetmek"ten gelir.

حُرُمٌ/Hurumün: Baştaki iki harfin ötresi ile "Hac için ihrama girmiş kişiler" demektir.[387]

---

383 "أَفَأَمِنتُمْ أَن يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا/***Karada sizi yerin dibine geçirmesinden yahut üzerinize taş yağdırmayacağından emin mi oldunuz?***" (İsrâ 17/68).

384 "اِلاَّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لاَ يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلاَ يَهْتَدُونَ سَبِيلًا/***Erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) aciz olup hiçbir çareye gücü yetmeyenler, hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır.***" (Nisâ 4/98)

385 "خَالِدِينَ فِيهَا لاَ يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا/***Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler.***" (Kehf 18/108)

386 Âl-i İmrân 3/152.

387 "لاَ تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ/***Siz ihramda iken av hayvanını öldürmeyin.***" (Mâide 5/95)

حُقُب/Hukubün: Baştaki iki harfin ötresi ile "حُقُب" ve "أَحْقَاب" kelimeleri, "حِقْب" kelimesinin çoğuludur. "Uzun zaman dilimi içerisindeki bir süre" demektir. Seksen yılı ifade ettiği de söylenmiştir.

حفَّ الشيءُ بالشَّيءِ/Haffe'ş-şey'ü bi'ş-şey'i: "Onu yan taraflarından sardı yani etrafını kuşattı" demektir. "وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ/***İkisinin etrafını hurmalıklarla çevirdik.***"[388] "وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ/***Sen o gün melekleri de Arş'ın etrafını çevrelemiş görürsün.***"[389]

"**حَلَّ بالمَكَانِ/Halle bi'l-mekâni:** "Bir yere konakladı" demektir. Hâ harfinin ötresi ile (يَحُلُّ) ve esresi ile (يَحِلُّ şeklinde) gelir. "حَلَّ من إحْرامِه": "İhramdan çıktı" demektir. ("İhramdan çıkmak" fiilinin muzarisi) hâ harfinin esresi ile "يَحِلُّ" şeklinde gelir, başka bir babdan gelmez.[390]

حُطَامٌ/Hütâmün: Âyette "kırıntı" anlamındadır.[391] (Aslen) "حُطَام," kuru ekin saplarının[392] ezilmesiyle oluşan şeylerdir.

---

388 Kehf 18/32.

389 Zümer 39/75.

390 "يَحِلُّ من إحرامه/İhramdan çıkar" denilir.

391 "ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا/***Sonra da onu kuru bir kırıntı yapar.***" (Zümer 39/21)

392 Dâru'z-Ziyâ baskısında "من عيون" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "من عيدان" şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce Şârika baskısı doğru olduğu için tercüme buna göre yapılmıştır.

خ/Hı Harfi

خَلَقَ/Haleka: İki anlamı vardır:

1. "خِلْقَة/yaratmak" kökünden gelir (yarattı demektir). Örneği şu âyettir: "اَلْخَالِقُ/*O, yaratandır.*"[393] "اَلْخَالِقُ" ve "خَلاَّقٌ" kelimeleri "yaratıcı" anlamında Allah'ın ismidir.

2. "خَلَقَ الرَّجُلُ": "Adam yalan söyledi/uydurdu"[394] demektir. Örneği şu âyettir: "وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا/***Yalan uyduruyorsunuz.***"[395] "اِخْتِلاَقٌ" kelimesi "yalan" anlamına gelir.[396]

خَلاَقٌ/Halâkun: "Pay, hisse" demektir.

خَيْرٌ/Hayrun: Şerrin zıddıdır. Dört anlamı vardır:

1. "Salih amel."

2. "Mal."

3. "Seçkin".

4. "İki şeyden birini tercih etmek, üstün tutmak."

خَلاَ/Halâ: İki anlamı vardır:

1. "خَلْوَة" kökünden "halvete çekildi."[397]

---

393 Haşr 59/24.

394 Yalan söylemek, olmayan bir şeyin uydurulması olduğu için yoktan var etmek anlamına gelen "yaratmak" fiilinde de bu anlam vardır.

395 Ankebût 29/17.

396 "اِنْ هٰذَا اِلاَّ اخْتِلاَقٌ/***Bu, ancak bir uydurmadır!***" (Sâd 38/17)

397 "وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ/***Onlar sizinle karşılaştıkları zaman 'İnandık' derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı öfkeden parmak uçlarını ısırırlar.***" (Âl-i İmrân 3/119)

2. "Gitti, gelip geçti"[398] anlamındadır. Örneği şu âyettir: "تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ/*Onlar bir ümmetti, gelip geçti.*"[399]

خَطِيئَةٌ/Hatîetün: "Günah" demek olup çoğulu "خَطَايَا وخَطِيئَات" şeklinde gelir. Bu kelimenin fiili "خَطِىءَ/hata yaptı" şeklindedir. "خَاطِئٌ": "Hata eden kişi" demektir. Ancak hata kasıtsız olursa onun fiili "أَخْطَأَ/yanılmak" şeklindedir.

خَاسِئِينَ/Hâsiîne: "Kovulmuşlar, def edilmişler" demektir. "خَسَأْتُ الْكَلْبَ/Köpeği kovaladım" kullanımından gelir. Örneği şu âyettir: "اخْسَؤُوا فِيهَا/*Defolun gidin oraya.*"[400]

خَلْفٌ/Halfün: Hâ harfi üstün, lam'ın sakin gelmesi ile iki anlamı vardır:

1. "Arka, geri."

2. Selefinin yerine geçen kötü kimsedir. Ayrıca selefinin yerine geçen hayırlı kimsenin lam'ın üstün olması ile (خَلَف) şeklinde ifade edildiği söylenmiştir.[401]

خِلَافٌ/Hılâfün: İki anlamı vardır:

1. "Muhalefet."

2. "Sonra" ya da "دُونَ/-sız, siz" anlamındadır.

---

398 "أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُم/***Yoksa siz, sizden önce geçenlerin durumu başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?***" (Bakara 2/214)

399 Bakara 2/134.

400 Mü'minûn 23/108.

401 Konumunun ve mevkisinin düşüklüğünden dolayı sonraya bırakılmış, geride tutulmuş olana yahut sonra gelene veya geride kalana "خَلْفٌ" denilir. Bundan dolayı "خَلْفٌ" sözcüğü; "رَدِيءٌ/kötü, bozuk şey" olarak açıklanmıştır. Şu âyetteki kullanım da bunun örneğidir. "فَخَلَفَ مِن بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا/***Kendilerinden sonra yerlerine öyle (bozuk) bir nesil geldi ki namazı zâyi ettiler, şehvetlerinin peşine düştüler. İşte bunlar da azgınlıklarının cezasını bulacaklardır.***" (Meryem 19/59) Diğer taraftan konumunun mevkisinin düşüklüğü sebebiyle değil de sonraya bırakılmış, geride tutulmuş olana veya sonra gelene ya da geride, arkada kalana "خَلَفٌ" denilir. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "hlf" md. Geniş bilgi için ayrıca bk. İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ (ö. 395/1004), *Mu'cemu mekâyisi'l-luga,* I-VI, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979, II, 210.

Örneği şu âyettir: "فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللهِ/***(Savaşa çıkmayıp) Allah'ın Resûlü'ne muhalefet ederek oturup orada kalmalarıyla sevindiler.***"[402]

خَوَّلَ/Havvele: "Verdi" demektir.[403]

خُلَّة/Hulletün: Hâ harfinin ötresi ile "sevgi" demek olup "Halîl" ismi de buradan gelir. Çoğulu "أَخِلَّاء/dostlar" şeklinde gelir.

خِلَالٌ/Hılâlün: İki anlamı vardır:

1. "Muhabbet, sevgi." Örneği şu âyettir: "لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ/***Orada aralarında ne alışveriş ne de muhabbet vardır.***"[404]

2. "Arasında" anlamındadır. Örneği şu âyetlerdir: "فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ/***Evlerin aralarına girip araştırdılar.***"[405] "خِلَالَكُمْ/***Sizin aranızda.***"[406]

"**خَرَّ - يَخِرُّ/Harra-Yehırru:** "Yüzüstü düştü" demektir.

خَامِدُونَ/Hâmidûne: "Helak olanlar" demektir. Aslı "خُمُودُ النار/ateşin sönmesi" kullanımından gelir.

خَطْبٌ/Hatbün: "Haber/bilgi" demektir. "خَطْب" aynı zamanda "büyük iş" demektir.[407] "خِطْبَةُ النِّسَاء": Hı harfinin esresi ile "evlilik talebini kadına üstü kapalı olarak bildirmek" demektir.[408] "خُطْبَة": Hâ harfinin ötresi ile "hatîbin hutbesi" demektir.

---

402 Tevbe 9/81.

403 "وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُوا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ/***İnsan, başına bir sıkıntı gelince, Rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra Allah kendisinden ona bir nimet verince, önceden yalvarmış olduğunu unutur.***" (Zümer 39/8)

404 İbrahim 14/31.

405 İsrâ 17/5.

406 Tevbe 9/47.

407 "قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ/***(İbrahim) 'O hâlde işiniz nedir ey elçiler?' dedi.***" (Zâriyât 51/31).

408 "وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ/***Böyle (iddetini bekleyen) kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde bildirmenizde size bir günâh yoktur.***" (Bakara 2/235)

خَرَّاصُونَ/Harrâsûne: "Yalancılar" demektir. Örneği şu âyettir: "إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ/***Onlar ancak ve ancak yalan söylüyorlar.***"[409] "خَرَص" aynı zamanda "takdir etmek" demektir. Bir görüşe göre, buradaki "يَخْرُصُونَ" kelimesi "Araştırmaksızın zanna dayanarak konuşuyorlar" demektir.

خَبَالٌ/Habâlün: "Kötülük" demektir.

خَوَّانٌ/Havvânün: "Çok defa ihanet eden hâin" demektir.

مُخْتَالٌ/Muhtâlün: "خُيَلَاء/Kendini beğenmişlik" ile aynı kökten gelir.

خَتَّارٌ/Hattârun: "Çok vefasız, sadakatsiz" demek[410] olup bu kelime "خَتْرُ العَهْدِ/sözde durmamak" kullanımından gelir.

مَخْمَصَةٌ/Mehmesatün: "خَمْص/(Mide için kullanılan) boşalmak" kökünden gelmekte olup "açlık" demektir.[411]

أَخْدَانٌ/Ahdânün: "خِدْنٌ" kelimesinin çoğulu olup "dost" demektir.

خَرَاجٌ/Harâcün: "Vergi ve bağış" demektir.

---

409 Zuhruf 43/20.

410 "وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلاَّ كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ/***Bizim âyetlerimizi çok vefasız (sözünde durmayan) ve nankör olandan başkası inkâr etmez.***" (Lokmân 31/32)

411 "فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ/***Kim açlık dolayısıyla zorda kalırsa.***" (Mâide 5/3)

د/Dal Harfi

دِينٌ/Dînün: Beş anlamı vardır:

1. "Din."

2. "Âdet."

3. "Karşılık (ceza ve mükâfât)."[412]

4. "Hesap."[413]

5. "Boyun eğdirmek."

أَدْنَى/Ednâ: İki anlamı vardır:

1. "En yakın." Bu, "دنوّ/yakın olmak" kökünden gelir.

2. "En az." Bu da "دَنِيَ" kökünden gelmekte olup "adi, alçak" demektir.

دَأْبٌ/De'bün: İki anlamı vardır:

1. "Âdet."

2. "İhtimam, sürdürme (devam ettirme)" demektir. Örneği şu âyettir: "سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا"[414]: Yani ***"Devamlı sûrette yedi yıl (ürün ekersiniz)"*** demektir. Bu da "دَأَبْتُ على الشيء": "Bir şeye devam ettim" kullanımından gelir.

دَارُ السَّلَامِ/Dâru's-selâm: "Cennet"tir.

---

412 "مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ/***Ceza ve mükâfât (karşılık) gününün sâhibidir.***" (Fâtiha 1/4)

413 "ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ/***İşte dosdoğru hesap budur.***" (Tevbe 9/36)

414 "قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا/***(Yusuf) Dedi ki: Siz devamlı sûrette (aralıksız) yedi yıl ürün ekersiniz.***" (Yusuf 12/47).

دَوَائِرُ/Devâiru: "Belalar" demek olup[415] müfredi: "دَائِرَة/bela" şeklindedir. Örneği şu âyettir: "دَآئِرَةُ السَّوْءِ/***Kötü bela.***"[416]

دُعَاءٌ/Duâün: Beş anlamı vardır:

1. "Allah'tan istekte bulunmak."

2. "Kulluk." Örneği şu âyettir: "تَدْعُونَ مِن دُونِ اللهِ/***Allah'tan başka kulluk yaptığınız şeyler.***"[417]

3. "Arzu etmek." Örneği şu âyettir: "وَلَهُم مَّا يَدَّعُونَ/***Arzu ettikleri her şey vardır.***"[418]

4. "Nida, çağrı." Örneği şu âyettir: "وَادْعُوا شُهَدَاءكُم/***Şahitlerinizi çağırın.***"[419]

5. "Bir şeye davet etmek." Örneği şu âyettir: "ادْعُ إِلِى سَبِيلِ رَبِّكَ/***Rabbinin yoluna çağır.***"[420]

دَابَّةٌ": "Yeryüzünde debelenen (hareket eden) her şey" olup tüm hayvanları kapsar.

دُحُورٌ/Dühûrun: "Uzaklaştırmak, kovmak" demektir. Örneği şu âyettir: "قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْؤُماً مَدْحُوراً/***Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık.***"[421]

---

415 "وَمِنَ الأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَماً وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ السَّوْءِ وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ/***Bedevîlerden öylesi vardır ki (Allah yolunda) harcayacağını angarya sayar ve sizin başınıza belalar gelmesini bekler. (Bekledikleri) o kötü bela kendi başlarına gelmiştir. Allah pek iyi işiten, çok iyi bilendir.***" (Tevbe 9/98)

416 Fetih 48/6.

417 En'âm 6/56.

418 Yâsîn 36/57.

419 Bakara 2/23.

420 Nahl 16/125.

421 A'râf 7/18.

دَعَّ/De'a: Ayn harfinin şeddesi iledir, muzarisi "يَدُعُّ" şeklinde gelir. "Şiddetli bir şekilde itip kaktı" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "يَدُعُّ الْيَتِيمَ/***O, yetimi şiddetle itip kakar.***"[422] "يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا/***O gün onlar cehennem ateşine şiddetle itilirler.***"[423]

دَرَأَ/Derae: "Savdı, karşılık verdi" demek olup örneği şu âyettir: "وَيَدْرَؤُونَ/***Karşılık verirler.***"[424]

مِدْرَارًا/Midrâran: Bu kelime "دَرَّ الْمَطَرُ/Yağmur sağanak yağdı" kullanımından gelmekte olup "sağnak yağmur" demektir.[425]

دَاخِرِينَ/Dâhirîne: "Hakir ve zelil kimseler (olarak)"[426] demektir.

دُكَّتِ الْأَرْضُ/Dükketü'l-ard: "Dağlar, yerle aynı seviyede oluncaya kadar un ufak, dümdüz yapıldı" demektir. Örneği şu âyettir: "جَعَلَهُ دَكًّا"[427]: "Dağı yerle aynı seviyeye getirdi (yerle bir etti)" demektir.

---

422 Mâûn 107/2.
423 Tûr 52/13.
424 Ra'd 13/22.
425 "وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا/*Gökten üzerlerine __sağanak yağmur__ indirdik.*" (En'âm 6/6)
426 "وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ/*Hepsi hakir (zelil) bir vaziyette O'nun huzuruna varacak.*" (Neml 27/87)
427 A'râf 7/143.

ذ/Zel Harfi

ذِكْرٌ/Zikrun: Dört anlamı vardır:

1. "Unutmanın zıddı."

2. "Dil ile zikir."

3. "Kur'ân." Örneği şu âyettir: "نَزَّلْنَا الذِّكْرَ/***Kur'ân'ı Biz indirdik.***"[428]

4. "Şeref."[429]

"مُذَكِّر/Hatırlatıcı" ise "ذِكْر/zikir" kökünden türemiş "مُفَعِّل"[430] kalıbında ism-i fâildir.

ذُنُوبٌ/Zünûbün: Zel harfinin ötresi ile "ذَنْب/günah" kelimesinin çoğuludur. Zel harfinin üstünü ile "ذَنُوب," "pay, hisse" demektir. Örneği şu âyettir: "ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ"[431] Yani "Geçmişteki arkadaşlarının payı gibi azaptan bir payları (vardır)" demektir. Ayrıca "ذَنُوب," "kova" demektir.

ذِبْحٌ/Zibhun: Zel harfinin esresi ile "boğazı kesilmiş (kurban)" demektir, üstünü ile (ذَبْح) şeklinde mastardır.

ذَرَأَ/Zerae: "Yarattı ve meydana getirdi" demektir.

---

428 Hicr 15/9.

429 "صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِي الذِّكْرِ/***Sâd. Bu şerefli Kur'ân hakkı için.***" (Sâd 38/1)

430 Dâru'z-Ziyâ baskısında "مُفْتَعِل" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'l-Erkam baskısında "مُفَعِّل" şeklinde geçmektedir. Haddi zatında "مُذَكِّر" kelimesinin kalıbı "مُفَعِّل" kalıbındadır. Bundan dolayı Dâru'l-Erkam baskısı tercih edilmiştir.

431 Zâriyât 51/59.

ذَلُولٌ/Zelûlün: "Çalıştırılmak için boyun eğdirilmiş, itaatkâr hâle getirilmiş" demek olup zel harfinin esresi ile "ذِل/boyun eğdirmek" kökünden gelir.[432] Örneği şu âyettir: "وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ/***Onları kendilerine boyun eğdirdik.***"[433] "رَجُلٌ ذَلُولٌ/Hakir adam." Zel harfinin ötresi ile "ذُلّ/hakir olmak"[434] kökünden gelir. Yine "وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا"[435]: "Meyveleri yaklaştırılmış (alçaltılmış)" demektir.

أَذْقَانٌ/Ezgânün: "ذِقْنٌ/Çene" kelimesinin çoğuludur.

---

432 "هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا/***Yeryüzünü size boyun eğdiren (hazırlamış olan) O'dur.***" (Mülk 67/15) "ذَلَّ يَذِلُّ ذُلًّا وذِلَّة وذَلالة ومَذَلَّة، فَهُوَ ذَلِيل" Bk. İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-LV, (thk. Abdullah Alelkebîr, Muhammed Ahmed Hasebullah, Hâşim Muhammed Şâzelî) Kâhire: Dâru'l-Maârif, t.y., "zellele" md.

433 Yâsîn 36/72.

434 Bk. Firuzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986, "zll" md.

435 İnsan 76/14.

ر/Rı Harfi

رَبٌّ/Rabbün: Dört anlamı vardır:

1. “İlah.”

2. “Efendi.”

3. “Bir şeyin sahibi.”

4. “Bir işi ıslah edip düzelten.”

رَيْبٌ/Raybün: “Şüphe” demektir. Örneği şu âyetlerdir: “ارْتَابُوا/***Şüphe ediyorlar.***”[436] “مُرِيبٍ/***Şüphe verici.***”[437] “رَيْبَ الْمَنُونِ”: “Zamanın felaketleri”[438] demektir.

رَجَعَ/Racea: Geçişli olarak “geri döndürmek” anlamında[439] kullanıldığı gibi geçişsiz olarak da kullanılır.[440] “مَرْجِع” kelimesi, “رُجُوع/dönüş” kökünden gelmekte olup ism-i masdar, ism-i zaman yahut ism-i mekândır.

رَعَى/Raâ: İki anlamı vardır:

1. “Gözetmek, bakmak.”

2. “Koyun gütmek” demektir.

رُوحٌ/Rûhun: Dört anlamı vardır:

1. “Hayatın kendisiyle olduğu can” anlamında. Örnek: “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ/***Ve sana ruhtan soruyorlar.***”[441]

---

436 Nûr 24/49.
437 Hûd 11/62.
438 Tûr 52/30.
439 “فَارْجِعِ الْبَصَرَ/***Bakışını çevir.***” (Mülk 67/3)
440 “وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ/***Yedi gün de döndüğünüz zaman.***” (Bakara 2/196)
441 İsrâ 17/85.

2. “Vahiy:” “يُنَزِّلُ الْمَلآئِكَةَ بِالْرُّوحِ/*Allah melekleri bir vahiyle indirir.*”[442]

3. “Cebrail:” “نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ/*Cebrâil indirmiştir onu.*”[443]

4. “En büyük melek:” “تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ/*Melekler ve en yüce melek iner.*”[444]

Rı harfinin üstünü ile “رَوْح”: “güzel koku,” “رَيْحَان” ise “rızık” demektir. Bir görüşe göre, herkes tarafından bilinen bir ağaçtır.

رُكَامٌ/Rukâmün: “Üst üste yığılmış” demektir. Örneği şu âyetlerdir: “مَرْكُومٌ/*Üst üste yığılmış.*”[445] “فَيَرْكُمَهُ/*Birbiri üstüne yığar.*”[446]

رَجَا/Racâ: “Arzuladı, istedi” demektir. Bazen korkuyu ifade için de kullanılabilir. Örneği şu âyettir: “لاَ يَرْجُونَ لِقَاءنَا/*Bize kavuşmayı arzulamazlar.*”[447]

رِجَالٌ/Ricâlün: “رَجُل/Adam” kelimesinin çoğuludur. Yine “رَاجِل/yaya” kelimesinin de çoğulu olup “bineksiz” demektir. Örneği şu âyettir: “يَأْتُوكَ رِجَالاً/*Yaya olarak sana gelirler.*”[448] Bir benzeri “بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ/*Atlıların ve yayalarınla*”[449] âyetidir.

رَفَثٌ/Rafesün: İki anlamı vardır:

1. “Cinsel ilişki.”

2. Bu anlama gelen “kötü söz.”

رِجْزٌ/Riczün: “Azap” demektir. Ancak “وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ/*Putlardan uzak dur*” âyetinde “putlar” anlamındadır.

---

442 Nahl 16/2.
443 Şuarâ 26/193.
444 Kadr 97/4.
445 Tûr 52/44.
446 Enfâl 8/37.
447 Yunus 10/7.
448 Hac 22/27.
449 İsrâ 17/64.

الرِّجْس/er-Ricsü: Sin harfi ile hakikî veya mecazî anlamda "necâset" demektir. Bazen "azap" anlamında da kullanılır.

رَهَبٌ/Rahebün: "Korku" demektir. Örneği şu âyettir: "يَرْهَبُونَ/*Korkarlar.*"[450]

رَؤُوفٌ/Raûfün: "رأفة/Acıma" kökünden gelmekte olup "rahmet" demektir. Ancak "رأفة/acıma" kötülük def edilirken meydana gelir.[451] Rahmet ise hem kötülük def edilirken hem de güzel fiillerde meydana gelir. Bundan dolayı "رَحْمَة/rahmet" kelimesi, "رأفة/acıma" kelimesinden daha geneldir.

مَرْضَاةٌ/Merdâtün: "Hoşnut eden şey" demektir. (Aslı) "مَفْعَلَةٌ" kalıbından olup[452] "رِضًا/hoşnutluk ve rıza" kökünden gelmiştir.[453]

رَاسِيَاتٌ/Râsiyâtün: "Sabit olanlar" demektir. Bu kökten kullanılarak dağlara (âyette) "رَوَاسِي"[454] denilmiştir. Örneği şu âyettir: "مُرْسَاهَا"[455] Yani "onun (kıyametin) meydana gelmesi/sabitlenmesi" demektir.

رَغَدًا/Rağaden: "Bol bol" demektir.

رَبْوَةٌ/Rabvetün: "Yüksek yer" demektir.

رِبًا/Riben: Sözlükte "fazlalık" demektir. Örneği şu âyettir: "وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ/*Sadakaları artırır.*"[456] "رَبَتِ الأرْض": "Yer kabardı, yükseldi" demektir.[457]

---

450 A'râf 7/154.

451 "الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلاَ تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ/***Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüz değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inananlar iseniz Allâh'ın cezasını uygulamada sizi onlara karşı acıma duygusu tutup engellemesin.*"** (Nûr 24/2)

452 İsm-i mef'ûl anlamında isim fiildir.

453 "تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ/***Eşlerinin rızasını isteyerek...*"** (Tahrîm 66/1)

454 "وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِهِمْ/***Yerin insanları sarsmaması için oraya dağlar yerleştirdik.*"** (Enbiyâ 21/31).

455 "يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا/***Sana kıyametin ne zaman vukû bulacağını sorarlar.*"** (A'râf 7/187) Bir şeyin vuku bulmasının şu yönüyle sabitlik ile bağlantısı vardır: Devam edip gelen bir şey vuku bulursa bundan sonra da o şey son hâlini almış ve varacağı, duracağı son şekle gelmiş yani sabitlenmiş olur.

456 Bakara 2/276.

457 "فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا/***Bu sel, üste çıkan köpüğü yüklenip götürdü.*"** (Ra'd 13/17)

أَرْحَام/Erhâmün: "رَحْمٌ" kelimesinin çoğulu olup "kadının rahmi" demektir. Ayrıca "akrabalık" anlamında da kullanılır.

أَرْجِهْ/Ercih: "Onu ertele, beklet" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "تُرْجِي مَن تَشَاء مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَن تَشَاء/***Eşlerinden dilediğini ertelersin, dilediğini yanına alabilirsin.***"[458] "وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ/***Savaşa katılmayanlardan diğer bir kısmının affı da Allah'ın emrini beklemek için geri bırakılmıştır.***" Hemzeli "أَرْجِئْهُ" ve hemzesiz "أَرْجِهْ" şeklinde okunması caizdir.

رَأَى/Raâ: "Gördü" demektir. "رُؤْيَةُ العَيْنِ/Gözün görmesi"nden gelmekte olup (bu anlamda) bir mef'ûle müteaddî (geçişli) olur. "رُؤْيَةُ القلب" ifadesindeki "رُؤْيَةُ" "bilme/idrak etme" anlamında olup iki mef'ûle müteaddi (geçişli) olur.

تَرَبَّصَ/Terabbesa: "Bekledi" demektir.

رُفَاتٌ/Rufâtün: "Kırıntı ve çerçöp" demektir.

أَرْذَلُ العُمُرِ/Erzelü'l-umüri: "İhtiyarlık" demektir. (Âyetteki) "أَرْذَلُون/***Adi, rezil kişiler***"[459], "رُذَالَة/adi olmak" kökünden gelir.

رَقِي/Rakâ: Kâf harfinin üstünü ile "رُقْيَة/korumak, okuyup üflemek (rukye)" kökünden gelir. Örneği şu âyettir: "وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ/***'Bunu koruyan (okuyup üfleyen) yok mu?' denilir.***"[460] "رَقِي في السُّلَم" Kâf harfinin esresi ile "Merdivene çıktı/tırmandı" demektir. Muzaride kâf harfi üstün olarak "يَرْقَي" şeklinde gelir.

أَرْدَاكُمْ/Erdâküm: "Sizi helâk etti" demektir. "ألرَدَى": "Helâk olmak" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "إِنْ كِدتَّ لَتُرْدِينِ/***Neredeyse beni helak edecektin.***"[461] "إذَا تَرَدّٰى/***Helak olduğu zaman.***"[462]

رَجْفَةٌ/Racfetün: "Sarsınıtı ve şiddet" demektir.

---

458 Ahzâb 33/51.
459 "قَالُوا اَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْاَرْذَلُونَ/***Onlar şöyle cevap verdiler: Sana adi (rezil) kimseler tâbi olup dururken, biz sana iman eder miyiz hiç!***" (Şuarâ 26/111)
460 Kıyâmet 75/27.
461 Sâffât 37/56.
462 Leyl 92/11.

ز/Ze Harfi

زُبُرٌ/Zübürun: İlk iki harfin ötresi ile "kitaplar" demektir. "زَبُور/ Zebûr": Davud *aleyhisselâm*'ın kitabıdır.

زُخْرُفٌ/Zuhrufün: "Süs, ziynet" demektir. "Altın" anlamına da gelir.

زَكَاةٌ/Zekâtün: Sözlükte iki anlamı vardır. "Artış (fazlalık)" ve "temizlik." Şâri,[463] fazlalık olan maldan verme manasında kullanmıştır. Çünkü maldan verme onun için bereket olur ve böylelikle mal artar. Yahut "زَكَاة" kelimesi, "temizlik" anlamına gelir. Zira o, kişiyi günahlardan temizler. "زَكَّيْتُ الرَّجُلَ," "Adamı övdüm" demektir. "زَكَا" kelimesi şeddesiz "صار زَكِيّاً/Sâlih/temiz, iyi insan oldu" demektir.

زَوْجٌ/Zevcün: Üç anlamı vardır:

1. "Adam."

2. "اَلْمَرْأَة/Kadın." Kadın için bazen "زَوْجَة" kelimesi de kullanılabilir.

3. Cins ve tür anlamındadır. Örneği şu âyetlerdir: "فَاَخْرَجْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجاً مِنْ نَبَاتٍ شَتّٰى/***Farklı bitkilerden türler çıkarttık.***"[464] "كَمْ اَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ/ ***Her güzel türden nicelerini bitirdik.***"[465]

زَلَّ/Zelle: İki anlamı vardır:

1. "Ayağın bir yerden kayması."

2. Yanılmak, hata yapmak fiili.

---

463 Dâru'z-Ziyâ baskısında "الشرع" şeklinde geçmekle birlikte bazı baskılarda "الشارع" şeklinde geçmektedir.

464 Tâhâ 20/53.

465 Şuarâ 26/7.

زَاغَ عن الشيء زَيْغًا/Zâğa ani'ş-şey'i zeyğan: "Bir şeyden (doğruluktan) meyletti/saptı" demektir. "أَزَاغَه غَيْرُه" ifadesi, "Onu bir başkası saptırdı" anlamındadır.[466]

زُلْفَى/Zülfâ: "Yakınlık" demektir. (Âyetteki) "أُزْلِفَتِ"[467] kelimesi, "yaklaştırılmış" demektir. "وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ/*Gece* **vakitlerinde** *namaz kıl.*"[468] "زُلَفًا": "Vakitler (saatler)" demektir.

زَعَمَ/Zeame: "Başkası tarafından desteklenmeyen bir iddiada bulundu" demektir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "زَعَمَ/Zeame, yalandan kinâyedir."

زَعِيمٌ/Zeîmün: "Kefil olan kişi" demektir.

يُزْجِي/Yüzcî: "Sevk eder" demektir.

زَلْزَلَةُ الأَرْضِ/Zelzeletü'l-arz: "Yerin sarsılması" demektir. "Korku ve şiddet" için de kullanılır. Örneği şu âyettir: "وَزُلْزِلُوا/***Sarsılmışlardı.***"[469]

زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ/Zecretün vâhidetün: Sûra üfleme anlamında "çığlık" demektir. "زَجْرَة": "Şiddetli ve sinirli bir şekilde çığlık atmak" demektir.[470] "وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ/***(Nûh hakkında) 'O, delirdi ve kovulmuş/men edilmiş' dediler***"[471] âyetindeki "ازْدُجِرَ" kelimesi "زَجْر" kökünden gelir.

466 "فَلَمَّا زَاغُوا اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ/***Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı. Allah, fâsıklar topluluğunu doğru yola iletmez.***" (Saf 61/5)
467 "وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ/***(O gün) cennet, takva sahiplerine yaklaştırılır.***" (Şuarâ 26/90)
468 Hûd 11/114.
469 Ahzâb 33/11.
470 *Müfredât*'ta "زَجْرَة" kelimesi hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: "زَجْرَة" kelimesinin esas anlamı, sesle kovmak veya sürüp uzaklaştırmaktır. Bazen ses ya da seslenme anlamına da gelir. Bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "zcr" md.
471 Kamer 54/9.

ط/Tı Harfi

طَبَعَ/Tabea: "Mühürledi" demektir. "خَاتَم" ise "mühür" demektir.

طَوْل/Tavlün: Tı harfinin üstünü ile "üstünlük" veya "zenginlik" demektir.[472]

طَائِرٌ/Tâirun: İki anlamı vardır:

1. "طَيَرَان/uçmak" kelimesinden gelen ("kuş") anlamı.[473]

2. "طِيَرَة/uğursuz veya iyi sayılan şey" kelimesinden gelen ("uğursuzluk" veya "iyimserlik") anlamı.[474]

طُوًى/Tuvâ: Bir görüşe göre, bir vadinin ismidir. Bir görüşe göre, "iki defa"[475] anlamındadır. Yani "Vadi, iki defa mukaddes kılındı" demektir.

طَهَارَةٌ/Tahâratün: İki anlamı vardır:

1. "Su ile temizlik." Örneği şu âyettir: "وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواْ/***Eğer cünüpseniz temizlenin (gusül yapın).***"[476] "أَلْمَاءُ الطَّهُورُ": "Temizleyici su" demektir.

2. "Kötülük ve utanç verici şeylerden temizlenmek." Örneği şu âyettir: "إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ/***Onlar, utanç verici şeylerden temizlenen insanlardır.***"[477]

---

472 "وَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُواْ بِاللّهِ وَجَاهِدُواْ مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُوْلُواْ الطَّوْلِ مِنْهُمْ/***'Allah'a iman edin ve Resulü ile birlikte cihada gidin' diye bir sûre indiği zaman, onlardan servet ve imkân sahibi kimseler senden sefere katılmamak için izin istediler."*** (Tevbe 9/86)

473 "وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي الأَرْضِ وَلاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم/***Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır."*** (En'âm 6/38)

474 "أَلَآ إِنَّمَا طَآئِرُهُمْ عِندَ اللّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ/***Bilesiniz ki, onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır."*** (A'râf 7/131)

475 Buraya göre anlam şöyle olur: "إِذْ نَادَيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى/***Hani Rabbi ona iki defa kutsanmış Vadi'de seslenmişti."*** (Nâziât 79/16)

476 Mâide 5/6.

477 A'râf 7/81.

طَيِّب/Tayyibün: İki anlamı vardır:

1. "Tatlı."

2. "Helâl."

طُوفَان/Tûfân: "Büyük seldir."

طَاغُوت/Tâğûtün: "Putlar ve şeytanlardır." Müfred ve çoğul olarak kullanılır.[478] Ayrıca bir görüşe göre, "طَاغُوت" Hristiyanların liderine denilir.

طِبَاقٌ/Tıbâkun: "Birbirinin üstünde, kat kat" demektir. "طَبَقاً عَنْ طَبَقٍ"[479]: "Hâlden hâle" demektir.

طُورٌ/Tûr: Yüksek olan herhangi bir dağdır.

طَفِقَ يَفْعَلُ كَذَا/Tafika yef'alü kezâ: "Şöyle şöyle yapmaya başladı" demektir.[480]

طَائِفِين/Tâifîne: "طَوَافٌ/Tavaf etmek" mastarından gelir. "طَيْفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ": "Şeytandan akla gelen küçük günah (vesvese)" demektir.[481] "طَائِفٌ" kelimesi "طَوَافٌ" kelimesinden türemiş ism-i fâildir.[482]

---

478 "هذا طاغوت، وهؤلاء طاغوت"

479 İnşikâk 84/19.

480 "طَفِقَ" fiili ef'âlü'ş-şurû fiillerindendir. Muzari fiilin başına gelir ve bir şeye başlamayı ifade eder.

481 Müfessir "طَيْفٌ" kelimesini "لَمَم" kelimesi ile açıklamıştır. Bu kelime de şu âyette geçmektedir: "اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ/***(Akla gelen) ufak tefek günahlar dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince...***" (Necm 53/32).

482 "اِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا اِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ/***Takvaya erenler var ya, onlara şeytandan bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.***" (A'râf 7/201)

ظ/Zı Harfi

ظَهَرَ الأَمْرُ/Zahera'l-emru: "İş açığa çıktı" demektir. "أَظْهَرَه غَيْرُه": "Bir başkası onu açığa çıkardı" demektir. "ظَهِير": "Yardımcı" demektir.

ظَاهَرَ الرَّجُلُ مِن إِمْرَأَتِهِ، وتَظَاهَرَ، وتَظَهَّرَ/Zâhera'r-racülü min imraetihî ve tezâhera ve tezehhera: Adamın eşine "Sen bana annemin sırtı gibisin" demesi olup buna "zıhar" denilir.[483]

ظَهْرُ البَيْتِ/Zahru'l-beyti: "Evin en üstü" demektir. "ظَهَرْتُه": "Üzerine çıktım/tırmandım" demektir. Örneği şu âyettir: "فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ/***Artık Ye'cûc ve Me'cûc onun (seddin) üstüne çıkamadılar.***"[484]

ظُلْمٌ/Zulmün: Kur'ân'da üç anlamı bulunmaktadır:

1. "İnkâr."[485]

2. "Günah."

3. "İnsanların zulmü yani kişinin insanlara yaptığı zulüm/haksızlık."

ظَنّ/Zanne: Üç anlamı vardır:

1. "Kesinlik (kesin bilgi)."[486]

2. "İki görüşten birinin ağır basması."[487]

3. "Zan."

---

483 Kocanın, karısını annesine veya dinen nikâhı düşmeyecek yakınlarına benzetmesi anlamında fıkıh terimi. Geniş bilgi için bk. Yaman, Ahmet, "Zıhâr," *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 387.

484 Kehf 18/97.

485 "الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ/***İman edip imanlarına inkâr (şirk) bulaştırmayanlar var ya...***" (En'âm 6/82) "إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ/***Çünkü şirk büyük bir zulümdür.***" (Lokmân 31/13)

486 "الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلَاقُو رَبِّهِمْ/***Bu müminler, Rablerine kavuşacaklarını kesin olarak bilirler.***" (Bakara 2/46)

487 Zann-ı galib: Üstün basan kanaat, ağır gelen inanç demektir.

ظَمِئَ/Zamie: "Susadı" demektir.[488]

ظِلاَل/Zilâlün: "ظِل" kelimesinin çoğuludur. "ظُلَل" zı harfinin ötresi ile "ظُلَّة" kelimesinin çoğuludur. Bir şeyin üstünde olan şeydir (tente, gölgelik). "ظَلّ بالنهار/Adam işi gündüz yaptı"[489] cümlesi de "بات بالليل/Adam işi gece yaptı"[490] konumundadır.

---

488 "وَأَنَّكَ لاَ تَظْمَأُ فِيهَا/***Muhakkak sen orada susamayacaksın.***" (Tâhâ 20/119)

489 Arapça'da bir kimse bir işi gündüz yaptığında "ظَلَّ فُلاَنٌ نَهَارَهُ يَفْعَلُ كَذَا/Falanca gündüzünü şöyle yaparak geçirdi" denilir. Araplar ancak gündüz yapılan her iş hakkında "ظَلَّ - يَظَلُّ" tabirini kullanırlar. Bu tıpkı onların gece yapılan iş hakkında "بَاتَ - يَبِيتُ" fiilini kullanmaları gibidir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, XIX, 128. Yine bu kullanımla ilgili Kurtubî'de şu açıklamalar geçmektedir: "Bir işi geceleyin yapmayı ifade etmek üzere de 'بَاتَ يَفْعَلُ كَذَا' tabiri kullanılır. Nitekim gündüzün yapılan işi ifade etmek üzere de 'ظَلَّ بِالنَّهَارِ' tabiri kullanılır." Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 289.

490 "بات" kelimesi "Adam geceledi, gece kaldı" anlamındadır.Bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "byt" md.

ك/Kef Harfi

كَافِرٌ/Kâfirun: İki anlamı vardır:

1.“كُفْرٌ/Gizlemek/saklamak” kökünden gelir ki bu “inkâr”dır.

2. “زَرْعٌ/Ekmek, dikmek” anlamındadır. Örneği şu âyettir: “أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ”[491] Âyetteki “كُفَّارٌ”: “Ekinciler, çiftçiler” demektir. “تَكْفِيرُ الذُّنُوبِ”: “Günahların bağışlanması” demektir.

كَافَّةً/Kâffeten: “Toptan, bütün hâlinde” demektir.

كَرَّةً/Kerraten: “Tekrar tekrar dönmektir.”

كَبِرَ/Kebira: Be harfinin esresi ile “yaş/ömür” ifade eder (“büyüdü” demektir). Muzarisi be harfinin üstünü ile “يَكْبَرُ” şeklindedir. “كَبُرَ الأَمْرُ”: “İş büyüdü” demektir. Mazi (كَبُرَ) ve muzaride (يَكْبُرُ şeklinde) be harfinin ötresi ile gelir. Kâf harfinin ötresi ve be harfinin üstünü ile “كُبَرٌ/daha büyük” kelimesi “كُبْرَى” kelimesinin çoğuludur. Ötreli ve şeddeli “كُبَّارٌ/çok büyük” kelimesi, “كَبِيرٌ/büyük” kelimesinin mübalağalı kalıbıdır. “كِبْرٌ”: “Büyüklenmek” demektir. “كِبْرُ الشَّيْءِ”: Kâf harfinin ötre ve esresi ile “Bir şeyin çoğunluğu/büyük kısmı” demektir.[492] “كِبْرِيَاءُ”: “Hükümdarlık ve azamet” demektir. “مُتَكَبِّرٌ” Allah’ın isimlerinden olup “كِبْرِيَاءُ” kelimesinden gelir ve “azamet” anlamındadır.

كَفَلَ - يَكْفُلُ/Kefele-Yekfülü: “Çocuğu korumasına aldı ve yetiştirdi” demektir. “أَكْفِلْنِيهَا”[493]: “Beni onun kefili kıl” demektir.

كِفْلٌ/Kiflün: “Pay, nasip” demektir.[494]

---

491 Hadîd 57/20.

492 “وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ/*Onlardan iftiranın büyüğünü yüklenene ise büyük bir azap vardır.*” (Nûr 24/11)

493 Sâd 38/23.

494 “مَن يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُن لَّهُ نَصِيبٌ مِّنْهَا وَمَن يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُن لَّهُ كِفْلٌ مِّنْهَا/*Her kim güzel bir şefaatte bulunursa, o iyilikten kendisine de bir nasip vardır. Kim de kötü bir hususta şefaat ederse, ondan da kendisine bir pay düşer.*” (Nisâ 4/85)

كَلَالَةً/Kelâletün: Kişinin geride (anne) baba ve çocuk bırakmadan ölmesidir.[495]

كَادَ/Kâde: Kişinin bir fiili gerçekleştirmek üzere olduğunu ancak henüz gerçekleştirmediğini ifade eder.[496] Bu fiil (كاد - يَكَادُ) nefiy edatı ile geldiğinde olumlu mana (o şeyin zorla da olsa gerçekleşmiş olduğunu) ifade eder.[497]

كَرِيمٌ/Kerîmün: "كَرَم" kelimesinden gelir ki "asillik, yücelik ve erdem" demektir. "كَرِيم" Allah'ın bir ismi olup "Muhsin" demektir.

أَكِنَّةً/Ekinnetün: "Örtüler, kılıflar" demektir. "أَكْنَان" kelimesi, "كِنّ/barınak" kelimesinin çoğulu olup "sıcak ve soğuktan koruyan şey" demektir.

كَهْلٌ/Kehlün: Gençlik dönemi sona eren kişidir.

أَكْمَامُ الثَّمَرِ والنَّخِيلِ/Ekmâmü's-semeri ve'n-nahîli: "Meyve ve hurmaların tomurcukları" demektir. "أَكْمَام" kelimesi, "كِمّ/tomurcuk" kelimesinin çoğulu olup meyvenin çıkmadan önce içinde bulunduğu şey yani tomurcuktur.

أَكَبَّ الرَّجُلُ عَلَى وَجْهِهِ/Ekebbe'r-racülü alâ vechihî: "Adam yüz üstü yere düştü"[498] demektir. "مُكِب"[499]: Yüzüstü yere düşmüş/kapanmış kişidir. Elif'siz olarak "كَبَّهُ غَيْرُهُ": "Onu bir başkası yüz üstü yere düşürdü" demektir.

كَهْفٌ/Kehfün: "Mağara" demektir.

---

495 Geride çocuk ve ebeveyn bırakmadan ölen kişidir. Bu durumda onun mirası, kardeşlerine veya kardeşlerinin çocuklarına kalır.

496 "تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ/*Neredeyse gökler çatlayacak.*" (Meryem 19/90) Göklerin çatlamaya yaklaştığını ancak çatlamadığını ifade eder.

497 "فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ/*İneği boğazladılar; az daha yapamayacaklardı.*" (Bakara 2/71) Zorlukla da olsa işin yapıldığını ifade eder.

498 "فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ/*Onlar (putperestler) ve azgınlar cehenneme yüzüstü atılırlar.*" (Şuarâ 26/94)

499 "فَمَن يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّن يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ/*Yüzükoyun kapanıp yerde sürünen mi varılacak yere daha kolayca ulaşır, yoksa dümdüz yolda düzgün şekilde yürüyen mi?*" (Mülk 67/22)

كَيْدٌ/Keydün: İnsanlar tarafından yapıldığında "tuzak kurmak, hile yapmak" demektir. Allah'tan olduğunda, bir konuda Allah'ın iradesinin kulun fark edemeyeceği şekilde başına gelmesidir.

كِسَفًا/Kisefen: Sin harfinin üstünü ile "كِسَف" şeklinde, "كِسْفَة" kelimesinin çoğulu olup "bir şeyden bir parça" demektir. Sin harfinin sükûnü ile "كِسْف"şeklinde aynı manaya (parçalar)[500] gelir veya müfret anlam ifade eder.[501]

كُبِتُوا/Kübitû: "Helak edilmişler" demektir. Allah Teâlâ'nın şu âyetindeki "أَوْ يَكْبِتَهُمْ"[502] ifadesi "onları helâk eder veya rezil eder" demektir.

أَكْمَه/Ekmehu: Kör (âma) olarak doğan çocuktur.[503]

كَانَ/Kâne: İki türlüdür:

1. Tam fiil: Bu durumda "bir yerde hazır bulundu veya meydana geldi/ortaya çıktı yahut vaki oldu/tamamlandı" anlamındadır. Bu durumda "كَانَ," fâili ref eder.

2. Nâkıs fiil: Bu durumda ismini ref, haberini nasb eder. Haber verilen hususun o esnada var olmasını, gerçekleşmiş olmasını gerektirir. Diğer taraftan Allah Teâlâ'nın "وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا/***Allah gafûrdur, rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur)***"[504] ve "وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا/***Senin***

---

500 Yani müfret olan "كِسْفَة" kelimesinin çoğulu "كِسَف" ve "كِسْف" şeklinde gelir. Bk. İ'dad İbrahim Mustafa, vdğ., *el-Mu'cemü'l-vasît,* Kahire: Mecmaü'l-Lugati'l-Arabî, 1960, "ksf" md. Diğer taraftan bu tespitin yanı sıra söz konusu kelimenin çoğul ve müfredi ile ilgili farklı bir tespit daha vardır. İsrâ sûresinde ilgili âyeti vererek bu tespite de yer vermek istiyoruz: "أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰئِكَةِ قَبِيلًا/ ***Yahut iddia ettiğin gibi, üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin."*** (İsrâ 17/92) Bu kelime "كِسْف" şeklinde de okunmuştur. Zeccâc, "كِسَف" şeklinde okunduğunda "parça" anlamındaki "كِسْفَة" kelimesinin çoğulu olacağını, "كِسْف" şeklinde okunduğunda ise müfret olarak okunmuş olacağını ifade etmiştir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "ksf" md.

501 "والكِسف والكِسْفَةُ والكَسِيفَة: القِطْعة مِمَّا قطعْتَ" Geniş bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "ksf" md.

502 Âl-i İmrân 3/127.

503 "وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ/***Anadan doğma körü ve abraşı iyileştiririm."*** (Âl-i İmrân 3/49)

504 Nisâ 4/96.

Rabbin her şeye kâdirdir"[505] âyetlerinde ve bunlara benzer âyetlerde olduğu gibi bir şeyin devam ettiğini de bildirebilir. Kur'ân'da bu şekilde âyet çok fazladır. Anlamı şudur: "Allah Teâlâ'nın bu sıfatla nitelenmesi hâlâ devam etmekte ve sürmektedir (ezelî ve ebedidir)."

كَأَنَّ/Keenne: "Teşbih (sanki, adeta, gibi)" anlamındadır.

كَيْ/Key: "Ta'lîl/sebebiyyet için, sebebiyle" anlamındadır.

كَمْ/Kem: "Ne kadar çok, nice" anlamında olup bir şeyin çok olduğunu ifade eder (teksir). Haberiyye[506] ve istifhâmiyye[507] olarak gelir.

كَأَيِّن/Keeyyin: "كَمْ/Ne kadar çok, nice" anlamındadır ve çokluk bildirir. Sîbeveyh'e (ö. 180/796) göre teşbih (benzetme) kâf'ı "أَيِّ" lafzının başına gelmiştir.

كَلَّا/Kellâ: "Caydırma ve azarlama" harfidir. Nefiy için olduğu da söylenmiştir. Yani "İş, sizin düşündüğünüz gibi değil" anlamındadır. Yine kelâmın başlangıcında "أَلَا/dikkat edin, iyi bilin ki"[508] anlamında kullanıldığı da söylenmiştir.

الْكَاف/el-Kâfü: Kâf harfi, hem teşbih hem de ta'lîl anlamındadır. Bir görüşe göre, zâid harftir.

---

505 Furkân 25/54.

506 Bu durumda "nice" anlamına gelir. Örnek: "سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ/***Sor İsrailoğullarına, onlara nice açık belgeler verdik."*** (Bakara 2/211) Bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "km" md.

507 Bu durumda "kaç tane, ne kadar" anlamına gelir. "قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ/***İçlerinden biri 'Ne kadar kaldınız?' dedi."*** (Kehf 18/19)

508 Dâru'z-Ziyâ baskısında "إِلَّا" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "أَلَا" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

ل/Lam Harfi

لَبَسَ الأمرَ/Lebese'l-emra: "İşi karıştırdı" demektir. Mazide be harfinin üstünü ile (لَبَسَ), gelecek zamanda ise esresi ile (يَلْبِس şeklinde) gelir. "لَبِسَ الثَوْبَ": "Elbiseyi giydi" demektir. "Giymek" manasında olduğunda mazide be harfinin esresi ile (لَبِسَ), müstakbelde ise üstünü ile (يَلْبَسُ şeklinde) gelir.

ألْبَابٌ/Elbâbün: "Akıllar" demek olup "لُبٌّ" kelimesinin çoğuludur.

لَبِثَ في المَكَان/Lebise fi'l-mekâni: "Bir yerde kaldı, ikâmet etti" demektir.

لَمَزَ - يَلْمِزُ/Lemeze - Yelmizü:[509] "Bir şeyi kınadı, ayıpladı" demektir.

لُؤْلُؤٌ/Lü'lüün: "İnci" demektir.

لَغْوُ الكَلَام/Leğvü'l-kelâm: "Bâtıl ve çirkin söz" demektir. "لَغْوُ اليَمِين/ Lağv yemini": "Yaptırım ve yükümlülük getirmeyen yemin" demektir.

"**لَهَا/Lehâ:** He harfinin üstünü ile "لَهْو/eğlenmek, oyalanmak" kelimesinden gelir. Muzarisi, "يَلْهُو/eğlenir" şeklinde gelir. "لَهِيَ عن الشيء" (mazide) he harfinin esresi ve ye harfi ile (muzaride) ise he harfinin üstünü ile "يَلْهَي" şeklinde "Bir şeyden yüz çevirdi" demektir. "أَلْهَاهُ الشَيْءُ": "Bir şey onu meşgul etti, alıkoydu" demektir. Örneği şu âyettir: "لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللهِ/***Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın.***"[510]

لَطِيفٌ/Latîfün: Allah Teâlâ'nın bir ismidir. Bir görüşe göre, "لَطِيفٌ," "dost" demektir. Bir görüşe göre ise "Gizli, saklı işleri her yönüyle bilen, her şeyden haberdar" anlamındadır.

---

509 "لَمَزَ - يَلْمُزُ" şeklinde ikinci babdan da kullanılır. Bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "lbs" md.

510 Münâfikûn 63/9.

لَدُن - لَدَى/Ledâ – Ledün: İkisinin anlamı da "عِنْد/yanında, katında" demektir.[511]

لَيْتَ/Leyte: "Temenni, umut" anlamındadır.[512]

لَعَلَّ/Lealle: Sevilen ve istenen şeylerde umut ve beklenti (teraccî), hoş görülmeyen şeyler için ise endişe ve korku ifade eder. Allah için söz konusu olduğunda yani Allah'a izafe edildiğinde ise "لَعَلَّ"nin nasıl anlaşılacağı konusunda zorluk söz konusu olmuştur.[513] Bir görüşe göre, Kur'ân'da bu sözcük, Arapların cümlede kullandığı şekle uygun ve muhatap göz önünde tutularak kullanılmıştır. Yani "size göre umut (tereccî) veya endişe (tevakku)" anlamındadır. Bazen ta'lîl[514] veya bir işin gerçekleşmeye yakın olduğunu ifade için de kullanılabilir. Burada da hiçbir sorun yoktur.

لَوْ/Lev: İki anlamı vardır:

1. "Temennî."

---

511 "وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ/*Kapının yanında kadının kocasıyla karşılaştılar.*" (Yusuf 12/25) "الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ/***Elif lâm râ. Âyetleri, delillerle sağlamlaştırılmış sonra apaçık bildirilmiş bir kitaptır, hüküm ve hikmet sahibi olan ve her şeyden haberdar bulunan Allah katından inmedir.***" (Hûd 11/1-2)

512 "وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُواْ عَلَى النَّارِ فَقَالُواْ يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلاَ نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ/***Onların, ateşin başında durdurulmuş iken 'Âh ne olurdu keşke biz (dünyaya) geri döndürülseydik de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık, inananlardan olsaydık!' dediklerini bir görsen!***" (En'âm 6/27) Genelde gerçekleşmesi mümkün olmayan şeyler için kullanılır.

513 Teraccî bir şeyin olmasını beklemeyi, tevakku ise bir şeyden dolayı endişelenmeyi ifade eder. Her iki durum da gaybın bilinmemesinden kaynaklanır ve dolayısıyla insan için söz konusudur. Her şeyi bilen Allah için teraccî ve tevakku söz konusu değildir. Âyette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: "فَقُولاَ لَهُ قَوْلاً لَّيِّناً لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى/***Öğüt alıp korkması için ona yumuşak söz söyleyin.***" (Tâhâ 20/44) Burada geçen "لعل/lealle"nin Allah'a izafetle teracci ve tevakku ifade etmesi mümkün değildir. Zira Allah onun öğüt alıp almayacağını ezelde elbette bilmektedir. Bundan dolayı ta'lîl anlamında kullanıldığını söylemek gerekir. Hatta âlimlerin bir kısmı "وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ/***Temelli kalacağınızı umarak mı büyük konaklar yaparsınız?***" (Şuarâ 26/129) âyeti hariç "لعل/lealle"nin ta'lîl bildirdiğini söylemiştir.

514 "كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ/***İşte böylece Allah insanlara, zararlardan sakınıp korunmaları için âyetlerini iyice açıklar.***" (Bakara 2/187)

2. Bir şeyin imkânsızlığının başka bir şeyin imkânsızlığından dolayı olduğunu ifade eder.[515]

لَوْلَا/Levlâ: İki anlamı vardır:

1. "لَوْمَا" gibi "arz"[516] ifade eder.

2. Bir şeyin mevcudiyetinden dolayı başka bir şeyin imkânsız olduğunu ifade eder.[517]

لَمَّا/Lemmâ: İki anlamı vardır:

1. Nefiy harfi olup cezmeder.

2 . Bir şeyin mevcudiyetinin başka bir şeyin mevcudiyetinden dolayı olduğunu ifade eder.[518]

لَمَا/Lemâ: Mim harfi şeddesiz olup tekit lâm'ı, "ما" edatının başına gelmiştir. Kûfeliler şöyle demiştir: "لَمَا/Lemâ edatı, olumsuz cümleden sonra geldiğinde olumlu anlam ifade eden istisnâ (إلا) anlamındadır."[519]

لا/Lâ: Üç türlüdür:

1. Nefiy (olumsuz).

---

515 Diğer bir ifadeyle "Bir şeyin yapılamayışının/olmamasının başka bir şeyin yapılmamasından/olmamasından dolayı olduğunu" ifade eder. "لو جاءني لأكرمته/Bana gelseydi ona ikramda bulunurdum." Burada "kişinin gelmesi" şart bölümünde bulunurken cevap bölümünde "ikramın gerçekleşmesi" bulunmaktadır. Şartın yapılmamasından (gelecek kişinin gelmemiş olmasından) dolayı cevap bölümü de (ikram) gerçekleşmemiştir.

516 Herhangi bir şeyin yumuşak bir şekilde talep edilmesidir.

517 "لأكرمتك لولا زيدٌ/Zeyd olmasaydı sana ikram ederdim." Zeyd'in olması ikramın gerçekleşmemesine neden olmuştur.

518 "فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ/***O, sizi kurtarıp karaya çıkarınca da yüz çevirirsiniz.***" (İsrâ 17/67)

519 "إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ/***Hiçbir kimse yoktur ki yanında bekçi bir melek bulunmasın.***" (Târık 86/4) Âyette geçen "إِنْ" nâfiye olup "مَا" anlamındadır. "لَمَّا" ise "إلا" anlamındadır. Yani âyetin anlamı şöyledir. "مَا كُلُّ نَفْسٍ إلا عَلَيْهَا حَافِظٌ." Bu arada şunu da belirtmek gerekir Kûfeli kâriler "لَمَّا" yi şeddesiz "لَمَا" şeklinde okudukları için yukarıda belirtilen açıklamaları "لَمَا" bölümünde anlatmışlardır.

2. Nehiy (men etme).

3. Zâid.

اَللَّامُ/el-Lâmü: Beş türlüdür:

1. Harfi cer olan lâm.

2. Ta'lîl lâmı.

3. Lâmu'l-cühûd[520] (inkâr).

4. Emir lâmı.

5. Kasem ve benzerlerinde gelen tekit lâmı. Bu üstün (لَ) olarak gelir.

Bir de harfi cer olan lâmın üç anlamı vardır:

1. Aitlik (mülkiyet)

2. İstihkâk (hak etme).

3. Ta'lîl (sebebiyyet).

Bazen âmil zayıf olduğunda fiili geçişli (müteaddî) kılmak için gelebilir. Bazen de "وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِي/***Beni hatırladığında namaz kıl***"[521] ve "أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ/***Güneşin zeval noktasına geldiği esnada (öğle vaktinde batıya kaydığı zaman) namaz kıl***"[522] âyetlerinde olduğu gibi "yanında/esnasında" anlamında gelebilir.

---

520 Bu inkâr lam'ı, "مَا" gibi olumsuzluk edatının bulunduğu cümlelerde gelir. Örnek: "وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ/***Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir.***" (Bakara 2/143)

521 Tâhâ 20/14. Muhtemelen Müslim'de geçen şu hadis kastedilerek böyle bir mana verilmiştir. ***"Sizden biri uyur da namazı kaçırırsa veya namazdan gaflet edip (vaktini geçirirse), onu hatırladığı zaman kılsın."***

522 İsrâ 17/78.

Ta'lîl lâmı: Sebebiyye ve ta'lîl anlamındadır. Bazen "فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا/***Firavun'un ailesi onu bulup yanlarına aldılar. <u>Neticede</u> o, kendilerine bir düşman ve başlarına bir dert oldu***"[523] âyetinde olduğu gibi sonuçtaki (bir hâlden başka bir hâle geçme) "dönüşüm" (lâm-ı âkıbet) anlamında kullanılır. Bazen "أن"i mastariyye anlamındadır. Örneği şu âyettir: "يُرِيدُ اللهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ/***Allah size (hükümlerini) açıklamak istiyor.***"[524]

523 Kasas 28/8.
524 Nisâ 4/26.

م/Mim Harfi

مَرَض الجَسَدِ/Meradu'l-cesed: "Bedendeki hastalık" demek olup anlamı herkes tarafından bilinir. "مَرَض القَلْب/Kalpteki hastalık," imandaki şüphe ve dine karşı kin duymaktır.[525]

المَنّ/el-Mennü: Bala benzeyen bir şeydir. Bir görüşe göre, katıksız, saf ekmektir. "سَلْوَى": "Kuş" demektir. "المَنّ": Aynı zamanda "nimet vermek, verilen şeyi (bağışı) başa kakmak[526] ve kesme, kesintiye uğratma" demektir.[527] Örneği şu âyettir: "لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ/***Onlar için kesintisiz ecir vardır.***"[528]

أَمَانِيّ/Emâniyyü: "أُمْنِيَّة/Arzu, istek" kelimesinin çoğulu olup üç anlamı vardır:

1. "Nefsin arzuladığı şey."

2. "Okumak."

3. "Yalan."

Aynı şekilde "تَمَنَّى/arzulamak, temennî etmek" kelimesinin de bu üç anlamı vardır.

مَلَأُ القَوْمِ/Meleü'l-kavmi: Bir topluluğun ileri gelenleri ve onlardan ferâset sahibi kişilerdir.

مَثَل/Meselün: Mim ve se harflerinin üstünü ile dört anlamı vardır:

---

525 Metinde geçen "بِغْضَة" kelimesinin geçtiği hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmaktadır: "دَبَّ إِلَيْكُمْ دَاءُ الأُمَمِ قَبْلَكُمْ، الْحَسَدُ وَالْبَغْضَاءُ وَالْبِغْضَةُ هِيَ الْحَالِقَةُ، لاَ أَقُولُ حَالِقَةُ الشَّعْرِ وَلَكِنْ حَالِقَةُ الدِّينِ/***Sizden ömceki ümmetlerin haset, buğz ve kin hastalıkları size de geçti. Bunlar kökünden kazıyan şeylerdir. 'Saçı kökünden kazıyan şeyler' demiyorum. Fakat dini kökünden kazıyan şeyler diyorum.***" Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, III, 643.

526 Dâru'z-Ziyâ baskısında "العطية" kelimesi geçmekle birlikte Şârika baskısında "ذكر العطية" şeklinde geçmektedir. Tercüme Şârika başkısına göre yapılmıştır.

527 " مَنَنْتُ الحَبْل: قَطَعْتُه"/İpi kestim" şeklinde kullanılır.

528 Fussilet 41/8.

1. “Benzer ve denk.”

2. “Darb-ı mesel (atasözü).” Bunun da aslında teşbih manası mevcuttur.

3. “مَثَلُ الشيء”: “Bir şeyin durumu ve sıfatı” demektir.

4. “مَثَل”: Delil ve şahit olarak getirilen sözdür. “مِثْلُ الشَيْءِ” mim’in esresi ile geldiğinde ise “bir şeyin benzeri” demektir.

مِرْيَة/Miryetün: “Şüphe” demektir. Örneği şu âyettir: “فَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ”[529]: “Şüpheye düşenlerden olma” demektir. “فَلاَ تُمَارِ/***Tartışma***”[530] ifadesindeki “تُمَارِ” kelimesi “مِرَاء/tartışmak” kökünden gelmekte olup “münâkaşa,tartışma” demektir.

أُمْلِي لَهُم/Ümlî lehüm: “Onlara mühlet veririm” demektir. Allah böylelikle onların günahlarını artırır.

مِهَادٌ/Mihâdün: “Yatak, döşek” demektir.

يَمُدُّ - مَدَّ/Medde–Yemüddü: “Süre verdi, uzattı” demektir. “Artırdı” anlamında da olabilir.[531] Tıpkı “مَدَدَ” kökünden (başında) elifle “أَمَدَّ/süre verdi, artırdı (takviye etti)”[532] kelimesinde olduğu gibi.[533]

مُضْغَة/Müdğatün: “Et parçası” demektir.

إمْلَاق/İmlâgun: “Fakirlik” demektir.

مَارِد - مَرِيد/Merîdün-Mâridün: (“Asi” demek olup) haddi aşma ve dalâlet sebebiyle olur.

---

529 Bakara 2/147.

530 Kehf 18/22.

531 “قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَداً/***De ki: Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave getirsek dahi, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir.***” (Kehf 18/109)

532 “وأَمْدَدْتُ الجيشَ بِمَدَدٍ، والإنسانَ بطعامٍ/Orduya askerle (yardımcı kuvvetle), insana da yiyecekle yardım ettim.” Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* “mdd” md.

533 Burada verilen örnekte “أَمَدَّ/süre verdi, takviye etti” fiili, “مَدَّ/süre verdi, artırdı” fiili gibi iki anlama gelmektedir.

مَكَانَةٌ/Mekânetün: "Mekân" anlamındadır veya "imkân sağlama/yerleştirme,[534] saygınlık" demektir. Örneği şu âyettir: "إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ/***Sen artık bundan böyle, nezdimizde saygın/itibarlı, tam itimad edilen birisin.***"[535]

مَوَاخِرُ/Mevâhiru: "فَوَاعِلُ" kalıbında olup "مَخْر/suyu yara yara gitmek" kökünden gelir. "Gemi suyu yararak gitti" anlamında "مَخَرَتْ السفينةُ" denilir.

مَجِيد/Mecîdün: "مَجْد" kökünden gelmekte olup "cömert ve şerefli" demektir.

مَقْتٌ/Magtün: "Yerme" veya "kötü bir fiile karşı duyulan buğz" demektir.

مَعِينٌ/Meînün: "ماء جارٍ كثير": "Bol bol akan su" demektir. Bu "مَعَنَ الماءُ/Su bol bol aktı" kullanımından gelir.[536] Bir görüşe göre; "مَعِين" kelimesi, "عين/göz" kelimesinden türemiş olup ism-i mef'ûl veznindedir ve baş tarafındaki mîm harfi zâittir.

مَرِيجٌ/Merîcün:" Karmakarışık, tedirgin" demektir.[537] "مَارِج": "Ateşin alevi" demektir. "Bir şey düzensiz oldu" anlamında söylenen "مَرَجَ الشيءُ" kullanımından gelir. Bir görüşe göre, "karışmak, harmanlanmak" demektir. "خِلْطُ نَوْعَيْنِ مِن النار": "Ateş cinsi iki şeyin (alev ve ateş) birbirine karışması" demektir.

مَرَجَ البَحْرَيْنِ/Merace'l-bahrayni: "İkisini salıverdi" demektir. Bir görüşe göre, "İkisini karıştırdı" demektir. Bir görüşe göre de "Birini diğerine akıttı/boşalttı" anlamındadır.

---

534 "وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ/***İşte böylece (Mısır'da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için Yusuf'u o yere yerleştirdik.***" (Yusuf 12/21)

535 Yusuf 12/54.

536 "قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَن يَأْتِيكُم بِمَاءٍ مَّعِينٍ/***De ki: Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim bir akan su getirebilir?***" (Mülk 67/30)

537 "بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ/***Hayır! Kendilerine geldiğinde o hakkı yalanladılar. Şimdi onlar karmakarışık bir iş içindedirler.***" (Kâf 50/5)

مُهْلٌ/Mühlün: İki görüş vardır:[538]

1. "Yağın posası."

2. "Eritilmiş bakır."

مَنُونٌ/Menûn: İki anlamı vardır:[539]

1. "Ölüm."

2. "Zaman."

مَسٌّ/Messün: İki anlamı vardır:

1. "El ve benzeri bir şeyle bir yere dokunmak."

2. "Delilik, cinnet hâli."[540]

مَنْ/Men: Dört çeşittir:

1. Şart edatı.[541]

2. İsm-i mevsûl.[542]

3. İstifhâm edatı.[543]

4. Nekra-i mevsûfe.[544]

---

538 "يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ/*O gün gök erimiş bakır gibi veya yağ tortusu gibi olur.*" (Meâric 70/8)

539 "اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ/*Yoksa onlar (senin hakkında) 'Bir şairdir, zamanın felaketlerine çarpılmasını gözetliyoruz' mu diyorlar?*" (Tûr 52/30) Burada "منون/ ölüm" manasına da gelebilir.

540 "مَسّ" deliliğin kinaye yoluyla ifade edilmesidir. "اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لاَ يَقُومُونَ اِلاَّ كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ/*Ribâ (faiz) yiyenler (kabirlerinden) ancak kendisini şeytan çarpmış kimsenin, cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar!*" (Bakara 2/276)

541 "مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ/*Kim kötü iş yaparsa onun cezasını bulur.*" (Nisâ 4/123)

542 "أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الأَرْضِ/*Bilmez misin ki göklerde ve yerde bulunan kimseler Allah'a secde ediyorlar!*" (Hac 22/18)

543 "مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا/*Kim bizi yattığımız yerden kaldırdı?*" (Yâsîn 36/52)

544 "وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ/*Öyle insanlar da vardır ki 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler. Oysa iman etmemişlerdir.*" (Bakara 2/8)

ما/Mâ: İsim olduğunda altı çeşittir:

1. Şart edatı.[545]

2. İsm-i mevsûl.

3. İstifhâm edatı.[546]

4. Mevsûfe.[547]

5. Sıfat.[548]

6. Taaccüp (Şaşırtma).[549]

"ما" harf olduğunda beş türlüdür:

1. Nâfiye.[550]

2. Mastariyye.[551]

3. Zâid harf.[552]

4. Kâffe (âmili işlevsiz kılma).[553]

5. Müpheme.[554]

---

545 "وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللهُ/*Siz hayır olarak her ne yaparsanız, Allah mutlaka onu bilir.*" (Bakara 2/197)

546 "وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى/*O sağ elindeki nedir ey Musâ?*" (Tâhâ 20/17)

547 "وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ/*Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilen putlara tapıyorlar.*" (Yunus 10/18)

548 "إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً/*Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği misal getirmekten çekinmez.*" (Bakara 2/26)

549 "فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ/*Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!*" (Bakara 2/175)

550 "مَا هَذَا بَشَرًا/*Bu beşer değildir.*" (Yusuf 12/31)

551 "وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا/*Yaşadığım müddetçe bana namazı ve zekâtı farz kıldı.*" (Meryem 19/31)

552 "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللهِ لِنتَ لَهُمْ/*İnsanlara yumuşak davranman da Allah'ın merhametinin eseridir.*" (Âl-i İmrân 3/159)

553 "إِنَّمَا اللهُ/*Şüphesiz Allah...*" (Nisâ 4/171)

554 Dâru'z-Ziyâ baskısında "مُهَيِّئَة/hazırlayıcı" kelimesi geçmekle birlikte Şârika baskısında "مُبْهَمَة" şeklinde geçmektedir. Tercüme Şârika başkısına göre yapılmıştır.

مِنْ/Min: Altı türlüdür:

1. Bir şeyin başlangıcını ifade (ibtidâü'l-gâye) için (zaman ve mekân açısından).[555]

2. Cümletü'l-gâye için.

3. Kısmîlik (teb'îz) için (bir şeyin parçası).[556]

4. Cinsi beyân için.[557]

5. Sebep için.[558]

6. Zâid harf olarak kullanılır.

مَهْمَا/Mehmâ: Şart ismidir.

Örnek: "وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ/*Ve sana neyi infak edeceklerini sorarlar.*" (Bakara 2/219)

555 "سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ/***Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammedi Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren O zatın şanı ne yücedir!***" (İsrâ 17/1)

556 "مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللهُ/***Allah onlardan bazısı ile konuştu.***" (Bakara 2/253) Hem kısmîlik hem cümletü'l-gâye örneği.

557 "يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ/***Kendilerine altın bilezikler takılacak.***" (Kehf 18/31)

558 "مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ/***Onlar hatalarından dolayı...***" (Nûh 71/25)

ن/Nun Harfi

نظر/Nazara: İki anlamı vardır:

1. "Bakmak."

2. "Beklemek" demektir. "Beklemek" anlamında kullanıldığında harfi cersiz müteaddi (geçişli) olur. "نَظَرُ العَيْنِ/Gözün görmesi" anlamında "إلى" harfi cerri ile müteaddi (geçişli) olur. "نَظَرُ القَلْبِ/Tefekkür etme, ibret alma" anlamında "فِي" harfi cerri ile müteaddi (geçişli) olur.[559]

أَنظِرْ/Enzır: Baş tarafında elifle "süre ver, geciktir" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "قَالَ فَأَنظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ/***Dedi ki: Bana, onların diriltilecekleri kıyamet gününe kadar süre ver.***"[560] "قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ/***Allah 'Haydi, sen süre verilenlerdensin!' buyurdu.***"[561] "وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ/***Eğer borçlu sıkıntıda ise kolaylığa çıkıncaya kadar ona süre verin.***[562]"

نَضْرَةً/Nedratün: Dad harfi ile "bolluk içinde yaşatma" demektir. "وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ"[563] (Âyetteki gibi yüz kelimesi ile birlikte kullanıldığında) "parlak/aydın yüzlü kişiler" demektir. "إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ"[564] âyetine gelince; "نَاظِرَةٌ" kelimesi burada "bakmak" demektir.

نَعْمَةٌ/Ne'matün: Nun harfinin üstünü ile "refah, bolluk içinde yaşam" demektir. Esre ile (نِعْمَة şeklinde) "lütuf, ihsan" demektir.

أَنْعَامٌ/En'âmün: Deve, sığır ve koyundur. Diğer hayvanları kapsamaz. Bu kelimenin müzekker ve müennes olarak kullanılması caizdir. Aynı şekilde söz konusu hayvanlar için "نَعَمٌ" kelimesi de kullanılır.

---

559 "أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ/***Hiç düşünmezler mi göklerin ve yerin hükümranlığını, o muazzam saltanatı?***" (A'râf 7/185)

560 A'râf 7/13.

561 A'râf 7/14.

562 Bakara 2/280.

563 ***"Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar."*** (Kıyâmet 75/22)

564 Kıyâmet 75/23.

نِعْمَ/Ni'me: ("Ne kadar hoş, güzel" anlamında) övgü sözcüğüdür. Nun harfi esre ve üstün ile (نَعْمَ - نِعْمَşeklinde) Ayn harfi sakin ve esre[565] ile (نِعِمَ - نِعْمَ şeklinde) okumak caizdir.

نَعَمْ/Neam: Ayn ve nun harflerinin üstünü ile "بَلَى" lafzının aksine tasdikleme ve öncesindeki olumlu veya olumsuz ifadeye muvâfakat göstermeyi belirten sözcüktür. "بَلَى" edatı ise sadece olumlu cevap için kullanılır. Ayn harfi üstün ve esreli olarak (نَعَمْ - نَعِمْ şeklinde) caizdir.

نِدٌّ/Niddün: "Denk, benzer, inatçı" demek olup çoğulu "أَنْدَادٌ" şeklindedir.

أَنْذَرَ/Enzera: "Meydana gelmeden önce kötü bir şeyi bildirdi (uyardı)" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "نَذِيرٌ/*Uyarıcı.*"[566] "مُنْذِرٌ/*Uyarıcı.*"[567] "فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ/***Bak işte uyarılıp da yola gelmeyenlerin sonu nasıl oldu!***"[568] "كَيْفَ نَذِيرِ"[569] Yani ***"Benim uyarmam (nasıldı?)"*** "إِنْذَارِي/ Uyarmam" kelimesi mastardır. Örneği şu âyettir: "عَذَابِي وَنُذُرِ/***Benim azabım ve uyarmam (nasılmış)?***"[570] "نَذْرٌ/Adak" kelimesi elifsizdir. Örneği şu âyettir: "أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ/***Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı muhakkak Allah bilir.***"[571] "وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ/***Adaklarını yerine getirsinler.***"[572]

نَكَالٌ/Nekâlün: İki anlamı vardır:

1. "Ceza."

2. "İbret."

نَجِيٌّ/Neccâ: Cim harfinin şeddesi ile iki anlamı vardır:

1. "Kurtuluş."

---

565 "فَنِعِمَّا هِيَ/***O ne kadar güzel.***" (Bakara 2/271)
566 Mâide 5/19.
567 Ra'd 13/7.
568 Yunus 10/73.
569 Mülk 67/17.
570 Kamer 54/16.
571 Bakara 2/270.
572 Hac 22/29.

2. "Yayla" ki o da yüksek yerdir. Bir görüşe göre, Allah Teâlâ'nın "نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ/***Senin bedenini (insanlar ibret alsın diye) yüksek bir yere atacağız***[573] âyetinde bu anlamda kullanılmıştır.

نَجْوَى/Necvâ: "Gizli konuşma, fısıldama" demektir. Örneği şunlardır: "نَاجٍ/Gizli konuşan kişi" ve "وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا/***Gizlice konuşmak için onu yakınlaştırdık.***"[574] Bir görüşe göre, "نَجْوَى" kelimesi, "وَإِذْ هُمْ نَجْوَى"[575] ifadesinde "insanlardan gizli konuşan bir grup" anlamındadır.[576] Muzâfın hazfedilmiş olmasına da hamledilebilir, bunun takdiri de şöyledir: "وَإذ هُمْ أصْحاب نَجْوَى/Onlar gizli konuşan kimselerdir."

نِسْيَانٌ/Nisyânün: İki anlamı vardır:

1. "Unutmak, gaflete dalmak." Örneği şu âyettir: "اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَأْنَا/***Eğer unutur veya hata edersek... (bizi sorumlu tutma).***"[577]

2. "Terk etmek." Örneği şu âyettir: "نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ/***Onlar Allah'ın emirlerini terk ettiler, Allah da onları terk etti.***"[578]

نَسْخٌ/Neshun: İki anlamı vardır:

1. "Yazıya geçme, yazma." Örneği şu âyettir: "نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ/***Biz, yapmış olduğunuz her şeyi yazıyorduk.***"[579]

2. "Bir şeyi yok etmek (kaldırmak), iptal etmek." Örneği şu âyettir: "ما نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا/***(Biz) bir âyetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak...***"[580]

---

573 Yunus 10/92.
574 Meryem 19/52.
575 İsrâ 17/47.
576 Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "ncv" md.
577 Bakara 2/286.
578 Tevbe 9/67.
579 Câsiye 45/29.
580 Bakara 2/106.

نصر/Nasrun: Sad harfinin noktasız hâli ile herkes tarafından anlamı bilinir (yardım, zafer demektir). Sin harfi ile (نسر şeklinde) putun ismidir. Örneği şu âyettir: "وَيَعُوقَ وَنَسْرًا/*Yeûk'u ve Nesr'i...*"[581] Ayrıca "نسر/kartal," bir kuş ismidir.

نشور/Nüşûrun: "İnsanların kabirlerden çıkması" demektir. Bu kelime "أَنْشَرَهُم الله فَنَشِرُوا/Allah onları diriltti onlar da dirildi" şeklinde kullanılır. Yine "والرِّيَاحُ نَشْرًا" şeklinde rüzgârın yayması anlamında "نَشْر" kullanılır.[582] Çünkü rüzgâr, bulutları yayar.

نشوز/Nüşûzün: Ze ile iki anlamı vardır:

1. "Erkek ile kadının arasının kötü olması, (anlaşmazlık)."

2. "Yükselme/kalkmak." Örneği şu âyettir: "انْشُزُوا"[583]: "Bir yerden kalkın" demektir.

نُزُل/Nüzülün: İki harfin ötresi ile "rızık" demektir. O da misafire yedirilen, ikram edilen şeydir.[584]

نَأَى/Neâ: "Uzak oldu" demektir. Örneği şu âyettir: "وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ/***Onlar ondan uzak dururlar.***"[585]

نكص/Nekasa: "Arkaya, geriye döndü" demektir.

نَفَرَ نُفُورًا عن الشَّيْءِ/Nefera-nüfûran ani'ş-şey'i: "Bir şeyden korkup kaçtı" demektir. "نَفَر - يَنْفُر" şeklinde muzarisi ötrelidir. Örneği şudur: "نَفَرَتْ الدَّابَّةُ/Hayvan ürküp kaçtı." "نَفَرَ يَنْفِرُ - نَفِير" şeklinde muzarisi esreli olarak "Yürürken hızlandı (koştu), acele acele yürüdü" demektir.[586] Örneği şu âyettir: "انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ/***Allah yolunda cihada koşun.***"[587]

---

581 Nûh 71/23.

582 Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "nşr" md. Bu şekilde kullanıldığında mecaz bir kullanım olmaktadır.

583 "وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا/***Size 'Kalkın' denilince de kalkın.***" Mücâdele 58/11.

584 "وأَنْزَلْتُ فلانا: أَضَفْتُهُ:" "Falancayı ağırladım, misafir ettim" demektir. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "nzl" md.

585 En'âm 6/26.

586 "جَدَّ" fiili "فِي" harfi cerri ile "acele acele yürüdü" demektir. Burada tercüme edilen bu kısmın "Daru'l-Erkam" baskısında"أتى، أسرع، وجد" şeklinde geçmektedir.

587 Tevbe 9/38.

نَبَأٌ/Nebeün: "Haber" demektir. "نَبِيء/Nebî" kelimesi hemze ile "نَبَأ" kelimesinden türemiştir. Hemzeli "نَبِيء" ve tahfîf için hemzesiz "نَبِيّ" şeklindedir. Bir görüşe göre, hemzesiz okunduğunda "نَبْوَة" kelimesinden türemiş olur ki, "yükseklik (tepe)" demektir.

نُطْفَةٌ/Nutfetün: "Sudan bir zerre" demektir. Örneği şu âyettir: "خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ/***Allah sizi (atanız Âdem'i) topraktan, sonra(ki nesilleri de) su zerresinden yani meniden yarattı.***"[588]

أَنَابَ إِلَى الشَّيْءِ/Enâbe ile'ş-şey'i: "Döndü ve ona yöneldi" demektir. Örneği şu âyettir: "مُنِيب/***Yönelen kimse.***"[589]

نَفِدَ - يَنْفَدُ/Nefide-Yenfedü: "Tamamlandı/bitti, kesildi, tükendi" demektir.

نَهَرٌ/Neherun: He harfinin üstünü ile "vadi[590] (nehrin aktığı yer)" demektir. "نَهْر" şeklinde sükûnlu olması da caizdir. "وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ/***İsteyeni de sakın azarlama!***"[591] Buradaki "تَنْهَرْ" kelimesi, "إِنْتِهَار" kökünden gelmekte olup "azarlamak" demektir.

مُنِيرٌ/Münîrun: "نور/Nûr" kökünden gelmekte olup maddî (gözle görülen)[592] veya manevî[593] ışıktır.

588 Fâtır 35/11.
589 Sebe 34/9.
590 Aslında burda hâl-mahal ilişkisi vardır. Nehrin aktığı yer zikredilip (mahal), nehir (hâl) veya orada akan şey (cennette bal, süt, şarap akacağı) kastedilmiştir. "مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِّن مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى/***Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vaat edilen cennetin durumu ise şudur: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içerken lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır.***" (Muhammed 47/15)
591 Duhâ 93/10.
592 "قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا/***Onlara 'Arkanıza dönün de ışık arayın!' denilir.***" (Hadîd 57/13)
593 "أَوَ مَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا/***Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürümesi için kendisine iman nuru (ışık) verdiğimiz kişi, hiç karanlıklarda kalıp çıkamayan kimse gibi olur mu?***" (En'âm 6/12)

نُصُبٌ/Nüsubün: Baştaki iki harfin ötresi ile veya nun harfinin ötresi ve sad harfinin sakin olması ile "نُصْب," nun harfinin üstün ve sad harfinin sakin olmasıyla "نَصْب" şeklinde aynı anlama gelmekte olup "taş" ya da müşriklerin yanında kurban kestikleri "put" demektir. Çoğulu "أَنْصاب" şeklinde gelir.

نَصَبٌ/Nesabün: Baştaki iki harfin üstünü ile "yorgunluk, bitkinlik" demektir. Kur'ân'daki "أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ/*Şeytan bana bela ve şer dokundurdu*"[594] âyetinde geçen "نُصْب" kelimesi, "bela ve şer" demektir.

نَقَمَ الشيءَ يَنْقِمُه/Negame'ş-şey'e yenkimühû: "Bir şeyi çirkin (kerih) gördü ve onu kınadı" demektir.

نَضِيدٌ/Nedîdün: "Birbiri üstüne dizilmiş, yığılmış, istif edilmiş" demektir.

نَكِيرٌ/Nekîrun: "İnkâr etmek" demektir.[595] Şöyle kullanılır: "نَكِرَ - أَنْكَرَه الشَّيْءَ." İkisi de aynı anlamda olup "Bir şeyi inkâr etti, kabul etmedi" demektir.

"نَسَلَ/Nesele:[596] "Yürürken hızlandı, koştu" demektir. Örneği şu âyettir: "يَنسِلُونَ"[597] Bu kelime, "نَسَلاَن" kökünden gelmekte olup "Adımları birbirine yaklaştırarak yürürken hızlanmak" demektir.

---

594 Sâd 38/41.

595 "وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ/*Onlardan öncekiler de (dini, peygamberleri) yalan saydılar. Ama Beni inkâr etmek nasıl olurmuş, anladılar!*" (Mülk 67/18)

596 Şârika baskısında "نسل بمعنى أسرع" ifadesi bulunmamaktadır.

597 Enbiyâ 21/96.

ص/Sâd Harfi

صِرَاطٌ/Sıratun: Lügatta "yol" demektir. Daha sonra Kur'ân'da "dinî yol (İslâm)" anlamında kullanılmıştır. Baştaki sad harfi aslında sin olup kendisinden sonra itbâk harfi "ط/tı" geldiği için sad harfine dönüşmüştür. Bu kelimenin üç okunuşu (lehçesi) vardır: Sad ile (صِرَاط), sin ile (سِرَاط) şeklinde, sad ve ze arasında.

صَلَاةٌ/Salâtün: Allah'a isnâd edildiğinde rahmet anlamındadır. İnsanlara isnâd edildiğinde iki anlamı vardır:

1. "Dua."[598]

2. "Herkes tarafından bilinen fiiller (namaz)."

صَوْمٌ/Savmün: Bu kelimenin aslı lügatta genel olarak "tutmak" demektir. Daha sonra şer'î anlamda "yemekten içmekten uzak durmak" manasında kullanılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ'nın "إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا/***Ben Rahmân'a konuşmamayı adamıştım***"[599] âyetinde "susmak" anlamında gelmiştir. Zira burada "صَوْم": "Konuşmaktan uzak durmak" demektir.

صَدَقَةٌ/Sadekatün: Farz olarak verilen zekât ve nâfile olarak verilen sadaka için kullanılır. Örneği şu âyettir: "إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ/***Sadaka veren erkek ve kadınlar...***"[600] Sad harfi şeddeli olarak "Sadaka verenler" demektir. Ancak "يَقُولُ أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ/***Derdi ki: Gerçekten sen (dirilişi) tasdik edenlerden misin?***"[601] Sad harfi şeddesiz "tasdik etmek" demektir.

---

598 "خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ/***Onların mallarından sadaka al. Bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir.***" (Tevbe 9/103)

599 Meryem 19/26.

600 Hadîd 57/18.

601 Sâffât 37/52.

صَدُقَةٌ/Sadükatün: Dal harfinin ötresi ile "kadının mehri" demektir. Örneği şu âyettir: "وَآتُوا النِّسَاء صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً/***Kadınlara mehirlerini gönül hoşluğu ile verin.***"[602] Sözdeki "doğruluk" yalanın zıddıdır. Fiildeki "doğruluk" ise o konuda iyi niyettir. Amaçtaki (hedefteki) "doğruluk" ise "doğru karar" demektir.

صَعِدَ - يَصْعَدُ/Saıde-Yes'adü: "Yükseldi" demektir. Elifle "أَصْعَدَ," ötreli "يُصْعِدُ": "Kaçarken en uç noktaya (uzağa) kadar gitti/aşırı gitti" demektir. Örneği şu âyettir: "إِذْ تُصْعِدُونَ/***Siz en uç noktaya kadar kaçıyordunuz.***"[603] "فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا/***Temiz bir toprağa teyemmüm edin.***"[604] "صَعِيدًا" burada "toprak" demek olup aslen yerin (çorak) yüzeyidir.

صَدَّ/Sadde: İki anlamı vardır:

1. Müteaddî olarak "Bir başkasını bir şeyden alıkoydu, menetti." Mastarı "صَدٌّ," muzarisi sad harfinin ötresi ile "يَصُدّ"şeklindedir.

2. Diğer anlamı "yüz çevirmek" demektir. Mastarı "صُدُود" şeklindedir.

صَارَ/Sâra: İki anlamı vardır:

1. "İntikal etmek" demektir. Örneği şu âyettir: "تَصِيرُ الأمُورُ/***Bütün işler Allah'a intikal eder.***"[605] Mastarı "مَصِير/varılacak yer" şeklinde gelir.

2. "Bir araya getirdi/topladı, birleştirdi" anlamındadır. Muzarisi "يَصُور" şeklinde gelir. Örneği şu âyettir: "فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ/***Kendine topla.***"[606]

صَاعِقَةٌ/Sâıkatün: Üç anlamı vardır:

1. "Ölüm."

2. "Başa gelen tüm belalar."

602 Nisâ 4/4.
603 Âl-i İmrân 3/153.
604 Mâide 5/6.
605 Şûrâ 42/53.
606 Bakara 2/260.

3. "Şiddetli gök gürültüsü ve yağmur ile birlikte inen ateş parçası (yıldırım)." Çoğulu "صَوَاعِق" şeklinde gelir.

أَصَرَّ على الذَّنْبِ يُصِرّ إِصْرَارًا/Esarra ale'z-zenbi yusirru israran: "Günah işlemeye devam etti ve günahından dolayı tevbe etmedi" demektir.

صُوَاع/Suvâu: "Ölçek" olup su içilen kap ve "bir sâ'" demektir.[607] Sin harfi ile "سُواع" bir putun ismidir.

صَابِين/Sâbîne: Meleklere tapan bir kavimdir. Onlar "Melekler Allah'ın kızlarıdır" derler. Bir görüşe göre, yıldızların (insanlar üzerinde) etkili olduğunu düşünen bir kavimdir. Hemzeli (صبأ) ve hemzesiz (صبا şeklinde) iki okuyuş (lehçe) vardır. (Hemzeli okuyuş) "Kişi bir şeye yöneldi" anlamında "صبأ إلى الشيء" kullanımından gelir.

تَصْطَلُونَ/Testalûne: (Isınırsınız demektir). Asıl "تَفْتَعِلُونَ" kalıbında olup "Kişi ateşle ısındı" anlamında "صَلِيَ بالنَّارِ" kullanımından gelir.[608] "تَصْطَلُون" kelimesinde bulunan tı harfi, (ibdal kuralı gereği) te harfinden bedeldir.

إِصْطَفَى/Istafâ: "Seçti" demektir. Bu kelime "صفا" kökünden gelmekte olup "إِتَّخَذَه صَفِيا/Onu seçip dost edindi" demektir.

صَغَارٌ/Sagârun: Sad harfinin üstünü ile "zillet, küçük düşmek" demektir. Örneği şu âyettir: "وَهُمْ صَاغِرُونَ/*Onlar küçük düşmüş, boyun eğmiş kimselerdir.*"[609] "صَغِير/Küçük" kelimesi, "كَبِير/büyük" kelimesinin zıddıdır.

صَدَفَ عن الشيء يَصْدِف/Sadefe ani'ş-şey'i yesdifü: "Bir şeyden yüz çevirdi" demektir.

---

607 "صُوَاع" eskiden su içilen; ölçek, kile olarak kullanılan bir kaptır. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "sa'" md. Hacim birimi olarak bir sâ', 3,328 gramdır.

608 "إِذْ قَالَ مُوسَى لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ/***Hani Musa ailesine 'Ben bir ateş gördüm, (gidip) size ondan bir haber getireyim veya size bir ateş koru getireyim de ısınasınız' dedi.***" (Neml 27/7)

609 Tevbe 9/29.

صَرِيخٌ/Sarîhun: "Feryada koşup yardım eden kişi" demektir.[610] Örneği şu âyettir: "مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ/***Ben sizin feryadınıza koşup size yardım edecek değilim.***"[611]

صَلْصَالٌ/Salsâlün: "Kuru balçık" demektir. Ateş değdiği zaman pişmiş çamur (çömlek) olur.

صَرْحٌ/Sarhun: "Saray" demektir. Ayrıca "yüksek bina" anlamına da gelir.

---

610 "وَإِن نَّشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلاَ صَرِيخَ لَهُمْ وَلاَ هُمْ يُنقَذُونَ/***Şayet dileseydik onları boğardık. Ne feryatlarına koşup kurtaracak bir kimse bulabilir ne de başka türlü kurtarılırlardı.***" (Yâsîn 36/43)

611 İbrahim 14/22.

ض/Dâd Harfi

ضَرب/Darbün: Dört anlamı vardır:

1. "El ve benzeri bir şeyle vurmak."

2. "Darb-ı meseller (meşhur sözler, atasözü)."

3. "Yolculuk/sefer." Örneği şu âyettir: "وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الأَرْضِ/***Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman...***"[612]

4. "Zorunluluk/gereklilik." Örneği şu âyettir: "وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ"[613]: "Zillete zorlandılar/sürüklendiler" demektir. "فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ"[614]: "Onları uykuya daldırdık" demektir. "أَفَنَضْرِبُ عَنكُمُ الذِّكْرَ"[615]: "Sizi uyarmaktan vaz mı geçeceğiz?" demektir.

ضَاعَفَ الشَّيْءَ/Dâafe'ş-şey'e: "Bir şeyi çoğalttı" demektir. Şeddeli okumak caizdir.[616] Dad harfinin esresi ile "ضِعْفُ الشَّيْءِ," "bir şeyin iki katı" demektir. Bir görüşe göre, "bir şeyin misli kadar" demektir. Ayrıca "ضِعْفٌ""azap" demektir. Ötreli olarak "ضُعْفٌ/zayıflık, güçsüzlük" şeklindedir. Yine bu kelimenin (ضَعْفٌ şeklinde) üstünlü olması da caizdir.

ضُرّ/Darrun: Dad harfinin üstün ve ötresi ile aynı anlama gelir, "zarar" demektir. Yine ya ile "ضَيْرٌ" şeklinde bu anlamdadır. Örneği şu âyettir: "لاَ يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ/***Onların tuzağı size hiçbir zarar veremez.***"[617] "ضَرَّاءُ": "Hastalık ve benzeri şeylerden kişinin başına gelen (sıkıntılardır)."

ضُحَى/Duhan: Günün ilk vaktidir. Bu kelimeden türeyen fiil, "أَضْحَى" şeklindedir. "ضَحِيَ"; (mazide) ha harfinin esresi ile muzaride "يَضْحَى" şeklinde olup anlamı "Güneşe maruz kaldı ve sıcağı ona dokundu"

---

612 Nisâ 4/100.
613 Bakara 2/61.
614 Kehf 18/11.
615 Zuhruf 43/5.
616 "ضَعَفَ" ve "ضَعَّفَ:" Bir şeyi iki kat yapmaktır. (Bu fiildeki ayn harfi şeddeli ve şeddesiz okunabilir.)
617 Âl-i İmrân 3/120.

demektir. Örneği şu âyettir: "وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى/***Orada asla susuzluk çekmeyeceksiniz ve güneşin kavurucu sıcağı size dokunmayacak.***"[618]

ضَيْفٌ/Dayfün: Tekil, ikil ve çoğul için kullanılır.

ضِيق/Dîkun: Dad harfinin esresi ile mastardır ("darlık" demektir). Dad harfi üstün olarak ve ye harfinin sükûnü ile "ضَيْق/darlık" kelimesi, şeddeli "ضَيِّق" kelimesinin hafifletilmiş hâlidir[619], tıpkı "مَيِّت" ve "مَيْت" kelimesinde olduğu gibi.

---

618 Tâhâ 20/119.

619 "وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ/***Kurdukları tuzaklardan da sıkıntıya düşme.***" (Nahl 16/127)

ع/Ayn Harfi

عَاذَ بِاللهِ - يَعُوذُ/Âze billâhi-Yeûzü: "Allah'a sığındı ve korktuğu şeyi uzaklaştırması için O'na iltica etti" demektir. "إِسْتَعَاذَ - يَسْتَعِيذُ/Sığındı, iltica etti" şeklinde de kullanılır. Örneği şu âyettir: "إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُم مِّن كُلِّ مُتَكَبِّرٍ/***Her kibirlenenden, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olana sığınırım.***"[620] "قَالَ مَعَاذَ اللهِ/***(Yusuf) 'Allah'a sığınırım' dedi.***"[621]

العَالَمِينَ/el-Âlemîn: "عَالَم" sözcüğünün çoğuludur. Kelamcılara göre âlem, Allah'ın dışında var olan her şeydir. Bir görüşe göre, "ألعالَمِين": İnsan, cin ve meleklerin çoğulu için kullanılmış cem-i ukalâdır.[622] Bir görüşe göre de "أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ/***İnsanların içerisinden erkeklere mi yaklaşıyorsunuz?***"[623] âyetinden dolayı sadece insanlar için kullanılır.

يَعْمَهُونَ/Ye'mahûn: "İçinde bulundukları dalâlet içerisinde şaşırıp kalırlar/bocalayıp dururlar" demektir. "عَمَه": "Şaşkınlık, tereddüt" demektir.

"عَدَلَ – يَعْدِلُ - عَدْلا/Adele-Ya'dilü-Adlen: "Zulmetti" fiilinin zıddıdır ("adil oldu" demektir). "عَدَلَ عن الحق-عُدُولا": "Haktan saptı/döndü" demektir. "عَدَلْتُ فُلَاناً بِفُلان": "Falanca ile filanı eşit/denk tuttum" demektir. Örneği şu âyettir: "ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِرَبِّهِم يَعْدِلُونَ/***Bir de kâfirler kalkmışlar, birtakım putları Rab'lerine eşit sayıyorlar!***"[624]

عَدْلٌ/Adlün: Üç anlamı vardır:

1. "Zulmün zıddı (adâlet)."

2. "Fidye." Örneği şu âyetlerdir: "وَلاَ يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ/***Kimseden fidye kabul edilmez.***"[625] "وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لاَّ يُؤْخَذْ مِنْهَا/***O, her türlü fidyeyi denkleştirse bile, yine ondan kabul edilmez.***"[626]

620 Mü'min 40/27.
621 Yusuf 12/23.
622 Akıllı varlıklar için kullanılan çoğuldur.
623 Şuarâ 26/165.
624 En'âm 6/1.
625 Bakara 2/123.
626 En'âm 6/70.

3. "Bir şeyin misli/dengi." Örneği şu âyettir: "يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَو عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا لِّيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ/...***İçinizden iki adil kişinin karar vereceği, Kâbe'ye varacak bir kurban yahut fakirleri doyurma kefâreti ya da buna denk oruçtur.***"[627]

عَزِيزٌ/Azîzün: Allah Teâlâ'nın ismidir. "Üstün gelen, galip olan" anlamındadır. "عَزَّ": "Galip geldi, yendi" demektir. Örneği şu âyettir: "وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ"[628]: "Konuşmada bana üstün geldi" demektir. Galip gelmek, güç ve kudrete dayanır. Örneği şu âyettir: "فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ"[629]: "Üçüncüsü ile onu kuvvetlendirdik" demektir. Bir görüşe göre, "عَزِيز": "Eşsiz/benzersiz" demektir.

عَفَا/Afâ: Dört anlamı vardır:

1. "عَفَا عن الذَّنْب/Günahı bağışladı."

2. "Hakkından vazgeçti." Örneği şu âyettir: "وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلاَّ أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ/***Bir mehir kestiğiniz takdirde, henüz dokunmadan onları boşamışsanız, kestiğinizin yarısını (verin). Ancak kadınlar vazgeçer yahut nikâh bağı elinde bulunan (erkek) vazgeçerse başka.***"[630]

3. "عَفَا القَوْمُ": "Kavim çoğaldı/kalabalıklaştı" demektir. Örneği şu âyettir: "ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَواْ/***Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik de (insanlar) çoğaldılar.***"[631]

4. "عَفَا المَنْزِلُ": "Evin izi silindi/ev yok oldu"[632] demektir.

عَفْوٌ/Afvün: Üç anlamı vardır:

627 Mâide 5/95.
628 Sâd 38/23.
629 Yâsîn 36/14.
630 Bakara 2/237.
631 A'râf 7/95.
632 Bu fiil lazım ve müteaddi olarak kullanılabilir. "عَفَا الرِّيحُ الأَثَرَ:" "Rüzgâr izi, kalıntıyı sildi/yok etti" demektir. Yukarıda verilen örnek de muhtemelen bu kullanımdan gelmektedir.

1. "Günahları bağışlamak."

2. "(Kısası, cezayı) düşürme, ortadan kaldırma."

3. "Külfetsiz kolay olan." Örneği şu âyettir: "وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ/ ***Ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki: Size külfetsiz kolay gelen şeyleri verin."***[633]

عَيْنٌ/Aynün: Kur'ân'da iki anlamı vardır:

1. Gören organ anlamında "göz."

2. "Su kaynağı." Kur'ân dışında kullanıldığı birçok anlamı vardır.

عِينٌ/Înün: Ayn harfinin esresi ile "gözleri iri (kadınlar)" demek[634] olup "عَيْنَاء" kelimesinin çoğuludur.

عَنَتَ/Anete: "Helak olmak veya zorluk" anlamındadır. Örneği şu âyettir: "وَلَوْ شَاءَ اللهُ لَأَعْنَتَكُمْ"[635] ***"Allah sizi isteseydi helak eder veya zora sokardı."*** Ayrıca "عَنَتٌ": "Zina" demektir. Örneği şu âyettir: "ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ/***Bu, içinizden zinaya girme korkusu olanlaradır."***[636] Ancak "وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ/***Bütün yüzler, hayatın ve hâkimiyetin tam manasıyla sahibi olan Hayy ve Kayyûm'a baş eğmiştir"*** âyetine gelince; buradaki "عَنَتِ" kelimesi bu anlamda değildir. Çünkü söz konusu fiilin aslî son harfi vav olup "boyun eğdi" an

lamında "عَنَا - يَعْنُو" kökünden gelir.

عَاقَبَ/Âkabe: İki anlamı vardır:

1. "Günahtan dolayı ceza vermek."

633 Bakara 2/219.
634 "وَحُورٌ عِينٌ/***İri gözlü huriler vardır."*** (Vâkıa 56/22)
635 Bakara 2/220.
636 Nisâ 4/25.

2. "Fayda (bedel/ganimet)." Örneği şu âyettir: "وَإِن فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ/***Eğer eşlerinizden biri, sizi bırakıp kâfirlere kaçar, siz de çıkarım (ganimet) elde ederseniz...***[637] "Fayda (ganimet) elde ettiniz" demektir.

أَعْجَازُ نَخْلٍ/**E'câzü nahlin:** "Hurmanın kökleri" demektir. "أَعْجَزَ الشَّيْءُ": "Bir şey üstün geldi ve ona güç yetirilemedi" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "وَمَا هُم بِمُعْجِزِينَ/***Bu hususta Allah'ı aciz bırakamazlar.***"[638] "وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِن شَيْءٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ/***Ne göklerde ne de yerde Allah'ı aciz bırakacak bir şey vardır.***"[639] "Ancak "وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ"[640] âyetindeki gibi elifle "yarışanlar" demektir.

عَالَ - يَعِيلُ - عَيْلَةً/**Âle-Yeîlü-Âyleten:** "Fakirleşmek, muhtaç hâle gelmek" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ إِن شَاءَ/***Eğer (onların hacca gelmemeleri sonucu ekonominiz bozulup) yoksulluğa düşmekten korkarsanız, bilin ki Allah dilerse yakında sizi kendi lütfundan zengin edecektir.***"[641] "وَوَجَدَكَ عَائِلاً فَأَغْنَى/***Seni muhtaç hâlde bulup ihtiyacını gidermedi mi?***"[642] "عَالَ - يَعُولُ": "Hak'tan saptı, ayrıldı" demektir. Yine "عَالَ - يَعُولُ": "Ailedeki birey sayısı çoğaldı" demektir. Bu manada en meşhur kullanım "أَعَالَ" şeklinde elifledir.

عَرَجَ - يَعْرُجُ/**Araca-Ye'rucü:** Mazide rı harfinin üstünü, muzaride ötresi ile "yükseldi, yukarı çıktı" demektir. Örneği şu âyettir: "مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ/***Bu (azap) yüksek makamlar sahibi olan Allah'tandır.***"[643] "عَرِجَ" mazide rı harfinin esresi ile "عَرِجَ," muzaride üstünü ile "يَعْرَجَ," "Topal oldu, sakat kaldı" demektir.

---

637 Mümtehine 60/11.
638 Zümer 39/51.
639 Fâtır 35/44.
640 Hac 22/51. Âyet şu şekildedir: "وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ/ ***Âyetlerimiz hakkında (onları tesirsiz kılmak için) birbirlerini geri bırakırcasına yarışanlara gelince; işte bunlar cehennemliklerdir.***"
641 Tevbe 9/28.
642 Duhâ 93/8.
643 Meâric 70/3.

عُتْبى/Utbâ: "Rıza" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "فَمَا هُم مِّنَ الْمُعْتَبِينَ/ ***Onlar razı olunan kimselerden olmayacaktır.***"[644] "ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ/***Artık ne kâfirlerin konuşmalarına izin verilir ne de onların rıza göstermeleri istenir.***"[645] "عِتاب": "Azar" demektir

أعَدَّ/Eadde: Elifle "Bir şeyi kolaylaştırdı ve hazırladı" demektir. Elifsiz "عدّ," saymak, hesaplamak fiilinden gelir.

عَرْشٌ/Arşün: "Sultanın tahtı" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا/***Annesi ile babasını tahtına oturttu. Hepsi ona saygı için yere kapandı.***"[646] "فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَكَذَا عَرْشُكِ/***Süleyman'ın huzuruna girince ona 'Senin tahtın da böyle midir?' diye soruldu.***[647] "Allah'ın Arşı" ise göklerin üstündedir. "وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ/***Firavun ve kavminin yaptıkları sanat eserlerini ve binaları helâk ettik.***"[648] Buradaki "يَعْرِشُونَ,"[649] "bina ediyorlar" demektir. "عَلَى عُرُوشِهَا"[650]: "Çatıları üstüne" demektir.

عَوْرَةٌ/Avratün: Asıl manası "gösterilmesi çirkin görülen yeri açmak" demektir.[651] Bundan dolayı "İnsanın avreti" denilmiştir. "ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَّكُمْ":[652] "Üstünüzün açılabileceği (üç) vakit" demektir. "إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ"[653] "Evlerimiz boştur (korunaksızdır), hırsızların hedefidir" demektir.

عَاقِرٌ/Âkırun: İki anlamı vardır:

1. "Kısır kadın" demektir.

---

644 Fussilet 41/24.
645 Nahl 16/84.
646 Yusuf 12/100.
647 Neml 27/42.
648 A'râf 7/137.
649 Dâru'z-Ziyâ baskısında "تَعْرِشُونَ" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "يَعْرِشُونَ" şeklinde geçmektedir. Âyette de "يَعْرِشُونَ" şeklinde geçtiği için tercümede Şârika baskısı tercih edilmiştir.
650 Bakara 2/259.
651 Bu durumda "insanın edep yeri" anlamında kullanılan "عَوْرَة/avret" kelimesi kinâye olarak kullanılmaktadır.
652 Nûr 24/58.
653 Ahzâb 33/13.

2. "عَقْرُ الحَيَوَان/Hayvanın boğazlanması/kesilmesi" ifadesinden gelen ism-i fâil kalıbı "boğazlayan kişi" demektir.[654]

عَبَرَ - يَعْبُرُ/Abera-Ye'bürü: İki anlamı vardır:

1. "Rüya yorumu." Örneği şu âyettir: "إِن كُنتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ/***Eğer siz rüya tabir ediyorsanız bu rüyamın tabirini bana anlatın.***"[655]

2. "Bir yerden geçmek." Örneği şu âyettir: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَقْرَبُواْ الصَّلاَةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى حَتَّىَ تَعْلَمُواْ مَا تَقُولُونَ وَلاَ جُنُبًا إِلاَّ عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُواْ/***Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye, cünüp iken de -yolu mescidden geçenler dışında- gusledinceye kadar mescide yaklaşmayın.***"[656]

عَمُونَ و عَمِينَ/Amûne-Amîne:[657] "عَمٍ" kelimesinin çoğulu olup "فَعِل" vezninde sıfattır. Ortadaki aslî harfin esresi ile "görmedeki veya basîretteki körlük" demektir.[658]

عَلَا - يَعْلُو/Alâ-Ye'lû: "Böbürlendi, kibirlendi" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ/***Onlar böbürlenen bir topluluk oldular.***"[659] "إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ/***Doğrusu Firavun, ülkesinde (Mısır'da) büyüklük tasladı.***"[660] "عَلِيّ": Allah'ın bir ismidir. "أعلى - مُتَعَالِي" ise "عُلُوّ" kökünden gelmekte olup "celâl ve azamet sahibi" anlamındadır. Bir görüşe göre, "kendisine layık olmayan şeylerden tenzih etmek" anlamındadır.

---

654 Hayvanın kesilmesi nasıl ki onun hayatını bitiriyorsa kısır kadın da sanki erkeğin neslini kesip üremesini engellemektedir.

655 Yusuf 12/43.

656 Nisâ 4/43.

657 Dâru'z-Ziyâ baskısında sadece "عَمُونَ" kelimesi geçmekle birlikte Şârika baskısında "عَمُونَ وعَمِينَ" şeklinde geçmektedir. Âyette de her ikisi de geçtiği için tercümede Şârika baskısı tercih edilmiştir.

658 "بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِّنْهَا بَلْ هُم مِّنْهَا عَمُونَ/***Doğrusu onların ahiret hakkındaki bilgileri, art arda gelip bir araya toplandı. Fakat onlar (hâlâ) ondan bir kuşku içindedirler. Daha doğrusu, onlar ahiretten yana kördürler.***" (Neml 27/66) "إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ/***Çünkü onlar kör bir kavim idiler.***" (A'râf 7/64)

659 Mü'minûn 23/46.

660 Kasas 28/4.

عَزَبَ الشَّيءُ/Azebe'ş-şey'ü: "Bir şey gizli kaldı, görünmez oldu" demektir. Örneği şu âyettir: "وَمَا يَعْزُبُ عَن رَّبِّكَ"[661]: "Rabbinden hiçbir şey gizli kalmaz" demektir.

عُصْبَة/Usbetün: "Sayısı on ile kırk arası olan grup" demektir.

عَلَقَة/Alakatün: "عَلَق" kelimesinin müfredi olup "kan pıhtısı" demektir.[662]

عَاصِفٌ/Âsıfün: "Şiddetli rüzgar (fırtına)" demektir.

عَصْف/Asfün: "Ekinin yaprağı" demektir.[663]

---

661 Yunus 10/61.

662 "خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ/***O, insanı kan pıhtısından yarattı.***" (Alak 96/2)

663 "وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ/***Saplı ve yapraklı hububat ve hoş kokulu bitkiler vardır.***" (Rahmân 55/12)

غ/Ğayn Harfi

غِشَاوَةٌ/Gışâvetün: İster hakîkî anlamda isterse mecâz anlamda olsun "örtü, perde" demektir.[664]

غَمَامٌ/Ğamâmün: "Bulut" demektir.

غُلْفٌ/Ğulfün: "أَغْلَفُ" kelimesinin çoğulu olup kılıf geçirdiğin her şeye denilir. Örneği şu âyettir: "قُلُوبُنَا غُلْفٌ"[665]: "Kalplerimiz perdelenmiş, örtülmüş" demektir.

غُرْفَةٌ/Ğurfetün: Ğayn harfinin ötresi ile iki anlamı vardır:

1. "Yüksek köşk."[666]

2. "Bir avuç su."

Ötre ile "غُرْفَةٌ"[667] ve üstün ile "غَرْفَةٌ" şeklinde "bir defa almak/avuçlamak" demektir.

غَادَرَ/Ğâdera: "Terk etti, bıraktı" demektir. Örneği şu âyettir: "وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا/***İşte bütün insanları mahşer meydanına topladık, eksik <u>bıraktığımız</u> hiç kimse kalmadı.***"[668]

غَلَّ - يَغُلُّ/Ğalle-Yeğullü: "غُلُول" kökünden gelmekte olup "ihanet" ve "ganimetten (devlet malından) hakkı olmayan bir şeyi almak" demektir. "غِلّ": "Kin, nefret" demektir.

---

664 "وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ/***Gözlerine de bir perde inmiştir.***" (Bakara 2/7)

665 Bakara 2/288.

666 "أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا/***İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak yüksek köşklerle ödüllendirilecek, orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar.***" (Furkân 25/75)

667 "وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ/***'Eliyle bir avuç içen müstesna kim ondan içmezse bendendir' dedi. İçlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içti.***" (Bakara 2/249)

668 Kehf 18/47.

أَغْلَالٌ/Eğlâlün: Ötre ile "غُلّ" kelimesinin çoğulu olup "boyuna geçirilen şey (halkalar/zincirler)" demektir.[669] Örneği şu âyettir: "وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ/*Ellerini boynuna bağlanmış yapma (cimri olma).*[670]

غَلَا - يَغْلُو/Ğalâ-Yeğlû: "غُلُو" kökünden gelmekte olup "haddi aşmak ve ifrat (aşırıya kaçmak)" demektir. Örneği şu âyettir: "يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لاَ تَغْلُواْ فِي دِينِكُمْ"[671]: "(Ey Ehl-i Kitap!) Dinî konularda haddi (hakkı) aşmayın" demektir.

غَائِط/Ğâitûn: "Alçak, çukur yer" demektir. Daha sonra insanın tuvalet ihtiyacını gidermesi, (abdest bozması) anlamında kullanılmıştır.[672]

غَشِيَ الأمرَ يَغْشَى/Ğaşiye'l-Emra-Yeğşâ: Mazide şın harfinin esresi, muzaride üstünü ile anlamı "(bir işi, şeyi) maddi ve manevi olarak örttü, sardı" demektir. Örneği şu âyettir: "وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى/*Örttüğü zaman geceye and olsun."*[673] Zira gece, karanlığı ile (her şeyi veya gündüzü) örter. Söz konusu fiile ("يَغْشَى" fiiline) hemze ve şedde getirilerek "غَشَّى - وأَغْشَى" denilir.[674] "لَهُم مِّن جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِن فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ/*Onlara cehennem ateşinden bir döşek ve üzerlerinde de yine ateşten örtüler vardır."*[675] Burada azap veya musibet olarak onları kaplamış olan şey kastedilir. Örneği şu âyettir: "أَفَأَمِنُواْ أَن تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ اللّهِ/*Acaba onlar, farkında olmadıkları bir sırada, Allah'ın cezasına uğrayıp azabın kendilerini kaplamasından emin midirler?"*[676] Aynı zamanda "غَاشِيَةٌ," "kıyamet" demektir. Zira kıyamet mahlûkatın tümünü kuşatır.

---

669 "إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلاَلاً/*Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik."* (Yâsîn 36/8)
670 İsrâ 17/29.
671 Nisâ 4/171.
672 "وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّن الْغَآئِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا/*Eğer hasta veya yolculukta iseniz yahut biriniz tuvaletten gelmişse ya da kadınlara dokunmuşsanız (bu durumlarda) su bulamadığınız takdirde temiz toprağa teyemmüm edin."* (Nisâ 4/43)
673 Leyl 92/1.
674 Geniş bilgi için bk. Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâburî (ö. 468/1075), *et-Tefsîru'l-basîd*, (thk. Muhammed b. Suûd), b.y.: Imâdatü'l-Bahsi'l-İlmî, 1992, IX, 173.
675 A'râf 7/40.
676 Yusuf 12/107.

غَبَرَ/Ğabera: İki anlamı vardır:

1. “Gitti.”

2. “Kaldı.”

Örneği şu âyettir: “إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ”[677]: Bir kocakarı hariç[678] o, “helak olup gidenlerden” veya “azap içerisinde kalanlardan” oldu.

غُرُورٌ/Ğurûrun: Ğayn harfinin ötresi ile mastar, üstünü ile (غَرُورٌ şeklinde “çok aldatan” anlamında) mübalağalı ism-i fâil olup bu kelime ile “İblis” kastedilir.

غَاضَ الشَّيْءُ/Ğâda’ş-şey’ü: “Bir şey azaldı, çekilip gitti” demektir. Örneği şu âyetlerdir: “وَغِيضَ الْمَاء وَقُضِيَ الأَمْرُ/***Su çekildi, iş bitirildi.***”[679] “اللّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَى وَمَا تَغِيضُ الأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ/***İşte O Allah’tır ki her bir dişinin neye gebe olduğunu, karnında ne taşıdığını ve rahimlerin neleri eksiltip, artırdığını bilir.***”[680]

غَاظَ - يَغِيظُ/Ğâza-Yeğîzu: Yazılışta sonu uzatılmış olan zı harfi ile[681] “غَيْظ/öfkelendirmek” kökünden gelir.

غَوْرٌ/Ğavrun: “(Yere) çekilmiş, batmış (su)” demektir. Bu anlam “غَارَ الْمَاءُ”: “Su battı, çekildi, gitti” kullanımından gelir.[682]

---

677 Şuarâ 26/171.

678 Rivâyetlere göre bu âyette Lût *aleyhisselâm*’a itaat etmeyen eşi kastediliyor.

679 Hûd 11/44.

680 Ra‘d 13/8.

681 Metinde yer alan “بِالظَّاءِ الْمُشَالَةِ” ifadesi “ظ/zı” harfini, “ض/dad” harfinden ayırt etmek için kullanılan bir ifadedir. “ض/Dad” harfi için de “ضَّاد السَّاقِطَةِ” denilir. Yani “sondaki uzatması (elifi) düşürülmüş dad” demektir. Bu ayrım benzer kelimelerde anlam karışıklığı olmaması için yapılır. Nitekim “غاضَ” kelimesi “azaldı,” “غَاظَ” kelimesi ise “öfkelendi” demektir. Bk. Mülteka ehli’l-hadîs https://www.ahlalhdeeth.com, erişim: 21.01.2019.

682 “قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَن يَأْتِيكُم بِمَاء مَّعِينٍ/***De ki: Söyleyin bana: Şayet suyunuz çekilir, yerin dibine giderse, o akan suyu kim getirebilir size?***” (Mülk 67/30)

غَرَامٌ/**Ğarâmün:** "Azap" demektir. Örneği şu âyettir: "إِنَّا لَمُغْرَمُونَ/***Biz azaba uğrayanlardan olduk.***"[683] "مَغْرَم":" Malın borcu" demektir. Örneği şu âyettir: "أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ/***Yoksa sen onlardan (vahiyleri duyurmana karşı) bir ücret istiyorsun da onlar, ağır bir borç yükü altında mı kalmışlardır?***"[684]

---

683 Vâkıa 56/66.
684 Tûr 52/40.

ف/Fe Harfi

فُرْقَانٌ/Furkânün: "Hak ile bâtılı birbirinden ayırt eden" demektir. Örneği şu âyettir: "إِن تَتَّقُواْ اللّهَ يَجْعَل لَّكُمْ فُرْقَاناً": "Allah'tan korkarsanız size iyi ile kötüyü birbirinden ayıracak anlayış verir" demektir. Bundan dolayı Kur'ân, "Furkân" olarak isimlendirilmiştir.

فِئَةٌ/Fietün: "İnsanlardan bir grup" demektir.

فِصَالٌ/Fisâlün: "Bebeği emzirmeyi bırakmak (sütten kesmek)" demektir.

فَضْلٌ/Fadlün: İki anlamı vardır:

1. "İhsân."

2. "Ticaret ve benzeri yollarla elde edilen kâr." Örneği şu âyettir: "يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ اللَّهِ/***Allah'ın ticaret vesilesiyle bahşedeceği kârı aramaya çıkıyorsunuz.***"[685]

فِسْقٌ/Fisgun: Aslında "çıkış, ayrılış" demektir. Ancak bazen "inkâr," bazen de "isyan" anlamına gelebilir.

فِتْنَةٌ/Fitnetün: Üç anlamı vardır:

1. "İnkâr."

2. "İmtihan."

3. "Cezalandırmak/azap etmek."

فَاءَ - يَفِيءُ/Fâe- Yefîu: "Geri döndü" demektir.

فُلْكٌ/Fülk: Fe harfinin ötresi ile "gemi" demektir. Müfret ve çoğulu aynıdır.

685 Müzzemmil 73/20.

فَلَك/Felekün: Fe ve lam harflerinin üstünü ile "yıldızların etrafında döndüğü eksen" demektir.

فَزَعٌ/Fezeun: İki anlamı vardır:

1. "Korku."

2. "Acele etmek/telaşa düşmek." Örneği şu âyettir: "وَلَوْ تَرَى إِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ/***Telaşa düştükleri zaman (onları) bir görsen. Artık kaçacak hiçbir yerleri yoktur.***"[686]

فَرَحٌ/Ferahun: İki anlamı vardır:

1. "Sevinç."[687]

2. "Şımarıklık/kibir."[688]

فَاحِشَةٌ - فَحْشَاءُ/Fâhışetün-Fahşâü: Günahlardan anlatılması çirkin olanların (zina vb.) tümüdür.[689]

فَرْضٌ/Fardun: İki anlamı vardır:

1. "Vücûb (farz)."[690]

2. "Belirlemek/takdir etmek."[691]

فَتْحٌ/Fethun: İki anlamı vardır:

---

686 Sebe 34/51.

687 "وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ/***O gün mü'minler sevinirler.***" (Rûm 30/4)

688 "لِكَيْلاَ تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلاَ تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ/***Bu da elinizden çıkan şeylerden dolayı gam yememeniz, Allah'ın size nasip ettiği nimetlerle de şımarmamanız içindir.***" (Hadîd 57/23)

689 "وَالَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ/***Kadın kadına hayâsızca davranışlarda bulunanlara gelince; onların işlediği bu ahlâksızlığa aranızdan dört kişi şahitlik etsin.***" (Nisâ 4/15) "وَاللاَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهِدُواْ عَلَيْهِنَّ أَرْبَعةً مِّنكُمْ/***Zina eden kadınlarınız hakkında dört şahit isteyin.***" (Nisâ 4/15) "إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ/***Mü'minler arasında çirkinliklerin yayılmasını arzu eden kimseler için dünyada da ahirette de acı bir azap vardır.***" (Nûr 24/19)

690 "سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا/***İşte indirmiş olduğumuz bu sûrede olan hükümlerle ameli farz kıldık.***" (Nûr 24/1)

691 "لَّعَنَهُ اللهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا/***O şeytan ki, Allah'ın lanetine uğrayınca 'Kesinlikle kullarının belirli bir bölümünü kendi tarafıma alacağım' dedi.***" (Nisâ 4/118)

1. "Kapıların açılması" (maddî).[692] Örneği şudur: "فَتْحُ الْبِلاَدِ وَشِبْهِهَا/ Şehirlerin ve benzeri yerlerin açılması/fethedilmesi."

2. "Hüküm (vermek)." Örneği şu âyettir: "رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ/ ***Ey bizim Rabbimiz! Bizimle şu halkımız arasında sen adil hükmünü ver."***[693] Kadıya "فَتّاح" denilir. Allah Teâlâ'nın bir ismi de "فَتّاح"tır. (Bu kelimenin anlamı) bir görüşe göre, "حَاكِم/hükmeden" demektir. Bir görüşe göre de "fethi ve zaferi yaratan" demektir.

اِنْفَضّوا/İnfeddû: "Ayrıldılar, dağıldılar" demektir.

فَطَرَهُ/Feterahû: "Bir şeyi ilk olarak (yoktan) yarattı" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "قُلْ أَغَيْرَ اللهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ/***De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, Allah'tan başka dost mu tutayım?"***[694] "فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا/***O hâlde sen, yüzünü ve özünü, hak din olan İslâm'a yönelt. Yani Allah'ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fıtrata uygun hareket et."*** "فِطْرَةَ اللهِ": Allah'ın insanın özüne yerleştirdiği yaratılış (iman etme vasfı)dır. "أَفْطَر": Elifle "Bir şey yemek" demektir.

فُطُورٌ/Fütûrun: "Yarıklar/çatlaklar" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "إِذَا السَّمَاء انفَطَرَتْ"[695]: "Gök yarıldığı zaman" demektir. "تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ/ ***Neredeyse o sözün dehşetinden gökler yarılacak."***[696]

فَجٌّ/Feccün: "Geniş yol" demektir.[697] Çoğulu "فِجَاج" şeklinde gelir.[698]

فَارَ التَّنُّورُ/Fâra't-tennûr: Kaynayıp kabaran ve sonunda taşan her şey için kullanılır. Örneği Allah Teâlâ'nın "إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ/ ***Oraya atıldıklarında onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu işitirler"***[699] âyeti ve Arapların "فَارَت القِدْرُ/Tencere kaynayıp taştı" sözüdür.

---

692 "وَلَمَّا فَتَحُواْ مَتَاعَهُمْ وَجَدُواْ بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ/***Yüklerini açınca da zahîre bedellerinin yükleri içine geri konulduğunu gördüler."*** (Yusuf 12/65)
693 A'râf 7/89.
694 En'âm 6/14.
695 İnfitâr 82/1.
696 Meryem 19/90.
697 "مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ/***Her derin geniş yoldan (vadiden)."*** (Hac 22/27)
698 "وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا/***Orada geniş yollar açtık."*** (Enbiyâ 21/31)
699 Mülk 67/7.

فَوْجٌ/Fevcün: "İnsanlardan bir grup/topluluk" demek olup çoğulu "أفْواج" şeklinde gelir.[700]

فاكِهِينَ/Fâkihîne: "Meyveleri lezzetle yemek" veya "فُكاهة/şakalaşmaktan zevk almak" anlamında olup bu da "mutluluk ve eğlence (zevk-i sefâ)" demektir.[701]

فُؤَادٌ/Füâdün: "Kalp" demek olup çoğulu "أَفْئِدَة" şeklinde gelir.

إِسْتَفَزَّ- يَسْتَفِزُّ/İstefezze-Yestefizzü: "Hafife aldı" demektir.

فَقِهَ/Fekıhe: "Anladı, idrak etti" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "لَا يَفْقَهُونَ/*Onlar anlamazlar.*"[702] "قَالُواْ يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ/***Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz.***"[703]

فِي/Fî: Herhangi bir zaman ve mekânda bulunma (zarfiyye) ifade eden harfi cerdir. Bazen ta'lîl (sebep) için olabilir. Yine "مع/beraber" anlamında da olabilir. Bir görüşe göre harfi cer olan "على" anlamındadır.

اَلْفَاءُ/el-Fâü: Üç türlüdür:

1. Atıf harfi.

2. Râbıta (bağlaç).

3. Gizli "أن" ile fiili nasbeden "الفاء/fe" edatı.

Şu anlamları ifade eder: Tertîb (sıra), takip (bir şeyin peşi sıra/hemen akabinde olması), sebep.

---

700 "وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللهِ أَفْوَاجًا/***Ve insanları kitleler hâlinde Allah'ın dinine girerken gördüğün zaman...***" (Nasr 110/2)

701 "فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ/***Rablerinin kendilerine verdikleriyle zevk-i sefâda oldukları hâlde...***" (Tûr 52/18)

702 A'râf 7/179.

703 Hûd 11/91.

ق/Kaf Harfi

قُرْآنٌ/Kur'ânün: İki anlamı vardır:

1. "Yüce Kur'ân."

2. "قرأ/Okudu" fiilinin mastarı ("okumak"). Örneği şu âyettir: "إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ/***Onu senin kalbinde toplamak ve sana okumak Bize düşer.***"[704]

قُنُوتٌ/Kunûtün: Beş anlamı vardır:

1. "İbadet."

2. "İtaat."

3. "Namazdaki kıyam."

4. "Dua."

5. "Susma, sükût."

"قَضَاءٌ/Kadâün: Yedi anlamı vardır:

1. "Hüküm."[705]

2. "Emir."[706]

3. "Önceden takdir etmek (kader)."[707]

4. "Bir şeyi yapmak."

---

704 Kıyâmet 75/17.

705 "وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ/***Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir (erteleme) sözü geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi.***" (Şûrâ 42/14)

706 "وَقَضٰى رَبُّكَ اَلاَّ تَعْبُدُوا اِلاَّ اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً/***Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi, anne-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti.***" (İsrâ 17/23)

707 "هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضٰى اَجَلًا وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ/***Sizi bir çamurdan yaratan sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel (kıyamet günü) vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz.***" (En'âm 6/2)

5. "Bir şeyi bitirmek."[708]

6. "Ölmek."[709]

7. "Bir şeyi bildirmek." Örneği şu âyettir: "وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ/***Ve ona şu hükmü bildirdik: Sabaha çıkarlarken onların kökü kesilmiş olacaktır!***"[710]

قَدَرَ/**Kadera:** Beş anlamı vardır:

1. "Kudret."

2. "Allah'ın takdiri."

3. "Miktar."

4. "Kader ve kazâ."

5. "Bir şeyi daraltmak." Örneği şu âyettir: "وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ/***Ama Rabbi onu sınayıp rızkını daraltırsa 'Rabbim beni zelil ve perişan etti' der.***"[711] Bu fiil şeddeli (قدّر) ve şeddesiz (قَدَر şeklinde) gelebilir. Dal harfinin üstün (قَدَر) ve sakin (قَدْر) olması ile "kazâ" ve "miktar" demektir. Üstün olarak (قَدَر) sadece "kazâ" anlamına gelir.

قَامَ/**Kâme:** Üç anlamı vardır:

1. "Ayakları üzere kalkmak."

2. "Bir işin iyileştirilmesini ve yönetimini sağlamak/yerine getirmek." Örneği şu âyettir: "الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ/***Kocalar eşleri üzerinde ıslah edici ve idareci konumdadırlar.***"[712]

---

708 "فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ/***Hac ibadetlerinizi bitirince...***" (Bakara 2/200)

709 "مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ/***Mü'minler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir.***" (Ahzâb 33/23)

710 Hicr 15/66.

711 Fecr 89/16.

712 Nisâ 4/34.

3. "قَامَ الأمْرُ": "Bir iş ortaya konuldu ve dosdoğru oldu" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ/***İşte dosdoğru din budur.***"[713] "وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ/***İşte dosdoğru din budur.***"[714]

أقَامَ/Ekâme: Üç anlamı vardır:

1. "أقَامَ الرَّجُلُ غَيْرَه/Adam bir başkasını ayağa kaldırdı." Burada "قِيَام" mastarından gelir.

2. "تَقْوِيم/Doğrultmak, düzeltmek." Örneği şu âyettir: "حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنقَضَّ فَأَقَامَهُ/***Nihayet bir kent halkına varıp onlardan yemek istediler, (kent halkı) onları konuklamaktan kaçındı. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular. Hemen onu doğrulttu.***"[715]

3. "أقَامَ في المَوْضِعِ/Bir yerde ikâmet etti." Örneği şu âyettir: "يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُم بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ/***Onların Rabbi kendilerinin, katından bir rahmete, bir rıdvana ve içinde daimi/ebedi nimetler bulunan cennetlere gireceklerini müjdeler.***"[716]

قَيُّومٌ/Kayyûmün: Allah Teâlâ'nın bir ismi olup "فَيْعُول" veznindedir. Bu kalıp, tüm işleri devam ettirip yöneten manasında mübâlağa sîgasıdır. "Dünya ve ahirette tüm canlıları idare edip yöneten zat" anlamındadır. "أَفَمَنْ هُوَ قَآئِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ/***Her bir nefsi idare edip yöneten zat (hiçbir şeyden haberi olmayanla bir olur) mu?***"[717]

قِيَامٌ/Kıyâmün: İki anlamı vardır:

1. Anlamlarında ihtilaf bulunmakla birlikte "قام/ayağa kalkmak" fiilinin mastarıdır.

2. "İşi yöneten ve işin sahibi" anlamındadır.

---

713 Tevbe 9/36.
714 Beyyine 98/5.
715 Kehf 18/77.
716 Tevbe 9/21.
717 Ra'd 13/23.

Elifsiz "قِيَم/değer, kıymet" şeklinde "قِيمَة" kelimesinin çoğuludur.

قَرْضً/Karzun: "Borç" demek olup bu kelimeden gelen fiil "- أَقْرَض يُقْرِض/borç vermek" şeklindedir.

أَقْسَطَ/Ekseda: -Baş tarafında elifle- "Hüküm verirken adil davrandı" demektir. Örneği şu âyettir: "إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ/*Çünkü Allah adil olanları sever.*"[718] "قَسَطَ" -elifsiz- "Hak yoldan saptı/zulmetti" demektir. Örneği şu âyettir: "وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا/***Hak yoldan sapanlar ise cehennem odunu olurlar.***"[719]

مَقَالِيدُ/Mekâlîdü: Anlamı hakkında iki görüş vardır:

1. "Hazineler."

2. "Anahtarlar."

قَدَّسَ - يُقَدِّسُ/Kaddese-Yükaddisü: "Tenzîh (noksanlıktan münezzeh olmak) ve temizlik" demektir. Bir görüşe göre "yüceltme" demektir. "قُدُّوس": Allah'ın isimlerinden biri olup "فُعُّول" veznindedir. "Allah Teâlâ'nın kendisine layık olmayan sıfatlardan uzak olması" demektir.

قَالَ - يَقُولُ/Kâle-Yekûlü: "قَوْل" masdarından türemiş olup "demek, söylemek" demektir. Bazen "zan" anlamına da gelebilir. Mastarı "قَوْل" ve "قِيل" şeklindedir.[720] "قَالَ - يَقِيل": "قائلة/Öğle vakti yatmak, kaylûle yapmak"tan gelir. Örneği şu âyetlerdir: "وَكَم مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَآئِلُونَ/***Biz nice ülkeleri helâk ettik ki ya gece uyurlarken yahut gündüz yatarlarken baskınımız onlara gelivermişti.***"[721] "أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا/***O gün cennet ehli, kalınacak yerlerin en hayırlısına, istirahat mekânlarının en iyisine sahip olacak.***"[722]

---

718 Mâide 5/42.

719 Cin 72/15.

720 "قِيل" mastarına örnek: "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللهِ قِيلًا/***Söz bakımından Allah'tan daha doğru kim olabilir!***" (Nisâ 4/122)

721 A'râf 7/4.

722 Furkân 25/24.

قفى/Kafâ: "Takip etti, izledi" demek olup aslı "قفا" şeklindedir. "Birinin arkasından peşi sıra geldim" anlamında "قَفَوْتُهُ" denilir. Yine "Birinin arkasından peşi sıra bir şey gönderdim" anlamında şeddeli "قَفَّيْتُهُ" denilir. Örneği şu âyettir: "وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ/***Ondan sonra peş peşe peygamberler gönderdik.***"[723]

قَرْنٌ/Karnün: "İnsanlardan bir grup, topluluk" demek olup çoğulu "قُرُون" şeklinde gelir.

قَوَاعِدُ الْبَيْتِ/Kavâidü'l-beyti: "Evin temeli" demek olup müfredi "قَاعِدَة" şeklindedir. "والقَوَاعِدُ من النساء/İhtiyar kadınlar" ifadesindeki "قَوَاعِدُ" kelimesinin müfredi "قَاعِد" şeklinde olup "ihtiyar kadın" demektir.

قُرْبَان/Kurbânün: Kurban ve benzeri kişiyi Allah'a yaklaştıran şeylerdir. Ayrıca "قُرْبَان": "Akrabalık, yakınlık" demektir.

قَلَى - يَقْلِي/Kalâ-Yeklî: "Buğzetti, nefret etti" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى/***Rabbin seni terk etmedi, sana buğzetmedi de.***"[724] "قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُم مِّنَ الْقَالِينَ/***(Lût) 'Ben, sizin yaptığınız bu işten nefret ediyorum' dedi.***"[725]

اِقْتَرَفَ/İkterafe: "İyilik veya kötülük kazandı/yaptı" demektir. (İki durum için de kullanılır.)

قَصَص/Kasasun: İki anlamı vardır:

1. "Kıssa, hikâye anlatmak."

2. "قَصَّ الْأَثَر/İzi takip etmek" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا/***Musa 'İşte gözleyip durduğumuz da bu idi!' dedi. Derhal izlerini takip ederek gerisin geri dönüp kayanın yanına vardılar.***"[726] "وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ/***(Musa'nın) kız kardeşine 'Onun izini takip et' dedi.***"[727]

723 Bakara 2/87.
724 Duhâ 93/3.
725 Şuarâ 26/168.
726 Kehf 18/64.
727 Kasas 28/11.

قَرِرْتُ بِهِ عَيْنًا أَقَرُّ/Karirtü bihî aynen ekarru: "Onunla gözüm aydın oldu, mutlu oldum" demektir.[728] Mazide (aynel fiili) esresi ile muzaride üstün gelmesi ile (mutlu olmak demektir).[729] "قَرَرْتُ فِي الْمَكَانِ/Bir yere yerleştim." Bu anlamda kullanıldığında (aynel fiili) mazide üstün ile muzaride ise esre iledir (bir yere yerleşmek).[730]

قِسْطَاسٌ/Kıstâsün: "Terazi, tartı" demektir.[731]

قَتَرٌ - قَتَرَةٌ/Katera-Kateratün: "Toz, duman" demektir.[732] Aslında bu kelime yüzün değişmesi anlamındadır.[733] "قَتُور": "Cimrilik yapmak" demektir.[734]

قَارِعَةٌ/Kâriatün: "Afet (kıyâmet) ve büyük olay" demektir.

قَبَسٌ/Kabesün: "Ateş koru"[735] demektir.

قَنِطَ/Kanita: "Hayırdan ümit kesti"[736] demektir.

قِرْطَاسٌ/Kırtâsün: "Sayfa, kâğıt"[737] demek olup çoğulu "قَرَاطِيس" şeklinde gelir.

---

728 "وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ/*Ve onlar derler ki: Rabbimiz! Bize göz aydınlığı olacak eşler ve nesiller ver.*" (Furkân 25/74)

729 "قَرَّ - يَقَرُّ" şeklinde gelir (mutlu olmak). Muzâf fiil olduğu için mazideki aynel fiilinin harekesi muzaride ortaya çıkmıştır. O da üstündür.

730 "قَرَّ - يَقِرُّ" şeklinde gelir (bir yere yerleşmek). Muzâf fiil olduğu için mazideki aynel fiilinin harekesi muzaride ortaya çıkmıştır. O da esredir.

731 "وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ/*Doğru terazi ile tartın.*" (İsrâ 17/35)

732 "تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ/*Yüzünü duman (toz) kaplamıştır.*" (Abese 80/41)

733 "وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ/*Yüzler de var ki o gün tozlanmıştır.*" (Abese 80/40)

734 "وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا/*İnsanoğlu da çok cimridir.*" (İsrâ 17/100)

735 "إِذْ قَالَ مُوسَى لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ"/ *Musa da çölde geceleyin yol alırken ailesine 'Durun! Uzakta bir ateş gördüm, oraya gideyim belki oradan yol hakkında bir bilgi alır yahut hiç değilse bir ateş koru getirir de ısınmanızı sağlarım' demişti.*" (Neml 27/7)

736 "قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ"/ *(Tarafımdan onlara) de ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*" (Zümer 39/53)

737 "وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ/*Eğer sana kâğıt üzerine yazılı bir kitap indirmiş olsaydık da onu elleriyle tutsalardı, yine inkâr edenler, 'Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir!' derlerdi.*" (En'âm 6/7)

س/Sin Harfi

أَسْبَاطٌ/Esbâtün: "سِبْط/Torun, kabile" kelimesinin çoğulu olup onlar Yakub *aleyhisselâm*'ın soyudur. Yakub *aleyhisselâm*'ın on iki erkek çocuğu vardı, onların her biri geride birer nesil bıraktı. İsrâiloğullarında "أَسْبَاط," Araplardaki kabile konumundadır.

سَبِيلٌ/Sebîlün: "Yol" demek olup çoğulu "سُبُل" şeklinde gelir. Daha sonra hayır ve şer yolu için kullanılmıştır. "وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ"[738] (âyetindeki) "سَبِيلِ اللّٰهِ" ifadesi "cihat" demektir. "وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا"[739] (âyetindeki) "ابْنَ السَّبِيلِ" ifadesi "misafir' anlamındadır. Bir görüşe göre ise "yabancı" demektir.

سَوَّى/Sevvâ: Vav harfinin şeddesi ile iki anlamı vardır:

1. "Bir şeyleri eşitlemek, (yükseklik veya alçaklık bakımından) düz/denk hâle getirmek."

2. "Bir şeyi en sağlam ve en güzel bir şekilde yapmak." Örneği şu âyettir: "الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ/***O (Rab) ki seni yarattı, sana en güzel ve sağlam bir şekil verdi, seni dengeli kıldı.***"[740]

سَوَاءٌ/Sevâün: Üstün ve hemze ile "bir şeyleri eşitlemek" demektir. "سَوَاءِ الْجَحِيمِ"[741]: "Cehennemin ortası" demektir. "إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ"[742]: "Orta (doğru/itidalli) yol" demektir.

سِوًى/Sivâ: Hemzesiz olmasıyla[743] sin harfi esreli ve ötreli istisnâ (hariç, dışında) ifade eder. Bazen "eşitlik" anlamında da kullanılabilir.

---

738 ***"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin."*** (Bakara 2/154)
739 ***"Bir de akrabaya, yoksula, misafire hakkını ver."*** (İsrâ 17/26)
740 İnfitâr 82/7.
741 Sâffât 37/55.
742 Sâd 38/22.
743 Hemzeli "سَوَاء," "bir şeyleri eşitlemek, denklemek" demektir.

سُفَهَاءُ/Süfehâü: "سَفِيه" kelimesinin çoğulu olup "Aklı noksan" demektir. "سَفه" kelimesinin aslı "hafiflik/önemsizlik"tir. Bundan dolayı malını israf eden kişiye "سَفِيه/sefîh" denilir. Yine kâfir ve münafıklar için "سُفَهَاء/akılsızlar" denilir.

سَلْوَى/Selvâ: Bıldırcına benzeyen bir kuştur. İsrailoğullarına "مَنّ/emek harcamadan (karşılıksız) elde ettikleri nimetler" ile birlikte indirilmiştir.

سَأَلَ/Seele: İki anlamı vardır:

1. "Bir şeyi istemek."

2. "Bir şey hakkında soru sormak."

Hemzesiz olarak (سَالَ), zikredilen iki mana ile birlikte "سَيْل/akmak" anlamına da gelir.

سُبْحَانَ/Sübhâne: "Tenzih etmek (noksan sıfatlardan uzak tutmak)" demektir. "سَبَّحْتُ اللهَ"[744]: "Allah'ı kendisine layık olmayan eş, çocuk, ortak ve dengi tanrılardan, hâdis (sonradan olan) sıfatlardan, tüm ayıp ve eksiklerden tenzih ederim" demektir.

سَارَ- يَسِيرُ/Sâra-Yesîru: "Gündüz veya gece yürüdü" demektir.

سَرَى - يَسْرِي/Serâ-Yesrî: "Gece yürüdü" demektir. Ayrıca elifle "أَسْرَى" şeklinde de kullanılır.

سَخِرَ - يَسْخَرُ/Sehıra-Yesharu: Mazide sin harfi esre ile muzaride üstün ile "alay etti, eğlendi" demektir.

سَخَّرَ/Sehhara: "Hizmetine vermek" demektir.

---

744 Dâru'l-Erkam baskısında "سبحان الله" şeklinde geçmektedir.

سُخْرِيًّا/Sühriyyen: Sin harfinin ötresi ile “سُخْرَة” kökünden gelmekte olup “Amellerle yükümlü/sorumlu tutma”[745] demektir. Sin harfinin esresi ile “سِخْرِيًّا” :“alay, istihzâ”[746] demektir.

سُلْطَانٌ/Sültânün: İki anlamı vardır:

1. “Delil, hüccet.”

2. “Güç, kuvvet.” Örneği şu âyettir: “لَا تَنفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ/*Ancak güç ve kuvvetle geçebilirsiniz.*”[747]

سَامَ - يَسُومُ/Sâme-Yesîmü: “Bir işle yükümlü tuttu, işe zorladı/mecbur etti” demektir. Örneği şu âyettir: “يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ/*Sizi çok kötü işkencelere uğratıyorlar.*”[748] Bu kelimenin aslı “سَوْمُ السِلْعَةِ في البَيْعِ/Bir şeyi satarken fiyat biçme/isteme”[749] sözünden gelmektedir.

سَئِمَ - يَسْأَمُ/Seime-Yes’emü: “Bıktı, usandı” demektir. Örneği şu âyettir: “وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ/*Onlar asla usanmazlar.*”[750]

سُنَّةٌ/Sünnetün: “Âdet, gelenek” demektir.

سَلَفَ الأَمْرُ/Selefe’l-emru: “İş (bir şeyden) önce oldu, geçmişte kaldı” demektir. “أَسْلَفَهُ الرَّجُلُ”: Adam bir şeyi önceden yapmıştı” demektir. Örneği şu âyettir: “كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ/*Önceden yapmış olduğunuz iyiliklerden dolayı yiyin, için.*”[751]

---

745 “وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا/*Bir kısmının diğer kısmını çalıştırması için, kimini kimine üstün kılan Biziz.*” (Zuhruf 43/32)

746 “اتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّى أَنسَوْكُمْ ذِكْرِي/*Siz onlarla alay ettiniz, (sürekli onlarla uğraştığınız için onlar) size Beni anmayı unutturdular.*” (Mü’minûn 23/110)

747 Rahmân 55/33.

748 İbrahim 14/6.

749 “صاحب السّلعة أحقّ بالسَّوْمِ”: “Mal sahibi fiyat biçmeye, istemeye daha çok hak sahibidir.” Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* “sâme” md. “لَا يَخْطُبُ الرَّجُلُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ وَلَا يَسُومُ عَلَى سَوْمِ أَخِيهِ/*Bir kimse kardeşinin talip olduğu kıza talip olmasın, kardeşinin biçtiği/talep ettiği fiyat üzerine pazarlık yapmasın.*” Buhârî, Nikâh 45; Müslim, Büyû‘ 8.

750 Fussilet 41/38.

751 Hâkka 69/24.

سَرَّاءُ/Serrâü: "فَعْلاء" vezninden olup "سُرُور/sevinç, refah" mastarından gelir.[752]

سَارَعَ إلى الشَّيْءِ/Sârea ile'ş-şey'i: "Bir şeye doğru hızla koştu, acele ile gitti" demektir.

إسْرَافٌ/İsrâfün: "Aşırılık, ifrat" demektir. "الْمُسْرِفِينَ"[753]: "Saçıp savuranlar yahut küfür ve günahlarda aşırıya gidenler" demektir.

سَوْءَةٌ/Sev'etün: "Avret, edep yeri"[754] demektir. "وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ"[755]: Sin harfi üstün (سَوْء) ve ötreli olarak (سُوء şeklinde)[756] "kötülük" demektir. "سُوأى,"[757] "فُعْلاء" vezninde olup "سُوء/kötülük" kökünden gelir. "سِيءَ بِهِمْ"[758]: "Onlara (yani elçilere) kötülük yapıldı" demektir.

سَنَةٌ/Senetün: Sin harfinin üstünü ile "yıl, sene" demektir. Aslî son harfi hazfedilmiş olup[759] çoğulu "سِنِين" şeklinde gelir. Bu kelime "kuraklık ve çoraklık" anlamında kullanılır.[760]

---

752 "وَلَقّٰيهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا/*Onlar(ın yüzlerin)e parlaklık ve (gönüllerine) sevinç vermiştir."* (İnsan 76/11) "تَسُرُّ النَّاظِرِينَ/*Bakanlara sevinç verir."* (Bakara 2/69)

753 "إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ:" "Allah saçıp savuranları yahut küfür ve günahlarda aşırıya gidenleri (sevmez)." (En'âm 6/141)

754 "بَدَتْ لَهُمَا سَوْءَاتُهُمَا/*O ikisine edep yerleri göründü."* (A'râf 7/22)

755 "وَزُيِّنَ ذٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ/*Bu sizin gönüllerinize güzel göründü de kötü zanda bulundunuz."* (Fetih 48/12)

756 "وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ/*Bana hiçbir kötülük dokunmazdı."* A'râf 7/188.

757 "ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاؤُوا السُّوأَى أَن كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُونَ/*Sonra kötülük edenlerin sonu çok kötü oldu. Çünkü Allah'ın âyetlerini yalanladılar. Ve onlarla alay ediyorlardı."* (Rûm 30/10)

758 "وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ/*Elçilerimiz Lût'a gelince Lût'un, onlara (elçilere) kötülük yapılır diye göğsü daraldı ve 'Bu, çetin bir gündür!' dedi."* (Hûd 11/77)

759 Bir görüşe göre "سَنَة" lafzının aslı "سَنَهَة" şeklindedir. Bu durumda aslî son harf olan "ه/he" harfi düşmüş ve "سَنَة" şeklinde kullanılmıştır. "فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ/*İşte yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış."* (Bakara 2/259) "Âyette geçen "يَتَسَنَّهْ" lafzının bu kökten geldiği de söylenmiştir.

760 Kur'ân'da genelde "سَنَة" lafzı kurak ve kıtlık içerisinde geçen yıllar için kullanılır. "قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدتُّمْ فَذَرُوهُ فِي سُنبُلِهِ إِلاَّ قَلِيلاً مِّمَّا تَأْكُلُونَ/*Yusuf 'Yedi sene bildiğiniz şekilde ekin ekersiniz. Ama biçtiğinizi, yiyeceğiniz az miktar dışında, başağında bırakır, depolarsınız' dedi."* (Yusuf 12/47) Yine ardından gelen âyette bolluk yılları ifade edilirken "عام/yıl" sözcüğü kullanılmıştır. "ثُمَّ يَأْتِي مِن بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ/

سِنَةٌ/Sinetün: Sin harfinin esresi ile "uykunun başlangıcı (uyuklama)" anlamına gelir. Aslî ilk harfi hazfedilmiş vavdır. Zira bu kelime "وَسَن" kökünden gelmektedir.

سَلَكَ - يَسْلُكُ/Seleke-Yeslükü: İki anlamı vardır:

1. "Bir yere bir şeyi sokmak, yerleştirmek." Örneği şu âyetlerdir: "اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ/*Elini koynuna sok!*"[761] "أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاء مَاء فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ/***Görmüyor musun ki Allah gökten bir su indiriyor da onu yerdeki kaynaklara yerleştiriyor.***"[762]

2. "Bir yol izlemek, takip etmek"[763] demektir.

أَسْفَارٌ/Esfârün: İlk iki harfin üsütünü ile "سَفَر/sefer, yolculuk" kelimesinin çoğuludur. Ayrıca "سِفْر" kelimesinin de çoğulu olup "kitap" demektir.

سَاحَ - يَسِيحُ/Sâha-Yesîhu: "Yürüdü, dolaştı" demektir. Örneği şu âyettir: "فَسِيحُواْ فِي الأَرْضِ/***Yeryüzünde dolaşın.***"[764] "السَّائِحُونَ"[765]: "Oruçlu kişiler" demektir.

سَوَّلَ/Sevvele: Vav harfinin şeddesi ile "süsledi, güzelleştirdi" demektir. Örneği şu âyettir: "سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا/***Nefisleriniz size bir işi güzel gösterdi.***"[766]

سَرَابِيلُ/Serâbîlü: "سِرْبَال" kelimesinin çoğulu olup "gömlek, elbise"[767] demektir.

Sonra onun ardından bir yıl gelir ki, o yılda insanlara bol yağmur verilir ve insanlar o yıl (bol bol meyve) sıkarlar (hayvan sağarlar). (Yusuf 12/49) Zikredilecek olan âyette de kıtlık yılları için "سَنَة" lafzı kullanılmıştır: "وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَونَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِّن الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ/***Biz, Firavun hanedanı düşünüp ibret alsınlar diye senelerce onları kuraklık, kıtlık ve ürün azlığı ile cezalandırdık.***" (A'râf 7/130)

761 Kasas 28/32.

762 Zümer 39/21.

763 "وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلاً فِجَاجًا/***Allah yeri size bir yaygı yaptı ki onun geniş yollarında yürüyesiniz.***" (Nûh 71/20-21)

764 Tevbe 9/2.

765 Tevbe 9/112.

766 Yusuf 12/18.

767 "سَرَابِيلُهُم مِّن قَطِرَانٍ/***Gömlekleri katrandandır.***" (İbrahim 14/50) "وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ/***Sizi sıcaktan ve soğuktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi***

سَبَأٌ/Sebe: Bir Arap kabilesidir.

سَمُومٌ/Semûmün: Şiddetli sıcaklıktır.

سَلَامٌ/Selâmün: Üç anlamı vardır:

1. "Selam vermek, selamlaşmak."[768]

2. "Esenlikte ve güvende olmak."[769]

3. "Güzel söz." Örneği şu âyettir: "وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا/***Cahiller kendilerine laf atarsa 'güzel söz' söylerler."***[770]

سَلَامٌ/Selâmün: Allah'ın isimlerinden biridir. "Her türlü eksiklikten uzak olan" anlamında olup Allah'ın kusur ve ayıplardan uzak olduğunu ifade eden isimlerinden biridir. Bir görüşe göre, "Kullarını tehlikelerden koruyan" demektir. Bir görüşe göre, "Cennette mü'minlere selam sahibi olan" demektir.

سَلَمٌ/Selemün: Baştaki iki harfin üstünü ile "boyun eğmek/teslim olmak ve bir şeyi elden vermek" demektir. Ayrıca "selem akdi (peşin bedelle veresiye mal değişimi şeklindeki satım türü)" demektir.

سَلْمٌ/Selmün: Sin harfinin üstün, lam harfinin sakin gelmesi ile anlamı "barış ve anlaşma" demektir.

سِلْمٌ/Silmün: Sin harfinin esre, lam harfinin sakin gelmesi ile "İslâm" anlamındadır.

سُلَّمٌ/Süllemün: Sin harfinin ötreli, lam harfinin şeddeli ve üstün gelmesi ile "kendisi aracılığıyla yüksek yerlere çıkılan şey yani merdiven" demektir.

---

koruyacak zırhlar yarattı." (Nahl 16/81)

768 "وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا/***Size selâm verildiğinde, siz de ondan daha güzel bir tarzda selâmı alın yahut verilen selâmın misli ile karşılık verin!"*** (Nisâ 4/86)

769 "ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ/***Esenlikle ve güven içinde (sağlık ve afiyet içersinde) oraya girin."*** (Hicr 15/46)

770 Furkân 25/63.

أَسْلَمَ - يُسْلِمُ/Esleme-Yüslimü: Üç anlamı vardır:

1. "İslâm'a girmek."

2. "Allah'a karşı ihlâslı olmak."

3. "Allah'a boyun eğmek, teslim olmak." Örneği şu âyettir: "فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ/*Her ikisi de Allah'ın emrine teslim oldu.*"[771]

سَعَى - يَسْعَى/Seâ-Yes'â: Üç anlamı vardır:

1. "Bir iş yaptı." Örneği şu âyettir: "وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى/*İnsana kendi yaptığından başka hiçbir şey yoktur.*"[772]

2. "Yürüdü, gitti." Örneği şu âyettir: "فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ/*Allah'ı zikre gidin.*"[773]

3. "Yürüyüşünü hızlandırdı (koştu)." Örneği şu âyettir: "وَجَاء مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى/*Kentin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi.*"[774]

سَكَنَ - يَسْكُنُ/Sekene-Yeskünü: İki anlamı vardır:

1. Hareketin zıddı olan "sakin olmak, sükûn bulmak."

2. "Bir yerde ikâmet etmek, yaşamak."

سَكِينَةٌ/Sekînetün: "Vakar, huzur, sükûnet" demektir.

سَائِغٌ/Sâiğun: "İçen kimsenin boğazında kalmayıp akıp giden, içimi kolay olan içecek" demektir.[775]

سَابِغَاتٌ/Sâbiğâtün: "Uzun ve geniş zırhlar"[776] demektir.

---

771 Sâffât 37/103.

772 Necm 53/39.

773 Cuma 62/9.

774 Yâsîn 36/20.

775 "نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِن بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِلشَّارِبِينَ/*Size onların karınlarından, fışkı ile kan arasından (çıkardığımız) hâlis, içenlere içimi kolay süt içiriyoruz.*" (Nahl 16/66)

776 "أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ/*Geniş, uzun zırhlar yap, dokumasını da ölçülü yap.*" (Sebe 34/11)

أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ/Esâtîru'l-evvelîn: Önceki insanların yazdıkları şeylerdir.

مُسَيْطِرٌ/Müseytırun: "Üstün ve hâkim" demektir. "أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ"[777]: "Yahut hâkim ve her şeyi yöneten onlar mıdır?" demektir.

سُنْدُسٍ - إِسْتَبْرَقٍ/Sündüsün-İstebrakun: "İpek elbise"dir. Bir görüşe göre; "سُنْدُس": "İnce, ipek kumaş"tır. "إِسْتَبْرَق" ise onun sık dokunmuş kalın hâlidir.

سُحْقاً/Sühkan: "Uzak olsun" demektir. Örneği şu âyettir: "مَكَانٍ سَحِيقٍ"[778]: "Uzak bir mekân" demektir.

سَعِيرٌ/Seîrun: "Cehennem" demektir.[779] "سُعِرَت": "Tutuşturulmuş" demektir.

سَبَبٌ/Sebebün: Çoğulu "أَسْبَاب" olup beş anlamı vardır:

1. "İp." Örneği şu âyettir: "فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَاءِ/***Semaya bir ip uzatsın.***"[780]

2. İpten istiare yoluyla sevgi ve akrabalık bağları için kullanılır. Örneği şu âyettir: "وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ/***Aralarındaki sevgi ve akrabalık bağları kesildi.***"[781]

3. "Yol." Örneği şu âyettir: "فَاَتْبَعَ سَبَباً/***O da (kendisini batı ülkelerine ulaştıracak) bir yol tuttu.***"[782]

4. "Kapı." Örneği şu âyettir: "أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ/***Göklerin kapıları...***[783]

5. "سَبَبُ الأَمْرِ/Bir işin gerekçesi."

---

777 Tûr 52/37.
778 Hac 22/31.
779 "وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا/***Cehenneme gireceklerdir.***" (Nisâ 4/10)
780 Hac 22/15.
781 Bakara 2/166.
782 Kehf 18/85.
783 Mü'min 40/37.

ش/Şın Harfi

شَعَرَ بالأَمر يَشْعُرُ/Şeara bi'l-emri-Yeş'uru: "Bir işi öğrendi, anladı" demektir. "شُعُور": Bir şeyi sezgi yoluyla "anlamak, idrak etmek" demektir. Örneği şu âyettir: "أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِن لاَّ يَشْعُرُونَ/***İyi bilin ki, onlar bozguncular dır fakat bunu idrak etmezler.***"[784]

شَهِدَ - يَشْهَدُ/Şehide-Yeşhedü: İki anlamı vardır:

1. "Bir şeye şahit olmak."[785]

2. "Bir yerde bulunmak, hazır olmak."

شُهَدَاءُ/Şühedâü: "شَهِيد" kelimesinin çoğulu olup üç anlamı vardır:

1. "Bir şeye şahit olmak."

2. "Bir yerde bulunmak."

3. "Allah yolunda şehit olmak."

شُكْرا/Şükran: Hamd ve şükür başlığında geçmişti. "شَكُور": Allah'ın bir ismi olup "Kullarını amellerinin karşılığı olarak bol sevapla mükâfatlandıran" demektir.[786] Bir görüşe göre, "Kullarından övgüyle bahseden" demektir.

شَرَى/Şerâ: "Sattı" demektir. "Satın aldı" anlamına da gelebilir.

شِقَاقٌ/Şikâkun: "Düşmanlık yapmak, dikbaşlılık (karşı gelmek)" demektir. Örneği şu âyettir: "وَمَن يُشَاقِقِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ/***Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse muhakkak ki, Allah'ın cezası çetin olur.***"[787]

---

784 Bakara 2/12.
785 "لاَ يَشْهَدُونَ الزُّورَ/*Yalan şahitlik etmezler.*" (Furkân 25/72) "وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ/ *Mü'minlerden bir grup da onların cezalandırılmasında şahit olsun.*" (Nûr 24/2)
786 "وَاللهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ/*Allah şekûrdur, halîmdir.*" (Tegâbün 64/17)
787 Enfâl 8/13.

شِهَابٌ/Şihâbün: "Yıldız" demektir. Bazen ateşin alevi için de kullanılır.

شَجَرٌ/Şecerün: Yerden biten her şeydir. "شَجَرَ بَيْنَهُمْ"[788]: "Aralarında ihtilafa düştüler" demektir.

شَنَآنٌ/Şeneânü: "Düşmanlık ve şer" demek olup nun harfinin üstün (شَنَآن) ve sakin (شَنْآن) şeklinde gelmesi caizdir.

شَرَعَ الله الأمْرَ/Şeraallahü'l-emra: "Allah bir fiili emretti" demektir. "شَرِيعَة و شِرْعَة": "Şeriat, din" demektir. "شَرَعَت الدَّوَابُّ في المَاءِ": "Hayvanlar sudan içti"[789] demektir.

شَعَائِرُ اللهِ/Şeâirullahi: "Dinin alâmetleri (şiarları)" demektir. Müfredi "شَعِيرَة" veya "شِعَارَة" şeklinde gelir.

شِرْكٌ/Şirkün: İki anlamı vardır:

1. "Ortak koşmak."

2. Aynı zamanda "pay, hisse" demektir. Örneği şu âyettir: "أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ/***Yoksa göklerin yaratılmasında onların bir payı mı var"?***

شُرَكَاءُ/Şürekâü: "شَرِيك/Ortak" kelimesinin çoğuludur.

مَشْحُونٌ/Meşhûnün: "Dolu"[790] demektir.

---

788 "فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا/***Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."*** (Nisâ 4/65)

789 "وقد شرعت/الدواب أنفسها، إذا تناولت الماء بأفواهها من المَشْرَعَة" Bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Muhammed b. Dürüsteveyh (ö. 347/958), *Tashîhu'l-fasîh ve şerhihî*, thk. Muhammed Bedevî el-Mehtûn, Kahire: Meclisü'l-A'lâ: 1998, 251.

790 "وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ/***Onların zürriyetlerini dopdolu bir gemide taşımamız da onlar için büyük bir ibrettir."*** (Yâsîn 36/41)

ه/He Harfi

الهُدَى/el-Hüdâ: İki anlamı vardır:

1. “Rehberlik, yol gösterme.”

2. “Açıklama.” Açıklamaya örnek şu âyettir: “وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ/ ***Semûd’a gelince; Biz onlara (doğru yolu) açıklamıştık.”***[791]

Rehberlik, bir yola yani dine yönlendirme olabilir. Yine tevfîk ve ilham anlamına da gelebilir.

هَدْيٌ/Hedyün: He harfinin üstün ve dal harfinin sakin gelmesi ile “Hayvanlardan Kâbe’ye kurban olarak hediye edilenlerdir.”

يَهُودُ - هَادَ/Hâde-Yehûdü: “Tevbe etti” demektir. Örneği şu âyettir: “إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ/***Sana tevbe ettik.”***[792] “وَالَّذِينَ هَادُواْ”[793]: “Yahudileştiler” yani “Yahudi oldular” demektir. Bu kelimenin aslı Arapların “هُدْنَا إِلَيْكَ” sözüne dayanır.

هُودٌ/Hûdün: İki anlamı vardır:

1. “Âd (kavmine gelen) peygamberin ismi.”[794]

2. “Yahudi” anlamında. Örneği şu âyettir: “وَقَالُواْ كُونُواْ هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُواْ/ ***Dediler ki: Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.”***[795]

---

791 Fussilet 41/17.
792 A‘râf 156/7.
793 Bakara 2/62.
794 Aslında cümle “Âd peygamberin ismi” şeklinde tercüme edilmeli. Ancak Hûd *aleyhisselâm*, Âd kavmine gönderildiği için ve Hûd *aleyhisselâm* için “Âd” ismi kullanılmadığından dolayı bu şekilde tercüme edilmiştir.
795 Bakara 2/135.

هَوَى النَّفْسِ/Hevâ'n-nefsi: "هَوًى" kelimesinin sonundaki elif, elifi maksûra olup "sevdiğin ve kendisine temâyül ettiğin şey" demektir. Bu kökten gelen fiil, mazide vavın esresi (هَوِيَ/arzulamak, hoşlanmak) ve muzaride üstünü ile (يَهْوَى şeklinde) gelir.

هَوَاءٌ/Hevâün: Medli ve hemzeli olarak gökler ve yer arasında olan şey yani havadır. "وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ"[796]: "Kalpleri yanmış (bomboş),[797] hiçbir şey anlamazlar" demektir.

هَوَى - يَهْوِي/Hevâ-Yehvî: Mazide vav harfinin üstünü ve muzaride esresi ile "Yüksekten düştü" demektir. "Meyil, yönelme" anlamında da kullanılabilir. Örneği şu âyettir: "فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ/*Ey Rabbim! Artık insanların bir kısmının gönüllerini onlara doğru yönelt.*"[798]

هَاجَرَ/Hâcera: "Beldesinden çıktı" demektir. Bu kelimenin anlamından dolayı hicret eden kişiler "muhâcirler" olarak isimlendirilmiştir.

هَجْرٌ/Hecrun: "هِجْران/Terk etmek" kökünden "terk edip gitmek" demektir. Aynı şekilde "هُجْر": "Müstehcen söz" demektir. Bu anlamda -baş tarafı elifle- bazen "أهجر/müstehcen söz söyledi" şeklinde kullanılır.

أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ/Ühille li-gayrillahi bihî: ("Allah'tan başkası adına kesilenler") ifadesindeki "أُهِلَّ" kelimesi "çığlık atıldı, nida edildi" demektir. "إهلال" kelimesi "haykırma, bağırma" anlamındadır. Daha sonra bu sözcük "bağırmadan konuşma" için kullanılmış sonra "niyet" için kullanılmış yani bu ifade ile Allah'tan başkasının rızası kastedilmiştir.[799]

---

796 İbrahim 14/43.

797 Yanmış (bomboş) olarak çevrilen bu kelime Dârü'z-Ziyâ baskısında "متحرقة/yanmış" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "منخرقة/yırtık, delik" şeklinde geçmektedir. Tercümede Dârü'z-Ziyâ baskısı esas alınmıştır.

798 İbrahim 14/37.

799 "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ/*Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen.*" (Mâide 5/3)

مُهَيْمِنٌ عَلَيْهِ/Müheyminün aleyhi: “Şahit, tanık” demektir. Bir görüşe göre, “kendisine güvenilen” demektir. “مُهَيْمِن”: Allah’ın bir ismi olup “Mahlûkların amellerini, ecellerini, rızıklarını kontrolünde tutan (yöneten)” demektir. Bir görüşe göre, “Gözleyen, şahitlik eden” demektir.[800] Bir başka görüşe göre de “Koruyan/kollayan” demektir.

هَوَانٌ - هُونٌ/Hevânün-Hûnün: “Rezillik, alçaklık” demektir.

مُهِينٌ/Mühînün: Mim harfinin ötresi ile “مُفْعِل” kalıbında “هَوَان/rezillik” kelimesinden türemiş olup “rezil eden ve alçaltan” demektir.[801]

مَهِينٌ/Mehînün: Kelimesi ise mim harfinin üstünü ile “zayıf veya zelil” anlamındadır.[802]

800 Dâru’z-Ziyâ baskısında bu kısım “وقيل المشاهيد” şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında “وقيل الشهيد” şeklinde geçmektedir.

801 “وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ/*Kâfirler için zelil eden ve alçaltıcı bir azap da vardır.*” (Bakara 2/90)

802 “أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلاَ يَكَادُ يُبِينُ/*Ya da ben, şu aşağılık, neredeyse meramını anlatamayacak durumda olan adamdan daha iyi değil miyim?*” (Zuhruf 43/52) “وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ/*(Resûlüm!) Alabildiğine yemin eden, aşağılık kimselerden hiçbirine sakın boyun eğme.*” (Kalem 68/10-14)

و/Vav Harfi

وَقُودُ النارِ/Vekûdü'n-nâri: Vavın üstünü ile "وَقُودُ" şeklinde "odun ve benzeri ateşin tutuşturulup yakıldığı şey"dir.[803] Vavın ötresi ile "وُقود/ yanmak, tutuşmak" mastardır.

وَجْهٌ/Vechün: İki anlamı vardır:

1. "Organ (yüz)."

2. "Yön." Örneği şu âyettir: "وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ/***Her ümmetin yöneldiği bir <u>yönü</u> vardır.***"[804]

Allah Teâlâ'nın "وَمَا تُنفِقُونَ إِلاَّ ابْتِغَاء وَجْهِ اللهِ"[805] âyetindeki "وَجْهِ" ise "O'nun rızasını istemektir." Yine Allah Teâlâ'nın "كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ"[806] ve "وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ"[807] âyetlerindeki "وَجْهُ," bir görüşe göre, "zat" demektir. Bir diğer görüşe göre ise iki el gibi sıfat olup müteşâbihtendir.

وَعَدَ - يَعِدُ/Veade-Yeıdü: "وَعْدًا بِالخَيْرِ/İyi bir şeyi vaat etmek." Takyîd edildiğinde şer için de kullanılabilir. "أَوْعَدَ يُوعِدُ وَعِيدا بالشر": Mazide fiilin başında elifle (أَوْعَدَ şeklinde) "وَعِيدا بالشر/kötü bir şeyle tehdit etmek" demektir. Sadece bu anlamda kullanılır.

وَدَّ - يَوَدُّ/Vedde-Yeveddü: İki anlamı vardır:

1. Sevgi ve muhabbet kökünden ("sevdi" demektir.)

2. "Bir şeyi istedi." Örneğin: "وَدُّواْ لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُواْ/***Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler.***"[808] "وُدّ" şeklinde ötreli olarak "sevgi" demektir. Vavın ötresi (وُدّ) ve üstünü ile (وَدّ şeklinde) putun ismidir.

---

803 "وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ/***İşte onlar ateşin yakıtıdırlar.***" (Âl-i İmrân 3/10)
804 Bakara 2/148.
805 ***"Yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak için veriyorsunuz."*** (Bakara 2/272)
806 ***"O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır."*** (Kasas 28/88)
807 ***"Rabbinin yüzü bâki kalacaktır."*** (Rahmân 55/27)
808 Nisâ 4/89.

وَدُودٌ/Vedûdün: Allah Teâlâ'nın ismi olup "dostlarını seven" demektir. Bir görüşe göre, "sevilen, sevgili" demektir.

وَيْلٌ/Veylün: Kötülük ifade eden bir kelimedir ("Yazıklar olsun!" anlamındadır). Bir görüşe göre, cehennemde bir vadinin ismidir.

وَجَبَ/Vecebe: İki anlamı vardır.

1. "Bir hakkı (görevi) vacip kılmak."

2. "Düştü, yıkıldı" anlamındadır. Onların "Duvar yıkıldı" anlamındaki "وَجَبَ الْحَائِطُ" sözlerinde olduğu gibi. Örneği şu âyettir: "فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا/***Yanı üstü yere yıkılınca** da onlardan yiyin!*"[809]

وَسَطٌ - أَوْسَطُ/Vesetun-Evsatu: İki anlamı vardır:

1. "İki şeyin arasında, ortasında olmak."

2. "En iyi (seçkin) ve en güzel olan."

وَسِعَ - يَسَعُ - سِعَةً/Vesia-Yeseu-Siaten:[810] "Dar" kelimesinin zıddı olan "genişlik" demektir. "سَعَة": "Zenginlik" demektir. "وَاسِعٌ": Allah'ın bir ismi olup "ilmi, kudreti, zenginliği ve rahmeti geniş" demektir. Bir görüşe göre, "وَاسِعٌ": "(Çok) cömert" demektir.

مُوسِعٌ/Mûsiun: "Çok zengin" yani "darlık veren/fakirleştiren"in zıddı olan "genişletip zenginleştiren" demektir. "وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ"[811]: Bir görüşe göre, "(Biz) zengin kimseleriz" demektir. Bir görüşe göre, "(Biz) her şeye kâdiriz" demektir. "إِلَّا وُسْعَهَا"[812]: "Gücü kadar sorumluluk" ifadesinde "onun gücü" demektir.

وَلَّى/Vellâ: İki anlamı vardır:

---

809 Hac 22/36.

810 Bu fiilin mastarı "سَعَة" şeklinde de gelmektedir.

811 Zâriyât 51/47.

812 "لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلاَّ وُسْعَهَا/*Hiç kimse gücünden fazlasıyla sorumlu tutulmaz.*" (Bakara 2/233)

1. "Sırtını, arkasını döndü."

2. "Birini yönetici yaptı."

تَوَلّٰى/**Tevellâ:** Üç anlamı vardır:

1. "Sırtını döndü, bedeniyle veya kalben yüz çevirdi."

2. "Yönetici oldu."

3. "Birini dost edindi." Örneği şu âyettir: "وَمَن يَتَوَلَّ اللهَ وَرَسُولَهُ/***Kim Allah'ı ve Resûlü'nü dost edinirse...***"[813]

وَلِيّ/**Veliyyün:** "Yardımcı" demektir. "وَلِي" Allah'ın bir ismidir. Bir görüşe göre, "Yardımcı" demektir. Bir görüşe göre ise "Yaratılmışların tüm işini üstlenmiş/idare eden" demektir.

مَوْلَى/**Mevlâ:** Yedi anlamı vardır:

1. "En büyük sultan."

2. "Yardımcı."

3. "Yakın."

4. "Mâlik."

5. "Köle azad eden."

6. "Azad edilen köle."

7. "Daha layık, uygun ve yakın" anlamındadır.[814] Örneği şu âyettir: "اللهُ مَوْلاَكُمْ/***Allah sizin mevlânızdır.***"[815]

---

813 Mâide 5/56.

814 "فُلاَنٌ أَوْلَى مِنْ فُلاَنٍ" ifadesi "Falanca, falancadan daha layık, daha uygun, ehil" anlamına gelir. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât,* "vly" md.

815 Bu mana "اللهُ" lafzının haber, "مَوْلاَكُمْ" lafzının mübteda olarak kabul edildiği görüşe göre verilmiştir. (Âl-i İmrân 3/150)

يَلِجُ - وَلَجَ/Velece-Yelicü: "Girdi" demektir. Örneği şu âyettir: "يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا/*Yerin içine gireni ve ondan çıkanı bilir.*"[816] "يولج - أولج": "(Bir şeyi bir şeyin içine) katmak, sokmak." Örneği şu âyettir: "يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ/***Allah, geceyi gündüze katar ve gündüzü de geceye katar.***"[817]

يَهِنُ - وَهَنَ/Vehene-Yehinü: "Zayıf olmak, zayıflamak" demektir. Örneği şu âyettir: "قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي/***Dedi ki: Ey Rabbim! Kemiklerim zayıfladı.***"[818] "وَهْن": "Zayıflık, bitkinlik" demektir.

وَرَدَ الماءَ يَرِدُه/Verade'l-mâe-Yeridühû: "Kişi suya geldi" anlamında "وَرَدَ الماءَ" denilir. "أَوْرَدَهُ غَيْرُه": "Bir başkası onu suya götürdü." "فَأَرْسَلُواْ وَارِدَهُمْ/***Sucularını gönderdiler***"[819] ifadesindeki "وَارِدَ" kelimesi, topluluğa su temin etmek için suya onlardan önce gelen "sucu/saka" demektir.

أَوْزِعْنِي/Evzi'nî : "Bana ilham et, beni muvaffak kıl" demektir.

يُوزَعُون/Yûzeûne: "Sevk ediliyorlar, sürülüyorlar" demektir.[820]

وَلِيدٌ/Velîdün: "Bebek" demek olup çoğulu "وِلْدَان" şeklinde gelir.

وَجِلَ - يَوْجَلُ - وَجَلاً/Vecile-Yevcelü-Vecelen: "Korktu" demektir. Örneği şu âyetlerdir: "قَالُواْ لاَ تَوْجَلْ/***'Korkma!' dediler.***"[821] "إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ/***Gerçek mü'minler ancak o kimselerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir.***"[822] "إِذْ دَخَلُواْ عَلَيْهِ فَقَالُواْ سَلامًا قَالَ إِنَّا مِنكُمْ وَجِلُونَ/***Onun yanına girdiklerinde 'Selam!' dediler. İbrahim 'Biz sizden korkuyoruz' dedi.***"[823]

---

816 Sebe 34/2.
817 Hac 22/61.
818 Meryem 19/4.
819 Yusuf 12/19.
820 "وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِّمَّن يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ/***O gün her ümmet içinde âyetlerimizi yalanlayanlardan bir cemaat toplarız. Onlar hep bir araya getirilip ilâhî huzura sevk edilirler.***" (Neml 27/83)
821 Hicr 15/53.
822 Enfâl 8/2.
823 Hicr 15/52.

أَوْجَسَ/Evcese: "İçinde (nefsinde) bir şey hissetti[824] ve gizledi" demektir.

وَارَى - يُوَارِي/Vârâ-Yuvârî: "Örttü, gizledi" demektir. "فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَاباً يَبْحَثُ فِي الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْاَةَ اَخِيهِ/*Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl örteceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi.*"[825] "فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْءَاتِهِمَا/*Şeytan onlara, kendilerinden gizlenmiş olan edep yerlerini açığa çıkarmak için vesvese verdi.*"[826] "تَوَارَى": "Örtündü ve gizlendi" demektir.

وَطِئَ - يَطَأُ/Vetıe-Yetau: Üç anlamı vardır:

1. "Kadınla cinsel ilişkiye girmek."

2. "Ayakla bir yere basmak." Örneği şu âyettir: "وَأَرْضًا لَّمْ تَطَؤُوهَا/*Ayak basmadığınız yere...*"[827]

3. "Helak olmak." Örneği şu âyettir: "وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَاء مُّؤْمِنَاتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَن تَطَؤُوهُمْ/*Eğer kendilerini henüz tanımadığınız (bilmeden) helâk edeceğiniz mü'min erkekler ve mü'min kadınlar bulunmasaydı...*"[828]

وَقْرٌ/Vekrun: Vav harfinin üstünü ile kulaktaki "sağırlık ve ağırlık" demektir. "وِقْرٌ": Vav harfinin esresi ile "yük, ağırlık" demektir. Örneği şu âyettir: "فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا/*Derken, ağırlık taşıyan (bulut)lara.*"[829]

وَدْقٌ/Vedkun: "Yağmur"[830] demektir.

وَاصِبٌ/Vâsıbün: "Sürekli, devamlı"[831] demektir.

---

824 "فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً/*O sırada onlardan yana içinde bir korku hissetti ve gizledi.*" (Zâriyât 51/28)
825 Mâide 5/31.
826 A'râf 7/20.
827 Ahzâb 33/27.
828 Fetih 48/25.
829 Zâriyât 51/2.
830 "فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ/*İşte görüyorsun ki, bunların arasından yağmur çıkıyor.*" (Nûr 24/43)
831 "وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ/*Onlar için devamlı bir azap vardır.*" (Sâffât 37/9)

وَكِيلٌ/Vekîlün: "Bir işe kefil olan" demektir. Bir görüşe göre, "yeterli olan, kâfi" demektir.

وِزْرٌ/Vizrun: Vav harfinin esresi ve ze harfinin sükûnü ile iki anlamı vardır:

1. "Günah." Örneği şu âyettir: "وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ/***Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez.***"[832]

2. "Ağır yük." Asıl anlamı da budur. Örneği şu âyettir: "وَلَكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ الْقَوْمِ"[833] ifadesindeki "أَوْزَارًا" kelimesi "yükler" anlamındadır.

وَزَرٌ/Vezerun: İlk iki harfin üstünü ile "sığınak" demektir.

وَزِيرٌ/Vezîrun: "Yardımcı" demektir. Aslı "ağırlık" anlamındaki "وِزْرٌ" kökünden gelir. Zira vezir sultanın ağırlıklarını (sorumluluklarını) taşır.

وَسْوَسَ الشَّيْطَانُ إِلَى الْإِنْسَانِ/Vesvese'ş-şeytânü ile'l-insâni: "Şeytan, insanın nefsine (bir şeyler) attı (fısıldadı)" demektir. "وَسْوَاس": (Vesvese veren anlamında olup) "şeytan" demektir.

أَوْحَى – يُوحِي - وَحْيًا/Evhâ-Yûhî-Vahyen: Üç anlamı vardır:

1. "Meleğin Allah Teâlâ'dan peygamberlere getirdiği söz." Bundan dolayı Kur'ân'a "vahiy" denilmiştir.

2. "İlhâm." Örneği şu âyettir: "وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ/***Rabbin bal arısına şöyle ilhâm etti.***"[834]

3. "İşaret." Örneği şu âyettir: "فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا"[835] ifadesindeki "أَوْحَى," "işaret etti" demektir.

---

832 En'âm 6/164.

833 ***"Fakat biz o halkın, Mısırlıların ziynet eşyalarından birtakım ağırlıklar yüklenmiştik.*** (Tâhâ 20/87)

834 Nahl 16/68.

835 ***"'Sabah-akşam Rabbinizi tesbih edin!' diye işaret etti."*** (Meryem 19/11)

وَعَى العِلْمَ - يَعِي/**Vea'l-ilme-Yeî:** "İlmi ezberledi, belledi" demektir.[836] Örneği şu âyettir: "لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ/***Onu sizin için bir ibret ve öğüt yapalım ve belleyici kulaklar onu bellesin diye...***" [837]"أَوْعَى - يُوعِي" -elifle- "Malı bir kaba/depoya yığdı" demektir. Örneği şu âyettir: "وَجَمَعَ فَأَوْعَى/***Malı topladı ve bir depoda yığdı.***"[838]

---

836 "وَعَى" fiili "أُذُنٌ/kulak" ile birlikte kullanıldığında "dinledi, işitti" anlamına gelmektedir.

837 Hâkka 69/12.

838 Meâric 70/18.

ي/Ye Harfi

يَمِينٌ/Yemînün: Dört anlamı vardır:

1. "Sağ el."[839]

2. "Sağ taraf."[840]

3. "Kuvvet."[841]

4. "Yemin."[842] "أَيْمَنَ": "Sağ tarafa yöneldi" demektir.

يَسِيرٌ/Yesîrun: İki anlamı vardır:

1. "Az." Örneği şu âyettir: "ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ/***Bu, az bir ölçüdür (bize yetmez).***"[843]

2. "Kolay, basit." Örneği şu âyettir: "إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللهِ يَسِيرٌ/***Bütün bunlar Allah'a göre pek kolaydır.***"[844] "يُسْر": "Zorluğun zıddı (kolaylık)" demektir.

يَئِسَ من الأمرِ يَيْئَس يَائِس/Yeise mine'l-emri-Yey'esü-Yâisün:[845] "Bir işten ümidini kesti" demektir. Örneği şu âyettir: "وَلاَ تَيْأَسُواْ مِن رَوْحِ اللهِ/***Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin.***"[846] "إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ/***O, son derece ümitsiz, son derece nankör olur.***"[847] Diğer taraftan "أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُواْ"[848] ifadesinde ise "Anlamadılar mı?" manasına gelmektedir.

---

839 "وَمَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّماوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ/***Onlar Allah'ı gerektiği şekilde tanıyıp takdir edemediler. Oysa kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun avucunda, gökler de dürülmüş olarak sağ elinde olacaktır.***" (Zümer 39/67)

840 "قَالُوا إِنَّكُمْ كُنتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ/***Dediler ki: Siz bize sağdan gelirdiniz.***" (Sâffât 37/28)

841 "لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ/***Hiç şüphesiz O'nu kuvvetle ve kıskıvrak yakalar.***" (Hâkka 69/45)

842 "لاَّ يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ/***Allah sizi yaptığınız kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz.***" (Bakara 2/225)

843 Yusuf 12/65.

844 Hac 22/70.

845 Dârü'z-Ziyâ baskısında bu fiilin ism-i faili olan "يَائِس" lafzı zikredilirken Şârika baskısında bu lafız bulunmamaktadır.

846 Yusuf 12/87.

847 Hûd 11/9.

848 "أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُواْ أَن لَّوْ يَشَاء اللهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا/***İnananlar hâlâ anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları yola iletirdi?***" (Ra'd 13/31)

يَمّ/Yemmün: "Deniz" demektir.[849]

مَيْسِر/Meysirun: Tavla, satranç ve benzer oyunlardaki kumara denilir. Bu kelime "Şöyle şöyle yapmak bana zorunlu oldu" anlamındaki "يَسُرَ لي كذا"[850] kullanımından alınmıştır. "يَسَر": Ya ve sin harfinin üstünü ile "kumarla meşgul olan adam" demek olup çoğulu "أَيْسَار" şeklinde gelir. Arapların kumarı şöyleydi: Onların on tane fal oku vardı. Bunlara "ezlâm (fal okları)" denilir ve her bir okun kesmiş oldukları deveden belli bir payı olurdu.[851] Bazı okların da hiçbir payı yoktu (yani boştu).[852] Onlar deveyi ona bölerler sonra fal oklarını torbaya atarlar ve onları adil birinin eline verirler, o kişi elini torbaya sokar (katılan) her bir adamın ismine bir ok gelecek şekilde çekerdi. Payı bulunan ok kime çıkarsa bu payı o kişi alırdı. Payı olmayan ok kime çıkarsa tüm develerin ücretini o kişi öderdi.

يَنْبُوعٌ/Yenbûun: "Suyun geldiği kaynak, pınar"[853] demek olup çoğulu "يَنَابِيع/pınarlar" şeklinde gelir.

---

849 "وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ/***Musa'nın annesine, 'O çocuğunu emzir, başına bir şey gelmesinden korkuyorsan onu denize bırak' diye vahyettik."*** (Kasas 28/7)

850 Bu kullanım ile "مَيْسِر/kumar" arasında şöyle bir bağlantı kurulabilir. Kişi kumarda zar, kâğıt vb. şeyleri kullanır, orada çıkan neticeye göre hareket etmek zorundadır. Hâliyle kişi iradesi doğrultusunda hareket edemez. "يَسُرَ لي كذا/Şöyle şöyle yapmak bana zorunlu oldu" ifadesinden de anlaşıldığı gibi kişinin isteği dışında bir şeyi yapması söz konusudur. Her iki durumda kişi isteği dışında bir şeyleri yapmak zorundadır. Bu yönüyle "مَيْسِر/kumar" sözcüğü ile söz konusu kullanım arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, başvurduğumuz kaynaklarda "يَسُرَ لي كذا" ifadesinin "إِذَا وَجَبَ" ifadesi ile açıklandığı görülmüştür. Örneğin; Kurtubî'de "مَيْسِر" kelimesiyle ilgili şu açıklamalar bulunmaktadır: "وَالْمَيْسِرُ مَأْخُوذٌ مِنَ الْيَسرِ، وَهُوَ وُجُوبُ الشَّيْءِ لِصَاحِبِهِ، يُقَالُ: يَسُرَ لِي كَذَا إِذَا وَجَبَ" Tercümesi: "مَيْسِرٌ" kelimesi "يَسُرَ" kelimesinden alınmıştır. "Herhangi bir şeyin sahibi adına gerekmesi" demektir. "Şöyle şöyle yapmak bana zorunlu oldu" anlamında "يَسُرَ لِي كَذَا" kullanılır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 53. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VI, 400.

851 Bu fal oklarından fezz için bir pay, tev'en için iki pay, rakip için üç pay, hâlis için dört pay, nâfis için beş pay, müsbil için altı pay, muallâ için yedi pay verilirdi. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VI, 400.

852 Bu durumda on oktan yedisi pay verildiği için dolu, üçü pay verilmediği için boş olmaktadır.

853 "قَالُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا/***Ve dediler ki: Biz sana asla inanmayacağız. Ta ki yerden bir pınar akıtasın."*** (İsrâ 17/90)

İSTİÂZE HAKKINDA

İstiâzede farklı alanlara ait on incelik bulunmaktadır.

Birincisi: Teavvuz (sığınma) lafzı beş şekildedir. "أعوذ بِالله من الشَّيْطَان الرَّجِيم/***Kovulmuş olan şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım.*"** Bu, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilmiş olup kurrâ tarafından da tercih edilmiştir.

"أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم/***Kovulmuş olan şeytanın şerrinden her şeyi bilen ve her şeyi işiten Allah'a sığınırım.*"** Bu da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilmiştir.

"أعوذ بالله العظيم من الشيطان الرجيم/Kovulmuş olan şeytanın şerrinden yüce olan Allah'a sığınırım." "أعوذ بالله القويّ من الشيطان الغويّ/Doğru yoldan sapmış olan şeytanın şerrinden kudret sahibi Allah'a sığınırım." "أعوذ بالله المجيد من الشيطان الْمَرِيد/Asi şeytanın şerrinden şanı yüce olan Allah'a sığınırım" sözleri ise sonradan ortaya çıkmıştır.[854]

İkincisi: Kur'ân okuyan kişi ister bir sûrenin başından başlamış olsun ister sûreden bir bölüm okusun kıraatten önce istiâze emredilmiş olup buna dair emir teşvik (nedb) anlamındadır.

Üçüncüsü: Cumhura göre istiâze açıktan çekilir, tercih edilen görüş budur. Hamza ve Nâfi'den gizli çekilmesi gerektiği de nakledilmiştir.

---

854 Son üç besmele şekli bazı kurrâ ve ilim adamları tarafından rivâyet edilmiştir. Geniş bilgi için bk. Süleyman b. İbrahim, *Lübâb fi tefsîri'l-istiâze ve besmele ve Fâtihati'l-Kitâb*, Dâru'l-Müslim, Riyad, 1. bsk. 1999, 19-20.

Dördüncüsü: İmâm Mâlik'e göre namazda istiâze çekilmez. Şâfiî ve Ebû Hanîfe'ye göre ilk rekâtta istiâze çekilir. Bir gruba göre ise her rekâtta istiâze vardır. Mâlik'in delili, Medine halkının uygulamasıdır. Diğerlerinin delili ise Allah Teâlâ'nın "فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ/***Kur'ân okuyacağın zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın***"[855] âyetidir. Bu âyet, namazı ve namaz dışındaki durumları kapsamaktadır.

Beşincisi: İstiâze, mazisi olmaksızın sadece muzari ile "أعوذ/sığınırım" şeklinde gelmiştir. Çünkü istiâzenin anlamı ancak gelecek zamana taalluk eder. Zira o, dua gibidir. Yine özellikle "فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ/***Allah'a sığın***"[856] âyetindeki emre uygun olması için birinci tekil şahıs ile gelmiştir.

Altıncısı: "الشيطان/Şeytan" kelimesi(nin başındaki lam-ı ta'rîf) ile cins isim kastedilmesi mümkündür. Bu durumda "istiâze/korunma" tüm şeytanlardan olur. Yahut "ahd" kastedilir, bu durumda "istiâze/korunma" sadece İblis'ten olur. "الشيطان/Şeytan" kelimesi "uzaklaştı" anlamındaki "شَطَنَ" fiilinden (mastarından) türemiştir. "الشيطان/Şeytan" sözcüğündeki nun aslî harf, ye zâid olup "فيعال" veznindedir. Bir görüşe göre, "heyecanlanmak, kışkırtmak" anlamındaki "شاط" fiilinden türemiştir. Nun zait, ye aslî harften olup "فَعْلاَن" veznindedir. "الشيطان/Şeytan" kelimesi, ikinci vezin olan "فَعْلاَن" vezninden olduğu kabul edilirse nun ve elifin ziyade olmasından dolayı gayr-ı munsarıf olur.[857] İlkine ("فَيْعَال" veznine) göre ise munsarıf olur.

Yedincisi: "رَجِيم" lafzı, "فَعِيل" kalıbında ismi mef'ûl anlamında olup şu iki anlama gelebilir:

1. "Lanetlenmiş ve kovulmuş." Bu Allah Teâlâ'nın "فَإِنَّكَ رَجِيمٌ/***Şüphesiz sen kovulmuş birisin***"[858] âyetinden dolayı İblis'e uygundur.

---

855 Nahl 16/98.
856 A'râf 7/200.
857 Tenvin kabul etmez. Esreyi de izafet terkibinde muzâf olursa veya başına elif-lam takısı gelirse kabul eder. Onun haricinde esreyi de kabul etmez.
858 Hicr 15/34.

2. "Yıldızlarla taşlanmış." Bu Allah Teâlâ'nın "وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ/**_And olsun Biz, en yakın göğü lambalarla donattık ve onları, şeytanlar için atılan taşlar yaptık_**"[859] âyetinden dolayı şeytanın cins bir isim olmasına uygundur. İlk görüş daha kuvvetlidir.

Sekizincisi: Kim Allah Teâlâ'ya samimi olarak istiâzede bulunursa Allah, o kişiyi korur. Bundan dolayı senin de samimi olman gerekir. İmrân'ın hanımına baksana! Meryem ve onun zürriyetini Allah'ın koruması için dua ettiğinde Allah, Meryem'i korumuştu. Sahih hadiste Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **_"Doğan her bir çocuğa şeytan mutlaka dokunmuştur. İşte bundan dolayı çocuk doğarken yüksek sesle ağlar. Meryem oğlu (İsa) ve onun annesi (Meryem) bundan hariçtir."_**[860]

Dokuzuncusu: Şeytan insanın düşmanı olup Allah Teâlâ ondan sakındırmıştır. Öyleyse düşmanlık sebebinin ortadan kalkmasına dair de hiçbir ümit yoktur. Kanın damarlarda aktığı gibi o da Âdemoğlunun damarlarında akmaktadır. Önce küfrü emredip imanında şüphe oluşturmaya çalışır. Buna gücü yeterse (ne ala). Olmadı, ona günahları emreder, kişi ona itaat ederse (ne ala). Bu da olmadı, onu Allah'a itaatten alıkoymaya çalışır. Bundan da kurtulursa Allah'a olan itaatini riya ve gururla mahvetmeye çalışır.

---

859 Mülk 67/5.

860 Kâdî bu hadisi şu açıklamalarla tenkit etmiştir: "Bu, kat'î delilin hilâfına olan bir haber-i vâhiddir. Bu nedenle bu haberin reddedilmesi gerekir. Birçok sebepten dolayı, 'O, delilin hilâfınadır!' dedik. Şöyle ki:

a. Şeytan ancak hayır ve şerri bilen kimseyi şerre davet edebilir. Çocuk ise böyle değildir.

b. Eğer şeytanın dürtmeye gücü olsaydı, sâlih kimseleri yok edip onların güzel hâllerini bozmak için bundan daha fazlasını yapabilirdi.

c. Sonra bu istisna niçin diğer peygamberlere de değil de sadece Meryem ile İsa'ya has kılınmıştır?

d. Eğer şeytanın dürtmesi söz konusu olsaydı, ona tesiri kalmaya devam ederdi ve eğer tesiri de kalmaya devam etseydi, çocuğun çığlık ve ağlaması devam ederdi. Durum böyle olmadığına göre, bunun yanlış olduğunu anlamış olduk. Bil ki, bütün bu vecihler, ihtimal dâhilindedir. Ama bu gibi şeylerle, bir haberi reddetmek caiz değildir. Allah en iyisini bilendir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb,* VIII, 205. Benzer hadis için bk. Buhârî, 4548; Müslim, 4364.

Onuncusu: Allah'tan alıkoyan maniler dört türlüdür: Şeytan, nefis, dünya, insanlar.

Şeytanın devası, Allah'a sığınmak ve şeytana muhalefet etmektir.

Nefsin devası, hevâî hislerini bastırmaktır.

Dünyanın devası, zühddür.

İnsanların devası, inzivâ ve uzlettir.

BESMELE HAKKINDA

Burada on incelik bulunmaktadır:

Birincisi: İmâm Mâlik'e (ö. 179/795) göre hâsseten Neml sûresi hariç besmele, ne Fâtiha'dan ne de onun dışında herhangi bir sûreden bir âyettir. Şâfiî'ye (ö. 204/820) göre besmele, Fâtiha'dan bir âyettir. İbn Abbâs'a (ö. 68/688) göre de her sûrenin başında bir âyettir. İmâm Mâlik'in delili, sahih hadiste geçen Allah Resûlü'nün ***"Bana ne Tevrat'ta ne İncil'de ne Zebur'da ne de Furkân'da onun misli olan bir sûre indirildi"*** buyruğudur. Ardından Allah Resûlü "الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ/ ***Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır"***[861] âyetini okuyup besmeleyi okumadı. Yine sahih bir hadiste şöyle geçmektedir: Allah Teâlâ (kudsî hadiste) şöyle buyurdu: ***"Namazı kulumla kendi aramda ikiye böldüm. Kul* 'الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ/*Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır"' der..."***[862] Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadise de besmelesiz başlamıştır.

---

861 Fâtiha 1/2.

862 Fâtiha 1/2. Söz konusu hadisin tamamı şu şekildedir: "Allah Teala (bir hadis-i kudsîde) buyurdu ki: ***"Ben kıraati kulumla kendi aramda iki kısma böldüm, yarısı bana aittir, yarısı da ona. Kuluma istediği verilmiştir. Kul* 'الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ/*Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur' deyince, Allah 'Kulum bana hamd etti' der. Kul* 'الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ/*O, Rahmân'dır, Rahîm'dir' deyince, Allah 'Kulum bana senâda bulundu' der. Kul* 'مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ/*Ceza gününün mâlikidir' deyince, Allah 'Kulum beni tebcil ve tazim etti (büyükledi)' der. Kul* 'اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ/*Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz' deyince, Allah 'Bu benimle kulum arasındadır. Kuluma istediğini verdim' der. Kul* 'اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالِّينَ/*Bize doğru yolu göster. Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!' dediği zaman, Allah 'Bu da kulumundur, kuluma istediği verilmiştir' buyurur."*** (Müslim, Salât 38)

Şâfiî'nin delili ise hadiste geçen şu ifadedir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle okuyordu: "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ/ ***Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır.***"[863]

İbn Abbâs'ın delili ise "İmâm Mushaf"ta her sûre başında besmelenin bulunmasıdır.

İkincisi: Sûrenin başından okumaya başladığında Berâe (Tevbe) sûresi hariç her sûrede besmele çekersin. Berâe sûresinin başında besmelenin olmamasının nedenini ilgili yerde zikredeceğiz. Ebû Amr ed-Dânî'ye (ö. 444/1053) göre herhangi bir sûrenin bir bölümünü okumaya başladığında besmeleyi çekme ve terk etme konusunda serbestsindir. Diğerlerine göre ise besmele terk edilir. Bir sûreyi tamamlayıp diğer sûreye başladığında ise besmelenin çekilmesi ve terki konusunda kurrâ ihtilaf etmiştir.

Üçüncüsü: Mâlik'e göre namazda besmele çekilmez. Şâfiî'ye göre ise besmele kıraati açıktan olan namazlarda açıktan, gizli olan namazlarda gizli çekilir. Ebû Hanîfe'ye göre ise kıraat açık da gizli de olsa besmele gizli çekilir. Mâlik'in delilinde iki gerekçe vardır.

Birisi: Zikrettiğimiz gibi besmele ona göre Fâtiha'dan bir âyet değildir.

Diğeri: Enes'ten rivâyet edilen sahih hadisteki onun şu sözüdür: "Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ebû Bekir'in, Ömer'in ve Osman'ın arkasında namaz kıldım. Onlar namaza 'الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ/ ***Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır***'[864] diyerek başlıyorlardı. 'بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ/***Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla***' ifadesini ne Fâtiha'nın başında ne sonunda zikrediyorlardı."[865]

Şâfiî'nin delilinde iki gerekçe vardır:

---

863 Tirmizî, 2927; Ebû Davud, 4001; Ahmed b. Hanbel, VI, 302.

864 Fâtiha 1/2.

865 Buhârî, 119; Müslim, 605; Tirmizî, 229.

Birisi: Ona göre besmele Fâtiha'dan bir âyettir.

Diğeri: Zikrettiğimiz gibi besmelenin namazda okunduğu ile ilgili hadiste geçen ifadedir.

Dördüncüsü: Sahâbiler, "بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا/***Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır***"[866] âyeti ininceye kadar "باسمك اللهم/ Ey Allah'ım! Senin isminle..." ifadesini yazmaktaydılar. Ardından "قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ/***De ki: O'na ister 'Allah' diyerek dua edin, ister 'Rahmân' diyerek dua edin'***"[867] âyeti ininceye kadar "بسم الله/Allah'ın adıyla" ifadesini yazdılar. Daha sonra da "إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ/***O mektup Süleyman'dandır ve Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla başlamaktadır***"[868] âyeti ininceye kadar "بسم الله الرحمن/Rahmân olan Allah'ın adıyla" ifadesini yazdılar. Bu âyet indikten sonra "بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ/***Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla***" ifadesini yazdılar. Çok kullanımdan dolayı "بِسْمِ اللّٰهِ/Allah'ın adıyla" ifadesinde yer alan "بِسْمِ" lafzındaki elif hazfedilmiştir.[869]

Beşincisi: "بِسْمِ اللّٰهِ/Allah'ın adıyla" ifadesindeki be harfi cerri Basralı âlimlere göre hazfedilmiş bir isme taalluk eder. Takdiri şöyledir: "ابتدائى كائن بسم الله/Her işe başlangıcım, Allah'ın adıyla olur." "بِسْمِ اللّٰهِ" ifadesi ref mahallindedir. Kûfeli âlimlere göre ise bir fiile taalluk etmektedir. Takdiri "(Allah'ın adıyla) başlıyorum veya okuyorum" şeklinde olup "بِسْمِ اللّٰهِ" ifadesi nasb mahallindedir. İki nedenden dolayı "Başlıyorum veya okuyorum" bölümünün "بِسْمِ اللّٰهِ" ifadesinden sonra gelmesi gerekir:[870]

Birinci neden: Hasr ve ihtisas (hususiyet) ifade etmesi.

İkinci neden: "بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا/***Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır***"[871] âyetinde olduğu gibi Allah'ın isminin önemine binaen öne geçirilmesi.

866 Hûd 11/41.
867 İsrâ 17/110.
868 Neml 27/30.
869 Aslı "بِإِسْمِ" şeklindeydi.
870 "بسم الله أقرأ أو أتلو"
871 Hûd 11/41.

Altıncısı: "بِسْمِ اللهِ/Bismillah" ifadesinde bulunan "اسم/isim" sözcüğü; "سُمُوّ/yükseklik, yücelik" kökünden türemiştir. Basralı âlimlere göre aslî son harf (vav) hazfedilmiştir. Kûfeli âlimlere göre alâmet anlamındaki "سِمَة" lafzından türemiş olup aslî ilk harf hazfedilmiştir.[872] Basralı âlimlerin delili, "اسم/isim" sözcüğünün ism-i tasgîr[873] ve kırık çoğul[874] kipleridir. Zira bu iki kalıp kelimeyi aslına döndürür. Kûfeli âlimlerin görüşü mana bakımından daha kuvvetlidir. Zira isim, isimlendirilen şeyin amblemi (göstergesi)dir.

Yedincisi: Söylemiş olduğun "الله/Allah" lafzı câmid (konulduğu özgün biçimini koruyan ve herhangi bir kökten türememiş) ve doğrudan ad olarak kullanılmış bir isimdir. Baştaki lam-ı ta'rîf kelimenin kök harflerinden olup ma'rifelik için değildir. Bir görüşe göre, "الله/Allah" sözü "çok kulluk etmek" anlamındaki "تَأَلَّهَ" fiilinden türemiştir. Bir görüşe göre, işlerinde akıl sahiplerini hayretler içinde bıraktığı için "hayret, şaşkınlık" anlamındaki "وَلَهَان"[875] kökünden türemiştir. Bir görüşe göre, aslı "إِلَه" şeklinde lam-ı ta'rîfsizdir. Sonradan başındaki hemze kıyasa aykırı olarak hazfedilmiş ve ardından lam-ı ta'rîf eklenmiştir. Bir görüşe göre, aslı lam-ı ta'rîfli "الْإِلَه" şeklinde olup sonradan hemze hazfedilmiş, "أرض" ve benzeri sözcüklerde olduğu gibi harekesi lam'a nakledilmiştir. İki lam yan yana geldiği için biri diğeriyle birleştirilmiş (idğâm), kendisinden önceki harfin harekesinin esre olması durumu hariç tazim için lam harfi kalın (Allah şeklinde) okunmuştur.[876]

---

872 "سِمَة" mastarının fiili "وَسِم - يَسِم" şeklinde geldiği için kök harf olan vav hazfedilmiştir.

873 İsm-i tasgîri aslında "سُمَيْوٌ" şeklinde gelir. Ancak ye ve vav birlikte gelip birisi sakin olarak önce gelirse vav ye'ye döner ve sözcüğe ye eklenir, bu durumda "سُمَيٌّ" şekline dönüşür. Basralı âlimlere göre bu sözcük "وَسِم"den türemiş olsa ism-i tasgîri "وُسَيْمٌ" şeklinde gelmesi gerekirdi. Bu durumda bu sözcük "سمو/yükseklik, yücelik" mastarından türemiştir.

874 "اسم" kelimesinin çoğulu "أَوْسَام" iken "أَسْمَاء" denilir. Dâru'z-Ziyâ baskısında "والتكبير" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "والتكسير" şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce Şarika baskısı doğru olduğu için ona göre tercüme edilmiştir.

875 "ولَهَ/ولَهَ إلى/ولَه من يله ، لِهْ ، وَلْهًا ووَلَهًا ، فهو وَالِه ووَلْهانُ/وَلْهَانٌ وهي والهةٌ ووَلْهَى ، والمفعول مولوه إليه"

876 "Lillehi, billehi" gibi ince okunur.

Sekizincisi: "الرَّحْمَن - الرَّحِيم" kelimeleri "رحم" kökünden gelen bir sıfat olup "ihsan/iyilik" anlamlarına gelir. İkisi de fiilî sıfattır. Bir görüşe göre, "Allah'ın ihsanı irade etmesi" anlamında zatî sıfattır.[877]

Dokuzuncusu: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivâyet edilen ***"Rahmân sıfatı dünyada, Rahîm sıfatı ahirette tecelli eder"*** hadisine göre Rahmân ve Rahîm sıfatları arasında fark bulunmaktadır. Bir görüşe göre, Rahmân rahmeti ile mü'min ve kâfiri kapsar. Rahîm sıfatı ise Allah Teâlâ'nın "وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا/***O, mü'minlere gerçekten çok merhametlidir"***[878] âyetinden dolayı sadece mü'minlere mahsustur. Bu durumda Rahmân daha genel ve mübalağalıdır. Bir görüşe göre, (alttan) en yüksek mevkiye yükselme kabilinden Rahîm, Rahmân'dan sonra geldiği için daha mübalağalıdır.

Onuncusu: Özellikle iki sebepten dolayı besmelede Rahmân, Rahîm'den önce gelmiştir.

1. Bu ismin sadece Allah için kullanılmış olması.[879]

2. Rahmân'ın, sıfat olmayan isimlerden biri olarak kullanılmış olması.

---

877 Genel kabule göre "Allah Teâlâ'nın, Rahmân, Rahîm gibi sıfatları her an ve durumda kendisinde taşıyor olması zâtî sıfat, bu sıfatların tecellisini kulu üzerinde gerçekleştirmesi (affetmesi veya cezalandırması) fiilî sıfattır. Diğer taraftan "Allah'ın gazap sıfatını irade etmesi zâtî sıfat, bu iradeyi kulunu cezalandırarak göstermesi fiilî sıfattır" diyenler de olmuştur.

878 Ahzâb 33/43.

879 Allah Teâlâ, Ahzâb sûresinde Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i mü'minlere karşı rahîm olarak nitelemiştir. "وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا/***O, müminlere gerçekten çok merhametlidir."*** (Ahzâb 33/43) Ama Râhmân sıfatını kendisinden başka hiç kimse için kullanmamıştır.

سُورَةُ أُمِّ الْقُرْآنِ

1. ÜMMÜ'L-KUR'ÂN/KUR'ÂN'IN ÖZÜ (FÂTİHA SÛRESİ)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ {١} اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ {٢} اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
{٣} مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِ {٤} اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُ {٥} اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَ
{٦} صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ {٧}

1. Rahmân, Rahîm Allah'ın adıyla. 2. Hamd, âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur. 3. O, Rahmân'dır ve Rahîm'dir. 4. Ceza gününün mâlikidir. 5. (Rabbimiz!) Yalnız Sana kulluk ederiz ve yalnız Senden yardım dileriz. 6. Bizi dosdoğru yola ilet. 7. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!

Bu sûre, "Sûretü'l-Hamd (Hamd sûresi)," "Fâtihatü'l-Kitâb (Kur'ân'ın girişi)," "el-Vâkıye (Her şeyden koruyan)," "eş-Şâfiye (Şifa veren)" ve "Seb-u Mesânî (Tekrarlanan yedi)" olarak isimlendirilmiştir. Bu kısımda, kelimelerin açıklanmış olduğu lügat bölümünde geçenler dışında yirmi incelik daha bulunmaktadır. Fâtiha'nın Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Fâtiha'nın yedi âyet olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Ne var ki Şâfiî besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet saymaktadır. Yine Mâlik de besmeleyi Fâtiha'dan saymayıp "أَنعمتَ عَلَيهِمْ/ ***Kendilerine nimet verdiklerinin***"[880] bölümünü bir âyet saymaktadır.

---

880 Fâtiha 1/7.

Birinci incelik: Ebû Hanîfe'nin aksine namazda Fâtiha'nın kıraati Mâlik ve Şâfiî'ye göre farzdır. Mâlik ve Şâfiî'nin delili, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Fâtiha'yı okumayan kişinin namazı yoktur"***[881] hadisidir. Ebû Hanîfe'nin delili ise Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in namazı öğrettiği kişiye söylediği ***"Kur'ân'dan kolayına gelen yeri oku"***[882] sözüdür.

İkinci incelik: Fatiha'nın başında "قولوا الحمد لله/Deyiniz ki.." anlamına gelen kullar için öğretici bir "kavl" lafzı mı gizlidir, yoksa Fatiha'nın ilk sözleri (الحمد لله ifadesi) Allah kelamının başlangıcı mıdır, bu konuda ihtilaf edilmiştir. Şüphesiz "إِيَّاكَ نَعْبُدُ/***Ancak sana kulluk ederiz"***[883] âyetinde ve sonrasında gelen kısımda kavl (قولوا/deyin) sözünün gizlenmesi gerekir.

Üçüncü incelik: Hamd, (birkaç cihetten) şükürden daha geneldir. Zira şükür ancak bir nimetin karşılığı olarak yapılır.[884] Hamd ise şükür gibi bir karşılık olarak yapıldığı gibi ayrıca karşılıksız (işin başında) övgü de hamd olur. Diğer taraftan (birkaç cihetten) şükür hamdden daha genel olabilir. Çünkü hamd, dille; şükür dil, kalp ve uzuvlarla olur. Sen hamd sözcüğünün kapsamını anladıysan böylelikle "الْحَمْدُ لِلّٰهِ/***Hamd (övme ve övülme) Allah'a mahsustur"***[885] sözünün anlamını da öğrenmiş oldun. Bu ifade, Allah'ı celâl, azamet, vahdaniyyet, izzet, ihsan, ilim, kudret, hikmet ve bunların dışındaki diğer sıfatlara sahip olmasından dolayı yüceltip övmeyi gerektirir. En güzel doksan dokuz ismin manalarını içerir. Dünya ve ahirette tüm canlılara temelde göstermiş olduğu rahmet ve vermiş olduğu her bir nimet, kendisine şükrü ve övgüyü gerektirir. Bu kelime, ciltler dolusu kitapların anlatmaya yetmediği birçok manayı ihtiva eden ne harika bir kelimedir! İnsan aklının uzandığı yerin de ötesinde duruyor. Allah'ın bu cümleyi

---

881 Buhârî, 723; Müslim, 397; Ebû Dâvud, 822.
882 Buhârî, 4653; Müslim, 1354.
883 Fâtiha 1/5.
884 Kişi musibete uğradığında bu musibete şükretmez.
885 Fâtiha 1/2.

Kur'ân'ın başlangıcına koymuş olması ve cennet ehlinin son duası olması bu cümlenin önemini idrak etmen için sana yeter.[886]

Dördüncü incelik: Dil ile şükür nimeti vereni övüp nimetleri anmaktır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Nimeti anmak şükürdür."***[887]

Uzuvlarla şükür, Allah'a itaat çerçevesinde hareket etmek ve günahları terk etmektir. Kalp ile şükür, nimetin kadrini ve kıymetini idrak etmek, onun sadece Allah'tan geldiğini bilmek, yine kulun liyâkatından değil lütuf olduğunu bilmek.

Şunu bil ki, şüphesiz şükrü gerektiren nimetler sayısızdır. Fakat bunlar üç kısımda toplanabilir. Dünyevî nimetler; afiyet içinde olmak ve mal gibi. Dinî nimetler; ilim ve takva gibi. Uhrevî nimetler. Bunlar da kısa ömürde az emel karşılığında bol sevap verilmesidir.

Şükür konusunda insanlar iki konumdadır:

İnsanların bir kısmı özellikle kendisine verilen nimetlerden dolayı şükreder. Bir kısmı da bütün insanlara verilen nimetlerden dolayı tümü adına Allah'a şükreder.

Şükrün üç derecesi vardır:

1. Avam derecesi; nimete şükretmektir.

2. Havâs derecesi; nimet içinde, musibet durumunda ve her hâlde Allah'a şükretmektir.

3. Havâssı havâs derecesi; nimet vereni müşâhededen dolayı nimetin görülmemesidir.

Bir kişi, İbrahim b. Edhem'e "Dervişler (fukara) kendilerine verilince şükreder, verilmeyince sabreder" deyince, İbrahim b. Edhem şöyle dedi:

---

886 "وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ/***Onların dualarının sonu da şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."*** (Yunus 10/10)

887 Zayıf hadistir. Hadis için bk. İbn Ebi'd-Dünyâ, *Şükür*, 63.

"Köpeklerin huyu da böyledir (onlar da bulunca sevinir, bulamayınca bekler). Ancak gerçek dervişler,[888] verilmediğinde şükrederler, verildiğinde ise ihtiyaçlarına rağmen başkalarını kendilerine tercih ederler."

Hem Hakk'ın sıfatlarından birisi olması hem de insanların sıfatlarından birisi olması şükrün meziyetlerindendir. Zira Şâkir ve Şekûr[889] Allah'ın isimlerindendir. Nitekim bu ikisini kavramlar bölümünde açıklamıştım.

Beşinci incelik: Muhakkiklere göre söylediğimiz "الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ/ ***Hamd (övme ve övülme) âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur"*** sözü, "لا إله إلّا الله/Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur" sözünden iki sebepten dolayı daha faziletlidir.

Birincisi: Nesâî'nin Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivâyet ettiği şu hadistir: ***"Kim 'Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur' derse ona yirmi sevap yazılır. Kim de 'Hamd (övme ve övülme), âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur'***[890] ***derse ona da otuz sevap yazılır."***[891]

İkincisi: "لا إله إلّا الله/Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur" sözünün gereği olan tevhidin anlamı, söylemiş olduğun "رَبِّ الْعَالَمِينَ/***Âlemlerin Rabbi"*** ifadesinde bulunmaktadır. Ayrıca "الْحَمْدُ لِلّٰهِ/***Hamd, Allah'a mahsustur"*** sözünle bu söz, kelime-i tevhidi fazilet bakımından geçmiştir. Sonuç itibariyle bu ifadede daha önce belirtmiş olduğumuz birçok mana bulunmaktadır.

Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Benim ve benden önceki peygamberlerin söylediği en faziletli şey 'لا إله إلا الله/Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur' sözüdür"***[892] hadisine gelince; bu söz sadece iktizâsı olan Allah'ın varlığını ve birliğini ikrar içindir. Bununla birlikte

---

888 Dâru'z-Ziyâ baskısında burada "الْقَوْم" kelimesi geçmekle birlikte Şârika baskısında "الْفقرَاء" kelimesi geçmektedir.

889 "Şâkir ve Şekûr" Allah'ın isimlerinden olup "Amellerin karşılığı olarak kullarını bol sevapla mükâfatlandıran" veya "kullarını öven" anlamına gelir.

890 Fâtiha 1/2.

891 Nesâî, 840.

892 *Muvattâ*, 841.

"الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ/***Hamd (övme ve övülme), âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur***"[893] sözü de o söze eşlik etmiş ve onu fazilet bakımından geçmiştir. Bu durum, onu sevap elde etmek gayesiyle söyleyen mü'min içindir. Müslüman olmak isteyen kişi için ise "لا إله إلّا الله/Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur" sözünü söylemek zorunlu olur.

Altıncı incelik: "رب/Rab" kelimesi ortadaki harfin esresiyle "فَعِل"[894] vezninde olup (aslı "رَبِب" iken) sonradan birleştirilmiştir. Bu kelimenin dört anlamı vardır: "İlah, seyyid, mâlik, muslih (ıslah eden)." Tüm bu manalar "رَبِّ الْعَالَمِينَ/***Âlemlerin Rabbi***" ifadesinde bulunmaktadır. Ancak bu isimler içerisinde Allah Teâlâ'ya mahsus olduğu için tercihe şayan olan "ilâh" manasıdır. Diğer taraftan "عَالَمِينَ/âlemler" sözcüğü ile de tercihe şayan olan "Allah'ın dışında var olan her şey"in kastedilmiş olmasıdır. Böylelikle bu sözcük tüm yaratılmışları kapsar.

Yedinci incelik: Çoğunluğun kıraati elifsiz olarak "مُلْك/mülk/hükümranlık" kökünden "مَلِك/melik/sultan" şeklindedir. Âsım ve Kisâî elifle "مالك//mâlik/sahip" şeklinde okumuşlardır. Buna göre takdiri şöyledir: "مالك مجيء يوم الدين/Hesap günü geldiğinde, o günün sahibi" ya da "Hesap gününde tüm işlerin sahibi" anlamındadır. Çoğunluğun kıraati üç nedenden dolayı tercihe şayandır:

Birincisi: "مَلِك/Melik" kelimesi, "مالك/mâlik" kelimesinden daha azametlidir.[895] Şöyle ki: Herkes malından dolayı "مالك/mülk sahibi" olarak nitelenebilir. "مَلِك" ise "İnsanların efendisi" demektir.

İkincisi: Allah Teâlâ'nın "وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّوَرِ/***Sûra üfleneceği gün de hâkimiyet O'nundur***"[896] âyetidir.

---

893 Fâtiha 1/2.

894 "رَبَّ - يَرِبَ -رَبًّ" şeklinde gelmekte olup "Bir şeyi terbiye etmek, bir şeye mâlik olmak" anlamlarına gelir. Yine " نَمَّ - يَنِمُّ - فهو نَمّ/İnsanların arasını açmak, fitne fesat sokmak" anlamına gelen bu fiil de aynı kalıptadır.

895 "مَلِك" kelimesi sıfatı müşebbehe kalıbından olup sübut ve devam bildirir. Diğer taraftan "مالك" kelimesi ism-i fâil kalıbında olup bu kalıp, fiilin sadece hüküm anında meydana geldiğini ve bir özelliğin geçici olup kalıcı olmadığını ifade eder. Kısacası hudüs manası mevcuttur.

896 En'âm 6/73.

Üçüncüsü: "مَلِك/Sultan" kelimesi hazf gerektirmezken, "مالك/sahip" kelimesi hazf gerektirir. Çünkü "مالك/sahip" kelimesinin takdiri; "مالك الأمر/Hesap günü tüm işlerin sahibi" ya da "مالك مجيء يوم الدين/Hesap günü geldiğinde, o günün sahibi" şeklindedir. Hazf ise asıl mananın aksinedir. Ancak çoğunluğun kıraatindeki "مَلِك/sultan" kelimesinin "يوم الدين/din günü" kelimesine izâfet yapılması, genişletme (ittisâ)[897] yoluyla zarfın mef'ûlu bih yerine geçirilmesidir.[898] Burada anlam zarf üzerine bina edilmiştir. Yani "الملك في يوم الدين/Hesap gününde sultan" demektir. Yine "ملك الأمور يوم الدين/Hesap gününde tüm işlerin sultanı" anlamında olması da caizdir. Burada da hazf olmuş olur.[899] Nitekim her iki kıraat de Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivâyet edilmiştir. "مَلك/Melik" kelimesi daha birçok vecihle okunmuştur. Ne var ki tümü şâzdır.

Sekizinci incelik: Âyetteki "Râhmân, Rahîm, Mâlik" kelimeleri sıfattır.[900] Şayet "'مَلِك/sultan' ve 'مالك/sahip' kelimeleri,[901] ism-i fâilin izâfeti,[902] lafzî izafet iken[903] ma'rife olan 'الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ/Rahmân Rahîm' ifadesine sıfat olarak nasıl mecrur gelmiştir?" denilirse, cevap şöyledir: İsm-i fâil, hâl veya gelecek anlamında olduğunda lafzî izafet olur.[904]

---

897 Burada fiilin sıfatı müşebbehe veya ism-i fâile dönüşerek zarfa izâfe edilmesidir. "مَلَكَ يَوْمَ الدِّينِ" idi. "مَلَكَ" fiili sıfatı müşebbeheye dönüşerek "يَوْمَ الدِّينِ" bölümüne izafe edildi.

898 "ملك يَوْمَ الدِّينِ" şeklinde olduğunda "يَوْمَ الدِّينِ" kısmı mef'ûlü bih iken öncesine izafetle "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ/***Hesap gününün mâlikidir"*** şeklinde zarf olmuştur.

899 Aslı "ملك الأمورفي يوم الدين" idi. Muhtemelen "في" harfi cerrinin hazfi kastediliyor.

900 Burada şunu ifade etmek gerekir: Fâtiha'da geçen "ملِكِ يَوْمِ الدين" "الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ" "رَبِّ الْعَالَمِينَ" bölümleri bu sûrenin ilk âyeti olan "الْحَمْدُ لله رَبِّ الْعَالَمِينَ" âyetinde geçen "لله" sözcüğünden bedeldir. Yahut "ملِكِ يَوْمِ الدين" "الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ" bölümleri "رَبِّ الْعَالَمِينَ" bölümüne sıfattır.

901 Şârika baskısında "مَلِك/sultan, yönetici" ve "مالك/sahip" şeklinde birincisi med harfsiz, ikincisi ise med harfli yazılmıştır. Dâru'z-Ziyâ baskısında ise ikinci "مَلِك/sultan, yönetici" kelimesi açıktan med harfli yazılmamıştır.

902 "İsm-i fâil ile lafzî bir izâfete girmişken" anlamındadır.

903 Bu durumda "tahsis/aidiyet" bildirmez.

904 "مالك الساعة او غدا/Şu anın veya yarının sahibi" örneği lafzî izâfete örnek olarak verilebilir. Zira muzâf müştak bir kelime ve izâfette hâl veya gelecek anlamı vardır.

Ancak "ملك" kelimesi burada devam ve süreklilik ifade eder. Bundan dolayı o hakîki izafettir.[905]

Dokuzuncu incelik: "يَوْمِ الدِّينِ/Yevmi'd-dîn": "Kıyamet günü" demek olup burada "din" kelimesinin "hesap, karşılık, boyun eğme" anlamlarında olması da uygundur. Örneği şu âyettir: "ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَدِينُونَ/***Biz, ölüp çürümüş kemik, toz toprak hâline geldikten sonra, biz mi dirilip hesap vereceğiz?***"[906]

Onuncu incelik: "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ/***Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım isteriz!***" âyetinde "إِيَّاكَ/iyyâke" ifadesi iki yerde kendisinden sonra gelen fiille mef'ûl[907] olup tahsis (yani kulluğun sadece Allah'a yapılacağını) ifade etmek için özellikle takdim edilmiştir. Zira ma'mûlâtın[908] takdimi tahsis ifade eder. Kulun "إِيَّاكَ نَعْبُدُ/***Ancak sana kulluk ederiz***" cümlesi "Hiçbir ortağı olmayan bir olan Allah'a kulluk etmeyi" gerektirir. Yine "إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ/***Ancak Senden yardım isteriz!*** cümlesi acz ve fakrın itirafı olarak "Yardımı ancak ve ancak tek olan Allah'tan istemeyi" gerektirir.

---

905 "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ/***Hesap gününün mâlikidir***" ifadesindeki izâfet lafzî değil hakikidir. Zira Allah hesap gününün sahibi olduğu gibi şu an içinde bulunduğumuz anın da sahibidir ve onun sahip olma vasfı süreklilik bildirir. Yine "مالك عبده امس/O dün kölesinin sahibiydi" örneğinde mazi anlamı; "زيد مالك العبد/Zeyd köle sahibidir" örneğinde devam eden bir süre anlamı olduğu için hakiki izafettir. "مولي العبيد/Kölelerin efendisi" burada muzaf müştak isim olarak gelmiş ve geniş zaman kastedildiği için hakiki izafettir.

906 Sâffât 37/53.

907 Âyette iki yerde geçen mansup munfasıl zamir "إِيَّاكَ," mef'ûl olup iki yerde de kendi fiillerinden önce gelmiştir. Takdiri "نَعْبُدُكَ ونَسْتَعِينُكَ" şeklindedir.

908 Ma'mûl kavramını âmil kavramı ile birlikte açıklamak gerekir. Âmil: İsimler veya fiiller üzerinde etki ederek onların son harf (illet harfinin bazı durumlarda düşmesi gibi) ve harekelerinde i'râb değişikliğine sebep olan fiil, ism-i fâil, ism-i tafdil, mastar, sıfatı müşebbehe, harfi cer gibi unsurlardır. Ma'mûl: Zikredilen âmillerin gelmesiyle sonunda harf (illet harfinin bazı durumlarda düşmesi gibi) ve hareke değişikliğine uğrayan fâil, nâibi fâil, mübteda, haber, nasb eden isimlerin unsuru, mef'ûllerin tümü, hâl, temyiz, müstesna, muzari fiil ve isimlerdir.

On birinci incelik: "إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ/***Ancak Senden yardım isteriz!"*** ifadesi "İbadet ve tüm işlerimizde senden yardım isteriz" anlamına gelir. Burada Kaderiyye ve Cebriyye mezheplerinin görüşlerinin bâtıl olduğuna ve doğru olan (ifrat ve tefritten uzak) olan yolun iki mezhep arasındaki yol olduğuna delil vardır.

On ikinci incelik: "اهدِنَا/***Bize göster"*** ifadesi hidâyet için yapılan bir duadır. Şayet "Mü'minler hidayete ermişken bunu nasıl istemektedirler"? denilirse, şöyle cevap verilir: Bu ifadede kasıt, ölüme kadar hidayet üzere olmayı veya hidâyetin artırılmasını istemektir. Zira makamlardaki yükselişte hiçbir sınır yoktur.

On üçüncü incelik: Hamd ve övgüyü duanın önüne geçirmiştir. Zira duada bu sünnettir. Talep hususunu övgüden sonra getirmek; işte bu, duaya karşılık verilmesini (duanın kabul edilmesini) hızlandırır. Yine "الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ/***Rahmân Rahîm"*** âyetini, "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ/***Hesap gününün sahibi"*** ifadesinden önce getirmesi de böyledir. Zira Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Aynı şekilde "إِيَّاكَ نَعْبُدُ//***Ancak Sana kulluk ederiz"*** ifadesini "إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ/***Ancak senden yardım isteriz!"*** ifadesinden önce getirmesi de böyledir. Zira bir şeyin kabulüne vesile olacak şeyin zikredilmesi, ihtiyacın istenmesinden önce gelir.

On dördüncü incelik: Bu sûrenin başında Allah Teâlâ'nın anlatımı gaîb sîga üslûbu ile (üçüncü şahıs kipi), ardından "إِيَّاكَ نَعْبُدُ/***Ancak Sana kulluk ederiz"*** ifadesi ve sonrası muhâtab sîga üzeredir. Bu üslûp, "iltifat sanatı" olarak isimlendirilir. Burada şuna işaret vardır: Kul, Allah Teâlâ'yı andığında Allah'a yaklaşır ve huzurunda bulunanlardan biri gibi olur, bu şekilde O'na yalvarır.

On beşinci incelik: Sözlükte "صِرَاط/sırât" kelimesi "üzerinde yürünen gerçek yol demektir. Daha sonra istiâre yoluyla "hayır ve şer" anlamında insanın üzerinde bulunduğu yol için kullanılmıştır. "مُستَقِيمَ/Müstakîm": "Kendisinde eğrilik olmayan hak din" demektir. "الصِّرَاط المُستَقِيم/es-Sırâta'l-müstakîm": "İslâm" demektir. Bir görüşe göre, "Kur'ân" demektir. İki mana da birbirine yakındır. Çünkü Kur'ân, İslâm'ın hükümlerini ihtiva eder. Her ikisi de Peygamber *sallallahu*

aleyhi ve sellem'den rivâyet edilmiştir. "صِرَاط/Sırât" kelimesi, "س/sin" ve "ص/sad" ile okunduğu gibi "ص/sad" ile "ز/ze" arasında da okunmuştur. Bir görüşe göre, herhangi bir harfe benzemeksizin katıksız "ز/ze" ile okunmuştur. Aslı burada "س/sin" harfidir. Ancak istîlâ[909] ve idbâk sıfatında[910] "ط/tı"ya muvâfakat için "ص/sad" olarak değiştirilmiştir. "ز/Ze" ile (okunması) cehr sıfatında[911] "ط/tı"ya muvâfakat içindir.

On altıncı incelik: "الَّذِينَ أَنعمتَ عَلَيهِمْ/*Nimet verdiklerin.*" İbn Abbâs bu ifade hakkında "Onlar nebîler, sıddîklar, şehitler, sâlihlerdir" demiştir. Bir görüşe göre, "onlar mü'minlerdir." Bir diğer görüşe göre, "onlar sahâbîlerdir." Bir görüşe göre de (dinlerini)[912] değiştirmeden önce Musa ve İsa'nın kavmidir. İlk görüş, umûm ifade etmesinden ve Allah Teâlâ'nın "وَمَن يُطِعِ اللهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ/***Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlihlerle beraberdir***"[913] âyetinden dolayı tercihe şayandır.

On yedinci incelik: "غَيرِ المَغضُوبِ عَلَيهِمْ/*Gazaba uğramışların yolunu değil!*" ifadesi bedeldir.[914] Sıfat olma ihtimali zayıftır. Zira "غير/gayri"nin

909 Lugatta, "yükselmek" manasına gelen isti'lâ, tecvid ilminde "Harfi telaffuz ederken dil kökünün üst damağa yükselmesi, harflerin kalın okunması" demektir. İsti'lâ harfleri yedi tanedir: خُصَّ، ضَغْطٍ، قِظْ. Bk. Havuz, *Tafsîlatlı Tecvid Hükümleri*, 52-65. "الصِّرَاط" kelimesinde bulunan "ط" harfine muvâfakat için "ص" ile okunmuştur.

910 Lugatta, yapıştırmak manasına gelen ıtbak, tecvid ilminde "Harfi telaffuz ederken dilin tamamının veya bir kısmının üst damağa yapışması" demektir. Bu harfler okunurken kalın okunur. Dört harftir: ص، ض، ط، ظ. Bk. Havuz, *Tafsîlatlı Tecvid Hükümleri*, 52.

911 Lugatta, "ortaya çıkarmak, bildirmek" manasına gelen cehr, tecvid ilminde "Harfin telaffuzu anında nefesin mahrece olan kuvvetli baskısından dolayı sesin ve nefesin çoğunun akmamasıdır. Yani nefesin akmaması sesin çok olması" demektir. Cehr harfleri şu sözde toplanmıştır: ظِلُّ قَوٍ رَبَضٍ إِذْ غَزَا جُنْدٌ مُطِيعٌ. Bk. Havuz, *Tafsîlatlı Tecvid Hükümleri*, 50.

912 Bu görüşün nakledildiği bazı rivâyetlerde "دينهم" lafzı geçmektedir.

913 Nisâ 4/69.

914 "الَّذِينَ أَنعمتَ عَلَيهِمْ" ifadesindeki ism-i mevsul olan "الَّذِينَ"den veya "عَلَيْهِم" kelimesinde bulunan "هم" zamirinden bedeldir.

izâfeti, lafzî izâfettir ve marife olan bir kelimenin başına gelmiştir.[915] Hâl[916] ve istisnâ[917] olarak "غيرَ/gayra" şeklinde mensub okunmuştur.

On sekizinci incelik: "أنعمتَ عَلَيهِمْ/*Kendilerine nimet verdiğin*" ifadesinde nimet verme Allah'a isnâd edilmiş, diğer taraftan "المَغضُوبِ عَلَيهِمْ/***Gazap edilmiş olanlar***" ifadesinde gazap fiilinin fâili, tıpkı "وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ/***Hastalandığım zaman bana şifâ veren O'dur***"[918] âyetinde olduğu gibi Allah'a olan edepden dolayı belirtilmemiştir.[919] Allah Teâlâ'nın "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعمتَ عَلَيهِمْ غيرِ المَغضُوبِ عَلَيهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ/***Nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet. Kendilerine gazap edilmiş olanların ve sapmışların yoluna değil***" âyetinde yer alan birinci "عَلَيهِمْ/aleyhim" ifadesi nasb mahallinde, ikincisi ise ref mahallindedir.

On dokuzuncu incelik: "المَغضُوبِ عَلَيهِمْ/*Gazap edilmiş olanlar*" Yahudilerdir. "الضَّالِّينَ/***Sapmışlar***" ise Hristiyanlardır. İbn Abbâs, İbn Mes'ûd (ö. 32/652) ve başkaları böyle söylemişlerdir. Ayrıca Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de bu şekilde rivâyet edilmiştir.[920] Bir

---

915 "المَغضُوبِ" kelimesinin öncesinde yer alan "غيرِ" kelimesi nekradır. Genelde nekra kelimeler nekraya, marife kelimeler marifeye sıfat olarak gelir. Ancak burada şu görüşte olanlar da vardır: "غيرِ" kelimesi, marife olan iki zıt anlamın arasında yer alırsa izâfetle marifelik kazanır. Nitekim burada "أنعمتَ عَلَيهِمْ/nimet verilenler" ile "المَغضُوبِ عَلَيهِمْ/gazaba uğrayanlar" birbirine zıt iki topluluktur. Bunlar arasında yer alan "غيرِ" kelimesi hem izâfetten dolayı hem de anlam yönüyle marifelik kazanmıştır. Geniş bilgi için bk. Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah (ö. 616/1219), *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân,* I-II, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kâhire: el-Bâbî el-Halebî, (t.y.), I, 10.

916 Âmili "أَنْعَمْتَ" olup "عَلَيهِمْ" kelimesinde bulunan "هم" zamirinden hâl olur. Takdiri şöyledir: "أنعمت عليهم لا مغضوبا عليهم"

917 Üç ihtimal olur: 1. "الَّذِينَ"den istisnâdır. 2. "هم" zamirinden istisnâdır. 3. Gizli olan "Şunları kastediyorum" ifadesindeki fiilden istisnâdır. Takdiri şöyledir: "إلا المغضوب عليهم"

918 Bu ifadedeki edep ve tevazu öncesindeki âyetler verildiğinde daha iyi anlaşılır. "الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ/***Beni yaratan ve bana yol gösteren O'dur.***" "وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ/***Bana yediren ve içiren O'dur.***" Bu iki âyette hayırlı işlerde fâil olarak Allah zikredilirken akabinde gelen ve müfessirin de misal olarak getirdiği "وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ/***Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur***" âyetinde Hz. İbrahim, hastalanmayı edebinden dolayı Allah'a değil kendisine izafe etmiştir. Âyetler için bk. Şuarâ 26/78-80.

919 "صِرَاطَ الَّذِينَ غَضِبْتَ عَلَيْهِمْ/***Senin gazap ettiklerinin yoluna***" denilerek gazap fiili Allah'a isnat edilmemiştir.

920 Ahmed b. Hanbel, 20887.

görüşe göre, bu ifade tüm gazap edilmiş ve tüm sapmış olanlar hakkında umûm ifade eder. İlk görüş, dört nedenden dolayı tercihe şayandır. Söz konusu rivâyetin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den olması, bunu söyleyenlerin[921] değer ve kıymet sahibi olması. Allah Teâlâ'nın "وَلَا الضَّالِّينَ/**Sapmışların yoluna değil"** ifadesinde "لا/lâ"nın zikredilmiş olması[922] iki grubun farklı olduğunu gösterir. Kur'ân'da birçok yerde gazaba uğrama Yahudilerin sıfatı olarak geçmektedir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın "فَبَآؤُواْ بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ/**Gazap üstüne gazaba uğradılar"**[923] âyetinde de olduğu gibi. Sapıklık ise Meryem *aleyhisselâm*'ın oğlu İsa *aleyhisselâm* hakkındaki bozuk görüşlerindeki çelişkiden ve Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki "قَدْ ضَلُّواْ مِن قَبْلُ وَأَضَلُّواْ كَثِيرًا وَضَلُّواْ عَن سَوَاء السَّبِيلِ/**Önceden sapmış, birçoğunu da saptırmış, düz yoldan şaşmış bir millet"**[924] âyetinden dolayı Hristiyanların sıfatıdır.

Konuyu bütünleyici olarak ele alan yirminci incelik: Bu sûre, yüce Kur'ân'ın tüm manalarını kendisinde toplamıştır. Fâtiha sûresi adeta, Kur'ân'ın kısaltılmış bir nüshası gibidir. İlk mukaddimenin üçüncü bölümündeki bilgileri öğrendikten sonra bunu bir düşün, anlarsın. Allah'ın varlığı ve birliği ile bilgiler "الْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ/**Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır, Râhmân'dır, Rahîm'dir"** âyetlerinde bulunmaktadır. Ahiret hayatı "مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ/**Hesap gününün tek sahibidir"** âyetindedir. Emir ve nehiylerin gerektirdiği hüküm ve itikatlar (prensip) bakımından tüm ibadetler "إِيَّاكَ نَعْبُدُ/**Ancak sana kulluk ederiz"** âyetindedir. Şeriatın tümü "الصِّرَاط المُستَقِيم/**Bizi doğru yola ilet"** âyetindedir. Peygamberler ve diğerleri "الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ/**Kendilerine nimet verdiklerin"** âyetindedir. İnkârcı grupların bahsi "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ غَيرِ المَغضُوبِ عَلَيهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ/**Nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet. Kendilerine gazap edilmiş olanların ve sapmışların yoluna değil"** âyetindedir.

---

921 Burada muhtemelen İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve diğer sahâbîler kastedilmektedir. Zira Şârika nüshasında buradaki ifade "وجلالة قائليه" şeklinde geçmektedir.

922 Dâru'z-Ziyâ baskısında burada "ذكر" kelimesi geçmekle birlikte Şârika baskısında "تكرار" kelimesi geçmektedir. Tercümede Dâru'z-Ziyâ baskısı tercih edilmiştir.

923 Bakara 2/90.

924 Mâide 5/77.

Son söz: Fâtiha sûresinde bulunan duadan dolayı sonunda "âmîn" denilmesi emredilmiştir. Söylemiş olduğun "آمين/âmîn" kelimesi isim fiil olup "Ey Allah'ım! Duama icabet et" anlamındadır. Bir görüşe göre de Allah'ın isimlerinden biridir. Bu sözcükte bulunan hemzenin kısa "آمين/ âmîn" şeklinde ve uzun "آمِين" şeklinde okunması caizdir. Mim harfinin şeddelenmesi "آمِّين/âmmîn" şeklinde caiz değildir. Kıraatin sessiz okunduğu namazda imama uyan, tek kılan kişi ve imam kendisi namazda Fâtiha'dan sonra "âmîn" desin.[925] İmamın sesli kıraatte bulunduğu namazda kendisinin "âmîn" demesi konusunda (âlimler) ihtilaf etmişlerdir.

---

925 Bu kelime Dâru'z-Ziyâ baskısında "وليؤمن" şeklinde geçerken Şârika nüshasında "يؤمن" şeklinde geçmektedir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. İbn Atıyye, *Muharreru'l-vecîz*, I, 79.

سُورَةُ الْبَقَرَةِ

2. BAKARA SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

الم {١}

1. Elif. Lâm. Mîm.

Burada ve sûre başlarındaki diğer hecâ harflerinin anlamında ihtilaf edilmiştir.[926] Hecâ harfleri şunlardır: "المص، الر، المر، كهيعص، طه، طسم، طس، يس، ص، ق، حم، حم عسق، ن" Bir grup "Bu harfler, te'vîlini ancak Allah'ın bildiği müteşâbih âyetlerden olduğu için tefsir edilmez" demiştir. Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 13/634) "Allah'ın, her kitabında bir sırrı vardır. Allah'ın Kur'ân'daki sırrı da söz konusu sûre başlangıçlarıdır" demiştir.[927] Bir grup "Tefsir edilir" demiştir. Ancak bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Bir görüşe göre hecâ harfleri "Sûrelerin isimleridir." Bir başka görüşe göre, "Allah'ın isimleridir." Bir diğer görüşe göre, "Allah'ın kendisiyle

---

926 Tercümesi yapılan kısım Dâru'z-Ziyâ baskısında "في أوائل حروف السور" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "في أوائل السور" şeklinde geçmektedir. Şârika baskısı tercih edilmiştir.

927 Sûreler başlangıçlarına göre şu şekilde sınıflandırılır: 1. Övgü ile başlayanlar. 2. Hecâ harfleriyle başlayanlar. 3. Ünlemle başlayanlar. 4. Haber cümlesiyle başlayanlar. 5. Yemin ile başlayanlar. 6. Şart ile başlayanlar. 7. Emirle başlayanlar. 8. Soru ile başlayanlar. 9. Kınama ile başlayanlar. 10. Sebep bildirme ile başlayanlar. Geniş bilgi için bk. Çetin, Abdurrahman, "Fevâtihu's-Süver," *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 503.

yemin ettiği isimlerdir." Bir görüşe göre de bazı kelimelerden kesilerek ortaya çıkmış olan harflerdir[928] (hurûf-u mukatta). Elif, Allah lafzından; Lâm, Cebrâil lafzından; Mim de Muhammed lafzından gelmiştir. Diğer harfler de buna benzer şekilde oluşmuştur. Hadiste şöyle geçmektedir: İsrâiloğulları, hurûf-u mukattanın ebced hesabına göre, bu ümmetin kalan yıllarına delâlet ettiğini düşünüyorlardı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu onlardan duymuş ancak reddetmemişti.[929] Nitekim Ebu'l-Kâsım es-Süheylî[930] (ö. 581/1185) tekrarları çıkardıktan sonra hurûf-u mukattanın sayı değerini toplamış, bu da dokuz yüz üç yapmıştır.[931]

Manasındaki ihtilaftan dolayı bu harflerin i'râbında da ihtilaf edilmiştir. Ref, nasb ve cer mahallinde olduğu düşünülmüştür. Ref durumunda mübtedа veya gizli bir mübtedanın haberi, nasb durumunda gizli bir fiilin mef'ûlu olarak düşünülmüştür. Cer durumu ise hurûf-u mukattayı, tıpkı senin "اللهِ لَأَفْعَلَنَّ/Allah'a yemin olsun kesinlikle yapacağım"[932] sözünde olduğu gibi kendisine yemin edilen harfler olarak kabul edenlerin görüşüne göredir. Hurûf-u mukattanın sonu özellikle sakin yapılmıştır. Zira hareke gerektirecek bir âmil gelmemiştir. Sakin olmaları (i'râb) yapısından dolayı değil, tıpkı senin "واحدْ/bir" ve "إثنانْ/iki" sözünde olduğu gibi vakıftan dolayıdır.

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ {٢}

2. O kitap (Kur'ân); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.

ذٰلِكَ الْكِتَابُ/***O kitap:*** Burada Kitap, Kur'ân'dır. Bir görüşe göre, Tevrat ve İncil'dir. Bir görüşe göre, Levh-i Mahfûz'dur. Ancak cümle

---

928 Bu harflere bu görüşten dolayı "hurûf-ı mukatta" denilmiştir.

929 Bu rivâyet sağlam değildir. Rivayet için bk. Taberî, *Târîh,* II, 208.

930 Abdurrahmân b. Abdullah b. Ahmed Süheylî (ö. 581/1185). *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li-İbn Hişâm* adlı bir eseri bulunmaktadır.

931 Hicrî olarak şu anda içinde bulunduğumuz yıl düşünüldüğünde söz konusu rivâyetin doğru olmadığı gözükmektedir.

932 "اللهِ" Sözcüğünün başında be harfi cerri düşmesine rağmen (kasem olduğu için) mecrûr okunduğu gibi hurûf-ı mukatta başında da kasem hazfedilmiş ancak ameli olan cer kalmıştır.

bağlamının delâlet ettiği sahih görüş birincisidir.[933] Kur'ân'daki birçok yer de bunu tasdik eder. Burada amaç tıpkı "تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ/***Bu Kitab'ın, Âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiş olduğunda asla şüphe yoktur***"[934] âyetinde olduğu gibi, Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş bir kitap olduğunu ispat etmektir. Zikredilen âyette ittifakla Kur'ân kastedilmektedir. Bakara sûresinin ikinci âyetinde geçen "ذَلِكَ/zâlike"nin haberi, "لَا رَيْبَ فِيهِ/lâ raybe fîh" ifadesidir. Bir görüşe göre, "ذَلِكَ/zâlike"nin haberi "الْكِتَابُ/el-kitâb" kelimesidir. Bu durumda "ذَلِكَ الْكِتَابُ/zâlike'l-kitâb" ifadesi müstakil cümle olup burada durulur.

لَا رَيْبَ فِيهِ/***Onda asla şüphe yoktur:*** "İşin hakikatinde ve hakikat ehlinin inancına göre onun Allah katından olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur" demektir. Ehl-i bâtıl kimselerin inancına itibar edilmez. "فِيهِ/Fîhi" lafzı "لَا/lâ"nın haberi olup burada durulur.[935] Bir görüşe göre, "فِيهِ/fîhi" lafzının haberi hazfedilmiş olup "رَيْبَ/raybe" kelimesinde durulur. Kur'ân'ın diğer yerlerinde "لَا رَيْبَ/lâ raybe" ifadesinin (cümledeki konumu) açıkça belli olduğu için ilk görüş tercihe şayandır.

Şayet tıpkı "'لَا فِيهَا غَوْلٌ/***Onda zararlı ve sersemletici hiçbir şey yoktur***'[936] âyetinde olduğu gibi burada 'فِيهِ/fîhi' lafzının 'رَيْبَ/raybe' kelimesinden önce zikredilmesi gerekmez miydi?" denilirse, şöyle cevap verilir: Burada şüphenin Kitap'tan giderilmesi amaçlanmıştır. Şayet burada "فِيهِ/fîhi" lafzı, "رَيْبَ/raybe" kelimesinden önce gelseydi (indirilmiş olan) başka bir kitapta şüpheli şeylerin olduğuna işaret edilmiş olurdu. Nitekim Allah Teâlâ'nın "لَا فِيهَا غَوْلٌ/***Onda zararlı ve sersemletici hiçbir şey yoktur***"[937] âyeti, dünya şarabının rahatsızlık verici ve sersemletici özelliğinin olduğuna işaret etmektedir. Bu mana, buradaki amacı ortadan kaldırır, bundan dolayı haber takdim edilmez.

---

933 "Birincisi" şeklinde tercüme edilen "ألأوَّل" lafzı Dâru'z-Ziyâ baskısında bulunmamakla birlikte Şârika nüshasında bulunmaktadır.

934 Secde 32/2.

935 Tercüme etmiş olduğumuz son cümle Şârika nüshasında "وخبر لا فيه" şeklinde geçmektedir.

936 Sâffât 37/47.

937 Sâffât 37/47.

هُدًى/Hüden: Bu kelime muttakilerle tahsis edildiği için burada "rehber" anlamındadır. Şayet beyan ve açıklama manasında olsaydı Allah Teâlâ'nın "هُدًى لِلنَّاسِ/***İnsanlar için bir beyan ve açıklama"*** âyetinde olduğu gibi (tüm insanlar için) umûm ifade ederdi. "هُدًى/Hüden" kelimesinin i'râbı ise (hazfedilmiş) mübtedanın haberi[938] veya mübtedadır. "لَا رَيْبَ/Lâ raybe" ifadesinde duranlara göre "هُدًى/hüden" kelimesinin haberi (kendisinden önce geçen) "فِيهِ/fîhi" lafzıdır yahut hâl üzere mansup olup[939] âmil,[940] buradaki ismi işârettir (ذَلِكَ).

لِلْمُتَّقِينَ/Li'l-müttakîn: "تقوى/Takva" kelimesinden gelmekte olup "مفتعلين/müfteılîn" (ism-i fâil) kalıbındadır. Nitekim kelimelerin açıklandığı bölümde anlamı geçmişti. Şimdi üç bölümde takva hakkında açıklama yapacağız.

Birinci Bölüm: Kur'ân'dan çıkarılmış takvanın (muttakînin) özellikleri hakkında olup on beş tanedir

Allah Teâlâ'nın "هُدًى لِلْمُتَّقِينَ/***Müttakiler için rehber/yol göstericidir"***[941] âyetinden dolayı kendisinde hidayeti bulundurma özelliği,

Allah Teâlâ'nın "اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا/***Çünkü Allah fenalıktan korunanlarla beraberdir"***[942] âyetinden dolayı (Allah'ın) yardımına mazhar olma özelliği,

Allah Teâlâ'nın "وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ/***Allah müttakilerin dostudur"***[943] âyetinden dolayı (Allah'ın) dostluğunu kazanmış olma özelliği,

---

938 Buna göre takdiri şöyledir: "هو هُدًى"

939 Takdiri "ذلك الكتاب هاديا للمتقين" şeklindedir.

940 "Hâl üzere mensûp olup âmili 'فيه' lafzında bulunan 'ه' zamiridir" diyenler de olmuştur. Takdiri "لا رَيْبَ فِيه هادِياً" şeklindedir. Burada zikredilenlerin dışında "الكتاب" kelimesinden de hâl olabileceği belirtilmiştir. Geniş bilgi için bk. Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillah (ö. 577/1181), *el-Beyân fî garîbi i'râbi'l-Kur'ân,* I-II, thk. Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1980, I, 46.

941 Bakara 2/2.

942 Nahl 16/128.

943 Câsiye 45/19.

Allah Teâlâ'nın "اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ/*Çünkü Allah muttakileri sever*"[944] âyetinden dolayı Allah'ın muhabbetini kazanmış olma özelliği,

Allah Teâlâ'nın "اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَاناً/*Allah'tan korkarsanız O size iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir*"[945] âyetinden dolayı ma'rifet (hakla bâtılı birbirinden ayırabilme) özelliği,

Allah Teâlâ'nın "وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً/*Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona sıkıntıdan çıkış yolu açar*"[946] âyetinden dolayı sıkıntıdan kurtulup beklemediği bir yerden rızıklandırılma özelliği,

Allah Teâlâ'nın "وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْراً/*Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona işinde kolaylık verir*"[947] âyetinden dolayı işlerinin kolaylaştırılma özelliği,

Allah Teâlâ'nın "وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّاَتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُٓ اَجْراً/*Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah onun günahlarını örter, onun mükâfatını artırır, ecrini bol bol verir*"[948] âyetinden dolayı günahların affedilme ve mükâfatların artırılma özelliği,

Allah Teâlâ'nın "اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ/*Allah, sadece korunanlardan kabul eder*"[949] âyetinden dolayı amellerinin kabul edilme özelliği,

Allah Teâlâ'nın "وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ/*Allah'a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız*"[950] âyetinden dolayı felaha ermiş olma özelliği,

---

944 Tevbe 9/4.
945 Enfâl 8/29.
946 Talâk 65/2.
947 Talâk 65/4.
948 Talâk 65/5.
949 Mâide 5/27.
950 Bakara 2/189.

Allah Teâlâ'nın "لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ/ *Onlar ki, inandılar ve korunurlardı. Dünya hayatında da ahirette de müjde vardır*"[951] âyetinden dolayı müjdeye mazhar olmuş olma özelliği,

Allah Teâlâ'nın "اِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ/*Müttakilere ise Rableri nezdinde naîm cennetleri vardır*"[952] âyetinden dolayı cennete girmeye hak kazanmış olanlardan olma özelliği,

Allah Teâlâ'nın "ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا/*Sonra korunanları kurtarırız*"[953] âyetinden dolayı ateşten kurtulmuş olma özelliği bulunmaktadır.

İkinci Bölüm: Takvaya sevk eden unsurlar on tanedir

1. Dünyevî cezadan korkma.

2. Uhrevî cezadan korkma.

3. Dünyevî karşılık bekleme.

4.Uhrevî karşılık bekleme.

5. Hesap korkusu.

6. Allah'ın nazarından hayâ etme. Bu, mürâkebe makamıdır.

7. O'na itaat ederek nimetlerine şükretme.

8. "إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ/*Kulları içinde ancak âlimler, Allah'tan gerektiği gibi korkarlar*"[954] âyetinden dolayı ilim/bilgi.

9. Allah'ın azâmetini yüceltme. Heybet makamıdır.

10. Şu mısraları söyleyen kişinin sözünden dolayı Allah'a muhabbette sadakat.

---

951 Yunus 10/63-64.

952 Kalem 68/34.

953 Meryem 19/72.

954 Fâtır 35/28.

"Hem Allah'ı sevdiğini söylüyor hem de O'na isyan ediyorsun
Ömrüme yemin olsun ki, bu eşsiz bir kıyastır!
Şayet sevginde samimi olsaydın O'na itaat ederdin!
Şüphesiz seven sevdiğine itaatkârdır."

Şu mısraları söyleyene de maşallah![955]

"Âşık'ın durumunu sorarken dedi ki:
Allah için, aşığı ne bir eksik ne bir fazla anlat!
Ben de dedim ki: Şayet ölüm, susuzluktan olacak olsa[956]
Sen âşığa suya kavuşmadan 'Dur!' desen, âşık suya yanaşmaz."[957]

Üçüncü Bölüm: Takvanın beş derecesi vardır:

1. Kulun küfürden sakınması. Bu, teslimiyet makamıdır.

2. Günahlardan ve yasaklardan sakınması. Bu, tevbe makamıdır.

3. Şüpheli şeylerden sakınması. Bu, vera[958] makamıdır.

4. Mübahlardan sakınması. Bu, zühd makamıdır.

5. Kalbinde Allah'ın dışında bir şey bulundurmaktan sakınması. Bu da müşâhede makamıdır.

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۙ {٣}

3. Onlar gayba inanırlar, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.

---

955 "لِلّٰهِ دَرُّكَ" ifadesi "Senden sadır olan bu hayır ve fiil Allah Teâlâ'ya aittir" demektir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "derra" md. Biz de metindeki "لله در القائل" ifadesini "maşallah" şeklinde tercüme ettik.

956 Bazı nüshalarda bu ifade "لو كان يظن الموت من ظمإ/Şayet ölümün susuzluktan olduğunu düşünse" şeklinde geçmektedir.

957 Âşık maşukûna o kadar bağlıdır ki susuzluktan öleceğini bilse mâşuk "suyu içme" dese ona bağlılığından dolayı suyu içmez.

958 "وَرِعَ - يَرِعُ" kelimesi "Allah'tan korkmak ve muttakî olmak" anlamına gelir.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ/***Onlar gayba inanırlar:*** Bu ifade hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Ahiret ve benzeri gaybî işlere iman ederler. Bu durumda "غَيْب/gayb" lafzı, "görünmeyen şey" anlamında olup ya "عَدْل/adil" kelimesi gibi mastar isim olarak kullanılmıştır ya da "فَعِيل" vezninde "مَيْت/ölü" kelimesi gibi (şeddeli harflerinden bir atılarak) hafifletilmiştir.[959]

İkincisi: Kendilerinin gaybî durumlarında[960] (insanlardan uzak, yalnız kaldıklarında) yani gizli ve açık her hâlde iman ederler.

İlk görüşe göre "غَيْب/gayb" kelimesi, "يُؤْمِنُونَ/iman ederler" lafzına taalluk eder. İkinci görüşe göre ise hâl konumundadır. "الَّذِينَ/Ellezîne" lafzının, sıfat olarak cer mahallinde olması[961] veya fiilin gizlenmesi ile nasb mahallinde olması[962] ya da mübtedanın haberi olarak merfû olması[963] caizdir.

وَيُقِيمُونَ الصَّلاةَ/***Namazı kılarlar:*** Namazın ikâmesi, edâ edilmesidir. Bu senin (pazarda mal iyi satılıp tükendi ve işler iyi oldu anlamında) "قَامَتِ السُّوقُ/pazar rağbet gördü"[964] sözünden ve buna benzer kullanımlardan gelmektedir. Namazın tam bir şekilde ikâmesi demek, namazları vakitlerinde kılmaya riâyet etmek, onu ifa ederken Allah'a tam bir samimiyet göstermek, şartlarını ve rükunlarını, adaplarını ve sünnetlerini

---

959 Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît*, VIII, 403.

960 Yani münafıklar gibi "Müslümanları görünce iman ettik" deyip baş başa kaldıklarında inkârlarını içlerinden geçirmezler. İçleri ve dışları birdir.

961 Öncesindeki "لِلْمُتَّقِينَ/***Muttakiler için***" bölümüne sıfat olur.

962 İsm-i mevsûlün başına "أَعْنِي/Şunu kastediyorum" takdir edilir.

963 Haberi de "أُولَئِكَ عَلَى هُدًى/***İşte onlar, Rablerinden bir hidâyet üzeredirler***" (Bakara 2/5) âyetidir.

964 Namazın ikâmesi için müfessirler farklı anlamlar vermekle birlikte müfessir, burada namazı edâ etmek ve devam etmek anlamını tercih etmiştir. Bu bağlamda Kur'ân'da şöyle buyrulur: "الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ/***Onlar ki namazlarını sürekli kılarlar.***" (Meâric 70/23) "وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ/***Onlar namazlarını korurlar.***" (Meâric 70/34) Bk. Zemahşerî, *Keşşaf,* I, 39. Namazın ikâmesi rağbet görmesidir. Çünkü namaza devam edildiği zaman, o arzuların kendisine temayül ettiği ve çokça rağbet gören bir şey gibi olur. Namaz kılınmadığı zaman ise adeta kendisine rağbet edilmeyen ve revaç bulmayan bir şey gibi olur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, V, 292, 293.

tam olarak yerine getirmek, ruhi olarak huzurda olup huşû içinde bulunmak ve farzlarda cemaate devam edip nafileleri çoğaltmaktır.

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ/***Kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar:*** İnfak ile ilgili üç görüş vardır:

1. Burada namazla yan yana (bağlantılı) olmasından dolayı zekâttır.

2. Nafile olarak yapılan infâktır.

3. Umûm ifade eder (her türlü infakı kapsar). Tercihe şayan olan da budur. Zira tahsîs için hiçbir delil yoktur.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ {٤}

4. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de kesin olarak inanırlar.

والَّذِينَ يُؤْمِنُونَ/***İman ederler:*** (İman edenlerden maksadın kimler olduğu konusunda) ihtilaf edilmiştir: Bunlar önceki âyette zikredilen kişiler midir? Bu durumda "الذين يُؤْمِنُونَ بالغيب/***Gayba iman edenler"*** âyeti ile sıfatların birbirine atfı olur.[965] Ya da önceki âyette zikredilen kişilerin dışında onlar ehl-i kitaptan Müslüman olan kimseler midir? Bu durumda atıf müğâyerât (şahıs değişikliği) içindir. Yahut mübteda olup haberi kendisinden sonra gelen cümle midir?[966]

بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ/***Sana indirilene:*** Yani Kur'ân'a.

وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ/***Senden önce indirilenlere:*** Yani Tevrat'a, İncil'e ve onların dışında Allah'ın tüm kitaplarına inanırlar.

---

965 Genelde sıfat mevsûfa atfedilir. Ancak burada hem ma'tûfun aleyh hem ma'tûf sıfattır.

966 Bu durumda haberi "أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ/***İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır"*** cümlesidir.

أُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ {٥} إِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ {٦}

5. İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır. 6. Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا/***Kâfir olanlar:*** İman etmeyeceği kaderde yazılmış olan Ebû Cehil gibi kimseler hakkındadır. Her ne kadar "الَّذِينَ/ellezîne"deki lam-ı ta'rîf cins için ve lafız âmm olsa da kendisiyle özelde bazı kişiler (husûs) kastedilir. Şayet lam-ı ta'rîfin ahd için olduğu kabul edilirse o zaman âyet, kavmin ileri gelenlerine işaret eder. Bunların kim olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre kastedilenler, Kureyş kâfirlerinden Bedir savaşında öldürülen kimselerdir. Bir görüşe göre, kastedilen iki Yahudi; Huyey b. Ahtab (ö. 5/626) ve Ka'b b. el-Eşref'dir (ö. 3/624).

سَوَاءٌ/***Birdir:*** "إِنَّ/İnne"nin haberidir.

ءَأَنْذَرْتَهُمْ/***Eenzertehüm:*** "سَوَاءٌ/Birdir" lafzının fâilidir.[967] Zira "سَوَاءٌ/sevâün" kelimesi mastar konumundadır. Yahut "سَوَاءٌ/sevâün" lafzı mübteda, "ءَأَنْذَرْتَهُمْ/eenzertehüm" ifadesi onun haberidir ya da tersi ki daha güzel olan da budur.[968]

لَا يُؤْمِنُونَ/***İman etmezler:*** Bu yaklaşımlara göre, "لَا يُؤْمِنُونَ/lâ yü'minûne" ifadesi ya açıklama için yeni bir başlangıç cümlesi ya tekit içindir ya da haberden sonra[969] (ikinci) haberdir. Yahut (diğer bir takdire göre "لَا يُؤْمِنُونَ/lâ yü'minûne" ifadesinden önceki kısım)

---

967 "إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُسْتَوٍ عَلَيْهِمْ إِنْذَارُكَ وَعَدَمُهُ/***İnkâr edenleri uyarman da uyarmaman da birdir.***"

968 "ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ" ifadesi muahhar (geri bırakılmış) mübtedâ, "سَوَاءٌ/***birdir***" lafzı ise mukaddem (öne geçirilmiş) haber olur.

969 Bu durumda "الَّذِينَ كَفَرُوا" ifadesi "إِنَّ" nin ismi, "سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ" cümlesi haberi, "لَا يُؤْمِنُونَ" ifadesi ikinci haberi olur.

cümle-i i'tirâziyye,[970] "لَا يُؤْمِنُونَ/lâ yü'minûne" ifadesi haberdir. "أَأَنْذَرْتَهُمْ/Eenzertehüm" kelimesinde bulunan (ilk) hemze tesviye manası içindir, istifhâm manasından çıkmıştır.

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ
غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ {٧}

7. *Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır.*

خَتَمَ/***Mühürlemiştir:*** Bu ifade onların imandan yoksun olmalarının gerekçesini açıklamakta olup doğru yoldan saptırılmış olmalarından ibarettir. "Mühürleme" mecâz anlamdadır. Bir görüşe göre, hakiki anlamdadır. Kalp, dalâletin artması ile üzerine kapanıncaya kadar parmak parmak büzülen avuç gibidir. İlk görüş daha üstündür.

عَلٰى سَمْعِهِمْ/***Kulaklarını:*** "عَلٰى قُلُوبِهِمْ/***Kalplerini***" kelimesine ma'tuf olup burada durulur. Bir görüşe göre, vakıf "عَلٰى قُلُوبِهِمْ/***kalplerini***" ifadesindedir, "سَمْع/sem'" ifadesi kendisinden sonra[971] gelen yere râcidir. Allah Teâlâ'nın "وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ/***Allah kulağını ve kalbini mühürledi***"[972] âyetinden dolayı ilk görüş tercihe şayandır.

غِشَاوَةٌ/***Perde:*** İttifakla mecâz bir kullanımdır. Burada mecâzın Kur'ân'da olduğunu kabul etmeyenlerin aksine Kur'ân'da mecâzın bulunduğuna delil vardır. "سَمْع/işitme" kelimesi müfred gelmiştir. Zira aslen mastardır ve mastarlar çoğul yapılmaz.[973]

---

970 "سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ" kısmı tamamen cümle-i i'tiraziyye olur.

971 Dâru'z-Ziyâ baskısında "بَعْدَهُ" ifadesi olmamakla birlikte Şârika baskısında bu sözcük bulunmaktadır.

972 Câsiye 45/23.

973 Allah Teâlâ'nın "وَفِي اٰذَانِنَا وَقْرٌ/***Kulaklarımızda da bir ağırlık vardır***" âyeti buna örnektir. (Fussilet 41/5) Yine "رَجُلَانِ صَوْمٌ، وَرِجَالٌ صَوْمٌ/İki adam oruçludur ve adamlar oruçludur" denilir. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, II, 295.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ {٨}

8. İnsanlardan bazıları da vardır ki, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler ancak mü'min değildirler.

وَمِنَ النَّاسِ/**İnsanlardan:** Bu ifadedeki "ناس/nâs" kelimesinin aslı "أناس/ünâs" şeklindedir. Zira bu kelime "إنس/insanlık" kelimesinden türemiş olup topluluk ismidir. Lam-ı ta'rîf ile gelmesinden dolayı hafiflik için baştaki hemze hazfedilmiştir.

مَن يَقُولُ/**Diyen kimseler:** "مَن/Men" edatı, "النَّاسِ/en-nâs" kelimesinde bulanan lam-ı ta'rîf cins için olursa sıfatla nitelenmiş olur,[974] ahd için olduğunu kabul edersen "مَن/men" edatı, ism-i mevsûl olur. "يَقُولُ/Der" fiilinde bulunan zamir, "مَن/men" edatına uygun olarak müfred gelmiştir.

وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ/**Ancak mü'min değildirler:** Onlar münafıklardır. Başlarında Abdullah b. Übey b. Selûl'ün (ö. 9/631) bulunduğu, Müslüman olduklarını beyan edip inkârlarını gizlemekte olan Evs ve Hazrec'ten bir gruptu. Şimdi bu durumda olan kişiler zındık olarak isimlendirilmektedir. Onlar ahirette ebedi olarak cehennemdedirler. Dünyada ise zındık olduklarına dair açık bir delil bulunmuyorsa onların malları ve kanları konusunda hüküm tıpkı Müslümanlar gibidir. Şayet inançları konusunda (zındık olduklarına dair) iki adil şahit bulunursa Mâlik'e (ö. 179/795) göre tevbe etmesi istenmeden öldürülür. Şâfiî'ye göre ise tevbe etmesi istenir ve öldürülmez. Şayet "Nasıl onların 'آمَنَّا/**İnandık'** ifadesi fiil cümlesi, 'وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ/**Ancak mü'min değildirler'** ifadesi isim cümlesi olarak gelmiştir, bunun ona uyması gerekmez miydi?" denilirse, şöyle cevap verilir: Onların "وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ/**Ancak mü'min değildirler"** ifadesi onlarda imanın olmadığını ifade etme konusunda "وما امنوا/İman etmediler" demesinden daha tekitli ve beliğdir. Yine şayet "Niçin 'آمَنَّا/**İnandık'** ifadesi Allah ve ahiret günü ile mukayyet olarak,[975]

974 Takdiri şöyle olur: "ومن الناس ناس يقولون كذا/İnsanlar içinde 'şöyle şöyle diyen' insanlar vardır."

975 Onların Allah'a ve ahiret gününe inanıyor olarak ifade edilmeleri onların belirli şeylere inandıklarını gösterir ki bu da inançlarını mutlaklıktan çıkarıp mukayyet hâle getirir.

'وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ/***Ancak mü'min değildirler'*** ifadesi mutlak[976] olarak geldi" denilirse, şöyle cevap verilir: İki nedeni olabilir:

1. Takyîd (maksat olmakla birlikte); öncesindeki ifadenin[977] onların Allah'a ve ahiret gününe inanmadıklarına delâlet etmesinden dolayı "وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ/***Ancak mü'min değildirler"*** ifadesinde takyîd terk edilmiştir.

2. Mutlaklık; mutlak ifade onlarda imanın olmadığı konusunda daha geneldir. "يُخَادِعُونَ" ifadesi "sahtekâr kişinin fiilini yapıyorlar" demektir. Gizledikleri şeyin aksini izhâr ederek aldatmak istiyorlar. Bir görüşe göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i aldatıyorlar. İlk görüş daha kuvvetlidir.

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُواۚ وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَؕ {٩} فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌۙ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضاًۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌۙ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ {١٠}

9. Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışırlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar; bunun farkında değillerdir. 10. Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elim bir azap vardır.

وَمَا يُخَادِعُونَ إِلاَّ أَنفُسَهُم/*Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar:* İşlemiş oldukları fiilin kötü neticesi onlara dönecektir. "وَمَا يُخَادِعُونَ/Ve mâ yuhâdiûne" ifadesi anlam olarak daha beliğ olan ye harfinin üstünü ve elifsiz olarak "خدْع/aldatmak" kökünden "وَمَا يَخْدَعُونَ" şeklinde okunmuştur.[978] Zira "aldatmak istedi" anlamında "خَادَعَ/hâdea" fiili, "aldatma işini gerçekleştirdi" anlamında ise "خَدَعَ/hadea" fiili kullanılır.

---

976 Âyet mutlak olduğu için münafıkların hiçbir şeye inanmadıklarını ifade eder.

977 Konunun iyi anlaşılması için âyetin tümünü vermek gerekir: "وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ/***İnsanlardan bazıları da vardır ki, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' diyorlar ama mü'min değiller."*** (Bakara 2/8)

978 "وَمَا يَخْدَعُونَ اِلاَّ اَنْفُسَهُمْ" ifadesini Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr "وَمَا يُخَادِعُونَ إِلاَّ أَنفُسَهُم" şeklinde, diğerleri "وَمَا يَخْدَعُونَ" şeklinde okumuşlardır. Müfessir de "وَمَا يُخَادِعُونَ إِلاَّ أَنفُسَهُم" kıraatini esas alıp zikredilen açıklamaları yapmıştır. Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, II, 304.

وَمَا يَشْعُرُونَ/*Farkında değildirler:* Bu ifadenin ma'mûlü hazfedilmiştir. Yani "Kendilerini aldattıklarının farkında değildirler" demektir.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ/*Onların kablerinde bir hastalık vardır:* (Kalpte hastalık bulunmasının) korku ve onun benzerlerinden dolayı hissettikleri acı olarak hakiki anlamda, (kalbin kendisi değil, kötü düşünceleri olarak) şüphe veya haset anlamında mecâz olarak kullanılmış olması mümkündür.

فَزَادَهُمُ/*Allah arttırmıştır:* Bu, (onlar aleyhine) dua ve haber olabilir.

يُكَذِّبُونَ/*Yükezzibûn:* Şeddeli olarak "Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i (tasdik etmeyip) yalanlıyorlar" demektir. "يَكْذِبُونَ/Yekzibûne" şeklinde de şeddesiz okunmuş olup "Onlar 'İman ettik' sözüyle yalan söylüyorlar" demektir.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِۙ قَالُٓوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ
{١١} اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ{١٢}
وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ
السُّفَهَٓاءُ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ{١٣}

11. Onlara "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiği zaman, "Biz ancak ıslah edicileriz" derler. 12. Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir fakat anlamazlar. 13. Onlara "İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin" denildiği vakit "Biz hiç, beyinsizlerin iman ettikleri gibi iman eder miyiz!" derler. Bilin ki, beyinsiz ancak kendileridir fakat bunu bilmezler.

لَا تُفْسِدُوا/*Lâ tüfsidû:* İnkâr ederek, laf getirip götürerek, fitne çıkartarak ve bunların benzeri şeylerle ***"Fesat çıkarmayın"*** demektir.

إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ/**_Biz sadece insanların arasını düzelten kişileriz:_** Bu ifadeyle, onların "آمَنَّا/**_İnandık_**" sözlerindeki küfrü inkâr ediyor olmaları[979] ya da kendilerinin ıslah üzere (mü'minlerle kâfirlerin arasını düzeltici) olduklarına inanmaları mümkündür.

كَمَا آمَنَ النَّاسُ/**_İnsanların iman ettiği gibi:_** (İnsanlardan maksat) "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbıdır. "كَمَا/Kemâ" edatındaki kâfın teşbih veya gerekçelendirme için olması mümkündür. Diğer taraftan "كَمَا/kemâ" edatındaki "ما/mâ"nın "رُبَمَا/rubbemâ"daki "ما/mâ" gibi[980] (fiilin başına gelen) müheyyie kâffe ya da mastariyye[981] olması ihtimal dâhilindedir.

أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ/**_Biz hiç, beyinsizlerin iman ettikleri gibi iman eder miyiz!:_** Onların inkâr etmeleri ve iman etmeyi çirkin göstermeleri anlamındadır.

هُمُ السُّفَهَاءُ/**_Onlar beyinsizdirler:_** Onlara cevap olup beyinsizlik onlara yüklenmiştir.

هُمُ الْمُفْسِدُونَ/**_Onlar bozguncular dır:_**[982] Bu ifade de aynı şekildedir. Beyinsizlik ve bozgunculuğun onlara hasredildiğini ifade etmek için (söz konusu iki ifadeye) lam-ı ta'rîf gelmiş,[983] yine bu ifade, yeni bir başlangıç cümlesi olmayı ve muhâtabın dikkatini çekmeyi gerektiren "إِنَّ/inne" ve "أَلَا/elâ" ile tekit edilmiştir.[984]

---

979 Onlar iman etmedikleri hâlde "İman ettik" diyerek münafıklık yapmış yani küfre girmiş oluyorlardı. Şimdi bu sözleriyle daha önce söylemiş olduklarını bir kenara bırakıp kendilerinin sadece ıslah eden kişiler olduklarını söylemektedirler. Bu anlamda kendi küfürlerini inkâr etmiş oluyorlar.

980 رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ/**_İnkâr edenler zaman zaman, 'Keşke biz de Müslüman olsaydık' diye arzu ederler._**" (Hicr 15/2)

981 Şu âyet mastariyye için örnektir: "وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ/**_Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti._**" (Tevbe 9/25)

982 Bakara 2/12.

983 Zira söz konusu "الْمُفْسِدُونَ" veya "السُّفَهَاءُ" ifadeleri haber konumunda olup haberin marife gelmesi tekit ifade eder. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 63.

984 Burada yapılmış olan tekitle ilgili açıklamalar "أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ/**_Biz hiç, sefihlerin iman ettikleri gibi iman eder miyiz!_**" âyeti bağlamında yapılmış olmakla birlikte "أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ/**_Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir fakat anlamazlar_**" âyeti için de geçerlidir.

وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْۙ
قَالُٓوا اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ {١٤}

14. (Bu münafıklar) iman edenlerle karşılaştıklarında "İman ettik" derler. Kendi şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise "Biz asıl sizinle beraberiz, biz onlarla sadece alay ediyoruz" derler.

قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ/***"İman ettik" derler:*** Mü'minlerden korktukları için yalan söylediler.

وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْ/***Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında:*** Şeytanlardan maksat, küfrün önde gelenleridir. Bir görüşe göre, cinnî şeytanlardır ancak bu uzak bir ihtimaldir. Âyetteki "خلا/halâ" fiili, "اِلى/ ilâ" harfi cerri ile geçişli olur. Zira bu fiil, "yürüdüler veya gittiler ya da yaslandılar" anlamlarını içerir. Bir görüşe göre, âyette geçen "اِلى/ ilâ" harfi cerri, "مع/mea" anlamında yahut be harfi cerri anlamındadır. Münafıkların (şeytana hitâben söyledikleri) "اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ/***Biz sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz"*** sözü, mübalağa ve tekit için (mü'minlere hitâben söyledikleri) "آمَنَّا/***İnandık"*** sözlerinin aksine isim cümlesi olarak gelmiştir. Zira "آمَنَّا/***İnandık"*** ifadesi imanlarının değersizliğinden (diğer bir ifade ile tekidi hak etmediğinden) dolayı fiil cümlesi olarak gelmiştir.

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ {١٥} اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ
اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰىۖ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَد۪ينَ {١٦}

15. Gerçekte, Allah onlarla alay eder de azgınlıklarında şaşkın şaşkın dolaşmalarına süre tanır. 16. İşte onlar, hidayet karşılığı dalâleti satın alanlardır. Ama bu alışverişlerinden kâr edememişler; doğru yolu bulamamışlardır.

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ/***Allah da onlarla alay eder:*** Bu ifade ile ilgili üç görüş vardır: Allah Teâlâ'nın "وَمَكَرُواْ وَمَكَرَ اللّٰهُ/***Tuzak kurdular, Allah da onların***

tuzaklarına karşılık verdi"[985] âyetinde olduğu gibi cezaya, işlenen günahın ismi verilmiştir. Bir görüşe göre, "Onlara süre verir" anlamındadır. Bunun da delili "**وَيَمُدُّهُمْ/*Onlara süre tanır*"** ifadesidir. Bir görüşe göre, Allah'ın onlarla alay etmiş olduğunun kendilerine apaçık gözükeceği yer olan ahirette bu onlara yapılır. Nitekim Hadîd sûresinde "**قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا/*Onlara 'Arkanıza dönün de nur arayın!' denilir*"**[986] şeklinde geçmektedir.

وَيَمُدُّهُمْ/*Ve yemüddühüm:* (Onların günah ve küfürlerini) "Artırır" demektir. Bir görüşe göre, "Onlara süre verir" demektir. Âyetteki "**يَعْمَهُونَ/*Şaşkın şaşkın dolaşırlar...*"** kelimesi (kelimelerin açıklandığı bölümde) zikredilmişti.[987]

اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى/*Hidâyet karşılığında dalâleti satın aldılar:* Hidâyete ulaşma imkânları bulunduğu hâlde onu terk etmeleri ve dalâlete düşmeleri anlamındadır. Bu eşsiz bir mecaz kullanımdır.

فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ/*Ama bu alışverişlerinden kâr edememişlerdir:* Mecâz için terşîhdir,[988] alışverişi zikredince onun ardından gerçekleşen

---

985 Âl-i İmrân 3/154.

986 Hadîd 57/13.

987 Şârika baskısında bu kısım, "وقد ذكرنا يعمهون" şeklinde "ذكر" fiili çoğul geçmektedir. Zira müfessir, Kur'ân kavramlarını incelediği baş tarafta bu kelimenin anlamını açıklamıştır. Dâru'z-Ziyâ baskısında bu kısım "وقد ذكر يعمهون" şeklinde "ذكر" fiili müfret olarak geçmektedir. Abdullah Hâlidî'nin tahkîkinde "وقد ذكروا يعمهون" şeklinde söz konusu "ذكر" fiili çoğul gâib sîga iledir. Kanaatimizce en doğrusu Şârika baskısıdır.

988 Terşih, bir ifadeye kendi sayesinde edebî anlam yüklenen destekleyici öğe anlamında belâgat terimidir. Terşîhte bir lafzın başka bir lafzı edebî kullanıma hazırlaması, edebî bir anlam yüklenebilmesi için onu desteklemesi söz konusudur. Bundan dolayı terşîh müstakil bir sanat olmadığı gibi herhangi bir edebî sanatla da sınırlı değildir; istiâre, tevriye, tıbâk (tezat) gibi birçok edebî sanatı hazırlayıcı, destekleyici ve pekiştirici öğe biçiminde bulunur. Terşîhin istiare (mecaz) bağlamında kullanımına yukarıdaki âyet örnektir. "**أُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ/*İşte onlar, hidayet karşılığı dalâleti satın alanlar! Ama bu alışverişlerinden kâr edememişlerdir.*"** Burada satın alma (iştirâ) "değişme (istibdâl)" manasında istiâre-i asliyye şeklinde kullanılmış, bu asla uyarak "değiştiler (استبدلوا)" anlamında "satın aldılar (اشتروا)" istiâre-i tebeiyyesi gerçekleşmiş, müşebbeh bih olan "satın aldılar" ifadesini güçlendirmek için onunla ilgili bir terşîh kaydı mahiyetinde "ticaretleri kâr etmedi" ifadesi

kâr ve zararı zikretmiştir. Kazançsızlığı ticarete isnâd etmesi de mecazdır. Zira kâr veya zarar eden tüccardır.

وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ/***Doğru yolu bulamamışlardır:*** Bu alışverişte veya genel olarak da doğru yolda değillerdir. Zemahşerî (ö. 538/1144) dedi ki: Allah Teâlâ'nın "فَمَا رَبِحَت/**kâr edememişlerdir**" ifadesi bu alışverişte kârın olmadığını göstermiş,[989] yine "وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ/***doğru yolu bulamamışlardır***" ifadesi de ana sermayenin muhafaza edilemediğini ortaya koymuştur.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَاراً فَلَمَّا اَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ
اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ {١٧}

17. Onların (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) bir ateş yakan kimse misalidir. O ateş yanıp da etrafını her aydınlattığında Allah, hemen onların nurunu giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; (artık hiçbir şeyi) görmezler.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ/***Onların (münafıkların) durumu:*** "مَثَل/Mesel" kelimesi, onların durumu ve sıfatı anlamında ise kaf harfi teşbih içindir. Şayet bu kelime teşbih anlamında ise o zaman kaf harfi zâittir.

اسْتَوْقَدَ/***İstevkade:*** "Ateş yaktı" demektir. Bir görüşe göre, "استفعل" babının asıl kullanımından dolayı "ateş yakmayı istemek" anlamındadır.[990]

---

istiâreye ek olarak getirilmiştir. Geniş bilgi için bk. Kaçar, Halil İbrahim, "Terşih," *DİA,* İstanbul, 2011, XL, 526.

989 Bir işten kâr elde edilmemesi ana sermayanin tehlikede olduğunu bildirmez. Sonraki âyette ticarette en kötü durum olan ana malın da elden çıkmak üzere olduğu haber verilmiştir. Ayrıca bir tüccar kâr etmediği hâlde doğru yol üzerinde olabilir, ileride kâr etme ihtimali vardır. İşte bundan dolayı Allah Teâla"وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ/***Doğru yolda da değillerdir"*** sözü ile onların kâr etmedikleri gibi kaybedeceklerini bildirmiş, böylece anlam ve konu bütünlüğü sağlanmıştır.

990 Arapça'da "استفعال" bâbı hem "Bir şeyi yaptı" anlamında mazi hem de "Bir şeyi yapmak istedi" anlamında talep bildirir. Bundan dolayı müfessir her iki anlama da yer vermiştir.

فَلَمَّا أَضَاءَتْ/Felammâ edâet: "أَضَاءَتْ/Edâet" fiili müteaddi (geçişli) olduğu kabul edilirse "مَا حَوْلَهُ/mâ havlehû" kısmı mef'ûlün bih olur. Müteaddi olmazsa (geçişsiz kabul edilirse) "مَا/mâ" edatı zâid veya zarftır.[991]

ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ/Zeheballah bi-nûrihim: "أَذْهَبَهُ/Allah (onların) nurunu giderdi" demektir. Bu cümle,[992] hazfedilmiş bir ögenin yerine "لَمَّا/lemmâ"nın cevabıdır.[993] Takdiri "طُفِئَتْ النَّارُ/Ateşleri söndürüldü" şeklindedir.[994] Bu durumda "ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ/***Allah onların nurunu giderdi"*** ifadesi yeni bir başlangıç cümlesidir. "بِنُورِهِمْ/Bi-nûrihim" kelimesindeki "هم/hüm" zamiri (ateş yakan kimseye değil "مَثَلُهُمْ/***Onların (münafıkların) durumu"*** ifadesindeki) münafıklara râcidir.[995] Buradaki "الَّذِي/ellezî" ism-i mevsûlü müfred kabîlinden olur.[996] Tercihe şayan olan

991 Zira "أَضَاءَتِ النَّارُ بِنَفْسِهَا/Ateş kendi kendine parladı (aydınlandı)" ve "وَأَضَاءَتْ غَيْرَهَا/Ateş başkasını aydınlattı" denilir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, II, 314.

992 Bu ifadeden itibaren üç dört mısralık bölümde Dâru'z-Ziyâ baskısı ile Şârika baskısı arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Şârika baskısında söz konusu kısmın daha teferruatlı olduğu görülmektedir. Konunun anlaşılması bakımından Şârika baskısındaki ilgili kısma burada yer vermek istiyoruz:
و هذه الجملة جواب لَمّا فالضمير في نورهم عائد علي الذي و هو علي هذا بمعني الذين وحذف النون منه لغة و قيل جواب لَمّا محذوف تقديره: طفئت النار و ذهب الله بنورهم جملة مستأنفة, والضمير عائد علي المنافقين على هذا يكون الذي على بابه من الإفراد والأول ارجح والأرجح انه انما أعيد عليه ضمير الجماعة لأنه لم يقصد بالذي: واحد بعينه إنما المقصود التشبيه بمن استوقد نارا سواء كان واحدا أو جماعة.

993 Dâru'z-Ziyâ baskısında "وهذه الجملة جواب لمحذوف" şeklinde geçmekle birlikte bu ifade Abdullah Hâlidî'nin tahkik etmiş olduğu baskıda "وهذه الجملة جواب لما محذوف تقديره" şeklinde geçmektedir.

994 "فَلَمَّا اَضَاءَتْ" ifadesindeki "لَمَّا"nın cevabıyla ilgili iki durum söz konusudur: Birincisi "لَمَّا"nın cevabının "ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ" ifadesi olmasıdır. Yani asıl cevabı hazfedildikten sonra cevabı zâhiren "ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ" kısmı olmuştur. İkincisi ise yukarıda belirtildiği gibi cevabın hazfedilmiş olmasıdır. Hazif de hem sözün uzamaması hem de hazfedilmiş olan cümle dolaylı yönden cümlenin genel yapısından anlaşıldığı için yapılmıştır. Zira mahzûf, melfûz gibidir. Takdiri: "فلمّا أضاءَتْ طُفِئَتْ النار/O ateş yanıp da etrafını her aydınlattığında nurları söndürüldü" şeklindedir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 73.

995 Âyette "بنورهم/onların nûru" şeklinde nur kelimesi müfred getirilmiş, "بِأَنْوَارِهِمْ/Onların nurları" şeklinde çoğul getirilmemiştir. Zira amaç münafıkların bizzat kendilerini değil genel durumunu, ateşi tutuşturan kişiye teşbih etmektir.

996 Âyetin ilgili kısmı şöyledir: "مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَاراً/***Onların misali, ateş yakan kimsenin durumu gibidir"*** (Bakara 2/17) Burada iki ihtimal vardır. Birincisi: Arapçada müfret kelimelere gelen "الَّذِي" ism-i mevsûlü bazen cemi anlamına sahip "الذين" anlamında kullanılır. Şu âyette olduğu gibi: "وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا/***(Bâtıla) da-***

("بِنُورِهِمْ"kelimesindeki gibi) çoğul zamirin döndürülmesidir. Zira burada "الَّذِي/ellezî" ile bizzat tek bir şahıs kastedilmemiştir. Asıl kastedilen ister tek ister çoğul olsun, ateşi tutuşturan kimseye teşbihdir. Sonra müşebbehe[997] uyum için ("بِنُورِهِمْ/وَتَرَكَهُمْ/bi-nûrihim – ve terakehüm" kelimelerinde) çoğul zamir getirilmiştir. Zira onlar bir topluluktur. Şayet "Münafıkların, aydınlandıktan sonra karanlığa bürünen ateş sahibine benzetilme yönü nedir?" denilirse, şöyle cevap verilir: Buradaki benzetmenin üç yönü vardır:

Birincisi: İman etmiş olma iddiası ile onların dünyadaki menfaatleri ateşe benzer. Yine ahiretteki azapları ondan (nurdan) sonraki karanlığa benzer.

İkincisi: Onların küfürlerini gizlemeleri nûr gibi; ondan sonraki rezillikleri karanlık gibidir.

Üçüncüsü: Bu benzetme onlardan iman edip sonra kâfir olanlar hakkındadır. İman etmesi nûr, ondan sonraki küfrü karanlıktır. Allah Teâlâ'nın "ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا/***(Bu davranışlarının) sebebi şudur: İnandılar sonra inkâr ettiler***"[998] âyeti bunu destekler. Şayet "Niçin 'ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ/***Allah onların nurunu giderdi***' dedi de Allah Teâlâ'nın 'فَلَمَّا أَضَاءَتْ/***O ateş yanıp da her aydınlattığında***' ifadesine müşâkele (uyum) için 'ذَهَبَ اللهُ بِضَوْئِهِمْ/***Allah aydınlıklarını giderdi***' demedi?"[999] denilirse, şöyle cevap verilir: Nûrun giderilmesi daha beliğdir. Çünkü bu, "ضَوْء/aydınlık" kelimesinin aksine çoğun ve azın (yani aydınlığının tümünün)

lanlar gibi siz de (bâtıla) daldınız. " (Tevbe 9/69) İkincisi: "الَّذِي" ism-i mevsûlü ile tutuşturan kişinin bizzat kendisi değil de ateş yakanların cinsi kastedilmiştir. Çünkü münafıkların bizzat kendileri, ateş yakan kimsenin bizzat kendisine benzetilmemiştir ki bundan topluluğun tek bir kişiye teşbihi gerekmiş olsun. Burada münafıkların kıssası ateş yakanın kıssasına benzetilmiştir. Dolayısıyla "بِنُورِهِمْ" kelimesindeki zamirin cemi gelmesi yerinde olmuştur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, II, 313; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 212.

997 Teşbihin dört unsuru vardır: Müşebbeh, müşebbehün bih, teşbih edatı, vech-i şebeh. Örnek: "انت كالشمس في الضياء/Sen parlaklıkta güneş gibisin."

998 Münâfikûn 63/3.

999 Dâru'z-Ziyâ baskısında "ذَهَبَ اللهُ بِضَوْئِهِم" şeklinde geçmekle birlikte Abdullah Hâlidî'nin tahkik etmiş olduğu baskıda bu ifade "أذهب الله نورهم" şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce Dâru'z-Ziyâ baskısı daha doğrudur.

giderilmesidir. "ضَوْء/Aydınlık" ise özellikle aydınlığın çoğu için kullanılır (bu kelimeyi kullansaydı hâliyle az da olsa ışıkları yani nurları kalmış olurdu).[1000]

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ {١٨}

18. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Hakka dönmezler.

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ/***Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler:*** Bu ifade ile münafıkların kastedilmesi muhtemel olup "Ateşi yakan kişi" müşebbehün bihim'dir (onların benzetildiği kişidir).[1001] Buradaki sıfatlar mecâz olup onların işitme, görme ve konuşma özelliklerinden faydalanmadıkları anlamındadır. Kastedilen, duyu organlarının kaybedilmiş olması değildir.

فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ/***Onlar hakka dönmezler:*** Bu ifade ile münafıklar kastediliyorsa "Onlar hidayete dönmezler" anlamındadır. Şayet bu ifade ile cehennem ashâbı kastediliyorsa "Onlar karanlık içerisinde bocalar dururlar ne dönerler ne de doğru yolu bulabilirler" anlamındadır.

1000 Onlar ateş yakmış olmalarına rağmen niçin "Aydınlıklarını giderdi" demedi de "Nurlarını giderdi" dedi? Öncelikle "ضَوْء/aydınlık" ile "نُور/nûr" arasındaki farka değinmek gerekir. Allah Teâla âyette "هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا/***O'dur ki güneşi bir aydınlık yaptı, ay'ı da bir nûr kıldı"*** buyurur. Aydınlık, nûrdan daha güçlüdür. Aydınlık kendisine ait ışınlarla gelir. Güneş aydınlığın kendisidir. Ay, ışıkla (aydınlıkla) karşılaşır ve nûrunu aksettirir ve biz güneş doğmadan kâinatta nûru görürüz. Ancak aydınlık, güneş doğduktan sonra olur. Şayet Allah Teâla onların "ذَهَبَ اللهُ بِضَوْئِهِمْ/*Allah aydınlıklarını giderdi"* deseydi "nûrun yansımalarını giderdi ancak aydınlıkları kaldı" anlamında olurdu. Ancak Allah Teâla "ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ/***Allah onların nurunu giderdi"*** diyerek hem aydınlıklarının hem nûrlarının giderildiğini ifade etmiş oldu. Zira nûrun olmadığı yerde aydınlıktan bahsetmek mümkün değildir. Bu göstermektedir ki münafıkların kalpleri tamamen karanlığa gark olmuştur. Bundan dolayı söz konusu kısımdan sonra Allah Teâla "وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ/***Onları karanlıklar içinde bıraktı, artık görmezler"*** (Bakara 2/17) buyurmuştur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, II, 314.

1001 Âyette müşebbeh, münafıklardır. Ateşi tutuşturan kişi ile münafıklar şu yönleriyle birbirlerine benzerler. Birincisi: Ateşi tutuşturan kimse onunla kendisine saldıracak yırtıcı hayvan, haşerat gibi zararlı şeyleri kovar. Ateş sönünce zararlı şeylere açık hâle gelir. Münafık da Müslüman olmakla kendi canını korur, küfürle birlikte kaybeder. İkincisi: Ateşi yakan onunla yolunu bulur, o sönünce yolunu kaybeder. Münafık da İslâm'la hidâyete erer. Ondan ayrılınca yolunu kaybedip küfür ve dalâlete düşer.

اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَٓاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌۚ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فٖٓي اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِؕ وَاللّٰهُ مُحٖيطٌ بِالْكَافِرٖينَ {١٩}

19. Yahut (onların durumu) gökten sağanak hâlinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve şimşek bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. O münafıklar yıldırımlardan dolayı ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Hâlbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.

أَوْ كَصَيِّبٍ/*Yahut (onların durumu), gökten sağanak hâlinde boşanan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir:* Bu, ateşi tutuşturan kişiye atıftır. "أَوْ كَصَيِّبٍ/Ev ke-sayyibin" ifadesinin takdiri "Sağanak yağmura tutulmuş kişi gibi" şeklindedir. Buradaki "أَوْ/ev" tenvî'/çeşitlilik içindir (münafıkların durumu ya ateş yakan kimsenin durumuna ya da sağanak yağmura yakalanmış kimsenin durumuna benzer). Zira bu, Allah'ın münafıklar için getirdiği başka bir misaldir. "صَيِّبٍ/Sayyib" kelimesi yağmur demek olup aslı "صَيْوِبٌ/sayvib" şeklinde "فَعِيل/faîl" veznindedir. Bu kelime, "صَابَ - يَصُوب/Yağmur sağanak yağdı" sözünden türemiştir.

Allah Teâlâ'nın "مِنَ السَّمَاءِ/***semadan***" ifadesinde yağışın kuvvetine ve akışının şiddetine işaret vardır.[1002] İbn Mes'ûd (ö. 32/652) dedi ki: Münafıklardan iki adam müşriklere kaçmıştı. Onlar bu yağmura yakalandılar. Helak olacakalarına kesin gözüyle bakıyorlardı. İman etmeye kesin karar verip Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e döndüler. İyi birer Müslüman oldular. Allah Teâlâ da o ikisine indirdiği şeyi münafıklar için bir örnek olarak verdi. Bir görüşe göre âyet, münafıkların dindeki bocalamaları ve içlerinde bulunan korkuları; içerisinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek bulunan yağmura tutulmuş kişiye benzetilme anlamındadır. Bu durumda o kişi yolunu kaybetmiş ve kendisinin yok olacağından korkmuştur. Bu genel bir teşbihtir. Bir görüşe

1002 Zira buradaki "السَّمَاء" kelimesi marife gelmiş, böylelikle onun belli bir semâ olduğu ve yağmurun bir ufuktan sağanak olarak yeryüzüne boşaldığı ifade edilmiştir. Bk. Zemahşerî, *Keşşaf,* I, 82.

göre, bu detaylı bir teşbihtir. Yağmur, Kur'ân veya İslâm'a misaldir.[1003] Karanlıklar, Kur'ân'daki münafıklara zor gelen şeylere misaldir. Gök gürültüsü, Kur'ân'daki tehdit ve onlar için yapılan azara misaldir. Şimşek, Kur'ân'daki apaçık delillere misaldir.

Şayet "Niçin 'رَعْدٌ/gök gürültüsü' ve 'بَرْقٌ/şimşek' kelimeleri müfret geldi de 'ظُلُمَاتٌ/karanlıklar' kelimesi gibi çoğul gelmedi?" denilirse, şöyle cevap verilir: "Gök gürlemesi ve şimşek iki mastardır, mastarlar da çoğul yapılmaz. Yine ikisinin isim olma ihtimali de vardır, çoğul yapılmamıştır. Zira her ikisinin de aslı mastardır.

يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِم مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ/*O münafıklar yıldırımlardan dolayı ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar:* Buradaki "مِّنَ الصَّوَاعِقِ" ifadesi "Yıldırımlardan dolayı" demektir. "İbn Mes'ûd (ö. 32/652) dedi ki: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in meclisinde Kur'ân'ı dinlememek için parmaklarını kulaklarına tıkıyorlardı." Buna göre bu ifade, münafıklar hakkında hakiki anlamdadır. Yine buna göre yıldırımlar, Kur'ân'da hoşlarına gitmeyen şeyler, ölüm ise kendisinden korktukları şey olup her ikisi de mecaz bir kullanımdır. Bir görüşe göre, buradaki zamir müşebbehün bihim olan yağmura tutulan kişiye râcidir. Onlar için bu hakiki anlamdadır. Buna göre yıldırımlar hakiki anlamda olur. Yıldırım, gök gürültüsünün şiddetinden ve ateşten bir parçanın düşmesinden dolayı yağmur ile olan şeydir. Ölüm de hakiki anlamdadır. Bir görüşe göre, buradaki zamir münafıklara dönmektedir. Burada münafıklar, sağanak yağmur ve gök gürültüsünden korkup da parmaklarını kulaklarına tıkayan kişiye benzetilmiştir.

Şayet "Kulağa tıkanan parmak uçları iken, niçin 'Parmak uçları demedi' de parmaklarını dedi?" denilirse, şöyle cevap verilir: Parmakların zikredilmesi daha beliğdir. Çünkü parmaklar, parmak uçlarından daha büyüktür. Bundan dolayı kulağa, özellikle işaret parmağı tıkanmasına rağmen parmaklar şeklinde çoğul gelmiştir.

1003 Nasıl ki toprak yağmurla hayat buluyorsa kalpler de Kur'ân ve İslâm ile hayat bulur.

وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ/*Allah, kâfirleri tamamen kuşatmıştır:* Onlar Allah'tan kurtulamazlar.[1004] Bilakis kâfirler, Allah Teâlâ'nın boyunduruğu altında olup Allah onları cezalandırmaya kâdirdir.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَٓا اَضَٓاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَٓا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُواۜ
وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ {٢٠}

20. (O esnada) şimşek neredeyse gözlerini alacak... Onlar için etrafı aydınlatınca orada birazcık yürürler, karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar. Allah dileseydi elbette onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ/*Gözlerini alacak:* Bu ifadedeki zamir yağmura tutulmuş kişilere dönerse onlar, Allah'ın kendilerini benzetmiş olduğu münafıklardır. Mana bakımından da bu açıktır. Münafıklara dönerse iki yönüyle kendisine şimşek isabet eden kişiye bir benzetmedir.

Birincisi: Şimşeğin etrafı aydınlatması gibi neredeyse Kur'ân'ın delilleri, onlar tarafından apaçık görülür. Daha önce geçtiği gibi bu, delillerin şimşeğe benzetilmesi bakımından uygundur.

İkincisi: Onların benzetilmiş olduğu yağmura tutulmuş kimsenin gözlerini şimşeğin alması gibi neredeyse onları Kur'ân'ın azar ve tehdidi alıp götürür.

كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ/*Önlerini her aydınlattığında onun ışığında yürürler:* Bu ifadedeki zamir yağmura tutulmuş kişilere dönerse anlam şöyledir: "Şimşeğin ışığı onlar tarafından görüldüğünde onun ışığı ile yürürler." Eğer zamir münafıklara dönerse anlam şöyle olur: "Onları imana yaklaştıracak olan hak, onlar tarafından görülür."

وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا/*Karanlık çökünce dikilip kalırlar:* Bu ifadedeki zamir yağmura tutulmuş kişilere dönerse anlam şöyledir: "Onların ışığı

1004 Şöyle de anlaşılabilir: Dünyadaki azabından kurtulamazlar.

kaybolduğunda şaşkınlık içerisinde çakılır kalırlar, yolu da bilemezler." Eğer zamir münafıklara dönerse anlam şöyle olur: "İman adına onlar tarafından görülmüş şey onlardan uzaklaştığında küfürlerinde ısrar ederler." Bir görüşe göre anlam şöyledir: "Dünyalık işleri iyi gittiğinde 'Bu mübarek bir dindir' derler." Bu, ışığın misalidir. Onların başına bir zorluk ve musibet geldiğinde dini kınayıp alay ederler. Bu da karanlığın misalidir.

Şayet "Neden aydınlık sözcüğü ile birlikte 'كُلَّمَا/her ne zaman' ifadesi ('كُلَّمَا أَضَاءَ/***her aydınlattığında'*** şeklinde), karanlıkla birlikte de "إِذَا/dığında" ifadesi ('وَإِذَا أَظْلَمَ/***Karanlık çökünce'*** şeklinde) kullanıldı?" denilirse, şöyle cevap verilir: "Onlar yürümek için çok istekli olduklarından 'أَضَاءَ/edâe' ile birlikte 'كُلَّمَا/küllemâ' edatı zikredildi. Zira bu edat tekrar ve çokluk bildirir."

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ/*Allah dileseydi elbette onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi:* Buradaki zamir şayet yağmura tutulmuş kişilere dönerse anlam şöyledir: "Allah isteseydi gök gürültüsü ile kulaklarını sağır, şimşekle gözlerini kör ederdi." Münafıklara dönerse anlam şöyle olur: "Allah dileseydi onları azaba ve rezilliğe düşürürdü." Bundan dolayı ifade "onların kulaklarının sağır, gözlerinin kör edilmesi" şeklinde geldi. Buradaki "لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ/***Kulaklarını sağır ederdi"*** ifadesindeki be harfi cerri tıpkı "ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ/***Allah onların nurunu giderdi"*** âyetinde olduğu gibi "ذَهَبَ/zehebe" fiilini müteaddi yapmak için gelmiştir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ وَالَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ {٢١}

21. Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, böylece (Allah'ın azabından) sakınasınız.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ/*Ey insanlar!:* Allah Teâlâ (bundan önceki âyetlerde) din konusunda insanların farklı olduklarını arz ederken üç grubu; mü'minleri,

kâfirleri ve münafıkları zikretmişti.[1005] Bu ifadeleri, insanların tümünü Allah'a kulluk etmeye davet izledi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, tüm insanlara elçi olarak gönderildiğinden söz konusu davet de genel olarak herkes için geldi. Zira "اعْبُدُوا رَبَّكُمُ/**Rabbinize kulluk edin**" ifadesine, tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'a iman, Allah'ın varlığı ve birliğini ikrar, Allah'a itaat, inkâr eden kişiye iman etmesi gerektiğini emretme, müşrik olan kişiye Allah'ın varlığı ve birliğini kabulü emretme ve mü'min olan kişiye de Allah'a itaati emretme girer.

Âyetteki "لَعَلَّكُمْ/leallekûm" lafzı, "خَلَقَكُمْ/***Sizi yaratan***" ifadesine taalluk eder. Tıpkı "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ/***Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım***"[1006] âyetinde olduğu gibi "Allah Teâlâ, sizi (azabından) sakınasınız diye yarattı" demektir. Ya da cümlenin anlamından dolayı mukadder bir fiile taalluk eder. Yani "Sizi Allah'a kulluk etmeye davet ettim umulur ki (Allah'ın azabından) sakınırsınız" demektir. Bu, daha güzeldir. Bir görüşe göre, "اعْبُدُوا/***Kulluk edin***" cümlesine taalluk eder. Bu zayıf bir görüştür. Şayet "لَعَلَّ/lealle" beklenti için olsa Arap dilinin gerektirdiği üzere onun te'vili insanlar ve cinler hakkında olurdu.[1007] Şayet gerekçelendirme (كي/için) veya

1005 Zira Bakara sûresinin başındaki hurûf-ı mukatta sonrasındaki dört âyet mü'minler, akabindeki iki âyet kâfirler, sonrasındaki on üç âyet münafıklar hakkındadır.

1006 Zâriyât 51/56.

1007 Bu konuyu burada izah etmek gerekir: 1. "لَعَلَّ" kelimesi beklenti (teracci) ifade edebilir. Örneğin; kişi "لَعَلَّ زَيْدًا يُكْرِمُنِي/Umulur ki Zeyd bana ikram eder" dediğinde burada bunu söyleyen kişinin Zeyd'den bir beklentisi (teracci) olduğu anlamına gelir. İnsan için düşünüldüğünde bu mümkündür. Zira insan gelecekte bu beklentisinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini tam olarak bilemez. Zira bu gaybî bir meseledir. Ancak aynı edatı Allah Teâlâ kullandığında Allah'ın o iş hakkında bir beklenti ve umuda kapılması söz konusu olmadığından bunu insanların kullandığı gibi hakiki anlamda kullanmamıştır. Zira beklenti (teracci) gelecekte bir şey bilinmediğinde söz konusu olur. Örneğin; Allah Teâlâ'nın "لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ/***Belki de kıyamet yakındır***" (Şûrâ 42/17) âyetinde Allah Teâlâ'nın bunu söyleyen zât olarak kıyamet saatini bilmemesi mümkün değildir. İşte burada beklenti içerisinde olma, gelecekte bir şeyin gerçekleşeceğini bekleme kullar için söz konusudur. Bu ifadeye benzer bir cümleyi bir kişi kursa, mesela, "Belki de Ahmet'in gelmesi yakındır" dese burada bunu söyleyen kişinin Ahmet'in gelmesini beklediği ve umduğu anlaşılır. Allah Teâlâ, gaybı ve o anı bildiği için "لَعَلَّ"nin manası kullara yönelik beklenti için olur. Yine şu âyet örnek verilebilir: "لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى/***Belki o, aklını başına alır veya korkar.***" (Tâhâ 20/44) Bunun aslında anlamı (Hz. Musa ve kardeşine hitaben) "Firavun'un

mükârebe (yaklaşma) için olsa bunda hiçbir sorun yoktur. Burada en kuvvetlisi “عسي/asâ” edatına benzer şekilde bir durumun yaklaştığını ifade için olmasıdır. Bunu Allah Teâlâ söylediğinde de bunun anlamı, kulları umutlandırmaktır. Allah kelamında geçtiği yerlerde de “لَعَلَّ/lealle” hakkındaki görüş böyledir.

اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشاً وَالسَّمَاءَ بِنَاءًۖ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْۚ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَاداً وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ {٢٢}

22. O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir yapı kılmıştır. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile eşler koşmayın.

الأَرْضَ فِرَاشاً/***Yeri bir döşek (yaptı):*** Yer, döşek gibi insanların üzerinde oturması ve uyumasından dolayı döşeğe benzetilmiş olup mecâzî bir kullanımdır.

وَالسَّمَاءَ بِنَاء/***Göğü de (kubbemsi) bir yapı kılmıştır.*** Bu da aynı şekildedir.

مِنَ الثَّمَرَاتِ/***Mahsüllerden:*** Burada geçen “مِن/min” harfi cerri kısmilik[1008] veya cinsi beyan içindir. Zira mahsüller; meyve ve benzeri yenilen her şeydir.

---

iman etmesini umarak bu beklenti içinde ona gidin. Sonrasında Allah işin nereye varacağını, onun iman edip etmeyeceğini bilmektedir” şeklindedir. (Geniş bilgi için bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, II, 334) Yine “لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” âyetinde de her ne kadar ifade Allah Teâlâ'ya aitse de “Allah'ın, kullarının takvasını ümit etmesi” mümkün değildir. 2. “لَعَلَّ” beklenti ile birlikte kesin bir bilgi ifade edebilir: “وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ/***Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.***” (A'râf 7/204) Burada Allah Teâlâ'nın kullarına ümit vermiş olması kesin vaat yerine geçer. Öyleyse burada kullara bakan yönüyle beklenti (teracci), Allah'a bakan yönüye kesin bir vaat ifade ettiği söylenebilir.

1008 Buna göre anlam şöyledir: Gökten suyun bir kısmını indirdik ve böylelikle o suyla meyvelerin bazılarını çıkardık ki bu sizin rızkınızın bir kısmı olsun. Zira Allah Teâlâ, bütün suyu gökten indirmemiş, bütün meyveleri yağmurla çıkarmamıştır. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 94.

فَأَخْرَجَ بِهِ/***Onunla çıkardı:*** Be harfi cerri sebebiyye içindir. Tıpkı senin "كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ/Kalemle yazdım" kullanımında olduğu gibi. Zira su, Allah Teâlâ'nın kudreti ile mahsüllerin çıkmasına vesiledir.

فَلَا تَجْعَلُوا/***Koşmayın:*** "لا/Lâ" nehiy (koşmayın) veya nefiy (koşmazsınız) anlamındadır, bu fiil, "اعْبُدُوا/***Kulluk edin"*** emrinin cevabındaki fe'den sonra gizli bir "أن/en" ile mansup kılınmıştır. İlk görüş daha kuvvetlidir.

أَنْدَادًا/***Eşler:*** Bununla kastedilen, Allah Teâlâ ile birlikte ortak koşulan mabutlardır.

وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ/***Bildiğiniz hâlde:*** Bu ifadenin mef'ûlü, mübâlağa ve belâgat için hazfedilmiştir. Yani "Size zikredilen delillerle O'nun varlığını ve birliğini bildiğiniz hâlde... (ortaklar koşmayın)" demektir. Burada Hakkı bildikten sonra onların inkâr etmelerinin ne kadar çirkin olduğu da açıklanmıştır. Allah Teâlâ'nın "فَلَا تَجْعَلُوا/***Kılmayın"*** ifadesi öncesinde geçen delillere taalluk eder.[1009] Yine "اعْبُدُوا/***İbadet edin"*** ifadesine de taaluk etmesi muhtemeldir.[1010] İlki daha kuvvetlidir.

Üç incelik:

Birincisi: Bu âyet insanları iki yolla Allah'a kulluğa daveti içermektedir:

İlki: Hem insanların yaratılışındaki hem de göklerin ve yerin, yağmurun ve mahsüllerin yaratılışındaki delilleri ortaya koymak suretiyle.

Diğeri: Allah'ın onlar üzerindeki haklarını ve onlara vermiş olduğu nimetleri zikretmesi güzel bir inceliktir. Öncelikle onlara olan rubûbiyyetini, ardından onlar ve ataları için yaratmış olduğu şeyleri zikretmiştir. Zira yaratan kulluk edilmeyi hak eder. Sonra Allah'ın onlara; yeri döşek, semayı (kubbemsi) bir yapı kılması, yağmuru indirmesi ve

---

1009 Yani Allah size öylesine açık olan deliller yaratmıştır ki, o hâlde O'na ortaklar koşmayın. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, II, 344.

1010 Buna göre anlam şöyledir: İbadet edin de O'na eşler koşmayın. Çünkü ibadetin aslı ve temeli tevhiddir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, II, 344.

mahsülleri çıkarması ve benzeri vermiş olduğu nimetleri zikretmiştir. Zira nimet veren zât, kulluk edilmeyi ve şükredilmeyi hak eder. Allah Teâlâ'nın "جَعَلَ لَكُمُ/*Sizin için kıldı*" ve "رِزْقاً لَّكُمْ/*Size rızık olsun diye*" âyetine bak, incelik ve eşsiz bir hitap içerisinde bunların insanlara tahsis edildiğini sana gösteriyor.[1011]

İkincisi: Bu âyetle gözetilen en büyük gaye, âyetin sonunda yer alan " فَلاَ تَجْعَلُواْ لِلّهِ"أَندَاداً/***Allah'a eşler koşmayın***" ifadesinden dolayı Allah'ın dışında kulluk edilenlerin terk edilmesi ve O'nun varlığını ve birliğini ikrar emridir. O da bizim ifademizle şöyle tercüme edilir: "لا إله إلّا الله/Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." Bu emir, temeli tevhîd ve "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur" sözü olan İslâm dinine girmeyi gerektirmektedir.

Üçüncüsü: Kur'ân'da yaratılmışlardan bahsedilmesi, yer ve gökler, hayvan ve bitki, rüzgâr ve yağmur, güneş ve ay, gece ve gündüz hakkında ibret almaya dikkat çekilmesi sık sık tekrar edilir.

İşte bu da insan aklını şu on hakikati idrak etmeye sevk eder:

Allah mevcuttur. Zira sanat, hiç şüphesiz ustaya işaret eder.

O birdir, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Çünkü tek yaratıcı ancak O'dur. "أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لاَّ يَخْلُقُ أَفَلا تَذَكَّرُونَ/***Yaratan hiç yaratamayana benzer mi? Hiç düşünmüyor musunuz?***"[1012]

O Hay'dır (ezeli ve ebedi bir hayatla diri olan), her şeye kâdirdir, her şeyi bilendir, her şeyi yapmayı dileyendir. Bu dört sıfat eşsiz yaratıcının şartlarındandır. Şöyle ki: Bu sıfatlardan birisi dahi olmayan kişiden sanat ortaya çıkmaz.

1011 Son cümle Dârü'z-Ziyâ baskısında "يدلك على ذلك لتخصيصه ذلك بهم في ملاطفة وخطاب بديع" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "يدلك على ذلك لتخصيصه ذلك بهم فما اجملها من ملاطفة وخطاب بديع" şeklinde geçmektedir. Tercüme Dârü'z-Ziyâ baskısına göre yapılmıştır.

1012 Nahl 16/17.

O ezelidir (evveli yoktur). Zira sonradan olan şeyleri eşsiz şekilde var edendir. Meydana gelme bakımında onlar gibi olması mümkün değildir.

O bakidir, ebedidir. Zira ezeli olduğu kesin olan şeyin yok olması mümkün değildir.

O Hakîm'dir. Hikmetinin izleri mahlûkatının mükemmelliğinde ve saltanatının yönetiminde gözükür.

O Rahîm'dir. Zira yaratmış olduğu her şeyin Âdemoğluna bir faydası vardır. Göklerde ve yerde olan her şeyi ona müsahhar kılmıştır.

Kur'ân'da delil gösterme tarzında yaratılmışlardan söz eden çoğu âyet Allah Teâlâ'nın varlığı veya birliğine dairdir.

Şayet "Allah Teâlâ tüm insanlara takvayı emretmekle birlikte neden 'لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ/***Takvaya eresiniz'*** sözüyle öncekiler hitaba dâhil edilmeyerek hitabı bu âyete muhâtap olanlarla sınırlandırmıştır?" denilirse, şöyle cevap verilir: Mana yönüyle muhataplarla sınırlandırmamıştır. Ancak tağlîb kuralı gereği lafzen gaip şahıs yerine muhataplar önplana çıkarılmıştır. Kastedilen ise tüm insanlardır.

Şayet: "Allah Teâlâ'nın 'اعْبُدُوا/***İbadet edin'*** sözüne uygun olarak 'لَعَلَّكُمْ تعبدون/***İbadet edesiniz'*** denilmesi gerekmez miydi?" denilirse, şöyle cevap verilir: Hiç şüphesiz takva ibadetlerin gayesi ve kemâlidir. Allah Teâlâ'nın "لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ/***Takvaya eresiniz"*** sözü daha beliğ ve kalplerde daha tesirlidir.

وَاِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖۖ
وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {٢٣}

23. Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan başka şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.

وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا/***Şayet indirdiğimiz Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa:*** Bu ifade Nebimiz, Efendimiz, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kur'ân'ı Allah katından getirmiş olduğuna dair delil ortaya koyarak onun nübüvvetini ispat etmektedir. Ulûhiyyetin ispatı önce zikredilince onu nübüvvetin ispatı izlemiştir. Şayet "Bilindiği üzere onlar hem şüphe hem de yalanlama içinde iken nasıl 'وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ/***Şayet Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa…***' dedi?" denilirse, şöyle cevap verilir: Bu durum kadar açık delilleri bulunan bir konuda akıl sahibi kişilerin şüpheden uzak olduğuna işaret etmek için "إِن/şayet" edatını zikretmiştir. Özetle, söz konusu meselede akıl sahibi kişilere göre çirkinlik ve şüpheye yer olmadığı için ihtimal ve beklenti/tevakku harfi getirilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "لَا رَيْبَ فِيهِ/***Onda hiçbir şüphe yoktur.***"[1013]

عَلَى عَبْدِنَا/***Kulumuza:*** Kastedilen, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir.

Kulluk iki yönlüdür:

Genel: Mülk (kölelik) anlamında olan.

Özel: Kendisiyle şeref ve özel bir durumun kastedildiği anlam.[1014] Kulların en şerefli sıfatlarından biridir.

1013 Bakara 2/2.

1014 Kur'ân'da kul sözcüğünün Allah'a veya O'na dönen bir zamire birleşiyor olması kulluğun onur ve şerefini bildirir. Zira Allah Teâlâ insanı kendisine kulluk yapabilecek bir fıtratta yaratmış ve kendisine kulluk yapma imkânını kula bahşetmiştir. Yukarıda zikredilen âyette olduğu gibi birçok yerde de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "kulum" diye hitap etmesi Hz. Peygamber'in, Allah Teâlâ katında ayrı bir değer ve öneme sahip olduğunu gösterir. Ayrıca bu hitap, kulluğun da sadece Allah Teâlâ'ya yapılması ve O'nun dışında hiçbir varlığa kulluk yapılmaması gerektiğini ifade eder. Örnek âyet: "سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا/***Bir kısım âyetlerimizi kendisine göstermek için, kulunu bir gece Mescid-i Harâm'dan, çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren O Allah'ın şanı yücedir!*** " (İsrâ 17/1)

Şu mısraları söyleyene de maşallah!

"Bana sadece 'Onun kulu' diye seslenin.
Zira bu en şereflisidir benim isimlerimin."

فَأْتُوا بِسُورَةٍ/Haydi onun gibi bir sûre getirin: Bu ifade emir olup bununla onları acze düşürme kastedilir.

مِن مِّثْلِهِ/Onun benzerini: Buradaki zamir (ه) öncesinde geçen "نَزَّلْنَا/ **İndirdik"** ifadesindeki zamire râcidir ki o da Kur'ân'dır (yani "Kur'ân'ın benzerini getirin" demektir). "مِن/min": Cinsi beyan içindir. Bir görüşe göre, zamir Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e döner. Buna göre, "من/min" ibtidâ-i gâye içindir. Anlamı "Onun gibi bir insandan başlayarak"[1015] olur. Hem Yunus[1016] ve Hûd[1017] sûresindeki âyetlerdeki zamirin râci olduğu yer belli olduğundan hem de "Fesâhat, ihtiva ettiği ilimler, harika hikmetler ve apaçık deliller yönüyle onun bir benzerini getirin" anlamından dolayı ilk görüş (Kur'ân'ın bir benzerini getirin görüşü) tercihe şayan olandır.

شُهَدَاءكُم/Şahitlerinizi: "İlahlarınızı veya yardımcılarınızı yahut sizin lehinize hüküm verecek kimseleri" demektir.

مِن دُونِ اللهِ/Min dûnillahi: "Allah'ın dışında" demektir. Bir görüşe göre "دُونِ/dûn" lafzı, "دني/düşük" kökünden gelmekte olup hakîr demektir.[1018] Bu da kelimedeki harflerin çevrilmesi ile olmuştur.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ {٢٤}

1015 "Siz bu sûre oluşturma işini Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* gibi okuma-yazma bilmeyen bir insandan başlayarak yapın" demektir.

1016 "قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ /***De ki: Onun benzeri bir sûre getirin."*** (Hûd, 10/38)

1017 "أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"/***Yoksa 'Kur'ân'ı uydurdu' mu diyorlar? De ki: Öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sûre getirin; eğer doğru iseniz Allah'tan başka, çağırabildiklerinizi de yardıma çağırın."*** (Hûd 11/13)

1018 Bu durumda anlam "Allah'ın hakir kıldıklarından" olur.

24. *Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.*

وَلَنْ تَفْعَلُوا/*Asla yapamayacaksınız:* Şart ve cevabı arasında i'tirâzî (ara) cümledir.[1019] Burada mübâlağa ve belâgat sanatı vardır. Söz konusu belâgat yönü, hâlihazırda doğrulandığı ortaya çıkmış gaybî bir bilgiyi haber vermiş olmasıdır. Şöyle ki: Kur'ân'ın nüzûl dönemindeki Araplar'ın fesâhatine, sözdeki becerilerine ve inkârdaki hırslarına rağmen herhangi bir kimse Kur'ân'ın bir benzerini getirememiştir. Bundan dolayı söz konusu haberde diğer bir mucize bulunmaktadır. İnsanların mislini/benzerini getirmekten aciz kalması konusunda iki görüş üzerinde tartışma yaşanmıştır.

Birincisi: Onun bir benzerini getirmek onların güç yetirebilecekleri bir şey değildir. Sahih olan görüş budur.

İkincisi: Onların buna gücü yetmekle birlikte (Allah tarafından) engellenmişlerdir. Her iki görüşe göre de i'câz bulunmaktadır. Nitekim mukaddimede i'câzın diğer çeşitlerini açıklamıştık.

فَاتَّقُوا النَّارَ/*Ateşten sakının:* "Ateşten kurtulmak için iman edin" demektir. Mülâzim yerine lâzımî mana ile ifade edilmiştir.[1020] Zira ateşin zikredilmesi, vurgu, sakındırma ve korkutma bakımından daha beliğdir.

وَقُودُهَا/*Ve kûduhâ:* "Onun odunu" demektir.

وَالْحِجَارَةُ/*Ve'l-hicâratü:* İbn Mes'ûd (ö. 32/652) "Çabuk tutuşması, şiddetli ateşi ve kötü kokusundan dolayı o kükürt taşıdır" demiştir. Bir görüşe göre, ibadet edilen taştır. Bir görüşe göre, mutlak (herhangi) bir taştır.

1019 Bu durumda "إِنْ" şart, "اتَّقُوا" şartın cevabı, "وَلَنْ تَفْعَلُوا" ara cümledir. Geniş bilgi için bk. Salih, Behcet Abdülvâhid, *el-İ'râbü'l-mufassal li-Kitâbillahi'l-mürettel*, Amman: Dârü'l-Fikr, t.y., I, 31-32.

1020 Lâzimî anlam: Ateşten sakının. Mülâzimi ise iman etmediklerinde cehennemde yanacakları ve cehennemden korunmaları gerektiğidir.

أُعِدَّتْ/***Hazırlanmıştır:*** Bu ifade cehennemin yaratılmış olduğuna delildir. Bu görüş "Cehennem kıyamet gününde yaratılacaktır, cennet de öyledir" diyen kimselerin aksine çoğunluğun ve Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşüdür.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقاًۙ قَالُوا هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ
وَاُتُوا بِهِ مُتَشَابِهاًۜ وَلَهُمْ فِيهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ {٢٥}

25. İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe "Bundan önce dünyada bize verilenlerdendir bu" derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır. Ve onlar orada ebedî kalıcılardır.

وَبَشِّرِ/***Müjdele:*** İfadenin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i muhatap alması yahut herkesi muhatap alması mümkündür. Zemahşerî (ö. 538/1144) bu ifadenin herkesi muhatap almış olmasını tercih etmiştir. Zira bu, daha muazzamdır.

الَّذِينَ آمَنُواْ وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ/***İman edip yararlı işler yapanlar:*** İmanın amel kelimesine atfedilmesinden dolayı "İman; inanç, söz ve ameldir" diyenlerin aksine imanın amelden farklı olduğuna delildir. Yine burada Mürcie'nin aksine "İmanla saadet, amelle birlikte olur" görüşüne delil vardır.

تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ/***Onlara içinden ırmaklar akan cennetler vardır:*** Yani cennetteki ağaçların altından; binaların altından akan ırmaklar demektir. Bunlar; su, süt, şarap, bal ırmaklarıdır. Bunun tefsiri geçtiği her yerde bu şekildedir. Cennet nehirlerinin dere yatağı olmaksızın aktığı da rivâyet edilmiştir.

كُلَّمَا رُزِقُواْ مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقاً/***O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe:*** İlk "مِن/min" harfi cerri ibtidâ-i gâye veya kısmîlik yahut cinsi beyan içindir. İkinci "مِن/min" ise cinsi beyan içindir.

مِن قَبلُ/Önceden: Onların "***إِنَّا كُنَّا قَبلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ/Daha önce biz ailemiz içinde (iken sonumuzdan) korkardık***"[1021] sözündeki delilden dolayı "dünyada iken" demektir. Zikredilen âyetteki "قَبلُ/kablü" kelimesi ile de dünya kastedilir. Zira cennet meyvesi her ne kadar tat ve görünüş olarak daha güzel olsa da dünya meyvesi cinsindendir.

وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهاً/Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir: Cins yönüyle dünyadaki meyveye benzer. Bir görüşe göre, tatları farklı olmakla birlikte görünüm olarak birbirine benzer. Mecrur zamir "بِهِ/bihî," mananın delalet ettiği üzere rızık olarak verilen şeylere döner.

مُطَهَّرَةٌ/Tertemiz: (Cennetteki eşler) hayız ve kadınların kirlerinden ve de sadece kadınlara has olmayan bevl ve benzeri diğer pisliklerden temizlenmiştir. Yine bu ifade ile tabiatlarının[1022] temizliği ve güzel ahlâkları kastedilmiş olabilir.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْـيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَاۜ فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۚ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلاًۢ يُضِلُّ بِهٖ كَثٖيراً وَيَهْدٖي بِهٖ كَثٖيراًۜ وَمَا يُضِلُّ بِهٖٓ اِلَّا الْفَاسِقٖينَۙ {٢٦}

26. Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince; onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince; "Allah böyle misal vermekle ne murat eder?" derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır.

1021 Tûr 52/26.

1022 "Tabiatlarının" şeklinde tercüme ettiğimiz bu kelime Dâru'z-Ziyâ baskısında "طيب" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "طباع" şeklinde geçmektedir. Tercüme Şârika baskısına göre yapılmıştır.

لاَ يَسْتَحْيِي/Çekinmez (hayâ etmez):[1023] Bir grup te'vil ederek bu cümlenin "terk etmez" anlamına geldiğini söylemiştir. Çünkü onlar Allah için hayânın mümkün olmadığını iddia etmişlerdir. Zira bu sıfat onlara göre bir işin olmasını engelleyen kırgınlıktır. Durum öyle değildir. Özellikle kişi ayıplandığında bir şeyin olmasını engelleyen fazilet ve güzel ahlâktır. Onlara Peygamer *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu hadisi cevap verir: ***"Allah Teâlâ, Hayy'dır Kerîm'dir. Kul, ellerini açıp dua ettiğinde boş çevirmekten hayâ eder."***[1024]

أَنْ يَضْرِبَ/(Örnek) vermekten: Âyetin sebeb-i nüzûlü, Kur'ân'da sinek, karınca ve örümcek misal olarak verilince kâfirlerin bunu kınamış olmalarıdır. Bir görüşe göre, münafıklarla ilgili daha önce geçen iki misal verilince bu konuda konuşmaya başladılar, bunun üzerine onlara cevap olarak bu âyet indi.

مَثَلاً مَا بَعُوضَةً/Bir sivrisineği misal olarak: "**بَعُوضَةً/Sivrisinek**" kelimesinin i'râbı, "**يَضْرِبُ/(Örnek) verir**" kelimesinin mef'ûlu'dür. "**مَثَلاً/Misal**" lafzı hâldir. Yahut "**مَثَلاً/misal**" lafzı mef'ûl, "**بَعُوضَةً/sivrisinek**" kelimesi ondan bedel veya atf-ı beyân'dır yahut her ikisi de "**يَضْرِبُ/(örnek) verir**" fiilinin mef'ûlüdür. Zira o, bu manaya göre iki mef'ûlle geçişli olur.[1025] "مَا/Mâ" nekira için sıfat[1026] yahut zâittir.

فَمَا فَوْقَهَا/Onun üstünde olanı: Yani büyüklük bakımından. Bir görüşe göre, küçüklük bakımındandır. İlki daha doğrudur.

فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ/Onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu bilirler. Zira Allah'ın istemiş olduğu bir şeyi zikretmesi imkânsız değildir. Bu şeyler zikrediliyorsa orada bir hikmet, darb-ı mesel ve insanlar için bir açıklama vardır. Çünkü bunları, en doğru kişi Allah katından getirmiştir.

1023 Bakara 2/26
1024 Tirmizî, 3479.
1025 Buna göre "مَثَلاً" ve "بَعُوضَةً" kelimeleri "يَضْرِبُ" fiilinin mef'ûlü olur.
1026 "مَا" nekra bir kelime ile birleştiği zaman onu tamamen müphemleştirir ve ona umûmilik manası verir. Burada "مثلاً أيّ مثل" yani "Herhangi bir (misal ver)" demek olup sıfattır. Söz gelimi "أعطني كتابا ما" dediğinde "Bana bir kitap ver" demiş "fakat hangi kitap olursa olsun fark etmez, bir kitap ver" anlamını kastetmiş olursun. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 114.

مَاذَا أَرَادَ اللهُ/Allah bu misalle ne demek istedi?: Bu ifade lafzen istifhâm olmakla birlikte (söz konusu örneği) imkânsız görme, alaya alma ve yalanlama anlamındadır. "مَاذَا/Mâzâ"nin i'râbında iki vecih vardır: "مَا/Mâ" mübteda, ism-i mevsûl "(الَّذِي/ellezî) anlamında olan "ذَا/zâ" haberi olur. Yine "أَرَادَ/erâde" kelimesine mef'ûl olarak nasb mahallinde mürekkeb (مَا-ذَا/mâ - zâ şeklinde) bir kelime olması da mümkündür.

مَثَلاً/Misal: Hâl veya temyiz olarak mansuptur.

يُضِلُّ بِهِ/Onunla saptırır: Bu, "مَاذَا أَرَادَ اللهُ/Allah bu misalle ne demek istedi?" diyenlere Allah'tan bir cevap olarak gelmiştir. Ayrıca Allah'ın bu misali veriş gayesinin hidayete ulaştırmak veya saptırmak olduğu da açıklanmıştır.

اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ {٢٧}

27. Onlar öyle (fâsıklar) ki, Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın, ziyaret edilip hâl ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.

عَهْدَ اللهِ/Allah'a verdikleri sözü:[1027] Allah'a verdikleri ahidler konusunda geneldir. Yine bundan sonra gelen akrabalık bağlarını koparma ve bozgunculuk konusundaki ahid de böyledir. Allah'a verdikleri ahdi bozan Yahudiler'e işaret etmesi mümkündür. Zira onlar, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e inanma konusunda Allah'ın kendilerinden aldığı ahdi bozmuşlardı. Yine Allah'ın kurulmasını emrettiği akrabalık bağlarını koparmış olan Kureyşlilere işaret etmesi de mümkündür. Zira onlar kendileri ile mü'minler arasındaki akrabalık bağlarını koparmışlardı. Yine yeryüzünde bozgunculuk yapan münafıkalara işaret etmesi de mümkündür. Zira bozgunculuk, onların sıfatları arasında geçtiği gibi onların fiillerindendir.

1027 Bakara 2/27.

مِيثَاقِهِ/Onun misakını: Zamir ahd veya Allah Teâlâ içindir.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتاً فَاَحْيَاكُمْۚ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ {٢٨}

28. Siz cansız iken size can veren Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ/Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?" Bu ifade istifhâm konumunda olmakla birlikte burada inkâr ve azarlama anlamındadır.[1028]

وَكُنْتُمْ أَمْوَاتاً/Siz ölü iken: "Yok iken" demektir. Yani "babalarınızın sulbündeyken veya rahimlerde nutfe iken" anlamındadır.

فَأَحْيَاكُمْ/Sizi diriltti: "Sizi dünyaya çıkarttı" demektir.

ثُمَّ يُمِيتُكُمْ/Sonra sizi öldürecek: Herkes tarafından bilinen ölümdür.

ثُمَّ يُحْيِيكُمْ/Tekrar sizi diriltecek: Ölümden sonra dirilterek canlandıracak sonra da amellerin karşılığını görmek için ***"Yalnızca O'na döndürüleceksiniz."*** (Âyetteki ihya ile anlatılmak istenenin ne olduğu konusunda ihtilaf yaşanmıştır). Bir görüşe göre, ilk hayat; ahd almak için insanların Âdem'in sulbünden çıkartıldığı zamandır. Bir görüşe göre de buradaki hayat ikinci hayatta yani kabir hayatındadır. Allah Teâlâ'nın "**وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ/Size hayatı veren de O'dur, sonra sizi öldürür, sonra sizi yine diriltir"**[1029] âyetinde açıkça belirtilmesinden dolayı birinci görüş tercihe şayandır.

1028 Buna göre anlam burada "Yanınızda sizi inkâr etmekten alıkoyacak ve imana sevk edecek şeyler varken nasıl Allah'ı inkar edersiniz" şeklindedir. Bunun bir benzeri "Kanatsız uçacaksın öyle mi? Peki, nasıl uçacaksın kanatsız?" ifadesinde söz konusudur. Şayet "'Kanatsız uçacaksın öyle mi?' sorusu uçabilecek olmanın inkârıdır. Çünkü kanatsız uçmak imkânsızdır. Oysa küfür, âyette zikredilen hayat verme ve öldürme nimetlerine rağmen yine de imkânsız değildir" dersen, şöyle derim: Burada küfür adeta imkânsız suretinde ele alınmıştır. Çünkü insanı küfürden alıkoyup imana sevk edecek şeyler çok güçlüdür. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 114.

1029 Hac 22/66.

Üç incelik:

Birincisi: Bu âyet, kâfirlere cevap ve onların bâtıl sözlerine karşı delil ortaya koyma tarzındadır. Şayet "Onlara delil getirme özellikle onların kabullendikleri şeyle doğru olur. Onlar öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri hâlde onlara bu nasıl delil olarak getirildi?" denilirse, şöyle cevap verilir: Varlığını kabullenmedikleri hayat, ölüm ve ölümden sonra dirilmenin olduğunu kabul etmeye mecbur kaldılar. Zira Allah Teâlâ'nın kudreti tüm bunlara yeter.

İkincisi: "وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا/*Siz ölü iken*" ifadesi hâl makamındadır. Şayet "Hâl makamında olduğunda mazi fiille birlikte "قد/kad" edatı gerekli olduğu hâlde bunun getirilmemesi nasıl caiz oldu?" denilirse, şöyle cevap verilir: Maziden sonra müstakbel gelmiştir. Burada cümlenin tümünde kastedilen sanki şöyle söylemiş olduğudur: "Onların durumu işte bu!" Bundan dolayı "قد/kad" edatının gelmesi gerekmemiştir.[1030]

Üçüncüsü: "فَأَحْيَاكُمْ/*Sizi diriltti*" ifadesine atıf, fe harfi iledir. Zira hayat, yokluğun ardından gelir ve hayat ile yokluk arasında geçen bir süre yoktur. Diğer taraftan "ثُمَّ يُمِيتُكُمْ/*Sonra sizi öldürür*" ve "ثُمَّ يُحْيِيكُمْ/*Sonra sizi yine diriltir*" ifadeleri arasında atfın "ثُمَّ/sümme/sonra" ile olması, ölüm ile dirilme arasında geçen bir sürenin bulunmasından dolayıdır.[1031]

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوٰى إِلَى السَّمَاءِ
فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {٢٩}

29. O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra (kendine has bir şekilde) semaya yöneldi, onu yedi gök olarak yaratıp düzenledi (tanzim etti). O, her şeyi hakkıyla bilendir.

1030 Mazi fiilin başına gelen "قد" edatı tekit ifade ettiği gibi bazen istikbal (şimdiki hâl veya gelecek zaman) manası da verir. Âyetin genel muhtevası zaten bu manayı vermektedir. Bundan dolayı da "قد" edatı gelmesi gerekmemiştir.

1031 Atıf edatı olarak "ثُمَّ" kullanıldığı için hem ilk diriltme ile ölüm arasında hem de ölümden sonraki diriltme arasında bir zaman aralığının olduğu (terâhi), hemen birbiri ardınca olmadığı anlaşılmaktadır.

خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ/*Yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yaratı:* Yeryüzünde bulunan şeylerden istifade etmenin mübah olduğuna delildir.

ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ/*Sümmestevâ ile'l-ardi:* "Sonra göğe yöneldi" demektir. "السَّمَاءِ/Gök" cins isimdir. Bundan dolayı ("فَسَوّٰيهُنَّ/fe-sevvâhünne" lafzındaki) çoğul müennes zamirden sonra ("هُنَّ/hünne" zamirini tefsir kabilinde "سَبْعَ سَمٰوَاتٍ/yedi gök" ifadesini getirerek) onlardan maksat olan "سَبْعَ سَمٰوَاتٍ/***yedi gök***"ü tekrarlamıştır. Allah Teâlâ'nın "فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ/***Senin yaratılışını en mükemmel bir şekilde yaptı, seni dengeli ve ölçülü kıldı***"[1032] âyetinde olduğu gibi "فَسَوَّاهُنَّ/fe-sevvâhünne" ifadesi "onun yaratılışını en mükemmel şekilde yaptı" demektir. Bir görüşe göre, "onları eşit kıldı" anlamındadır.[1033]

Bir incelik: Bu âyet göğün, yerden sonra yaratılmış olmasını gerektirir. Diğer taraftan Allah Teâlâ'nın "وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا/***Bundan sonra da yeri döşeyip yerleşmeye hazırladı***"[1034] âyetinin zahiri (göğün yerden önce yaratılması anlamında olup) zikredilen âyetin aksinedir (diye düşünülürse)[1035] buna iki şekilde cevap verilir:

Birincisi: Hiç şüphesiz yer (arz), gökten önce yaratılmış, bundan sonra yer (arz) döşenmiş ve yerleşmeye hazırlanmıştır.[1036] Bunda bir çelişki yoktur.

1032 İnfitâr 82/7.

1033 Şu âyetten dolayı bu anlam verilmiştir: "إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ الْعَالَمِينَ/***(Müşrikler ahirette şöyle derler:) Çünkü sizi Âlemlerin Rabbi'ne eşit tutuyorduk.***" (Şuarâ 26/98)

1034 Nâziât 79/30.

1035 Konunun daha iyi anlaşılması için zikredilen âyetin öncesini de vermek gerekir: "أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ/***Sizi yaratmak mı daha güç yoksa gökyüzünü yaratmak mı? Ki onu Allah bina etti, onu yükseltip düzene koydu. Gecesini kararttı, gündüzünü ağarttı. Ondan sonra da yerküreyi döşedi. Kendiniz ve hayvanlarınız için bir faydalanma olmak üzere, yerden suyunu ve otlağını çıkardı ve dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi.***" (Nâziât 79/27-33)

1036 Buradan anlaşıldığı kadarıyla önce yer boş bir şekilde yaratılmış, ardından gökler yaratılılıp tesviye edilmiş sonra da yeryüzü insana elverişli bir hâle gelmesi için dağlar, ovalar, ırmaklar ve içindeki diğer şeyler yerleştirilmiştir.

İkincisi: "ثُمَّ/Sümme" edatı burada haberlerin tertibi (derecelendirilmesi)[1037] içindir.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوٓا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ {٣٠}

30. Hani Rabbin, meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile tenzih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu.

مَلَائِكَة/Melekler:[1038] Bu kelime "مَلَك/melek" kelimesinin çoğulu olup hangi vezinde olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre, "فَعَل/feale" vezninde olup mim, asli harftir. Bu görüşe göre "مَلَائِكَة/melâike" kelimesi "مَفَاعِلَة/mefâile" veznindedir. Diğer bir görüşe göre, risâlet[1039] anlamındaki "أَلُوكَة/elûke" kelimesinden gelir.[1040] "مَلَك/Melek" kelimesinin vezni "مَفْعَل/mef'al" şeklinde olup aslı[1041] "مَأْلَك/(me'lek)" iken sonra hemze hazfedilmiştir. Bu görüşe göre "مَلَائِكَة/melekler" kelimesi "مَفَاعِلَة/mefâile" veznindedir. Daha sonra kalbe[1042] (çevrilme) uğramış, hemze

---

1037 Göklerin yaratılmasının yerin yaratılmasına olan üstünlüğüne delâlet eder. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 123.

1038 Bakara 2/30.

1039 "ملك/Melek" kelimesinin aslı "elçilik/elçinin haberleri" anlamına gelmekle birlikte sıfat-ı gâlibe olarak kullanılmış ve beşerin dışındaki Allah'ın elçileri için kullanılır olmuştur. "Yükseklik" anlamına gelen semâ kelimesinde de aynı durum söz konusudur. O da herkes tarafından bilinen gökler için isim olmuştur.

1040 "أَلَكَ يَألِكُ أَلْكًا، وأَلُوكًا" şeklinde gelir. "Elçi olarak göndermek" anlamındadır.

1041 "Aslı" şeklinde tercüme ettiğimiz kelime Şârika baskısında "أصله" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında "وزنه" şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce Şârika baskısı doğru olduğu için tercüme ona göre yapılmıştır.

1042 Sözün lafız veya manaca ters çevrilmesini ifade eden belâgat terimi. Geniş bilgi için bk. Durmuş İsmail, "Kalb," *DİA,* İstanbul, 2001, XXIV, 232-233.

ötelenmiş (rehir)[1043] "مَعَافِلَة/meâfile"[1044] vezninde olmuştur. Bu uzak bir ihtimaldir.[1045]

خَلِيفَةً/Halife: Âdem *aleyhisselâm*'dır. Çünkü Allah Teâlâ onu yeryüzünde halife kılmıştır. Bir görüşe göre, "**خَلِيفَةً/halife"** onun zürriyyetidir. Zira bir kısmı, bir kısmının ardından gelmiştir. İlk görüş tercihe şayandır. Şayet ikinci görüşü kastedilmiş olsaydı (خُلَفَاء/hulefâ/halifeler) lafzı kullanılırdı.

أَتَجْعَلُ فِيهَا/Orada yaratacak mısın?: Bu soru, (başka bir gaye gütmeksizin) sadece hakiki sorudur. Zira melekler kendisine isyan edecek kimseyi halife kılmasını uzak bir ihtimal olarak görmüşlerdi. Diğer taraftan bu sözde Allah'a hiçbir itiraz söz konusu değildir. Çünkü melekler bundan münezzehtir. Allah Teâlâ'nın bu şekilde kendilerine bildirmesinden dolayı Âdemoğlunun bozgunculuk yapacağını anlamışlardı. Bir görüşe göre, yeryüzünde cinler vardı, bozgunculuk çıkardılar. Allah da onlara meleklerini gönderdi, melekler de onları öldürdü. İşte bundan dolayı melekler onları Âdemoğluyla kıyasladılar.

وَنَحْنُ نُسَبِّحُ/Biz sana hamd etmekteyiz: Bu, bir itiraf ve hamd etmeyi sürdürmeyi ifade eder, gururlanmayı değildir.

بِحَمْدِكَ/Bi-hamdike: "Sana hamd eden" anlamında olup takdiri "Senin hamdine bürünmüş olduğumuz hâlde seni tesbih ederiz" şeklinde hâl konumundadır.

وَنُقَدِّسُ لَكَ/Seni takdis ediyoruz?: Buraki kaf'ın mef'ûl olması mümkündür. Tıpkı "ضَرَبْتُ لِزَيْدًا/Zeyd'i dövdüm" sözünde olduğu gibi lam bu harfin başına gelmiştir. Yine mef'ûlü hazfedilmiş de olabilir. Yani "Seni tenzih ediyoruz veya seni ta'zîm ediyoruz" manasında "نُقَدِّسُكَ/

1043 "مَلَائِكَة/Melekler" kelimesinde hemze ve elif yer değiştirmiştir.

1044 Dâru'z-Ziyâ baskısında "مُفَاعِلَة" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "مَعَافِلَة" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1045 Dâru'l-Erkam baskısında şu ifade geçmektedir:

والملائكة جمع ملأك وأصله مألك بتقديم الهمزة من الألوكة هي الرسالة، ثم قلبت وقدمت اللام فقيل: ملأك، وجمع على فعائل مثل شمأل وشمائل، ثم تركت همزة المفرد لكثرة الاستعمال وألقيت حركتها على اللام. وإلحاق التاء لتأنيث الجمع نحو حجارة وقد لا تلحق.

nükaddisüke" demektir. "لَكَ/Leke" sözcüğünde bulunan kaf gerekçelendirme (ta'lîl) yani "Senin için" demektir. Yahut takdiri şöyledir: "نُقَدِّسُ أَنْفُسَنَا/Senin için nefislerimizi (günah vb. şeylerden) temizliyoruz.

مَا لَا تَعْلَمُونَ**/*Sizin bilmediğiniz şeyleri*:** "Âdemoğlu içerisinden nebîler ve veliler olacağını ve bunun dışında diğer maslahat ve hikmetleri Allah Teâlâ biliyor" demektir.

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْۢبِؤُ۫نِي بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {٣١}

31. Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip "Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin" dedi.

الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا**/*Bütün isimleri:*[1046]** Hem Âdemoğlu'nun isimlerini hem de ay, ağaç gibi eşyaların cins isimlerini öğretti.[1047]

ثُمَّ عَرَضَهُمْ**/*Sümme aradahüm*:** "Sonra müsemmâları arzetti" demektir. Bu müsemmâlar,[1048] Âdemoğlunun şahısları veya eşyaların cins isimleridir.

أَنْبِئُونِي**/*Bana bildirin:*** Ta'cîz (acziyetlerini gösterme) şeklinde bir emirdir.

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ**/*Eğer sözünüzde doğruysanız:*** Yani "Söylemiş olduğunuz 'Gerçekten halife yeryüzünde bozgunculuk çıkarır ve kan döker' sözünüzde doğru iseniz" demektir. Bir görüşe göre, "Sorunun cevabında ve isimleri bilme konusunda siz doğruysanız" demektir.

1046 Bakara 2/31.

1047 Buradan da anlaşıldığı üzere Allah Teâlâ, Âdem *aleyhisselâm*'a elma ağacı, kiraz ağacı vb. şeklinde tek tek değil de genel olarak o türlere ağaç isminin verildiğini öğretmiştir.

1048 Dâru'z-Ziyâ baskısında "وبيّن" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وهي" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ
{٣٢}قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۙ قَالَ
اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا
تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ {٣٣}وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ
فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ {٣٤}

32. "Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin" dediler. 33. "Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir" dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince de "Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi?" buyurdu. 34. Meleklere, "Âdem'e secde edin" dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.

لَا عِلْمَ لَنَا/***Hiçbir bilgimiz yoktur:***[1049] Bu bir itiraftır.

أَنبِئْهُم بِأَسْمَآئِهِمْ/***Eşyanın isimlerini onlara sen bildir:***[1050] "Zürriyyetinin isimlerini veya eşyaların cins isimlerini meleklere bildir" demektir.

اسْجُدُوا لِآدَمَ/***Âdem'e secde edin:***[1051] Selamlama şeklinde Âdem'e secdedir. Bir görüşe göre, secde Allah'a ibadettir, Âdem ise kıble gibidir.

فَسَجَدُوا/***Secde ettiler:*** Rivâyete göre, ilk secde eden İsrâfil'dir. Bundan dolayı Allah onu Levh-i Mahfûz'un idaresini vermekle mükâfatlandırmıştır.

إِلَّا إِبْلِيسَ/***İblis hariç:*** Bu ifade İblis'in melek olduğunu söyleyenlere göre istisnâ-i muttasıl,[1052] cin olduğunu söyleyenlere göre ise istisnâ-i munkatı'dır.[1053] "Ben ondan hayırlım" sözüyle ***"Büyüklük tasladı."***

1049 Bakara 2/32.
1050 Bakara 2/33.
1051 Bakara 2/34.
1052 Müstesna ve müstesna minhu aynı cinstir.
1053 Müstesna ve müstesna minhu farklı cinstendir.

وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ/Böylece kâfirlerden oldu: Bir görüşe göre, secde etmekten kaçınmasından dolayı kâfir oldu. İşte bu olaya binaen, "Günah küfürdür" (denilmiştir). En kuvvetlisi, İblis'in Allah'ın emrine karşı gelmesi ve Âdem'e secde emrini tutarsız görmesinden dolayı kâfir olduğudur. Allah'ın rubûbiyetini kabul etmesinden dolayı onun küfrü, küfr-i cühûd[1054] değildir.

وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَداً حَيْثُ
شِئْتُمَاۖ وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ {٣٥}

35. "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz" dedik.

وَزَوْجُكَ/Senin eşin: Bu Havva'dır. Allah onu Âdem'in kaburga kemiğinden yaratmıştır. (Eş için) "زوجة وزوج/zevce ve zevc" kullanılmakta olup "زوج/zevc" daha fasihtir (zira âyette de bu kullanılmıştır).[1055]

الْجَنَّةَ/Cennete: Bunun cennetin dışında başka bir yer olduğunu söyleyenlerin aksine Ehl-i Sünnet'e ve çoğunluğa göre ebedilik cennetidir.[1056]

وَلَا تَقْرَبَا/Yaklaşmayın: Yaklaşılmasının yasaklanması yenilmesinin de haydi haydi[1057] yasak olmasını gerektirir. Kötülüğe götüren yolları

1054 Kişinin kalben itiraf etmesi fakat dili ile ikrar etmemesidir.
1055 Dâru'z-Ziyâ baskısında "وزوج هنا أفصح" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وزوج هو أفصح" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.
1056 Bu konuda cennetin yerde mi yoksa gökyüzünde mi olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Ayrıca cennetin de tek olmayıp çeşitlerinin olduğu Kur'ân'da geçen âyetlerden anlaşılmaktadır. Örneğin Huld cenneti şu âyette geçer. "قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ جَزَٓاءً وَمَصِيراً/***De ki: Bu mu daha iyi yoksa takva sahiplerine vaat edilen ebedilik cenneti mi? Orası onlar için bir mükâfat ve (huzura kavuşacakları) bir varış yeridir."*** (Furkân 25/15) Yine Kur'ân'da Adn, Firdevs, Naîm, Me'vâ, Dâru'l-Mukâme, Dâru's-Selâm, İlliyyûn olarak isimlendirilen ve mü'minlerin derecelerine göre girecekleri birbirinden farklı husûsiyetleri bulunan yerler bulunduğu anlaşılmaktadır.
1057 "Evveliyat kuralı gereği" şeklinde de tercüme edilebilir.

önlemek gayesiyle özellikle yaklaşılması nehyedilmiştir. Seddi zerâinin[1058] de aslı budur.

الشَّجَرَةَ/***Ağaç:*** Bir görüşe göre, üzüm ağacıdır. Bir görüşe göre, incir ağacıdır. Bir görüşe göre, buğdaydır. Bu ağacın ne olduğuna dair sahih bir rivâyete ihtiyaç duyulmakta olup bu lafız müphemdir.[1059]

فَتَكُونَا/***İkiniz de olursunuz:*** "وَلَا تَقْرَبَا/***Yaklaşmayın***" ifadesine atıf veya nehyin cevabında fe'dan sonra gizli "أن/en" ile mansuptur.

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ {٣٦} فَتَلَقّٰى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ {٣٧}

36. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde bulundukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine "Bir kısmınız diğerine düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır" dedik. 37. Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden birtakım sözler aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.

فَاَزَلَّهُمَا/***Onların ayaklarını kaydırdı:*** Bu ifadedeki fiil müteaddi olup "زَلَّ الْقَدَمِ/ayağın kayması" kullanımından gelir. Elifle "أَزَالَهُمَا/ezâlehumâ" şeklinde "زَوَال/uzaklaşmak/kaybolmak"tan gelir.

عَنْهَا/***Ondan:*** Zamir cennete veya ağaca râcidir. Buna göre (ağaca raci olursa) "عَنْ/an" harfi cerri sebep bildirir.[1060]

1058 "Şer'an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mübah fiillerin yasaklanması" anlamındadır.

1059 "Kapalı" anlamına gelir.

1060 Buna göre anlam şöyledir: "Şeytan onların ayaklarını ağaç sebebiyle, ağacı bahane ederek kaydırdı."

Bir incelik: Âlimler Âdem'in ağaçtan yemesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. En kuvvetlisi Allah Teâlâ'nın "وَلَقَدْ عَهِدْنَٓا اِلٰٓى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً/***And olsun biz, daha önce de Âdem'e ahit (emir ve vahiy) vermiştik. Ne var ki o, (ahdi) unuttu. Onda azim de bulmadık"***[1061] âyetinden dolayı bu yemini unutmadan dolayı olmasıdır. Bir görüşe göre, cennetin şarabından sarhoş olmuş, bu esnada ondan yemiştir. Bu görüş bâtıldır. Zira cennetin şarabı sarhoş etmez. Bir görüşe göre, bilerek yemiştir. O küçük günahtır. Bu peygamberlerin küçük günah işeleyebileceğini caiz görenlere göredir. Bir görüşe göre, Âdem yasağı belli bir ağaca te'vil etmiş ve o ağaçtan değil de ağaç cinsinden yemiştir. Bir görüşe göre, İblis ona yemin ettiğinde ona güvenmiştir. Çünkü Âdem, "Yalan söyleyerek hiç kimse Allah üzerine yemin edemez" diye düşünmüştür.

اهْبِطُوا/*İnin:* Bu söz ile "بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ/***Bir kısmınız diğerine düşman olarak"***[1062] ifadesindeki delilden dolayı Âdem'e, eşine ve İblis'e hitab edilmiştir.

مُسْتَقَرٌّ/*Müstekarrun:* Yerleşme yeri olup o da hayat boyuncadır. Bir görüşe göre, ölümden sonra yerin altıdır.

وَمَتَاعٌ/*Ve metâun:* Kendisinden istifade edilip yararlanılacak şeydir.

اِلٰى حِينٍ/*Belli bir zamana kadar:* Yani "ölüme kadar" demektir.

فَتَلَقّٰٓى/*Fetelekkâ:* Çoğunluğun kıraatine göre "aldı ve kabul etti" demektir. İbn Kesîr, "اٰدَمَ/Âdem" kelimesini mansup, "كَلِمَاتٍ/kelimât" kelimesini ise merfû olarak (فَتَلَقّٰٓى اٰدَمَ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٌ/***fetelekkâ âdeme min rabbihî kelimâtün*** şeklinde) okumuştur. Buna göre "فَتَلَقّٰٓى/***fetelekkâ"*** kelimesi "لقاء/almak/karşılamak"tan gelir.[1063]

كَلِمَاتٍ/*Kelimeler:* Bunun kastedilen A'râf sûresinde geçen delile göre "رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ/***Ey Rabbimiz!***

1061 Tâhâ 20/115.

1062 Bakara 2/36

1063 Âyetin anlamı bu durumda "Rabbinden birtakım kelimeler Âdem'e tebliğ edildi, geldi" olur. Ayrıca bk. Semerkandî, Alaeddîn Ali b. Yahya (ö. 860/1456), *Tefsîr-i Semerkandî,* y.y., t.y., I, 45.

Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz"[1064] sözleridir. Bir görüşe göre, "كَلِمَات/ kelimeler" bunların dışında bir şeydir.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعاً فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ
هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ {٣٨}

38. Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler.

اهْبِطُوا/***İnin:*** Bu kelime, kendisinden sonra gelen bölüme girizgâh olarak tekrar edilmiştir. Yine bu iki inişten birinin; semâdan (yeryüzüne),[1065] diğerinin cennetten (dünyaya) iniş olması mümkündür. Yine ikincisinin (yani cennetten inişin) Allah Teâlâ'nın "فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ/***Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur"*** âyetinden dolayı Âdem'in zürriyyeti için olması da muhtemeldir. Birinci görüş; Âdem'i, Havvâ'yı ve İblis'i kapsamasından dolayı daha kuvvetlidir. Rivâyete göre, Âdem Hindistan topraklarında Serandib'e, Havvâ Cidde'ye, İblis de Übülle'ye[1066] indirilmiştir.

فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى/***Artık benden size hidayet geldiğinde:*** "إن/İn" şartıyye ve "ما" tekit için zâiddir. "هُدًى/Hüden" kelimesi ile burada Allah'ın Kitab'ı ve peygamberlik kastedilir.

فَمَنْ تَبِعَ/***Her kim hidayetime tâbi olursa:*** Bu, şart ve ilk şartın cevabıdır. Bir görüşe göre, "فَلَا خَوْفٌ/***herhangi bir korku yoktur"*** iki şartın cevabıdır.

1064 A'râf 7/23.

1065 Dâru'z-Ziyâ baskısında "أحد الهبوطين من السماء،الي الأرض والآخر من الجنة" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "أحد الهبوطين من السماء، والآخر من الجنة" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1066 Basra yakınlarında bir şehirdir.

وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فٖيهَا
خَالِدُونَ۟ {٣٩} يَا بَنٖٓي اِسْرَٓاءٖيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتٖٓي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ
وَاَوْفُوا بِعَهْدٖٓي اُو۫فِ بِعَهْدِكُمْۚ وَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ {٤٠}

39. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; onlar cehennemliktir, onlar orada ebedî kalırlar. 40. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vaat ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.

يَا بَنٖي اِسْرَٓاءٖيلَ/***Ey İsrailoğulları!:*** Allah Teâlâ (önceki âyetlerde) genel olarak insanları davetten söz edince özel olarak da İsrailoğullarını yani Yahudiler'i davet ederek onların ilk yaratılışlarını da zikretti. Söz, buradan itibaren "سَيَقُولُ السُّفَهَٓاءُ/***İnsanlardan bir kısım beyinsizler***"[1067] bölümüne kadar İsrailoğulları hakkındadır. Allah Teâlâ bazen onlara ve atalarına verilen nimetleri hatırlatarak büyük bir incelik içerisinde, bazen onları korkutarak, bazen de onlara delil getirip kötü amellerinden dolayı onları azarlayarak ve de dünyada çarptırılmış oldukları cezaları onlara hatırlatarak davet etmiştir. Onlara verilmiş nimetlerden onunu zikretmiş olup bunlar şunlardır:

"وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ/***Hatırlayın ki sizi, Firavun taraftarlarından kurtardık.***"[1068]

"وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ/***Bir zamanlar biz sizin için denizi yardık, sizi kurtardık, Firavun'un taraftarlarını da siz bakıp dururken denizde boğduk.***"[1069]

"ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ/***Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik.***"[1070]

"وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ/***Ve sizi bulutla gölgeledik.***"[1071]

1067 Bakara 2/142.
1068 Bakara 2/49.
1069 Bakara 2/50.
1070 Bakara 2/56.
1071 Bakara 2/57.

“وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى/***Size emek harcamadan elde ettiğiniz nimetler ve bıldırcın gönderdik.***”[1072]

“ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ/***Sonra sizi affettik.***”[1073]

“فَتَابَ عَلَيْكُمْ/***Allah tevbenizi kabul etti.***”[1074]

“نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ/***Sizin hatalarınızı bağışlayalım.***”[1075]

“وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ/***Doğru yolu bulasınız diye Musa'ya Kitab'ı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri verdik.***”[1076]

“فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً/***Hemen (taştan) on iki kaynak fışkırdı.***”[1077]

Onların kötü fiillerinden onunu zikretmiştir. Bunlar da onların şu sözleridir:

“سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا/***İşittik ve isyan ettik.***”[1078]

“اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ/***Buzağıyı (tanrı) edindiniz.***”[1079]

“اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً/***Bize Allah'ı apaçık göster.***”[1080]

“فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلاً غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ/***Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler.***”[1081]

“لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ/***Bir tek yemekle yetinemeyiz.***”[1082]

1072 Bakara 2/57.
1073 Bakara 2/52.
1074 Bakara 2/54.
1075 Bakara 2/58.
1076 Bakara 2/53.
1077 Bakara 2/60.
1078 Bakara 2/93.
1079 Bakara 2/51.
1080 Nisâ 4/153.
1081 Bakara 2/59.
1082 Bakara 2/61.

“يُحَرِّفُونَهُ/***Onu tahrif ederlerdi.***”[1083]

“ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ/***Ondan sonra sözünüzden dönmüştünüz.***”[1084]

“ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ/***Sonra yine kalpleriniz katılaştı.***”[1085]

“وَكُفْرِهِمْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ/***Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri...***”[1086]

“وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ/***Haksız yere peygamberleri öldürmeleri.***”[1087]

Onların uğradıkları cezalardan onunu zikretmiştir.

“وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاۤؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ/***Üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu.***”[1088]

“حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ/***Cizye verinceye kadar.***”[1089]

“فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ/***Nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün.***[1090]

“كُونُوا قِرَدَةً/***Maymunlar olun.***”[1091]

“فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزاً مِنَ السَّمَاءِ/***Üzerlerine gökten bir azap gönderdik.***”[1092]

“فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ/***Sizi yıldırım çarpmıştı.***”[1093]

“وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً/***Kalplerini katılaştırdık.***”[1094]

1083 Bakara 2/75.
1084 Bakara 2/64.
1085 Bakara 2/74.
1086 Nisâ 4/155.
1087 Âl-i İmrân 3/181.
1088 Bakara 2/61.
1089 Tevbe 9/29
1090 Bakara 2/54.
1091 Bakara 2/65.
1092 A'râf 7/162.
1093 Bakara 2/55.
1094 Mâide 5/13.

"**حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ/Kendilerine (daha önce) helâl kılınmış olan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık.**"[1095]

Tüm bunlar onların geçmiş atalarından dolayı başlarına geldi. Bunlarla Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in çağdaşlarına da hitap edildi. Zira onlar atalarına tâbi olup onların bu durumlarından memnuniyet duyuyorlardı.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e karşı çıkan inatçılar[1096] farklı şekillerde azarlanmıştır. Bunlar da on tanedir.

1. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in durumunu bilmelerine rağmen bunu gizlemeleri.

2. "**يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِه/Kelimeleri yerlerinden değiştirirler.**"[1097]

3. "**يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ/'Bu Allah katındandır' diyorlar.**"[1098]

4. "**تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ/Birbirinizi öldürüyorsunuz.**"[1099]

5. "**وَتُخْرِجُونَ فَرِيقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ/Aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyorsunuz.**"[1100]

6. Onların dünya hayatına olan düşkünlükleri.

7. Cebrail *aleyhisselâm*'a olan düşmanlıkları.

8. Sihrin peşinden gitmeleri.

9. Onların "**نَحْنُ اَبْنَاءُ اللّٰهِ/Biz Allah'ın oğullarıyız**"[1101] demeleri.

1095 Nisâ 4/160.
1096 Dâru'z-Ziyâ baskısında "المعاندين" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "المعاصرون" şeklinde geçmektedir. Tercümede Dâru'z-Ziyâ baskısı esas alınmıştır.
1097 Nisâ 4/46.
1098 Bakara 2/79.
1099 Bakara 2/85.
1100 Bakara 2/85.
1101 Mâide 5/18.

10. Onların "يَدُ اللهِ مَغْلُولَةٌ/**Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır)**"[1102] demeleri.

نِعْمَتِيَ/***Nimetlerimi:*** Cins bir isim olup çoğul anlamda müfret bir kelimedir. Emek harcamadan elde ettikleri nimetler ve bıldırcın kuşu gibi sadece onlara mahsus olan veya onlarla birlikte başkalarının da müşterek olduğu İsrailoğulları üzerindeki tüm nimetler hakkında umum ifade eder. Müfessirlerin bu konudaki farklı görüşleri, bu nimetlerin örneklendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa nimet lafzı onlara verilen tüm nimetleri kapsar.

بِعَهْدِي/***Bana verdiğiniz sözü:*** Allah Teâlâ'nın onlardan almış olduğu tüm ahidler hakkında (tahsis olmaksızın) geneldir. Bir görüşe göre, buradaki ahitten kasıt Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e imandır. Bu görüş çok güçlüdür, zira sözün amacı budur.

بِعَهْدِكُمْ/***Size vaat ettiklerimi:*** Cennete giriştir.

وَإِيَّايَ/***Yalnızca benden:*** (Bu sözcük) gizli bir fiil ile mef'ûl olup zamirin ayrılmasından (munfasıl zamirden) dolayı ve hasr ifade etmesi için muahhardır (sonraya bırakılmıştır). Bu zamiri "فَارْهَبُونِ/***Benden korkun***" cümlesi açıklar. "وَإِيَّايَ/***Benden***" zamirinin "فَارْهَبُونِ/***Benden korkun***" cümlesinde amel etmesi doğru olmaz. Zira o ma'mûlünü almıştır. "وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ/***Yalnız benden (benim azabımdan) korkun***"[1103] cümlesi de böyledir.

وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖۖ
وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖي ثَمَناً قَلٖيلاًۘ وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ {٤١}

41. Elinizdekini (Tevrât'ın aslını) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'ân'a) iman edin. Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın. Yalnız benden (benim azabımdan) korkun.

بِمَٓا اَنْزَلْتُ/***İndirdiğime:*** Kur'ân kastedilmektedir.

1102 Mâide 5/64.
1103 Bakara 2/41.

مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ/***Elinizdekini tasdik edici:*** Yani “Tevrât’ı tasdik edici” demektir. Kur’ân’ın tasdiki, Tevrât ve benzeri kitaplar içindir. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’in tasdiki, nebîler ve öncekiler içindir. Bunun üç anlamı vardır:

Birincisi: Önceki peygamberler Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’i haber verdiler, sonra onların dedikleri gibi zuhur etti. Neticede onunla ilgili haberlerde onların doğru olduğu ortaya çıktı.

İkincisi: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onların peygamber olduğunu ve onlara kitaplar indirildiğini haber verdi. İşte bundan dolayı Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* onları tasdik edici yani onların doğruluğuna şahit olmuş oldu.

Üçüncüsü: Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* onların kitaplarında tevhîd ve ahiret hayatıyla ilgili bahsedilenlerde ve bunların benzeri şer’î inanç hükümlerinde onlarla hemfikir oldu. İşte iman konusunda onlarla ittifakından dolayı Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* onları tasdik edici oldu.

وَلَا تَكُونُوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ/***Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın!:*** Burada “بِهِ/bihî” sözcüğündeki zamir, Kur’ân’a râcidir. Bu ifadede, inkâr konusunda yarışa girilmesine dair bir yasak söz konusudur. İnkârda (ilk olmayıp) ikinci kişi durumunda olmak küfrün mübah olmasını gerektirmez. Zira bu, yanlış bir anlayıştır. Hatta kendi kitaplarında Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’in zikredilmesi ve onun alametlerini bilmelerinden dolayı bu emir, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’e iman konusunda birbirleriyle yarışmalarını gerektirir.

وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖي ثَمَنًا قَلٖيلًا/***Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın:*** “الاشتراء/Satmak” fiili burada tıpkı “اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى/***İşte onlar, hidayeti dalâletle değiştirenlerdir***”[1104] âyetinde olduğu gibi değiştirmekten istiâredir. Âyette geçen “آيات/âyât/âyetler” kelimesinden kasıt burada Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’e imandır.

1104 Bakara 2/16.

ثَمَناً قَلِيلاً/***Az bir karşılık:*** Dünyada iken otoritelerinin devam etmesinden dolayı bundan faydalanmaları ve Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözlerini değiştirme karşılığında rüşvet almaları ve benzeri şeylerdir. Bir görüşe göre, onlar dinlerini ücret karşılığında öğretiyorlardı. Bu yasaklandı. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) Kur'ân öğretimi karşılığında ücret alınmasının yasaklanmasına bu âyeti delil getirmiştir.

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ {٤٢}
وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ {٤٣}

42. Bile bile hakkı bâtıl ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin. 43. Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.

الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ/***Hakkı bâtıl ile:*** "Hak" ile burada Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamberliği, bâtıl ile de Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i inkâr kastedilir. Bir görüşe göre, buradaki Hak, Tevrât; bâtıl ise Tevrât'a sonradan ilave edilenlerdir.

وَتَكْتُمُوا/***Karıştırmayın:*** Bu ifade nehye (لَا) m'atûf veya nehyin cevabında gizli bir "أَنْ" ile mansuptur. Vav ise (iki-üç işi) bir araya getirip toplama anlamındadır. İlk görüş tercihe şayandır. Zira atıf, Vav ile mansûp olmasının aksine her iki fiilden her birinin yasaklanmasını gerektirir. Zira özellikle buradaki atıf, iki şeyi (hakkı bâtıl ile karıştırmak ve hakkı gizleme işini) birlikte yapmayı yasaklar sadece münferid olarak bir şeye yasak değildir.

وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ/***Bile bile:*** "Siz onun hak olduğunu bildiğiniz hâlde" demektir.

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ/***Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin:*** Bununla Müslümanların namazı ve zekâtı kastedilir. Bu, İslâm'a girme emrini beraberinde getirir.

وَارْكَعُوا/***Rükû edin:*** Namazın zikrinden sonra rükû özellikle belirtildi. Zira Yahudilerin namazı rükûsuzdur. Adeta Allah Teâlâ, onlara

içerisinde rükûsu bulanan Müslümanların namazını emretmiştir. Bir görüşe göre, "وَارْكَعُوا/*rükû edin*" emri, boyun eğmek ve itaat etmek içindir.

مَعَ الرَّاكِعِينَ/***Rükû edenlerle beraber*:** "Müslümanlarla birlikte rükû edin" demektir. Bu emir, onların dinine girmeyi gerektirir. Bir görüşe göre de namazın cemaatle kılınması emredilmiştir.

اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ {٤٤}

44. (Ey bilginler!) Sizler Kitab'ı (Tevrât'ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) hâlde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?

اَتَأْمُرُونَ/***Sizler emrediyor musunuz?*:** Bu ifade Yahudileri azarlama ve kınamak içindir.

بِالْبِرِّ/***İyiliği*:** Bu, iyiliğin tüm çeşitleri hakkında umûm ifade eder. Allah Teâlâ, Yahudileri insanlara iyiliği emredip kendileri bunu terk ettikleri için kınamıştır. Bir görüşe göre, Yahudi din âlimleri kendileri Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e uymadıkları hâlde nasihatte bulundukları kimselere gizlice ona uymalarını emrediyorlardı. İbn Abbâs da dedi ki: Hatta Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Tevrât'ta bulunan sıfatlarını inkâr etmek sûretiyle ona muhalefet ederken Tevrât'a uymayı emrediyorlardı.

وَتَنْسَوْنَ/***Ve tensevne*:** "Kendinizi terk ediyorsunuz" demek olup bu bir azarlamadır.

وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ/***Sizler Kitab'ı (Tevrât'ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) hâlde*:** Bu ifade onların aleyhine bir delildir.

اَفَلَا تَعْقِلُونَ/***Aklınızı kullanmıyor musunuz?*:** Bu ifade bir kınamadır.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ {٤٥}
اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ {٤٦}

45. Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir. 46. Onlar, kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini düşünen ve bunu kabullenen kimselerdir.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ/***Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin:*** Bir görüşe göre, bu ifade "Dünya sıkıntılarına karşı namazla Allah'tan yardım isteyin" anlamına gelir. Nitekim rivâyete göre, "Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem,* herhangi bir konuda sıkıntıya düştüğü zaman namaza sığınırdı.[1105] İbn Abbâs da kardeşinin vefat haberi verilince namaza yönelmiş, iki rekât namaz kılmış ve ***"Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin"*** âyetini okumuştur. Bir görüşe göre, "Ahireti talep konusunda o ikisi ile Allah'tan yardım isteyin" demektir. Bir diğer görüşe göre, "Burada geçen sabır, oruçtur." Bir görüşe göre de "Burada geçen 'صلوة/salât', duadır."

وَاِنَّهَا/***Şüphesiz o:*** Zamir, sabır ve namazın ihtiva ettiği ibadete veya yardım istemeye yahut namaza râcidir.

لَكَبِيرَةٌ/***Le-kebîratün:*** "Meşakketli, zor" demektir.

يَظُنُّونَ/***Yezunnûne:*** Burada "Kesin olarak bilirler" demektir.

يَا بَنِي اِسْرَآئِلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّي فَضَّلْتُكُمْ
عَلَى الْعَالَمِينَ {٤٧} وَاتَّقُوا يَوْماً لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً وَلَا
يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ {٤٨}

47. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) çağdaşlarınıza üstün kıldığımı hatırlayın. 48. Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için hiçbir fayda sağlamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaat kabul edilmez, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.

1105 Ebû Davud, 1321.

عَلَى الْعَالَمِينَ/***Âlemlere:*** "Dönemlerindeki insanlara" demektir. Bir görüşe göre, başta peygamberlerin çokluğu olmak üzere bunun haricinde birçok cihetten üstün kılınmalarıdır.

لَا تَجْزِي/***Lâ teczî:*** "Hiçbir fayda sağlamaz" demektir.

شَيْئًا/***Şey'en:*** Bu lafız mef'ûlü bih veya hazfedilmiş mastarın sıfatıdır. Cümle olarak sıfat konumundadır. Hazfedilen zamir ile "فيه/fîhi" kastedilir.[1106]

وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ/***Şefaat kabul edilmez:*** Bu ifade genel olarak şefaatin olmadığı anlamında değildir. Zira hak mezheplere göre başta hem Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şefaati hem de meleklerin, peygamberlerin ve mü'minlerin şefaati vardır. Burada özellikle kastedilen "مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ/***İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir?,***[1107] "مَا مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ/***O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz"***[1108] ve "وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُ/***Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez"***[1109] âyetlerinden dolayı Allah'ın şefaat izni vermesi haricinde hiç kimsenin şefaat edemeyeceğidir. Bir de hadiste geçen şu ifadeyi hatırla: "Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem,* kıyamet günü secdeye kapanır[1110] ve şefaat için izin ister. Ona ***'Şefaat et! Şefaatin kabul edilsin'*** denilir."[1111] Kur'ân'da genel olarak (mutlak) şefaati yasaklama anlamındaki âyetlerin tümü bu şekilde hamledilir. Zira mutlak mukayyede hamledilir. Diğer taraftan şefaatin olmadığı konusunda mutlak (genel) ifadenin yer aldığı bu âyet, Mu'tezile için delil değildir.

عَدْلٌ/***Adlun:*** Burada "fidye" demektir.

1106 Takdiri "لا تجزى فيه" şeklinde olur.
1107 Bakara 2/255.
1108 Yunus 10/3.
1109 Sebe 34/23.
1110 Dâru'z-Ziyâ baskısında "Kıyamet günü secdeye kapanır" ifadesi geçmezken Şârika baskısında bu ifade bulunmaktadır.
1111 Buhârî, 3340.

وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ/Onlara asla yardım da yapılmaz: Burada "هُمْ يُنْصَرُونَ/ **hüm yunsarûn"** ifadesi çoğul gelmiştir. Zira zikredilen "نَفْس/nefs" kelimesi ile kişiler kastedilir.

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ {٤٩}

49. Hatırlayın ki, sizi Firavun hanedanından kurtardık. Çünkü onlar sizi azabın en kötüsüne uğratıyorlar, yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar, (fenalık için) kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı. Aslında o size reva görülenlerde Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ/Ve iz necceynâküm: Bu ifadenin takdiri şöyledir: "Hatırlayın hani sizi yani atalarınızı kurtarmıştık" demektir. Buradaki hitap, onlardan Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e çağdaş olanlar için gelmiştir. Çünkü Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in çağdaşları onların soyundan, onların dininden ve onlara tâbi olan kimselerdir. Bundan dolayı onların hükmü de öncekilerin hükmü gibidir. Aynı şekilde bundan sonra âyetlerde nimetlerin sayılması da bu anlamdadır. Zira babalarına nimet verilmesi, çocuklarına nimet verilmesi demektir. Günahlarından bahsedilmesi de aynıdır. Çünkü onların soyundan olanlar bunlardan hoşnutluk duyuyorlardı.

مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ/Min âl-i fir'avn: Buradan maksat Firavun ve ailesidir. Mananın buna delalet etmesinden dolayı (aslı "مِنْ فِرْعَوْنَ واٰله" iken zamir ve atıf harfi) hazfedilmiştir. Firavun hanedanı ise sadece akrabalık bağları olanlar değil onun askerleri, taraftarları ve dinine mensup olan kişilerdir. Söz konusu Firavun'un isminin Velîd b. Mus'ab olduğu ve Amâlika soyundan[1112] geldiği söylenir. Mısır hükümdarlarının tümüne Firavun denilir. "آل/Âl" kelimesinin aslı "أهل/aile, sülale" şeklindedir. Daha sonra "أهل/ehl" kelimesindeki he harfi hemzeye dönüştürülmüş, hemze de elife dönüştürülmüştür.

1112 Soyun tam künyesi Amlik b. Levaz b. İrem b. Sâm b. Nûh'tur.

Bir incelik: Bu sûrede zikredilen haberlerin tümü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mucizelerindendir. Zira o, bu haberleri herhangi bir yerden öğrenmeden vermiştir.

يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ/*Yesûmûneküm sûe'l-azâb:* "Onları azabın en kötüsüne uğratıyorlar" demektir. "**يَسُومُونَكُمْ/*Yesûmûneküm*"** ifadesi "Bir şeyi satarken fiyat biçmek/istemek"ten istiâredir.[1113] Allah Teâlâ'nın "**سُوٓءَالْعَذَابِ/*Azabın en kötüsü*"** ifadesini "**يُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ/*Yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar, (fenalık için) kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı*"** ifadesi açıklar. Bundan dolayı "**يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ/*Onlar sizi azabın en kötüsüne uğratıyorlar*"** kısmına (vav, fe veya diğer atıf harfleriyle) atıf yapılmamıştır.[1114] Ancak İbrahim sûresinde ("**يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ/*Onlar sizi azabın en kötüsüne uğratıyorlar*"**[1115] ifadesine "**وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ/*Yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar*[1116]** ifadesinin vav-ı atıfla) atfedilmiş olmasına gelince; muhtemelen burada azabın en kötüsü ile "**وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ/*Yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar*"** ifadesinden başka bir azap kastediliyordur.[1117] Hatta buradaki atıf, atfı muğâyara olur.[1118] Yahut azabın en kötüsü ile çocukların kesilmesini kastediyor olup lafız farklılığından dolayı atıf (vav ile) yapılmıştır. Firavun'un İsrailoğullarındaki

---

1113 Buna göre anlam "Sizin için en şiddetli azabı isitiyor" olur.

1114 "أَتَانِي الْقَوْمُ زَيْدٌ وَعَمْرٌو/Bana topluluk geldi, Zeyd ve Amr" denilir. Zeyd'den önce vav'a gerek yoktur. Zira ikinci ifade birinci ifadeyi açıklamaktadır.

1115 İbrahim 14/6. Burada konunun anlaşılması için âyetin tümünü vermek gerekmektedir:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفِي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

"Hani Musa kavmine demişti ki: Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, sizi işkencenin en kötüsüne sürmekte ve oğullarınızı kesip kadınlarınızı (kızlarınızı) bırakmakta olan Firavun ailesinden kurtardı. İşte bu size anlatılanlarda, Rabbinizden büyük bir imtihan vardır." (İbrahim 14/6)

1116 İbrahim 14/6.

1117 Buradaki yaklaşıma göre, ***"Yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar"*** ifadesi kendisinden önce geçen azabın kötüsünü değil, o kötü azaptan farklı bir azabı konu edinmektedir. Ancak Bakara sûresinin 49. âyetinde ***"Yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar"*** ifadesinden önce atıf harfi olmadığı için bu ifade öncesinde geçen ***"azabın en kötüsü"*** ifadesinin ne olduğunu açıklamakta, dolayısıyla da bedeli ba'z mine'l-kül konumunda olmaktadır.

1118 Ma'tuf ve ma'tufun aleyh'in farklı şeyler olduğunu ifade eder.

erkek çocukları öldürme sebebi ise “Kâhin ve müneccimlerin, İsrailoğulları’ndan doğacak olan bir erkek eliyle Firavun hanedanlığının yıkılacağını” haber vermeleridir. Bir görüşe göre, Firavun hanedanında bulunan kişiler birbirlerine, “Allah’ın İbrahim’e; zürriyyetinden hükümdarlar ve peygamberler çıkaracağı vaadini” hatırlattılar, işte bundan dolayı Firavun hanedanı, onlara karşı hasede kapıldı. Bir görüşe göre, Firavun hanedanı, kadınlar için görevliler tayin etti ve bu görevliler onlardan hamile olanları denetim altında tuttu. Bir görüşe göre, bundan dolayı kabileleri görevlendirdiler. Bu sebeple şöyle denilmiştir: “يَسْتَحْيُونَ/***Yestehyûne”*** ifadesi “Her kadının avret yerlerini yani ferclerini kontrol ediyorlardı” anlamındadır. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. En kuvvetlisi “يَسْتَحْيُونَ/***Hayatta bırakıyorlardı”*** ifadesinin ölümün zıddı olan “hayat” anlamında olmasıdır.

وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ
{٥٠}وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَع۪ينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِه۪
وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ {٥١}ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُمِ مِّن بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
{٥٢} وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ {٥٣}

50. Bir zamanlar biz sizin için denizi yardık, sizi kurtardık, Firavun’un taraftarlarını da siz bakıp dururken denizde boğduk. 51. Musa’ya kırk gece (vahyetmek üzere) söz vermiştik. Sonra haksızlık ederek buzağıyı (ilâh) edindiniz. 52. Sonra bunun ardından şükredesiniz diye sizi affetmiştik. 53. Doğru yolu bulasınız diye Musa’ya Kitab’ı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri verdik.

وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ/***Ve iz fereknâ bikümü’l-bahr:*** “Sizin için denizi ayırdık” demektir. Denizi, kabilelerin sayısına göre on iki yola ayırdık. “بِكُمْ/Biküm” ifadesindeki be harfi cerri sebebiyye[1119] ya da birliktelik[1120] içindir. Burada zikredilen deniz “Gulzüm (Kızıldeniz)”dir.

1119 Bu durumda anlam “Denizi sizden dolayı, sizi kurtarmak için yardık” olur.
1120 Bu durumda anlam “Denizi sizin denize girmenizle birlikte yardık” olur.

وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَع۪ينَ لَيْلَةً/Musa'ya kırk gece (vahyetmek üzere) söz vermiştik: Kırk gün Zilkâde ayı ve Zilhicce ayının on günüdür. (Gündüzler değil de) geceler hususen zikredilmiştir. Zira tarih, gecelerledir ve günler de gecelere tâbidir. Kırk gece ile maksat, günleriyle birliktedir.

اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ/İttehaztümü'l-ıcle: "Buzağıyı tanrı edindiniz." Âyette mananın delâletinden dolayı "إله/ilâh" lafzı hazfedilmiştir.[1121]

مِنْ بَعْدِه۪/Min ba'dihî: "Tûr-i Sînâ'daki (kırk gün süren) gizlilikten sonra" demektir.

الْكِتَابَ/el-Kitâb: Burada Tevrât'tır.

وَالْفُرْقَانَ/Ve'l-furkân: "Hak ile bâtılı birbirinden ayıran" demektir. Furkân kelimesi Tevrât'ın sıfatı olup lafız farklılığından dolayı (vav ile) ona atfedilmiştir. Bir görüşe göre burada Furkân, denizin ayrılmasıdır. Bir görüşe göre de "Musa'ya Tevrât'ı, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Furkân'ı verdik anlamındadır." Bir delile dayanmadan olan hazifden dolayı bu uzak bir ihtimaldir.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ
الْعِجْلَ فَتُوبُٓوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ
بَارِئِكُمْۜ فَتَابَ عَلَيْكُمْۜ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ {٥٤}

54. Musa kavmine demişti ki: Ey kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı (ilâh) edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için Yaradanınıza tevbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız Yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah tevbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tevbeleri kabul eden ancak O'dur.

فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ/Fektulû enfüseküm: Allah Teâlâ'nın "فَسَلِّمُوا عَلَى أَنفُسِكُمْ/*Birbirinize selâm verin*"[1122] âyetinde olduğu gibi "Birbirinizi öldürün"

1121 " اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ/Buzağıyı edindiniz" denilmiştir.
1122 Nûr 24/61.

demektir. Rivâyete göre, buzağıya tapmayan, tapanı[1123] öldürdü. Diğer bir rivâyete göre de onların üzerine bir karanlık çöktü ve birbirlerini öldürdüler hatta öldürülenler yetmiş bin kişiye ulaştı. Bunun akabinde Allah Teâlâ onları affetti. Burada "بَارِئِ/Yaratan" ismi özellikle zikredilmiştir. Zira buzağıya tapanlar için burada bir kınama vardır. Adeta şöyle söylenmiştir: "Sizi Yaratan'ın dışında bir şeye nasıl tapıyorsunuz?"

اَلْبَارِئِ/*el-Bârî*: "Yaratan" anlamındadır.

فَتَابَ عَلَيْكُمْ/Böylece Allah tevbenizi kabul etmiş olur: Bu cümle öncesinde cümlenin kendisine delâletinden dolayı sözün genel dokusundan anlaşılan (fehve'l-hitâb)[1124] hazfedilmiş bir yer vardır. Yani "Öldürme konusunda size emredileni yaptınız, böylece Allah tevbenizi kabul etti" demektir.

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ
وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ {٥٥} ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ {٥٦}
وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ {٥٧}

55. Bir zamanlar "Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız" demiştiniz de bakıp durur olduğunuz hâlde hemen sizi yıldırım çarpmıştı. 56. Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz. 57. Ve sizi bulutla gölgeledik, size emek harcamadan elde edilen nimetler ve bıldırcın kuşu gönderdik ve "Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin" (dedik). Hakikatte onlar bize değil sadece kendilerine kötülük ediyorlardı.

1123 "Tapanı" şeklinde tercüme ettiğimiz bu kelime Şârika baskısında "عَبَدَه" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında "غدە" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1124 Her ne kadar cümlede lafzen zikredilmese de cümledeki lafızlardan kesin olarak anlaşılan mana ve unsurdur.

لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ/*Asla sana inanmayız:* Bu ifadedeki “نُؤْمِنَ/nü’mine” fiili, lam harfi cerri ile müteaddi yapılmıştır. Zira bu ifade “birine boyun bükmek” anlamını içerir.

جَهْرَةً/*Cehraten*: “Apaçık, ayan beyan” demektir.

الصَّاعِقَةُ/*es-Sâika*: Ölümdür. Musa’nın seçmiş olduğu kişilerin sayısı yetmişti. Musa onları Tûr-i Sînâ’ya götürmüş ve onlar, Allah’ın sözünü dinlemişlerdi. Ardından Allah’ı görmek istediler, Allah’a karşı yapmış oldukları bu edepsizlik ve göstermiş oldukları bu arsızlıktan dolayı cezalandırıldılar.

وَظَلَّلْنَا/*Ve zallelnâ:* “Bulutu, onları güneşten koruması için üzerlerine tente (gölgelik) gibi yaptık” anlamındadır. Bu olay, Tih’te meydana gelmişti. Yine burada onlara, emek harcamadan elde edilen nimetler ve bıldırcın kuşu indirilmiştir. “الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى/Emek harcamadan elde edilen nimetler ve bıldırcın kuşu” lafızları lügat (kelime) bölümünde geçmişti.

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَداً وَادْخُلُوا الْبَابَ
سُجَّداً وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ {٥٨}

58. (İsrailoğullarına) “Bu şehre girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yiyin, kapısından eğilerek girin. (Girerken) ‘Hıtta! (Ya Rab! Bizi affet)’ deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım. Zira biz, iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz” demiştik.

كُلُوا/*Yiyin:* Hazfedilmiş olan kavl (yani dedik ki) sözü dolayısıyla ma’muldür.

هٰذِهِ الْقَرْيَةَ/*Bu şehre*: Beyti-Makdis’tir. Bir görüşe göre, Erîha’dır. Bir görüşe göre, Beyt-i Makdis’e yakın bir yerdir.

فَكُلُوا/Yiyin: Burada tertib için olan fe geldi. Zira bir şeyi yemek oraya girdikten sonra olur. A'râf sûresinde "**اسْكُنُوا/Yerleşin**" ifadesinden sonra "**وَكُلُوا/ve yiyin**" emri vav ile gelmiştir.[1125]

سُجَّداً/Sücceden:[1126] Bir görüşe göre, "eğilerek (girin)" demektir. Zira bir yere giriş, secde ile birlikte yapılmaz. Bir görüşe göre, "tevazu içerisinde (girin)" demektir.

حِطَّةٌ/Hıtta: Lügat (kelime) bölümünde geçmişti.

وَسَنَزِيدُ/Ve senezîdü: "Mağfirete ek olarak onlara mükâfat da veririz" anlamındadır.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلاً غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ
ظَلَمُوا رِجْزاً مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ {٥٩}

59. Fakat zulmedenler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik.

فَبَدَّلَ/Değiştirdiler: Rivâyete göre onlar, "حِطَّةٌ/hıtta!/Ya Rab! Bizi affet" demeleri gerekirken bunu "حِنْطَة/hinta/buğday" ile; diğer bir rivâyete göre de "حَبَّةٌ فِي شَعْرَةٍ/kıl çuvalda bir dane" ifadesiyle değiştirdiler.

الَّذِينَ ظَلَمُوا/Zulmedenler: Bu ifade ile önceki âyette zikredilen kişiler kastetilmektedir. Onların yapmış oldukları zulmü yermek gayesiyle zamir yerine[1127] açıkça isim getirilmiştir. Allah Teâlâ onların durumlarının

---

1125 وَاِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطٖيـَٔاتِكُمْ سَنَزٖيدُ الْمُحْسِنٖينَ/***Onlara denildi ki: Şu şehirde (Kudüs'te) yerleşin, ondan (nimetlerinden) dilediğiniz gibi yiyin, 'Bağışlanmak istiyoruz' deyin ve kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanımızı daha da artıracağız."*** (A'râf 7/161)

1126 Yukarıda tercümesini vermiş olduğumuz "'سُجَّداً' kelimesi, bir görüşe göre, 'eğilerek (girin)' demektir" bölümü Dâru'z-Ziyâ baskısında bulunmamakla birlikte Şârika baskısında bulunmaktadır. Konu bağlamı düşünüldüğünde Şârika baskısının doğru olduğu anlaşılmaktadır.

1127 Mesela; onları "هم/onlar" zamiri ile veya ism-i işaretle ifade edebilirdi.

son derece iğrenç bir hâlde olduğunu göstermek için "zulmedenler" ifadesini tekrar etmiştir.[1128]

رِجْزاً/*Azap:* Rivâyete göre onlar, veba hastalağına yakalandılar ve aniden onlardan yetmiş bin kişi öldü.

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ
مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا
مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ {٦٠}

60. Musa (çölde) kavmi için su istemişti de biz ona "Asanla taşa vur!" demiştik. Derhal (taştan) on iki kaynak fışkırdı. Her bölük, içeceği kaynağı bildi. (Onlara) "Allah'ın rızkından yiyin, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk etmeyin" dedik.

اسْتَسْقٰى/*Su istemişti:* Musa *aleyhisselâm*, Tih'te onlar susadığında su istemişti.

الْحَجَرَ/*el-Hacer:* Her bir kenarı birer zira' olan dört köşeli bir taştı; bir zira'da her yöne fışkıran üçer tane göz bulunmaktaydı. Rivâyete göre, Âdem onu cennetten indirmişti. Bir görüşe göre, o belli bir taş olmayıp herhangi bir taştır.[1129] Bu i'câz bakımından daha beliğdir.

فَانْفَجَرَتْ/*Fışkırdı:* Öncesi hazfedilmiş olup takdiri şöyledir: "Ona vurdu ve hemen fışkırdı."

مَشْرَبَهُمْ/*Meşrabehüm:* "Su içecekleri pınar" demektir. İsrailoğulları on iki kol olup her biri için bir pınar vardı.

كُلُوا/*Yiyin:* "Emek harcanmadan elde edilen nimetlerden ve bıldırcından yiyip zikredilen sudan için" anlamındadır.

1128 Zira söz konusu âyette "ظَلَمُوا/***zulmedenler***" iki defa zikredilmiştir.
1129 Bu durumda "الْحَجَرَ" kelimesindeki lam-ı ta'rif ahd değil cins bildirir.

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَاؕ قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذٖي هُوَ اَدْنٰى بِالَّذٖي هُوَ خَيْرٌؕ اِهْبِطُوا مِصْراً فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْؕ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِؕ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّؕ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ۟ {٦١}

61. Hani siz (verilen nimetlere karşılık) "Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın" dediniz. Musa ise "Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O hâlde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var" dedi. İşte (bu hâdiseden sonra) zillet ve yoksulluğa mahkûm edildiler, Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musibetler (onların başına) Allah'ın âyetlerini inkâra devam etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir.

وَفُومِهَا/Ve fûmihâ: Sarımsaktır. Bir görüşe göre, buğdaydır.

اَدْنٰى/Ednâ: Bu kelime, "دنيء/aşağılık" kökünden gelmekte olup "değersiz" demektir. Bir görüşe göre, bu kelimenin aslı "أَدْوَنُ/daha düşük" iken asli ikinci harfin tehiri ve son harfin takdimi ile kalbe (değişime) uğramıştır.

مِصْراً/Mısran: Bir görüşe göre, herkes tarafından bilinen Mısır şehridir. Ortası sakin olduğu için munsarıf (sonu tenvinli) olmuştur. Bir görüşe göre, herhangi bir şehir olup bundan dolayı nekradır. Rivâyete göre, İsrailoğulları Şam'a yerleşmiştir. Allah Teâlâ'nın "وَاَوْرَثْنَاهَا بَنٖي اِسْرَٓائٖلَ/ ***Oraya (yani Mısır'a) İsrailoğullarını mirasçı yaptık"***[1130] âyetinden dolayı ilk görüş tercihe şayandır. "

1130 Şuarâ 26/59.

ضُرِبَتْ/Duribet: “Zillete mahkûm edildiler ve zillete uğratıldılar” anlamındadır. Zemahşerî (ö. 538/1144) bu ifadenin “ضرب القبّة/kubbenin giydirilmesi” ifadesinden istiâre edildiği görüşündedir. Zira kubbe, insanı kaplar ve kuşatır.

وَالْمَسْكَنَةُ/Ve’l-meskenetü: Yoksulluktur. Bir görüşe göre, cizyedir.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ/Zâlike biennehüm: Buradaki ism-i işaret olan “ذٰلِكَ/zâlike” zillete, yoksulluğa ve gazaba mahkûm edildiklerine işarettir. Buradaki be harfi cerri gerekçelendirme içindir.

يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ/Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar: Buradaki “âyet,” Allah’ın okunan âyetleri veya alâmetleridir.

بِغَيْرِ الْحَقِّ/Haksız yere: Bilindiği gibi peygamberler ancak haksız yere öldürülür. Onların yapmış oldukları kötülükleri ifşâ etmek için özellikle bu açıkça belirtilmiştir. Zira onlar, peygamberleri öldürmenin doğru olmadığını bildikleri hâlde böyle bir şeye teşebbüs etmişlerdir. Bu daha da çirkin bir durumdur.

Bir incelik: Bu âyetteki “بِغَيْرِ الْحَقِّ/***haksız yere***” ifadesindeki lam-ı ta‘rîf ahd için gelmiştir. Zira burada, bir kişiyi öldürmeyi gerektiren sebepler karara bağlanmıştır.[1131] Diğer taraftan Al-i İmrân sûresinde geçen “بِغَيْرِ حَقٍّ/***haksız yere***”[1132] nefyin umum bildirmesi için nekra

---

1131 Buradaki ahd için olan lam-ı ta’rif, İsrailoğulları’nın peygamberleri öldürürken her ne kadar hakları olmasa da kendilerince akıllarından uydurdukları gerekçelere işaret ediyor olabilir. Diğer bir ifadeyle onların zihninde olan ve düşündükleri yanlış düşüncelere işaret etmektedir. Yine diğer bir yaklaşıma göre burdaki marifelik Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şu hadisine işaret eder: ***“Müslüman kişinin kanı ancak üç şeyden birinin olması durumunda helâl olur: Evli iken zina etmek, haksız yere adam öldürmek ve dinini terk edip cemaattan ayrılmak.”***

1132 ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُوا اِلاَّ بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّۜ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَۙ/***Onlar (Yahudiler) nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah’ın ahdine ve insanların (müminlerin) himayesine sığınmadıkça kendilerine zillet (damgası) vurulmuştur; Allah’ın hışmına uğramışlar ve miskinliğe mahkum edilmişlerdir. Çünkü onlar, Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve hakları olmadıkları hâlde peygamberleri öldürüyorlardı. Bu da onların isyan etmiş ve haddi aşmış olmalarındandır.”*** (Âl-i İmrân 3/112)

gelmiştir. Zira bu âyet, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in çağdaşları hakkında inmiştir.

ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا/Bunların hepsi, sadece isyanları sebebiyledir: Buradaki "ذٰلِكَ/zâlike" sözcüğünün, öncesinde geçen "ذٰلِكَ/zâlike"nin tekrarı olması mümkündür. Böylelikle ism-i işaret, peygamberleri öldürme ve Allah'ın âyetlerini inkâra râci olur. Âyetteki be harfi cerri gerekçelendirme içindir. Yani "İsyan ve düşmanlığa saplanmış olmalarından dolayı inkâra ve peygamberleri öldürmeye cüret ettiler" demektir.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئٖينَ مَنْ
اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحاً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ {٦٢}

62. Şüphesiz iman edenlerden, Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerden; Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ هَادُوا/Şüphesiz iman edenlerden, Yahudi: İbn Abbâs (ö. 68/688) bu âyeti Allah Teâlâ'nın "**وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دٖيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُۚ/Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecektir***"[1133] âyetinin nesh ettiğini söylemiştir. Bir görüşe göre de "Bu âyet, âyette zikredilen gruplardan kim sahih bir imanla inanmışsa onlara mükâfat vardır" anlamındadır. Bu durumda âyetin mü'minlere bakan yönüyle anlamı, ölüme kadar (iman üzere) istikrar, onların dışındaki kimseler hakkında ise İslâm'a girme olur. Bundan dolayı nesh yoktur. Bir görüşe göre de bu âyet, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in elçi olarak gönderilmesinden önceki kimseler hakkındadır, bundan dolayı nesh yoktur.

1133 Âl-i İmrân 3/85.

Âyetteki "مَنْ اٰمَنَ/**iman eden kimse"** ifadesi mübteda, "فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ/ **onlara mükâfatlar vardır"** ifadesi haberidir, cümle bütünüyle[1134] "اِنَّ/ inne"nin haberidir. Yahut "مَنْ اٰمَنَ/**iman eden kimse"** ifadesi bedel, "فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ/**onlara mükâfatlar vardır"** ifadesi "اِنَّ/inne"nin haberidir.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {٦٣}ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ {٦٤}وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ {٦٥} فَجَعَلْنَاهَا نَكَالاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ {٦٦}

63. Sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağını üzerinize kaldırmıştık. Size verdiğimize kuvvetle sarılın, onda bulunanları daima hatırlayın, umulur ki, korunursunuz. 64. Ondan sonra sözünüzden dönmüştünüz. Eğer üzerinizde Allah'ın ihsanı ve rahmeti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz. 65. İçinizden Cumartesi günü azgınlık edip de bu yüzden kendilerine "Aşağılık maymunlar olun!" dediklerimizi elbette bilmektesiniz. 66. Biz bunu (maymunlaşmış insanları), hâdiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, müttakîler için de bir öğüt vesilesi kıldık.

وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ/***Tûr dağını üzerinize kaldırmıştık:*** Musa Tevrât'ı getirince onu kabul etmeyi reddettiler ve bundan dolayı Allah Teâlâ, söz konusu dağı onların üzerine kaldırdı. Bir görüşe göre de Tevrât'ı almasalardı dağ üzerlerine düşecekti.

بِقُوَّةٍ/***Bi-kuvvetin:*** "Tevrât'ı öğrenmeye veya onunla amel etmeye azimle sarılın" demektir.

1134 "مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحاً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ/***Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır."***

اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ/İçinizden bazıları Cumartesi günü azgınlık etti." Kendilerine yasaklanmasına rağmen o gün balık avladılar.

كُونُوا قِرَدَةً/Aşağılık maymunlar olun!: Onların maymuna dönüştürülmesinden ibarettir.

خَاسِئِينَ/Hâsiîne: Bu kelime sıfat veya ikinci haberdir. Tıpkı "يَخْسَأُ الْكَلْبُ/Köpek kovuldu"[1135] cümlesinde olduğu gibi "kovulmuş (maymunlar)" anlamındadır.

فَجَعَلْنَاهَا/Fe-cealnâhâ: Bu ifadedeki "ها/hâ" zamiri, söz konusu fiil için olup o da maymuna dönüştürülmedir.

نَكَالاً/Nekâlan: "Geçmiş ve gelecekteki günahlarına ceza olarak," bir görüşe göre, "öncekilere[1136] ve sonrakilere ibret olsun diye (yaptık)" demektir.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ٓ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةًۜ قَالُٓوا
اَتَتَّخِذُنَا هُزُواًۜ قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ {٦٧}

67. Musa, kavmine "Allah bir sığır kesmenizi emrediyor" demişti de "Bizimle alay mı ediyorsun?" demişlerdi. O da " Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti.

اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً/Bir sığır kesmenizi: Sığırın hikâyesi: İsrailoğullarından bir adam vâris olmak için bir akrabasını öldürdü. Ardından bu kişi, bir kavmin onu öldürdüğünü iddia etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ bir inek kesmelerini ve maktule bu ineğin bir uzvu ile vurulmasını emretti. Bunu yaptılar ve maktul kalktı, kendisini öldüren kişiyi söyledi. Sonra tekrar öldü.

1135 Bu kullanımla ilgili Kurtubî de şu açıklamayı yapmıştır. "خَسَأْتُ الْكَلْبَ خَسْئًا طَرَدْتُهُ/Köpeği kovdum" denilir. Yine "وَخَسَأَ الْكَلْبُ بِنَفْسِهِ خُسُوءًا/Köpek kendi defolup gitti, uzaklaştı" demek olur. Bu fiil müteaddi ve lâzım olarak kullanılır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, XII, 153.

1136 Bundan maksat şudur: Önceki ümmetlerin kitaplarında onların maymuna çevrileceği zikredilmiş ve muhataplardan bu olaydan ibret almaları istenmiştir.

اَتَتَّخِذُنَا هُزُواًّ/***Bizimle alay mı ediyorsun?:*** Bu ifade kabalık, edepsizlik ve inkâr ifade eder.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ
وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ {٦٨} قَالُوا ادْعُ لَنَا
رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا
تَسُرُّ النَّاظِرِينَ {٦٩} قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ اِنَّ الْبَقَرَ
تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ {٧٠} قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا
بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا
قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ {٧١}

68. "Bizim adımıza Rabbine dua et, bize onun ne olduğunu açıklasın" dediler. Musa "Allah diyor ki: 'O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek.' Size emredileni hemen yapın" dedi. 69. Bu defa "Bizim için Rabbine dua et, bize onun rengini açıklasın" dediler. "O diyor ki: Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inektir" dedi. 70. "(Ey Musa!) Bizim için, Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, nasıl bir inek keseceğimizi anlayamadık. Biz, inşâallah emredileni yapma yolunu buluruz" dediler. 71. (Musa) dedi ki: "Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, üzerinde ekine su taşınmayan, serbest dolaşan (salma), renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir." "İşte şimdi (ineği) doğru bir şekilde anlattın" dediler ve bunun üzerine (onu bulup) kestiler ama az kalsın kesmeyeceklerdi.

فَارِضٌ/***Fâridun:*** Yaşlı demektir.

بِكْرٌ/***Bikrun:*** Körpe demektir.

عَوَانٌ/***Avânün:*** Orta demektir.

بَيْنَ ذٰلِكَ/Beyne zâlike: “Zikredilenlerin arasında” demektir. Bundan dolayı iki şey (yani yaşlı ve körpe) arasındaki şeye işaret ederek “ذٰلِكَ/o” demiştir.[1137]

صَفْرَاءُ/Safrâü: Herkes tarafından bilinen sarı renktir. Bir görüşe göre, siyahtır ancak bu görüş uzaktır. Dış görünüş itibariyle tamemen sarı inektir. Bir görüşe göre, sadece boynuz ve tırnakları (sarıdır), bu görüş uzaktır.

فَاقِعٌ/Fâkıun: Sapsarı demektir. Renginin güzelliğinden dolayı ***“Bakanların içini açan…”*** bir inektir. Bir görüşe göre, şişmanlığı ve bütün görünüşünden dolayıdır.

لَا ذَلُولٌ/Lâ zelûlün: Çalıştırılmak için boyunduruğa (çifte) koşulmamıştır.

تُثِيرُ الْاَرْضَ/Tüsîru’l-erda: Yer sürmemiştir. Bu ifadenin nefiy (لَا/lâ) kapsamına girmesi en doğrusudur.

وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ/Velâ teskı’l-harse: Üzerinde ekine su taşınmamış inektir.

مُسَلَّمَةٌ/Müsellemetün: Söz konusu işlerde çalıştırılmış olmaktan veya tüm kusurlardan uzaktır.

لَا شِيَةَ/Lâ şiyete: Sarının dışında hiçbir parlaklık yoktur. “شِيَة/Şiye” kelimesi “وشي/elbiseyi rengârenk süslemek/bir rengi, başka bir renkle karıştırmak” kökünden gelmekte olup tıpkı “عدة”[1138] kelimesinde olduğu gibi aslî birinci harf hazfedilmiştir.

1137 Burada şunu da belirtmek gerekir: “ذٰلِكَ/Şu” lafzı ile müfred ve müzekkere işaret edildiği hâlde bu âyette iki müennes kelimeye bu lafızla nasıl işaret edilmiştir? Söz kısa olsun diye “daha önce zikredilen manasında” bu kelimenin kullanılması caizdir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 149.

1138 “وَعَدَ ـ وَعْداً و عِدَةً/Vaat etmek, söz vermek” anlamındadır. Burada asli ilk harf olan vav harfi hazfedilmiştir.

قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ/İşte şimdi (ineği) doğru bir şekilde anlattın: Zarfın[1139] âmili "جِئْتَ بِالْحَقِّ/ci'te bi'l-hakkı" ifadesidir. Bir görüşe göre, buradaki âmil gizli olup takdiri "İşte şimdi ineği kesiyorsunuz" şeklindedir. İlk görüş daha kuvvetlidir. Şayet onların "اَتَتَّخِذُنَا هُزُواً/***Bizimle alay mı ediyorsun?***"[1140] sözü inkârsa[1141] bu da tasdiktir. Bunun dışında bir şeyse anlam "Apaçık doğru" şeklinde olur. İtaatsizlikleri, çok soru sormaları veya ineğin pahalı olmasından dolayı ***"az kalsın kesmeyecek-lerdi."*** Zira söz konusu inek bir yetime gelmiş,[1142] İsrailoğulları, o ineği kendi ağırlığınca altın karşılığında ondan satın almışlardı. Yahut âyette zikredilen sıfatlarda bir ineğin nadir bulunmasından dolayı (neredeyse bu emre uymayacaklardı). Rivâyete göre, şayet onlar en basit bir ineği dahi kesmiş olsalardı onlar adına yeterli olurdu; onlar işi zora soktular, Allah da onlara işi zorlaştırdı.

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَاۜ وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَۚ {٧٢} فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَاۜ كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ {٧٣}

72. Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız. Hâlbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktır. 73. "Haydi, şimdi (öldürülen) adama, (kesilen ineğin) bir parçasıyla vurun" dedik. İşte böyle Allah ölüleri diriltir ve düşünesiniz diye size âyetlerini (Peygamberine verdiği mucizelerini) gösterir.

1139 Dâru'z-Ziyâ baskısında "في الضرب" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "في الظرف" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1140 Bakara 2/67.

1141 Şârika baskısında "inkârsa" diye tercüme ettiğimiz yerde "تكذيبا" lafzı geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında "هكذا" lafzı bulunmaktadır. Bu nedenle tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1142 Rivayetlere göre, İsrâiloğulları içinde yaşlı bir zat yaşıyordu. Onun da bir buzağısı vardı. O buzağıyı ormana götürdü ve "Allah'ım! Oğlum büyüyüp anne-babasına itaat yaşına gelinceye kadar bu buzağıyı sana emanet ediyorum" dedi. İşte bu inek büyüdü ve ineklerin en güzeli oldu. Onu o yetim çocuk annesi ile pazara götürdü. O pazarda ineklerin biri üç dinar ederken İsrailoğulları bu ineği derisini dolduracak kadar altına satın aldılar. Geniş bilgi için bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb,* III, 550.

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا/Hani siz bir adam öldürmüştünüz: Bu ifade Bakara (inek) kıssasının başı olup bundan dolayı konumu "اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً/**Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor"**[1143] âyetinin öncesidir.[1144] Zemahşerî şöyle demiştir: "Buradaki iki kıssada (söz konusu suçları) dolayısıyla onları daha fazla azarlamak için özellikle tehir yapılmıştır. Kıssalarda onların azarlanma nedeni ise verilen emri hemen yerine getirmemeleri ve bir cana kıymış olmalarıdır. Şayet bir kıssa olarak anlatılsaydı azarlama bir defa olurdu."

فَادّٰرَءْتُمْ/Feddâre'tüm: "İhtilafa düştünüz" demektir. Bu kelime "مُدَارَأَة/ müdârae" kelimesinden gelmekte olup "çekişmek, itişip kakışmak" anlamına gelir.

مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ/Gizlemekte olduğunuz şey: Maktülle ilgili mesele ve onu öldüren kimsedir.

اِضْرِبُوهُ/Ona vurun: Maktûle veya onun akrabasına.

بِبَعْضِهَا/Onun bir parçasıyla: Mutlak bir ifadedir.[1145] Bir görüşe göre hayvanın bu parçası, baldırıdır. Bir görüşe göre, dilidir. Bir görüşe göre de kuyruğudur.

كَذٰلِكَ/İşte böyle: Bu ifade maktulün dirilişine işarettir. Bu âyetle, kıyamet günü diriliş ispatlanmıştır. "كَذٰلِكَ/**İşte böyle"** ifadesinin öncesi hazfedilmiş olup takdirinin şöyle olması gerekir: Kendilerine emredileni yaptılar ve maktul kalktı.

Bir incelik: Mâlikîler bu kıssayı, maktulün "Falanca beni öldürdü" sözünün kabul edileceğine delil olarak getirmişlerdir. Bu görüş zayıftır. Zira âyette geçen maktul, öldükten ve ahireti müşâhede ettikten sonra kalkmıştır. Onun kıssası peygamberin bir mucizesidir. Ayrıca diğerlerinin aksine buradaki maktulün inkâr edilmesi kolay bir şey değildir.

1143 Bakara 2/67.

1144 Bu durumda takdir şöyle olur: "وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا/اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً/***Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız.*** (Bakara 2/72) ***(Bundan dolayı) Allah bir sığır kesmenizi emrediyor."*** (Bakara 2/67)

1145 Tahsise uğramamıştır, dolayısıyla "İneğin herhangi bir uzvu ile vurun" anlamına gelir.

Yine Mâlikîler bu âyeti "Katil mirasçı olamaz" görüşüne de delil olarak getirmişleridir. Bu âyette buna dair hiçbir delil yoktur.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ {٧٤}

74. (Ne var ki) bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi veya daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukarıdan aşağıya yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarınızdan gafil değildir.

"ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ/***Sonra yine kalpleriniz katılaştı:*** Hitap İsrailoğullarınadır.

مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ/***Bunlardan sonra:*** Yani "maktûlün dirilmesi ve bu kıssada anlatılan harikulâde olaylardan sonra" demektir. Bu da söz konusu mucizeleri gördükten sonra kalplerindeki katılığın ne kadar çirkin olduğuna dair bir açıklamadır.

اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً/***Veya daha da katıdır:*** Buradaki "اَشَدُّ/***daha katı"*** ifadesi, "كَالْحِجَارَةِ/***taş gibi"*** ifadesindeki kaf harfine atıftır veya "O daha katıdır" anlamında mübtedanın haberidir. Yine buradaki "اَو/ev" ya müphemlik (belirsizlik) ya da tahyîr içindir. Adeta şöyle demiştir: Kalplerin durumunu kim bilirse onları taşa veya ondan daha katı olan demir gibi bir şeye benzetmekte serbesttir. Yahut "اَو/ev"ism-i tafdil içindir. Yani "Onlar taştan daha katıdır." Allah Teâlâ, "قَسْوَةً/katılaşmak" fiilinin ism-i tafdili "أفعل" kalıbından kullanılmasına rağmen "اَقسي/daha katı" dememiş de niçin "اَشَدُّ/***daha katı"*** demiştir.[1146] (Cevap:) Kalplerin son

1146 Tercümesini yapmış olduğumuz bu son cümle Dâru'z-Ziyâ baskısında "فهم أقسى مع أن فعل القسوة ينبني منه أفعل، لكون أشدّ أدلّ على فرط القسوة" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وانما قال «أشد قسوة» ولم يقل أقسى مع أن فعل القسوة ينبني منه أفعل، لكون أشدّ أدلّ على فرط القسوة" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

derece katı olduğunu daha açık ve güçlü gösterdiği için "اَشَدُّ/***daha katı***" şeklinde kullanmıştır.

وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ/***Çünkü taşlardan öylesi var ki:*** Bu ifade taşları, onların kalplerinden daha üstün tutmaktadır.

يَهْبِطُ/***Yehbitu:*** "Taşlar, yukarıdan aşağıya yuvarlanıp düşer" demektir. Onların haşyeti ise Allah'a boyun eğmelerinden ibarettir. Bir görüşe göre de hakiki anlamda olup her taş, Allah'ın haşyetinden dolayı yuvarlanıp düşer.[1147]

اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ
اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ {٧٥}

75. Şimdi (ey mü'minler) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysaki onlardan bir zümre, Allah'ın kelamını işitirler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi.

اَفَتَطْمَعُونَ/***Umuyor musunuz?:*** Hitap mü'minleredir.

اَنْ يُؤْمِنُوا/***İnanacaklarını:*** Yahudileri kastetmektedir. Boyun eğme manasını ihtiva ettiğinden dolayı lam harfi cerri ile müteaddi (geçişli) yapılır.

فَرِيقٌ مِنْهُمْ/***Onlardan bir zümre:*** Tûr'da Allah'ı işiten yetmiş kişidir sonra bunları tahrif etmişlerdir. Bir görüşe göre, Tevrât'ı tahrif eden İsrailoğullarıdır.

مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ/***İyice anladıktan sonra:*** Bu ifade onların içinde bulundukları durumun çirkinliğini açıklamaktadır.

1147 Tercümesini yapmış olduğumuz bu ifade Dâru'z-Ziyâ baskısında "فمن خشية الله," Şârika baskısında "من خشية الله" şeklinde geçmektedir.

وَاِذَا لَقُوا الَّذٖينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ قَالُٓوا اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَٓاجُّوكُمْ بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ {٧٦}

76. İnananlarla karşılaştıklarında "İman ettik" derler. Birbirleriyle baş başa kaldıkları vakit ise "Allah'ın size açtıklarını (Tevrât'taki bilgileri), Rabbiniz katında sizin aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz?" derler."[1148]

قَالُٓوا اٰمَنَّا/***"İman ettik" derler:*** Bu sözü Yahudilerden Müslüman olduğunu iddia eden bir kişi söylemiştir. Bir görüşe göre, bunu mü'minlerin içine girmek ve onların haberlerini dinleyebilmek için söylemişlerdir.

اَتُحَدِّثُونَهُمْ/***Anlatıyorsunuz:*** Bu bir kınamadır.

بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ/***Allah'ın size açtıklarını"*** ifadesindeki "açtığı şeyler" hakkında üç görüş vardır: Allah'ın onlara vermiş oduğu cezalar, kendi kitaplarında Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında anlatılanlar ve Allah'ın onlara hayır[1149] ve nimetlendirmeden açtığı şeyler. Bu görüşlerin tümü onların aleyhine delildir. Bundan dolayı "لِيُحَٓاجُّوكُمْ بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْ/***Rabbiniz katında sizin aleyhinize hüccet getirmeleri için mi?"*** demişlerdir. Bir görüşe göre delil getirme ahirettedir.[1150] Bir görüşe göre de bu ifade "Rabbinizin hükmünde ve kitabında indirilenlerde" anlamındadır.[1151] Nitekim âyette geçen "عِنْدَه/O'nun katında" ifadesi "O'nun hükmünde" anlamındadır.

اَفَلَا تَعْقِلُونَ/***Düşünemiyor musunuz?:*** Bu ifade bazı Yahudilerin söz konusu şeyleri Müslümanlara anlatmış olmalarını kınamak amacıyla (kendilerinden olan diğer) Yahudilerin sözlerinin devamıdır.

1148 Bakara 2/76.

1149 Şârika baskısında "الخير/hayır" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında "الفتح/fetih" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1150 Bu yaklaşımın delili şu âyettir: "ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ/***Sonra şüphesiz siz de kıyamet günü Rabbinizin huzurunda davalaşacaksınız."*** (Zümer 39/31)

1151 Zira "فُلَانٌ عِنْدِي عَالِمٌ" denildiğinde "Falanca benim inancıma ve hükmüme göre âlimdir" anlamına gelir.

اَوَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ {٧٧}

77. Onlar bilmezler mi ki, gizlediklerini de açıkça yaptıklarını da Allah bilmektedir?

اَوَلَا يَعْلَمُونَ/***Onlar bilmezler mi ki?:*** Allah'ın sözü ile onlara karşılık verilmiştir. Bu onlar için küçük düşürücü bir durumdur.

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ {٧٨}

78. İçlerinde birtakım ümmîler vardır ki, Kitab'ı (Tevrât'ı) bilmezler. Bütün bildikleri nefislerinin arzu ettiği yalanlardır. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar.

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ/***İçlerinde birtakım ümmîler vardır ki:*** "Okuyamayan ve yazamayan kişiler" demektir. Onlar "لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ/***Kitab'ı (Tevrât'ı) bilmezler"*** ifadesinden maksat Yahudilerden bir gruptur. Bir görüşe göre, Mecûsîlerden bir gruptur. Bu doğru değildir. Zira sözün tamamı Yahudilerle ilgilidir.

اِلَّٓا اَمَانِيَّ/***İllâ emâniyye:*** "اَمَانِيَّ" kelimesi, anlamaksızın metni okumak veya yalanlar yahut nefsin[1152] arzu ettiği şeylerdir.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا
بِهٖ ثَمَناً قَلِيلاًۜ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ {٧٩}

79. Elleriyle (bir) kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için "Bu Allah katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından ötürü vay hâline onların! Ve kazandıklarından ötürü vay hâline onların!

بِاَيْدِيهِمْ/***Elleriyle:*** Bu kelime onların atmış oldukları iftiraları teyit etmektedir.

1152 Dâru'z-Ziyâ baskısında "نفوس" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "نفس" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

ثَمَناً قَلِيلاً/***Az bir bedel karşılığında:*** (Bu bedel) liderlik, rüşvet ve benzeri dünya menfaatidir.

يَكْسِبُونَ/***Kazandıklarından:*** Kazandıkları o şey dünya menfaati veya günahlardır.

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّاماً مَعْدُودَةً قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْداً
فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ {٨٠}

80. İsrailoğulları "Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacaktır" dediler. De ki: Siz Allah katından bir söz mü aldınız -ki Allah sözünden caymaz- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?

اَيَّاماً مَعْدُودَةً/***Sayılı birkaç gün:*** Kırk gündür; bu da onların buzağıya taptıkları gün kadardır. Bir görüşe göre, yedi gündür.

اَتَّخَذْتُمْ/***Aldınız mı?:*** Bu ifade takrîr olup (soru soran kimsenin karşı tarafın ikrarını sağlaması; pekiştirmesi) onların sözlerinin hükümsüz olmasını gerektirir.

بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطٖيٓئَتُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ {٨١}

81. Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar.

بَلٰى/***Belâ:*** Onların bilmedikleri bir konudaki sözlerinden dolayı ateşte uzun süre kalacaklarını teyit etmektedir.

مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً/***Kim bir kötülük eder de:*** İnkâr eden kişiler hakkındadır. Bu ifadeden sonra gelen sözden dolayı Yahudilere verilmiş bir cevaptır.[1153]

1153 "مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً/***Kim bir kötülük eder de...***" ifadesinden sonra gelen bölüm "فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ/***O kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalır-***

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ {٨٢}

82. İman edip yararlı iş yapanlara gelince; onlar da cennetliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar.

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا/İman edenler: Bu âyette "Asiler (büyük günah işleyenler) cehennemde ebedi kalıcıdırlar" diyen kimse için hiçbir delil yoktur.

وَاِذْ اَخَذْنَا مٖيثَاقَ بَنٖي اِسْرَٓائٖلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلٖيلاً مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ {٨٣}

83. Vaktiyle biz, İsrailoğullarından "Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, anne-babaya, yakınlara (akrabalara), yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz" diye söz almış ve "İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin" diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.

لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ/Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz: Kasemin cevabı olup alınan ahde işaret eder. Bir görüşe göre, nehiy manasında haberdir ve (bu görüştekiler) "لَا تَعْبُدُوا/la ta'büdû" kıraatini tercih ederler. Bir görüşe göre, aslı "بأن لَا تَعْبُدُوا/kulluk etmeyeceğinize dair" şeklindeydi. Be ve en (yani "بأن") hazfedilmiştir.

وَبِالْوَالِدَيْنِ/Anne-babaya: Bu ifade "اِحْسَاناً/ihsânen/iyilik" ifadesine taalluk eder. Yahut hazfedilmiş olup takdiri "أَحْسِنُوا إِحْسَاناً/İyilik edin" şeklindedir, "إِحْسَاناً/ihsânen" ifadesi ile tekit edilmiştir.

وَذِي الْقُرْبٰى/Zi'l-kurbâ: Akrabalardır.

---

lar" ifadesidir. Bu hüküm de inkâr edenler ve özellikle de ***"Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacaktır"*** diyen Yahudiler hakkındadır.

اَلْيَتَامٰى/***Yetimler:*** "يَتِيم/Yetîm" kelimesinin çoğuludur. Bülüğ çağına gelmeden babasını kaybeden kimsedir. Diğer canlılarda yetim, annesini kaybetmiş olandır. Bu âyette sıralama, en önemli olanın önce getirilmesi şeklindedir. Anne-baba hakkının en büyük olmasından dolayı önce onlar, ardından akrabalar -zira onlarda iyilik ve sıla-ı rahimin mükâfatı vardır,- ardından çaresiz[1154] oldukları için yetimler sonra da miskinler getirilmiştir.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَٓاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ
اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ {٨٤}

84. (Ey İsrailoğulları!) Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair sizden söz almıştık. Her şeyi görerek sonunda bunları kabul etmiştiniz.

لَا تَسْفِكُونَ دِمَٓاءَكُمْ/***Lâ tesfikû dimâeküm:*** Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize dair (söz almıştık). İrabı "لَا تَعْبُدُونَ/lâ ta'büdûn" gibidir.

وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ/***Lâ tuhricû enfüseküm:*** Birbirinizi çıkarmayacağınıza dair (söz almıştık).

ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ/***Sümme ekrartüm:*** Sonra aldığımız bu sözü kabul etmiş ve onun (yerine getirilme) zorunluluğunu itiraf etmiştiniz.

وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ/***Ve entüm teşhedûn:*** Sizden söz aldığımızı görerek (kabul etmiştiniz).

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ
تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ
مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ
فَمَا جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ {٨٥}

1154 Dâru'z-Ziyâ baskısında "لقلة حيلتهم" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "لقلة ذاتهم" şeklinde geçmektedir. Tercümede Dâru'z-Ziyâ baskısı esas alınmıştır.

85. Bu misakı kabul eden sizler, (verdiğiniz sözün tersine) birbirinizi öldürüyor, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz. Size esirler olarak geldiklerinde fidyelerini veriyorsunuz. Oysa onları çıkarmak size haram kılınmıştı. Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezası dünya hayatında ancak rezillik; kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gafil değildir.

هَٰٓؤُلَٓاءِ/***Hâülâi:*** Gizli bir fiille tahsis üzere (mahallen) mansuptur.[1155] Bir görüşe göre, "هَٰٓؤُلَٓاءِ/hâülâi" mübteda, haberi olan "تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ/ ***birbirinizi öldürüyorsunuz"*** ifadesi anlamın kendisiyle tamamlandığı zorunlu hâldir.

تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ/***Birbirinizi öldürüyorsunuz:*** Kurayzaoğulları, Evs'in müttefiki; Nadîroğulları ise Hazrec'in müttefikiydi. Her grup müttefikiyle birlikte diğerine karşı savaşır, zaferi kazanan kaybedeni yerinden sürgün ederdi.

تَظَاهَرُونَ/***Tezâherûne***: "Yardımlaşıyorsunuz" demektir.

تُفَادُوهُمْ/***Fidyelerini veriyorsunuz:*** Hem elifle "تُفَادُوهُمْ/tüfâdûhüm" şeklinde; hem de elifin mahzufu ile "تَفْدُوهُمْ/tefdûhüm" şeklinde okunmuş olup aynı anlamdadır. Aynı şekilde "اُسَارٰى/üsârâ" hem elifle; hem de elifin hazfedilmesi ile "أَسِير/esîr" kelimesinin çoğulu olarak "أَسْرَي/esrâ" şeklinde (okunmuştur).

وَهُوَ مُحَرَّمٌ/***O size haram olduğu hâlde:*** Zamir (هُوَ/o), "yurtlarından çıkarılmalarına" raci olup mübtedadır. Haberi "مُحَرَّمٌ/muharram" kelimesidir. Yine "اِخْرَاجُهُمْ/ihrâcühüm" ifadesi ("هُوَ/o" zamirinden) bedeldir.

1155 Buranın takdiri şöyledir: "أعني هَٰٓؤُلَٓاءِ/İşte onları kastediyorum." "هَٰٓؤُلَٓاءِ" mebni olduğu için mahallen mansuptur.

Yahut[1156] "هُو/o" zamiri, durum[1157] ve şan içindir.[1158] "اِخْرَاجُهُمْ/İhrâcühüm" ifadesi mübteda, "مُحَرَّمٌ/muharram" kelimesi onun haberidir. Cümle olarak zamirin haberidir.

"اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ/***Siz Kitab'ın bir kısmına mı inanıyorsunuz?:*** Onlar, kendi kitaplarında olan bilgilere uymasından dolayı esirler için fidye verilmesine (inanıyorlar).

وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ/***Bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?:*** Kitaplarında olanlara muhalefet ederek yurtlarından sürgün edilme ve katletmekle ilgili olanları (inkâr ediyorlar). خِزْيٌ/***Hızyün:*** Cizye yahut Nadîroğulları, Kurayzaoğulları ve benzerleri için hezimet manasına gelir. Ya da (tahsis bildirmeksizin) geneldir.

اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا
هُمْ يُنْصَرُونَ {٨٦} وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ
وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ
بِمَا لَا تَهْوٰى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقاً تَقْتُلُونَ {٨٧}

86. İşte onlar, ahirete karşılık dünya hayatını satın alan kimselerdir. Bu yüzden ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine yardım edilecektir. 87. And olsun biz, Musa'ya Kitab'ı verdik. Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da deliller verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklük taslayarak kimini yalanladığınız, kimini de öldürdüğünüz doğru değil mi?

1156 Dâru'z-Ziyâ baskısında "والضمير" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "أوالضمير" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1157 "والامر مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ/Durum şudur ki, onları yurtlarından çıkarmanız haramdır" anlamına gelir.

1158 Zamîru'ş-şan (kıssa): 1. Normalde zamirler, öncesine râcidir. Zamîru'ş-şa'n ise sonrasına râcidir. 2. Kendisinden sonraki bilginin önemini bildirir. 3. Cümlede mübteda olarak gelir.

وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ/***Ve kaffeynâ min ba'dihî bi'r-rusuli:*** "Ondan sonra da peygamberler getirdik" demektir. Âyetteki "قَفَّيْنَا/kaffeynâ" ifadesi, "başın arka kısmı" anlamında olan "قفا/kafâ" kelimesinden gelmiş olup "birincisinin ardından ikincisini getirmek" demektir.

الْبَيِّنَاتِ/***el-Beyyinât:*** Ölüleri diriltme ve benzeri anlamda mucizelerdir.

رُوحِ الْقُدُسِ/***Rûhu'l-Kudüs:*** Cebrail'dir. Bir görüşe göre, İncil'dir. Bir görüşe göre, kendisiyle ölülerin diriltildiği isimdir. Allah Teâlâ'nın "قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ/***De ki: Onu, Mukaddes Rûh (Cebrail) indirdi***"[1159] âyetinden ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Hassân b. Sâbit için söylediği ***"Ey Allah'ım! Onu Mukaddes Rûh (Cebrail) ile destekle"***[1160] sözünden dolayı birinci görüş tercihe şayandır.

تَقْتُلُونَ/***Öldürüyorsunuz:*** Bu fiili mübâlağa için muzari olarak gelmiştir. Zira fiilin muzari olarak gelmesi, söz konusu olayın gönüllerde (sanki şimdi yaşanıyor gibi) canlanmasına yardım eder.[1161] Ya da onlar, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i öldürmeye teşebbüs etmişlerdi. Allah Teâlâ onu korumasaydı bunu yaparlardı. (Bundan dolayı fiil muzari gelmiştir.)

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلاً مَا يُؤْمِنُونَ {٨٨}

88. (Yahudiler peygamberlerle alay ederek) "Kalplerimiz üzerinde perdeler vardır" dediler. Hayır; küfür ve isyanları sebebiyle Allah onlara lanet etmiştir. O yüzden çok az inanırlar.

غُلْفٌ/***Perdeler:*** "أَغْلَفَ/Eğlefe" kelimesinin çoğulu olup "Kalpleri üzerinde kılıf vardır" demektir, o da perdedir. Bundan dolayı (kalpleri hiçbir şey) anlamaz.[1162]

1159 Nahl 16/102.

1160 Buhârî, 453.

1161 "Yardım eder" şeklinde tercüme ettiğimiz bu kelime Dâru'z-Ziyâ baskısında "أيد" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında bu kelime yerinde "أريد" lafzı geçmektedir. Tercümede Dâru'z-Ziyâ baskısı esas alınmıştır.

1162 Dâru'z-Ziyâ baskısında "فلا تفقهه" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "فلا تفقه" şeklinde geçmektedir.

بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ/Hayır; Allah onlara lanet etmiştir: Bu ifade onlara bir cevap ve onların anlamıyor olmalarının, inkârları sebebiyle olduğuna dair bir açıklamadır.[1163]

فَقَلِيلاً/Fe-kalîlen: "Az bir iman" demektir.

مَا يُؤْمِنُونَ/Mâ yü'minûne: Bu ifadedeki "مَا/mâ" zâittir. Yine yokluk anlamında "kıllet/azlık" için veya aslı (nefiy) üzere olması caizdir. Zira onlardan İslâm'a giren azdı veya onlar resûllerin bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr ediyorlardı.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا
مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا
عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ {٨٩}

89. Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrât'ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrât'tan) bilip öğrendikleri gerçekler kendilerine gelince onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın laneti böyle inkârcılaradır.

كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ/Allah katından bir kitap: "Kur'ân"dır.

مُصَدِّقٌ/Musaddikun: Üç anlamının olduğu daha önce geçmişti.

يَسْتَفْتِحُونَ/Yesteftihûne: "Müşriklere karşı yardım istemek" anlamındadır. Onlar, müşriklere karşı savaştıkları zaman "Allah'ım! Ahir zamanda gönderilmiş Peygamber hürmetine bize yardım et" derler ve müşrik düşmanlarına karşı "Çıkacak olan peygamberin zamanı yaklaştı; Âd ve İrem kavimlerinin katledildiği gibi biz de onunla birlikte sizleri öldüreceğiz" derlerdi. Bir görüşe göre, "يَسْتَفْتِحُونَ/yesteftihûne" kelimesi "İnsanlara Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i anlatırlardı" demektir. Buna göre "يَسْتَفْتِحُونَ/yesteftihûne: fiilindeki sin harfi "إستعجب/

1163 Tercümesi yapılan son cümle Dâru'z-Ziyâ baskısında "وبيان أن عدم فقههم" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وبيان عدم فهمهم" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

çok şaşırdı" ve "إستسخر/çok alay etti" fiillerinde olduğu gibi mübâlağa içindir. Birinci görüşe göre, "يَسْتَفْتِحُونَ/yesteftihûne" talep içindir.

فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مَا عَرَفُوا/*(Tevrât'tan) bilip öğrendikleri gerçekler kendilerine gelince:* Kur'ân, İslâm, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* (onlara gelince). Müberred (ö. 286/900) dedi ki: "كَفَرُوا/***İnkâr ettiler***" ifadesi birinci ve ikinci "لَمَّا/lemmâ"nın cevabıdır. Sözün uzaması ve tekit amacıyla ikinci kez tekrar edilmiştir. Zeccâc (ö. 311/923) dedi ki: "كَفَرُوا/***İnkâr ettiler***" ifadesi ikinci "لَمَّا/lemmâ"nın cevabıdır, birinci "لَمَّا/lemmâ"nın cevabı buna ihtiyaç duymadığı için hazfedilmiştir. Ferrâ (ö. 207/822) dedi ki: Birinci "لَمَّا/lemmâ"nın cevabı "فَلَمَّا/felemmâ"dır, ikinci "لَمَّا/lemmâ"nın cevabı "كَفَرُوا/***inkâr ettiler***" ifadesidir.

عَلَى الْكَافِرِينَ/*Ale'l-kâfirîne:* "Onların üzerine olsun" demek olup Yahudiler kastedilmektedir. Onların lanetlenmiş olmalarının inkârları sebebiyle olduğunu göstermek için zamir yerine açıkça isim getirilmiştir. "الْكَافِرِينَ/kâfirîne" lafzındaki lam-ı ta'rîf, ahd içindir yahut cins içindir. Cins kabul edilirse buraya onların dışındaki kâfirler de girer.

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْياً اَنْ
يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۚ فَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ
عَلٰى غَضَبٍۜ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ {٩٠}

90. Nefislerini ne kötü bir şey karşılığında sattılar. Allah'ın kullarından dilediğine fazl-ı kereminden (kitap) indirmesinden dolayı onu kıskanarak Allah'ı inkâr ettiler! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.

بِئْسَمَا/*Ne kötü bir şeydir:* "بِئْسَ/Bi'se"nin fâili gizlidir, "مَا/mâ" onu tefsir eder, "اَنْ يَكْفُرُوا/***inkâr etmeleri***" zemmedilmiş olan şeydir (mahsus).[1164]

1164 "بِئْسَ"den sonra arkasından genellikle iki merfu isim gelir. Birinci isim medh veya zem fiilin faili, ikinci isim de mahsusu olur. Fiil ve faili öne geçmiş haber, mahsus mübteda olur.

Ferrâ (ö. 207/822) dedi ki: "بِئْسَمَا/*Ne kötü bir şeydir*" ifadesi "حَبَّذَا/ne iyi, ne güzel" gibi bileşik bir yapıdır. Kisâî (ö. 189/805) dedi ki: "مَاMâ" mastariyye olup "اشتراؤهم/Onların satışı" demektir ve bu faildir.

اِشْتَرَوْا/İşterav: Burada "Onlar sattı" anlamındadır.

اَنْ يَكْفُرُوا/En Yekfurû: Mübtedanın haberi konumunda veya "بِئْسَ/bi'se"nin zem ismi (mahsus) gibi mübtedadır.[1165] Yahut mef'ûlü li eclih ya da "بِهٖ/bihî"deki zamirden bedeldir.

بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ/Allah'ın indirdiğini: Kur'ân'ı ve Tevrât'ı (inkâr ederler). Zira onlar orada Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında bahsedilen şeyleri inkâr ettiler.

اَنْ يُنَزِّلَ/İndirmesinden dolayı: Mef'ûlü li eclih konumundadır.

مِنْ فَضْلِهٖ/Fazl-ı kereminden: Kur'ân ve peygamberliktir.

مَنْ يَشَٓاءُ/Dilediği kimse: Bununla Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i kastetmektedir. Anlamı şöyledir: Onlar, Allah Teâlâ'nın ona lütfettiği nübüvvet nedeniyle Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i hasetlerinden dolayı inkâr ettiler.

بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ/Gazap üstüne gazaba (uğramaları): Buzağıya tapmaları veya "Üzeyir Allah'ın oğludur" demeleri ya da benzeri rezillikleri sebebiyledir.[1166]

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا
وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقاً لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ
تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ {٩١}

91. Kendilerine "Allah'ın indirdiğine iman edin" denilince, "Biz sadece bize indirilene (Tevrât'a) inanırız" derler ve ondan

1165 Bilgi için bir önceki dipnota bakınız.
1166 Şârika baskısında zikredilecek şu ifadeler de bu kısımda yer almaktadır: "بِغَضَبٍ: لكفرهم بمحمد صلّى الله عليه واله وسلّم عَلٰى غَضَبٍ: لعيسي عليه السلام"

sonra olanı inkâr ederler. Halbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrât'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. (Ey Muhammed!) Onlara "Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?" de.

بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ/***Allah'ın indirdiğine:*** Kur'ân'a.

بِمَا وَرَٓاءَهُ/***Ondan sonra olanı:*** Tevrât'tan sonra olan Kur'ân'dır.

فَلِمَ تَقْتُلُونَ/***Neden öldürüyordunuz?:*** Tevrât'a inandıklarını iddia etmelerine bir reddiye ve onlara yalanlamadır.[1167] Mazide olan bir şeyin muzari ile (تَقْتُلُونَ/tektulûne) ifade edilmesi o durumun değişmediğine işaret eder. Onların bu durumdan memnun olmalarından dolayı sanki bu hâl devam ediyor gibidir.

اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ/***Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseniz:*** Bu ifadedeki "اِنْ/in," onların imanlarını yermek anlamında şartıyyedir. Onun cevabına öncesinde olan kısım delâlet etmektedir.[1168] Yahut nâfiyedir, bu durumda öncesinde durulur. İlk görüş daha kuvvetlidir.

وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ
مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ {٩٢}

92. And olsun Musa size apaçık mucizeler getirmişti. Sonra onun ardından, zalimler olarak buzağıyı (ilâh) edindiniz.

بِالْبَيِّنَاتِ/***Mucizeler:*** Maksat, denizin yarılması, asa ve benzeri mucizelerdir.

اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ/***Buzağıyı (ilâh) edindiniz:*** Bu ifade burada hem onları yermek hem de onların ***"Biz sadece bize indirilene (Tevrât'a) inanırız"***

1167 Zira onlar "Tevrât'a iman ettik" demekle birlikte peygamberleri öldürüyorlardı. Allah da onlara bir anlamda "'İman ettik' diyorsunuz öyleyse neden peygamberleri öldürüyorsunuz?" sorusunu sorarak onların imana dair iddialarını reddetmektedir.

1168 Şartıyye olan "اِنْ"in cevabına "فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ/Niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?" kısmı işaret etmektedir.

sözlerini geçersiz kılmak için zikredilmiştir. Yine Tûr'un kaldırılması da böyledir. Bu âyet öncesinde Allah Teâlâ'nın "ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُمْ/***Sonra sizi affettik"***[1169] ve "ثُمَّ تَوَلَّيْتُم مِّن بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلاَ فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ/***Bundan sonra yine yüz çevirdiniz. Allah'ın lütfu olmasaydı..."***[1170] âyetlerinden dolayı nimetlerin sayılması kabilindendir. Zikredilen âyetlerde yaptıkları işin kötülüğüne işaret etmek için iki yerde de atıf "ثُمَّ/sümme" iledir.

مِنْ بَعْدِهِ/***Onun ardından:*** Buradaki "هو/hüve" zamiri Musa *aleyhisselâm* için olup bu ifade ile Tûr dağında Allah Teâlâ'ya yalvarma süresindeki gizlilik sonrası dönem kastedilmektedir.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاسْمَعُواۜ قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْۜ
قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهٖٓ اِيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ {٩٣}

93. Hatırlayın ki, Tûr dağının altında sizden söz almış, "Size verdiklerimizi kuvvetlice tutun, söylenenleri anlayın" demiştik. Onlar "İşittik ve isyan ettik" dediler. İnkârları sebebiyle kalplerine buzağı sevgisi dolduruldu. De ki: Eğer inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şeyler emrediyor!

سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا/***İşittik ve isyan ettik:*** "Senin sözünü işittik ve emrine isyan ettik" demektir. Bunu dille veya lisânı hâlle söylemiş olmaları mümkündür.

وَاُشْرِبُوا/***Ve üşribû:*** Bu ifade kalplerine buzağı sevgisinin işlemesi anlamındadır. Bu, mecâz bir kullanım olup su içmeye veya boyanın elbiseye emdirilmesine teşbih edimiştir. "اُشْرِبُوا/Üşribû" ifadesinde hazf bulunmakta olup "Buzağı sevgisi içirildi" demektir. Bir görüşe göre, Musa buzağıyı törpü ile törpüledi ve onun tozunu suya attı, onlar da onu içtiler. Buna göre "içmek" hakiki anlamdadır. Bu görüşü, Allah Teâlâ'nın "فِي قُلُوبِهِمْ/***kalplerine"***[1171] ifadesi reddetmektedir.

1169 Bakara 2/52.

1170 Bakara 2/64.

1171 Buzağı sevgisinin içirilmiş olduğu yeri mekân olarak açıklamaktadır. İçtikleri sevgi kalplerine gitmektedir. Bunun bir örneği şu âyettir: "اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا

بِكُفْرِهِمْ/**İnkârları sebebiyle:** Bu ifadedeki be talil için sebebiyye veya birliktelik anlamındadır.

يَأْمُرُكُمْ بِهٖٓ اِيمَانُكُمْ/**İmanınız size emrediyor:** Emrin, onların imanlarına isnâd edilmesi tıpkı Allah Teâlâ'nın "اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ/***Sana dinin mi emrediyor?***[1172] âyetinde olduğu gibi alay kabilinden mecazdır. Yine imanın onlara nisbet edilmesi de böyledir.

اِنْ كُنْتُمْ/**İn küntüm:** "اِنْ/İn" şart veya nefiydir.

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ
النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {٩٤}

94. (Ey Muhammed! Onlara) "Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım)" de.

فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ/**Ölümü temenni edin:** Kalple ve lisanla veya sadece lisanladır. Bu emir ta'ciz ve azarlama kabilindendir. Zira kendisinin cennetlik olduğunu bilen kimse cenneti arzular. Rivâyete göre, şayet onlar ölümü temenni etselerdi hemen[1173] ölürlerdi. Bir görüşe göre, bu ifade, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mucizesi olup hayatı boyunca devam etmiştir.[1174]

يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيراً/***Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar."*** (Nisâ 4/10)

1172 Konunun daha iyi anlaşılması için âyetin tümünü vermek gerekir: "قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَٓا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ فِي اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُا اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ/***Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptıklarını (putları) veya mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana dinin mi emrediyor? Oysa sen yumuşak huylu ve çok akıllısın!"*** (Hûd 11/87)

1173 "Hemen" diye tercüme edilen "في الحين" lafzı Şârika baskısında geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında geçmemektedir.

1174 Zira Hz. Peygamber, ömürlerinin sonlarına kadar yapamayacakları bir şeyi onlara bildirmiştir. Onun haber verdiği gibi de çıkmıştır. Gayba dair bir bilgi olması hasebiyle hem Kur'ân'ın hem Hz. Peygamber'in mucizesidir.

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَداً بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ {٩٥}

95. Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler (günah ve isyanları) sebebiyle hiç bir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir.

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَداً**/Hiç bir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir:** Şayet "Neden bu sûrede 'وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ/ve len yetemennevhü'; Cuma sûresinde 'وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ/ve lâ yetemennevnehü' denilmiş ve görüldüğü gibi bu sûrede 'لَنْ/len' edatı ile; Cuma sûresinde 'لَا/lâ' edatı ile (şartın cevabı) olumsuz yapılmış" denilirse; üstadımız şeyh Ebû Ca'fer İbnu'z-Zübeyr şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın "اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً/***Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse...***"[1175] âyetinde mağfiretteki şart gelecekte olduğu için bunun cevabı, bir fiili gelecek zamana has kılan "لَنْ/len" edatı ile gelmiştir. Diğer taraftan Cuma sûresindeki "اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ/***Yalnız, kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız***"[1176] âyetinde şart hâlen olduğu için bunun cevabı, hâl veya istikbalin başına gelen "لَا/lâ" ile gelmiştir.

بِمَا قَدَّمَتْ**/Önceden yaptıkları:** Günahları ve inkârları sebebiyledir.

عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ**/Allah zalimleri iyi bilir:** Bu, onlar için bir tehdittir.

1175 Söz konusu ilgili iki âyetin tamamı şu şekildedir: "قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَداً بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ/***(Ey Muhammed! Onlara) 'Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım)' de. Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler (günah ve isyanları) sebebiyle hiç bir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir.***" (Bakara 2/94-95)

1176 Âyetin tamamı şu şekildedir: "قُلْ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ/***De ki: Ey Yahudiler! Bütün insanlar değil de yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, bunda da samimi iseniz, haydi ölümü temenni edin (bakalım)!***" (Cuma 62/6) Yine Bakara sûresinin 94. âyetindeki iddia büyük olduğu için cevabın "لَنْ" ile; Cuma sûresinin 6. âyetindeki iddia çok büyük olmadığı için cevabın "لَا" ile geldiği de söylenebilir.

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍۚ وَمِنَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا
يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِه۪ مِنَ
الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَۜ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ۟ {٩٦}

96. Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Müşriklerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması onu azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.

وَمِنَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا/***Müşriklerden:*** Bu ifade hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Vav'ın öncesine atfedilmiş ve böylelikle öncesiyle birleştirilmiş olması. Buna göre anlam şöyledir: "Yahudiler, insanlar arasında hayata en düşkün kimselerdir, müşriklerin her biri de (öyledir)." Bu anlama göre âyet hamledilir ki adeta Allah Teâlâ şöyle demiş olur: "İnsanlardan ve müşriklerden hayata en düşkün olanlar..." Müşrikler (âyetteki) insanlar lafzının kapsamına girmesine rağmen sonradan husûsen zikredilmiştir. Zira onlar, dünya hayatına aşırı derecedeki sevgilerinden dolayı ahirete inanmazlar.

İkincisi: "وَمِنَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا/***Müşriklerden"*** ifadesinin yeni bir cümle başlangıcı olması. Bu durumda öncesinde durulur. Buna göre anlam, "Müşriklerden bir topluluk vardır ki…" şeklindedir.

يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍۚ/***Müşriklerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın:*** Burada mevsuf hazfedilmiştir. Bir görüşe göre, bu ifade ile Mecûsîler kastedilmiştir. Çünkü onlar kralları için "Bin yıl yaşa" derlerdi. Birincisi daha kuvvetlidir. Zira cümle özellikle Yahudiler hakkındadır. İkinci görüş, cümlenin Yahudilerle ilişkisini kesmektedir.

وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِه۪/***Oysa yaşatılması onu azaptan uzaklaştırmaz:*** Burada iki görüş vardır:

Birincisi: Âyette yer alan "هُوَ/hüve" zamiri, "اَحَدُهُمْ/***Onlardan her biri"*** ifadesine racidir, "اَنْ يُعَمَّرَ/ömür verilmesi" ifadesi de "مُزَحْزِحِهِ/ müzehzihihî" ifadesinin fâilidir.[1177]

İkincisi: Âyette yer alan "هُوَ/hüve" zamiri, "تعمير/yaşatılmak" ifadesine raci olup "اَنْ يُعَمَّرَ/ömür verilmesi"ifadesi ondan bedeldir.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُواً لِجِبْرِيلَ فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ

مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ {٩٧}

97. De ki: Cebrail'e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine önce gelen kitapları doğrulayıcı ve mü'minler için de bir hidayet rehberi ve müjdeci olarak o indirmiştir.

مَنْ كَانَ عَدُواً لِجِبْرِيلَ/Cebrail'e kim düşman ise: Âyetin sebeb-i nüzûlü: Yahudiler, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dediler ki: "Cebrail, bizim düşmanımızdır. Zira o, azap ve felaketlerin meleğidir. Bundan dolayı biz ona inanmayız. Şayet sana Mikail gelmiş olsaydı sana inanırdık. Çünkü o, yağmur ve bereket meleğidir."

فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ/Onu o indirdi: Bu ifadede ("هُ/hü" zamirinin neyi ifade ettiği konusunda) iki görüş vardır:

Birincisi: "Allah Teâlâ, Cebrail'i indirdi" anlamındadır.

İkincisi: "Cebrail, Kur'ân'ı indirdi" anlamındadır. Bu daha kuvvetlidir. Çünkü "مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ/***Önce gelen kitapları doğrulayıcı"*** âyetinde Kur'ân'ın vasıflarından birinden söz edilmektedir. (Onların kitaplarını doğrulayıcı olan Kur'ân'ı indiren de Cebrail'dir.) Buna göre anlam iki yönden Yahudilere reddiyedir:

Birincisi: Kim Cebrail'e düşmansa, ona düşmanlık yapması yakışmaz. Zira o, Kur'ân'ı senin kalbine indirmiştir, Cebrail bunu yapmakla

---

1177 Bu durumda anlam "Kendisine ömür verilmiş içlerinden hiçbirini ateşten kurtaramaz" olur.

ancak sevgiye layıktır. Bunu Allah Teâlâ'nın ***"De ki: Cebrail'e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki, Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine bir hidayet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve mü'minler için de müjdeci olarak o indirmiştir"*** âyeti teyit etmektedir.

İkincisi: Kim Cebrail *aleyhisselâm*'a düşmansa Allah'a düşman olmuştur.[1178] Zira senin kalbine (asıl) indiren O'dur. Bu açıklama, onların Cebrail'e düşmanlık yapmalarının tahlilidir.

مَنْ كَانَ عَدُواً لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ
{٩٨} وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَٓا اِلَّا الْفَاسِقُونَ {٩٩}
اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْداً نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ {١٠٠}
وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ
اُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَٓاءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ {١٠١}

98. Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır. 99. (Resûlüm!) And olsun ki sana apaçık âyetler indirdik. Onları ancak fasıklar inkâr eder. 100. Ne zaman onlar bir antlaşma yaptılarsa, yine kendilerinden bir grup onu bozup atmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez. 101. Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir grup, sanki Allah'ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terk ettiler.

وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ/***Cebrail'e ve Mikail'e:*** Meleklerden sonra bu iki meleğin ismi tazim ve şereflerini tekrar dile getirmek için özellikle zikredilmiştir.[1179]

1178 Burada izleyen satırlarda zikredilecek olan şu âyete yer vermek gerekmektedir: "مَنْ كَانَ عَدُواً لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ/***Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır."*** (Bakara 2/98)

1179 Arapçada umûmdan sonra husûsun zikri efdaliyet bildirir. Burada da melekler ifadesi umûm bir ifade olurken, meleklerden Cebrail ve Mikail özel olarak zikredilmiş-

اَوَكُلَّمَا/**Eveküllemâ:** Buradaki vav, atıf içindir,[1180] Ahfeş (ö. 215/830) ise zâid olduğunu söylemiştir.

نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ/**Bir grup onu bozup attı:** Söz konusu âyet, Yahudi Melik b. Dayf hakkında inmiştir. Melik "Allah'a yemin olsun Resûl Muhammed'e inanmak için bizden söz alınmadı" demişti. (O, bu ifadesiyle Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i kastetmekteydi.)

كِتَابَ اللّٰهِ/**Allah'ın kitabı:** Bu ifadeyle Kur'ân ya da içerisinde Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bahsedilmesinden dolayı Tevrât kastedilmektedir.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَۚ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَۗ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَۜ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَٓا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْۜ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِه۪ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِه۪ۜ وَمَا هُمْ بِضَٓارّ۪ينَ بِه۪ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْۜ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍۜ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِه۪ٓ اَنْفُسَهُمْۜ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ {١٠٢}

102. Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların okudukları şeylere tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Fakat şeytanlar kâfir olmuşlardı. Çünkü insanlara sihri ve Bâbil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek, "Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız" demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı.

---

tir. Bunun başka bir örneği Allah Teâlâ'nın "حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ/***Namazlara** ve **orta namaza** devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın"* âyetidir. (Bakara 2/238) Bu âyette de "namazlardan" sonra "orta namaz" zikredilmiştir.

1180 Burada mahzuf bir cümleye atıf olup takdiri şöyledir: "أَكَفَرُوا بِالْآيَاتِ وَالْبَيِّنَاتِ وَكُلَّمَا عَاهَدُوا/Âyetleri ve apaçık delilleri inkâr mı ediyorlar? Her ne zaman bir sözleşme yapmışlarsa da…."

Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğreniyorlardı. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!

وَاتَّبَعُوا/Tâbi oldular: Bununla Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* dönemindeki ya da daha önceki Yahudiler kastedilir.

مَا تَتْلُوا/Mâ tetlû: Okumak veya tâbi olmak anlamındadır.

عَلٰى مُلْكِ/Alâ mülki: Süleyman *aleyhisselâm*'ın hükümranlığı hakkında ya da hükümranlığı döneminde demektir.

وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ/Hâlbuki Süleyman kâfir olmamıştı: Bu ifade onların Süleyman *aleyhisselâm*'a nispet etmiş oldukları inkâr vasfından onu temize çıkarmadır (aklamadır). Süleyman *aleyhisselâm* sihri ortadan kaldırmak için gömmüştü, onun ölümünden sonra sihri çıkarıp Süleyman *aleyhisselâm*'a isnâd ettiler. Yahudiler "Süleyman büyücüdür" dediler. Bir görüşe göre, şeytanlar, kulak hırsızlığı yaptı ve buradan aldıkları bilgileri kâhinlere bildirdiler. Süleyman *aleyhisselâm* onların buradan yazdıkları şeyleri topladı ve gömdü. Süleyman *aleyhisselâm* öldüğünde onlar "Bunlar Süleyman *aleyhisselâm*'ın ilmidir" dediler.

وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا/Fakat şeytanlar kâfir olmuşlardı: Onlar sihri öğretmeleri, sihirle amel etmeleri veya bunu Süleyman *aleyhisselâm*'a nispet etmelerinden dolayı (kâfir oldular).

وَمَا اُنْزِلَ/Ve mâ ünzile: "مَا/Mâ" olumsuzluk edatı (nefiy) yahut sihre veya okumuş oldukları şeye atıftır.

الْمَلَكَيْنِ/İki meleğe: Şayet "مَا/mâ" olumsuzluk edatı kabul edilirse, kendilerine sihrin indirilmiş olmasından iki meleğin aklanması (temize çıkarılması) söz konusudur. Ancak bu görüşü âyetin sonu reddeder.[1181]

1181 Zira zikredilecek âyetten meleklere sihrin indirildiği anlaşılmaktadır. İlgili kısım şu şekildedir: ***"O iki melek, herkese 'Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız' demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi."***

Şayet "الَّذِي/ellezî" anlamında atıf olursa[1182] buna göre anlam şöyle olur: "Allah'tan kullarına bir imtihan olarak iki meleğe sihrin bir türünü indirdi." Yahut "Sihri bildirmek için ki böylelikle sihirden uzak durulsun." "الْمَلَكَيْنِ/İki meleğe" ifadesi, "الْمَلِكَيْنِ/İki meliğe" şeklinde lam'ın esresi ile de okunmuştur. Hasan "Onlar inkârcı iki kişidir" demiştir. Buna göre "مَا/mâ" nâfiye dışında bir öğe olarak düşünülür.[1183]

بِبَابِلَ/***Bâbil:*** Herkes tarafından bilinen bir yerdir.

هَارُوتَ وَمَارُوتَ/***Hârut ile Mârut:*** Özel iki isim olup iki melekten bedel ya da atf-ı beyandır.

اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ/***Biz ancak imtihan için gönderildik:*** Buradaki "فِتْنَةٌ/fitne" kelimesi "imtihan" anlamındadır. Bu sihre karşı bir uyarıdır.

فَلَا تَكْفُرْ/***Felâ tekfur:*** "Sihri öğretmek suretiyle kâfir olmayasınız" demektir. İmam Mâlik (ö. 179/795) "Büyü yapan küfrü üzere öldürülür" hükmünü buradan çıkarmıştır. Evlilik bağını koparark ya da iki eşi ilişkiden uzak tutarak eşleri birbirinden ayırıyorlar.

يَضُرُّهُمْ/***Yedurruhum***: Ahirette onlara zarar verir anlamındadır.

عَلِمُوا/***Öğreniyorlardı:*** Bu kimseler Yahudiler ve şeytanlar olup "Onunla meşgul oldular" demektir. Onların bu iş karşılığında ücret vermelerinden dolayı da "شِرَي/satın almak" kelimesi kullanılmıştır. Âyetteki "شَرَوْا/şerav" kelimesi ("satın almak" anlamına gelmekle birlikte) burada "sattılar" anlamındadır.

وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ {١٠٣}

103. Eğer iman edip kendilerini kötülükten korusalardı, şüphesiz Allah tarafından verilecek mükâfat daha hayırlı olacaktı. Keşke bilmiş olsalardı!

1182 Bu durumda "السِّحْرَ/sihir" kelimesine atıf olup mef'ûl olur.

1183 Daha önce belirtildiği gibi bu durumda mef'ûl olur.

لَمَثُوبَةٌ/Lemesûbetün: "Mükâfat" demek olup "وَلَوْ اَنَّهُمْ/velev ennehüm" ifadesindeki şartın cevabıdır. Burada "وَلَوْ اَنَّهُمْ/velev ennehüm" ifadesindeki şartın cevabı (Allah Teâlâ'nın onlara vereceği) mükâfatın sebat ve istikrarına delâlet etmesinden dolayı fiil cümlesi yerine özellikle isim cümlesi olarak gelmiştir. Bir görüşe göre, şartın cevabı hazfedilmiş olup "Onlar mükâfatlandırılır" demektir.

لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ/Keşke bilmiş olsalardı!: İki yerde onların bilmiş oldukları kabul edilmemiştir. Şayet "Allah Teâlâ 'وَلَقَدْ عَلِمُوا/ *Öğreniyorlardı'* âyetinde bunu ifade ettiği hâlde onu nasıl kabul etmedi?" denilirse, şöyle verilir: Şöyle ki: Onların bilmiş olmaları onlara bir fayda sağlamadı. Bundan dolayı sanki onlar bilmiyor gibi kabul edilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا
وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرٖينَ عَذَابٌ اَلٖيمٌ {١٠٤}

104. Ey iman edenler! "Râinâ" demeyin, "unzurnâ" deyin. (Söylenenleri) dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.

لَا تَقُولُوا رَاعِنَا/"Râinâ" demeyin: Müslümanlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "يَا رَسُولَ الله رَاعِنَا/Yâ Rasûlallahi râinâ" derlerdi. Bu ifade "مراعاة/birbirini gözetmek"ten gelmekte olup "Bizi gözetle, bize bak" demektir. Yahudiler "رَاعِنَا/râinâ" deyip Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i sıkıntıya düşürmek için bununla ahlâksız bir anlamı kastediyorlardı.[1184] Belki de bunu nidâ anlamında söylüyorlardı. Allah Teâlâ, Müslümanların kastettiği şeyle Yahudilerin kastettiği şey arasında kelimenin müşterek (iki) anlama gelmesinden dolayı Müslümanların bu kelimeyi söylemelerini yasakladı. Bu yasak kötülüğe götüren yolları önlemek (sedd-i zerâi) gayesiyledir. Onlara kötü anlama gelme ihtimalinden uzak olan "انْظُرْنَا/unzurnâ" ifadesini söylemeleri emredildi. Zira bu da "نَظَر/nazar" kökünden gelmekte olup "beklemek" anlamındadır. Bir

---

1184 Yahudilerin birbirlerine sövmek ve hakaret etmek için kullandıkları İbranicede "رَاعِينَا" şeklinde bir kelime vardı. Yahudiler, âyette geçen "رَاعِنَا" kelimesini kullanır gibi yapıp "رَاعِينَا" kelimesini kullanıyorlar ve ardından birbirlerine gülüyorlardı.

görüşe göre, Allah Teâlâ, Müslümanlara "رَاعِنَا/râinâ" kelimesini kabalık ve saygısızlık içerdiğinden dolayı yasaklamıştır.

وَاسْمَعُوا/Vesmeû: Ma'mûlüne değil "قُولُوا/deyin" sözüne atıftır. Buna göre ifade, itaat etme ve boyun bükmeye dair emir içerir.[1185]

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِيمِ {١٠٥}

105. (Ey mü'minler!) İnkâr edenler; ehl-i kitap ve müşrikler Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Hâlbuki Allah rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا/Mâ yeveddüllezîne keferû: Buradaki "كَفَرُوا/keferû" cins isim olup Araplardan müşrik ve ehl-i kitap olarak iki grubu kapsamaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, âyetteki "كَفَرُوا/keferû" ifadesini bu ikisiyle tefsir etmiştir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Onlar, Müslümanlara bir hayır indirilmesini istemezler.

مِنْ خَيْرٍ/Min hayrin: Bu ifadedeki "مِنْ/min" harfi cerri, kısmîlik içindir. Bir görüşe göre, "مَا يَوَدُّ/mâ yeveddü" ifadesinde olumsuzluk (مَا/mâ) edatının geçmesinden dolayı zâittir.

بِرَحْمَتِهِ/Rahmetihî: Bir görüşe göre, Kur'ân'dır, bir görüşe göre de peygamberliktir. Umum bildirmesi daha evlâdır (uygundur). Buna göre âyet, Müslümanlara hayır gelmesini istemeyen herkese bir cevaptır.

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَا اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ {١٠٦} اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ {١٠٧}

1185 Zira Yahudiler Allah Teâlâ'nın "سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا/**İşittik ve isyan ettik**" (Bakara 2/93) âyetinde belirttiği gibi dinleyip isyan ediyorlardı. Sizler onlar gibi yapmayın, emirleri itaat ederek ve kabullenerek dinleyin.

106. Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir. 107. Bilmez misin, göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı yalnızca Allah'ındır? Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.

مَا نَنْسَخْ/*Mâ nenseh:* Hükmünü ve lafzını ya da ikisinden birini kaldırırız. "نَنْسَخْ/Nenseh" ifadesi "hükmünün kaldırılmasını emrederiz" anlamında nun harfinin ötresi ile ("نُنْسِخْ/nünsih" şeklinde) de okunmuştur.

اَوْ نُنْسِهَا/*veya onu unutturursak:* Bu kelime "نِسْيَان/unutmaktan" gelmekte olup hatırlamanın zıddıdır. Tıpkı Allah Teâlâ'nın " سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰى اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ/***Sana (Kur'ân'ı) okutacağız; artık Allah'ın <u>dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın</u>. Şüphesiz Allah, açığı ve gizleneni bilir"*** âyetinde olduğu gibi "Allah Teâlâ'nın izni dâhilinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* âyeti unutur" demektir. Yahut terk etmek anlamında olup "Nesh etmeksizin yerine başkasını koyarız" demektir. Ertelemek anlamında "نَنْسَأْهَا/nense'hâ" şeklinde hemze ile okunmuş olup bu durumda "Nüzûlünü veya neshini erteleriz" anlamına gelir.

"بِخَيْرٍ/*Daha iyisi:* Yapması daha kolay veya daha çok sevap kazandıracak olan (hükmü getiririz demektir).

قَدِيرٌ/*Kadîr:* Neshin caiz olduğuna delildir. Zira nesih, -Allah'ın laneti üzerlerine olsun- Yahudilerin söylemiş olduğu sözün aksine Allah Teâlâ'nın gücü ve kudreti altındadır. Zira onlar neshi Allah Teâlâ'ya döndürdüler. Bu aklen mümkündür ve şer'an vuku bulmuştur. Nitekim onların şeriatı, kendisinden öncekini neshettiği gibi onların şeriatından sonra gelen de onların şeriatını neshetmiştir.

اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ
يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ {١٠٨} وَدَّ كَثِيرٌ
مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِكُمْ كُفَّاراً حَسَداً

مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّۚ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا
حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ {١٠٩}

108. Yoksa siz de (ey Müslümanlar), daha önce Musa'ya sorulduğu gibi Peygamber'inize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse, şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur. 109. Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki (savaş) emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

اَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ/*Peygamber'inize sorular sormak mı (istiyorsunuz):* "Deliller istiyorsunuz" demektir. Buradaki soru ilimle de ilgili olabilir. Bu ifadeden sonra gelen kısımdan dolayı ilk görüş tercihe şayandır. Zira Allah Teâlâ, onların bu isteklerini kavminin Musa'dan istemesine benzetmiştir ki o da onların Musa'ya "Allah'ı apaçık bize göster" demeleridir.

وَدَّ كَث۪يرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ:*Vedde kesîrun min ehli'l-kitâbi:* Buradaki "وَدَّ" kelimesi "istedi" anlamındadır. Âyet, Yahudilerden Müslümanlar arasında fitne çıkarmak için çabalayan, onları İslâm'dan döndürmek isteyen Huyey b. Ahtab (ö. 5/626), Ümeyye b. Yâsir ve benzerleri hakkında inmiştir.

حَسَداً/*Haseden:* Mef'ûlü li eclih veya hâl makamında mastardır. Burada âmil, öncesinde geçen ifadedir, bundan dolayı onunla birleştirilmesi gerekir. Bir görüşe göre, mastardır ve âmili hazfedilmiştir. Takdiri şöyledir: Onlar size çok haset ederler. Buna göre öncesinde durulur. İlk görüş daha kuvvetli ve tercihe şayandır.

مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ/*Min indi enfüsihim:* Bu ifade "حَسَداً/haseden" kelimesine, bir görüşe göre, "وَدَّ/vedde" kelimesine taalluk eder.

فَاعْفُوا/*Affedin:* Bu ifade kılıç âyetiyle nesh edilmiştir.

بِاَمْرِه۪/*Allah'ın onlar hakkındaki emri:* Bununla onlarla savaşma izni veya onların ecellerinin yaklaşmış olduğu kastedilir.

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ
عِنْدَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ {١١٠} وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ
اِلَّا مَنْ كَانَ هُوداً اَوْ نَصَارٰىۜ تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْۜ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ {١١١} بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ
اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِۖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ {١١٢}

110. Namazı (hakkıyla) kılın, zekâtı verin. Önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür. 111. (Yahudiler) "Yahudi olandan başkası" veya (Hıristiyanlar) "Hıristiyan olandan başkası cennete giremez" dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız delilinizi getirin!" 112. Elbette kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse (Allah'a hakkıyla kulluk ederse) onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır ne de onlar üzüntü çekerler.

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ/*Ve kâlû len yedhule'l-cennete:* Âyetin manası şöyledir: Yahudiler "Cennete ancak ve ancak Yahudi olanlar girecek" dediler. Hristiyanlar da "Cennete ancak ve ancak Hristiyan olanlar girecek" dediler.

هُوداً/*Hûden:* Yahudiler kastedilmekte olup bu kelime "هَائِدٌ/hâid" kelimesinin çoğuludur veya kendisiyle sıfatlanmış bir mastardır.[1186] Ferrâ (ö. 207/822) dedi ki: Bu kelimenin aslı "يهودي/yahûdî" şeklinde iken ye harfi kıyasa aykırı hazfedilmiştir.

اَمَانِيُّهُمْ/*Emâniyyühüm:* Onların yalanları ya da temennî ettikleri şeylerdir.

1186 "رَجل عَدْل/Adaletli adam" cümlesindeki "عَدْل" kelimesi de sıfatlaşmış mastardır. Yani mastar olmakla birlikte zaman içerisinde sıfat hâline gelmiştir. Yine Allah'ın "العَدْل" ismi örnek verilebilir. Bu da mastardır ancak Allah'ın ismi ve sıfatı hâline gelmiştir. İlk örnek için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVIII, 249.

هَاتُوا/Hâtû/Getirin: Ta'cîz kabilinden bir emir ve onlara cevaptır. Bu kelime kullanılmayan "يهاتي - هاتي/hâtî - yühâtî" kalıbından gelir. Bir görüşe göre, aslı "آتوا/âtev" idi, hemze "ه/he"ye dönüşmüştür.

بَلٰى/Belâ: Onlara (Yahudi ve Hristiyanlara) reddiye olduğunda olumlu anlam ifade eder.[1187] Yani "Cennete ne Yahudi ne Hristiyan olan girecek" demektir.

مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ/Kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse: Kim İslâm'a girer ve ihlâslı olursa demektir. Âyette yüzün zikredilmesi değer ve kıymetinden dolayı olup bununla insanın tüm bedeni kastedilir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍۖ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ
الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍۙ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَۜ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
مِثْلَ قَوْلِهِمْۚ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ
{١١٣} وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ
وَسَعٰى فِي خَرَابِهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَٓا اِلَّا خَٓائِفِينَۜ
لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ {١١٤}

113. Hepsi de kitabı (Tevrât ve İncil'i) okumakta oldukları hâlde Yahudiler "Hristiyanlar doğru yolda değillerdir" dediler. Hristiyanlar da "Yahudiler doğru yolda değillerdir" dediler. (Kitabı) bilmeyenler de birbirleri hakkında tıpkı onların söylediklerini söylediler. Allah ihtilâfa düştükleri hususlarda kıyamet günü onlar hakkında hükmünü verecektir. 114. Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim olabilir! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azap vardır.

1187 Kendisinden önceki anlam için reddiyedir, sonrası için olumlu bir anlama sahiptir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ/Yahudiler dediler: Âyetin nüzûl sebebi, Necrân Hristiyanlarıyla Medine Yahudilerinin toplanıp her grubun diğerini yermesidir.

وَهُمْ يَتْلُونَ/Kitabı okumakta oldukları hâlde: Allah'ın kitabını okumalarına rağmen onların söylemiş olduğu sözün ne kadar çirkin olduğunu belirtmektedir.

الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ/(Kitabı) bilmeyenler de: Kasıt Araplardan müşrik olanlardır. Zira onların hiçbir kitabı yoktur.

وَمَنْ اَظْلَمُ/Ve men ezlemü: İstifhâm lafzı olup geçtiği yerde anlamı şöyledir: "Ondan daha zalim hiç kimse yoktur."

مَسَاجِدَ اللّٰهِ/Allah'ın mescidlerinde: Kureyş, Kâbe'ye veya Hristiyanlar, Beyt-i Makdis'e girilmesini engellemişlerdir. Ya da (bu ifade tüm ibadethaneler için) umûm bildirir.

خَائِفِينَ/Korkarak: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **"Bu seneden sonra hiçbir müşrik hac yapmasın"**[1188] sözünden dolayı bu ifade müşrikler hakkındadır. Hristiyanlar hakkında ise Beyt-i Makdis'te dövülmeleri veya onlardan cizye alınmasıyla ilgilidir.

خِزْيٌ/Rezillik: Kureyş hakkında onların yenilgiye uğramaları ve Mekke'nin fethedilmesidir. Hristiyanlar hakkında ise Beyt-i Makdis'in fethedilmesi veya onlardan cizye alınmasıdır.

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ
عَلِيمٌ {١١٥} وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَداً سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ {١١٦} بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَاِذَا قَضٰى اَمْراً فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ {١١٧}

115. Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (rızası) oradadır. Şüphesiz Allah('ın rahmeti ve nimeti)

1188 Tirmizî, 198; Ahmed b. Hambel, 560.

geniştir, O her şeyi bilendir. 116. Bir de "Allah çocuk edindi" dediler. Hâşâ! Aksine, göklerde ve yerde olanların hepsi O'na aittir, hepsi O'na itaat etmektedir. 117. (O,) gökleri ve yeri herhangi bir örneği olmadan ilk defa eşsiz yaratandır. Bir hüküm verdiğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluverir.

فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا/***Nereye dönerseniz:*** Sahih bir hadise göre, onlar bir gece yolculukta iken karanlık sebebiyle kıbleden başka bir tarafa yönelerek namaz kılmışlardı. Bunun üzerine bu âyet indi. Bir görüşe göre, yolcunun bineği hangi tarafa yönelirse o tarafa doğru nafile namaz kılabileceği hakkındadır. Bir görüşe göre, bu âyet, öncesinde geçen ifadeye râci olup "Allah'ın mescitlerine gitmeniz engellenirse nerede iseniz orada namaz kılın" demektir. Bir görüşe göre de kıblenin değiştirilmesini inkâr eden kişiye karşı bir delil getirme olup tıpkı bu âyetten sonra gelen "قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ... وَالْمَغْرِبُ/***De ki: Doğu da batı da Allah'ındır...***"[1189] âyeti gibidir. İlk görüş sahihtir. Ayrıca Mâlikî mezhebinin görüşü olan "Kıblede yanılan kişinin namazını yeniden kılmasına gerek yoktur" görüşü buradan çıkarılmıştır.

فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ/***Allah'ın yüzü (rızası) oradadır:*** Bu ifadedeki "وَجْهُ/***yüz***" ile tıpkı "ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ/***Allah'ın yüzünü (rızasını) kazanmak için...***"[1190] âyetinde olduğu gibi "Allah Teâlâ'nın rızası" kastedilir. Bir görüşe göre, burada geçen "وَجْهُ/***yüz***"ün anlamı "kişinin kendisine yönelmiş olduğu yöndür." Diğer taraftan Allah Teâlâ'nın "كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ/***O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır***"[1191] ve "وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ/***Ancak Rabbinin zâtı bâki kalacak***"[1192] âyetlerine gelince; bunlar, ilmi (nasıl olduğu) Allah'a havâle edilmesi ve tecsîme gitmeksizin kabul edilmesi zorunlu olan müteşâbihe girmektedir. Usûlcüler bunun zât ve varlıktan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bir kısmı da "Semî' (vahiy) yoluyla sabitleşmiş bir sıfattır" demiştir.

Yahudiler "Üzeyr, Allah'ın oğludur" dediler. Hristiyanlar, "Mesîh, Allah'ın oğludur" dediler. Sâbiîler ve bazı Araplar da "Melekler Allah'ın

1189 Bakara 2/142.
1190 Bakara 2/272.
1191 Kasas 28/88.
1192 Rahmân 55/27.

kızlarıdır" dediler. "**سُبْحَانَهُ/Hâşâ!**" ifadesi Allah'ın onların söylemiş olduklarından uzak olduğunu ifade etmek içindir.

بَلْ لَهُ/Bel lehû: Bu ifade onlara bir reddiyedir. Zira her şey O'nun mülküdür ve kul olmak Allah'ın oğlu olmakla çelişir.

قَانِتُونَ/Kânitûne: Her şey O'na itaat edip boyun eğmektedir.

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ/Bedîu's-semâvâti: Gökleri yaratan ve (herhangi bir örnek olmaksızın) ilk var eden demektir.

وَاِذَا قَضٰٓى اَمْراً/Ve izâ kadâ emran: "Bir hükmü takdir etti ve o hükmü uyguladı" demektir. İbn Atıyye (ö. 541/1147) şöyle demiştir: Bu âyette şu iki mana birleşir: Ehl-i Sünnet mezhebine göre, "Ezelde takdir etti ve (zamanı geldiğinde) o hükmü uyguladı" demektir. Mu'tezile mezhebine göre ise "Yaratma ve var etme esnasında o hükmü uyguladı" anlamına gelir.

Ben de derim ki: Âyette geçen "قَضٰٓى/kadâ" ifadesi burada "takdir etti" anlamına gelmez. Zira "takdir etme" geçmişte olmuşken ("قَضٰٓى/kadâ" ifadesinin önünde bulunan) "إذا/-dığı zaman" ifadesi sonradan meydana gelmiş olmayı ve gelecek zamanı gerektirir. Bu da geçmiş zamanla çelişir. Buradaki "قَضٰٓى/kadâ" ifadesi tıpkı "فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ/***Böylece onları yedi gök olarak yarattı***"[1193] âyetinde olduğu gibi "hükmü uyguladı, yaptı ve var etti" anlamındadır. Bir görüşe göre o, "bir işi sona erdirdi ve hüküm verdi" anlamındadır. Âyette geçen "اَمْر/emr" burada "bir şey (iş veya fiil)" anlamında olup "أَمَرَ - يَأْمُرُ/emera - ye'murü" fiilinin mastarı değil "أمور/ümûr" kelimesinin tekilidir.

فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ/*Ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluverir:* Usûlcüler dediler ki: "'كُنْ/Ol' emri Allah Teâlâ'nın kudretinin vukû bulmasından ibaret olup hakiki anlamda bir ifade değildir." Zira yok olan bir şeye hitaben "كُنْ/ol" emri söylenmiş olsa doğru olmaz. Çünkü yok olan bir şeye hitap olmaz. Yine mevcut olan bir şeye hitaben olsa bu da doğru olmaz. Zira o olmuştur ve meydana gelmiş olan bir şey

---

1193 Fussilet 41/12.

istenilecek şeylerin dışındadır. Müfessirler ise “كُنْ/ol” emrini hakiki anlama hamletmişlerdir. Dört cevapla bu yaklaşıma karşılık vermişlerdir.

Birincisi: Allah Teâlâ’nın “كُنْ/ol” emrini verdiği şey hemen oluverir, o Allah’ın ilminde mevcuttur. Ona “كُنْ/ol” emrini vermesi sırf bizim müşâhede âlemimize çıkarmak içindir.

İkincisi: Allah Teâlâ’nın “كُنْ/ol” emri bir şeyin varolmasından ne öncedir ne de varolduktan sonradır. (Bir şeyin varolması ancak bu emirle birlikte gerçekleşir.) Bunu Taberî söylemiştir.

Üçüncüsü: Bu, bir hâl üzere mevcut olan kişiye hitaptır. Allah Teâlâ, ölülerin diriltilmesi, inkâr edenlerin maymunlaştırılması gibi onun başka bir hâle geçmesini emreder. Bu zayıf bir görüştür. Zira bu yaklaşım, tahsis edeni (muhassısı) olmayan bir tahsis şeklidir.

Dördüncüsü: Söz konusu âyette geçen “يَقُولُ لَهُ/Ona der” ifadesi “Onun için der” anlamındadır. Onun hitab etmesi zorunlu değildir.

Burada verilen cevaplardan en güzeli birincisidir.

İbn Atıyye (ö. 541/1147) dedi ki: Bu âyetle ilgili inanılması gereken konunun özeti şöyledir: Allah Teâlâ, (ezeleden beri) hâlâ varolmaları şartıyla yok olan şeylere emir vermektedir. Âyette yer alan ifadelerin tümü gelecekte olacak şeyleri gerektirmektedir. Bu emredilen şeyler açısından böyledir. Şöyle ki: Sonradan var olan şeyler yokluk devresinden sonra var olurlar.

فَيَكُونُ/Feyekûnü: ifadesinin sonundaki nun kural dışı merfû okunmuştur.[1194] Sîbeveyh (ö. 180/796) dedi ki: “فَيَكُونُ/feyekûnü” ifadesi “O olur” demektir. Diğerleri dedi ki: “يَكُونُ/Yekûnü” ifadesi “يَقُولُ/yekûlü” ifadesine atıftır. Taberî de bunu tercih etmiştir. İbn Atıyye (ö. 541/1147) (buna karşı) şöyle demiştir: Bu, mana açısından yanlıştır, “كُنْ/ol”

1194 İbn Âmir: Kur’ân’da iki yer hariç bu gibi âyetler “فَيَكُونَ” şeklinde nun harfinin mansup olması ile okunmuştur. Müstesna olan iki yer ise “اَلْحَقُّ كُنْ فَيَكُونُ” (Âl-i İmrân 3/59) âyeti ile “كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ” (En’âm 6/73) âyetidir.

sözünün yaratılış ve varoluşla birlikte olması gerekir. Bu yeteri kadar açık olmadığı için üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتِينَا اٰيَةٌ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ {١١٨}

118. Bilmeyenler de şöyle dediler: "Allah bizimle bizzat konuşsa ya da bize bir âyet (mucize) gelse ya!" Onlardan öncekiler de işte tıpkı onların söylediklerini söylemişlerdi. Kalpleri birbirine benzemiş! Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere âyetleri apaçık gösterdik.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ/***Bilmeyenler de şöyle dediler:*** Burada ve ilk yerde onlardan maksat, doğru olan görüşe göre inkâr eden Araplardır. Bir görüşe göre, burada onlardan maksat Yahudi ve Hristiyanlardır.

لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ/***Allah bizimle bizzat konuşsa ya:*** Buradaki "لَوْلَا/levlâ" kelimesi arz bildirir. Buna göre anlam şöyledir: "Onlar 'Allah bizimle konuşuncaya kadar asla inanmayacağız' dediler."

اَوْ تَأْتِينَا اٰيَةٌ/***Ya da bize bir âyet (mucize) gelse ya!:*** Buradaki "اٰيَةٌ/âyet" kelimesi "mûcize olarak delil" demektir. Tıpkı onların "لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعاً/***Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız"***[1195] âyeti ve sonrasında[1196] söyledikleri gibi.

كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ/***Onlardan öncekiler de söylemişlerdi:*** Bundan maksat, '"لَا يَعْلَمُونَ/***Bilmeyenler'*** ile inkâr eden Araplar kastedilir"' görüşünde olanlara göre Yahudiler ve Hristiyanlardır. Buna karşılık

---

1195 İsrâ 17/90.

1196 "اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيراً/***Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki, içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmalısın."*** "اَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفاً اَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰئِكَةِ قَبِيلاً/***Yahut iddia ettiğin gibi, üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin."*** "اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَاباً نَقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَراً رَسُولاً/***Ya da altından bir evin olmalı veya göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece (göğe) çıktığına da asla inanmayız. De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece beşer bir elçiyim."*** (İsrâ 17/90-92)

"'لَا يَعْلَمُونَ/**Bilmeyenler'** ile Yahudiler ve Hristiyanlar kastedilir" görüşünde olanlara göre söz konusu "كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ/***Onlardan önceki̇ler de söylemişlerdi"*** ifadesinden maksat "Geçmiş peygamberlerin ümmetleridir."

تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ/***Kalpleri birbirine benzemiş:*** Buradaki "هُمْ/onlar" zamiri, "الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ/***Bilmeyenler"*** ifadesine ve "الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ/***Onlardan öncekiler"*** ifadesine racidir. Onların kalpleri inkârda ve istenmesi doğru olmayan bir şeyi istemede birbirlerine benzedi. Bu da tıpkı onların "لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ/***Allah bizimle bizzat konuşsa ya"*** sözleri gibidir.

قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ/***Âyetleri apaçık gösterdik:*** Allah Teâlâ, kendisinin birliği ve Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in doğruluğuna işaret eden âyetleri açıkladığını bildirdi. Onun bu açıklamasından sonra nasıl mucizeler (deliller) istenebilir ki? Bunu kesin olarak inananlar anlamışlardı. Bundan dolayı inatçı kâfirlerin aksine özellikle onları zikretmiştir. Zira âyetler, inatlarından dolayı onlara bir fayda sağlamaz.

اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشٖيراً وَنَذٖيراًۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحٖيمِ {١١٩}

119. Doğrusu biz seni Hak (Kur'ân) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.

اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ/***Doğrusu biz seni Hak (Kur'ân) ile gönderdik:*** Hitap Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'edir. Hak kelimesinden kasıt, tevhîd ve şeriatın getirmiş olduğu her şeydir.

بَشٖيراً وَنَذٖيراً"/***Müjdeleyici ve uyarıcı:*** Sen mü'minleri cennetle müjdeler, kâfirleri cehenneme karşı uyarırsın. Kur'ân'da geçtiği yerde bu ifadenin anlamı bu şekildedir.[1197]

وَلَا تُسْـَٔلُ/***Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin:*** Bu ifade "وَلَا تَسْـَٔلْ/***Sorma"*** şeklinde cezimli olarak nehiydir. Âyetin sebeb-i nüzûlü:

1197 Dâru'z-Ziyâ baskısında tercümesini yaptığımız son cümle "وهذا معني حديث وقع" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وهذا معناه حيث وقع" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, anne ve babasının ahiretteki durumu ile ilgili soru sormuştu. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.

Bir görüşe göre, bu ifade, durumu çok kötü olmasından dolayı tıpkı "Falancayı hiç sorma!" sözünde olduğu gibi "korkutma" anlamındadır. Nâfi' dışındakiler "Kıyamet günü onların günahlarından sorulmaz" anlamında te ve lam harfinin ötresi ile okumuşlardır.

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۜ قُلْ
اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى ۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ي جَٓاءَكَ
مِنَ الْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ {١٢٠}

120. Sen onların dinine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Allah'ın yolu işte (doğru olan) bu yolun ta kendisidir. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, and olsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.

مِلَّتَهُمْ/***Onların dinine:*** Her ne kadar (Yahudilik ve Hristiyanlık olmak üzere) iki din olsa da müfret olarak zikredilmiştir. Zira ikisi de küfürde birleşmiş olup tek bir din gibidir.

قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى/***De ki: Allah'ın yolu işte (doğru olan) bu yolun ta kendisidir:*** Yahudi ve Hristiyanlara cevaptır. Buna göre anlam şöyle olur: "Ey Muhammed! Senin üzerinde olduğun yol işte hakiki yolun ta kendisidir. Bu yol, Yahudi ve Hristiyanların iddiasının aksine Allah katındandır."

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ/***Sen onların arzularına uyacak olursan:*** Buradaki "اَهْوَاء/ehvâe" kelimesi "هَوًى/hevâ" kelimesinin çoğuludur. Bununla, onların üzerinde olduğu bozuk dinleri ve dalâlete düşüren sözleri kastedilmektedir. Zira onlar bu yola delilsiz hatta nefislerinin arzusuna tâbî olarak uydular. "اَهْوَٓاءَهُمْ/***Onların arzuları***" ifadesindeki "هُمْ/onlar" zamiri Yahudi ve Hristiyanlara râcidir. Hitap ise Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'edir. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ onun onların arzularına

uymayacağını biliyordu. Ancak bunu tehdit kabilinden söylemiştir. "Şayet böyle bir şey olursa" şeklinde varsayım ve farazi anlamdadır. Yine hitap Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e olmakla birlikte maksat başkaları (ümmet) olabilir.

اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ
بِهٖۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ۟ {١٢١}

121. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler(den bazıları) onu hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar, ona iman ederler. Ama her kim onu inkâr ederse, işte gerçekten zarara uğrayanlar onlardır.

اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ/***Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler:*** Bu ifade ile Müslümanlar kastedilmektedir. Buna göre buradaki kitap Kur'ân'dır. Bir görüşe göre, onlar İsrailoğullarından Müslüman olmuş kimselerdir. Buna göre de buradaki kitap Tevrât'tır. Diğer taraftan umûm ifade etmesi de mümkündür, bu durumda kitap cins isim olmuş olur.

يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖۜ/***Onu, hakkını gözeterek okurlar:*** "Onu derinlemesine düşünme ve onunla amel etme anlamında gereği gibi okurlar" demektir. Bir görüşe göre, Allah Teâlâ'nın emirlerine tam manasıyla riâyet ederek ve nehiylerinden kaçınarak ona gerektiği şekilde uyarlar. İlk görüş daha kuvvetlidir. Zira her ne kadar tilâvetin hem okuma hem de uyma anlamına geldiği söylense de özellikle "kitabın okunması" söz konusu olduğunda okuma anlamı daha doğrudur. "يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖۜ/***Onu, hakkını gözeterek okurlar***" cümlesinin, "اَلَّذٖينَ/ellezîne"nin haberi konumunda olması mümkündür. Bu durumda cümle tamamlanmış olur ve burada durulur. Yine bu cümlenin hâl konumunda olması da mümkündür ve "اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ/***Onlar iman ederler***" ifadesi "اَلَّذٖينَ/ellezîne"nin haberi olur. Bu tercihe şayandır. Zira cümlenin maksadı, imanlarından dolayı onlara bir övgüdür veya onların dışında iman etmeyen kimselere söz konusu kişilerin iman etmiş olduklarına dair bir delil getirmektir.

يَا بَنِي اِسْرَٓائِلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ
وَاَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ {١٢٢}

122. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) âlemlere üstün kılmış olduğumu hatırlayın…

Bunun benzeri bir âyet hakkında daha önce açıklama geçmişti.

وَاتَّقُوا يَوْماً لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا
عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ {١٢٣} وَاِذِ ابْتَلٰٓى
اِبْرٰهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ قَالَ اِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَاماً
قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ {١٢٤}

123. Ve öyle bir günden sakının ki, o günde hiç kimse başkası namına bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaat fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler.
124. Bir zamanlar Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, İbrahim onları tam olarak yerine getirince "Ben seni insanlara önder yapacağım" demişti. O da "Soyumdan da" deyince, Allah "Ahdim zalimlere erişmez" buyurdu.

وَاِذِ ابْتَلٰٓى/***Ve izibtelâ:*** "İmtihan etmişti" demektir. Buradaki "اِذِ/iz"in âmili gizli bir fiildir. Takdiri şöyledir: Hatırlayın.

بِكَلِمَاتٍ/***Kelimelerle:*** Bir görüşe göre (bundan maksat), hac menâsikidir, bir görüşe göre, fıtrattan olan on haslettir. Bunlar da ağza su vermek, burna su vermek, misvak kullanmak, bıyıkları kısaltmak, sakalları uzatmak, tırnakları kesmek, koltuk altı kıllarını almak, kasıkları tıraş etmek, sünnet olmak, tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra dışkı ve idrar kalıntısını su ile temizlemektir. Bir görüşe göre, bu kelimeler otuz kısım olup onu Tevbe sûresinde "اَلتَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ/***Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde***

edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O mü'minleri müjdele!"[1198] âyetinde belirtilenler, onu Ahzâb sûresindeki "إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيراً وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْراً عَظِيماً/***Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır"***[1199] âyetinde belirtilenler, onu da Meâric
sûresindeki إِلا الْمُصَلِّينَ (٢٢) الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلاتِهِمْ دَائِمُونَ (٢٣) وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ
حَقٌّ مَعْلُومٌ (٢٤) لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (٢٥) وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (٢٦) وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ
عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (٢٧) إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ (٢٨) وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (٢٩)
إِلا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (٣٠) فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ
هُمُ الْعَادُونَ (٣١) وَالَّذِينَ هُمْ لأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (٣٢) وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ
(٣٣) وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلاتِهِمْ يُحَافِظُونَ/***Ancak şunlar öyle değildir: Namaz kılanlar, ki onlar namazlarında devamlıdırlar (ihmal göstermezler;) mallarında, isteyene ve (isteyemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar; ceza (ve hesap) gününün doğruluğuna inananlar; Rablerinin azabından korkanlar, ki Rablerinin azabı(na karşı) emin olunamaz; ırzlarını koruyanlar -ancak eşlerine ve cariyelerine karşı müstesna; çünkü onlar kınanmaz; bundan öteye (geçmek) isteyenler ise onlar taşkınların ta kendileridir; emanetlerine ve ahitlerine riayet edenler; şahitliklerini (dosdoğru) yapanlar; namazlarını koruyanlar..."*** âyetlerinde[1200] belirtilenlerdir.

فَاَتَمَّهُنَّ/***Feetemmehünne:*** "Onlarla amel etti" demektir.

1198 Tevbe 9/112.
1199 Ahzâb 33/35.
1200 Meâric 70/22-34.

وَمِنْ ذُرِّيَّتِي**/Soyumdan:** Bu ifade istifhâm veya dilektir.

عَهْدِي**/Ahdî:** (Bundan maksat öncesinde geçen "اِنّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَاماً/ **Ben seni insanlara önder yapacağım**" ifadesindeki) önderliktir.[1201]

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْناً وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ
اِبْرٰهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا اِلٰى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ
لِلطَّٓائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ {١٢٥}

125. Biz Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e "Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Beytim'i temiz tutun" diye emretmiştik.

الْبَيْتَ**/Ev:** Kâbe'dir.

مَثَابَةً**/Mesâbe:** İsmi mekân olup "döndü" anlamında söylemiş olduğun "ثاب/sâbe"[1202] fiilinden gelmektedir. Zira insanlar yıllarca oraya tekrar tekrar giderler.

وَاتَّخِذُوا**/Vettehizû:** Bu ifade hı harfinin üstünü ile "وَاتَّخَذُوا/**Edindiler**" şeklinde İbrahim *aleyhisselâm*'a tâbi olanları haber vermektedir. Yine bu fiil esre ile "وَاتَّخِذُوا/**Edinin**" şeklinde bu ümmet için bir mesaj olup Ömer *radıyallahu anh*'ın "Makâm-ı İbrahim'i namazgâh edinsek!" sözüne muvâfıktır. Bir görüşe göre, İbrahim *aleyhisselâm* ve tâbilerine bir emirdir. Bir görüşe göre, İsrailoğulları için bir emirdir. Buna göre "وَاتَّخِذُوا/**Edinin**" ifadesi Allah Teâlâ'nın "اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ/**Nimetimi hatırlayın**" âyetine atıftır. Bu uzak bir ihtimaldir.

1201 Burada şu ifade edilmektedir: Senin zürriyyetinden zalim kişileri önder yapma gibi bir vaadim olamaz. Benim vaadim ancak zulümden tamamen uzak duran kişiler için geçerlidir.

1202 Fiilin mazi, muzari ve mastarı şu şekildedir: "ثَابَ - يَثُوبُ - مَثَابَةً - وَثَوْبًا"

مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ/İbrahim'in makamından: Bu, İbrahim *aleyhisselâm*'ın Kâbe'yi bina ederken üzerine[1203] çıktığı taştır. Bir görüşe göre, Mescid-i Harâm'dır.

وَعَهِدْنَٓا/Emretmiştik: Bir emir ve tavsiye anlamındadır.

طَهِّرَا بَيْتِيَ/Beytim'i temiz tutun: Tıpkı "**اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى/Takva üzerine kurulan mescit**"[1204] gibi Kâbe inşâsının tam bir ihlâsla inşâ edilmesinden ibarettir. Bir görüşe göre, "Kâbe'yi putlara ibadetten temizleyin" anlamındadır.

لِلطَّٓائِفٖينَ/Tavaf edenler için: Onlar Kâbe'yi tavaf eden kimselerdir. Bir görüşe göre, Mekke'ye[1205] gelen yabancılardır. İlk görüş daha kuvvetlidir.[1206]

وَالْعَاكِفٖينَ/Ve'l-âkifîne:[1207] Onlar mescidde itikâfa girmiş kimselerdir. Bir görüşe göre, namaz kılanlardır. Bir görüşe göre, yabancılardan Kâbe'ye komşu olarak yerleşmiş kimselerdir. Bir görüşe göre, Mekke halkıdır. "الْعُكُوفُ/el-Ukûf" sözlükte "devam etmek, bir şeyin yanından ayrılmamak" demektir.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَداً اٰمِناً وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ
الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ
قَلٖيلاً ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ{١٢٦}

126. İbrahim de demişti ki: "Ey Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle." Allah buyurdu ki: "Kim inkâr

---

1203 Dâru'z-Ziyâ baskısında "صعد به" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "صعد عليه" şeklinde geçmektedir.

1204 Tevbe 9/108.

1205 Dâru'z-Ziyâ baskısında "الغرباء القادمون" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "الغرباء القادمون على مكة" şeklinde geçmektedir. Bu nedenle tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1206 Bu cümle Dâru'z-Ziyâ baskısında yer almamakla birlikte Şârika baskısında geçmektedir. Bu nedenle tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1207 Bu kelime Dâru'z-Ziyâ baskısında yer almamakla birlikte Şârika baskısında geçmektedir. Bu nedenle tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

ederse onu az bir süre faydalandırır sonra cehennem azabına sürüklerim. Ne kötü varılacak yerdir orası!"

بَلَداً/***Şehir:*** Kâbe kastedilmektedir.

اٰمِناً/***Güvenli:*** "Diğer beldelerin başına gelen yere batırılma ve azap edilme gibi şeylere karşı güvenli kıl" demektir. Bir görüşe göre, "İnsanların Mekke halkına saldırmasına karşı burayı emin kıl" demektir. Zira Araplar, birbirlerine saldırır, Mekke halkını hedef almazlardı. İşte bu görüş, Allah Teâlâ'nın "اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَماً اٰمِناً/***Biz güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke-i Mükerreme'ye) yerleştirmedik mi?"***[1208] ve "اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَماً اٰمِناً وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ/***Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken, bizim (Mekke'yi) güven içinde kutsi bir yer yaptığımızı görmediler mi?"***[1209] âyetlerinden dolayı tercihe şayandır. Şayet "Niçin Bakara'da 'هٰذَا بَلَداً اٰمِناً/***Burayı güvenli bir şehir yap,'*** İbrahim sûresinde ise 'هٰذَا الْبَلَد اٰمِناً/***Burayı güvenli bir şehir yap'*** şeklinde 'بَلَد/şehir' kelimesi İbrahim sûresinde marife, Bakara sûresinde nekra geldi?" dersen buna üç şekilde cevap verilir:

Birinci cevap: Hocamız şeyh Ebû Ca'fer b. Zübeyr dedi ki: Bakara sûresinde Kâbe lafzı, (söz konusu âyetin öncesinde yer alan) "الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ/***Kâbe'nin temellerini..."***[1210] ifadesinde geçmişti ve Kâbe'nin zikredilmesi, onunla birlikte o Beyt'in içinde bulunduğu beldenin zikredilmesini de gerektirmiştir. Bundan dolayı İbrahim sûresindeki âyetin aksine "بَلَد/şehir" kelimesinin ma'rife olmasına gerek yoktur. Zira ondan önce, ne beldenin zikredilmesini ne de marife olmasını gerektirecek bir şey geçmiştir. Bu nedenle "بَلَد/şehir" kelimesi lam-ı ta'rîfsiz olarak zikredilmiştir.

İkinci cevap: Bunu da Suheylî söylemiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, İbrahim sûresindeki âyet ("هٰذَا الْبَلَد اٰمِناً/***Burayı güvenli bir şehir yap"*** âyeti) indiğinde Mekke'deydi. Zira o âyet Mekkî'dir. Bundan dolayı burada tıpkı "هذا الرجل/bu adam" sözünde olduğu gibi hazır olup huzurda bulunan kişi için söylenen lam-ı ta'rîf eklenerek "الْبَلَد/şehir" denilmiştir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Bakara sûresindeki

1208 Kasas 28/57.
1209 Ankebût 29/67.
1210 Bakara 2/127.

âyetin aksine orada (âyetin indiği Mekke'de) bulunmaktadır. Zira Bakara sûresindeki âyet Medenî'dir, "هٰذَا بَلَداً/*Bu belde*" âyeti indiğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Mekke'de bulunmamaktaydı. Bundan dolayı huzurda bulunmayı ifade eden lam-ı ta'rifle ma'rife yapılmamıştır. Bu, yeteri kadar açık olmadığı için üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Zira bu cümle İbrahim *aleyhisselâm*'dan hikâye edilmiştir. Hâliyle Mekke'de veya Medine'de nâzil olması arasında bir fark yoktur.

Üçüncü cevap: Bazı doğulu âlimler şöyle demişlerdir: İbrahim *aleyhisselâm* şehir olmadan önce "هٰذَا بَلَداً اٰمِناً/***Burayı güvenli bir şehir yap***" demiştir. Adeta o "Bu vadiyi emin bir belde kıl" demiştir. Şehre dönüştükten sonra da "هٰذَا الْبَلَدَ/***Bu şehir***" şeklinde "بَلَد/şehir" kelimesini ma'rife olarak söylemiştir. Bu durum, zâhirde her ne kadar bir defa gibi gözükse de söz konusu duayı İbrahim *aleyhisselâm*'ın Allah'a iki defa yapmış olmasını gerektirir. İki açıdan onun lafzı burada hikâye edilerek aktarılmıştır.

مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ/*Onlardan iman edenler:* Bu ifade (bu cümlenin öncesinde geçen "اَهْلَهُ/ehlehû"den) bedeli ba'z mine'l-kül'dür.[1211]

وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلِيلاً/*Kim inkâr ederse onu az bir süre faydalandırır:* Yani Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'İnkâr edeni de ben rızıklandırırım.'" Zira Allah Teâlâ, dünyada mü'mini de kâfiri de rızıklandırır.

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعِيلُؕ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاؕ اِنَّكَ
اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُوا
عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْؕ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا اُمَّةً مُسْلِمَةً
لَكَۖ وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَاۚ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٩﴾

127. Hani İbrahim, İsmail ile beraber Beyt'in temellerini yükseltiyor (ve şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul et. Şüphesiz sen işitensin, bilensin. 128. Ey

1211 Bedel, eğer mübdelün minhin bir parçası ise buna bedel-i ba'z denilir. Bu durumda anlam "Mekke ahalisinden iman etmiş olanları rızıklandır" şeklindedir.

Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar. Bize hac yerlerimizi öğret, tevbemizi kabul et. Zira tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin. 129. Ey Rabbimiz! Onlara bizim zürriyyetimizden senin âyetlerini (Kur'ân'ı) kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek kendi içlerinden bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.

رَبَّنَا تَقَبَّلْ/*Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul et:* (Bu ifadenin başında bulunan) "يَقُولَانِ/demek, söylemek" sözcüğü hazfedilmiş olup "İkisi şöyle diyordu..."[1212] anlamındadır.

وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا/*Ve erinâ menâsikenâ:* "Bize hac mahallimizi öğret" demektir. Bir görüşe göre, "مَنَاسِك/menâsik" kelimesinden kasıt ibadetlerdir.

فِيهِمْ/*Fîhim:* "Bizim zürriyyetimizden" demektir.

رَسُولًا مِنْهُمْ/*Kendi içlerinden bir peygamber:* Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir. Bundan dolayı Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle demiştir: ***"Ben atam İbrahim'in duasıyım."*** "مِنْهُمْ/Minhüm" ifadesindeki mecrûr zamir (هُمْ/hüm), İbrahim *aleyhisselâm* ve İsmail *aleyhisselâm*'a râci olup onlar da Adnan neslinden Araplardır. Kahtân neslinden olan kişilere gelince; onların İsmail *aleyhisselâm*'ın zürriyyetinden olup olmadıkları konusunda ihtilaf edilmiştir.

اٰيَاتِكَ/*Senin âyetini*: Burada âyet, Kur'ân'dır.

وَالْحِكْمَةَ/*Hikmeti:* Burada hikmet, sünnettir.

وَيُزَكِّيهِمْ/*Onları temizleyecek:* "Onları küfürden ve günahlardan temizleyecek" demektir.

1212 "يَقُولَانِ: رَبَّنَا تَقَبَّلْ/***İkisi 'Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul et' diyordu."*** Şârika baskısında "Onlar şöyle diyordu" şeklinde çoğul geçmektedir. Dâru'z-Ziyâ baskısında yukarıda zikredildiği şekliyle tesniye olarak geçmektedir. Bu nedenle Dâru'z-Ziyâ baskısı tercih edilmiştir.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي
الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ {١٣٠} اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ اَسْلِمْ قَالَ
اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ {١٣١} وَوَصّٰى بِهَا اِبْرٰهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ
اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ {١٣٢}

130. İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? And olsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik, şüphesiz o ahirette de iyilerdendir. 131. Çünkü Rabbi ona "Teslimiyet göster" buyurduğu zaman, o "Âlemlerin Rabbine teslim oldum" demişti. 132. Bunu İbrahim de kendi oğullarına emretti, Yakub da "Evlatlarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O hâlde sadece teslim olmuş olarak ölün" (dedi).

"**سَفِهَ نَفْسَهُ/*Kendini bilmeyen:*** Mef'ûlü bihe benzemesi sebebiyle mansûbdur. Bir görüşe göre, "نَفْسَهُ/nefsehû" kelimesi aslında "فِي نَفْسِه/fi nefsihî" iken sonradan harfi cer hazfedilmiş ve bundan dolayı "نَفْسَهُ/nefsehû" şeklinde nasb olmuştur. Bir görüşe göre, temyizdir.

وَوَصّٰى بِهَا/*Bunu emretti:* Yani (önceki âyette geçmiş olan) "sözcüğü (اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ/**Âlemlerin Rabbine teslim oldum** cümlesini) ve dini (مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ/***İbrahim'in dini***ni) tavsiye etti" demektir.[1213]

وَيَعْقُوبُ/*Ve Ya'kûbu:* "اِبْرٰهِيمُ/***İbrahim"*** kelimesine atıf sebebiyle merfûdur, bu durumda o emreden kişi olur. Yine "بَنِيهِ/***oğulları"*** üzerine atıfla "وَيَعْقُوبَ/***ve Ya'kûbe"*** şeklinde mansûb okunmuştur, bu durumda emredilen kişi olur.

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ اِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ
مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَائِكَ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ

1213 Bu durumda müellif "بِهَا" zamirinin öncesinde geçen "اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ/***Âlemlerin Rabbine teslim oldum"*** ve "مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ/***İbrahim'in dini"*** ifadelerine raci olduğunu söylemiş olmaktadır.

اِلٰهاً وَاحِداًۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ {١٣٣} تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ لَهَا مَا
كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١٣٤}

133. Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Yakub) oğullarına "Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?" demişti. Onlar "Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur" dediler. 134. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.

اَمْ كُنْتُمْ/*Yoksa siz:* Bu ifadede "اَمْ/em" munkatı'a olup istifhâm ve inkâr anlamındadır. İsmail *aleyhisselâm*, Yakub *aleyhisselâm*'ın amcasıydı, amca (Arapça'da bazen) baba olarak isimlendirilir.

وَقَالُوا كُونُوا هُوداً اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُواۜ قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفاًۜ وَمَا كَانَ
مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ {١٣٥} قُولُٓوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ
وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَع۪يسٰى وَمَٓا اُو۫تِيَ
النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۚ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ {١٣٦}

135. Onlar (Yahudiler) "Yahudi olun," (Hıristiyanlar da) "Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. Sen de "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi" de. O, müşriklerden değildi" de. 136. "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk" deyin.

...وَقَالُوا كُونُوا/*Ve kâlû kûnû:* Yani Yahudiler "Yahudi olun" dediler, Hristiyanlar da "Hristiyan olun" dediler.

بَلْ مِلَّةَ/Bel millete: Buradaki "مِلَّةَ/millete" kelimesi fiilinin gizlenmesi sebebiyle mansûbdur.[1214]

لَا نُفَرِّقُ/Lâ nuferriku: "Biz peygamberlerin bir kısmını dışlayıp bir kısmına iman etmeyiz" demektir. Bu (tüm peygamberlere iman edilmesi gerektiğine dair) bir delildir. Zira kendisine mucize verilmiş olanların tümü peygamberdir. Onların bir kısmını inkâr edip bir kısmına iman etmek kendi içerisinde bir çelişkidir.

فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَٓا اٰمَنْتُمْ بِه۪ فَقَدِ اهْتَدَوْاۚ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ ف۪ي
شِقَاقٍۚ فَسَيَكْف۪يكَهُمُ اللّٰهُۚ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُۜ {١٣٧} صِبْغَةَ اللّٰهِۚ
وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةًۘ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ {١٣٨}

137. Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir.
138. "Allah'ın boyasına (iman ettik). Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O'na kulluk ederiz" (deyin).

فَسَيَكْف۪يكَهُمُ اللّٰهُ/Onlara karşı Allah sana yeter: Bu vaat, Kurayzaoğulları'nın öldürülmesi, Nadîroğullarının sürgüne gönderilmesi ve benzerleriyle[1215] doğrulandığı ortaya çıkmış bir vaattir.

صِبْغَةَ اللّٰهِ/Allah'ın boyası: "O'nun dini" demektir. Bu elbise ve benzerlerini boyamaktan istiaredir. "**صِبْغَةَ اللّٰهِ//Allah'ın boyası**" ifadesindeki "صِبْغَةَ/sıbga" kelimesinin mansûb olması, iğrâ ("Allah'ın boyasına yapışın" şeklinde teşvik) anlamından veya[1216] daha önce geçen anlamlardan birini[1217] tekit eden mastar olmasından ya da "مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ/millete ibrahim"den bedel olmasından dolayıdır.

1214 Takdiri şöyledir: "بَلْ نَتَّبِعُ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ/Biz hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız."
1215 Dâru'z-Ziyâ baskısında "وعد ظهر مصداقه فقتل" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وعد ظهر مصداقه بقتل" şeklinde geçmektedir.
1216 Dâru'z-Ziyâ baskısında atıf harfi "و," Şârika baskısında ise "أو" bulunmaktadır. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.
1217 "اٰمَنَّا بِاللّٰهِ/Biz Allah'a iman ettik" sözünü tekit eder ve bundan dolayı mansuptur.

قُلْ اَتُحَآجُّونَنَا فِي اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۚ وَلَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۚ وَنَحْنُ
لَهُ مُخْلِصُونَۙ {١٣٩} اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُوداً اَوْ نَصَارٰىۜ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُۜ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ
شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ {١٤٠} تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ
لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ {١٤١}

139. De ki: Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz olduğu hâlde, O'nun hakkında bizimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O'na gönülden bağlananlarız. 140. Yoksa İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" de. Allah katından gelmiş olup kendinde bulunan bilgiyi gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir. 141. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da size aittir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.

كَتَمَ شَهَادَةً/***Şahitliği gizledi:*** Peygamberlerin hanif dini üzere olduklarıyla ilgili şahitliktir.[1218]

مِنَ اللّٰهِ/***Minallahi:*** Bu ifade "كَتَمَ/***gizledi***" fiiline taalluk eder[1219] veya adeta mana şöyledir: "Allah tarafından ona has yapılan şahitliği (gizledi)."[1220]

1218 Bu durumda mana şöyle olur: "Başta Hz. İbrahim olmak üzere diğer peygamberlerin Yahudi ve Hristiyan olmayıp hanif dinine mansup olduğuna dair Allah'ın şahitliğini bile bile gizlemeleri."

1219 Buna göre anlam şöyle olur: "Kendindeki şahitliği Allah'tan saklayandan daha zalim kim olabilir?"

1220 Bu durumda mana şöyle olur: "Yahudi ve Hristiyanlara gönderilmiş olan kitaplarda Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in son peygamber olacağına dair bilgileri gizlemeleridir."

سَيَقُولُ السُّفَهَٓاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّت۪ي كَانُوا عَلَيْهَاۜ قُلْ
لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُۜ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ{١٤٢}

142. İnsanlardan bir kısım beyinsizler "Yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren nedir?" diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir.

سَيَقُولُ/***Diyecekler:*** İfadenin zahiri, vukû bulmadan (onlar söylemeden) önce onların sözlerini bildirmektedir. Ancak İbn Abbâs "Bu âyet onların sözlerinden sonra indi" demiştir.

السُّفَهَٓاءُ/***Beyinsizler:*** Burada kastedilenler Yahudiler veya müşrikler ya da Hristiyanlardır.

مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ/***Onları kıblelerinden çeviren nedir?:*** "Müslümanları, ilk kıbleleri olan Beyt-i Makdis'ten Kâbe'ye çeviren nedir?" demektir.

لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ/***Doğu da batı da Allah'ındır:*** Bu ifade onlara bir cevaptır. Zira Allah Teâlâ istediği gibi hüküm verir ve kullarını da istediği yöne çevirir. Çünkü tüm yönler Onun'dur.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطاً لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ
عَلَيْكُمْ شَه۪يداًۜ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّت۪ي كُنْتَ عَلَيْهَٓا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ
الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِۜ وَاِنْ كَانَتْ لَكَب۪يرَةً اِلَّا عَلَى الَّذ۪ينَ هَدَى
اللّٰهُۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُض۪يعَ ا۪يمَانَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ {١٤٣}

143. İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi hayırlı bir ümmet kıldık. Kıbleyi üzerinde bulunduğun kıbleye, ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenden ayırt etmemiz için çevirdik. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.

وَكَذٰلِكَ/İşte böylece: Size doğru olan yolu gösterdikten sonra "جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطاً/***cealnâküm ümmeten vasatan***" ifadesindeki "وَسَطاً/vasatan" kelimesi "hayırlı" anlamına gelir. (Yani "Sizi hayırlı bir millet kıldık" demektir.)

شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ/*İnsanlara şahit olmanız için:* Sizler kıyamet günü peygamberlerin kavimlerine tebliğ vazifesini yaptığına dair şahit olacaksınız.

"**عَلَيْكُمْ شَهِيداً/*Aleyküm şehîden:* "Size** *yani amellerinize* **şahit olması için"** demektir. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kardeşim İsa'nın dediği gibi ben de*** 'وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً مَا دُمْتُ فِيهِمْ/***İçlerinde bulunduğum müddetçe onlara şahittim'***[1221] ***derim."***[1222] Şayet "Neden 'عَلَيْكُمْ شَهِيداً/***Size şahit olması için'*** âyetinde harfi cer önce gelmiş, 'شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ/***İnsanlara şahit olmanız için...'*** âyetinde harfi cer sonra gelmiştir?" denilirse, şöyle cevap verilir: Ma'mûlatın öne geçirilmesi tahsis (hasr)[1223] ifade eder, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şahitliğini kendi ümmetine özgü kılmak için "عَلَيْكُمْ شَهِيداً/***Size şahit olması için"*** âyetinde harfi cer önce gelmiştir. Allah Teâlâ'nın "شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ/***İnsanlara şahit olmanız için..."*** âyetinde hasr amaçlanmadığı için harfi cer öne geçirilmemiştir.[1224]

الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا/*Üzerinde bulunduğun kıbleyi:* Bu ifade hakkında iki görüş vardır.

Birincisi: Üzerinde bulunduğu kıble, Kâbe'dir. Bu, İbn Abbâs'ın (ö. 68/688) görüşüdür.

İkincisi: O, Beyt-i Makdis'tir. Bu da Katâde, Atâ ve Süddî'nin görüşüdür. Bu, Allah Teâlâ'nın "كُنْتَ عَلَيْهَا/***Üzerinde bulunuyordun"*** âyetinin zâhirî anlamının kabul edilmesiyledir. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi*

1221 Mâide 5/117.

1222 Buhârî, 3349.

1223 Arapçada hasr, "hükmü bir ögeye veya bir ögeyi, hükme özgü kılmak" demektir. Burada da "Başkası değil, size bizzat Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şahitlik edecek" demektir.

1224 Ümmet-i Muhammed'in diğer ümmetlere şahitlik yapacağı ifade edilmek istenmiştir. Dolasıyla hasr söz konusu değildir.

ve sellem, Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılıyordu. Bir müddet sonra yönünü ordan Kâbe'ye çevirdi.

İbn Abbâs'ın (ö. 68/688) görüşüne gelince; bunun te'vili iki cihettendir.

Birincisi: Âyetteki "كُنْتَ/idin" (dili geçmiş anlamda olmayıp) "أنتَ/sen" anlamındadır.[1225]

İkincisi: "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Beyt-i Makdis'ten önce Kâbe'ye yönelerek namaz kılıyordu" denilmiştir.

"الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا/***Üzerinde bulunduğun"*** ifadesinin cümledeki yeri; "جَعَلْنَا/cealnâ" fiilinin mef'ûlü veya "قِبْلَةَ/kıblete" kelimesinin sıfatıdır.

Her iki görüşe göre de âyetin anlamı, "Kıble meselesi insanlar için bir imtihan ve denemedir" şeklindedir. Katâde'nin (ö. 117/735) görüşüne göre ise Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılmak Araplar için bir denemedir. Zira onlar Kâbe'yi yüceltiyorlardı. Yahut kıblenin değiştirilmesini inkâr eden kişiler için bir denemedir. Buna göre takdiri "Kıble değişikliği yapmadık"[1226] şeklindedir. İbn Abbâs'ın (ö. 68/688) görüşüne göre ise Kâbe'ye yönelerek namaz kılınması Yahudileri denemek içindir. Zira onlar Beyt-i Makdis'i yüceltiyorlar, bununla birlikte neshi de inkâr ediyorlardı. Bundan dolayı kıblenin değiştirilmesini inkâr ettiler. Ya da bu, Müslümanlardan zayıf imana sahip olanları denemek içindir. Nitekim kıblenin değiştirilmesi esnasında bazıları İslâm'dan ayrılmıştır.

لِنَعْلَمَ/***Li-na'leme:*** **"**Allah Teâlâ'nın bildiği şekliyle meydana geldiği esnada kullarına delil olarak getirilecek bilgi" demektir.

يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ/***Ökçeleri üzere geri döneni:*** "İslâm'dan dönen kimse" anlamındadır. Bu, sırtını dönüp yürüyen kimseye teşbihtir.

1225 Buna göre anlam şöyle olur: "Hâlihazırda senin yöneldiğin kıbleyi..."

1226 Buna göre anlam şöyledir: "Biz kıbleyi, daha önce yöneldiğin cihet yapmadık... Yani biz, seni oraya ancak insanları imtihan edip denemek için hakiki anlamda değil geçici olarak döndürdük."

وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً/Elbette ağır gelir: Bu ifadedeki “اِنْ/in,” şeddeli “اِنَّ/inne”nin şeddesinin sakin nûna dönmüş hâlidir. “كَانَ/Kâne”nin ismi, fiilin zamiridir, bu da kıblenin çevrilmesidir.

اِيمَانَكُمْ/İmanınızı: (Zayi edecek değildir.) Bir görüşe göre, Beyt-i Makdis’e yönelerek kılmış olduğunuz namazı (zayi edecek değildir). “Ameller imandan bir cüzdür” diyenler bunu delil göstermişlerdir. Bir görüşe göre, “Kıblenin çevrilmesi sebebiyle sizin dışınızdakiler İslâm’dan döndüklerinde sizin imanda sebat etmenizi (zayi edecek değildir)” anlamındadır.

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَٓاءِۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَاۖ فَوَلِّ وَجْهَكَ
شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۜ وَاِنَّ
الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا
قِبْلَتَكَۚ وَمَٓا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ
اَهْوَٓاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ اِنَّكَ اِذاً لَمِنَ الظَّالِمٖينَۢ ﴿١٤٥﴾

144. (Ey Muhammed!) Biz senin yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni razı olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilir. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir. 145. Gerçek şu ki, sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblesine dönmezler. Gerçek şu ki, sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun.

تَقَلُّبَ وَجْهِكَ/*Yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu:* Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Kâbe'ye doğru namazın emredilmesini ümit ederek başını semaya kaldırıyordu.

شَطْرَ الْمَسْجِدِ/*Şatru'l-mescid:* Buradaki "شَطْرَ/şatr" kelimesi "yön" anlamındadır.

وَمَٓا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْۚ/*Sen de onların kıblesine dönecek değilsin:* Nehiy içerikli bir haberdir. Her ne kadar ehl-i kitabın iki kıblesi olsa da "قِبْلَتَهُمْ/***Onların kıblesi"*** ifadesinde "قِبَل/***kıble"*** kelimesi bâtıl olmada eşit olmaları sebebiyle tekil sîga ile getirilmiştir.

وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍۜ/*Onlar da birbirlerinin kıblesine dönmezler:* Nitekim Yahudiler -Allah'ın laneti üzerlerine olsun- batıya, Hristiyanlar ise doğuya dönüyorlardı.

اَلَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْۜ وَاِنَّ فَر۪يقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ {١٤٦} اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَر۪ينَ۟ {١٤٧}

146. Kendilerine kitap verdiklerimiz onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizler. 147. Gerçek, Rabbinden gelendir. O hâlde sakın şüphecilerden olma!

يَعْرِفُونَهُ/*Onu tanırlar:* "Kur'ân'ı veya Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i tanırlar yahut kıblenin değiştirilme emrini (Allah'tan olduğunu) bilirler" demektir.

كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْۜ/*Öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar:* Tanımanın niteliğinde mübalağa bildirmektedir. Abdullah b. Selâm şöyle demiştir: "Benim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i bilmem kendi oğlumu bilmemden daha kesindir. Zira kendi oğlumda (kimden olduğu konusunda) bir şüphe olabilir."

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلّٖيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِۜ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ جَمٖيعاًۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ {١٤٨}

148. Herkesin yöneldiği bir yön vardır. (Ey mü'minler!) Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

وَلِكُلٍّ/Ve li-küllin: "Her bir kimse için" veya "her bir grup için" demektir.

وِجْهَةٌ/Vichetün: "Yön" demektir. "جِهَةٌ/Cihet" kelimesi mekân zarfı olduğu için buradaki vav harfi hazfedilmemiştir. Bir görüşe göre, mastar olup kıyasa aykırı olarak kalmıştır.

هُوَ مُوَلّٖيهَا/Yöneldiği: "Yüzünü çevirdiği bir yön" demektir. "مُوَلّٖيهَا/Müvellîhâ" ifadesi "مُوَلَّاهَا/müvellâhâ" şeklinde (mef'ûl sîga ile) de okunmuştur. "Allah, onu o yöne döndürdü" demektir. Buna göre anlam, "Allah her bir ümmet için bir kıble tayin etmiştir" şeklinde olur.

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ/Siz hayır işlerinde yarışın: "Salih amelleri işlemede acele edin" demektir.

يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ/Allah sizi bir araya getirir: "Kabirlerinizden sizi dirilterek çıkarır" demektir.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ {١٤٩} وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۙ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌۗ اِلَّا الَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنٖي وَلِاُتِمَّ نِعْمَتٖي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَۙ {١٥٠} كَمَا اَرْسَلْنَا فٖيكُمْ رَسُولاً مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكّٖيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ {١٥١}

149. Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Bu emir Rabbinden sana gelen gerçektir. (Bilin ki) Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir. 150. (Evet Resûlüm!) Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir. Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki, aralarından haksızlık edenler (kuru inatçılar) müstesna, insanların aleyhinizde (kullanabilecekleri) bir delili bulunmasın. Sakın onlardan korkmayın! Yalnız benden korkun. Böylece size olan nimetimi tamamlayayım da doğru yolu bulasınız. 151. Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi öğreten bir Resûl gönderdik.

فَوَلِّ وَجْهَكَ/***Yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir:*** Bu emir, pekiştirmek ya da kendisinden sonra gelen bölüme girizgâh için tekrar edilmiştir.

لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ/***İnsanların aleyhinizde (kullanabilecekleri) bir delili bulunmasın:*** Âyetin anlamı şöyledir: Kâbe'ye yönelerek namaz kılınması, insanlardan karşı çıkan kişilerin delillerini berteraf etmiştir. Şayet Yahudiler kastediliyorsa, onların delilleri şöyleydi: Onlar kitaplarında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'ye çevrileceğini görüyorlardı. Kâbe'ye doğru namaz kılınca onların Müslümanlara karşı bir delilleri kalmadı.[1227] Kureyş kastediliyorsa, onların delilleri de şöyleydi: Onlar, atalarının kıblesinin (yani Kâbe'nin) dönülmeye daha layık olduğunu söylerlerdi.

إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ/***Aralarından haksızlık edenler müstesna:*** Yani "delilsiz konuşan ve kıblenin Kâbe'ye çevrilmesine karşı çıkan kimseler" demektir. Bu istisna, muttasıl istisnadır. Zira bu, tüm insanlardan istisnadır. Delili olan kimselerden istisna olması durumunda munkatı istisnâ da olabilir. Zira "الَّذِينَ ظَلَمُوا/***Haksızlık edenler,***" işte bunlar hiçbir delilleri olmayan kişilerdir.

1227 Tevrât'ta peygamber olarak gelecek kişinin kıblesi Kâbe olarak belirtilmekteydi. Bu âyetler nâzil olmadan Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Beyt-i Makdise'e yönelerek namaz kılıyordu. Yahudiler de bundan dolayı "Tevrât'a göre peygamberin Kâbe'ye dönmesi gerekir" deyip bunu Müslümanların aleyhine bir delil olarak kullanıyorlardı. İşte bu âyet inince onların bu delili çürütülmüş oldu.

وَلِأُتِمَّ/***Ve li-ütimme:*** Lam harfi hazfedilmiş bir ifadeye müteallik olup "Bunu tamamlamak için yaptım" demektir yahut "لِئَلَّا يَكُونَ/liellâ yekûne" ifadesine ma'tûftur.[1228]

كَمَا اَرْسَلْنَا/***Kemâ erselnâ:*** Bu ifade "لِأُتِمَّ/li-ütimme"[1229] ya da "فَاذْكُرُونِي/fezkürûnî"[1230] ifadesine müteallikdir. Birinci görüş daha kuvvetlidir.

فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ {١٥٢} يَا اَيُّهَا الَّذِينَ
اٰمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ{١٥٣}

152. Öyle ise siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin! 153. Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.

فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ/***Fezkürûnî ezkürküm:*** Saîd b. el-Müseyyeb bu âyetin şu anlama geldiğini söylemiştir: İtaat ederek beni zikredin ki, ben de size sevap vererek zikredeyim. Bir görüşe göre, "Beni, dua, tesbih ve benzeri şekillerde zikredin" demektir. Müfessirler, özellikle de mutasavvıflar söz konusu ifadenin tefsirini yaparken tahsise (sınırlamaya) dair hiçbir delil olmamasına rağmen kendine has özel anlamları olan pek çok sözcük zikretmişlerdir. Genel olarak bu âyet, zikrin değerini anlatmaktadır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bunu kudsî bir hadiste şöyle açıklamaktadır: ***"Ben kulumun hakkımdaki zannı üzereyim. O beni andıkça ben onunla beraberim. O beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O beni bir cemaat içinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım."***[1231]

1228 Buna göre; "لِأَنْ أُتِمَّ" demek olup Allah Teâlâ, onların Kâbe'ye yönelmelerinin şu iki hikmetten olduğunu açıklamaktadır. 1. Bu kişilerin bu konudaki delillerini ve bahanelerini ortadan kaldırmak. 2. Nimetini tamamlamak.

1229 Buna göre anlam "Peygamber göndermekle size nimetimi tamamladığım gibi ahirette de sevap vererek size olan nimetimi tamamlayacağım" olur.

1230 Buna göre anlam "Peygamber göndermekle ben sizi hatırladığım gibi" olur.

1231 Buhârî, 7405; Müslim, 4832; Tirmizî, 2310.

Zikir üç çeşittir: Kalple zikir, dille zikir, her ikisi ile birlikte zikir. Şunu bil ki, her ne kadar bazı hadislerde namaz ve benzerlerinin diğer amellerden daha faziletli olduğu geçse de kısacası amellerin en faziletlisi zikirdir. Zira bu fazilet, zikirde Allah'ın huzurunda bulunma anlamı olduğu içindir. Şu üç gerekçe zikrin faziletine delildir.

Birinci gerekçe: Zikrin diğer amellerden daha faziletli olduğuna dair gelen naslar. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Size amellerinizin en hayırlısını, Melîkiniz katında en temizini, dereceniz bakımından en üstün olanını bildireyim mi? Bu amel sizin için altın ve gümüş infak etmekten ve düşmanınızla karşılaşıp onun boynunu vurmanızdan ve onların sizin boynunuzu vurup şehit olmanızdan daha hayırlıdır."*** Sahâbîler "Evet, ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allah Teâlâ'yı zikretmektir"***[1232] dedi.

Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Amellerin en faziletlisi hanigisidir?" diye soruldu. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Mücâhid, kılıcı kırılıncaya ve kana bulanıncaya kadar kâfirlerle savaşsa da hiç şüphesiz Allah'ı zikredenin derecesi ondan üstün olur"***[1233] buyurdu.

İkinci gerekçe: Allah Teâlâ, nerede zikri emretti veya zikredenleri övdü ise orada zikri çok yapmayı şart koşmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا/***Allah'ı çokça zikredin"***[1234] ve "وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا/***Allah'ı çok zikreden erkekler..."***[1235] Diğer amellerde bunu şart koşmamıştır.

Üçüncü gerekçe: Zikrin sadece kendine has olan, başka bir şeyde bulunmayan bir özelliği vardır. Bu da hadiste geçtiği şekliyle birliktelik ve oturup-konuşmak olarak ifade edilen Hakka yakınlık derecesine ulaşmak ve yüce huzurda bulunmaktır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ***"Ben, beni zikreden kişi ile oturum arkadaşlığı yaparım."*** Yine

1232 Tirmizî, 3377; İbn Mâce, 2780.
1233 Tirmizî, 3376.
1234 Ahzâb 33/41.
1235 Ahzâb 33/35.

şöyle buyurmaktadır: ***"Ben, kulumun hakkımdaki zannı üzereyim. O beni andıkça ben onunla beraberim."***

İnsanların zikirle amaçladığı iki makam vardır: Genel maksat, ecir kazanılmasıdır. Özel maksat ise Allah'a yakınlık kurma ve huzurunda bulunabilmedir. İki makam arasında çok uzak bir mesafe vardır. Nice ecrini almış kişiler vardır ki perde arkasındadır, nice Allah'a yakınlık kuranlar vardır ki, nihayetinde sevgililerin en hası olmuştur.

Şunu bil ki, zikrin birçok çeşidi vardır. Bunların bazıları şunlardır: Tehlil ("Lâ ilâhe illallah" demek), tesbih, tekbir, tahmid ("elhamdülillah" demek), havkale (لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللهِ/Güç ve kuvvet sadece Yüce olan Allah'ın yardımıyla elde edilir) ve hasbele (حَسْبِيَ الله/Allah bana yeter) çekmek, Allah Teâlâ'nın isimlerinden her birini zikretmek, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e salavât getirmek, istiğfar etmek ve benzerleri bunların bir kısmıdır.

Her bir zikrin kendisine göre bir özelliği ve neticesi vardır.

Tehlil getirmenin neticesi şudur: Tevhîd (Allah'ın birliğini ikrar): Burada özel manada Allah'ın birliğini ikrarı kastediyorum. Zira genel manada Allah'ın birliğini ikrar her mü'minde bulunmaktadır.

Tekbirin ise neticesi şudur: Tazim ve celâl sahibi olan zâtı yüceltmek.

Hamd, Rahmân, Rahîm, Kerîm, Gaffâr gibi rahmet ve ihsân anlamlarına gelen isimlere ve bunların benzerlerine gelince; bunların neticesinde üç makama ulaşılır. Onlar da şükür, recâ ve muhabbeti kuvvetlendirmektir. Zira ihsan sahibi[1236] sevgilidir ve bunda en ufak bir şüphe yoktur.

Havkale ve hasbele çekmenin neticesi şudur: Allah'a tevekkül, tüm işleri sadece Allah'a havale etmek ve Allah'a güvenmek.

1236 Cümle başında zikredilen kelimelerin genel manası ihsan olduğu için burada müfessir bu lafza tekrar değinmiştir.

Alîm, Semî', Basîr, Garîb gibi idrâk ve ıttılâ anlamlarına sahip isimleri zikretmenin neticesi murâkabe (Allah'ın kendisini gördüğünü bilme) hâlidir.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e salavat getirmenin neticesi, ona karşı güçlü bir muhabbet ve sünnetine ittiba konusunda devamlılık göstermektir.

İstiğfarın neticesi, takvada istikamet, geçmiş günahlar sebebiyle kalbin (geçmişteki) inkârıyla birlikte tevbe şartlarını korumaktır.

Bunların dışında ilaveten şunu da belirtmek gerekir ki, sıfat ve isimlerin toplamış olduğu zikrin semeresi tek bir zikirde toplanmıştır. O da söylemiş olduğumuz "Allah, Allah" lafzıdır. İşte bu asıl gaye ve (ulaşılabilecek) en son mertebedir.[1237]

اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ/*Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir:* Bu âyetteki ***"Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir"*** kısmı "Allah, yardımı ile onlarla beraberdir" anlamına gelir.[1238]

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ
اَحْيَاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ {١٥٤}

154. Allah yolunda öldürülenlere "Ölüler" demeyin. Bilakis onlar diridirler fakat siz anlayamazsınız.

Bir görüşe göre, Bedir gazvesinde şehit edilenler hakkında nâzil olmuş olup onlar on dört kişiydiler. Şehit olduklarında akrabaları onlara üzülmüş, bundan dolayı onların Allah katında şehit mertebesinde olduklarını açıklamak ve akrabalarını teselli etmek için bu âyet inmiştir. Âyetin onlar hakkında inmiş olması bu âyeti tahsis etmez. Aksine, bu âyetin hükmü genel olarak tüm şehitler hakkındadır.

1237 "Nihai varış onadır" şeklinde de lafzî tercüme edilebilir.

1238 Burada muzâf hazfedilmiştir, takdiri şöyledir: "إن معونة الله مع الصابرين"

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ {١٥٥-١٥٦}

155-156. Sizi elbette biraz açlık, biraz korku, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden azaltma (fakirlik) ile sınarız. (Ey Peygamber!) Sen şu sabredenleri müjdele ki "Biz Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz" derler.

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ/***Veleneblüvenneküm:*** "Sizi elbette sınarız" demektir. Her nerede Allah hakkında sınama kelimesi kullanıldıysa orada bunun anlamı, kullarına delil getirmek için kendi ilminde olan şeyi varlık âleminde ortaya çıkarmasıdır. Kulların birbirlerini sınaması gibi bir şey değildir. Zira Allah Teâlâ olmuşu ve olacak her şeyi bilmektedir. Bu sınama ile hitap, Müslümanlaradır. Bir görüşe göre, Kureyş kâfirlerinedir. Söz konusu ifadeden sonra gelen "وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ/***Sabredenleri müjdele!***"[1239] âyetinden dolayı birinci görüş daha kuvvetlidir.

بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ/***Biraz korku:*** Düşmanlardan dolayı olan korkudur.

وَالْجُوعِ/***Biraz açlık:*** Kuraklıkla sınarız.

وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ/***biraz da mallardan azaltma ile:*** Hasarlarla sınarız.

وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ/***Canlardan ve ürünlerden (azaltma) ile:*** Salgınlarla sınarız. Bir görüşe göre, bunların tümü cihad sebebiyledir.

إِنَّا لِلَّهِ/***İnnâ lillahi:*** Bu ifadedeki lam harfi hükümdarlık (otorite) ve sahip olmak anlamına gelir. Allah mülkünde istediğini yapar.

رَاجِعُونَ/***Râciûn:*** Onlar dünya sıkıntılarını hafife aldıkları için ahireti hatırladılar. Sahih bir hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Herhangi bir Müslümanın başına bir musibet geldiği zaman 'Biz Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz. Ey Allah'ım! Bu***

1239 Bakara 2/155.

***musibetimin ecrini senden bekliyorum. Onun karşılığında bana ecir ver. Bana bu bela karşılığında ondan daha hayırlısını ver' derse Allah ona gelen musibetin yerine ondan daha hayırlısını verir.*"** Ümmü Seleme *radıyallahu anhâ* şöyle demiştir: "Kocam öldüğünde ben bunu söyledikten sonra Allah, onun yerine bana Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i verdi."[1240]

Bir incelik: Kur'ân'da yetmişten fazla yerde sabır bahsi geçmekte olup bu da sabrın dindeki öneminden kaynaklanmaktadır. Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Sabır haricindeki tüm iyilikler on katından yedi yüz katına kadar karşılıkla sınırlandırılmıştır. Allah Teâlâ'nın 'اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ/***Yalnız sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir'***[1241] âyetinden dolayı sabrın ecri sınırlandırılamaz."

Allah Teâlâ sabredenler için sekiz lütuf/değer zikretmiştir.

Birincisi: Allah sevgisi. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ/***Allah sabredenleri sever.*"**[1242]

İkincisi: Allah'ın yardımı. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ/***Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.*"**[1243]

Üçüncüsü: Cennet odaları. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "اُولٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا/***İşte onlara, sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamı verilecek, orada hürmet ve selamla karşılanacaklardır.*"**[1244]

Dördüncüsü: Bol mükâfat. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ/***Muhakkak sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.*"**[1245]

1240 *Muvattâ*, 498; Müslim, 1526.
1241 Zümer 39/10.
1242 Âl-i İmrân 3/146.
1243 Bakara 2/153.
1244 Furkân 25/75.
1245 Zümer 39/10.

Zikredilen diğer dört lütuf şu âyetlerdedir: Onlardan biri[1246] müjdedir: "وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ/***Sabredenleri müjdele!***"[1247] Diğerleri de şefkat, rahmet ve hidayettir: "أُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ/***İşte Rablerinden şefkat ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolda gidenler de onlardır.***"[1248]

Sabredenler dört türlüdür:

Musibetlere karşı sabır: (Musibet anında) nefsin öfkesini, endişesini ve sabırsızlığını durdurmaktır.

Nimetlere karşı sabır: Nimetleri şükürle, azmadan ve onlarla kibirlenmeden elde tutmaktır.

Allah'a itaatte sabır: İtaati korumak ve itaate devam etmektir.

Günahlara karşı sabır: Nefsi günahlardan vazgeçirmektir. Sabrın da üstü teslimiyettir: Teslimiyet, (ilâhî takdire karşı) zahiren kızgınlık ve itirazı terk etmek, içinden de kötü görmeyi bırakmaktır. Teslimiyetin de üstü kadere rızadır. Rıza, Allah'ın bütün fiilleri karşısında nefsin sevinçli olmasıdır ki bu da sevgiden kaynaklanır. Nitekim sevgilinin yaptığı her şey sevimlidir.

أُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ {١٥٧}
اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلٖيمٌ {١٥٨}

157. İşte Rablerinden şefkat ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolda gidenler de onlardır. 158. Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir.

1246 Dâru'z-Ziyâ baskısında "ففيها ألبشارة" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "فمنها ألبشارة" şeklinde geçmektedir.
1247 Bakara 2/155.
1248 Bakara 2/157.

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ/Şüphe yok ki, Safâ ile Merve: Bunlar Mekke'de iki küçük dağdır.

مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ/Min şeâirillah: "Dinin şiarlarındadır" demektir. "شَعَائِرِ/Şeâir" kelimesinin tekili "شَعِيرَة/şeîra" veya "شِعَارَة/şiâra" şeklindedir.

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ/Kendisine bir günah yoktur: Bu, Safâ ile Merve arasındaki sa'y için izindir. İkisi arasında sa'y yapmak Mâlik (ö. 179/795) ve Şâfiî'ye (ö. 204/820) göre farzdır. Allah Teâlâ burada izin bildiren bir sözcük kullanmıştır. Zira sahâbîlerin bir kısmı ikisi arasında sa'y yapmaktan uzak durmuşlardı. Çünkü cahiliye döneminde Safâ üzerinde İsâf denilen bir put, Merve üzerinde de Nâile denilen bir put vardı. Bundan dolayı ikisi arasında sa'y yapmanın bu iki puta tazim olacağından korkuyorlardı. Allah Teâlâ bundan kaynaklı onların nefislerinde var olan korkuyu kaldırmıştır. Ardından bu ikisi arasında sa'y yapmak sünnetle farz (vacip) olmuştur. Âişe *radıyallahu anhâ* (ö. 58/678) şöyle demiştir: "Safâ ile Merve arasında sa'yi Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* koymuştur. Hiç kimse onu terk edemez."[1249] Bir görüşe göre, onun zorunluluğu Allah Teâlâ'nın "**مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ/Dinin şiarlarındadır"** âyetine dayanır. Bu görüş zayıftır. Zira Allah'ın şiarlarının bir kısmı farz (vacip), bir kısmı ise menduptur. Bir görüşe göre, sa'y menduptur.

يَطَّوَّفَ/Yettavvefe: Bu kelimenin aslı "يَتَطَوَّفُ/yetetavvefü"dür. Sonradan te harfi, tı harfine idğâm edilmiştir. Burdaki tavaf ile yedi şavt olan sa'y kastedilir.

وَمَنْ تَطَوَّعَ/Her kim gönüllü olarak: Bu kısım iyi fiiller konusunda umûm ifade eder veya Safâ ile Merve arasında sa'ya mahsustur. Bu durumda Safâ ile Merve arasında sa'yın nafile olmasını gerektirir. Bunun farz olması ise sünnete dayanır. Yahut buradaki nafile kelimesi, farz olan hacdan sonra nafile hac yapmak anlamındadır.

1249 Buhârî, 1643; Müslim, 1277; Tirmizî, 2965.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْتُمُونَ مَٓا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِۙ اُو۬لٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَۙ {١٥٩} اِلَّا الَّذ۪ينَ تَابُوا
وَاَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَاُو۬لٰٓئِكَ اَتُوبُ عَلَيْهِمْۚ وَاَنَا التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ {١٦٠}

159. İndirdiğimiz açık delilleri ve hidâyet yolunu -kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lanet eder hem de bütün lanet ediciler lanet ederler. 160. Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar başkadır. Zira ben onların tevbelerini kabul ederim. Ben tevbeyi çokça kabul eden ve çokça esirgeyenim.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْتُمُونَ/*Gizleyenler:* Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem'*in durumunu (sıfatlarını) gizleyenlerdir.

فِي الْكِتَابِۙ/*Kitapta:* Burada kitaptan maksat, Tevrât'tır.

اللَّاعِنُونَۙ/*Lanet ediciler:* Melekler ve mü'minlerdir. Bir görüşe göre, insan ve cin dışındaki tüm mahlûkattır. Bir görüşe göre, lanet ediciler hayvanlardır. Hakkı gizleyenlerin günahlarından dolayı başlarına gelen kuraklık sebebiyle lanet ederler.

وَبَيَّنُوا/*Ve beyyenû:* Onların tevbelerinde özellikle bunu açıklamaları şart koşulmuştur. Zira onlar bunu gizlemişlerdi.

اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ اُو۬لٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ
اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَۙ {١٦١} خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۚ لَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ {١٦٢}

161. (Âyetlerimizi) inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince; işte Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onların üzerinedir. 162. Onlar ebediyen lanet içinde kalırlar. Artık ne azapları hafifletilir ne de onların yüzlerine bakılır.

وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ/Tüm insanların: Onlar mü'minlerdir. İfade umûm olmakla birlikte bununla husûs kastedilir. Zira özellikle mü'minlerin kâfirler için yaptığı lanet itibar görür. Bir görüşe göre, ahirette tüm insanlar onlara lanet edecektir.

خَالِدِينَ فِيهَا/Onlar ebediyen onun içinde kalırlar: Lanetin içinde kalırlar. Bir görüşe göre, "ateşin içinde kalırlar."

وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ/Onların yüzlerine bakılmaz: Buradaki "يُنْظَرُونَ/yunzarûne" fiili "Erteledi, tehir etti" anlamındaki "أنظر/enzara" fiilinden gelmektedir. Buna göre anlam, "Onların azapları ne geciktirilir ne de onlara mühlet verilir" şelindedir. Yahut Allah Teâlâ'nın "وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ/*Allah onlara bakmayacak*"[1250] âyetinden dolayı "نظر/bakmak" fiilinden gelmektedir. Ne var ki bu âyette "اِلَي/ilâ" ile müteaddi yapılmıştır.[1251]

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ {١٦٣}

163. İlâhınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.

وَاحِدٌ/Vâhid: Üç anlamı olup Allah Teâlâ hakkında tümü sahihtir.

Birincisi: O'nun ikincisi yoktur, sayı bakımından nefiydir.

İkincisi: O'nun hiçbir ortağı yoktur.

Üçüncüsü: O parçalanamaz ve bölümlere ayrılamaz. Nitekim buradaki maksat "لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ/*O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur*" sözünde açıklanmıştır.

Şunu bil ki, insanlar Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini ikrar (tevhid) konusunda üç derecedir.

1250 Âl-i İmrân 3/77.

1251 Dâru'z-Ziyâ baskısında "إلّا أن يتعدّى بإلى" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "إلّا أن هذا يتعدّى بإلى" şeklinde geçmektedir.

Birinci derecesi: Avâm (Müslümanların genelindeki) tevhid inancı: Bu, kişinin malını ve nefsini dünyada korur ve ahirette de cehennemde ebedi kalmaktan kurtarır. Bu da Allah'ın ortakları, denkleri, eş ve çocukları, benzerleri ve zıtları olmadığını söylemektir.

İkinci derecesi: Has tevhid inancı: Kulun tüm fiillerin sadece Allah'tan meydana geldiğini görmesidir. Her mü'mininde var olan delil yoluyla değil de tüm fiilleri keşif yoluyla müşâhede eder. Allah'ın birliğini ikrarda (tevhidde) hasların makamı herhangi bir delile ihtiyaç hissetmeksizin zorunlu bir ilimle kalpte oluşan kesinliktir (yakîn). Bu ilmin neticesi, her şeyden uzaklaşıp Allah'a bağlanmak, sadece O'na tevekkül etmek ve tüm mahlukâtı aradan çıkarmaktır. Bundan dolayı her şeyi sadece Allah'tan bekler ve O'ndan başka hiç kimseden korkmaz. Zira başkasını değil ancak ve ancak O'nu fâil olarak görür. Tüm mahlûkatı O'nun otoritesi altında bilir. İş adına en ufak bir şey dahi onların elinde değildir. Sebepleri ortadan kaldırır, sahte ilâhları bir kenara atar.

Üçüncü derecesi: Kulun varlık âleminde sadece, bir ve tek olan Allah Teâlâ'yı görmesidir. Mahlûkattan sarfı nazar eder. Öyle bir derecedir ki, adeta ona göre mahlûkatlar yok hükmündedir. Bunu sufiler, mahlûkatı görmeme anlamında "fenâ makamı" olarak isimlendirmişlerdir. Nihayet sonunda o kendisinde ve tevhid içerisinde yok olur. Yani kulun Allah'ı müşahedeye daldığından dolayı içinde bulunduğu durumun farkında olmaması demektir.

اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي
تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ مَٓاءٍ
فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍۖ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ
وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ {١٦٤}

164. Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü hâldeki toprağı canlandırdığı

suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları (farklı yönlerden) estirmesinde, yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutlarda düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) deliller vardır.

اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ/**Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında:** Allah Teâlâ burada mahlûkattan sekiz sınıfı, bunlarda bulunan ibretlere dikkat çekmek ve bu âyetin öncesinde zikredilen "وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ/**İlâhınız bir tek Allah'tır"** âyetindeki tevhide dair delil getirmek için zikretmiştir.

وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ/**Gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde:** "Aydınlık ve karanlık, uzunluk ve kısalık gibi gece ile gündüzün nitelikleri açısından aralarında bulunan farklılık" demektir. Bir görüşe göre anlam şöyledir: İkisinden birisi gittiğinde onun yerine diğerinin gelmesidir.

بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ/**İnsanlara fayda veren şeylerle:** Ticaret ve benzerleri gibi.

وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ/**Rüzgârları (farklı yönlerden) estirmesinde:** Rüzgârları farklı yönlerden göndermesidir. Bu da farklı özelliklerde olan dört (ana) ve ara yönlerdeki rüzgârlardır. Bu rüzgârların bazıları, ağaçları aşılayıcı, aşırı soğuk, yardım ve helâk için olanlardır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُباًّ لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ
اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعاً وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ {١٦٥}

165. İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a denk ilâhlar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır. Keşke zalimler azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ/İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır: Şunu bil ki, kulun Allah'a olan muhabbeti iki derecedir:

Birincisi: Vacip (farz) olan ve her mü'minde bulunan genel (umumi) muhabbet.

İkincisi: Sadece âlimler, rabbâniler,[1252] evliyâ ve asfiyânın sahip olduğu özel muhabbet. Bu, makamların en yükseği ve istenilecek şeylerin zirvesidir. Zira havf, recâ, tevekkül ve benzeri diğer makamlar nefsin hazlarına dayanır. Bir düşün! Allah'tan korkan kişi Allah sevgisinin aksine kendi nefsi adına korkar, yine recâ içerisinde olan kişi nefsi için bir menfaat umar. Muhabbet ise sadece sevilenden dolayıdır, bir şeye karşılık olarak değildir.

Şunu bil ki, Allah'a olan muhabbetin sebebi O'nu tanımaktır (marifetullah). Muhabbet, marifetullahın kuvvetine göre güçlenir, marifetullahın zayıflamasına göre de azalır. Muhakkak muhabbet için gerekli olan ikisinden birisi veya her ikisinin de bir arada bulunmasıdır. Hiç şüphe yok ki Allah Teâlâ hakkında ikisinin de bir arada bulunması[1253] kemâlin zirvesidir.

Muhabbetin birinci nedeni: İyilik ve güzellik.

Diğeri: İhsan ve icmâl (İyilik ve güzelliğin lütfu).

Güzellik, tabiî olarak insana sevimlidir. Zira insan zorunlu olarak güzel olan her şeyi sever.

Allah'ın engin hikmetinde, eşsiz sanatlarında, kalpleri heycanlandırıp akılları aydınlatan nurlar saçan güzel sıfatlarında O'nun güzelliği

---

1252 Rabbânilerin kimler olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Ancak buradaki manaya uygun olan görüş bu kişilerin ilim ve hikmet sahibi, ilmiyle de âmil, zâhid kişiler olduklarıdır.

1253 Şârika baskısında "إذا إجتمعا" ifadesi geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında bu ifade geçmemektedir.

gibi hiçbir güzellik yoktur.[1254] Allah Teâlâ'nın cemâli gözlerle değil basiret nuruyla görülür.

İhsan ise kalpler, kendisine iyilik yapana karşı sevgi duyacak şekilde yaratılmıştır. Allah'ın kullarına ihsanı ardı ardınadır ve onlara nimeti maddi ve manevidir. وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا/***Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız."***[1255] Allah Teâlâ'nın itaat edene de isyân edene de mü'mine de kâfire de ihsanda bulunuyor olması senin için yeterlidir. İşin hakikatinde tüm ihsan O'ndan olmasına rağmen başkasına isnad edilir. Aslında muhabbete layık olan sadece O'dur.

Şunu bil ki, muhabbetullah kalbe yerleştiğinde ona itaatte ciddiyet, hizmette aşk ve şevk, razı olduklarına karşı arzu, münâcattan lezzet alma, kaderine rıza, O'na kavuşmak için şevk, O'nu anmada ünsiyet, O'ndan gayrısından uzak durma, insanlardan kaçma, halvette tek başına kalma, dünyayı kalpten çıkarma, Allah'ın sevdiği her şeye ve Allah'ı seven herkese karşı muhabbet ve Allah'ı O'nun dışındaki her şeye tercih etme gibi etkileri uzuvlarda zuhur eder. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) şöyle demiştir: "Muhabbet, her şeyinle sevdiğine teslim olman, ardından O'nu kendine ve ruhuna tercih etmen, akabinde gizli ve açık her yerde O'na uyman sonra da O'nu sevmede kusurunu bilmendir."

وَلَوْ يَرَى/***Velev yerâ:*** "Gözle görmek" demektir.

الَّذِينَ ظَلَمُوا/***Zalimler:*** Mef'ûldür, "لَوْ/lev"in cevabı düşmüştür ve (düşmüş olan bu fiil) "أَنَّ/enne"nin âmilidir.[1256] Takdiri şöyledir: Sen (azabı gördüklerinde) zalimleri görseydin bütün kuvvetin Allah'a ait olmuş olduğunu kesinlikle anlardın[1257] ya da onlar bütün kuvvetin Allah'a

---

1254 Şârika baskısında "والإجمال مثل جمال الله" şeklinde geçmekle birlikte Dâru'z-Ziyâ baskısında "ولا جمال مثل جمال الله" şeklinde geçmektedir. Tercümede Dâru'z-Ziyâ baskısı esas alınmıştır.

1255 İbrahim 14/34.

1256 "أنّ"nin amili ve "لو"in düşmüş olan cevabının takdiri şu şekildedir: "لو ترى الذين ظلموا لَعَلِمتَ أنّ القوّة لله"

1257 Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu kesin olarak bilmekle birlikte maksat ümmettir. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ümmeti içinde müşâhede etmek sûretiyle bilgisini pekiştirme ihtiyacı olanlar vardır.

ait olduğunu kesinlikle anlarlardı. “يَرَى/**Görecek**”[1258] şeklinde ye harfi ile okunan bu kıraate göre bu fiil “kalple görmek” anlamındadır, “الَّذِينَ ظَلَمُوا/**zalimler**” kelimesi onun fâilidir.

اَنَّ الْقُوَّةَ/Kuvvet: Bu kelime “يَرَى/**görecek**” fiilinin mef’ûlüdür, “لَوْ/lev”in cevabı düşmüş olup takdiri şöyledir: Zalimler bütün kuvvetin Allah’a ait olmuş olduğunu gördüklerinde pişman olacaklar veya başlarına gelen şeyin ihtişamını görecekler.

اِذْ تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ
وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ{١٦٦}

166. Hani kendilerine tâbi olunanlar (liderler), kendilerine tâbi olanlardan (avâm) uzak durduklarında ve (her iki taraf da) azabı gördüklerinde... aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır.

اِذْ تَبَرَّاَ/Uzak durduklarında: Bu ifade “اِذْ يَرَوْنَ/**gördüklerinde**” ifadesinden bedeldir veya başlangıç cümlesi olup âmili düşmüştür. Takdiri “Hatırla” şeklindedir.

الَّذِينَ اتُّبِعُوا/Kendilerine tâbi olunanlar: İlahlar, şeytanlar yahut kâfirlerin önderleridir. Umûm kabul edilmesi daha uygundur.

اَسْبَابُ/Esbâb: Burada akrabalık ve sevgiden kaynaklanan bağlardır.

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ
اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ{١٦٧}

167. Tâbi olanlar şöyle derler: “Ah, keşke bir daha dünyaya geri gitmemiz mümkün olsaydı da şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!” Böylece

---

1258 Dâru’z-Ziyâ baskısında “القوي/kuvvetli” şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında “يَرَى/görecek” şeklinde geçmektedir. Mana daha uygun olan “يَرَى/görecek” şeklinde olmasıdır.

Allah onlara günahlarını, pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir ve onlar artık ateşten çıkamazlar.

أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ/A'mâlehüm haserâtin: "أَعْمَالَهُمْ/*A'mâlehüm*" ifadesi, "onların günahları" demektir. Bir görüşe göre, "onların kabul edilmemiş olan iyilikleri" ya da "onların ilâhları için yapmış oldukları şeylerdir."

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالاً طَيِّباًۘ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ {١٦٨} اِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّٓوءِ وَالْفَحْشَٓاءِ وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ {١٦٩}

168. Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin, (bazı helâl yiyecekleri kendinize haram ederek) şeytanın adımlarını izlemeyin. Zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır. 169. O size ancak kötülüğü, çirkini ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

كُلُوا/Yiyin: Mübahlığa hamledilmiş bir emirdir.

حَلَالاً/Helâl: Bu kelime "مِمَّا فِي الْاَرْضِ/***Yeryüzündekilerden***" ifadesinden hâldir veya "كُلُوا/***Yiyin***" fiilinin mef'ûlüdür yahut düşmüş bir mef'ûlün sıfatıdır. Takdiri "شيئا حلالا/Helâl şeyden (yiyin)" şeklindedir.[1259]

طَيِّباً/Temiz: Bununla helâl olan şeyler kastedilmiş olabilir.

خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ/Şeytanın adımlarını: Şeytanın emretmiş olduğu şeydir. Aslı "Yürüyüşteki adım"dan[1260] gelir. Münzir b. Saîd şöyle demiştir: "(Âyetteki "خُطُوَاتِ/hutuvât" kelimesinin) "خَطِيئَة/hata" kelimesinden türemiş olması da muhtemeldir." Sonra bu kelime hemzesiz (teshîl ile) okunmuştur. Tı harfi ötreli "خُطُوَات/hutuvât" ve sükûnlü "خُطْوَات/hutvât" şeklinde okunmuş olup bunlar iki lehçedir.

1259 Düşmüş mef'ûlün takdiri şöyledir: "شيئا حلالا/Helâl olan şeyden (yiyin)."

1260 Dâru'z-Ziyâ baskısında "خطوت الشيء" ve Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye baskısında "خطوات الشيء" şeklinde geçmekte, diğer taraftan Şârika baskısında "خطوة المشي" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

بِالسُّوٓءِ وَالْفَحْشَٓاءِ/***Kötülüğü ve çirkini:*** Günahları (emreder).

وَاَنْ تَقُولُوا/***Söylemenizi:*** Eşler koşmak, bahîrede olduğu gibi helâli haram kılmak ve benzeri şeyleri (emreder).

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ
اٰبَٓاءَنَاۜ اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـٔاً وَلَا يَهْتَدُونَ{١٧٠}

170. Onlara (müşriklere) "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman, onlar "Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız" dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler?

اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ/***Ya ataları:*** Bu ifade onların "بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَاۜ.../***Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız...***"[1261] sözlerine cevaptır. Söz konusu âyet, kâfir olan Araplar hakkındadır. Bir görüşe göre de Yahudiler hakkındadır. Onlar hiçbir bir şey anlamamış iseler dahi onlara uyacaklar (anlamındadır). Burada "اَوَلَوْ/evelev" lafzındaki inkâr (yadırgama) hemzesi, hâl vavı'nın başına gelmiştir.

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً
وَنِدَٓاءًۜ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ {١٧١}

171. Kâfirler(le onları imana davet eden bizim elçimiz)in durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan (bir hayvan)a haykıran (çoban)ın durumuna benzer. Sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler; (onun manasını) anlamazlar.

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا/***Kâfirlerin durumu:*** Âyetin anlamıyla ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Kâfirlerin anlayışsız olmaları ve kendilerini davet eden kimselere icabet etmemeleri sebebiyle hayvanlara benzetilmiş

1261 Lokmân 31/21.

olması. Bu görüşe göre mutlaka hazfedilmiş bir şey gereklidir. Bununla ilgili de iki görüş vardır:

Birincisi: Âyetin baş tarafında (muzâfın) hazf olmuş olmasıdır. Takdiri "Kâfirleri, imana davet eden kişinin misali" şeklindedir.

كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ/***Kemeselillezî yen'ıku:*** Buradaki "يَنْعِقُ/yen'ıku" kelimesi "bağırıyor/haykırıyor" anlamındadır.

بِمَا لَا يَسْمَعُ/***Bimâ lâ yesmeu:*** (Kâfirler) işitmeyen hayvanlardır.

اِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً/***İllâ duâen ve nidâen:*** Onun manasını anlamaz.

İkincisi: Söz konusu "وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا/***Kâfirlerin durumu***" ifadesi sonrasında hazfin olmuş olmasıdır. Takdiri: Kâfirlerin misali, kendisine bağırıp çağrılarak davet edilenin misali gibidir. "دُعَاءً وَنِدَاءً/***Bağırıp çağırma...***" ifadesi iki görüşe göre de "يَسْمَعُ/***işitir***" fiilinin mef'ûlüdür. "اَلنَّعِيقُ/en-Neîk" kelimesi "Koyunları gütmek ve onlara bağırmak" demektir. Bu görüşe göre kâfirlerin benzeri davar, onları davet eden kişinin benzeri de o davarı güden ve davara bağıran kişi gibidir.

İkinci görüş: Kâfirlerin, putlarına yaptıkları dua ve ibadetlerin işitilmemesi sebebiyle bağırıp çağıran kişiye benzetilmiş olması. Zira putlar hiçbir şey işitmezler. Bu durumda âyetteki "bağırma ve çağırma" istisnai munkatı olmuş olur. Yani çağrıda bulunan kişi, işitmeyen kimse için bağırıp çağırarak kendisini boşuna yormaktadır. Bu durumda kâfirin benzeri, bağırıp çağıran kişi gibidir.

صُمٌّ/***Sağırdırlar:*** Bu kelime ve sonrasındaki ifadeler kâfirlere râcidir. Bu ilk yorumu kuvvetlendirir.[1262] "صُمٌّ/Summun" kelimesinin merfû olması mübtedanın gizlenmesi iledir.[1263]

1262 Dâru'z-Ziyâ baskısında "وذلك غير التآويل الأول" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وذلك يقوي التآويل الأول" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1263 Dâru'z-Ziyâ baskısında "ورفعوا على إضمار مبتدأ" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "ورفعه على إضمار مبتدأ" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır. Takdiri şöyledir: "هُمْ صُمٌّ/***Onlar sağırdırlar.***"

يَا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ{١٧٢}

172. Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.

"وَاشْكُرُوا/***Şükredin:*** Allah Teâlâ'nın "وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ/***Eğer siz yalnız Allaha kulluk ediyorsanız O'na şükredin***"[1264] âyetinden dolayı şükrün gerekli olduğuna delildir.

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزٖيرِ وَمَٓا اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَمَنِ
اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ{١٧٣}

173. Allah size sadece ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

الْمَيْتَةَ/***Ölüyü:*** Eceliyle ölmemiş olandır. Balık ve çekirgenin istisna edildiği[1265] umûm bir ifadedir. Mâlik (ö. 179/795) balıklardan yüzeyde olanların yenilmesine izin vermiş, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) bunu yasaklamıştır. Mâlik, uzvunun koparılması veya suya düşmesi ve benzeri durumlar çekirgenin ölümüne sebebiyet vermişse onun yenilmesini yasaklamıştır. İbn Abdilhakem bunun dışındaki durumlarda yenilmesine izin vermiştir.

وَالدَّمَ/***Kanı:*** En'âm sûresindeki takyîd dolayısıyla akıtılmış kan kastedilmektedir. Ete karışmış kanın yenilmesinin mübah olduğu konusunda ihtilaf yoktur.

1264 Bakara 2/172.

1265 Hadis: ***"Bize iki ölü helâl kılındı. Bunlar, balık ve çekirgedir. İki kan da helâl kılındı. Bunlar da karaciğer ve dalaktır."*** (Buhârî, Zebâih 12)

وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ/***Domuz eti:*** (Domuz) ister boğazlanarak ister boğazlanmadan ölmüş olsun eti haramdır. Aynı şekilde içyağı da icma ile haramdır. Yeme hususunda domuzun eti ağırlıkta olduğu için özellikle eti zikredilmiştir. Elbette yağı da ona tâbidir. Yine kim et yememek üzere yemin etse ve içyağı yese yeminini bozmuş olur. Aksi ise böyle değildir.[1266]

وَمَا أُهِلَّ بِهِ/***Kesileni:*** Bu ifadedeki "أُهِلَّ/ühille" kelimesi "sesi yükseltmek" anlamına gelir. Zira onlar, hayvanı kimin için kesiyorlarsa onun ismini yüksek sesle söylerlerdi. Sonradan bu ifade boğazlamada niyet için kullanılmıştır.

"لِغَيْرِ اللّٰهِ/***Allah'tan başkası için:*** Kasıt putlar ve onların benzerleridir.

اضْطُرَّ/***Mecbur kalırsa:*** Açlık veya zorlanmak suretiyle (mecbur kalırsa). Bu kelime zaruret kökünden türemiş olup "إفتعل" veznindedir. "اضْتَرَّ/İzterre" kelimesindeki "ت/te," "ط/tı"ya dönüştürülmüştür.[1267]

غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ/***Başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan:*** Bir görüşe göre, "Müslümanların hakkına saldırmadan ve onlara karşı haddi aşmadan (yemenizde günah yoktur)" demektir. Bundan dolayı kendisinden gelen bir rivâyette Mâlik (ö. 179/795), yolculuğu esnasında (İslâm devletinin hükümlerine karşı gelen) asinin ölü eti (leşi) yemesine ruhsat vermemiştir. Ondan gelen meşhur görüşe göre ise buna ruhsat vermiştir. Bir görüşe göre, "غَيْرَ بَاغٍ/gayra bâgin" ifadesi "ondan faydalanırken zarar vermeksizin" anlamındadır. Bir görüşe göre, "بَاغٍ/baga" kelimesi "Hayatta kalmayı sağlayacak miktarda aşırıya kaçmamak" demektir. Bundan dolayı Şâfiî (ö. 204/820) mecbur kalan kişinin ölü hayvanın etinden (leşten) karnını doyuracak kadar yemesine cevaz vermemiştir. Mâlik, onun aksine "Karnını doyurur ve azık olarak alabilir" demiştir.

1266 Kişi içyağı yememek üzere yemin etse ve et yese yeminini bozmamış olur.

1267 "إفتعل" babına girmiş bir fiilde dad (ض) ile te (ت) yan yana gelirse -ki burada "اضْتَرَّ" kelimesinde öyle olmuştur- ibdal, i'lal kuralı gereği "إفتعل" babında bulunan te (ت), tı (ط)'ya döner. Bunun aşamaları şu şekilde gösterilebilir. "ضر" > "إضتر" > "إضطر"

فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ/***Ona günah yoktur:*** Zorluktan dolayı (günah) kaldırılmıştır. Mecbur kalan kimsenin aç kalarak kendini öldürmemesi için yemesi zorunludur. Söz konusu âyet özellikle bunun mübah olduğuna delâlet eder, (aç kalanın yeme) zorunluluğu başka bir âyete dayanır. Nitekim ölünün etini, kanını ve domuz etini yemenin veya domuz eti dışındaki şeyleri yemenin mübah olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Yine insan etinin yenilmesinin mübah mı yoksa değil mi olduğu konusunda da ihtilaf edilmiştir. Mâlik bunu yasaklamış, diğer taraftan âyetin umûm ifade etmesinden dolayı Şâfiî buna izin vermiştir.

اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهٖ ثَمَناً
قَلِيلاًۙ اُو۬لٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فٖي بُطُونِهِمْ اِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ
اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكّٖيهِمْۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ {١٧٤}

174. Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi (ahir zaman Peygamberinin vasıflarını) gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yiyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir. Kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur ne de onları temize çıkarır. Orada onlar için can yakıcı bir azap vardır.

اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ/***Gizleyenler:*** Yahudilerdir.

مَا يَأْكُلُونَ فٖي بُطُونِهِمْ اِلَّا النَّارَ/***Onların yiyip de karınlarına doldurdukları:*** "Onların dünyada yemiş oldukları şeyler onları cehenneme götürecek" demektir. Sebep müsebbeb yerine konulmuştur. Bir görüşe göre, onlar gerçekten cehennemde ateş yiyeceklerdir.

وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ/***Allah kendileriyle konuşmaz:*** Allah'ın onlara olan öfkesinden ibarettir. Bir görüşe göre, onları sevmediğinden dolayı onlarla konuşmaz.

وَلَا يُزَكّٖيهِمْۚ/***Onları temize çıkarmaz:*** Onlara övgüde bulunmaz.

أُولٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ
بِالْمَغْفِرَةِۚ فَمَٓا اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ{١٧٥}

175. Onlar doğru yol karşılığında sapıklığı, mağfirete bedel olarak da azabı satın almış kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklılarmış!

“فَمَٓا اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ/*Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklılarmış!*: Onları ateşe götüren şeyleri yapma konusunda ne kadar cesur olduklarına veya ahirette ateşin azabına karşı onların sabırlarına dair bir şaşkınlıktır. Bir görüşe göre, “فَمَٓا اَصْبَرَهُمْ/fema esberahüm” ifadesindeki “ما/mâ” edatı istifhâm içindir, “اَصْبَرَهُمْ/esberahüm” kelimesi de “صَبَّرَهُمْ/sabberahüm” anlamındadır.[1268] Bu uzak bir ihtimaldir. Söyleyen kişiyi buna inancı sevk etmiştir. Şaşırmak Allah için mümkün olmayan bir şeydir. Çünkü şaşkınlık, sebebi gizli kalan şeyin büyük görülmesidir. Böyle bir şey de söz konusu değildir. Zira sebebin gizli kalması Allah hakkında söz konusu olmayan bir şeydir.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّۜ وَاِنَّ الَّذ۪ينَ اخْتَلَفُوا
فِي الْكِتَابِ لَف۪ي شِقَاقٍ بَع۪يدٍ{١٧٦}

176. O azabın sebebi, Allah'ın, kitabı hak olarak indirmiş olmasıdır. Kitap konusunda ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlığın içine düşmüşlerdir.

ذٰلِكَ/*Zâlike:* (Önceki âyette geçen) azaba işarettir. Mübtedâ olarak[1269] ya da gizli bir fiille merfûdur.

بِاَنَّ اللّٰهَ/*Biennallahe:* Be harfi cerri sebebiyye bildirmek içindir.

1268 “أخبر”nın “خَبَرَ” anlamına gelmesi gibi Arapçada çoğu zaman “أفْعَلَ” kalıbı, “فَعَلَ” kalıbının anlamını ifade etmektedir.

1269 Bu durumda mübtedanın bir haberi vadır, o da şöyle takdir edilir: “ذٰلِكَ الْوَعِيدُ مَعْلُومٌ لَهُمْ بِسَبَبِ أَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ/Bu vaîd, Allah'ın kitabı hak olarak indirmiş olması sebebiyle onlar için malumdur.”

نَزَّلَ الْكِتَابَ/Kitabı indirdi: Burada kitaptan maksat Kur'ân'dır.

بِالْحَقِّ/Hak olarak: "Vacip olarak"[1270] demektir. Yahut "hak haberler yani doğru (haberler) olarak" demektir. "بِالْحَقِّ/Bilhakki" kelimesindeki be harfi cerri, sebebiyye veya birliktelik bildirmek içindir.

وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ/Kitap konusunda ayrılığa düşenler: Yahudiler ve Hristiyanlardır. Buna göre kitap, Tevrât veya İncil'dir. Bir görüşe göre, ihtilafa düşenler Araplar'dır. Buna göre de kitap, Kur'ân'dır. İki yerdeki kitap kelimesinin (semavî kitapların tümünü ifade eden) cins isim olması da muhtemeldir.

لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ/Elbette derin bir anlaşmazlığın içine düşmüşlerdir: Bu ifadedeki "بَعِيدٍ/baîd" kelimesi "Haktan ve istikâmetten uzak" demektir.

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّه۪ ذَوِي
الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّب۪يلِ وَالسَّٓائِل۪ينَ وَفِي الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ
الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ وَالصَّابِر۪ينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ
وَالضَّرَّٓاءِ وَح۪ينَ الْبَأْسِۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُواۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ{١٧٧}

177. Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere iman eden; (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan veren, namaz kılan, zekât veren, antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getiren, fakirlikte, hastalık ve savaş anında sabredelerin yaptığı iyiliktir. İşte doğru olanlar bunlardır. İşte bunlar müttakilerin ta kendileridir.

1270 "بِالْحَقِّ/**Hâk olarak**" ifadesinin tefsirinde Mekkî b. Ebî Tâlib de şöyle demiştir: "بِالْوَاجِبِ، وَحَيْثُمَا ذُكِرَ بِالْحَقِّ فَهُوَ الْوَاجِبُ" Bk. Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Alî el-Endelüsî (ö. 745/1344), *Tefsîrü'l-Bahri'l-muhît,* thk. Sıdkı Muhammed Cemîl, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000, II, 126.

لَيْسَ الْبِرَّ/***İyilik değildir:*** Hitap, ehl-i kitabadır. Zira batı, Yahudilerin kıblesi; doğu ise Hristiyanların kıblesidir. "İyilik, Kâbe'ye yönelmek" demektir. Bir görüşe göre, hitap mü'minleredir. İyilik sadece namaz kılmak değildir. Bilakis iyilik, söz konusu ifadeden sonra sayılan şeylerin tümüdür.

وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ/***Asıl iyilik Allah'a iman edenin iyiliğidir:*** Bu ifadenin (baştaki) "بر/***İyilik***"ten haber olması doğru olmaz. Bu ifadenin te'vili şöyledir: "Asıl iyilik sahibi kimse, iman eden kimsedir" yahut "Asıl iyilik, iman eden kimsenin yaptığı iyiliktir" veya kendisiyle sıfatlanmış bir mastardır.[1271]

"وَاٰتَى الْمَالَ/***Malından veren:*** Nafile olarak verilen sadaka olup bu kısımdan sonraki "وَاٰتَى الزَّكٰوةَ/***Zekât veren***"[1272] ifadesinden dolayı zekât değildir.

عَلٰى حُبِّه/***Sevdiği:*** "هو/O" zamiri "وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ/***Kendilerine tercih ederler...***"[1273] âyetinden dolayı mala râcidir. Mana açısından da tercihe şayan olan budur. Zamirin en yakın yere dönmesi ki o buna göre belağat türlerinden olan tetmim[1274] olur. Bir görüşe göre, zamir, "اٰتَى/***Veren***" fiilinin mastarına râcidir. Bir görüşe göre, Allah'a râcidir.

ذَوِي الْقُرْبٰى/***Yakınlara (veren):*** Bu ifadeden sonra gelenler en önemli[1275] ve efdal olanların öne geçirilmesi şeklinde sıralanmıştır. Zira akrabaya verilen sadaka (âyette) kendilerinden sonra gelen kişilere verilen sadakanın aksine akrabalık bağından dolayıdır. Sonra küçük olmaları ve ihtiyaçlarından dolayı yetimlere sonra özel ihtiyaçlarından dolayı miskinleredir.

1271 Takdiri şöyle olur: "لكن البِرّ بِرُّ مَنْ أمَنَ" Mastar olmakla birlikte burada ismi fâil anlamı kastedilir. Zira kimi zaman fail, mastar anlamını ifade eden kelime ile de kastedilebilir. Nitekim "رَجُلٌ عَدْلٌ/Adaletli bir adam," "صَوْمٌ وَفِطْرٌ/Oruçlu ve oruçsuz" denilebilmektedir.

1272 Bakara 2/177.

1273 Haşr 59/9.

1274 Bir sözde anlamı veya ifadeyi güzelleştiren tamamlayıcı bir bölümün zikredilmesidir.

1275 Bazı nüshalarda burası "بتقديم الأهم فالأهم/en önemli olan şeyin önemli olandan önce getirilmesi..." şeklindedir.

ابْنَ السَّبِيلِ/**Yolda kalmışa:** Yabancıya, bir görüşe göre, zayıfa sonra misafire, her ne kadar ihtiyaç sahibi olmasa da "وَالسَّائِلِينَ/**dilenenlere"** ve azat edilmesi için "فِي الرِّقَابِ/**köleye"** (sadaka verenin yaptığı iyiliktir).

وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ/**Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getiren:** (Kendileri ile) Allah arasındaki ve insanlar arasındaki söz demektir.

وَالصَّابِرِينَ/**Sabredeler:** Fiilinin gizlenmesi ile nasb kılınmıştır.[1276]

فِي الْبَأْسَاءِ/**Fi'l-be'sâi:** Fakirlikte.

وَالضَّرَّاءِ/**Ve'd-darrâi:** Hastalıkta.

وَحِينَ الْبَأْسِ/**Ve hîne'l-be'si:** Savaş anında.

صَدَقُوا/**Sadekû:** Sözde, fiilde ve kararlılıkta doğru olanlar bunlardır.

يَا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰى اَلْحُرُّ
بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخ۪يهِ شَيْءٌ
فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ ذٰلِكَ تَخْف۪يفٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ {١٧٨}

178. Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas bir hüküm olarak konuldu. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ/**Kütibe aleykümü'l-kısâsu:** "Size öldürülenler hakkında kısas, farz manasında olmayan (mübah) bir hüküm olarak konuldu" demektir. Zira maktûlün velisi; kısas, diyet ve af arasında

1276 Takdiri "أمدح الصابرين/Sabredenleri överim" şeklindedir.

muhayyerdir. Bir görüşe göre, farz anlamındadır yani katilin, kısasa boyun eğmesi, maktûlün velisinin cahiliye dönemindeki fiiller gibi bir başkasına karşı bunu (kan davası olarak) sürdürmemesi, hâkimin de kısas imkânını sağlaması gerekir.

اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى/***Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür):*** Âyetin zâhiri hürriyet ve erkeklik konusunda katil ile maktûl arasında eşleşmeyi, köleye karşılık hürün, kadına karşılık erkeğin öldürülmemesini varsaymaktadır. Ancak âlimler, kadına karşılık erkeğin öldürülmesi konusunda icma etmişlerdir. Diğer taraftan Mâlik, Şâfiî ve Ebû Hanîfe'nin aksine bir grup âlim, kadının velisi olan kişilerin kısas uygulanan adamın velilerine diyetin yarısını vermesi gerektiği görüşündedir.

Köleye karşılık hürün öldürülmesi ise Mâlik ve Şâfi'nin aksine Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) mezhebine göredir. Buna göre Ebû Hanîfe, âyetin zâhirinden ne erkeklik ne hürriyet konusunda bir şey çıkarmıştır. Zira ona göre bu âyet, mensuhtur. Mâlik, erkeklik konusunda olduğu gibi hürriyyet konusunda da âyetin zâhirini esas almıştır. Ona göre Allah Teâlâ'nın ***"Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür)"*** âyetinin te'vili umûm ifade etmekte olup erkeğe karşılık erkek, kadına karşılık kadın, kadına karşılık erkek, erkeğe karşılık kadın bunun hükmüne girer. Ardından tekit için Allah Teâlâ'nın ***"Kadına kadın (öldürülür)"*** âyeti ayrıca tekrar edilmiştir. Zira bazı Araplar, kendilerinden bir kadın öldürüldüğünde büyüklenerek ve düşmanlık yaparak ona karşılık bir erkek öldürürlerdi. Mâlik'in görüşü, âyetin tümünün nesh edildiği eğiliminde olduğunu göstermektedir. Yine köleye karşılık hürrün öldürülmemesi sünnete dayanmış olur ki bu da Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Köleye karşılık hür öldürülmez"***[1277] hadisidir. Bir görüşe göre o âyeti nesheden "اَلنَّفْسَ بِالنَّفْسِ/***Cana can"***[1278] âyetinin umûmundaki nesih ifadesidir. Fakat bu zayıftır. Zira bu İsrailoğullarındaki bir hükmü haber vermektir.

1277 Ebu Davud, 3914.
1278 Mâide 5/45.

فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ/Kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bağışlanırsa: Bu âyet hakkında iki yorum vardır:

Birincisi: Buna göre anlam şöyledir: Kim bir kişiyi öldürür ve bu suçu affedilirse, o kişinin bunun diyetini güzellikle vermesi ve maktûlün velilerinin de buna iyilikle uyması gerekir. Buna göre "مَنْ/men" edatı katilden kinâyedir, "اَخِيهِ/***kardeşi***" maktûl ya da maktûlün velisidir. "عُفِيَ/Ufiye," kısasın affedilmesinden gelmektedir. Aslında "عُفِيَ/ufiye" fiili "عن/an" harfi cerri ile müteaddi olur ancak burada lam harfi cerri ile müteaddi yapılmış (denilirse şöyle denilir:) Zira o senin tıpkı "تَجاوَزْتُ لِفُلاَنٍ عن ذَنْبِه/Falancayı suçundan dolayı cezalandırmadım; bağışladım" demen gibidir.

İkincisi: Buna göre anlam şöyledir: Kendisine diyet verilen kimsenin buna iyilikle uyması, katilin de bu diyeti güzellikle ödemesi gerekir. Buna göre "مَنْ/men" edatı maktûlün velisinden kinâyedir, "اَخِيهِ/kardeşi" ise katil veya maktûlün diyetini ödemekle sorumlu katilin akrabalarıdır. "عُفِيَ/Ufiye" ise tıpkı "خُذِ الْعَفْوَ/***Sen yolun kolay olanını tut***"[1279] âyetindeki "عَفْوَ/afv" kelimesinin "kolay olan" anlamında olduğu gibi "kolaylık gösterilir(se)" anlamındadır.[1280] Bu anlama göre "عُفِيَ/ufiye" fiilinin lam harfi cerri ile müteaddi yapılmasında herhangi bir sorun yoktur.[1281]

ذٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ/Bu söylenenler, bir hafifletmedir: Bu ifade diyet alabilme iznine işaret etmektedir. Zira İsrailoğulları için diyet hakkı yoktu, sadece kısas vardı.

فَمَنِ اعْتَدٰى/Her kim haddi aşarsa: "Maktülün velisinin diyeti aldıktan sonra katili öldürmesi" demektir.

1279 A'râf 7/199.

1280 Yine Allah Teâlâ'nın "وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ/***Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. 'İnfak etmesi kolay olanı (ihtiyaç fazlasını; zaruri olmayanı)' de***" (Bakara 2/219) âyetinde "عفو" kelimesi "kolay olan, ihtiyaç fazlası olan, zaruri olmayan" anlamlarına gelmektedir. Sonuç itibariyle mastar olarak gelen "عفو" kelimesi, "affetmek" veya "kolay olan/ihtiyaç fazlası olan" anlamlarına gelmektedir.

1281 Bu durumda "عَفَا - يَعْفُو" kökünden olup "عُفِيَ - يُعْفَى" şeklinde mebni ve meçhûl olarak kullanılır.

عَذَابٌ اَلِيمٌ/***Elem verici bir azap:*** (Katile) öldürdüğü kişiden dolayı kısas uygulanmasıdır. Bir görüşe göre, ahiret azabıdır.

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ{١٧٩}

179. Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız.

Arapların sözüne göre anlam şöyledir: Cinayeti en iyi def eden şey öldürmektir. Yani "Kısas, insanları öldürmekten caydırır" demektir. Bir görüşe göre mana şöyledir: Kısas ölümü azaltır. Zira cahiliye döneminde olduğu gibi katilin ve maktûlün mensubu olduğu kabilelerin birbirleriyle savaşmasının aksine kısas, bir kişiye karşılık bir kişinin öldürülmesidir. Nitekim cahiliye döneminde bu nedenle büyük bir topluluk katledilirdi.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْراًۚ اَلْوَصِيَّةُ
لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقّاً عَلَى الْمُتَّقِينَ{١٨٠}

180. Birinize ölüm geldiği zaman, eğer kayda değer bir mal bırakacak durumdaysa anneye, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmesi Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.

اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ/***Anneye, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmesi:*** (Bir görüşe göre) miras âyetinden önce vasiyet etmek farzdı. Daha sonra bu âyeti, miras âyetleriyle birlikte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Mirasçıya vasiyet bırakmak yoktur"*** sözü neshetmiştir. Vasiyet, kişinin akrabalarından mirasçı olmayanlar için mendup olarak kalmıştır. Bir görüşe göre de âyetin anlamı, anne-babaya ve akrabalara (miras bırakılan mallarla ilgili) miras hukukuna göre bir vasiyet bırakmaktır. Bundan dolayı bu âyetle, miras âyetleri arasında ne çelişki ne de nesh vardır. Birinci görüş daha meşhurdur.

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَاِنَّمَا اِثْمُهُ عَلَى الَّذٖينَ يُبَدِّلُونَهُ اِنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ
عَلٖيمٌ {١٨١} فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفاً اَوْ اِثْماً فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ
فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ {١٨٢} يَا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُتِبَ
عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ {١٨٣}
اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرٖيضاً اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ
اُخَرَ وَعَلَى الَّذٖينَ يُطٖيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكٖينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً
فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ {١٨٤}

181. Her kim bunu işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Şüphesiz Allah (her şeyi) işitir ve (her şeyi) bilir. 182. Her kim, vasiyet edenin haksızlığa veya günaha meyletmesinden endişe eder de (alakalı olduğu kişlerle) aralarını bulursa kendisine hiçbir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve merhamet edendir. 183. Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi korunasınız diye size de farz kılındı. 184. Sayılı günlerde (olmak üzere oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olur (ve orucunu tutamazsa tutamadığı günler kadar) diğer günlerde orucu kaza eder. Oruç tutmaya güçleri yetenlere (tutmamaları durumunda) bir fakiri doyuracak fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ/***Kütibe aleykümü's-sıyâmu:*** Bu ifadedeki "كُتِبَ/kütibe" kelimesi "farz kılındı" demektir. Allah Teâlâ'nın "كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكُمْ/***Sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi***" ve "اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ/***Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı)***" âyetlerinden maksat orucun Müslümanlara kolaylaştırılmasıdır. Adeta öncekilerin kitaplarında (orucun farz kılınmış) olması bir gerekçe olarak gösterilmiş ve (Müslümanlar için) güzel bir latife olmuştur. Bizden

öncekilere mutlak olarak (belirli bir ay belirlenmeksizin) oruç farz kılınmıştır. Bir görüşe göre, bizden öncekilere Ramazan orucu farz kılınmış, ancak onlar bunu değiştirmişlerdir.[1282]

أَيَّامًا/**Günler:** Bu kelime "الصِّيَامُ/oruç" kelimesinden dolayı veya hazfedilmiş bir öge ile mansuptur.[1283] "تَتَّقُونَ/***Korunasınız"*** fiili ile mansup olması uzak ihtimaldir.

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا/***Sizden her kim hasta olursa:*** Hastalık ve yolculuk dolayısıyla oruç tumamanın mübah olduğunu bildirir. Kişi ölmekten korkarsa orucu bozması farz olur. Cumhurun görüşüne göre cümlede fehve'l-hitâb[1284] olarak isimlendirilen hazfedilmiş bir öge vardır. Takdiri şöyledir: "فَمَنْ كان مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فأفطر فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ/***Sizden her kim hasta yahut yolcu olur ve*** oruç tutmazsa ***tutamadığı günler kadar diğer günlerde orucu kaza eder."*** Zâhiriyye mezhebi bu hazfin olduğunu kabul etmemiştir. Onlar yolcunun ve misafirin orucunun sahih olmadığı görüşündedir. Onlar kişinin Ramazan orucu tutmuş da olsa diğer günlerde onu tekrar tutmasını uygun görmüşlerdir. İşte bunlar Arap dilini bilmeyen kişilerdir. Âyette yolculuğu sınırlandırmayı gerektiren bir şey yoktur. Zâhiriyye böyle demiştir. Mâlikî mezhebinde meşhur olan görüşe göre yolcu olmanın sınırı dört *berid*'dir (yani on altı fersahtır.)[1285]

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ/***Oruç tutmaya güçleri yetenlere:*** Bir görüşe göre, "zorluk olmadan ona gücü yeten" anlamındadır. Bundan dolayı orucu tutmaz, kefâretini verir. Ardından Allah Teâlâ'nın "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ/***Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar"*** âyeti ile oruç tutmama izni kaldırılmıştır. Bir görüşe göre, "yaşlılar

---

1282 Onlar farz olan orucu şöyle değiştirmişlerdi: Bir ay olan orucun süresini bilginlerinden birisi hastalandığında iyi olması durumunda on gün ilavede bulunarak uzatmışlar yahut yaz ayına geldiğinde orucu kış ayına tehir etmişlerdir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 124.

1283 Takdiri "فصوموا أياما" şeklindedir.

1284 Her ne kadar cümlede lafzen zikredilmese de cümledeki lafızlardan kesin olarak anlaşılan mana ve unsurdur.

1285 Bir Arap fersahı 5.762 metredir. On altı fersah da 92 km. yapar. Geniş bilgi için bk. Halaçoğlu, Yusuf, "Fersah," *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 412.

gibi zorlukla oruç tutan kimseler" anlamındadır. Bunların oruç tutmamaları caizdir. Buna göre nesh yoktur.

"فَمَنْ تَطَوَّعَ/Kim gönüllü olarak: "(Kim) oruç tutar ve oruç tutmamayı ve kefâreti tercih etmezse" demektir. Bu, neshi kabul eden görüşe göredir. Bir görüşe göre, "(Kim) yemek ikramının artırılmasında gönüllü olursa" demektir. Bu da neshi kabul etmeyen görüşe göredir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذ۪ي اُنْزِلَ ف۪يهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُۜ وَمَنْ كَانَ مَر۪يضاً اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ يُر۪يدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُر۪يدُ بِكُمُ الْعُسْرَۘ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ{١٨٥}

185. Ramazan ayı ki, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. (Oruç tutmamış olduğunuz günlerin) sayısını tamamlamanız için ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz ve şükretmeniz içindir.

شَهْرُ رَمَضَانَ/Ramazan ayı: Mübteda veya gizli bir mübtedanın haberi yahut "الصِّيَامُ/oruç" kelimesinden bedeldir.

اُنْزِلَ ف۪يهِ الْقُرْاٰنُ/Kur'ân'ın indirildiği aydır: İbn Abbâs dedi ki: "Kur'ân Ramazan ayının içinde kadir gecesinde toptan bir defada dünya semasına indirildi. Daha sonra onu Cebrail *aleyhisselâm*, yirmi yıllık süre zarfında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e (peyderpey) indirdi." Bir görüşe göre anlam şöyledir: "Kur'ân Ramazan ayı hakkında indirilmiştir." Bu tıpkı senin "Falanca hakkında âyet indirildi" demen gibidir. Bir görüşe göre anlam şöyledir: "Kur'ân Ramazan ayında indirilmeye başlamıştır."

هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى/İnsanlara hidayet rehberi (yol gösterici), doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak: "Kur'ân, insanlara hidayet rehberidir. Bununla birlikte rehberliği de apaçık delillerle bildirilmiş" demektir. İşte bu rehberlik iki türlüdür: Mutlak (mütâşabih gibi tam olarak açıklanmamış) ve açıklamalarla donatılmış rehberlik. Birinci rehberlik (هُدًى لِلنَّاسِ) burada en genel anlamda kullanılmıştır. Allah Teâlâ'nın "وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى/***ve beyyinâtin mine'l-hüdâ***" ifadesi ise "Kur'ân, (hak ile bâtılı birbirinden ayıran delilleri) apaçık bildirilmiş rehber" demektir. Bu tıpkı senin "Falanca âlimdir ve âlimler içerisinde de değerli bir kişidir" demen gibi sıfatların birbirine atfıdır.

فَمَنْ شَهِدَ/İdrak edenler: "Yolcu olmaksızın mukim olursa" demektir.

الشَّهْرَ/Ay: Zaman zarfı olarak mansuptur.

الْيُسْرَ/Kolaylık ve ***الْعُسْرَ/zorluk:*** Bu kelimeler mutlak (genel manada) kullanılmıştır. Bir görüşe göre, kolaylık, yolculukta oruç tutmamak, zorluk ise bu ayda oruç tutmaktır.

وَلِتُكْمِلُوا/(Oruç tutmamış olduğunuz günleri) tamamlamanız için: (Öncesinde) hazfedilmiş bir kelimeye müteallak olup takdiri şöyledir: "(Oruç tutmamış olduğunuz günleri tamamlamanız için) hüküm olarak bunu koydu" yahut "الْيُسْرَ/***kolaylık***" kelimesine atıftır.[1286]

الْعِدَّةَ/Sayı: Kendisinde oruç tutulmayan günlerdir.

وَلِتُكَبِّرُوا/Tazim etmeniz için: Bayram günlerinde getirilen tekbirdir veya geneldir.

(١٨٦) وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَاِنِّي قَرِيبٌ اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا
دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ{١٨٦}

186. Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine

1286 Bu durumda anlam şöyle olur: "Allah sizin için kolaylık ister ve aynı zamanda sayıyı da tamamlamanızı diler."

karşılık veririm. O hâlde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulmuş olsunlar.

أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ/***Dua edenin dileğine karşılık veririm:*** Allah'ın dileğine ve kadere muvafakata bağlıdır. Bu ifade "Allah'ın icabet edeceğine dair vaadine rağmen duaya nasıl icabet edilmez?" diyen kimseye bir cevaptır.

فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي/***O hâlde (kullarım da) benim davetime uysunlar:*** İman ve itaat gibi davet edilmiş oldukları şeye uymalarıdır.

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ
لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ
فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ
لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ
اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ
فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ{١٨٧}

187. (Ramazan ayı dahi olsa) oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah (size yasaklamasına rağmen karı-koca ilişkisi yaşamak isteyerek) sizin nefislerinize karşı ihanet içinde olduğunuzu gördü ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlarla ilişkiye girebilirsiziniz. Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Ayrıca o simsiyah iple (gecenin karanlığı ile) bembeyaz bir ip yani tan yeri birbirinden ayırt edilinceye kadar yiyip içebilir; sonra da akşama kadar orucu tamamlarsınız. Mescitlerde ibadete çekilmiş olduğunuz zamanlarda kadınlarla ilişkiye girmeyin. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah âyetlerini insanlara açıklar. Umulur ki korunurlar.

أُحِلَّ لَكُمْ/Size helâl kılındı: Ramazan ayında gece uykudan sonra yeme-içme ve cinsel ilişkide bulunmak haramdı. İşte Ömer b. el-Hattâb ve Sırma b. Mâlik *radıyallahu anhumâ*'nın kıssasında geçenler söz konusu hüküm dolayısıyla yaşanmıştır.[1287] Allah Teâlâ, kullarına kolaylık olsun diye Ramazan ayında gece uykudan sonra yeme-içme ve cinsel ilişkiyi helal kılmıştır.

الرَّفَثُ/er-Rafesü: Burada cinsel ilişki anlamındadır. "Birleşmek/karışmak" manasında olduğu için "إِلَى/ilâ" harfi cerri ile müteaddi olmuştur.

هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ/Onlar sizin için birer elbise: (İlişki esnasında) karı-kocadan her biri diğerini sarıp sarmaladığı için elbiseye benzetilmiştir. Bu (Ramazan ayı gecelerinde ilişkinin) mübahlığı için bir gerekçelendirmedir.

تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ/(Size yasak etmesine rağmen karı-koca ilişkisi yaşamak isteyerek) siz nefislerinize karşı ihanet içindesiniz: "Ramazan ayında uykudan sonra yiyip-içiyor ve cinsel ilişkiye giriyorsunuz" demektir.

فَتَابَ عَلَيْكُمْ/Tevbenizi kabul etti: "O nedenle yapmış olduğunuz şeyleri affetti" demektir. Bir görüşe göre de "Bu hükmü sizden kaldırdı" anlamındadır.

بَاشِرُوهُنَّ/Onlarla ilişkiye girin. (Bu fiil emir sîgası ile gelmiş olmakla birlikte) ibâha (mübahlık) bildirir.

1287 Hz. Ömer yatsı namazından sonra hanımıyla ilişkiye girmiş sonra da boy abdesti alıp ağlamaya ve kendi kendini kınamaya başlamıştı. Ardından Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "Ey Allah'ın Resûlü! Nefsimden dolayı şu suçumun affı için Allah'tan ve senden özür diliyorum" demiş ve yaptığı şeyi kendisine haber vermişti. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey Ömer! Bu sana yakışmadı"*** dedi. Bu âyet, bu olaydan sonra nazil olmuştur. Bk. Taberî, *Câmi'*, IV, 235-237. Kays b. Sırma, gündüz oruç tutmuş, sonra iftar etmek için evine dönmüştü. Hanımından iftar için yemek istedi. Hanımı "Bizde yemek yok, biraz bekle de başka yerden sana yemek temin edeyim" deyip evden çıktı. Kays b. Sırma gündüz çok çalıştığı için hanımı dönmeden önce yorgunluktan uyudu. Hanımı gelip onun uyuduğunu görünce "Sana yazık oldu" dedi. Kays ertesi gün, daha günün yarısında açlıktan bayıldı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu durumdan bahsedildi. Bunun üzerine ***"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı"*** âyeti nâzil oldu. Bk. Buhârî, Savm 15.

مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ/***Allah'ın sizin için takdir ettikleri:*** Bir görüşe göre çocuk, ilişkiye girmek sûretiyle istenir. Bir görüşe göre, yasak sonrasında Ramazan ayı gecelerinde uyuduktan sonra yeme-içme ve ilişkiye girmeye dair bir izindir.

مِنَ الْفَجْرِ/***Tan yeri ağarıncaya kadar:*** Bu ifade "siyah ip" için değil "beyaz ip" için bir açıklamadır. Zira tan yerinin ağardığı vakitte siyahlık yoktur. "İp" burada istiâre olarak kullanılmıştır. Beyaz iple tan yeri vaktinin beyazlığı, siyah iple gecenin karanlığı kastedilir. Rivâyete göre, Allah Teâlâ'nın "مِنَ الْفَجْرِ/***Tan yeri ağarıncaya kadar***" ifadesi, "وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ/***Ayrıca o simsiyah iple (gecenin karanlığı ile) bembeyaz bir ip birbirinden ayırt edilinceye kadar yiyip içebilirsiniz***" kısmından sonra söz konusu bu anlamı açıklamak için nâzil olmuştur.[1288] Zira bazı sahâbîler beyaz ve siyah ipi yastığının yanına koymuş, o iki ipin rengi birbirinden ayırt edilinceye kadar yemeye devam etmiştir. Buna binaen Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bundan maksat gecenin karanlığı ve gündüzün beyazlığıdır"*** buyurmuştur.[1289]

اِلَى الَّيْلِ/***Akşama kadar:*** "Güneşin batışı olan gecenin ilk vaktine (akşama) kadar" demektir. Kim bundan önce orucunu bozarsa ona kaza ve kefâret gerekir. Kim de güneşin batıp batmadığı konusunda şüpheye düşer ve orucu bozarsa ona da kaza ve kefâret gerekir. Bir görüşe göre, sadece kaza gerekir. Âişe *radıyallahu anhâ* (ö. 58/678) şöyle demiştir: "اِلَى الَّيْلِ/***Akşama kadar***" ifadesi visâl orucunun[1290] yasak olmasını gerektirir. Nitekim hadiste de bu şekilde gelmiştir.[1291]

وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ/***İlişkiye girmeyin.*** İtikâf esansında ilişkinin haram olduğunu ifade eder. Cumhura göre, mübâşeret burada cima ve cimanın aşağı derecesinde olan (zevk almak için tenlerin birbirine dokunması vb.) davranışlardır. Bir görüşe göre, sadece ilişki (haramdır).

1288 Buhârî, 1917.
1289 Buhârî, 1916.
1290 İki veya daha fazla günde oruç açmadan peş peşe oruç tutmaktır.
1291 Buhârî, 1961; Müslim, 55.

فِي الْمَسَاجِدِ/***Mescitlerde:*** "İtikâf, sadece Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Beyt-i Makdis'te yapılır" diyen kişinin aksine tüm mescitlerde itikâf iznine bir delildir. Yine burada âyetin mefhûmundan yola çıkarak mescitlerin dışındaki yerlerde itikâf yapmaya cevaz veren kimselerin aksine "İtikâf sedece mescitlerde yapılır, onun dışındaki yerlerde yapılmaz" diyen kimseler için de delil vardır.

حُدُودُ اللّٰهِ/***Allah'ın sınırlarıdır:*** Sınırında durmayı emrettiği şey Allah'ın hükümleridir.

فَلَا تَقْرَبُوهَا/***Sakın bu sınırlara yaklaşmayın:*** O hükümlere muhalefet etme sınırına (dahi) yaklaşmayın. Bazıları bu âyeti sedd-i zerâiye delil olarak getirmişlerdir. Zira maksat "تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا/***İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, bunları aşmayın***"[1292] âyetinden dolayı belirlenmiş olan sınırlara muhalefet etmekten nehiydir. Daha sonra da burada kötülüğe götüren yolları önlemek gayesiyle (hükümlere) muhalefete meyletmeyi dahi nehyetmiştir.

وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا اِلَى الْحُكَّامِ
لِتَأْكُلُوا فَرِيقاً مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴿١٨٨﴾

188. Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bile bile insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine) aktarmayın.

وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ/***Mallarınızı yemeyin.*** "Birbirinizin malını yemeyin" demektir.

بِالْبَاطِلِ/***Haksız sebeplerle:*** Kumar, kin, hakları inkâr ve benzeri (sebepler) gibi.

وَتُدْلُوا/***Aktarmayın:*** Bu ifade, "وَلَا تَأْكُلُوا/***Yemeyin***" ifadesine atıftır yahut "أَنْ/en" edatının gizlenmesi ile mansuptur. Âyetteki bu fiil "Adam

1292 Bakara 2/229.

delilini getirdi" anlamındaki "أَدْلَى الرَّجُلُ بِحُجَّتِهِ" kullanımından gelir. Buna göre anlam, insanların malını yemeye erişebilmek için "bâtıl deliller ileri sürme" konusunda bir nehiydir. Bir görüşe göre de insanların mallarını yemeye erişebilmek için "malları hâkimlere rüşvet olarak verme" konusunda bir nehiydir. Birinciye göre be harfi cerri sebebiyye bildirir. İkinciye göre ise be harfi cerri ilsâk (bitiştirmek) bildirir.

بِالْإِثْمِ/***Haram yollar:*** Buradaki be harfi cerri sebebiyye veya birliktelik bildirir. Birinci görüşe göre "تُدْلُوا/***aktarmayın***" ifadesindeki "الْإِثْمِ/ism" kelimesi "yalan yere yemin etmek ve yalancı şahitlik gibi bâtıl deliller getirmek" anlamındadır. İkinci görüşe göre ise "rüşvet" demektir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِۜ قُلْ هِيَ مَوَاق۪يتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّۜ وَلَيْسَ
الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰىۚ وَأْتُوا
الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَاۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ{١٨٩}

189. Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Fakat iyilik ancak muttakî kimsenin (yaptığına benzer)dir. Evlere kapılarından girin, Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ/***Sana hilâlleri soruyorlar:*** Âyetin sebebi nüzûlü: Onlar, hilâl, hilâlin faydası ve onun güneşin durumuna aykırı olması (sabit olmayıp değişmesi) ile ilgili soru sordular. Ayın başlangıcındaki iki gecede hilâl (yarım ay) şeklindedir. Bir görüşe göre, üç gecede hilâl (yarım ay), daha sonra da ay şeklindedir. Bir görüşe göre, üç gecede hilâl (yarım ay) şeklindedir, daha sonra da ona "kamer (ay)" denilir.

مَوَاق۪يتُ/***Vakit ölçüleridir:*** Bu kelime "مِيقات/vakit" kelimesinin çoğulu olup borç, kira, ödeme, sayı ve benzerlerinin zamanını tayin içindir. Daha sonra da her ne kadar "مَوَاق۪يتُ لِلنَّاسِ/***insanlar için vakit ölçüleridir***" ifadesine dâhil olsa da zikredilmesinin öneminden dolayı hacca (ayrıca) değinmiştir.

وَلَيْسَ الْبِرُّ/**İyilik değildir:** (Cahiliye döneminde) bir topluluk hacdan döndüğünde evlere kapılarından girmezler, “Gökle bizim aramıza hiçbir şey giremez” diyerek evlere sadece arka kapılardan girerlerdi. Bunun üzerine yapmış oldukları bu davranışın iyilik olmadığını haber vermek için bu âyet indi. Bunu hacdan bahsettikten sonra zikretti. Zira onlara göre evlere arkasından girmek haccı tamamlayan bir unsurdu. Bir görüşe göre buradaki anlam şöyledir: Sizin için bir faydası olmayan hilâl ve benzeri şeylerle ilgili soru sormak iyilik değildir. Ayrıca siz yapılmaması gereken işler yapıyorsunuz. Buna göre âyette “evler, kapılar ve evlerin arkaları” istiâre olarak kullanılmıştır. Burada evlerle, meseleler; evlerin arkalarıyla, faydasız sorular; kapılarıyla da kendisine ihtiyaç duyulan sorular kastedilir.

الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰىۚ/**İyilik ancak muttakî kimsenin (yaptığına benzer)dir:** Âyetin te’vili şöyledir: (İyilik) Allah’a iman eden kimsenin yaptığı iyilik gibidir.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُواۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ{١٩٠}

190. Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın. Sakın aşırı gitmeyin! Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.

الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ/**Sizinle savaşanlarla:** İslâm’ın başlangıcında savaş izni yoktu. Daha sonra Müslümanlarla savaşmayanlar dışında Müslümanlarla savaşan kâfirlerle savaşılması emredildi. Bu âyetin gerektirdiği anlam da budur. Ardından “وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً/***Müşriklerle topyekün savaşın***”[1293] âyeti ile tüm kâfirlerle savaş emredildi.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ/**Onları bulduğunuz yerde öldürün:**[1294] Bu âyet nesh edilmiştir. Bir görüşe göre, muhkem olup anlamı şöyledir: “Sizinle savaşmayan çocuklar ve kadınlar hariç sizinle savaş hâlinde

1293 Tevbe 9/36.
1294 Nisâ 4/89.

olan erkeklerle savaşın." Birincisi tercihe şayan ve daha meşhur olan bir görüştür.

وَلَا تَعْتَدُوا/***Sakın aşırı gitmeyin:*** Birinci görüşe göre, "sizinle savaşmayan kimselerle savaşarak;" ikinci görüşe göre ise "kadınlar ve çocuklarla savaşarak (aşırı gitmeyin)" demektir.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ
وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى
يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ
{١٩١} فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ{١٩٢}

191. Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Dine yapılan baskı ve zulüm, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir. 192. Eğer onlar vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah gafûr ve rahîmdir.

وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ/***Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın:*** Yani Mekke'den. Zira Kureyş, Müslümanları oradan çıkarmıştı.

وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ/***Dine yapılan baskı ve zulüm, adam öldürmekten daha kötüdür:*** Dininden dolayı mü'mine baskı ve zulüm yapmak mü'mini öldürmekten kendisine daha kötü gelir.[1295] Bir görüşe göre, kâfirlerin Allah'ı inkâr etmeleri cihadda mü'minlerin öldürülmesinden daha kötüdür.

عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ/***Mescid-i Harâm'da:*** Bu, Allah Teâlâ'nın "حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ/***Onları bulduğunuz yerde***"[1296] âyeti ile nesh edilmiştir. Bu

---

1295 İnancından dolayı mü'minin öldürülmesi dinine yapılan baskıdan ona daha hafif gelir.

1296 Nisâ 4/89.

durum "الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ/*Sizinle savaşanlarla*" âyetinin nesh edildiğini kuvvetlendirmektedir.

Şayet onlar inkârdan "***vazgeçerler***" ve Müslüman olurlarsa "غَفُورٌ رَحِيمٌ/***Gafûr ve rahîmdir***" âyetinde bulunan delile göre hiç şüphesiz kâfir, Müslümanlığa döndüğünde bağışlanır.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ لِلّٰهِ فَاِنِ
انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِم۪ينَ {١٩٣}

193. Dine yapılan baskı ve zulüm tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur.

لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ/***Dine yapılan baskı ve zulüm tamamen yok edilinceye kadar:*** "Küfrün dini kalmayıncaya kadar" demektir.

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا
عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ {١٩٤}

194. Haram ay haram aya karşılıktır. Saygınlıklar (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir.

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ/***Haram ay:*** Bu âyet, Hudeybiye yılında Zilhicce ayında kâfirler, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve Müslümanların umre için Mekke'ye girişlerine engel olduklarında inmiştir. Bundan dolayı onlar ertesi sene Zilkâde ayında Mekke'ye girmişlerdi. Mekke'ye girmiş olduğunuz o haram ay girişine engellendiğiniz haram aya karşılıktır.[1297]

1297 Müşrikler, Hudeybiye yılında haram ay olan Zilkâde ayında Müslümanların Mekke'ye girmesine savaşarak mani oldular. Dolayısıyla haram olan bir ayda savaşmışlardı. Müşriklerle yapılan Hudeybiye antlaşması gereği Müslümanlar da ertesi sene haram olan Zilhicce ayında kaza umresi yapmak için geldiler ve müşriklerin bir saldırısı söz konusu olursa savaşacaklardı. İşte âyet bu iki olaya işaret ederek "Müş-

وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ/*Saygınlıklar (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır:* Girmiş olduğunuz ayın ve beldenin (Mekke'nin) saygınlığı (yani kendisine karşı saygısızlığın yasak olması), girişinizin engellendiği ayın ve beldenin (Mekke'nin) saygınlığı ile karşılıklıdır.[1298]

فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ/*Siz de ona misilleme olacak kadar saldırın:* Günahın adı ile cezanın isimlendirilmesidir.[1299] Yani "Sizinle savaşanla savaşın, sizin Mekke'ye girişinize engel olanların saygınlığını dikkate almayın" demektir.

وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ {١٩٥}

195. Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Yaptığınızı güzel yapın; Allah güzel yapanları sever.

وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ/*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın:* Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) şöyle demiştir: Bunun anlamı şöyledir: "Mallarınız sebebiyle cihattan uzak durmayın." Bir görüşe göre, "Yosulluk korkusuyla cihadda infakı terk etmeyin." Bir görüşe göre, "tevbede ümitsizliğe kapılmayın." Bir görüşe göre, "Tehlikeli (kaybedeceğiniz) durumlara girişmeyin." "بِاَيْدِيكُمْ/***Ellerinizle"*** ifadesindeki be harfi cerri zâiddir. Bir görüşe göre, takdiri şöyledir: "Kendi ellerinizle kendi canlarınızı tehlikeye atmayın."

---

rikler sizin kanınızı nasıl haram ayda helâl saymışlarsa siz de onların kanlarını o aylarda helâl sayın. Zira haram ay karşıdakilerin sizin aynızı haram ay olarak kabul ettiğinde geçerlidir" denilmek istenmiştir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, V, 292-293.

1298 Müşrikler, sizin ilk gittiğinizde haram ayı ve haram olan Mekke'nin dokunulmazlığını dikkate almayıp savaştılar. İkinci gidişinizde size savaş açılırsa haram ayı ve Mekke'yi dikkate almayın, onlarla savaşın. Zira dokunulmazlıklar karşılıklıdır.

1299 Onların işlemiş oldukları günah "فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ/***Kim size saldırırsa"*** ifadesinde "اعْتَدٰى" fiili ile ifade edilmiş, yine onlara verilecek ceza da aynı fiille "اعْتَدٰى" olarak isimlendirilmiştir.

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِؕ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ وَلَا تَحْلِقُوا
رُؤُ۫سَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُؕ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَر۪يضاً اَوْ ب۪هٖٓ اَذًى مِنْ
رَأْسِه۪ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍۚ فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ۠ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ
اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ
وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْؕ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌؕ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِؕ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ۟ {١٩٦}

196. Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer (bunlardan) alıkonulursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başında eziyet verici bir şey varsa oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile (bu zamandan) faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğünüzde yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır.

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ/***Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın:*** "Hac ve umreyi yapmaya başladığınızda ikisini de tamamlayın" demektir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Hac ve umrenin tamamlanması, menâsik şartlarının tam bir şekilde yapılması demektir." Ali *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Hac ve umrenin tamamlanması, ikisi için ihrama evinde girmendir." Burada umreyi farz kabul eden kimseler için bir delil yoktur. Zira buradaki konu, başlama (teşvik) ile ilgili değil tamamlama ile ilgilidir.

فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ/***Eğer (bunlardan) alıkonulursanız:*** Dilde kabul gören kullanıma göre, "حصر/hasr" fiili, elifle (hastalık hakkında) "أَحْصَرَهُ الْمَرَضُ/Hastalık onu alıkoydu" ve (elifsiz düşman hakkında) "حَصَرَهُ الْعَدُوُّ/Düşman onu engelledi" şeklindedir. Bir görüşe göre, kullanım bunun tam tersidir.

Bir görüşe göre de ikisi de aynı anlamdadır. Mâlik (ö. 179/795) şöyle demiştir: "'أُحْصِرْتُمْ/***Alıkonulursanız'*** ifadesi dilde meşhur olan kabule göre burada hastalık hakkındadır." Bundan dolayı Mâlik ona kurbanın farz olduğunu, düşmanın engellediği kişiye farz olmadığını kabul etmiştir. Şâfiî (ö. 204/820) ve Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820) "Düşmanın engellediği kişiye kurban farz olur" demişlerdir. İkisi de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Hudeybiye'de kurban kesmesini delil olarak göstererek söz konusu âyeti bu hükme hamletmişlerdir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de "Düşman ve hastalık sebebiyle muhsar (yani hac vazifesini yapamayan) kimseye kurban farz olur" demiştir.

فَمَا اسْتَيْسَرَ/***Kolayınıza gelen kurbanı gönderin:*** Kurbandan size kolayınıza gelen gerekir ki işte bu da koyundur.

وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ/***Başlarınızı tıraş etmeyin:*** Mâlik'e göre hitap hastalık sebebiyle alıkonulmuş kimseyedir. Zira o kişi tıraş da olsa kurbanı yerine -yani boğazlanma yerine- ulaşmadan ihramdan çıkmaz. Mâlik'e göre o yer Mekke ve Minâ'dır. Şâfiî ise "Onun yeri, alıkonulduğu yerdir" demiştir. Bir görüşe göre, hitap, muhsar ve onun dışındaki kişileredir.

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً اَوْ بِهٖٓ اَذًى مِنْ رَأْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍۚ/***Sizden her kim hasta olursa yahut başında eziyet verici bir şey varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir:*** Âyet, Ka'b b. Ucre (ö. 52/672) hakkında inmiştir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onu gördüğünde ona şöyle demiştir: ***"Muhtemelen başındaki bitler seni rahatsız ediyor. Saçını kazıt, ardından ya üç gün oruç tut ya da altı miskini doyur yahut bir koyunu kurban olarak kes."***[1300] Buna göre âyetin anlamı şöyledir: Hacda iken kurban gününden önce hastalık ya da bitler, her kimi saçını kazıtmaya zorlarsa onun saçını kazıtması caizdir. Hadiste de belirtildiği gibi o kişiye oruç veya sadaka ya da kurban gerekir. Fakihler, başı kazıtmayı avlanma ve ilişkiye girme hariç hacıya engel olan diğer şeylere de kıyaslamışlardır.[1301] Zâhiriyye mezhebi

---

1300 Buhârî, 1815; Müslim, 1201.

1301 İhramlı iken bilerek veya bilmeyerek yahut unutarak dikişli elbise giyen, başını örten, saçını kazıtan ve benzeri şeyler yapan kimeseye de fidye gerekir. Bu fidye de ya

fidyeyi gerektiren durumu sadece saçı kazıtmakla sınırlandırmıştır.[1302] Söz konusu bu âyette fehve'l-hitâb olarak isimlendirilen ve cümleciğin kendisinden ayrılması mümkün olmayan açıkça belirtilmemiş bir öge mutlaka gereklidir. Âyetin takdiri şöyledir: "Sizden kim hasta olursa veya başında eziyet verici bir şey bulunur da bundan dolayı saçını kazıtırsa ona fidye gerekir."[1303]

فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ/**_(Hac yolculuğu için) güvende olduğunuzda:_** Bu ifade Mâlik'in görüşüne göre "hastalıktan," diğerlerinin görüşüne göre "düşmandan kurtulunca" anlamındadır. Bunun anlamı şöyledir: "İster hastalığın ister düşman korkusunun geçmesi veya geçmemesi olsun (hac yolculuğu için) siz güvenli bir ortamda olduğunuzda..."

فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ/**_Kim hac günlerine kadar umre ile (bu zamandan) faydalanmak isterse:_** Buradaki faydalanmak, Mâlik ve diğerlerine göre, kişinin hac aylarında umre yapması, daha sonra da o yılın haccını yapmasıdır. Bu kişi böylelikle hac ve umre için yapılacak iki yolculuktan birini düşürmekle faydalanmış olur. Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) şöyle demiştir: "Faydalanmak (temettu') şöyle olur: Kişi, hac vaktini kaçıracak süre kadar düşman nedeniyle alıkonulması durumunda umre yapar ve umrenin ihramından çıkar, daha sonra da gelecek yıl haccın kazası için hacca gider. Bu kişi, umrenin ihramından çıktığı vakitten gelecek yıl hac vaktine kadar haccın yasaklarını işlemekle faydalanmış olur." Bir görüşe göre faydalanmak, kıran haccı ve umredir.

فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ/**_Kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir:_** Bu ifadedeki "هَدْي/hedy"den kasıt koyundur.

üç gün oruç tutmak ya altı miskini doyurmak veya bir koyun kurban etmektir. Bk. İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye,* 93.

1302 Bu durumda Zâhiriyye mezhebine göre ihramlı iken başı örtmek, dikişli elbise giymek vb. davranışlar fidye gerektirmez. Kişi sadece herhangi bir nedenle saçını kazıtırsa fidye gerekir.

1303 Altı çizili kısım âyete takdir edilen ifadedir: "فمن كان منكم مريضا أو به أذى من رأسه فحلق رأسه فعليه فدية"

ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ/Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç (gün oruç tutar): Orucun vakti, ihrama girdiği andan arefe gününe kadardır. Şayet bu günleri kaçırırsa orucu teşrik günlerinde tutar.[1304]

اِذَا رَجَعْتُمْ/Döndüğünüzde: Beldenize (döndüğünüzde) veya (haccı bitirip giderken) yolda (oruç tutun).

تِلْكَ عَشَرَةٌ/Tam on gün (oruç tutar): Bu ifadedeki incelik şöyledir: Üç günden sonra yedi gün daha oruç tutulur, böylelikle tam on gün olmuş olur. "عَشَرَةٌ/On" kelimesi "ثَلٰثَةِ/üç" sayısından bedel zannedilmesin diye merfu yapılmıştır. Bir görüşe göre, bu ifade insanların sayılardan (hesaptan) sonraki "İşte bu şu kadardır"[1305] sözündeki özete benzer. Bir görüşe göre, "Sevap bakımından (temettu haccı yapmayan kimsenin sevabı gibi) tamdır" anlamındadır.

لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ/(Bu söylenenler,) ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir: İcmâ ile Zû Tuvâ ve Mekke halkının dışındaki kişileri kastetmektedir. Bir görüşe göre, Harem halkının tümüdür. Bir görüşe göre, mîkat sınırları dışındaki kişilerdir. Bir görüşe göre "ذٰلِكَ/bu" işaret zamiri, temettu haccına işarettir. Yine bu görüşe göre, kurbana veya oruca işarettir yani "Mekke halkına değil de yabancılara kurban veya onun bedeli olan oruç farz olur" demektir. Bir görüşe göre "ذٰلِكَ/bu" işaret zamiri, temmettu haccına işarettir.

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا
فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا
فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ {١٩٧}

1304 Zilhicce ayının 11, 12 ve 13. yani kurban bayramının 1, 2 ve 3. günleri teşrik günleri diye isimlendirilir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu günlerde oruç tutmayı yasaklamıştır. Sadece temettu' ve kıran haccı yapıp kurban bulamayan kimselerin oruç tutmalarına ruhsat vermiştir.

1305 Herhangi bir olayın veya meselenin anlatımından sonra gelen fe'ye "Fâ-i fezleke" denilmekte olup "konunun hülâsası, özeti şudur" anlamına gelir.

197. Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda kendisini hac vazifesini yerine getirmekle yükümlü tutarsa, hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey mü'minler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ/***Hac, bilinen aylardadır:*** Takdiri şöyledir: "Hac aylari (bilinen) aylardadır"[1306] veya "Hac, Şevvâl, Zilkâde ve Zilhicce olarak bilinen aylardadır."[1307] Bir görüşe göre Zilhicce'nin (tümü değil sadece) ilk on günü hac aylarına dâhildir. İfâza (ziyaret) tavafını Zilhicce'nin sonuna bırakan kimeseye dem gerektiği[1308] hükmü "Zilhicce'nin sadece ilk on günü hac aylarındandır" görüşüne dayanmıştır. "Zilhicce'nin tümü hac aylarındandır" görüşüne göre, bu kişiye dem gerekmez. Bu aylardan önce hac için ihrama giren kimse hakkında ihtilaf edilmiştir. Mâlik mekruh kabul etmekle birlikte caiz görmüştür. Şâfiî ve Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884) namaz vaktinde olduğu gibi aynı şekilde (bilinen aylar şeklinde) bu adlandırmanın kesin bir zaman tayin etmesinden dolayı caiz görmemiştir.

فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ/***Femen ferada fîhinne'l-hacca:*** "Kim kendisini hac vazifesini yerine getirmekle yükümlü tutarsa" demektir.

فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ/***Hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek yoktur:*** "رَفَثَ/Rafese" kelimesi "ilişkiye girmek" anlamına gelir. Bir görüşe göre, "رَفَثَ/rafese," cinsel içerikli söz, "فُسُوق/füsûk," bütün günahlar, "جِدَال/cidâl" ise genel olarak tartışmadır. Bir görüşe göre "جِدَال/cidâl" haccın vakti konusunda tartışmaktır.[1309] Bir

---

1306 "اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ/***Hac aylardadır"*** ifadesinin takdirini müellif şöyle yapmıştır: "أَشْهُرُ الْحَجِّ أَشْهُرٌ/***Hac ayları aylardadır"*** Her ne kadar takdir edilen bu cümle düşük gözükse de âyetin ilgili yerine bu takdiri "أَشْهُرُ الْحَجِّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ/Hac ayları bilinen aylardadır" şeklinde koyarsak anlam tamamlanmaktadır.

1307 Şevvâl ve Zilkâde'nin hac ayları olduğunda ittifak olmakla birlikte Zilhicce ile ilgili "Tamamı hac aylarıdır" diyenler olduğu gibi "İlk on veya dokuz günü hac aylarına dahildir" diyenler olmuştur. Bk. Râzi, *Mefâtîhu'l-gayb*, V, 314.

1308 Koyun veya keçi kesmeyi gerektiren durumdur.

1309 İnsanların "Hac, bugündür, yarındır" şeklindeki tartışmaları kastedilmektedir.

görüşe göre de Arapların daha önce yapmış oldukları nesî uygulamasıdır (hac aylarını ertelemedir).

وَتَزَوَّدُوا**/Azık edinin:** Bir görüşe göre, "yolculuğa çıkarken azık götürün." Bir görüşe göre, "ahiret için takvayı azık olarak hazırlayın." Bu ifadeden sonra gelen "فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى**/Bilin ki azığın en hayırlısı takvadır"** kısımdan dolayı tercihe şayan olan budur.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ
مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا
هَدٰيكُمْ وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ {١٩٨}

198. (Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafât'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin, size doğru yolu göstermesinden dolayı Allah'ı anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış yolda gidenlerden idiniz.

فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ**/(Hac mevsiminde) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı aramanızda günah yoktur):** Hac günlerinde ticaret (yapmak istemenizde bir günah yoktur). Allah hac mevsiminde ticaret yapmaya izin vermiştir.[1310] İbn Abbâs (ö. 68/688) bu âyeti şöyle okumuştur: "فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ/ Hac dönemlerinde Rabbinizin lütfunu (aramanızda bir sakınca yoktur)."

اَفَضْتُمْ**/Efadtüm:** Hep birden akın ettiğinizde demektir.

مِنْ عَرَفَاتٍ**/Arafât'tan:** Vakfe yapılan yere ait özel bir isimdir. "عَرَفَاتٍ/ Arafât" kelimesindeki tenvin cemî müzekker kelimelerdeki nun harfine bedel olup çekimden dolayı gelen tenvin değildir.[1311] Zira burada marifelik ve müenneslik vardır.

1310 Cahiliye döneminde bazı Araplar hac mevsiminde ticaret yapmayı haram sayarlar, bazıları da ticaret yapmaktan çekinirlerdi. Allah Teâlâ, bu dönemde ticaret yapmanın bir sakıncası olmadığını bildirmiştir. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, V, 322-323.

1311 Örenğin "مُسْلِمٌ/Müslüman" kelimesindeki tenvin "مُسْلِمُنْ" kelimesindeki nun harfine bedel olarak konulmuştur. Hâliyle kelimenin aslında nun harfi mevcuttur. Bu kelimeyi müennes yaptığımızda "مُسْلِمَةٌ" şeklinde olur. Yine bu kelimenin aslında da

الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ/**_Meş'ar-i Harâm:_** Müzdelife olup orada vakfe yapmak sünnettir.

كَمَا هَدٰيكُمْ/**_Size doğru yolu gösterdiğinden dolayı (anın):_** "كَمَا/Kemâ" ifadesindeki "كَ/ke" harfi ta'lîl (gerekçelendirme) içindir.[1312]

وَاِنْ كُنْتُمْ/**_Ve in küntüm:_** Bu ifadedeki "إِنْ/in," şeddeli "إِنَّ/inne"nin şeddesinin sakin nun'a dönmüş "إِنْ/in" hali olup bundan dolayı "إِنْ/in"i şartıyyenin haberine ("لَمِنَ الضَّالِّينَ/**_le-mine'd-dâllîn"_** şeklinde) "لا/lâm" gelmiştir.

مِنْ قَبْلِهِ/**_Daha önce:_** "Hidayetten önce" demektir.

ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {١٩٩}

199. Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret dileyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir.

"ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ/**_Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın:_** Bu ifade hakkında iki görüş vardır.

Birinci görüş: Bu âyet Kureyş ve ona tâbi kişiler olan "Hums"[1313] için bir emirdir. Onlar, Müzdelife'de vakfe yapıyorlardı. Zira Müzdelife Harem sınırları içerisindeydi. Diğer insanlarla birlikte Arafât'ta vakfe yapmıyorlardı. Çünkü Arafât, Hil sınırları içerisindeydi ve onlar "Biz Harem'in sakinleriyiz ancak Harem'de vakfe yaparız" diyorlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ onlara diğer insanlarla birlikte Arafât'ta

---

nun harfi vardır. Ancak kısaltmak için nun harfine bedel tenvin konulmuştur. Cemi müzekker yaptığımızda bu kelime "مُسْلِمُونَ" şeklinde gelir. İşte cemi müenneslerin sonunda bulunan tenvin, cemi müzekkerlerin sonunda bulunan nun harfine bedeldir. Bundan dolayı cemi müenneslerde cemilik alâmeti nun ve elif değil sadece elif'tir. Netice olarak "عَرَفَاتٍ/Arafat" kelimesindeki tenvin çekimden dolayı gelen tenvin değil kelimenin kökünde olan nun harfinden dolayı gelen tenvindir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 414.

1312 Bu durumda kaf harfi, lam harfi cerri anlamında olup bu kısmın meali de şöyledir: "Size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı zikredin."

1313 Hums, cahiliye döneminde Kureyş ve ona tâbi kabileler için kullanılan bir lakaptı. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, V, 330-331.

vakfe yapmayı ve oradan akın etmeyi emretti. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bu âyet inmeden önce de Allah Teâlâ'nın tevfiki ile insanlarla birlikte Arafât'ta vakfe yapıyordu.

İkinci görüş: Bu âyet, tüm insanlara hitap etmektedir. Anlamı da "Müzdelife'den Minâ'ya akın edin" şeklindedir. Bu görüşe göre âyetteki "ثُمَّ/sonra" kendi kullanımına uygun olarak tertip (sıra) anlamındadır.

İlk görüşe göre ise sıra ifade etmek için değil, aksine özellikle atıf içindir. Zemahşerî (ö. 538/1144) dedi ki: O tıpkı senin "أَحْسِنْ إلى الناس ثُمَّ لا تُحْسِنْ إلى غَيْرِ كَرِيمٍ/İnsanlara iyilik yap, bununla birlikte (yine de) iyi insanların dışındakilere hiçbir iyilik yapma" demen gibidir.[1314] Buradaki "ثُمَّ/sonra" edatı, kendisinden öncekiyle kendisinden sonraki (fiil) arasında farklılık bulunduğunu ifade eder. Kendisinden sonra gelen kısım tekit edilmiştir.

فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًاۜ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ{٢٠٠}

200. Hac ibadetlerinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın. İnsanlardan öyleleri var ki "Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver" derler. Böyle kimselerin ahiretten hiçbir nasibi yoktur.

قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ/*Kadaytüm menâsikeküm:* "Hac işlerinizi bitirdiniz" (demektir).

1314 Buradaki kullanımın bir örneği de şudur: "قَدْ أَعْطَيْتُكَ الْيَوْمَ كَذَا وَكَذَا، ثُمَّ أَعْطَيْتُكَ أَمْسِ كَذَا/Sana bugün şunu veriyorum; yine (sonra) dün sana şunu vermiştim." Burada geçen "ثُمَّ" edatının ifade ettiği anlam, verilen iki bilgiden birinin diğerinden sonra verilmiş olmasıdır. Yoksa ilk haber verilen fiilin, sonra haber verilen fiilden sonra olduğunu haber vermek değildir. Zaten bunun olması da mümkün değildir. Zira birinci cümlede "bugünden yani kişinin içinde bulunduğu günden," ikinci cümle de ise dünden yani geçmişte olmuş bir şeyden bahsedilmektedir. Bundan dolayı "ثُمَّ" edatının burada tertip bildirmesi mümkün değildir. Aksi hâlde bugün yapılan bir şey, dün yapılan bir şeyin önüne geçirilmiş olur. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, V, 331-332. Yukarıda birinci görüş olarak ifade edildiği gibi bu âyet Hums lakabıyla bilinen kabilelere hitap olup onların Müzdelife'de vakfe yapmamalarına, diğer insanlar gibi Arafat'ta vakfe yapmalarına yönelik bir emirdir.

كَذِكْرِكُمْ اٰبَاءَكُمْ/*Atalarınızı andığınız gibi (Allah'ı anın):* Zira insan ne kadar da çok atalarını anmaktadır. Bir görüşe göre, Araplar, Cemre (Mina) civarında övünerek atalarını anarlardı. Bunun yerine Allah Teâlâ'yı anmaları emredildi.

اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا/*Bize dünyada ver:* Kâfirler ahirete inanmadıklarından özellikle dünya menfaati için dua ediyorlardı.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي
الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ{٢٠١}

201. Onlardan bir kısmı da "Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!" der.

حَسَنَةً/*İyilik:* Bir görüşe göre, sâlih ameldir. Bir görüşe göre, maldır. Bir görüşe göre, sâliha bir eştir.

وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً/*Ahirette de iyilik ver:* Kasıt, cennettir.

اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ نَص۪يبٌ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ سَر۪يعُ الْحِسَابِ{٢٠٢}

202. İşte onlar için, kazandıklarından büyük bir nasip vardır. Şüphesiz Allah'ın hesabı çok hızlıdır.

نَص۪يبٌ مِمَّا كَسَبُواۜ/*Kazandıklarından büyük bir nasip (vardır):* "Onlar için kazanmış oldukları iyiliklerden dolayı bir pay vardır" anlamında (âyetteki) "مِنْ/min" harfi cerrinin sebebiyye için olması mümkündür. Buna göre "نَص۪يب/pay," sevap olur.

سَر۪يعُ الْحِسَابِ/*Hesabı çok hızlıdır:* Bu ifade hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Kıyamet gününün çok hızlı bir şekilde geleceği kastedilmiştir.

İkincisi: Bununla kıyamet günü hesabın çok hızlı görüleceği kastedilmiş olabilir. Zira Allah Teâlâ, ne süreye ne de düşünmeye ihtiyaç hisseder. Bir rivâyete göre, Ali *radıyallahu anh*'a "Çok olmalarına rağmen Allah insanları nasıl hesaba çeker?" diye sorulmuş, o "Çok olmalarına rağmen onları rızıklandırdığı gibi" demiştir.

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ تَعَجَّلَ فٖي يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۚ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۙ لِمَنِ اتَّقٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ {٢٠٣}

203. Sayılı günlerde (eyyâm-ı teşrikte telbiye ve tekbir getirerek) Allah'ı anın. Takva üzere hareket edenler için; iki gün içinde acele edene günah yoktur. Geri kalana da günah yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız.

فٖي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍۜ/***Sayılı günlerde:*** Teşrik günleri olan kurban kesme gününden sonraki üç gündür. Âyette geçen "zikir," namazlardan sonra, şeytan taşlamalarda ve benzeri zamanlarda tekbir getirmektir.

فَمَنْ تَعَجَّلَ فٖي يَوْمَيْنِ/***İki gün içinde acele edene:*** "Teşrik günlerinin ikinci gününde ayrılan kimseye" demektir.

وَمَنْ تَاَخَّرَ/***Geri kalana da:*** "Üçüncü güne kalıp bu günde kalan taşlarını atan kimseye" demektir. Acele eden kişi ise bir görüşe göre, üçüncü günün taşlarını bırakır. Bir görüşe göre, taşların atışını ikinci güne alır.

فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۚ/***Ona günah yoktur:*** İki yerde (günah yoktur). Bir görüşe göre, bu, acele etme ve geri kalma konusunda bir izindir. Bir görüşe göre, kusurların affedileceğini bildirmekte olup bu da ister acele etmiş, ister geri kalmış olsun hacının günahlarıdır.

لِمَنِ اتَّقٰىۜ/***Takva üzere hareket edenler için:*** Birinci görüşe göre, "فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۚ/***Ona günah yoktur***" ifadesi ibaha bildirir. Buna göre anlam şöyledir: Geri kalma ve acele etme konusundaki izin, bu ikisiyle işlenecek günahtan sakınanlar (takva sahipleri) içindir. Bu konuda ona günah olmaksızın (yazılmaksızın) izin verilmiştir. "فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۚ/***Ona günah***

yoktur" ifadesinin "Günahların affedileceğini haber vermektedir" anlamına geldiği görüşüne sahip olanlara göre ise buranın manası şöyledir: Bağışlanma sadece Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kim bu Beyt'i ziyaret eder ve hac esnasında (ihramlıyken) cinsel ilişkiye girmez, kötü söz ve davranışlardan uzak durursa annesinden doğduğu gün gibi günahlardan arınmış olur"*** sözünde olduğu gibi haccında sadece takva üzere hareket edenler içindir. لِمَنِ اتَّقٰى/***Takva üzere hareket edenler için"*** ifadesindeki lam ya bağışlanmaya ya da âyetten anlaşılan iki konudaki izne taalluk eder.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ
اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهٖ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ{٢٠٤}

204. İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır.

مَنْ يُعْجِبُكَ/***Öyleleri vardır ki senin hoşuna gider:*** Bir görüşe göre, bu âyet Ahnes b. Şerîk hakkında inmiştir. Bu kişi Müslüman olduğunu açıkladı, daha sonra da çıktı ve Müslümanların hayvanlarını öldürdü, ekinlerini yaktı. Bir görüşe göre, bu âyet münafıklar hakkındadır. Bir görüşe göre, âyet bu sıfata sahip herkes hakkında umûm ifade eder.

فِي الْحَيٰوةِ/***Hayatı hakkında:*** "قَوْلُهُ/***Onun sözü"***[1315] kelimesine taalluk eder. Yani "Dünya işleriyle ilgili söyledikleri senin hoşuna gider" demektir. Yine "يُعْجِبُكَ/***Senin hoşuna gider"*** ifadesine taalluk etmesi de mümkündür.

وَيُشْهِدُ اللّٰهَ/***Allah'ı şahit tutar:*** Yani şöyle der: "Allah benim doğru olduğumu biliyor."[1316]

1315 Dâru'z-Ziyâ baskısında "متعلق بقوله يعجبك" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "متعلق بقوله اي يعجبك" şeklinde geçmektedir.

1316 Dâru'z-Ziyâ baskısında bu cümle "الله أعلم أنّه لصادق" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "الله أعلم أنّي لصادق" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

اَلَدُّ الْخِصَامِ/**Hasımların en yamanıdır:** Düşmanlığı en fazla olandır.

وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ
الْحَرْثَ وَالنَّسْلَۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ{٢٠٥}

205. O, dönüp gittiğinde (veya bir işin başına geçtiğinde) yeryüzünde bozgunculuk yapmak, ekinleri ve nesilleri yok etmek için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez.

تَوَلّٰى/***Tevellâ:*** "Bedeniyle birlikte döndü veya kalben yüz çevirdi," bir görüşe göre de "yönetici oldu" demektir.

وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَۜ/***Ekinleri ve nesilleri yok etmek için:*** Ahnes b. Şerîk (ö. 15/636?) hakkında indiğini savunanların görüşüne göre, ekinlerin tahribi, ekinleri yakması; neslin tahrip edilmesi ise hayvanları öldürmesidir. Âyetin umûm ifade ettiği görüşünü savunanlara göre ise bunun anlamı; bozgunculukta aşırıya gitmek olup bu durum ekinleri ve nesilleri yok etmek ile ifade edilmiştir. Zira ikisi de insanoğlu için geçimin temelidir.

حَرْث/***Hars:*** Ekin, meyveler ve benzeri bitkilerdir.

نَسْل/***Nesl:*** Deve, inek, koyun ve benzeri soydan gelenlerdir.

وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُۜ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ{٢٠٦}

206. Böylesine "Allah'tan kork!" denilince gururu kendisini günaha sürükler. (Ceza ve azap olarak) ona cehennem yeter. O ne kötü yerdir!

اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ/***Gururu kendisini günaha sürükler:*** Bunun anlamı şöyledir: "O kişi, gurur ve azgınlığından dolayı Allah'ın emrine takva içerisinde boyun bükmez." "بِالْاِثْمِ/Günaha" kelimesindeki be harfi

cerrinin sebebiyye[1317] ya da birliktelik[1318] anlamında olması muhtemeldir. Zemahşerî (ö. 538/1144) şöyle demiştir: O tıpkı senin "أخذ الأمير الناس بكذا/Yönetici, insanları şuna sevk etti" demen gibidir. Yani "onları ona zorladı" demektir. Buna göre anlam "Gururu, onu günaha sevk etti" şeklindedir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ {٢٠٧}

207. İnsanlardan öyleleri de vardır ki, Allah'ın rızasını almak için kendini feda eder. Allah da kullarına şefkatlidir.

مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ/***Kendisini feda eden kimse:*** "Nefsini satar" anlamındadır. Bir görüşe göre, Suheyb b. Sinân (ö. 38/659) hakkında inmiştir. Bir görüşe göre, (tüm şehitler hakkında) umûm bildirir. Nefsin satılması hicrette veya cihaddadır. Bir görüşe göre, kötülüğün değiştirilmesi hakkındadır ve bu âyetten önceki de kendisine karşı harekete geçilip (iyilik tavsiye edilip) de (kötülüğü) engellenemeyen kimse hakkındadır.[1319]

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَٓافَّةًۖ وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِؕ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبٖينٌ {٢٠٨}

208. Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.

السِّلْمِ/***es-Silm:*** Sin harfinin üstünü ile "السَلْمِ/barış" demektir. Burada bu kelime ile maksat zimmet akdi ile cizyedir. Buna göre emir, ehl-i kitaba olup onların peygamberlerine ve geçmiş kitaplarına imanlarından

---

1317 Gururu, kendisini işlemiş olduğu günahlar sebebiyle (kötülüğe) sürükler.

1318 Gururu günahıyla birlikte kendisini (kötülüğe) sürükler.

1319 Önceki âyette "وَاِذَا قٖيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ/***Böylesine 'Allah'tan kork!' denilince gururu kendisini günaha sürükler. (Ceza ve azap olarak) ona cehennem yeter. O ne kötü yerdir!"*** buyurulmaktaydı. Buradan da anlaşılacağı gibi Allah'ın haram kılmış olduğu şeyleri yapan kişi bu konuda uyarıldığında gururu onu yine günah işlemeye sürükler. Dolayısıyla da müfessirin de belirttiği gibi iyilik tavsiyesi bir fayda vermez ve o kişi haramdan uzaklaştırılamaz.

dolayı "الَّذِينَ اٰمَنُوا/*İman edenler*" şeklinde hitap edilmiştir. Bir görüşe göre, "السِّلْم/silm"den kasıt, İslâm'dır. Bu durumda sin harfinin esresi ile (السِّلْمِ/es-silm şeklinde) hitap, ehl-i kitaba İslâm'a girmeleri konusunda emir anlamında olur. Bir görüşe göre, daha önce yaptıkları gibi Cumartesi gününü tazim etmek isteyen Müslüman olmuş Yahudi bir grup hakkında inmiştir. Buna göre anlam şöyle olur: "İslâm'a girin, onun dışındaki her şeyi bırakın." Yine hitabın, içinde bulundukları durumda sebat etmede emir anlamında ya da emir ve nehiyler bakımından Allah'ın kanunlarının tümüne katılma konusunda Müslümanlara olması da mümkündür.

كَٓافَّةً/*Hep birden:* Muhâtablar bakımından[1320] veya İslâm'ın kanunları konusunda[1321] umûm bildirir.

فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ {٢٠٩} هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ {٢١٠}

209. Size apaçık deliller geldikten sonra yine de kayarsanız, şunu iyi bilin ki Allah azîzdir, hakîmdir. 210. Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini ve işin bitirilmesini mi beklerler! (Allah nizamı artık değişmez.) Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülür.

فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ/*Şunu iyi bilin ki Allah azîzdir, hakîmdir."* (Hâk ve bâtıl konusunda) açıklama yapıldıktan sonra sapan kimse için bir tehdittir.

يَنْظُرُونَ/*Yenzurûne:* "Beklerler" demektir.

1320 Bu durumda anlam "Hepiniz İslâm'a girin" şeklinde olur.

1321 Bu durumda anlam "İslâm'ın bazı hükümlerini uygulayıp bazılarını uygulamaktan geri kalmayın, tüm hükümlerini benimseyip uygulayarak İslâm'a girin" şeklinde olur.

يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ/Allah onlara gelir: Te'vil ehline göre bu ifadenin te'vili şöyledir: Allah'ın azabı onlara ahirette ya da (azap) emri dünyada iken gelir. Bu âyet, selef-i sâlihe göre herhangi bir şeye benzetme yapmaksızın olduğu gibi inanılması zorunlu müteşâbihe girer. Yine "يَنْظُرُونَ/**beklerler**" ifadesinin, onların "لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ/**Allah bizimle bizzat konuşsa ya**"[1322] sözlerinde olduğu gibi "Cehaletlerinden dolayı (Allah'ın ve meleklerin gelmesini) isterler" anlamında olmasından dolayı müteşâbihattan olmaması da mümkündür.

فِي ظُلَلٍ/Gölgeler içinde: Bu kelime "ظُلَّة/tente, güneşlik" kelimesinin çoğulu olup bu senin üst tarafını örten şeydir. Şayet bu Allah'ın işi için kullanılıyorsa herhangi bir sorun yoktur, ancak Allah için kullanılıyorsa bu ifade müteşâbihattandır.

الْغَمَامِ/el-Gamâm: Buluttur.

وَقُضِيَ الْاَمْرُ/Ve kudiye'l-emru: İş tamamlandı. Bu, azabın meydana gelmesinden kinâyedir.

سَلْ بَنِي اِسْرَٓائِلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ
اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ{٢١١}

211. İsrailoğullarına sor ki kendilerine nice apaçık mucizeler verdik. Kim mucizeler kendisine geldikten sonra Allah'ın nimetini (âyetlerini) değiştirirse bilsin ki Allah'ın azabı şiddetlidir.

سَلْ بَنِي اِسْرَٓائِلَ/İsrailoğullarına sor: Bu ifade onları azarlama ve onlara karşı delil getirme kabilindendir.

مِنْ اٰيَةٍ/Mucizeler: Musa *aleyhisselâm*'ın mucizeleri veya Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamberliğinin belirtileridir.

وَمَنْ يُبَدِّلْ/Kim değiştirirse: Bu ifade bir tehdittir.

1322 Bakara 2/118.

زُيِّنَ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ{٢١٢}

212. Kâfir olanlar için dünya hayatı cazip kılındı. (Bu yüzden) onlar, iman edenler ile alay ederler. Oysa ki (iman edip) inkârdan sakınanlar kıyamet gününde onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız lütufta bulunur.

وَيَسْخَرُونَ/***Alay ederler:*** Kureyşli kâfirler, Bilâl (ö. 20/641) ve Suheyb (ö. 38/659) gibi Müslüman fakirlerle alay etmişlerdi.

وَالَّذٖينَ اتَّقَوْا/***Sakınanlar:*** Onlar, "فَوْقَهُمْ/***Onların üstündedir.***" "Onlardan daha güzel bir durumdadır" demektir. Mekân bakımından üstünlük olması da mümkündür. Zira cennet semadadır.

يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ/***Dilediğine lütufta bulunur:*** Bununla ahirette (lütufta bulunma) kastediliyorsa "مَنْ يَشَٓاءُ/***Dilediği kimseye***" ifadesindeki "مَنْ/men" mü'minlerden kinâyedir. Bu, kâfirlere bir cevaptır. Yani Allah'ın rızkı kâfirlere dünyadadır, mü'minler ise ahirette rızıklandırılırlar. Dünyada (lütufta bulunma) kastediliyorsa mü'minlerden kinâye olması mümkün olup "Allah, onları rızıklandıracak" demektir. Burada onlara verilmiş bir söz vardır. Yine kâfirlerden kinâye olması da (muhtemeldir). Yani "Onların dünyadaki rızıkları onların iyiliklerinden dolayı değil Allah'ın dilemesi iledir" demektir.

بِغَيْرِ حِسَابٍ/***Hesapsız:*** Mü'minler içinse kısıtlama olmaksızın ve hiç ummadıkları yerden ya da hesaba çekilmeksizin anlamının kastedilmiş olması mümkündür. Kâfirler içinse kısıtlama olmaksızın demektir.

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَۖ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فٖيمَا اخْتَلَفُوا فٖيهِۜ وَمَا اخْتَلَفَ فٖيهِ اِلَّا الَّذٖينَ اُو۫تُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْياً بَيْنَهُمْۚ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فٖيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهٖۜ وَاللّٰهُ يَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ{٢١٣}

213. İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan dolayı kitapta anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah bunların anlaşmazlığa düştükleri o hakka kendi emriyle (Kur'ân'a) iman edenleri iletti. Allah dilediğini doğru yola iletir.

أُمَّةً وَاحِدَةً/***Tek ümmet idi:*** "Din konusunda ittifak içerisindeydiler" demektir. Bir görüşe göre kasıt, Nûh *aleyhisselâm* dönemindeki kâfirlerdir. Bir görüşe göre, Âdem ile Nûh *aleyhisselâm* arasındaki mü'minler ya da gemide Nûh *aleyhisselâm* ile birlikte olanlardır. Buna göre şu takdir edilir: "İttifaklarından sonra ihtilafa düştüler." Bu manaya "وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا/***İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler***"[1323] âyeti işaret eder.

الْكِتَابَ/***el-Kitâb:*** Burada "kitap" cins isimdir (semâvî kitaplar anlamına gelir) ya da her bir peygamberin kendi kitabıdır.

وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ/***Ancak kendilerine kitap verilenler kitapta anlaşmazlığa düştüler:*** Buradaki "فِيهِ/fîhi" ifadesindeki mecrûr zamir "هو/hüve," kitaba[1324] ya da öncesinde "فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ/***anlaşmazlığa düştükleri hususlarda***" ifadesinde geçen mecrûr zamire (هو/o) döner. Zemahşerî (ö. 538/1144) şöyle demiştir: "وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ/***Kitapta anlaşmazlığa düştüler***" kısmındaki "فِيهِ/fîhi" ifadesindeki mecrûr zamir "هو/hüve," "الْحَقّ/el-hak" kelimesine, "أُوتُوهُ/ûtûhü" fiilindeki zamir ise kitaba döner. Bu da kendilerine apaçık deliller geldikten sonra kitap verilenler arasındaki ihtilafın çirkin olduğunu belirtme anlamındadır.

1323 Yunus 10/19.
1324 Takdiri şöyle olur: "وَمَا اخْتَلَفَ فِي الْكِتَابِ إلاَّ الَّذِينَ أُوتُوهُ"

بَغْياً بَيْنَهُمْ/Aralarındaki kıskançlıktan dolayı: "Haset veya düşmanlıklarından dolayı" demektir. Mef'ûlün li-eclih[1325] veya hâl konumunda mastardır.

فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا/İman edenleri iletti: Bununla Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ümmeti kastedilmektedir.

لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ/Limehtelefû fîhi: "Hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka (iletti)" demektir. Bu ifadedeki "مَا/mâ" edatı, "الَّذِي/ellezî" anlamındadır ve bu edatın öncesi düşürülmüş bir muzâfdır. "اخْتَلَفُوا/İhtelefû" fiilindeki zamir tüm insanlar içindir. Onların din konusundaki ihtilafları kastedilmektedir. Allah mü'minleri hak din konusunda doğru yola iletmiştir. Cümlenin takdiri şöyledir: "Allah insanların anlaşmazlığa düştükleri hak konusunda hak yerini bulsun diye iman edenleri doğru yola iletti."

مِنَ الْحَقِّ/Mine'l-hakkı: Bu ifadedeki "مِنَ/min" harfi cerri, cinsi beyân içindir. Yani "kendisinde ihtilaf edilen şeyin türü" demektir.

بِاِذْنِهِ/Bi-iznihî: Bir görüşe göre, "ilmiyle," bir görüşe göre ise "emriyle" anlamındadır.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ
قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَٓا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ {٢١٤}

214. (Ey mü'minler!) Yoksa siz, sizden öncekilerin benzeri size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onları sıkıntı ve darlık sardı; öyle bir sarsıntıya uğradılar ki, sonunda Peygamber ve beraberindeki mü'minler "Allah'ın yardımı ne zaman?" dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır.

اَمْ حَسِبْتُمْ/Yoksa siz ...sandınız?: Mü'minleri cesaretlendirme kabilinden onlar için bir hitap ve sıkıntılara karşı sabretmeye dair bir emirdir.

1325 Takdiri şöyle olur: "لَمْ يَخْتَلِفُوا إِلاَّ لِلْبَغْيِ/Hasetlerinden dolayı ihtilafa düştüler."

وَلَمَّا يَأْتِكُمْ**/*Henüz başınıza gelmeden:*** "Sizden öncekilerin başlarına gelen sıkıntıların benzeri sizin başınıza gelmeden cennete giremezsiniz" demektir.

مَثَلُ الَّذِينَ**/*Meselüllezîne:*** "Onların durumu" demek olup "مَثَل/mesel" kelimesi ile ifade edilmiştir. Zira o başa gelen musibetin şiddetinden dolayı darbı mesel olarak verilmiştir.

وَزُلْزِلُوا**/*Ve zülzilû:*** Korku ve musibetlerle sarsıldılar.

اَلَٓا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ**/*Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır:*** Bu ifadenin "مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ/***Allah'ın yardımı ne zaman?"*** diyen kişilere cevap olarak gelmiş olması ve yine başlangıç cümlesi olarak (Allah tarafından) verilmiş bir haber olması da mümkündür.[1326] Bir görüşe göre, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, birlikte olduğu kişiler "Allah'ın yardımı ne zaman?" dediklerinde ***"Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır"*** demiştir.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ{٢١٥}

215. Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.

"فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ**/*(Maldan harcadığınız şey) ebeveyn ve yakınlar için olmalıdır:*** Maldan harcayacağınız şey (nafaka) ile zekât kastediliyorsa bu durumda (buradaki anne ve babaya zekât verilebileceği hükmü)

1326 Burayı tafsilatlı bir şekilde şöyle de tercüme edebiliriz: "اَلَٓا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ/***Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır"*** ifadesinin "مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ/***Allah'ın yardımı ne zaman?"*** diyen kişilere cevap olarak gelmiş olması ve ("حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ/***Sonunda Peygamber ve beraberindeki müminler 'Allah'ın yardımı ne zaman?' dediler"*** ifadesindeki "يَقُولَ" sözcüğünden sonraki bölümün (mekûlül kavlin tamamlanmasından sonra) başlangıç cümlesi olarak (Allah tarafından) verilmiş bir haber olması da mümkündür.

mensûhtur.[1327] Doğrusu bununla maksat nafile sadakadır. Bu durumda nesh yoktur. Sıralamada en önemli olan, önemli olandan önce getirilmiştir. Buradaki soru, infak edilecek şeylerle ilgili cevap ise infak yerleri hakkındadır. Zira buradaki soru ile kastedilen budur. Nitekim infâk edilecekler hakkında "مِنْ خَيْرٍ/min hayrin" sözü ile cevap verilmiştir.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْۚ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـٔاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ
وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـٔاً وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ۟ {٢١٦}

216. Hoşunuza gitmediği hâlde savaş size farz kılındı. Bir şey hoşunuza gitmediği hâlde sizin için daha hayırlı olabilir. Yine bir şey sizin hoşunuza gittiği hâlde sizin için kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ/***Savaş size farz kılındı:*** Şayet savaşın farz kılınması sahâbenin önde gelenlerine ise bunu "وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةً/ ***Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir***"[1328] âyeti nesh etmiştir. Bu durumda savaşmak farz-ı kifâye olur. Şayet âyet farz-ı kifâye bildiriyorsa nesh yoktur.

كُرْهٌ/***Kürhün:*** "كَرِهَ/Kerihe" fiilinin mastarıdır. Mübâlağa için ya da tıpkı (aslında mastar olan) "خُبْز/hubz" kelimesinin "مَخْبُوز/pişirilmiş ekmek" anlamında kullanılması gibi ism-i mef'ûl olarak kullanılmıştır.

وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـٔاً/***Bir şey hoşunuza gitmediği hâlde:*** Bu ifade savaşa teşvik içindir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِۜ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌۜ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ
اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهٖ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِهٖ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِۚ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ
مِنَ الْقَتْلِۜ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دٖينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُواۜ

1327 Zira Tevbe sûresi 60. âyette zekât verilecek yerler arasında anne ve baba sayılmamıştır.
1328 Tevbe 9/122.

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ{٢١٧}

217. Sana haram aydan; onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır. Dine yapılan baskı ve zulüm adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürmek için size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.

الشَّهْرِ الْحَرَامِ/***Haram ay:*** "الشَّهْرِ/Ay" cins isim olup dört aydır: Receb, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem.

قِتَالٌ فِيهِ/***O ayda savaşmak:*** Bu ifade sorunun maksadı olan "الشَّهْرِ/ay" kelimesinden bedeldir. "قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ/***O ayda savaşmak büyük bir günahtır."*** Yani yasaktır. "Daha sonra bu âyeti 'فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ/***Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün'***[1329] âyeti neshetmiştir" görüşü vardır ki, işte bu uzak bir ihtimaldir. Zira "حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ/***Onları bulduğunuz yerde"***[1330] âyeti zaman bakımından değil mekân bakımından umûm bildirir. "قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ/***O ayda savaşmak büyük bir günahtır"*** âyetini nesheden ifadeyi haram ayların zikrinden sonra gelen "فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً/***O aylar içinde kendinize zulmetmeyin ve müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın"*** âyeti ortaya koymaktadır.[1331] Takdiri şöyledir: O aylarda savaşın. Buna "فَلَا تَظْلِمُوا

1329 Tevbe 9/5.

1330 Nisâ 4/89.

1331 Konunun anlaşılması için söz konusu âyetin tümünü vermek germektedir: "اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْراً فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ/***Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup***

فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ/O aylar içinde kendinize zulmetmeyin[1332] ifadesi işaret eder. Maksadın haram aylarda savaşın yapılabileceğine dair olması da mümkündür. Yani şeriatta yerleştiği şekliyle bu ayda savaşılabileceğine dair izin demektir. Bu durumda söz konusu âyet, neshedilmiş olmaz. Aksine İslâm'ın başlangıcında haram aylarda savaşın haram kılınmış olmasından dolayı (söz konusu âyette tüm aylarda savaşa izin verdiği için) nesh eden âyettir.

وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ/(İnsanları) Allah yolundan çevirmek: Bu, başlangıç cümlesi olup sonrasında gelen de ona ma'tûftur.

اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ/Allah katında daha büyük günahtır: (Öncesinde) tüm zikredilen ifadelerin haberidir. Yani Allah katında kâfirlerin işlemiş olduğu bu kötü fiiller, haram aylarda savaşmaktan daha büyük bir günahtır. Şöyle ki: Kâfirler Abdullah b. Cahş (ö. 3/624) seriyyesindeki Müslümanları Receb ayının ilk gününde savaştıklarından dolayı kınamışlardı. Bir görüşe göre, Abdullah b. Cahş o günü Cümâdâ (Cemâziyelâhir) ayının son günü zannetmişti.

وَالْمَسْجِدِ/Ve'l-mescid: Bu kelime "**سَبِيلِ اللّٰهِ/Allah yolunda**" ifadesine atıftır.

حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ/Dininizden döndürmek için: Bu ifadedeki "حَتّٰى/hattâ" edatı burada gerekçelendirme (ta'lîl) içindir.[1333]

فَاُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ/Onların yaptıkları işler boşa gider: Mâlik (ö. 179/795) "Mürted, ister İslâm'a dönsün ister irtidâd üzere ölsün sırf irtidât dolayısıyla ameli boşa gider" görüşündedir. Bundan dolayı abdesti bozulur, orucu geçersizdir. Şâfiî ise (ö. 204/820) "فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ/

---

bunlardan dördü haram aylarıdır. İşte bu doğru hesaptır. O aylar içinde kendinize zulmetmeyin ve müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın ve bilin ki Allah (kötülükten) sakınanlarla beraberdir." (Tevbe 9/36)

1332 Tevbe 9/36.

1333 Bunun bir örneği de şu cümledir: "فلان يعبد الله حتى يدخل الجنة/Falanca cennete girmek için Allah'a kulluk ediyor."

kâfir olarak ölürse"[1334] âyetinden dolayı "O kişi kâfir olarak ölürse ameli boşa gider" görüşündedir. Mâlik buna şöyle cevap vermiştir: Allah Teâlâ'nın ***"Onların yaptıkları işler boşa gider"***[1335] âyeti irtidâtlarından dolayı cezadır. Yine "وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فيهَا خَالِدُونَ/***Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar"***[1336] âyeti inkâr üzerine ölmesinden dolayı bir cezadır. Yeteri kadar açık olmadığı için üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

اِنَّ الَّذينَ اٰمَنُوا وَالَّذينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا في سَبيلِ اللّٰهِ
اُولٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحيمٌ{٢١٨}

218. İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah, gafûrdur, rahîmdir.

اِنَّ الَّذينَ اٰمَنُوا/***İman edenler:*** Bu âyet Abdullah b. Cahş (ö. 3/624) ve arkadaşları hakkında inmiştir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فيهِمَا اِثْمٌ كَبيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَا
اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ
الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ
اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ
الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَزيزٌ حَكيمٌ{٢١٩-٢٢٠}

219-220. Sana içki ve kumar hakkında soru soruyorlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. "İhtiyacınızdan arta kalanı" de. Allah size

---

1334 Bakara 2/217.
1335 Bakara 2/217.
1336 Bakara 2/217.

âyetleri böyle açıklar. Umulur ki dünya ve ahiret hakkında (lehinize olan davranışları) düşünürsünüz. Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzelteni bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi mutlaka zahmete sokardı. Çünkü Allah azîzdir, hakîmdir.

الْخَمْرِ/***Hamr:*** Üzüm ve benzerlerinden yapılan ve sarhoşluk veren her şeydir.

وَالْمَيْسِرِ/***Ve'l-meysir:*** Kumardır. Arapların kumarı deve eti için (çekilen) fal oklarıydı. Daha sonra buna tavla, satranç ve benzerleri de girmiştir. Rivâyete göre, içki ve kumar hakkında soran kişi Hamza b. Abdülmüttalib *radıyallahu anh*'dı.

اِثْمٌ كَبِيرٌ/***Büyük bir günah:*** Bu ifade haram kılınması konusunda bir delildir. İçki ve kumar büyük haramlardandır. Zira "اِثْمٌ/günah"ı bu âyet değil Mâide sûresindeki âyet haram kılmıştır" diyen kimsenin aksine "اِثْمٌ/günah," Allah Teâlâ'nın "قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ/***De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri ve günahı haram kılmıştır***"[1337] âyetinden dolayı haramdır.

وَمَنَافِعُ/***Birtakım faydalar:*** İçkide zevk alma ve coşkunluk vardır. Kumarda kendisiyle kazanma vardır. Birtakım faydalardan bahsedilmiş olması mübahlığına işaret etmez. İbn Abbâs (ö. 68/688) şöyle demiştir: "Birtakım faydaların olması haram kılınmadan önceydi, günah olması ise âyetten sonradır."

وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ/***İkisinin de (günahı faydasından) daha büyüktür:*** Günahı faydasından ağır basar. Bu ifade haram olduğunu da açıklar.

قُلِ الْعَفْوَ/***Kuli'l-afv:*** "(İnfak ederken) sıkıntı vermeyen, kolay gelenden (infak edin)" demektir. Çoğunluğun kıraatine göre (âyetteki) "مَا/

1337 A'râf 7/33.

mâ" "ذَا/zâ" birleşik edat[1338] ve "يُنْفِقُونَ/yunfikûne" fiilinin mef'ûlu olarak soruya uygun fiilin gizlenmesi ile nasb üzeredir. Ebû Amr (ö. 154/771), "مَا/mâ" edatını mübteda ve "ذَا/zâ"yı onun haberi olarak soruya uygun mübteda konumunda ref ile okumuştur.[1339]

تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ/Umulur ki dünya ve ahiret hakkında (lehinize olan davranışları) düşünürsünüz: "Dünya ve ahiret işlerini (düşünürsünüz)" demektir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى/Sana yetimler hakkında soruyorlar: İnsanlar, yetimlerden sakındıkları için onlardan uzak duruyorlardı. Bu âyet yetimleri ıslah amacıyla onlarla içli dışlı olup ilişki içerisinde olma konusunda izin şeklinde inmiştir. Şayet "Niçin üç defa '***يَسْـَٔلُونَكَ/Sana soruyorlar'*** ifadesi başında vav harfi ile[1340] öncesinde geçen yerde ise üç defa vav harfsiz olarak gelmiştir"[1341] denilirse, cevap şöyledir: Onların ilk üç mesele hakkındaki soruları farklı zamanlarda olmuştur (her biri müstakil bir sorudur). Bundan dolayı atıf harfi ile gelmemiştir. Son üç soru ise tertip içerisinde (aynı vakitte) olduğundan dolayı atıf harfi ile gelmiştir.

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ/Allah bilir: Bozgunculuğa karşı bir uyarıdır ki bu da yetimlerin mallarını yemektir.

لَاَعْنَتَكُمْ/Sizi mutlaka zahmete sokardı: İçli dışlı; ilişki içerisinde olmayı yasaklaması size sıkıntı verirdi. İbn Abbâs "Geçmişte yetimlerin mallarını yemeniz sebebiyle helâk olacaksınız" demiştir.

1338 Burada "وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ" ifadesi kastedilmektedir.

1339 Takdiri şöyledir: "العفو إنفاقكم، أو الذي تنفقون العفو/Artan sizin infakınızdır veya infak ettiğiniz artandır."

1340 "وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ/*Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar."* (Bakara 2/219) "وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى/*Sana yetimler hakkında soruyorlar."* (Bakara 2/220) "وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ/*Sana kadınların ay hâlini sorarlar."* (Bakara 2/222)

1341 "يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ/*Yine sana neyi infâk edeceklerini soruyorlar."* (Bakara 2/215) "يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ/*Sana haram aydan; onda savaşmayı soruyorlar."* (Bakara 2/216) "يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ/*Sana içki ve kumar hakkında soru sorarlar."* (Bakara 2/219) Zaten görüldüğü gibi bunların tümü farklı âyetler içerisinde sorulmuştur.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ {٢٢١}

221. İman etmedikçe müşrik kadınları nikâhlamayın. Beğenseniz bile, müşrik bir kadından, imanlı bir cariye kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe müşrik erkekleri de (kızlarınızla) nikâhlamayın. Beğenseniz bile, müşrik bir kişiden inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır. Allah ise izni (ve yardımı) ile cennete ve mağfirete çağırır. Allah düşünüp anlasınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.

وَلَا تَنْكِحُوا/***Nikâhlamayın:*** "Evlendirmeyin" demektir. Nikâh kelimesi, cinsel ilişki ve akit için ortak kullanılır.[1342]

الْمُشْرِكَاتِ/***Müşrikler:*** Araplardan putlara tapan kişilerdir. Ne Yahudileri ne de Hristiyanları kapsar. Onlara nikâh kıymak Mâide sûresindeki âyete göre mübahtır. "Mâide sûresindeki âyet, bu âyeti nesh etmiştir veya bu âyet Mâide sûresindeki âyeti nesh etmiştir ve ehl-i kitapla evliliği yasaklamıştır" diyen kimselerin aksine iki yer arasında ne çelişki ne de nesh vardır. Âyetin nüzûl sebebi, müşrik bir kadınla evlenmek isteyen Mersed el-Ganevî'dir (ö. 3/625).

وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ/***İmanlı bir cariye:*** İster hür, ister köle olsun, Allah'a bağlanmış cariye demektir. Bir görüşe göre, (imanlı) köle bir cariye müşrik hür bir kadından daha hayırlıdır, güzellik, mal ve benzeri konularda ***"Beğenseniz bile."***

وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ/***Müşrik erkekleri de (kızlarınızla) nikâhlamayın:*** "Kızlarınızla onları evlendirmeyin" demektir. İster ehl-i kitap ister onun benzeri olsun kâfir bir kimsenin Müslüman kadınla evlenemeyeceği

---

1342 Buna "müşterek" lafız denilmekte olup bu da bir lafzın birden fazla manada kullanılmasıdır.

konusunda icmâ edilmiştir. Mâlikîler nikâhta velâyetin (velînin) bulunmasının farz olduğuna Allah Teâlâ'nın "وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ/**_Müşrik erkekleri de (kızlarınızla) nikâhlamayın_**" âyetini delil göstermişlerdir. Zira bu âyette kadının nikâhlanması erkeğe dayandırılmıştır.

وَلَعَبْدٌ/**_Ve le-abdün:_** Allah'ın kuludur. Bir görüşe göre, köledir.

أُولٰٓئِكَ/**_Onlar:_** Müşrik kadın ve erkekler **_"cehenneme çağırırlar."_** "Cehennemi gerektiren küfre (çağırırlar)" demektir.

بِإِذْنِهِ/**_İzniyle:_** "Kendi iradesi ve ilmi ile" demektir.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ {٢٢٢}

222. Sana kadınların âdet hâlinden de soruyorlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay hâlinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.

وَيَسْـَٔلُونَكَ/**_Sana soruyorlar:_** Kadınların âdeti hakkında Abbâd b. Bişr ve Useyd b. Hudayr soru sormuştu. Bu ikisi Resûlullah'a "Yahudilere muhalefet ederek âdet döneminde kadınlarla ilişkiye girsek mi?" demişlerdi.

هُوَ اَذًى/**_Hüve ezen:_** Tiksinilen bir şeydir. Bu âdet hâlinde ilişkiye girmenin haram olma sebebidir.

فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ/**_Fe'tezilu'n-nisâe:_** Onlarla ilişkiden uzak durun. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu âyeti **_"Üzerine peştamalını bağlasın, sen de onun üstünden faydalanabilirsin"_**[1343] hadisiyle açıklamıştır.

1343 Müslim, 302; Ebû Dâvud, 258.

حَتّٰى يَطْهُرْنَ/Temizleninceye kadar: "Onlardan kan kesilinceye kadar" demektir.

فَاِذَا تَطَهَّرْنَ/Temizlendikleri vakit: "Su ile gusledinceye kadar" demektir. Mâlik (ö. 179/795) ve Şâfiî'ye (204/820) göre hüküm nihai hedefe (kanın kesilmesi ve temizliğin yapılmış olmasına) bağlanmıştır. Bundan dolayı ikisine göre gusletmeden ilişkiye girmek caiz değildir. Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre ise hüküm ilk noktaya (temizliğe) bağlanmıştır. Bundan dolayı da kan kesildiğinde gusülden önce ilişkiye girmek caizdir.[1344] Bu fiil, "حَتّٰى يَطَّهَّرْنَ/hattâ yettahherne" şeklinde şeddeli de okunmuştur. Bu kıraate göre anlam "(Temizlik) su iledir" şeklindedir. Bu durumda iki kıraat de aynı anlamdadır. Bu Mâlik'in (ö. 179/795) delilidir.

مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ/Allah'ın size emrettiği yerden: Yani kadının ön tarafından.

التَّوَّابِينَ/Tevbe edenler: Yani günahlardan. Allah Teâlâ suyla temizlenenleri veya günahlardan temizlenenleri (sever).

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْۖ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْۘ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ {٢٢٣}

223. Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın. Kendiniz için önceden (salih amellerle) hazırlık yapın. Allah'tan korkun, biliniz ki siz O'na kavuşacaksınız. (Yâ Muhammed!) mü'minleri müjdele!

حَرْثٌ لَكُمْ/Sizin için bir tarladır: "Ekin yeri" demektir. İlişkideki nutfenin (meni) bırakılması ve çocuğun beklenmesi, tarlaya tohumun atılması ve ekinin beklenmesine benzetilmiştir.

1344 Ebû Hanîfe'nin bu görüşünü şu şekilde açıklamak gerekir: Ona göre hayzın en fazla süresi olan on günün bitiminde kanın kesilmesinin ardından kadın yıkanmasa bile kocasıyla ilişkiye girebilir. Yine on günden önce kesilmiş olan kanda ise yıkanınca veya üzerinden bir namaz vakti geçince kadın kocasıyla ilişkiye girebilir. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşaf,* I, 265.

أَنّٰى شِئْتُمْ/***Nasıl dilerseniz:*** "Şekil bakımından nasıl isterseniz ya da ne zaman isterseniz" demektir. Nereden isterseniz değildir. Zira bu arkadan yaklaşılabileceği şüphesi verir. Mâlik'in buna izin verdiğini söyleyen kişi ona iftira atmıştır. O bu ithamdan kendisini "Tarla, sadece ekin mahallindedir" diyerek kurtarmıştır.

وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ/***Kendiniz için hazırlık yapın:*** "Salih amellerle (hazırlık yapın)" demektir.

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا
وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ {٢٢٤}

224. Yeminlerinizden dolayı Allah'ı (O'nun adını), iyilik etmenize, O'ndan sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah işitir ve bilir.

عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ/***Yeminlerinize engel:*** Allah adına çok yemin etmeyin ve O'nun adını gelişigüzel kullanmayın.[1345]

اَنْ تَبَرُّوا/***İyilik etmenize:*** Bu ifade buna göre nehyin sebebi olup mef'ûlün lieclih'tir. Yani "İyilik yapabilmeniz için çok yemin etmekten nehyedildiniz" demektir. Bir görüşe göre bunun anlamı "İyilik yapma ve takvalı olma konusunda yemin etmeyin; yemin etmeden iyilik yapın ve muttaki olun" şeklindedir. Buna göre "اَنْ تَبَرُّوا/***İyilik etmenize"*** ifadesi kendisi üzerine yemin edilen şeydir. Söz konusu iki görüşe göre "عُرْضَةً/urdaten" kelimesi tıpkı senin "Falanca falancanın (bir konuda) çok fazla hedefi hâline geldi" anlamındaki "فلان عرضة لفلان" sözün gibidir.[1346] Bir

---

1345 "لا تكثروا الحلف بالله فتبتذلوا اسمه" Altı çizili kelimedeki fe'yi atıf harfi kabul ederek tercüme ettik. Bununla birlikte fe harfi sebebiyye olarak kabul edilirse mana "Allah adına çok yemin etmeyin. Bu durumda O'nun adını gelişigüzel kullanmamış olursunuz" şeklinde olur. Yine burada yer alan "فتبتذلوا" ifadesi Şârika baskısında "فتبدلوا" şeklinde, Dâru'z-Ziyâ baskısında "فتبتذلوا" şeklinde geçmektedir.

1346 Burada verilen iki görüşte"اَنْ تَبَرُّوا/İyilik etmenize" ifadesi "kendisi üzerine yemin edilen şey" anlamında ismi mef'ûl konumunda geldiği gibi verilen örnekte bir kişi diğerinin hedefi hâline gelerek ismi mef'ûl konumunda olmuştur. Ayrıca "عُرْضَةً" kelimesi "فُعْلَةٌ" vezninde olup ismi mef'ûl anlamındadır. "غُرْفَةٍ" avuçla alınan kelimesinde olduğu gibi. Buna göre anlam "ولا تجعلوه هدفا (معرضاً) لأيمانكم فتبتذلوه بكثرة الحلف به/

görüşe göre, "عُرْضَةً/urdaten" kelimesi tıpkı senin "Onunla bunun arasına giren (yani engel olan) şu iş çıktı" sözünde olduğu gibi "engel" anlamındadır. Yani "Allah adına yaptığınız yemini iyilik yapmaya ve takvalı olmaya engel kılmayın" demektir.[1347] Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (ö. 13/634) Mistah'a infakta bulunmayacağına dair yemini de bu şekildedir. Bu durumda "أَنْ تَبَرُّوا/***İyilik etmenize***" ifadesi buna göre (iyilikten) kaçınma gerekçesi olup mef'ûlün lieclih veya engel anlamında olduğu için "عُرْضَةً/urdaten" kelimesinin mef'ûlüdür.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ
بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ {٢٢٥}

225. Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Fakat kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutar. Allah gafûrdur, halîmdir.

بِاللَّغْوِ/***Billağvi:*** (Hükmü olmayan) değersiz şeydir.[1348] Mâlik'e (ö. 179/795) göre bu, -Şâfiî'nin (ö. 204/820) görüşüne de uygun olarak-yemin kastı olmaksızın kişinin konuşurken ağzından çıkan "Evet, vallahi," "Hayır, vallahi" sözü gibidir. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşüne uygun olarak şöyle de denilmiştir: "Kişinin zanna dayanarak bir şeye yemin etmesi ve durumun onun aksi çıkmasıdır." İbn Abbâs "Lağv,

---

Allah'ın ismini yeminlerinize hedef yapmayın/maruz bırakmayın, çok yemin ederek adını gelişigüzel anmayın" şeklindedir. Âyetin tefsirinden anlaşıldığı gibi "عُرْضَةً" kelimesi "bir şeyin çok fazla hedef alınması" anlamına gelir. Zira hedef yapılan şey sık sık bir şeylere (ok, eleştiri) maruz kalmış olur. Yoksa âyet önemli işlerde Allah adına yemini nehyetmez. Ebû Müslim el-İsfahânî'ye göre de bu âyetin anlamı şu şekildedir: "Âyet, Allah adına çok yemin etme cüretinden nehyetmektedir." Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VI, 424-425.

1347 Âyetin takdiri şöyle de olabilir: "وَلَا تَجْعَلُوا ذِكْرَ اللّٰهِ مَانِعًا بِسَبَبِ أَيْمَانِكُمْ مِنْ أَنْ تَبَرُّوا أَوْ فِي أَنْ تَبَرُّوا/ Allah'ın zikrini yeminleriniz sebebiyle iyilik yapmanıza veya iyilik yapma hususunda engel olarak tutmayın." Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VI, 425.

1348 Şu âyette de bu anlamdadır: "وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ/***Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz, kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz' derler.***" (Kasas 28/55)

kızgınlık anında yemin etmektir" demiştir. Bir görüşe göre, yemin-i lağv, (içki içeceğine vb.) günah işlemeye dair ve cezaî sorumluluğu olan ya da yemin kefâretini gerektiren yemindir.

بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ**/*Bimâ kesebet kulûbüküm:*** Kasıtlı yaptığın (yemin) olup yemin-i lağv'ın tersidir. İbn Abbâs "Bu, yemin-i gamûstur" demiştir. İşte bu, bile bile yalan üzere yemin etmek olup icma ile haramdır. Şâfiî'nin aksine Mâlik'e göre bunun için kefâret yoktur.

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍۚ
فَاِنْ فَاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {٢٢٦}

226. Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler (îlâ yapanlar) dört ay beklerler. Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir.

يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ**/*Yü'lûne min nisâihim:*** Hanımlarıyla ilişkiye girmeyeceklerine dair yemin ediyorlar (demektir)[1349]. Âyetin başındaki "آلَى/âlâ"[1350] fiili kadınlardan uzaklaşmayı ifade ettiği için "مِنْ/min" ile geçişli yapılmıştır. Allah Teâlâ'nın "اَلَّذِينَ/ellezîne" lafzının kapsamına ister hür ister köle olsun yemin eden herkes girer. Ancak Şâfiî'nin aksine Mâlik kölenin îlâ süresini iki ay olarak belirtmiştir. Mâlik, îlâ kullanımını "Allah adına yemin etmekle" kısıtlayan Şâfi'nin aksine, yeminin gerektirmiş olduğu bütün hükümleriyle birlikte yemine dâhil etmiştir. Onun (Şâfiî'nin) görüşünün dayanağı îlânın şer'î yemin olmasıdır. Mâlik ve Şâfiî'ye göre ancak dört aydan daha fazla bir süre üzerine yemin eden kişi îlâ yapmış (mûlî konumunda) olur.[1351] Ebû Hanîfe'ye göre ise bu süre dört ay ve daha fazlası içindir. Dört ay bittiğinde Mâlik ve Şâfiî'ye göre îlâ yapan kişiye (mûlî) bekleme hakkı tanınır, ardından ya (eşine) döner ya da onu boşar. Şayet boşamayı reddederse hâkim onu boşar. Ebû Hanîfe "Dört ay bittiğinde

---

1349 "فَالْأَلِيَّةُ وَالْقَسَمُ وَالْيَمِينُ، وَالْحَلِفُ" Bu ifadelerin tümü yemin ifade eden değişik lafızlardır. Ancak şeriat ıstılahında "يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ" ifadesi "cinsî münasebette bulunmamaya dair yemin"dir. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VI, 425.

1350 "آلَى يُؤَالِي إِيلَاءً" şeklinde gelir.

1351 Genel kabule göre de dört ayın altındaki süre îlâya girmez. Bk. Zemahşerî, *Keşşaf*, I, 269.

bekleme hakkı tanınmaksızın talak gerçekleşir" demiştir. Âyetin lafzı söz konusu iki görüşe hamletmeye de müsaittir.

فَاِنْ فَٓاؤُ/*Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse:* İlişkiye girmek için dönerler ve yeminin kefâretini öderlerse "**غَفُورٌ رَحِيمٌ/*Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir.*"** "Kadınlara zarar vermek gibi yeminlerden kaynaklanan şeyleri affeder" demektir.

وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ {٢٢٧}

227. Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Bilin ki, Allah işitir ve bilir.

عَزَمُوا الطَّلَاقَ/*Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar):* Buradaki "karar" Mâlik'in görüşüne göre boşama veya dönüş şeklinde olup hâkim boşar. Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre ise dört ay bitinceye kadar dönüşün terk edilmesidir. Îlâ neticesindeki boşama Mâlik'e göre ric'î, Şâfiî ve Ebû Hanîfe'ye göre ise bâin talaktır.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ
مَا خَلَقَ اللّٰهُ ف۪ٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ
اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحاً وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذ۪ي عَلَيْهِنَّ
بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ {٢٢٨}

228. Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler. Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah azîzdir, hakîmdir.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ/Boşanmış kadınlar beklerler: İddet süresi için bir açıklama olup tahsise uğramış umûm bir ifadedir (zira âyetin devamında bekleme süresi, üç ay hâli [hayız veya temizlik müddeti] ile sınırlandırılmıştır). Bu ûmum ifadeden Allah Teâlâ'nın "وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ/***Hamile olanların bekleme süresi ise yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır***"[1352] âyeti ile hamile olanlar, yine "وَالّٓـي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ/***Âdetten kesilmiş olanlar...***"[1353] âyeti ile âdetten kesilmiş büyük kadınlar ve (ay hâli görmeyen) küçük kızlar, yine "يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَاۚ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحاً جَم۪يلاً/***Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur. O hâlde onları (bir bağışla) memnun edin ve onları güzel bir şekilde serbest bırakın***" [1354] âyeti ile kendileriyle zifâfa girilmemiş olanlar çıkarılmıştır. Söz konusu "وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ/***Boşanmış kadınlar beklerler***" âyetindeki hüküm, âdet görme çağında olup[1355] kendileriyle ilişkiye girilmiş kadınlar hakkında bâki kalmıştır. Mâlik, cariyeyi bunlardan ayrı tutmuş ve onun iddetini iki kur olarak belirlemiştir. "يَتَرَبَّصْنَ/***Beklerler***" ifadesi emir anlamında haberdir.

ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ/*Üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti):* Bu ifadedeki "ثَلٰثَةَ/üç" kelimesi mef'ûlün bih olarak mansub yapılmıştır. Zemahşerî (ö. 538/1144) de bu şekilde demiştir. "قُرُوءٍ/Kurû" kelimesi "قَرْءِ/kar'un" lafzının çoğulu olup dilde "حَيْض/hayız" ve "طهْر/temizlik" için ortak kullanılır. Mâlik ve Şâfiî "ثَلٰثَة/selâse" kelimesinde müenneslik te'si bulunmasından -ki "طُهْر/temizlik" kelimesi müzekker, "حَيض/hayız" ise müennestir[1356]- ve Âişe *rdıyallahu anhâ*'nın "الْأَقْرَاءُ الْأَطْهَارُ/Kur'lar temiz-

---

1352 Talâk 65/4.

1353 Talâk 65/4.

1354 Konunun anlaşılması için âyetin tümünü vermek gerekir: "يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَاۚ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحاً جَم۪يلاً/***Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur. O hâlde onları (bir bağışla) memnun edin ve güzel bir şekilde serbest bırakın.***" (Ahzâb 33/49)

1355 Kadının bülûğa erdiği dönemle menopoz dönemi arası kastedilmektedir.

1356 Mâlik ve Şâfiînin dayanmış olduğu delillerden birisi de 3-9 arası sayılarda sayı ile ma'dûd (sayılan) arasında zıtlık bulunmasıdır. Âyette üç (ثَلٰثَة) sayısı müennes ola-

lik dönemleridir" sözünden dolayı "قُرُوءٍ/kurû" lafzını, "طُهْر/temizlik"e hamletmişlerdir.[1357] Ebû Hanîfe ise "قُرُوءٍ/kurû" lafzını "حَيْض/hayız"a hamletmiştir. Zira onun delili iddet beklemedeki asıl maksat olan rahimin temizlenmesidir. Mâlik'in görüşüne göre ise temizlik döneminde talak vermiş ve o sürede eşine dokunmamış ise üçüncü hayız döneminin girmesiyle iddet sona erer. Ebû Hanîfe'ye göre ise (üçüncü ay hâlinden) hayızdan temizlendiğinde (iddet biter).

مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ/***Rahîmlerinde Allah'ın yarattığını:*** "Cenini ve hayzı" demektir.

بُعُولَتُهُنَّ/***Buûletühünne:*** Bu ifadedeki "بُعُولَة/buûle"[1358] kelimesi "بَعْل/ba'l" lafzının çoğulu olup burada "koca" demektir.

فِي ذٰلِكَ/***Fî zâlike:*** "İddet süresinde" demektir.

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ/***Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır:*** Birbirinden faydalanma ve iyi geçinme gibi.

دَرَجَةٌ/***Bir derece üstünlük:*** Fazilet bakımından, bir görüşe göre, infak bakımından, bir görüşe göre, talak yetkisine sahip olması bakımındandır.

---

rak zikredilmiştir. O hâlde ma'dûd müzekker olmalıdır. Bu durumda "قُرُوءٍ" lafzının yerine müzekker olan "طُهْر/temizlik" lafzı takdir edilmelidir. "حَيْض/Hayız" kelimesi gayri lafzî hakikî müennestir. Bu kelimeler fizyolojik açıdan dişilere ait bir özelliği ifade ettiği hâlde sonunda dişilik alameti taşımazlar.

1357 Burada "قُرُوءٍ" lafzını "طُهْر/temizlik"e hamledenlerin görüşüyle ilgili şu izahı yapmak gerekir: Erkek ilişkide bulunmadığı bir temizlik döneminde hanımını boşarsa ve o temizlik süresi içerisinde kadın çok az bulunmuş bile olsa o iddetinden sayılır. Daha sonra ay hâlinden sonra ikinci bir temizlik ardından da ikinci bir ay hâlinden sonra üçüncü bir temizlik bekler. Artık üçüncü ay hâlinin kanını gördüğünde (başka bir erkeğe) nikâhlanması helâl olur ve iddetinden çıkmış olur. Herhangi bir kimse ilişkide bulunduğu bir temizlik hâlinde karısını boşarsa bu talak geçerli olur fakat koca kötü bir fiilde bulunmuş olur. Kadın da o temizlik hâlinden geri kalanı ile birlikte iddetini sayar. Diğer taraftan "قُرُوءٍ" lafzını "حَيْض/hayız"a hamledenlerde ise kadın üçüncü hayızdan (ay hâlinden) temizlendiğinde guslettikten sonra iddet bitmiş ve erkeğin iddet içerisindeki dönüş hakkı sona ermiş olur. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 116, 117.

1358 "بَعْل" kelimesi karı-koca için kullanılan müşterek bir lafızdır. Ayrıca kadın için "بَعْلَة" de kullanılır. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VI, 439.

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ
تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ
اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ
فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ {٢٢٩}

229. Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın, Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey mü'minler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden korkarsanız kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir.

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ/***Boşama iki defadır:*** Başka bir kocayla evlenmeye ihtiyaç olmadan kocanın ric'at hakkının bulunduğu talak sayısını açıklamaktadır.[1359] Bir görüşe göre, olması caiz olan talak sayısını açıklamaktadır ki bu da sünnete uygun boşamadır.[1360]

فَاِمْسَاكٌ/***Fe-imsâkün:*** "(Hanımına) dönmek" demek olup mübteda ya da haber olarak merfûdur.

بِمَعْرُوفٍ/***Bi-ma'rûfin:*** Güzel geçinme ve görevlerin tam olarak yerine getirilmesidir.

اَوْ تَسْرِيحٌ/***Salıvermek:*** İddeti bitinceye kadar onu terk etmektir. Böylece kadın kocasından ayrılmış olur.

1359 Zira üçüncü talaktan sonra kadın iddet süresini doldurunca bâin talakla boşanmış olur. Bu durumda kadın kocasından kesin olarak boşanmıştır. Şayet eski kocasına dönmek isterse başka bir erkekle sahih bir evlilik yapıp boşanmadan eski kocasıyla yeniden evlenemez. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 127.

1360 Bu boşama şekli bâin talak olmadığı için karı-koca isterse yeni bir nikâh ve akidle tekrar evlenebilirler.

بِإِحْسَانٍ/***Güzellikle.*** Mal veya parayla. Bir görüşe göre, burada "بِإِحْسَانٍ/ ***güzellikle***" ifadesi ikinciden sonraki üçüncü talaktır. Bu konuda zayıf bir hadis rivâyet edilmiş olup bu uzak bir ihtimaldir. Zira söz konusu bu ifadeden sonra gelen Allah Teâlâ'nın "فَإِنْ طَلَّقَهَا/***Eğer erkek kadını boşarsa***" âyeti üçüncü talaktır. Buna göre tekrar olur, dördüncü bir talak olmasında ise hiçbir anlam yoktur.

وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا/***Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz:*** Bu âyet, Kays b. Sâbit (ö. 12/633) sebebiyle inmişti. Hanımı (Cemîle b. Abdullah b. Übey), Kays'ı Resûlullah'a şikâyet etmişti.[1361] Allah Resûlü de ona şöyle dedi: ***"Kays'ın bahçesini ona geri verecek misin?"***[1362] O "Evet" dedi. Bunun üzerine kocasını çağırdı ve onu hanımından boşadı.[1363] O kadın hakkında verilen hüküm umûm bildirir. Âyetteki hitap, fidye hükmünde erkekler için olup bu da "hul" olarak isimlendirilir.[1364] Âyetin zahirine göre hul, ancak çiftler (evlilik hakları konusunda) Allah'ın sınırlarına riâyet edememekten korktuklarında caizdir. Bu da çiftlerin araları kötüleşip birbirleriyle olan ilişkileri onur kırıcı olduğunda olur. Bundan başka "muhâlaa (hul)" dört durumda yapılır.

Birincisi: Kocanın ve karının zararsız olması. Mâlik ve diğerleri Allah Teâlâ'nın " فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَنِيئاً مَرِيئاً/***Eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu da afiyetle yeyin***"[1365] âyetinden dolayı hul'a cevaz vermiştir. Bir grup âlim de Allah Teâlâ'nın

---

1361 Rivâyet edildiğine göre Cemîle b. Abdullah b. Übeyy, Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın nikâhında bulunuyordu. Sâbit kadını sevdiği hâlde kadın onu sevmiyordu. Kadın, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "Ey Allah'ın Resûlü! Ben ve Sâbit aynı yastığa baş koyamıyoruz. Aslında onu din ve ahlâk konusunda ayıplamıyorum. Bir Müslüman kadın olarak kocaya nankörlüğü de yadırgıyorum. Ona kızamıyorum fakat çadırın kenarını kaldırıp onu bir grup erkek içerisinde karşıdan gelirken gördüm. Baktım ki o grup içerisinde olanların en siyahîsi, en kısa boylusu ve en çirkin yüzlüsü Sâbit idi" demişti. Akabinde bu âyet inmiştir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 274.

1362 Rivâyetlere göre Sâbit, bu bahçeyi hanımına mehir olarak vermişti. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 274.

1363 Buhârî, 5273, İbn Mâce, 2056, Ebû Dâvûd, 2229.

1364 Kadının kendisine verilen mehri boşanma karşılığında gönüllü olarak kocasına geri vermesidir.

1365 Nisâ 4/4.

"اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ/***Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna"***[1366] âyetinden dolayı bunu yasaklamıştır.

İkincisi: Zararın her ikisinde de birlikte olması. Mâlik meşhûr olan görüşe göre Allah Teâlâ'nın "وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ/***Onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın"***[1367] âyetinden dolayı hul'u yasaklamıştır. Şâfiî ise Allah Teâlâ'nın "اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ/***Ancak erkek ve kadın, Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna"***[1368] âyetinden dolayı buna cevaz vermiştir.

Üçüncüsü: Zararın özellikle kadından olması. Bu âyetin (Bakara 2/230) zâhirinden dolayı cumhur hul'a cevaz vermiştir.

Dördüncüsü: Zararın özellikle kocadan olması. Cumhur, Allah Teâlâ'nın "وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَاراً فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـٔاًۜ اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَاناً وَاِثْماً مُبِيناً/***Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın"***[1369] âyetinden dolayı hul'u yasaklamıştır. Yine bazı âlimler hul'u, Allah Teâlâ'nın "وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَاراً فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـٔاًۜ اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَاناً وَاِثْماً مُبِيناً/***Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın"***[1370] âyetinden dolayı genel olarak yasaklamışlardır. Ebû Hanîfe ise buna genel olarak (her durumda) cevaz vermiştir. Onun bu görüşü Kitap ve sünnete aykırıdır.

فَاِنْ خِفْتُمْ/***Korkarsanız:*** Hitap, hâkimlere ve bu işin merkezinde olan kişileredir.

1366 Bakara 2/230.
1367 Nisâ 4/19.
1368 Bakara 2/230.
1369 Nisâ 4/20.
1370 Nisâ 4/20.

فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُۜ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ {٢٣٠}

230. Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa, her iki taraf da Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde hiç bir günah yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Allah bunları, bilmek ve öğrenmek isteyenler için açıklar.

فَاِنْ طَلَّقَهَا/***Eğer erkek kadını boşarsa:*** Allah Teâlâ'nın "اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِۖ/ ***Boşama iki defadır***"[1371] âyetinde zikredilen iki talaktan sonra bu üçüncü talaktır.

حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُۜ/***Bir başka erkekle evlenmedikçe:*** Ümmet buradaki nikâhın, üç talakla (bâin) boşanmış olan kadın, diğer kocası kendisine el sürmeden (ilişkiye girmeden) önce kendisini boşayan kocasına dönmek istediğinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ona **"Sen onun balcığından, o da senin balcığından tatmadıkça (onunla ilişkiye girmeden) olmaz"**[1372] demesinden dolayı duhûlle birlikte ilişki olan akit olduğu konusunda ittifak etmiştir. Saîd b. Müseyyeb'den (ö. 94/713) rivâyet edildiğine göre, ilişki olmaksızın (mücerret) nikâh akdi, o kadını ilk kocasına helâl kılar. Bu görüş, hadise ters düşmesi ve icmâya aykırı olmasından dolayı reddedilmiştir. Mâlik'e göre ise -İbn Mâcişûn'un (ö. 212/827) "İlişki için kadının erkeğe mübah olma durumu gerekmez" görüşünün aksine- kadının hayızsız, ihramsız, itikâfsız, oruçsuz bir döneminde ve kendisiyle ilişkiye girmenin mübah olduğu bir durumda kendisinde hiçbir şüphe bulunmayacak şekilde nikâh sahîh olursa kadın eski kocasına helâl olur. Ebû Hanîfe'nin aksine Mâlik'e göre hülle yapan kişinin nikâhı haram olup bu durumda kadın ilk kocasına helal

---

1371 Bakara 2/229.
1372 Buhârî, 2639; Müslim, 1433.

olmaz.[1373] Burada ne kadının ne de hülle yaptıranın niyeti değil, hülle yapan kişinin niyeti geçerlidir. Bir grup âlim şöyle demiştir: "Onlardan (kadın, eski koca ve yeni kocadan) kim (kadını eski kocasına) helâl kılmaya niyet ederse nikâh fâsit olur."

فَاِنْ طَلَّقَهَا/***Eğer bu erkek de kadını boşarsa:*** Burada ikinci kocayı kastetmektedir.

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا/***İki tarafa da hiçbir günah yoktur:*** "Kadına ve ilk kocaya" demektir.

اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ/***Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine:*** "Evlilik haklarıyla ilgili gerekli olan emirleri" demektir.

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {٢٣١}

231. Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit ya onları iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın. Fakat haksızlık ederek ve zarar vermek için onları nikâh altında tutmayın. Kim bunu yaparsa muhakkak kendisine kötülük etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini (size verdiği hidayeti), size öğüt vermek üzere indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın. Allah'tan korkun. Bilesiniz ki Allah, her şeyi bilir.

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ/***Kadınları boşadığınızda:*** Hitap erkekleredir. Âyet, adamın kadına zarar vermek için iddet süresinin sona ermesi yaklaştığında ona dönüp ardından bu dönüşten sonra tekrar boşamak sûretiyle iddet süresini uzatmasını yasaklamaktadır.

1373 Hülle niyetiyle kıyılan nikâhı Ebû Hanîfe kerâhetle birlikte caiz görür. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 276.

فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ/***Fe-beleğna ecelehünne:*** Bu ifadenin anlamı burada "iddet süresinin bitimine yaklaştılar" şeklinde olup maksat onun sona ermesi değildir. Zira kadının iddeti bittiğinde erkeğin onu tutma yetkisi yoktur.

اَمْسِكُوهُنَّ/***Onları tutun:*** Anlamı "Kadınlara dönün" şeklindedir.

مَعْرُوفٍ/***İyilikle:*** Bir görüşe göre burada kasıt, şahit tutmaktır. Bir görüşe göre, (kadının bakımında harcanacak olan) nafakadır.[1374]

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِه۪ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ{٢٣٢}

232. Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın. İşte bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere öğüt verilmektedir. Bu öğüdü tutmanız kendiniz için en iyisi ve en temizidir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ/***Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit:*** Bu, veliler için (ilkinden) başka bir hitap[1375] olup "بلوغ الأجل/Süreye erişme" de burada iddetin sona ermesidir.

فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ/***Felâ te'dulûhünne:*** "Onlara engel olmayın" demektir.

اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ/***(Eski) kocalarıyla evlenmelerine:*** "Onları boşamış olan kocalarına dönmelerine" demektir. Süheylî dedi ki: Bu âyet Ma'kil b. Yesâr (ö. 59/679) hakkında inmiştir. Onun kız kardeşi vardı, kocası

1374 Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kadın 'Bana ya yiyeceğimi verirsin ya da beni boşarsın' der."*** Bk. Buhârî, 5355.

1375 Buradaki velilere olan hitap özellikle bu âyetin "فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ/***Onlara engel olmayın***" ifadesindedir. Muhtemelen müfessirin maksadı da budur. Zira hanımını kocası boşar. Daha sonra tekrar evlenmek istediklerinde velisi engel olabilir. Velinin evlenmesine engel olduğu kadının hâdisesi de ilerleyen satırlarda anlatılacaktır.

onu boşadı daha sonra da hanımına tekrar dönmek istedi. Hanımı da ona dönmek istedi. Buna rağmen kardeşi (Ma'kil) onu engelledi. Bir görüşe göre, Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) hakkında inmiştir. Bir kişi onun kız kardeşini boşadı ve iddeti bitinceye kadar (kendi hâline) bıraktı. Daha sonra da hanımına dönmek istedi. Câbir ise buna engel oldu ve "Sen onu terk ettin ve şimdi ona sahip olacaksın öyle mi? Ebediyen onu seninle evlendirmem" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi.

بِالْمَعْرُوفِ/***Bi'l-ma'rûfi:*** Burada mehirdir.[1376] Bir görüşe göre şahit tutmaktır. Ebû Hanîfe'nin aksine bu âyet, velâyetindeki kadının nikâhı konusunda veli hakkının bulunmasını gerektirir.

ذٰلِكَ يُوعَظُ بِه/***İşte bununla öğüt verilmektedir:*** Hitap Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* veya ayrı olarak her bir kimseyedir. Bundan dolayı "ذٰلِكَ/zâlike" lafzındaki hitap zamiri olan kef, müfred olarak getirilmiştir.

ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ/***Bu öğüdü tutmanız kendiniz için en iyisi:*** Hitap mü'minlere olup (evlenecek olan karı-kocaya) mani olmanın terkine de işarettir. "اَزْكٰى/Ezkâ" kelimesinin anlamı insan için en hoş olandır.

اَطْهَرُ/***Ethar:*** Anlamı "dini ve ırzı korumak için en temiz olan" demektir.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ
وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا
وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِه وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ
ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ
اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اٰتَيْتُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ {٢٣٣}

1376 Dâru'z-Ziyâ baskısında "العدل" kelimesi geçmekle birlikte Şârika baskısında "الصداق" kelimesi geçmektedir.

233. Emzirmeyi tamamlatmak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir. Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur. Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır. Onun benzeri (nafaka temini) vâris üzerine de gerekir. Eğer anne ve baba birbiriyle görüşerek ve karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur. Çocuklarınızı (sütanne tutup) emzirtmek istediğiniz takdirde, süt anneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize günah yoktur. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah, yapmakta olduklarınızı görür.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ/***Anneler çocuklarını emzirirler:*** Emir anlamında haber olup bu âyet iki hükmü gerektirir.

Birinci hüküm: Çocuğu kim emzirecek? Mâlikî mezhebine göre, çocuk babasının himâyesinde (annesi ile evli) olduğu sürece asil ve soylu kadın olması haricinde kadının çocuğunu emzirmesi zorunlu görevidir. Koca, asil ve soylu olan kadına sıradan kadınlar gibi çocuğunu emzirtemez ve onu buna zorlayamaz. Şayet babası vefat etmiş ve çocuğun malı yoksa meşhur olan görüşe göre anne onu emzirmek zorundadır. Bir görüşe göre, çocuğun emzirme masrafı beytülmâlden karşılanır. Şayet kadın bâin talakla boşanmış ise Allah Teâlâ'nın "فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ/***Sizin için çocuğu emzirirlerse onlara ücretlerini verin***"[1377] âyetinden dolayı kendisi istemesi haricinde onu emzirmesi zorunlu değildir. Annesi emzirme ücretinin mislini almaya daha hak sahibidir. Şayet çocuk başka bir kadını kabul etmiyorsa annesinin emzirmesi zorunlu görevidir. Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin mezheplerine göre aslında kadın çocuğunu emzirmeye zorlanamaz. İkisine göre de bu âyetteki emir mendup hüküm bildirir. Ebû Sevr (ö. 240/854) "Âyetin zahirinden dolayı mutlak olarak kadın çocuğunu emzirmek zorundadır" demiş ve âyeti farza hamletmiştir. Mâlik (ö. 179/795) ise zikredildiği gibi mezhepteki

---

1377 Talâk 65/6.

(asil kadın, fakir kadın, boşanmış vb. şekildeki) gruplandırma sebebiyle âyeti bir yerde vücûba, bir yerde nedbe, bir yerde tahyîre hamletmiştir.

İkinci hüküm: Emzirme süresi hakkındadır. Bunu Allah Teâlâ "حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ/***Tam iki yıl"*** âyetinde zikretmektedir. "حَوْلَيْنِ/Havleyni" kelimesini de özellikle "كَامِلَيْنِ/tam" lafzı ile nitelemiştir. Zira "حَوْلَ/tam bir yıl" ve (tam bir yıla ilaveten) ikinci yılın bir kısmını kapsaması için "حَوْلَيْنِ/bir-iki yıl" denilmesi caizdir.[1378] Allah Teâlâ da "كَامِلَيْنِ/tam" diyerek iki yıldan az olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. "لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ/***Emzirmeyi tamamlatmak isteyen için"*** âyetinden dolayı iki yıl tamam olmadan sütten kesmek caizdir. "...فَاِنْ اَرَادَا فِصَالاً/***Eğer anne ve baba çocuğu memeden kesmek isterlerse..."*** âyetinden dolayı memeden kesmede anne ve babanın rızası şart koşulmuştur. Memeden kesmeden dolayı çocuğa bir zarar dokunmayacaksa anne ve babaya bir günah yoktur. İkisinden hangisi iki yılı tamamlamaya teşvik ederse bu onun sorumluluğundadır. Yine ikisinden hangisi iki yıldan sonra süt emzirmeye teşvik ederse bu onun sorumluluğundadır. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Çocuk anne karnında altı ay kaldığında iki yıl emzirir. Şayet yedi ay kalırsa yirmi üç ay emzirir. Dokuz ay kalırsa Allah Teâlâ'nın 'وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْراً/***Taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay sürer'***[1379] âyetinden dolayı emzirmesi yirmi bir aydır."

وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ/*Onların beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir:* Buradaki nafaka ve giyim konusunda iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teâlâ, annenin çocuğu emzirme ücretinden babayı yükümlü tutmuştur. Bu, Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) görüşüdür.

1378 Araplarda şöyle bir kullanım bulunmaktadır: "أَقَامَ فُلَانٌ بِمَكَانِ كَذَا حَوْلَيْنِ أَوْ شَهْرَيْنِ/Falanca şu yerde bir-iki yıl veya bir-iki ay kaldı." Bu ifadeden falancanın bir yıl ve ikinci yılın bir kısmında, yine bir ay ve ikinci ayın bir kısmında orada kaldığı anlaşılır. Hâliyle "Tam iki yıl kaldı" demek ve şüpheyi ortadan kaldırmak için bu lafızlara "كَامِلَيْنِ/tam" sıfatını ilave etmek gerekir. İkinci bir örnek: "اَلْيَوْمُ يَوْمَانِ مُذْ لَمْ أَرَهُ/Onu görmeyeli bir iki gün oldu." Bu sözleriyle Araplar, bir tam gün ile eksik bir günü kastediyorlardı. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VI, 459.

1379 Ahkâf 46/15.

İkincisi: Genel olarak hanımların nafakasıdır. Münzir b. Saîd el-Bellûtî (ö. 355/966) şöyle demiştir: "Bu âyet erkeğin eşine karşı nafaka zorunluluğuna dair bir delildir." İbn Ferâs da âyeti buna hamletmiştir.

بِالْمَعْرُوفِ/***Örfe uygun olarak:*** Kocanın kendi mal durumuna ve eşinin konumuna göre (beslenmesi ve giyimi kocaya aittir). Allah Teâlâ bunu "لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا/***Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur"*** âyetiyle açıklamıştır.

لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا/***Lâ tudârra vâlidetün bi-veledihâ:*** İki sakinin bir araya gelmesinden dolayı rı harfinin üstünü ile nehiy olarak "لَا تُضَارَّ/tudârra" şeklinde ötre ile; haber olarak da "لَا تُضَارُّ/lâ tudârru" şeklinde okunmuş olup nehiy anlamındadır. İki vecihten her birine göre fiilin failine isnadı mümkündür. Bu durumda idğamdan önce, sondan bir önceki harf "لَا تُضَارِرُ/lâ tudâriru" şeklinde esreli olur[1380] ya da mef'ûle isnadı mümkün olur, bu durumda da "لَا تُضَارَرُ/lâ tudâraru" şeklinde üstün olur.[1381] İki veche göre de mana, çocuk sebebiyle anne ve babadan birinin diğerine zarar vermesini nehyetmektedir. Nehyin genel kapsamına zararın tüm çeşitleri girer. Allah Teâlâ'nın "بِوَلَدِهَا و بِوَلَدِهِ/bi-veledihâ ve bi-veledihî" ifadesindeki be harfi cerri sebebiyye bildirir. Allah Teâlâ'nın "وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ/***velâ mevlûdün lehû"*** ifadesi ile maksat babadır. Allah Teâlâ bu lafzı, çocuğun anneye değil babaya nispet edilmesi gerektiğini bildirmek için zikretmiştir.

وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ/***Onun benzeri (nafaka temini) vâris üzerine de gerekir:*** Vârisin kim olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre, babaya vâris olan kimsedir. Bir görüşe göre, şayet öldüyse çocuğun vârisidir. Bir görüşe göre, çocuğun kendisidir. Bir görüşe göre, anne ve babadan geriye kalandır. Yine "مِثْلُ ذٰلِكَ/***Onun benzeri (nafaka temini)***" ifadesinin maksadı konusunda ihtilaf edilmiştir. Mâlik ve arkadaşları şöyle demişlerdir: "Zararsız olmak" demektir. Bu, vâris hakkındaki tüm görüşlere uygundur. Zira zararın terk edilmesi herkese farzdır (zorunludur). Bir görüşe göre, maksat nafaka ve giyinme anlamında emzirme

1380 Bu durumda zararı veren kadın olmuş olur.
1381 Bu durumda zarar verilen kadın olmuş olur.

ücretidir. Bu görüş vâris hakkındaki ihtilafa göre değişir. “Vâris çocuğun kendisidir” görüşüne göre sorun yoktur. Zira emzirme ücreti kendi malındandır. Diğer görüşlere göre ise şöyle denilmiştir: Bu âyet neshedilmiştir. Babanın dışında herhangi bir kişiye emzirme ücreti farz değildir. Bir görüşe göre, âyet muhkem olup emzirme ücreti baba ölürse çocuğun ya da babanın vârisine farzdır. Bu, Katâde (ö. 117/735) ve Hasan el-Basrî’nin (ö. 110/728) görüşüdür.

وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا/***Eğer anne ve baba birbiriyle görüşerek ve karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse:*** Bu, sütanne edinme konusunda bir izindir.

اِذَا سَلَّمْتُمْ مَٓا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِۜ/***Sütanneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla:*** “Emzirme ücretini ödediğinizde” demektir.

وَالَّذ۪ينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْراًۚ فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ ف۪يمَا فَعَلْنَ ف۪ٓي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ {٢٣٤}

234. Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.

وَالَّذ۪ينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ.../***Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler:*** Hamile olan kadın hariç kocası ister ilişkiden önce ister sonra ölmüş olsun eşi vefat etmiş tüm kadınlar hakkında umûm bildirir. Mâlik, Şâfiî ve âlimlerin çoğunluğuna göre, hamile kadının iddet süresinin bitimi, ister dört ay on günden önce ister dört ay on günden sonra olsun çocuğunu doğurduğu zamandır. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) “Hamile kadının iddeti söz konusu iki süreden en uzun olanıdır” demiştir. Mâlik cariyenin iddet süresini bundan ayrı tutmuş ve “Onun iddeti, kocasının vefatından sonra iki ay beş gecedir” (demiştir).

يَتَرَبَّصْنَ/***Beklerler:*** Bu ifadenin anlamı, "Evlilik için beklerler" şeklindedir. Bir görüşe göre, "süslenmek için beklerler." Bu durumda emir, yas tutma (ihdâd) için olur. "الَّذِينَ/Ellezîne" lafzının i'râbı mübteda olup haberi "Eşlerini beklerler" takdirinde "يَتَرَبَّصْنَ/yeterabbesne" ifadesidir. Bir görüşe göre takdiri "Sizden vefat eden erkeklerin hanımları beklerler" şeklindedir. Kûfeliler şöyle demişlerdir: "الَّذِينَ/Ellezîne" lafzının haberi getirilmemiştir, bu bilgilendirmeden maksat erkeklerin hanımlarıdır (yani onlar beklerler).

فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ/***Kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde:*** Evlilik ve süslenme gibi.

بِالْمَعْرُوفِ/***Meşru işlerde:*** Burada "Kötü bir amel olmadığında" demektir. Bir görüşe göre anlamı, şahit tutmaktır.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِي اَنْفُسِكُمْ
عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِراًّ اِلَّا اَنْ تَقُولُوا قَوْلاً
مَعْرُوفاً وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ
يَعْلَمُ مَا فِي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ {٢٣٥}

235. (İddet beklemekte olan) kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda veya onu içinizde gizli tutmanızda size günah yoktur. Allah bilir ki siz onları anacaksınız. Fakat meşru sözler söylemeniz müstesna, sakın onlarla gizlice sözleşmeyin. Farz olan bekleme müddeti dolmadan, nikâh kıymaya kalkışmayın. Bilin ki Allah, gönlünüzdekileri bilir. Bu sebeple Allah'tan sakının. Şunu iyi bilin ki Allah gafûrdur, halîmdir.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ/***(İddet beklemekte olan) kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda size günah yoktur:*** İddet bekleyen kadına evlilik teklifini üstü kapalı yapmaya (ta'rîze) verilmiş bir izindir. Bu durum evlilik teklifinin açıkça yapılmasının yasak olmasını gerektirir. Daha sonra Allah

Teâlâ, “اَوْ اَكْنَنْتُمْ فٖي اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ/***veya onu içinizde gizli tutmanızda size günah yoktur. Allah bilir ki siz onları anacaksınız”*** âyeti ile içte gizli kalan şeylerin açıklanmasına izin vermiştir.

سَتَذْكُرُونَهُنَّ/***Setezkürûnehünne:*** Bu, “İçinizden geçirmiş olduklarınız sizde gizli kalmayacak, dilinizle açıklayacaksınız” demektir. Bir görüşe göre, “Buna son vermezseniz onlara evlilik teklifi yapacaksınız” demektir.

وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِراًّ/***Fakat sakın onlarla gizlice sözleşmeyin:*** “İddet süresi içerisinde onlarla iddetten sonra evleneceğinize dair gizlice sözleşmeyin” demektir. İddet süresi içinde söz verip sonra da evlenen kişi hakkında Mâlik şöyle demiştir: “O kadının o erkekten ayrılması benim için daha hoştur. O kadına daha sonra da taliplilerden biri talip olur.” İbn Kâsım da “O kadının ayrılması gerekir” demiştir.

اِلَّآ اَنْ تَقُولُوا قَوْلاً مَعْرُوفاً/***Fakat meşru sözler söylemeniz müstesna:*** Bu ifadedeki “اِلَّا/illâ” edatı munkatı istisnâ’dır. Meşru sözler; “Siz lütuf ve iyiliğe layıksınız,” yine “Allah seninle hayır kılacak” gibi ve buna benzer (üstü kapalı) ta’rîz kabilinden mübah kılınmış sözlerdir.

وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ/***Nikâh kıymaya kalkışmayın:*** İddet bitmeden nikâh akdini yasaklamaktadır. Buradaki “كِتَابُ/kitâbü” ifadesi müddet olarak şeriatın koymuş olduğu süredir. Kim bir kadınla iddeti içerisinde evlenirse ittifakla o ikisi birbirinden ayrılır. Ebû Hanîfe ve Şâfiî’nin aksine Mâlik’e göre adam (nikâh sonrası) onunla zifafa girmişse ebediyen kadın ona haram olur. Mâlik’in, kişinin kadınla zifafa girmediği ve zifafa girip ilişkiye girmediği durumlarda (birbirlerine) ebedî olarak haram olmaları konusunda farklı görüşleri vardır.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا
لَهُنَّ فَرٖيضَةًۚ وَمَتِّعُوهُنَّۚ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ
قَدَرُهُۚ مَتَاعاً بِالْمَعْرُوفِۚ حَقاًّ عَلَى الْمُحْسِنٖينَ {٢٣٦}

236. Nikâhtan sonra henüz dokunmadan ve onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size vebal yoktur. Bu durumda onlara mut'a (hediye cinsinden bir şeyler) verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre örfe uygun bir fayda ile onları faydalandırır. Bu, iyiler için bir borçtur.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ/***Nikâhtan sonra henüz dokunmadan kadınları boşarsanız bunda size vebal yoktur:*** Bir görüşe göre, zifafa girilmeden önce boşanmak için bir izindir. Allah Teâlâ, zevk almak kastıyla evlenmeyi nehyedip evlilik bağı ve birlikteliğin devamı arzusuyla yapılan evliliği emredince bazıları gerdeğe girmeden önce kadını boşayan kimseye nehyedilen şeyin vuku bulmuş olduğunu zannetmiştir. Bu âyet, buradaki (gerdekten önce boşamadan doğan) günahı kaldırmak için inmiştir. Bir görüşe göre de âyet, zifaftan önce boşama vuku bulduğunda verilmesi gereken mehir ve mut'a'yı açıklamaktadır. (Burada da iki durum söz konusudur. Birincisi) zifaftan önce boşamış ve mehir olarak kadına bir şey belirlememiş kimse -ki bu tevfîz nikâhında olur-[1382] Allah Teâlâ'nın ***"Nikâhtan sonra henüz dokunmadan kadınları boşarsanız bunda size vebal yoktur…"*** âyetinden dolayı kadına mehirden bir şey vermesi gerekmez. Buna göre anlam, "Mehir olarak sizden istenen bir şey yoktur" şeklindedir. Allah Teâlâ'nın "وَمَتِّعُوهُنَّ/***Onlara mut'a (hediye cinsinden bir şeyler) verin"*** âyetinden dolayı o kimseye mut'a vermesi[1383] emredilmiştir. (İkinci durum:) Şayet o kadın için erkek bir mehir belirlemiş ise Allah Teâlâ'nın "فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ/***Tayin ettiğiniz mehrin yarısı"***[1384]

1382 Sözlükte "bir işi başkasına havale etmek" anlamındaki tefvîz fıkıhta daha çok nikâh ve talâkla vezirlik konularında kişinin kendine ait hukukî bir yetkiyi başkasının kullanmasına izin vermesini ifade eder. Nikâh için kullanıldığında; nikâh esnasında mehir miktarının belirlenmeyip eşlerden birine veya bir başka kişiye bırakılmasına "tefvîzü'l-mehr," bu durumdaki kadına "müfevviza" ve velisinin mehirsiz evlendirerek kocasına tefvîz ettiği kadına "müfevveza" adı verilir. Daha açık bir ifade ile tefvîz nikâhı, mehir söz konusu edilmeksizin akdedilen her nikâhtır. Geniş bilgi için bk. Bakkaloğlu, Abdussamet, " Tefvîz," *DİA,* İstanbul, 2011, XL, 310; Kurtubî, *el-Câmi',* III, 197.

1383 Ebû Hanîfe'ye göre mut'a, duruma göre gömlek, çarşaf, başörtüsü olabilir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 285.

1384 Bakara 2/237.

âyetinden dolayı mehrin yarısını vermesi gerekir, mut'a gerekmez. Zira mut'a kendisine mehir belirlememiş olan kişi içindir.

اَوْ تَفْرِضُوا/Mehir tayin etmeden: Bu ifadedeki "اَوْ/veya" edatı "وَ/ve" anlamındadır.[1385]

وَمَتِّعُوهُنَّ/Onlara mut'a (hediye cinsinden bir şeyler) verin: "Onlara iyilik yapın ve boşanma esnasında onlara bir şeyler verin" demektir. Mâlik'e göre mut'a emri mendup, Şâfiî'ye göre vaciptir.

عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ/Zengin olan durumuna göre: Her bir kimse imkânı kadar (karşısındakini) faydalandırır. "الْمُوسِعِ/el-Mûsiu" kelimesi "zengin" anlamına gelir.

الْمُقْتِرِ/el-Muktir: "Darlık durumu" demektir.

قَدَرُهُ/Kaderuhû: Dal harfinin sükûnü ile "قَدْرُهُ/kadruhû" şeklinde ve üstünü ile "قَدَرُهُ/kaderuhû" şeklinde okunmuş olup her ikisi de aynı anlamdadır.

مَعْرُوفِ/Örfe uygun: "Bu konuda her iki tarafa ne zorluk ne yük vardır"[1386] demektir.

حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ/Bu iyiler için bir borçtur: Şâfiî, mut'a'nın vücûbiyetini Allah Teâlâ'nın "حَقًّا/hakkan" ifadesine bağlar. Mâlik nedb hükmünü Allah Teâlâ'nın "عَلَى الْمُحْسِنِينَ/ale'l-muhsinîne" ifadesine bağlar. Zira iyilik (ihsan) zorunlu olmadığından içten gelerek yapılır.

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ {٢٣٧}

1385 Buna göre anlam "Onlara dokunmadığınız ve onlara herhangi bir mehir belirlemediğiniz..." şeklinde olur.

1386 Kadın için burada zorluk şöyle olabilir: Soylu kadın ile onun gibi olmayan kadın arasında fark vardır. Bu farkı görmemek, örfe uygun hareket etmemek demek olup bu kadın için bir zorluktur.

237. Kendilerine mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları, temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır. Ancak kadınların vazgeçmesi veya nikâh bağı elinde bulunanın (velinin) vazgeçmesi hâli müstesna. Affetmeniz (mehirden vazgeçmeniz) takvaya daha uygundur. Aranızda lütufkâr davranışlar sergilemeyi unutmayın. Şüphesiz Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görür.

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ/***Temas etmeden boşarsanız:*** Zifaftan önce boşanmış olan kadınlar için şayet önceden adı konulmuş bir mehir takdir edilmişse tefvîzi nikâhın aksine o mehrin yarısının gerektiği açıklanmaktadır.

اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ/***Ancak kadınların vazgeçmesi hâli müstesna:*** Bu ifadedeki nun harfi, çoğul olan nun'u nisve olup boşanmış olan kadınları kastetmektedir. Affetme burada (mehiri) düşürme anlamındadır. Yani "Zifaftan önce boşanmış kadınlara, mehri kendileri düşürmeleri haricinde mehrin yarısı gerekir" demektir. Yine kendini evlendirme yetkisine sahip olması durumunda kadının mehri düşürmesi caizdir.

اَوْ يَعْفُوَا الَّذ۪ي بِيَدِه۪ عُقْدَةُ النِّكَاحِ/***Nikâh bağı elinde bulunanın (velinin) vazgeçmesi hâli müstesna:*** İbn Abbâs, Mâlik ve diğerleri şöyle demişlerdir: Mahcûr[1387] kız için baba, cariye hakkında efendi gibi kadının himayesinde olduğu velidir. Zifaftan önceki talak durumunda onun kadın adına vacip mehrin yarısını düşürmesi caizdir. Şureyh, babasının dışında velilerin de mehri düşürmesini caiz görür. Ali b. Ebî Tâlib ve Şâfiî şöyle demişlerdir: Nikâh akdini elinde bulunduran kocadır. Onun affı ise mehirden ondan düşürülmüş olan yarımı vermesidir. Onlara göre babanın kızı adına vacip olan yarım mehri düşürmesi caiz değildir. Mâlik'in delili Allah Teâlâ'nın "الَّذ۪ي بِيَدِه۪ عُقْدَةُ النِّكَاحِ/***Nikâh bağı elinde bulunan***" âyetidir. Talaktan sonra nikâh akdi kocanın elinde değildir. Şâfiî'nin delili ise "وَاَنْ تَعْفُٓوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى/***Affetmeniz (mehirden vazgeçmeniz) takvaya***

1387 "Kısıtlanmış, engellenmiş, yasaklanmış" anlamına gelen bu sözcük, "mecnûn, çocuk ve ölüm hastalığındaki kişi gibi hakkı kullanma ehliyetinin kaldırıldığı veya kısıtlandığı kişi" demektir. Geniş bilgi için bk. Apaydın, H. Yunus, "Hacir," *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 513.

daha uygundur" âyetidir. Zira koca kendisine zorunlu olmayan mehrin yarısını vermeye gönüllü olduğunda işte bu lütuftur. Kızının hakkı olan şeyi babanın düşürmesi durumunda ise takvalık bir şey söz konusu değildir. Zira o başkasının hakkını düşürmedir.

وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ/***Aranızda lütufkâr davranışlar sergilemeyi unutmayın:*** Bir görüşe göre, bu ifade ile mehrin yarısını kadının düşürmesi veya adamın kendisinden düşürülmüş olan mehrin yarısını kadına ödemesi kastedilmektedir. Lafız bundan daha kapsamlıdır.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ {٢٣٨}

238. Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin. Allah'ın huzurunda sükût ederek durun.

وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى/***Orta namaza:*** Namazla ilgili girişten sonra orta namazın öneminden dolayı tekrar zikretmiştir. Mâlik ve Medîne ehline göre söz konusu namaz, sabah namazıdır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Orta namazdan; ikindi namazından bizi alıkoydular"***[1388] hadisinden dolayı Ali b. Ebî Tâlib'e (ö. 40/661) göre o ikindi namazıdır. Bir görüşe göre, öğle namazıdır. Bir görüşe göre, akşam namazıdır. Bir görüşe göre, yatsı namazıdır. Bir görüşe göre, Cuma namazıdır. "Orta namaz" olarak isimlendirilmiştir; bunun da akşam namazı olduğunu söyleyenlere göre rekât sayısı itibariyle ortada olmasından dolayıdır. Zira akşam namazı, iki ve dört rekâtlı namazların ortasındadır[1389] veya sabah namazı olduğunu söyleyenlere göre namaz vakitlerinin ortasında olmasından dolayı "orta namaz" olarak isimlendirilmiştir. Zira o, gece ile gündüzün ortasındadır. Yine "Öğle namazı veya Cuma namazıdır" diyenlerin görüşüne göre bu iki namaz, gündüzün ortasındadır veya ortada olma faziletinden dolayıdır ki ortada olan, en hayırlı olandır. Bu şekilde orta namaz hakkındaki görüş ayrılıkları sürüp gitmektedir.

1388 Buhârî, 2931; Müslim, 993.

1389 Yani iki iki kılınan sabah namazı kadar (4) az değil dört dört ve iki kılınan (10) yatsı namazı kadar da uzun değildir. Beş rekâtlı olarak ikisinin ortasında bir namazdır.

وَقُومُوا لِلّٰهِ/Ve kûmû lillahi: Bunun anlamı “Namazınızda (susarak durun)” demektir.

قَانِتِينَ/Kânitîne: Burada “susarak” anlamındadır. Bu âyet ininceye kadar sahâbe namazda konuşuyordu.[1390] Bunu İbn Mes’ud (ö. 32/652-53) ve Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688) söylemişlerdir. Bir başka görüşe göre “قَانِتِينَ/kânitîne” ifadesi, “huşû içerisinde,” bir görüşe göre de “kıyamı uzatarak” demektir.

فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً اَوْ رُكْبَاناًۚ فَاِذَآ اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ
كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ{٢٣٩}

239. Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yaya yahut binekli olarak (kılın). Güvene kavuştuğunuz zaman, siz bilmezken Allah’ın size öğrettiği şekilde O’nu anın.

فَاِنْ خِفْتُمْ/Eğer korkarsanız: “Düşmandan veya yırtıcı hayvandan ya da kişinin korkacağı benzeri şeylerden (korkarsanız)” demektir.

رِجَالاً/Yaya: Bu kelime “راجل/yaya” lafzının çoğulu olup “Ayakları üzerinde” demektir.

اَوْ رُكْبَاناً/Veya binekli: Bu “رَاكِب/râkib” lafzının çoğuludur. “Binekli veya benzeri her nasıl hâlde olursanız olun namazı kılın” demektir. Bu, (düşmana karşı) kılıçla mücadele ederken kılınan namazdır. Mâlik’e göre, mukîm iken dört rekâtlı namazda ve seferilikte iki rekâtlı namazda kısaltma olmaz.

فَاِذَآ اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ/Güvene kavuştuğunuz zaman Allah’ı anın: Bir görüşe göre, bunun anlamı şöyledir: Korku hâli ortadan kalktığı zaman size öğretildiği gibi tam olarak namazları kılın. Bir görüşe göre, “korku hâlinde sizin için yeterli görülen bu namazı öğretmiş olması hasebiyle korkudan emin olduğunuzda Allah’ı (şükür için) anın.” Birinci

---

1390 Rivâyetlere göre namazda iken biri sahâbeye selam verdiğinde sahâbe onun selamını alabilir ve o kişi kaç rekât namaz kıldığını sahâbeye sorabilirdi. Bk. Râzî, *Mefâtîhü’l-gayb*, VI, 488.

görüşe göre âyette geçen zikir, “namaz;” ikinci görüşe göre ise “şükür” anlamındadır.

وَالَّذٖينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاًۚ وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً
اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍۚ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فٖي مَا
فَعَلْنَ فٖي اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ {٢٤٠}

240. Sizden vefat edip de geride eşler bırakan kimseler, eşlerinin, evlerinden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Eğer o kadınlar (kendiliğinden) çıkarlarsa, bizzat yaptıkları meşru şeylerde size bir günah yoktur. Allah azîzdir, hakîmdir.

وَالَّذٖينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاًۚ وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ/***Sizden vefat edip de geride eşler bırakan kimseler eşlerine vasiyet etsinler:*** Bu âyet neshedilmiş olup anlamı şöyledir: Adam vefat ettiğinde (geride bıraktığı) eşinin bir sene boyunca onun evinde kalması ve o kadına adamın malından harcanması bu kadın için (bırakılacak) bir vasiyettir. Daha sonra bir sene boyunca evde kalması hükmü dört ay on günle neshedilmiştir. Yine Nisâ sûresinde zikredildiği şekliyle kadının mirastaki dörtte bir veya sekizde bir oranındaki payı da neshedilmiştir.

وَصِيَّةً/***Vasiyet:*** Bu kelimenin cümledeki i‘râbı; müpteda olup haberi “لِاَزْوَاجِهِمْ/***eşlerine”*** ifadesidir ya da (“وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ/***vasiyyeten li-ezvâcihim”*** ifadesi mübteda,) haberi gizlidir, takdiri de “فَعَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ لِاَزْوَاجِهِمْ/Onlara eşleri için vasiyet etmeleri vaciptir” şeklindedir. “وَصِيَّةً/***Vasiyet”*** kelimesi mastardır ve nasb ile de okunmuş olup takdiri “فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً/Bir vasiyet yapsınlar” şeklindedir.

مَتَاعاً/***Metâan:*** Mastar olarak nasb olmuştur.

غَيْرَ اِخْرَاجٍ/***Çıkarılmaksızın:*** Ölen kişinin velilerinin o kadını çıkarma hakkı yoktur.

فَإِنْ خَرَجْنَ/***Eğer o kadınlar çıkarlarsa:*** Bunun anlamı şöyledir: Evden çıkış kadın tarafından yapıldığında ve kadın kendisi evlenmek ve süslenmek adına bunu yapması durumunda hiç kimseye günah yoktur.

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقاً عَلَى الْمُتَّقِينَ {٢٤١}

241. Boşanmış kadınların örfe uygun mut'a hakkı vardır. Bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur.

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ/***Boşanmış kadınların muta' hakkı vardır:*** Tüm boşanmış kadınlara mut'a (bir miktar mal) verme konusunda umûm bildirir. Ebû Sevr (ö. 240/854) bunun umûm ifade ettiğini tercih etmiş, cumhur ise zifaftan önce boşanmış olan kadınları bundan istisna etmiştir. Zira daha önce geçmiş olan âyette onların mehri belirtilmişti. Mâlik de hul yapanları (kocasının kendisini boşaması için fidye veren kadınları) ve mülâane yapmış olanları istisna etmiştir.

حَقاً عَلَى الْمُتَّقِينَ/***Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur:*** Mut'anın (bir miktar mal) vermenin vücûbiyetine işaret eder. Bu da boşanmış kadınlar için bir iyiliktir. Zira (söz konusu âyette ***"Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur"*** denildiği üzere) takva sahiplerine vaciptir. Bundan dolayı bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bu âyet mut'a (emrini) te'kit etmek için indi. Çünkü mut'a, "حَقاً عَلَى الْمُحْسِنِينَ/***Bu iyiler için bir borçtur"***[1391] âyeti ile bu âyetten önce inmişti. Bir adam "İyilik yapmak istemezsem mut'a vermem" dedi. Bunun üzerine "حَقاً عَلَى الْمُتَّقِينَ/***Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur"*** ifadesi indi.

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ {٢٤٢} اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا
مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ
اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ {٢٤٣}

242. Allah size işte böylece âyetlerini açıklar ki düşünüp hakikati anlayasınız. 243. Şu binlerle ifade edildikleri

1391 Bakara 2/236.

hâlde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara "Ölün!" dedi (öldüler). Sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır. Fakat insanların çoğu şükretmez.

أَلَمْ تَرَ/***Görmedin mi?:*** Kasıt, kalp gözüyle görmedir.

اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ/***Ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkanları:*** Onlar, İsrailoğullarından savaş emredilmiş bir kavimdi. Savaşta öldürülmekten korkmuşlar ve bundan kaçmak için beldelerinden çıkmışlardı. Allah Teâlâ hiçbir şeyin kendilerini ölümden kurtaramayacağını göstermek için onları öldürdü. Bir görüşe göre, aksine onlar vebadan kaçmışlardı.

وَهُمْ اُلُوفٌ/***Şu binlerle ifade edildikleri hâlde:*** Bu ifadedeki "اُلُوفٌ/binler kelimesi, "أَلْفِ/bin" kelimesinin çoğuludur. Bir görüşe göre, onlar seksen bin kişiydi. Bir görüşe göre, otuz bin kişiydi. Bir görüşe göre, sekiz bin kişiydi. Bir görüşe göre (âyetteki "اُلُوفٌ/ulûf" kelimesi) "ألفة/ülfet" kelimesinden gelmektedir. Bu zayıf bir görüştür.

فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا/***Allah onlara "Ölün!" dedi:*** Onların öldürülmesi (hemen öldüler) anlamındadır. Bir görüşe göre, iki melek onlara "ölün" diye seslendi, onlar da hemen öldüler.

ثُمَّ اَحْيَاهُمْ/***Sonra onları diriltti:*** Onlara tayin edilmiş süreyi tamamlamak için (diriltti).

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ{٢٤٤}

244. Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah, her şeyi işitir ve bilir.

Bu, ümmete yöneltilmiş bir hitaptır. Bir görüşe göre, Allah'ın kendilerini öldürüp daha sonra dirilttiği kimselere hitaptır.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضَاعِفَهُ لَهُٓ اَضْعَافاً
كَث۪يرَةًۜ وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُۖ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ{٢٤٥}

245. *Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç verecek, Allah da onu kat kat fazlasıyla iade edecek? Allah (kimilerini) sıkıyor, (kimilerine) bol bol veriyor. Sadece O'na döndürüleceksiniz.*

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ/***Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç verecek:*** Kendisiyle talep ve infaka teşvik kastedilen bir sorudur. Borç lafzının zikredilmesi (infakı) zihinlerde anlaşılır kılmak içindir. Zira borç veren verdiği borcun geri verilmesini beklediği gibi infak eden kişi de sevabını bekler. Rivâyete göre bu âyet, Ebu'd-Dahdah, tek mal varlığı olan hurma bahçesini tasadduk ettiğinde inmiştir.

قَرْضاً حَسَناً/***Güzel bir borç:*** "İhlâsla, gönülden, helâlinden, başa kakmadan ve rahatsızlık vermeden (verilen bir borç)" demektir.

فَيُضَاعِفَهُ/***Fazlasıyla iade edecek:*** "يُضَاعِفَهُ/Yüdâifehû" kelimesi (elifsiz ve) ayn harfinin şeddesi ile "يُضَعِّفَهُ/yüda'ifehû" şeklinde, tahfifli (şeddesiz) "يُضَاعِفَهُ/yüdâifehû" şeklinde, isti'nâfiye veya "يُقْرِضُ/yukridu" ifadesine atıf olarak fe harfi ötreli "يُضَاعِفُهُ/yüdâifühû" şeklinde, istifhâmın cevabı olarak da üstün ile "يُضَاعِفَهُ/yüdâifehû" şeklinde okunmuştur.

اَضْعَافاً كَث۪يرَةً/***Kat kat fazlasıyla:*** On ve üstü yedi yüz kata kadar (fazlasıyla öder).

يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُ/***Allah (kimilerini) sıkıyor, (kimilerine) bol bol veriyor:*** Kendisiyle infaka karşı istek uyandırılmak istenen bir haberdir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰىۢ اِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ
لَنَا مَلِكاً نُقَاتِلْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۜ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا
تُقَاتِلُواۜ قَالُوا وَمَا لَنَٓا اَلَّا نُقَاتِلَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَٓائِنَاۜ
فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا اِلَّا قَل۪يلاً مِنْهُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ{٢٤٦}

246. Musa'dan sonra İsrailoğullarından ileri gelen kimseleri görmedin mi? Kendilerine gönderilmiş bir peygambere "Bize bir hükümdar tayin et ki (onun komutasında) Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. (Peygamber de) "Ya size savaş yazılır da savaşmazsanız?" dedi. "Yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz hâlde Allah yolunda neden savaşmayalım?" dediler. Kendilerine savaş yazılınca, içlerinden pek azı hariç geri dönüp kaçtılar. Allah zalimleri iyi bilir.

اَلَمْ تَرَ/**Görmedin mi?:** Kalp gözüyle görmedir. Onlar düşmanları tarafından zillete uğratılmış bir topluluktu. Savaş için izin istemişler, savaş emredilince de bunu hoş karşılamamışlardı.

لِنَبِيٍّ لَهُمُ/**Peygamberlerine:** Bir görüşe göre o peygamber, Şimoil (Samuel), bir görüşe göre, Şem'ûn'dur (Şimon).

هَلْ عَسَيْتُمْ/**Hel aseytüm:** "(Savaşmamaya) yaklaşmıştınız" demektir. Zikredilen peygamber onlardan emin olmak istemiştir. "عَسَيْتُمْ/Aseytüm" kelimesindeki sin harfinin "عَسِيتُمْ/asiytüm" şeklinde esre ve "عَسَيْتُمْ/aseytüm" şeklinde üstün olması caizdir. Üstün olması daha fasihtir. Bundan dolayı esre ile okuyuşta Nâfi' (ö. 169/785) tek kalmıştır. "عَسي/Asâ" fiiline zamirin birleşmemesi durumunda ise ancak üstün ile okumak caizdir.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكاًۜ قَالُوٓا اَنّٰى
يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً
مِنَ الْمَالِۜ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ
وَالْجِسْمِۜ وَاللّٰهُ يُؤْتٖي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ {٢٤٧}

247. Peygamberleri (Samuel) onlara "Bilin ki Allah, Tâlût'u size hükümdar olarak gönderdi" dedi. Bunun üzerine "Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık olduğumuz hâlde, kendisine servet ve zenginlik yönünden geniş imkânlar verilmemişken o bize nasıl hükümdar olur?"

dediler. "Allah sizin üzerinize onu seçti, ilimde ve bedende ona üstünlük verdi. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir" dedi.

طَالُوتَ مَلِكاًۜ/***Tâlût'u size hükümdar olarak:*** Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, peygamberine şöyle vahyetti: Senin yanına bir adam girdiğinde (evindeki) yağ tulumunda bulunan yağ (suyun kaynaması gibi) bir ses çıkarırsa işte o adam İsrailoğullarının kralıdır." Süddî (ö. 127/745) şöyle demiştir: "Allah, peygamberlerine bir asa gönderdi ve ona dedi ki: Senin yanına, bu asa boyunda bir adam girerse işte o İsrailoğullarının kralıdır." Bu da Tâlut idi.

وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ/***Biz, hükümdarlığa ondan daha lâyık olduğumuz hâlde:*** Rivâyete göre, o kişi kralın hanesinden olmayıp deri tabaklama işi yapan birisiydi. Allah Teâlâ'nın "وَنَحْنُ/ve nahnu" ifadesindeki vav, durum vav'ı, "وَلَمْ يُؤْتَ/ve lem yü'te" ifadesindeki vav ise cümlenin diğer cümleye atfı içindir.

بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِۜ/***İlimde ve bedende ona üstünlük verdi:*** Geniş bilgi sahibiydi. Bir görüşe göre, savaş hakkındadır. En uzun adam onun omzuna ulaşabilirdi.

وَاللّٰهُ يُؤْت۪ي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُۜ/***Allah mülkünü dilediğine verir:*** Bu ifade onların "Kral, meskeni ve malı en çok hak eden kişidir" inançlarına bir cevaptır.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ ف۪يهِ سَك۪ينَةٌ مِنْ
رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُۜ
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ۟ {٢٤٨}

248. Peygamberleri onlara "Onun hükümdarlığının alâmeti, meleklerin taşıdığı ahit sandığının size gelmesidir. Onun içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Musa sülâlesi ile Harun sülâlesinin bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir âyet vardır" dedi.

اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ/Ahit sandığının size gelmesidir: Musa *aleyhisselâm*, bu sandığı Yûşa‘ *aleyhisselâm*’a bırakmıştı. Yûşa‘ da bunu çöle koymuştu. Allah Teâlâ onu taşımak için melekler göndermiş ve onu Tâlût’un evine bırakmışlardı. Bu konu hakkında doğruluğu tespit edilmemiş birçok kıssa vardır.

فِيهِ سَكِينَةٌ/O sandığın içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet vardır: Bir görüşe göre, sekîne mızrak olup başında da insan yüzü gibi bir yüz vardı. Bir görüşe göre, peygamberlerin kalplerinin içerisinde yıkandığı altından bir kaptır. Bir görüşe göre, rahmettir. Bir görüşe göre, vakardır.

وَبَقِيَّةٌ/Kalıntı: İbn Abbâs “Kalıntılar, Musa *aleyhisselâm*’ın asası ve levhalardan parçalardır” demiştir. Bir görüşe göre, asa ve pabuçlardır. Bir görüşe göre, Tevrât’tan levhâlardır.

اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ/Musa sülâlesi ile Harun sülâlesi: Bu ifade ile Musa *aleyhisselâm* ve Harun *aleyhisselâm*’ın akrabaları kastedilmektedir. Zemahşerî (ö. 538/1144) şöyle demiştir: İsrailoğullarından olan peygamberleri kastetmektedir. Musa ve Hârun’u kastetmiş olması da mümkündür. “اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ/**Musa sülâlesi ile Harun sülâlesi”** ifadesindeki “اٰلُ/sülale” kelimesi (ikisini ta’zim için) eklenmiştir (mukhame).

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِۙ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍۚ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ
فَلَيْسَ مِنِّيۚ وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنِّي اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهٖۚ فَشَرِبُوا
مِنْهُ اِلَّا قَلِيلاً مِنْهُمْۜ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُۙ قَالُوا لَا طَاقَةَ
لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖۜ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِۙ كَمْ مِنْ
فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ{٢٤٩}

249.Tâlût askerlerle beraber (cihad için) ayrılınca “Bilin ki Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değildir. Kim ondan içmezse bendendir. Eliyle bir avuç alıp içen müstesna” dedi. İçlerinden pek azı hariç çoğu kanasıya ırmaktan içti. Tâlût ve iman edenler beraberce ırmağı geçince

"Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yoktur" dediler. Allah'ın huzuruna varacaklarına inananlar "Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir" dediler.

فَصَلَ طَالُوتُ/*Tâlût (cihad için) ayrıldı:* "Bulunduğu yerden cihada çıktı" demektir.

بِنَهَرٍ/*Irmakla:* Bir görüşe göre, Filistin nehridir.

فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ/*Kim ondan içerse:* Allah (yanaşarak kana kana) elle içmeyi yasaklayarak onların itaatlerini sınamıştır.

اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً/*Eliyle bir avuç alıp içen müstesna:* Elle bir avuç almaya izin vermiştir. "غَرْفَةً/Ğurfe" kelimesindeki ğayn harfinin üstünü ile mastar olarak "غَرْفَةً/avuçlamak" şeklinde ve ötresi ile isim olarak "غُرْفَةً/avuç içinde kalan az bir şey" şeklinde okunmuştur.

فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلِيلاً/*İçlerinden pek azı müstesna çoğu kanasıya ırmaktan içti:* Bir görüşe göre, seksen bin kişiydi, Bedir'deki sahâbî sayısınca üç yüz küsur kişi hariç tümü sudan içti. Kim içtiyse susuzluğu daha da arttı, kim de içmediyse susamadı.

بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ/*Câlût ve ordusuna karşı:* Câlût, Amâlikalıların hükümdarı ve İsrailoğullarına düşman olan kâfir bir kişiydi. Berberîlerin onun neslinden olduğu söylenir.

يَظُنُّونَ/*İnananlar:* "Kesin bir şekilde inanırlar" demektir. Onlar (Tâlût'un) ashâbından basîret sahibi kişilerdi.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْراً وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا
وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ {٢٥٠} فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ
جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ
بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُوفَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ {٢٥١}

250. Câlût ve askerleriyle savaşa tutuştuklarında "Ey Rabbimiz! Yüreğimizi sabırla doldur. Bize direnme gücü ver. Kâfir kavme karşı bize yardım et" dediler. 251. Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler. Davud da Câlût'u öldürdü. Allah ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti. Eğer Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerleriyle savması olmasaydı elbette yeryüzü altüst olurdu. Fakat Allah bütün insanlığa karşı lütuf ve kerem sahibidir.

وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ/***Davud da Câlût'u öldürdü:*** Davud *aleyhisselâm* Tâlût'un ordusundaydı. Câlût'u öldürdü ve Allah da ona İsrailoğullarının hükümdarlığını verdi. Bu konuda sahîh olmayan birçok kıssa vardır.

وَالْحِكْمَةَ/***Ve'l-hikmete:*** Burada "hükümdarlık ve Zebur" demektir. Zırh yapma sanatı, kuşlarla konuşma ve bunlara benzer ***"Dilediği ilimlerden ona öğretti."***

وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ/***Allah'ın savması olmasaydı:*** İnsanların bir kısmının (fesadını) bir kısmı ile engellemesi, Allah'ın kullarına olan lütfudur. "دَفْعُ/Def'u" kelimesi "دِفاعُ/difâu" şeklinde elifli ve "دَفْعُ/def'u" şeklinde elifsiz olarak okunmuş olup anlamında görüş birliği vardır.

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ {٢٥٢} تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ {٢٥٣}

252. İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana doğru olarak anlatıyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin. 253. O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir.

Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve onu Rûhu'l-Kudüs ile güçlendirdik. Allah dileseydi o her bir peygamber sonrasında gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düştüler de içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi onlar savaşmazlardı. Fakat Allah dilediğini yapar.

تِلْكَ الرُّسُلُ/***O peygamberlerin:*** İsmi işâret, peygamberler topluluğunadır.[1392]

فَضَّلْنَا/***Üstün kıldık:*** Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Peygamberler arasında tercihte bulunmayın"***[1393] ve ***"Beni Yunus b. Mettâ'ya üstün tutmayın"***[1394] sözlerinde olduğu gibi üstün olanı tayin etmeksizin genel olarak üstünlüğün bulunduğuna dair bir delildir. Aynı şekilde âyet, üstün olanı tayin etme konusunda nehiy anlamındadır. Zira (aksi hâlde) bu o peygambere eksiklik izâfe etmektir ki bu da yasaklanmış olan gıybettir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Ben Âdemoğlu'nun efendisiyim"***[1395] sözüyle özellikle birine olan üstünlüğünü değil, tüm peygamberlere olan üstünlüğünü açıklamaktadır. Bu durumda iki hadis arasında herhangi bir çelişki yoktur.

مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ/***Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş:*** Kastedilen, Musa *aleyhisselâm*'dır.

وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ/***Bazılarını da derece derece yükseltmiştir:*** Bir görüşe göre, birçok konuda peygamberlere olan üstünlüğünden dolayı Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir. Bir görüşe göre, Allah Teâlâ'nın "وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا/***Onu üstün bir makama yücelttik"***[1396] âyetinden dolayı İdrîs *aleyhisselâm*'dır. Buna göre yükseklik, mesafe (uzaklık)

1392 İsm-i işâretin neye işaret ettiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır: 1. Kur'ân'da ismi geçen peygamberlere işarettir. 2. Bu âyetten önce zikredilen Eşmâyil ve Davud ile peygamber olduğunu kabul edenlere göre Tâlût peygamberleredir. 3. Tüm peygamberleredir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VI, 521.

1393 Buhârî, 2412; Müslim, 3398; Ebû Dâvûd, 4668.

1394 Buhârî, 3417; Müslim, 2376; Ebû Dâvûd, 4669.

1395 Buhârî, 3340; Müslim, 4223.

1396 Meryem 19/57.

bakımındandır. Bir görüşe göre, Allah'ın peygamberlerden kendisini üstün kıldığı herkes hakkında geneldir.

مِنْ بَعْدِهِمْ/***Onlardan sonra:*** "Peygamberlerden sonra" demektir. Buna göre anlam, "bütün peygamberlerden sonra değil, her bir peygamberden sonra" şeklinde olur.[1397]

وَلَوْ شَٓاءَ اللهُ مَا اقْتَتَلُوا/***Allah dileseydi onlar savaşmazlardı:*** Tekit için ve bundan sonraki ifade de buraya dayandığı için tekrar edilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ
ف۪يهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌۜ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ{٢٥٤}

254. Ey iman edenler! Alışveriş, dostluk ve şefaat bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. İnkâr edenler asıl zalimlerdir.

اَنْفِقُوا/***Hayır yolunda harcayın:*** Bu ifade zekâtı ve nafile sadakayı kapsamaktadır.

لَا بَيْعٌ ف۪يهِ/***Alışveriş bulunmayan:*** "Kendi malında hiç kimse tasarrufta bulunamaz" demektir. Kastedilen anlam şudur: "Sizler dünyada infak adına kaçırmış olduğunuz fırsatları orada (kıyamet günü) telafi edemezsiniz." Fidyenin yasaklanması da buna dâhildir. Zira bu da insanın kendisini satmasıdır.

وَلَا خُلَّةٌ/***Dostluk bulunmayan:*** "Fayda verecek bir sevgi de yoktur" demektir. Zira o gün herkes kendisiyle meşguldür.

1397 Buradaki mana iki şekilde anlaşılabilir: 1. İnsanlar her bir peygamber sonrasında aralarında ihtilafa düşerek savaşmışlardı. Yani sadece son peygamber gönderildikten sonra veya âyette söz konusu olan Hz. Musa ve Hz. İsa sonrasında savaşmamışlardı. 2. Âyette geçen "onlar" zamiri Hz. Musa ve Hz. İsa'ya aittir. İki kişi de çoğul olduğu için bu şekilde gelmiştir. Bu son açıklama Kurtubî'ye aittir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 265.

وَلَا شَفَاعَةٌ/***Şefaat yoktur:*** Kıyamet gününde Allah'ın izni haricinde hiç kimsenin şefaat hakkı yoktur. Şefaat de hakikatte şefaat edilen kişi için Allah'ın bir rahmeti ve şefaat eden kişi için de bir şereftir. Burada Allah'a hükmetme diye bir şey yoktur. Buna göre Kur'ân'da şefaati yasaklama anlamına gelen ifadelerin hamledilmesi mümkündür. Bundan da "şefaatin ancak Allah'ın izni ile olacağını" kastediyorum. Bununla şefaatin varlığı (ispatı) arasında bir çelişki yoktur. Cümlenin bağlamı kıyamet günündeki korkular ve ondan korkutma ile ilgili olduğundan, korkutmada mübâlağa yapmak için genel olarak şefaatlerin tümü reddedilmiştir. Yine cümlenin bağlamı Allah'ı tazim hakkında olduğundan O'nun izni haricinde şefaat reddedilmiştir.

وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ/***İnkâr edenler asıl zalimlerdir:*** Atâ b. Dînâr bu âyeti kastederek şöyle demiştir: "Böyle söyleyen Allah'a hamd olsun! Nitekim O, 'وَالظَّالِمُونَ هم الكافرون/Zalimler, asıl inkâr edenlerdir' dememiştir."

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌۜ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِۜ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِهِۜ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ
وَمَا خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِٓ اِلَّا بِمَا شَٓاءَۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ وَلَا يَؤُ۫دُهُ حِفْظُهُمَاۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ{٢٥٥}

255. Allah'tan başka ilâh yoktur. O, hayydır, kayyûmdur. Kendisine ne uyuklama gelir ne de uyku. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir? O, onlardan önce olmuş olanları da sonra olacak olanları da bilir (O'na hiçbir şey gizli kalmaz). O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun Kürsîsi gökleri ve yeri içine alır. Onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ/***Allah'tan başka ilâh yoktur:*** Bu, hadiste geçtiğine göre Kur'ân'daki en büyük âyet olan Âyet el-Kürsî'dir. Sahîh

hadislerde ve diğer rivâyetlerde onun büyük bir fazileti bulunduğundan söz edilmektedir.

“لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ/***Kendisine ne uyuklama gelir ne de uyku:*** İnsanoğlunun başına gelip onu aciz düşüren her türlü şeyden Allah Teâlâ’yı tenzih etmektir. “سِنَةٌ/Uyuklama” ile “نَوْمٌ/uyku” arasındaki fark şudur: Uyuklama, uykunun başlangıcı olup kendisi değildir. Tıpkı şu mısraları söyleyen kişinin sözünde olduğu gibi:

“Gözlerine ağırlık (uyuklama) çökmüş ama uyumuş değil!”

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ/***O’nun katında kim şefaat edebilir?:*** Bu ifade istifhâm olup bununla Allah’ın izni haricinde şefaatin olmadığı kastedilmektedir. Aslında Allah’ın izni ile olan şefaat de hakikatte Allah’a dayanmaktadır.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ/***O, onlardan önce olmuş olanları da sonra olacak olanları da bilir:*** “Onlar”[1398] zamiri, “لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ/ ***Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur”***[1399] ifadesi kapsadığından akledenlere döner. Buna göre anlam, “Onlardan önce olmuş olanları da sonra olacak olanları da bilir” şeklindedir. Mücâhid şöyle demiştir: “مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ/***önlerinde olan”*** dünya (işleridir), “وَمَا خَلْفَهُمْ/***arkalarında olan”*** ahiret (işleri)dir.

مِنْ عِلْمِهٖ/***Min ilmihî:*** “Onun bilgilerinden” demektir. Yani Allah Teâlâ’nın onlara bildirmek istediği şey haricinde O’nun bilgilerinden hiçbir şeyi kulları bilemezler.

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ/***O’nun Kürsîsi içine alır:*** Kürsî, Arş’ın önünde büyük bir mahlûk olup göklerden ve yerden daha büyüktür. Diğer taraftan Kürsî, Arş’a göre küçük bir şey gibidir. Bir görüşe göre, Allah’ın Kürsî’si, ilmidir. Bir görüşe göre, Allah’ın Kürsî’si, mülküdür.

1398 Dârü’z-Ziyâ baskısında “الضميران عائدان” şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında “الضمير عائد” şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1399 Hac 22/64.

وَلَا يَؤُدُهُ/Ona zor gelmez: "(Gökleri ve yeri koruyup gözetmek) ona ne ağır gelir ne de meşakkat verir" demektir.

لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّۚ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ {٢٥٦}

256. Dinde zorlama yoktur. Artık doğru eğriden ayrılmıştır. O hâlde kim tâğûtu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.

لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ/Dinde zorlama yoktur: Bunun anlamı şudur: İslâm dini, herhangi bir kimseyi kendisine girmek için zorlamaya gerek duymayacak şekilde doğruluğuna dair delilleri apaçık ortada ve son derece açık olan bir dindir. Bilakis akl-ı selim olan herkes zorlama olmaksızın kendi isteği ile İslâm'a girer. Allah Teâlâ'nın "قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّۚ/**Artık doğru eğriden ayrılmıştır"** âyeti buna işâret eder. Yani artık İslâm'ın doğru, küfrün eğri olduğu açığa kavuşmuştur ve bu açıklamadan sonra zorlamaya ihtiyaç duyulmaz. Bir görüşe göre âyet, hiç kimseyi savaşarak İslâm'a sokmama konusunda antlaşma (barış) anlamındadır. Daha sonra bu, savaş âyeti ile neshedilmiştir. Bu, zayıf bir görüş zayıftır. Zira bu âyet Medenî'dir. Barış âyetleri ve savaşı terk âyetleri ise Mekke'de inmiştir.

بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى/Sağlam kulpa: Kulp, cisimlerde tutma yeri ve ellerin bağlandığı yerdir ve burada bir benzetme olup imandan istiâredir.[1400]

لَا انْفِصَامَ لَهَا/Lenfisâme lehâ: "Kırılmayan ve ayrılmayan" demektir.

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَوْلِيَٓاؤُ۬هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ {٢٥٧}

257. Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince; onların dostları da

1400 Müşebbeh kulp, müşebbehün bih iman olmuş olur. Yani kulptan maksat imandır.

tâğûttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürürler. İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.

يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ/***Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır:*** "Küfrün karanlıklarından iman nuruna çıkarır" demektir.

اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ/***Onların dostları da tâğuttur.*** Burada "الطَّاغُوتُ/tâğût" kelimesinin çoğuludur.[1401] Bunun dışındaki yerlerde müfret getirilmiştir.[1402] Tâğût hem Allah'ın dışında tapılanlar hem de şeytanlardan ve Âdemoğlu'ndan insanları saptıranlar için kullanılan cins bir isim gibi gözükmektedir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ي حَٓاجَّ اِبْرٰه۪يمَ ف۪ي رَبِّه۪ٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَۘ اِذْ
قَالَ اِبْرٰه۪يمُ رَبِّيَ الَّذ۪ي يُحْي۪ وَيُم۪يتُۙ قَالَ اَنَا۬ اُحْي۪ وَاُم۪يتُۜ قَالَ
اِبْرٰه۪يمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْت۪ي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ
فَبُهِتَ الَّذ۪ي كَفَرَۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۚ {٢٥٨}

258. Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrut'u) görmedin mi? İşte o zaman İbrahim "Rabbim dirilten ve öldürendir" demişti. O da "Ben de diriltir ve öldürürüm" demişti. İbrahim "Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir" dedi. Bunun üzerine kâfir susup kaldı. Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez.

الَّذ۪ي حَٓاجَّ اِبْرٰه۪يمَ/***İbrahim ile tartışmaya giren:*** Kral Nemrut'tur. İlahlığını iddia etmekte iken, İbrahim *aleyhisselâm*'a "Rabbin kim?" demişti. ***"İşte o zaman İbrahim 'Rabbim dirilten ve öldürendir' demişti."*** Bunun üzerine Nemrut ***"'Ben de diriltir ve öldürürüm' demiş"***

1401 Müfessir, muhtemelen Hasan el-Basrî'nin "أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّوَاغِيتُ" şeklindeki kıraatine göre bunu söylemiştir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 19.

1402 "وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِ الطَّاغُوتِ/***İnanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşırlar.***" (Nisâ 4/76) Ayrıca bk. Nisâ 4/60; Mâide 5/60; Nahl 16/36; Zümer 39/17.

ve iki adam getirtip birisini öldürmüş, diğerini de sağ bırakmış ve "İşte bunu dirilttim, bunu da öldürdüm" demişti. Bunun akabinde İbrahim *aleyhisselâm* ona **"'Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir' demişti. Bunun üzerine kâfir susup kaldı."** Âyetteki "فَبُهِتَ/fe-bühite" kelimesi "Ona delil getirildiğinde şaşırdı kaldı" demektir. Şayet "Bir delilden başka bir delile geçiş şaşırmanın (duraklamanın) bir belirtisi iken neden İbrahim *aleyhisselâm* birinci delilden ikinci delile intikal etti" denilirse, şöyle cevap verilir: Şaşırmadı (duraklamadı) ancak Allah'ın bir fiili olarak hakikat, başkasının fiili olarak ise mecâz olan "diriltme ve öldürme"yi ilk delil olarak zikredince Nemrut, hataen veya safsata yaparak mecaza sarıldı. İşte o zaman İbrahim *aleyhisselâm* ikinci bir delile geçti ki onun ne mecaz tarafı ne de kâfirin ondan yüz çevirme imkânı vardır.

اَوْ كَالَّذ۪ي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَاۚ قَالَ اَنّٰى يُحْي۪ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَاۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۜ قَالَ كَمْ لَبِثْتَۜ قَالَ لَبِثْتُ يَوْماً اَوْ بَعْضَ يَوْمٍۜ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْۚ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْماًۜ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۙ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٥٩﴾

259. Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı ve "Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!" dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı sonra tekrar diriltti. "Ne kadar kaldın?" dedi. "Bir gün veya daha az" dedi. Allah ona "Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Eşeğine de bak. Seni insanlara bir ibret kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk sonra tekrar dirilttik). Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor sonra ona nasıl et giydiriyoruz!" dedi. Durum kendisince anlaşılınca "Şimdi iyice biliyorum ki, Allah her şeye kadirdir" dedi.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ**/Ev kellezî merra alâ karyetin:** Bu ifadenin takdiri "أَوْ رَأَيْتَ مِثْلَ الَّذِي/Kasabaya uğrayan kişi gibisini gördün mü?" şeklinde olur. (Önceki âyette geçen) "أَلَمْ تَرَ/görmedin mi?" ifadesinin delâletinden dolayı "أَرَأَيْتَ/eraeyte" ifadesi hazfedilmiştir. Zira her ikisi de taaccüp ifade eden kelimedir. Yine "أَوْ كَالَّذِي/ev kellezî" ifadesinin (lafza değil) mana üzerine hamledilmesi caizdir. Adeta şöyle buyurulmuştur: "أَرَأَيْتَ كَالَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ، أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ/İbrahim ile tartışan gibisini veya kasabaya uğrayan gibisini gördün mü?" [1403]Kasabaya uğrayan kişi bir görüşe göre, Üzeyir *aleyhisselâm*, bir görüşe göre Hızır *aleyhisselâm*'dır. Onun ***"Allah bunları nasıl diriltir!"*** sözü diriltilmeyi ne inkâr ne de olanaksız görmedir. Ancak bu ölülerin diriltilmesindeki kudretin ne kadar büyük olduğunu ifade içindir veya vuku bulacağına dair hiçbir şüphe bulunmayan diriltilmenin keyfiyeti ve şekli hakkında bir sorudur. İşte bu da "أَنّٰى/ennâ" kelimesinin gerektirdiği anlamdır. Allah Teâlâ, basiretin (ferâsetin) artması için bunu ona apaçık gösterdi. Bir görüşe göre, aksine o kişi kâfirdi ve bu soruyu diriltilmeyi inkâr ve olanaksız gördüğü için sordu. Bundan dolayı Allah Teâlâ, ölümden sonra diriltilmeyi bizzat kendisinde gösterdi. Bu da en büyük delildir.

وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَاۚ***/Evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş):*** "İnsansız" demektir. Süddî (ö. 127/745) şöyle demiştir: "(Önce) evin tavanı olan çatısı çökmüş, ardından duvarlar da çatı üzerine çökmüştür."

أَنّٰى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ***/Allah bunları nasıl diriltir!:*** Bu lafzın zahiri harap olduktan sonra bu köyün imâr edilerek ihya edilmesidir. Ancak (kastedilen) anlam kasaba halkının ölümlerinden sonra diriltilmesidir. Zira kendisinde şüphe ve inkâra imkân veren budur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, ölümden sonra hayatı gösterdi. Söz konusu kasaba, Buhtunnasır'ın (ö. 562 m.ö.) harap etmiş olduğu Beyt-i Makdis'tir. Bir görüşe göre, binlerce kişinin yurtlarından çıkarıldığı kasabadır.

1403 Burada şunu ifade etmek gerekir. Söz konusu olan Bakara 259. âyetten önceki âyetteki "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ" ifadesi "أَلَمْ تَرَ كَالَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ" anlamında alınarak bu mana üzerine "أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ" ifadesi atfedilmiştir.

كَمْ لَبِثْتَ/Ne kadar kaldın?: Bu soru takrir (soru soran kimsenin karşı tarafın ikrarını sağlaması; gerçeği söyletmesi) kabilindendir.

قَالَ لَبِثْتُ يَوْماً اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ/"Bir gün veya daha az" dedi: O, ölüm süresinin az olduğunu düşündü. Bir görüşe göre, Allah onu bir günün sabahında öldürdü. Ardından yüz yıl geçtikten sonra diğer gün güneş batmadan önce diriltti. Bundan dolayı o, bu süreyi bir gün gibi zannetti. Daha sonra da güneşin kalan kısmını görünce "يَوْماً/**bir gün"** sözüyle yalan söylemekten korkarak sonradan "اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ/**bir günden daha az"** dedi.

فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ/Yiyeceğine ve içeceğine bak: Bir görüşe göre, yiyeceği incir ve üzüm, içeceği ise meyve suyu ve süttü.

لَمْ يَتَسَنَّهْ/Lem yetesenneh: Bunun anlamı, "Değişmedi, aksine yüz yıl boyunca eski hâli üzere kaldı" demektir. Bu ilâhî bir mucizeydi. "يَتَسَنَّهْ/Yetesenneh" lafzının "سَنِهَ/senihe" kelimesinden türemiş olması mümkündür. Zira bu kelimenin son harfi "ها/he" harfi olup bu durumda "يَتَسَنَّهْ/yetesenneh" lafzındaki "ها/he" aslî harftir. Yani "Yıllar onu değiştirmedi" demektir. Yine "bozuldu, çürüdü" anlamında "تَسَنَّنَ الشيء" kullanımından türemiş olması da mümkün olup örneği "مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ/*min hamein mesnûn*"[1404] âyetidir. Burada nun harfi, illet harfine çevrilmiş tıpkı Arapların "قَصَّيْتُ أَظْفَارِي/Tırnaklarımı kestim"[1405] kullanımında olduğu gibi, daha sonra ("لَمْ يَتَسَنَّهْ/lem yetesenneh" ifadesindeki) cezm edici "لَمْ/lem" edatından dolayı illet harfi düşürülmüştür.[1406] Buna göre "ها/he," "Hâi sekte" (yani kelimenin sonunda durulduğunda söylenen he) olur.[1407]

1404 Hicr 15/26.

1405 Bu kullanımın aslı şu şekildedir: "قَصَّصْتُ أَظْفَارِي." Buradaki "قَصَّصْتُ" fiilinde de aslî harf olan "ص" harfi, illet harfi olan "ي" harfine çevrilmiş ve "قَصَّيْتُ" şeklinde kullanılmıştır.

1406 Bu görüşe göre "لَمْ يَتَسَنَّهْ" lafzının aslı "لَمْ يَتَسَنَّنْ" şeklindedir.

1407 Konuyla ilgili Zemahşerî şunu söylemektedir: "يَتَسَنَّهْ" lafzında sondaki "ها" ister aslî harf, ister "hâ-i sekte" olsun her iki durumda da "سنة" kelimesinden türemiş olur. Zira kelimenin son harfi ye, he ya da vav'dır. Bk. Zemahşerî, *Keşşaf,* I, 307.

وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ/***Eşeğine de bak:*** Bir görüşe göre, onun eşeği yemsiz ve susuz bir şekilde yüz yıl boyunca diri olarak kalmıştır. Bir görüşe göre, öldü, daha sonra Allah onu kendisine bakar bir vaziyette diriltti.[1408]

وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ/***Seni insanlara bir ibret kılalım diye:*** Takdiri "Bunu sana insanlara bir ibret olması için yaptık" şeklinde olur. Rivâyete göre, o kişi öldüğü günkü gibi bir genç olarak kalktı, çocuklarını ve torunlarını yaşlanmış olarak buldu.[1409]

وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ/***Şimdi sen kemiklere bak:*** Bu, kendi kemikleridir. Yine "Onun öldüğünü savunanlara göre, eşeğinin kemikleridir" denilmiştir.

نُنْشِزُهَا/***Nünşizühâ:*** Bu kelimedeki ze harfi, rı ile ("نُنْشِرُهَا/nünşirühâ" şeklinde) "Onu diriltiriz" anlamındadır. Ze ile okunduğunda anlamı "Diriltmek için onu kaldırırız" olur.

قَالَ اَعْلَمُ/***"Şimdi iyice biliyorum ki" dedi:*** Buradaki "اَعْلَمُ/a'lemü" kelimesi hemze-i katı' ve mimin ötresi ile "اَعْلَمُ/a'lemü" şeklinde "Adam bunu bir itiraf olarak söyledi" demektir. Yine "اَعْلَمُ/a'lemü" lafzı, hemze, hemze-i vasıl ve mim harfi cezimli emir olarak "اِعْلَمْ/bil ki" şeklinde okunmuştur. Yani "Melek ona 'Şunu bil ki' dedi" demektir.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ
لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ
جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءاً ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْياً وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ {٢٦٠}

260. Hani İbrahim, Rabbine "Ey Rabbim! Ölüyü nasıl diriltiğini bana göster" demişti. Rabbi ona "Yoksa inanmadın mı?" dedi. İbrahim "Elbette... Fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim)" dedi. Bunun üzerine Allah "Öyleyse dört kuş yakala, onları

1408 Onun baktığı, cesedinin diğer kısımları ölü olduğu hâlde Allah'ın gözlerine ve başına hayat vermesinden dolayı bizzat kendi kemikleri idi. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 294.

1409 Bu kişinin Hz. Üzeyr olduğu rivâyet edilmiştir. Bk. Zemahşerî, *Keşşaf,* I, 307.

yanına al sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir, hakîmdir" dedi.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ/***Hani İbrahim şöyle demişti:*** Cumhur dedi ki: İbrahim *aleyhisselâm* ölülerin diriltilmesi konusunda hiç şüphe etmemiştir, sadece bunu gözüyle görmek istemiştir. Zira o, yırtıcı hayvanların ve yılanların yemiş olduğu hayvanı görmüş ve yine bu soruyu sormuştu. Onun sorusundaki "كَيْفَ/nasıl" lafzı buna delâlet eder. Zira bu soru diriltilmenin gerçekleşmesi ile ilgili değil, diriltmenin hâli ve şekli hakkında bir sorudur.

وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي/***Fakat kalbimin mutmain olması için:*** "Gözle görmek" demektir.

أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ/***Dört kuş:*** Bir görüşe göre âyetteki dört kuş; horoz, tavus, güvercin ve kargadır. Onları kesip parçalarını karıştırdı ve daha sonra başlarını ellerinde tutup bir aradaki parçalardan birer parçayı her bir dağın üzerine koydu. Ardından "Allah'ın izniyle gelin" dedi. Buna binaen bu parçalar, tamamlanıncaya kadar havada uçuştular ve (bir müddet) başsız şekilde kaldılar. Daha sonra İbrahim *aleyhisselâm* çağrısını tekrarladı ve hemen ona hızlıca geldiler. Nihayetinde kuşların vücutları başları üzerine kondu ve Allah'ın izniyle uçtular.

فَصُرْهُنَّ/***Fe-surhünne:*** "Onları alıştır (topla)"[1410] demektir. Bir görüşe göre, "Onları her bir dağın üzerine paraçalayarak koy" demektir. Bir görüşe göre, dört dağdır. Bir görüşe göre, yedi dağdır. Bir görüşe göre, herhangi bir sayıyla sınırlandırmaksızın o esnada İbrahim *aleyhisselâm*'ın gittiği dağlardır.

1410 Tercümesini yaptığımız bu cümlede "ضمهن" lafzı geçmekte olup Kurtubî, "فَصُرْهُنَّ" lafzını açıklarken "الْمَعْنَى أَمِلْهُنَّ إِلَيْكَ، أَيِ اضْمُمْهُنَّ وَاجْمَعْهُنَّ إِلَيْكَ/Onları kendine alıştır yani onları yanına al ve yanında topla" diyerek tümünün benzer anlama geldiğini ifade etmiştir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 301.

مَثَلُ الَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ ف۪ي
كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍۜ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ {٢٦١}

261. Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, her başağından yedi yüz dâne olmak üzere yedi başak veren bir dânenin durumu gibidir, her başakta yüz dâne vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir.

ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ/**Allah yolunda:** İyiliğin tüm çeşitlerine hamledilmekle birlikte âyetin zâhiri cihat hakkındadır.

كَمَثَلِ حَبَّةٍ/**Dâne gibidir:** Ekilen ve azık olarak kullanılan her şeydir. Bunun en yaygın olanı da buğdaydır. Söz konusu cümlede hazf olup[1411] takdiri "(Mallarını) infak edenlerin vermiş oldukları sadakalarının misali dâne gibidir" şeklindedir. Yahut cümlenin sonuna "(Onların misali) dâne sahibinin misali gibidir" takdiri yapılır.

اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ/**Yedi başak veren:** Bir iyiliğin karşılığının, yedi yüz kat iyilik olduğu açıklanmaktadır. Nitekim hadiste şöyle geçmektedir: Bir adam bir deve getirip "Bu deve Allah rızası içindir" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* **_"Sana, buna karşılık kıyamet günü yedi yüz deve vardır"_**[1412] buyurdu.

وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُ/**Allah dilediğine kat kat fazlasını verir:** "Allah onu yedi yüz kata kadar artırır" demektir. Bir görüşe göre, bu ifade tekit ve "yedi yüz" ifadesi için açıklamadır. İlk görüş tercihe şayandır. Zira o mananın delâlet etmiş olduğu şey hadiste geçmektedir.

اَلَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَناًّ وَلَٓا اَذًۙى
لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ{٢٦٢}

1411 Zira infak eden kişilerin durumu dâne ile değil onu saçan kişinin durumu ile anlatılır.
1412 Müslim, 1892.

262. Mallarını Allah yolunda infak edip de arkasından başa kakmayan, incitmeyen herkesin, Rabbi katında mükâfatı olacaktır. Onlar için herhangi bir korku söz konusu değildir, onlar üzülecek de değillerdir.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ/_Mallarını harcayan:_ Bir görüşe göre bu âyet, Osman *radıyallahu anh* hakkında, bir görüşe göre, Ali *radıyallahu anh* hakkında, bir görüşe göre de Abdurrahmân b. Avf (ö. 32/652) hakkında inmiştir.

مَناً وَلَا اَذًى/_Başa kakmayan, incitmeyen:_ Bu ifadedeki "مَنّ/mennan" kelimesi, iyiliği bir bir sayarak dile getirmek ve o iyilik dolayısıyla azarlamak; "اَذًى/ezâ" ise hakaret etmektir.

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَٓا اَذًىۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ {٢٦٣}

263. Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha hayrlıdır. Allah zengindir, halîmdir.

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ/_Güzel söz:_ Dilenen kişiye dua ve latife etmek gibi güzel sözlerle karşılık vermektir.

وَمَغْفِرَةٌ/_Bağışlama:_ "Dilenen kişiden kabalık görme durumunda onu affetmek" demektir. Bir görüşe göre bu, (kendisinden istenilen kişinin) güzel karşılık vermesi sebebiyle Allah tarafından bir bağışlanmadır. Buna göre mana şöyle olur: "(Dilenciye) güzel sözün ve affetmenin olduğu sadakasızlık hâli, peşinden incitmenin geldiği sadakaya tercih edilir."

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذِي
يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ
صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداًۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى
شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ {٢٦٤}

264. Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için infak eden kimse gibi başa kakarak

ve inciterek, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Bu göstericinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet ettiğinde onu cavlak pürüzsüz kaya hâline getirir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez.

لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى/***Yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın:*** Ehl-i Sünnet akidesine göre, kötülükler, iyilikleri boşa çıkarmaz. Bazıları bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: Allah'ın, kendisini sadakayı başa kakan ve verdiği kişiyi inciten kişi olarak gördüğü sadaka sahibinin sadakası kabul edilmez. Bir görüşe göre, başa kakma ve incitme, kişinin iyi niyetli olmadığının delilidir. Bundan dolayı sadakası boşa çıkmıştır.

كَالَّذِي يُنْفِقُ/***İnfak eden kimse gibi:*** Sadakayı başa kakan ve verdiği kişiyi inciten kimse, inanmadığı hâlde insanlara gösteriş için infak eden kimseye benzetilmiştir. ***"İnfakında gösteriş yapan kişinin misali"*** gören kimsenin verimli ve güzel bir yer sandığı, üzerinde toprak olan taş gibidir. Yağmur yağdığında toprak gider ve kendisinde hiçbir fayda bulunmayan taş kalır. Kendisi için ecir bulunduğunu zanneden gösterişçi kimse de böyledir. Kıyamet günü olduğunda onun sırrı ortaya çıkar ve infakı ona hiçbir fayda sağlamaz.

صَفْوَانٍ/***Safvân:*** Büyük taştır.

وَابِلٌ/***Vâbil:*** Sağanak yağmurdur.

صَلْداً/***Salden:*** Cavlak, pürüzsüz kayadır.

لَا يَقْدِرُونَ/***Lâ yakdirûne:*** Onların kazancı olan infaktan bir miktar sevapla bile faydalanamazlar.

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتاً مِنْ
اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِۚ فَاِنْ
لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ {٢٦٥}

265. Allah'ın rızasını kazanarak ve kalplerindekine kesin olarak inanarak mallarını hayra sarf edenlerin durumu, bir tepedeki güzel bir bahçenin hâline benzer ki; iyi yağmur aldığı takdirde mahsûlünü iki kat verir; yağmur almazsa bir çisinti kâfî gelir. Allah, yaptıklarınızı görmektedir.

وَتَثْبِيتًا/Ve tesbîten: "Kesin olarak inanarak ve sevabını araştırarak"[1413] demektir. Zira kalplerinde onları infaka götüren özel bir basiret vardır. Yine "تَثْبِيت/tesbît" kelimesinin "Onlar mal harcamadaki zorluğa katlanarak kalplerinin iman üzere olduğunu ispat ederler" anlamında olması da mümkündür. "ابْتِغَاءَ/İbtigâen" lafzı, hâl konumunda mastar olarak nasb kılınmıştır. "وَتَثْبِيتًا/Ve tesbîten" lafzı da ona atfedilmiştir. "تَثْبِيتًا/Tesbîten" lafzının mef'ûlün li-eclih olması doğru değildir. Zira infak (kalptekini) sağlamlaştırmak için değildir. Bu durumda "ابْتِغَاءَ/ibtigâen" ifadesinin ma'tûfun aleyh olması mümkün değildir.

كَمَثَلِ جَنَّةٍ/Bahçenin hâline benzer: Bunun takdiri "Bahçe sahibinin hâline benzer" şeklindedir ya da öncelikle[1414] şu takdir edilir: "Malını infak edenlerin sadakasının misali..."

بِرَبْوَةٍ/Tepe: Zira bahçenin yüksek yeri, toprağı ve havası bakımından daha hoştur.

فَطَلٌّ/Fe-tallun: ifadesindeki "طَلّ/tallun" kelimesi hafif, ince yağmurdur. Buna göre anlam "Yerin iyi olmasından dolayı bu bahçeye hafif yağmur yeterli olur" şeklindedir.

اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِۙ وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُۖ فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ۟ {٢٦٦}

1413 İnfakta bulunan kimseler, sadakayı hak edeni arayıp bulma ve malı Allah rızası için ona verme hususunda tedbirli davranmalıdır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 49.

1414 Dâru'z-Ziyâ baskısında "أو يقدر أو" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "أو يقدر أولاً" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

266. Sizden biriniz arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, arasından sular akan ve kendisi için orada her çeşit meyveden (bir miktar) bulunan bir bahçesi olsun da bakıma muhtaç çoluk-çocuğa sahipken ve kendisine ihtiyarlık gelip çatmışken, bahçeye içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek onu yakıp kül etsin! (Elbette bunu kimse arzu etmez.) İşte düşünüp anlayasınız diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor.

اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ/***Sizden biriniz arzu eder mi!:*** Ömrünün sonuna kadar salih amel işleyip ömrünü kötü amelle bitirmiş olan insan için verilmiş bir misaldir. Yahut kâfir, münafık ya da önceki âyette zikri geçen riyakâr veya sadakayı başa kakan ve karşısındakini inciten kişi için verilmiş bir misaldir. Onlardan her biri amelinin kendisine fayda vereceğini zannederken ona ihtiyaç hissettiğinde hiçbir şey bulamayacaktır. Allah Teâlâ onları, bahçesi olan, daha sonra kendi yaşlılığı ve çocuklarının zayıflığı sebebiyle en çok ihtiyaç duyduğu bir anda o bahçesini yakıp yıkan bir kasırganın vurduğu kişinin durumuna benzetmiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: "وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ/***Ve esâbehü'l-kiberu"*** ifadesindeki vav, hâl vavı'dır.

اِعْصَارٌ/***İ'sâr:*** "İçinde yakıcı sam yelinin olduğu rüzgâr" demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِۜ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَب۪يثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذ۪يهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا ف۪يهِۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ {٢٦٧}

267. Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin. Size verilse gözünüzü yummadan alıcısı olamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye yeltenmeyin. Bilin ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır.

مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ/***Kazandıklarınızın iyilerinden:*** Bu ifadedeki "طَيِّبَاتِ/tayyibât" lafzı burada cumhura göre "Kötü olmayan iyi" demektir. Bir görüşe göre, bu âyet zekât hakkında olup iyisinden vermek de farz olur.

Bir görüşe göre, nâfile infakta farz değil, mendup olur. Zira nafilede azı vermek caiz olduğu gibi bayağı olanı vermek de caizdir.

وَمِمَّا اَخْرَجْنَا/**Yerden çıkardıklarımızdan:** Bitkilerden, madenlerden ve benzerlerinden (infak edin).

وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ/**Velâ teyemmemû'l-habîse:** "Kötüsünü vermeye yeltenmeyin" demektir.

مِنْهُ تُنْفِقُونَ/**Minhu tunfikûne:** Hâl konumundadır.

وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ/**Alıcısı olmayacağınız:** Bu ifadedeki vav, hâl vavı'dır. Buna göre anlam şöyledir: Sizler haklarınız ve borçlarınızda göz yummadan[1415] almadığınız şeyleri (hayır diye vermeye yeltenmeyin).

تُغْمِضُوا/**Tuğmidû:** "Hakkını tam almadı" veya "(Hakkının bir kısmına) göz yumdu" anlamında "أَغْمَضَ فُلانٌ عن بعضِ حقِّه" kullanımından gelmektedir.

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ
مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ {٢٦٨}

268. Şeytan sizi fakirlikle tehdit ediyor ve çirkin şeyleri (günahları) emrediyor. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuf vaat ediyor. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir.

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ/**Şeytan sizi fakirlikle tehdit ediyor:** Şeytanın vesvesesinden dolayı kul, fakirlik korkusuna kapılır. Bu âyetin muhtevasında infak etmeye teşvik vardır. Sonra şeytanın emretmiş olduğu şey (günah) ile onun düşmanlığını açıklamıştır.

بِالْفَحْشَاءِ/**Bi'l-fahşâi:** Günahlardır. Bir görüşe göre, cimriliktir. Araplara göre "fâhiş," cimri kimsedir. İbn Abbâs "Bu âyette şeytandan

1415 Dâru'z-Ziyâ baskısında bu ifade "أن تتسامحوا بأخذه" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "أن تتسامحوا فيه" şeklinde geçmektedir.

iki vaat, Allah'tan iki vaat bulunmaktadır" demiştir. Âyetteki "فَضْل/ fadl," rızık ve zenginliktir.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُۚ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُو۫تِيَ
خَيْراً كَث۪يراًۜ وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ{٢٦٩}

269. Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ/***Allah hikmeti dilediğine verir:*** Bir görüşe göre hikmet, Kur'ân'ı bilmektir. Bir görüşe göre, peygamberliktir. Bir görüşe göre, söz ve fiilde isabettir.

وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ
يَعْلَمُهُۜ وَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ{٢٧٠}

270. İnfak adına ne harcama yaptıysanız veya adak olarak ne adadıysanız muhakkak Allah onu bilir. Zalimler için hiç bir yardımcı yoktur.

وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ/***İnfak adına ne harcama yaptıysanız:*** Allah Teâlâ bu âyette iki türlü infakı zikretmiş olup bunlar da kişinin gönüllü olarak yaptığı ve adakta bulunarak kendisini zorunlu kıldıktan sonra yaptığı infaktır. Allah Teâlâ'nın ***"Muhakkak Allah onu bilir"*** âyetinde sevap vaadi, ***"Zalimler için hiç bir yardımcı yoktur"*** âyetinde zekâtı engelleyen kişiye veya onu Allah yolundan başka bir yere harcayan kimseye tehdit vardır.

اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَۚ وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَٓاءَ فَهُوَ خَيْرٌ
لَكُمْۜ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّـَٔاتِكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ {٢٧١}

271. Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, işte bu sizin için daha

hayırlıdır. Allah da bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.

اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ/***Eğer sadakaları açıktan verirseniz:*** Cumhura göre bu ifade nafile infak hakkındadır. Nafile ibadetlerin gizlenmesi, namaz gibi farzların ise açıktan yapılması güzel olur.

فَنِعِمَّا هِيَ/***Ne âlâ!:*** Sadakanın açıktan verilmesine bir övgüdür. Ardından gizli yapılmasının açık yapılmasından daha hayırlı olduğu ifade edilmiştir. "فَنِعِمَّا/Fe-niimmâ" ifadesindeki "ما/mâ" gizlenmiş bir şeyin açıklaması olup nasb mahallindedir. Takdiri "Sadakaları açıktan vermek ne kadar güzel bir şeydir" şeklinde olur.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ وَمَا تُنْفِقُوا
مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا
مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ {٢٧٢}

272. (Resûlüm!) Onları doğru yola getirmek senin vazifen değildir. Fakat Allah dilediğini doğru yola iletir. İnfak ettikleriniz kendi iyiliğiniz içindir. Gerçi siz yalnız Allah rızasını kazanmak için infak edersiniz. Hayır olarak ne infak ettiyseniz, karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ/***Onları doğru yola getirmek senin vazifen değildir:*** Bir görüşe göre, Müslümanlar zimmet ehli olan kişilere tasaddukta bulunmazlardı. Bunun üzerine İslâm dininden olmayanlara sadaka vermenin mübah olduğunu ifade etmek için bu âyet indi. Bu da nafile infak hakkındadır. Zekât ise asla kâfire verilmez. Bu görüşe göre "هُدٰيهُمْ/hüdâhüm" ifadesindeki zamir kâfirler içindir. Onlara emredilmiş olan infakta bulunma, diğer taraftan başa kakma, incitme, riyakârlık yapma, kötü malları infakı terk etme gibi şeylerle onları hidâyete erdirmek senin vazifen değildir. Sana sadece onlara tebliğ etmek düşer, hidâyet Allah'ın elindedir. Buna göre "هُدٰيهُمْ/hüdâhüm" ifadesindeki zamir Müslümanlar içindir.

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ/*Vemâ tunfikû min hayrin felienfusiküm:* Bu ifade Allah Teâlâ'nın "مَنْ عَمِلَ صَالِحاً فَلِنَفْسِهِ/***Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir***"[1416] âyetinden dolayı "İnfak ettiklerinizin faydası sizin içindir" anlamındadır.

وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ/*Gerçi siz yalnız Allah rızasını kazanmak için infak edersiniz:* Bir görüşe göre bu, sahâbenin ancak Allah rızasını kazanmak için infak ettiklerini haber vermektedir. Burada onları tezkiye ve onların faziletlerine tanıklık vardır. Bir görüşe göre, "Sizden ancak Allah rızası için infak ettiğiniz sadakalar kabul edilir" demektir. Bunda ise ihlâslı olmaya teşvik vardır.

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطٖيعُونَ ضَرْباً فِي الْاَرْضِ
يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِۚ تَعْرِفُهُمْ بِسٖيمٰيهُمْۚ لَا يَسْـَٔلُونَ
النَّاسَ اِلْحَافاًۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلٖيمٌ {٢٧٣}

273. *(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adadıkları için yeryüzünde (ticari faaliyet amacıyla) dolaşamayan fakirlere aittir. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zannederler. Sen onları simalarından tanırsın. Onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Hayır namına her ne infak ederseniz Allah onu kesinlikle bilir.*

لِلْفُقَرَاءِ/*Fakirlere aittir:* Bu, lafzı hazfedilmiş bir ifadeye taalluk etmekte olup takdiri "Sadaka fakirler içindir" şeklindedir. Bu fakirler burada muhâcirlerdir.

اُحْصِرُوا/*Uhsirû:* Düşman ve hastalık sebebiyle alıkonulmuşlardır.

فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ/*Allah yoluna:* Cihad veya İslâm'a giriş yolunda olması mümkündür.

ضَرْباً فِي الْاَرْضِ/*Darben fi'l-ardi:* Ticaret ve benzeri işler için serbest dolaşabilmektir.

1416 Fussilet 41/46.

يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ/***Yahsebühümü'l-câhilü ağniyâe:*** Onların hâlini bilmeyen kişi nadiren istemelerinden dolayı onları zengin zanneder.

التَّعَفُّفِ/***et-Taaffüf:*** Burada "istemekten utanmak" demektir. "مِنَ التَّعَفُّفِ/***Mine't-taaffüf"*** ifadesindeki "مِنَ/min" harfi cerri sebebiyye içindir, İbn Atıyye (ö. 541/1147) ise "Cinsi beyân içindir" demiştir.

تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ/***Sen onları simalarından tanırsın:*** Onların yüzlerindeki alâmet, meşakkat, yoksulluk ve nimet azlığının görülmesidir. Bir görüşe göre, huşûdur. Bir görüşe göre, secdedir.

لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافاً/***Onlar yüzsüzlük ederek istemezler:*** "اِلْحَافاً/İlhâfen," isterken yüzsüzlük etmektir. Buna göre anlam, "Onlar isterken nezaketli davranırlar, yüzsüzlük etmezler" şeklindedir. Bir görüşe göre, bu istemeyi ve yüzsüzlük etmeyi birlikte yasaklamaktadır. Âyetin kalan kısmı vaattir.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِراًّ وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ{٢٧٤}

274. Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık infak eden herkesin mükâfatı Rabbi katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler.

بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِراًّ وَعَلَانِيَةً/***Gece ve gündüz, gizli ve açık:*** Bu ifade infak çeşitlerini ve vakitlerini umûmîleştirmektedir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Bu âyet Ali hakkında indi. Zira o, bir dirhemi gece, bir dirhemi gündüz; bir dirhemi gizli, bir dirhemi de açıktan sadaka olarak vermişti." Ebû Hureyre (ö. 58/678) ise "Bu âyet, (Allah yolunda) atın beslenmesi hakkında inmiştir" demiştir.

اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذٖي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ
مِنَ الْمَسِّۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰواۢ وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ

وَحَرَّمَ الرِّبٰواۜ فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّه۪ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَۜ وَاَمْرُهُٓ
اِلَى اللّٰهِۜ وَمَنْ عَادَ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ{٢٧٥}

275. Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin kalktığı gibi kalkarlar. Bu hâl onların "Alışveriş tıpkı faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun hükmü Allah'a kalmıştır. Kim tekrar (faize veya "Alışveriş tıpkı faiz gibidir" sözüne) dönerse, işte onlar ateşin sahipleridir, orada temelli kalırlar.

اَلَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا/***Faiz yiyenler:*** "Onunla kazanç sağlarlar" demektir. İster verirken ister alırken olsun menfaatin çoğunluğu yemekte olduğu için bu durum "yemek" olarak ifade edilmiştir. Ribâ sözlükte fazlalıktır. Daha sonra şeriatta, çoğunluğu artışa dayanan yasaklanmış alışverişler için kullanılmıştır. Zira cahiliye döneminde faizin çoğu onların borçluya "Borcunu öder misin, faiz mi verirsin?" sözlerinde oluyordu. Borçlu (ödeyeceği) malın sayısını artırır, alacaklı da buna müsâmaha gösterirdi. Faiz iki türlüdür: Nesîe (vade) faizi, ribe'l-fazl. İkisi de altın, gümüş ve gıdada olur.

Nesîe faizi: Sarf akdi olarak isimlendirilen altına karşılık altın satışında, gümüşe karşılık gümüş satışında, altının gümüş karşılığında satışında, genel olarak yiyeceğe karşılık yiyecek satışında (vade) haram olur.[1417]

Ribe'l-fazl: Altın, gümüş cinsinden ve yiyecek türünden aynı cinsin kendi cinsiyle olan (peşin) alışverişteki fazlalık haram olur. Mâlikî mezhebine göre, yiyecek cinsinden depolanan gıdalardaki fazlalık haram olur. Şâfiî mezhebine göre, bütün yiyecek cinslerindeki fazlalık haram olur. Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre ise ölçülen-tartılan yiyecek ve benzerlerindeki fazlalık haram olur.

1417 Hadiste şöyle buyurulmaktadır ***"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın."*** Bk. Müslim, Müsâkât 81; Tirmizî, Büyû' 23.

لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذٖي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ/Şeytan çarpmış kimselerin kalktığı gibi kalkarlar: Müfessirlerin tümü bu ifadenin "Faiz yiyenler kıyamet günü kabirlerinden mecnun gibi kalkar" anlamında olduğunda ittifak etmişlerdir. "يَتَخَبَّطُهُ/Yetehabbeduhû" ifadesi "يَتَفَعَّلُهُ/yetefe'alühû kalıbında "خَبَطَ يَخْبِطُ/düzgün olmayan bir şekilde vurmak" sözünden gelmektedir. "الْمَسِّ/el-Mess" "cinlenmek, delilik" demektir. "مِنَ/Min" harfi cerri "يَقُومُونَ/kalkarlar" fiiline taalluk eder.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ/Zâlike bi-ennehüm: Onların başına gelen azabın gerekçesidir. Bu durum sadece kâfirler içindir. Zira onların ***"Alışveriş tıpkı faiz gibidir"*** sözü şeriatı reddetmek ve onu yalanlamaktır. Sonra da fâsıklar bu tehditten pay almaktadır. Şayet, "'Faiz, tıpkı alışveriş gibidir' demesi gerekmez miydi? Zira onlar, hüküm bakımından faizi, alışverişe kıyas etmişlerdir" denilirse, şöyle cevap verilir: Bu mübalağadır. Zira onlar, faizi asıl kılıp onu alışverişe benzetmişlerdir.

وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ/Allah alışverişi helâl kılmıştır: Bu, umûm ifade etmekte olup şer'î olarak haram kılınmış olan alışveriş bu kapsamdan çıkarılmıştır. Biz fıkıhta bunu seksen tür olarak saymıştık.

وَحَرَّمَ الرِّبٰوا/Faizi haram kılmıştır: Bu ifade kâfirlere bir cevap ve onların alışverişle faizi bir tutmalarına reddiyedir. Burada kıyasın nas tarafından bozulduğuna delil vardır. Zira Allah'ın alışverişi helâl, faizi haram kılması onların kıyaslarının geçersizliğine delil kılınmıştır.

فَلَهُ مَا سَلَفَ/Felehû mâ selef: "Faiz olarak almış olduğu şey kendisinindir" demektir. Yani faizin haram olduğunu ifade eden âyet inmeden önce bu fiili işlediğinden dolayı kişiye ceza verilmez.

وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ/Onun hükmü Allah'a kalmıştır: Buradaki zamir "هو/hüve," faiz sahibine dönmektedir. Buna göre anlam, "Allah Teâlâ kıyamet gününde onun hükmünü verir, dünyada iken cezalandırmaz" şeklindedir. Bir görüşe göre, zamir faize dönmektedir. Buna göre anlam şöyle olur: Faiz konusu, faizin haram kılınması ve benzeri bakımdan Allah'a kalmıştır.

وَمَنْ عَادَ/Kim dönerse: Bununla "Faiz işine veya 'Alışveriş tıpkı faiz gibidir' sözüne dönülmesi" kastedilmektedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, cehennemde ebedî kalacağına hükmetmiştir. Zira bu söz ancak kâfir kişiden çıkar (sâdır olur). Âyetin kâfirler hakkında olması hasebiyle burada asilerin (fasıkların) cehennemde ebedî kalacağını söyleyen kimse için bir delil yoktur.

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَث۪يمٍ {٢٧٦}

276. Allah faizi tüketir (faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah hiçbir günahkâr inkârcıyı sevmez.

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا/Yemhakullahu'r-ribâ: Allah faizi eksiltip giderir.

وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ/Ve yurbi's-sadakât: Sadakayı dünyada iken bereketlendirerek, ahirette de kat kat fazla sevapla artırır.

كَفَّارٍ اَث۪يمٍ/Günahkâr inkârcı: Faiz fiiliyle küfrü ve günahı bir araya getiren kimsedir. Bu da âyetin kâfirler hakkında olduğuna işâret etmektedir.

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ
اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ {٢٧٧} يَٓا اَيُّهَا
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ {٢٧٨}

277. İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, Rableri katında elbette mükâfatları vardır. Onlar için hiçbir korku söz konusu değildir, onlar üzülecek de değillerdir. 278. Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız kalan faiz alacaklarınızı bırakın.

وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا/Kalan faiz alacaklarınızı bırakın: Bu âyetin nüzûl sebebi, Kureyş ile Sakîf kabilesi arasında cahiliye döneminden kalan faiz

meselesidir. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'yi fethedince hutbesinde ***"Cahiliye dönemindeki tüm faizler kaldırılmıştır"***[1418] buyurdu. Sonra Sakîf, Kureyş'te olan faizini istemek için bir elçi gönderdi. Onlar da bunu ödemeyi kabul etmeyip "Faiz kaldırıldı" dediler. Mekke emîri olan Attâb b. Esîd'e karşılıklı dava açtılar. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e de durumu bu şekilde yazdılar. Bunun üzerine bu âyet indi.

اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ/***Eğer gerçekten inanıyorsanız:*** Bu ifade Sakîf'ten kendilerine hitap edilenler ve onların dışındakiler için bir şarttır.

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ
رُؤُ۫سُ اَمْوَالِكُمْۚ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ{٢٧٩}

279. Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlü tarafından size savaş açılacağını bilin. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; hem haksızlık etmemiş hem de haksızlığa uğratılmamış olursunuz.

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ/***Fein lem tef'alû fe'zenû bi-harbin:*** "Şayet faizden vazgeçmezseniz size savaş açılır" demektir. "فَأْذَنُوا/Fe'zenû" lafzının anlamı "Bilin" demektir. Bu lafızdaki elif uzatarak "فَآذِنُوا/feâzinû," "Başkalarına bildirin" demektir. Bu âyet indiğinde Sakîf "Allah ve Resûlü ile savaşacak gücümüz yok" dedi.

لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ/***Lâ tezlimûne ve lâ tuzlemûne:*** Ana malınızın fazlalığını alarak hem zulmetmeyin hem de ondan eksik alarak zulme uğratılmayın.

وَاِنْ كَانَ ذُوعُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍۜ وَاَنْ تَصَدَّقُوا
خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ{٢٨٠}

280. Eli darda olan bir borçlu varsa, genişleyene kadar beklenmelidir. Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya saymak sizin için daha hayırlıdır.

1418 Müslim, 3009; Ahmed b. Hanbel, 19773.

وَاِنْ كَانَ ذُوعُسْرَةٍ/Vein kâne zû usratin: Bu ifadedeki "كَانَ/kâne" tam fiil olup "(vakti) geldi veya vaki oldu" anlamındadır.[1419] Söz konusu ifade "اِنْ كَانَ الْغَرِيمُ ذَا عُسْرَةٍ/Şayet borçlu darda ise" anlamında "ذا عسرة" şeklinde okunmuştur.

فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ/Genişleyene kadar beklenmelidir: Allah Teâlâ, ödeyebileceği vakte kadar borçluyu beklemeyi emretmiştir. Bundan önce onun aleyhine satış yapılırdı. "نَظِرَةٌ/Neziratün" lafzı mastar olup anlamı ertelemektir. (Mahzûf) mübtedânın haberi olarak merfûdur. Takdiri "Vacip (zorunlu)[1420] olan beklemektir" şeklinde olur. Yahut mübtedadır, "مَيْسَرَةٍ/meysera" da mastardır. "مَيْسَرَةٍ/Meysera" lafzı, sin harfinin ötresiyle "مَيْسُرَةٍ/meysura" ve üstünü ile "مَيْسَرَةٍ/meysera" şeklinde okunmuştur.

وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ/Bunu sadakaya saymak sizin için daha hayırlıdır: Allah Teâlâ, borcunu düşürmek sûretiyle darda olan kimseye sadaka vermeye teşvik etti. Bu da beklemekten daha hayırlıdır. Âyetin kalan kısmı öğüttür. Bir görüşe göre, son âyet faiz âyeti olarak inmiştir. Bir görüşe göre, aksine (son inen âyet) "...وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللهِ/***Allah'a döndürüleceğiniz bir günden sakının...***"[1421] âyetidir. Bir görüşe göre son inen âyet, sonra zikredilecek olan borç âyetidir.

وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ{٢٨١} يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئاً

1419 "كَانَ" kelimesi, "hades (oldu, meydana geldi)" anlamı olduğunda tam fiil olarak kullanılmış olup bu durumda haber almaz. "قَدْ كَانَ الْأَمْرُ/Muhakkak iş oldu, meydana geldi" örneğinde olduğu gibi. Burada "كَانَ" haber almamıştır. Sırf zaman anlamında kullanıldığında nâkıs fiil olarak kullanılmış olur ve bu durumda haber alır. "كَانَ زَيْدٌ ذَاهِبًا/Zeyd gidici idi" örneğinde olduğu gibi. Bu durumda "كَانَ" habere ihtiyaç duyar. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 84-85.

1420 Dârü'z-Ziyâ baskısında "فالجواب" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "فالواجب" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1421 Bakara 2/281.

فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَف۪يهاً اَوْ ضَع۪يفاً اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ
فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِۜ وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْۚ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا
رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ
اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰىۜ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُواۜ وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ
صَغ۪يراً اَوْ كَب۪يراً اِلٰٓى اَجَلِه۪ۜ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا
تَرْتَابُٓوا اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُد۪يرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
اَلَّا تَكْتُبُوهَاۜ وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْۖ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَه۪يدٌۜ وَاِنْ تَفْعَلُوا
فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ {٢٨٢}

281. Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin tam olarak verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının. 282. Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Adil bir kâtip aranızda yazsın. Hiçbir kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın. Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Allah'tan korksun da o borcundan bir şey eksiltmesin. Şayet borçlu aklı ermeyen bir kişiyse veya aklı zayıf ya da kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler kaçınmasınlar. Borç büyük veya küçük olsun, vadesiyle birlikte yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adil, şehadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak aranızda yapıp bitirdiğiniz peşin bir ticaret olursa, onu yazmamanızda size bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Ne yazan ne de şahit zarara uğratılsın. Eğer bunu yaparsanız (zarar verirseniz) şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir.

إذا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ/***İzâ tedâyentüm bi-deynin:*** "Birbirinizle borç işleminde bulunduğunuzda (onu yazın)" demektir. Zikredilen bu ifade de her ne kadar "تَدَايَنْتُمْ/Borç ile alışveriş yaptınız" lafzı ile "borç" zikredilmiş olsa da "اكْتُبُوهُ/onu yazın" ifadesindeki zamirin kendisine (yani "دَيْن/deyn" lafzına) dönmesi ve "تَدَايَنْتُمْ/tedâyentüm" lafzındaki müşterek anlamı kaldırmak için[1422] "دَيْن/deyn" kelimesi ayrıca zikredilmiştir.[1423] Zira bu kelime "تَدَايُن/karşılık" anlamında da kullanılabilir.

إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى/***Belirlenmiş bir süreye kadar:*** Bu ifade borç süresinin belirsiz olmasının caiz olmadığına delildir. Mâlik'e göre insanlar tarafından bilindiği için "meyvelerin toplanmasına ve hasat zamanına kadar" şeklinde süresi belirlenmiş olan satış caizdir. Diğer taraftan Ebû Hanîfe ve Şâfiî bunu yaşaklamışlardır. İbn Abbâs "Söz konusu âyet özellikle selem akdi hakkında indi" demiştir. O bununla Medine halkının selem akdinin söz konusu âyetin sebebi nüzûlü olduğunu kastetmektedir. Mâlik "Bu borcun tümünü kapsamaktadır" demiştir. O, selem, selef[1424] dışındakilerde gecikmenin caiz olduğunu kastetmektedir.

فَاكْتُبُوهُ/***Onu yazın:*** Bir grup bu âyetten dolayı "Borcun yazılması farzdır" görüşündedir. Bir grup "Bu âyet 'فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا/***Birbirinize güvenirseniz'*** âyeti ile neshedildi" demiştir. Bir grup "Bu âyet, nedb bildirir" demiştir.

وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ/***Bir kâtip aranızda yazsın:*** Bir grup "Yazması kâtibe vacip olur" demiştir. Başka bir grup "Allah Teâlâ'nın 'وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ/***Ne yazan ne de şahit zarara uğratılsın'*** âyeti bunu neshetmiştir" demiştir. Bir grup "Kendisi dışında bir kâtib bulunmazsa o kişiye yazmak vacip olur" demiştir. Bir grup "Bu durumda emir nedb içindir. Bundan dolayı belge yazımında ücret almak caiz olur" demiştir.

1422 "التَّدَايُن" kelimesinin iki anlamı vardır: 1. Mal ile borçlanma. 2. Karşılığını vermek anlamında borçlanmadır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 91.

1423 Allah Teâlâ "دَيْن" kelimesini zikretmemiş olsaydı "فَاكْتُبُوا الدَّيْن" denilmesi gerekirdi ki bu durumda âyetin nazmı güzel olmazdı. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 325.

1424 Selem akdi: Parayı peşin alıp malı sonra vermektir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 91. Selem ve selef aynı anlamda iki tabirdir. Selef akdi de aynı anlamda garz (insanın para, hububat ve benzeri bir şeyi başkasına borç olarak vermesi) hakkında kullanılır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 379.

بِالْعَدْلِ/***Adil:*** İbn Atıyye'ye (ö. 541/1147) göre "وَلْيَكْتُبْ/***Yazsın***" ifadesine taalluk eder. Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre, "كَاتِبٌ/***kâtib***" ifadesine taalluk eder. Birinciye göre, kâtib razı olunan bir kişi olmasa dahi yazı adaletli bir şekilde yazılmış olur. İkinciye göre, kâtibin kendisinden razı olunan bir kişi olması gerekir. Mâlik "Belgeleri ancak yazmayı bilen ve bizatihi adaletli, güvenilir kimseler yazar" demiştir.

وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ/***Hiçbir kâtip yazmaktan kaçınmasın:*** (Yazmaktan) yüz çevirmeyi yasaklamaktadır. Bu da yazmanın vücûbiyetini güçlendirmektedir.

كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ/***Allah'ın kendisine öğrettiği gibi:*** Bu ifade Allah Teâlâ'nın "اَنْ يَكْتُبَ/***Yazmaktan***" ifadesine taalluk eder. "كَمَا/Kemâ" edatındaki kef harfi "Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazar" anlamında teşbih içindir. Yahut gerekçelendirme içindir. Yani "Allah Teâlâ'nın ona yazmayı öğretmiş olması hasebiyle o da yazmakla insanlara faydalı olur" demektir. Bu da tıpkı "وَاَحْسِنْ كَمَا اَحْسَنَ اللّٰهُ اِلَيْكَ/***Allah sana ihsan ettiğinden dolayı, sen de (insanlara) iyilik et***"[1425] âyetindeki kullanım (anlam) gibidir. Bir görüşe göre, kendisinden sonra gelen "فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ/***Yazsın ve yazdırsın***" ifadesine taalluk eder. "أَمْلَلْتُ الْكِتَابَ وَأَمْلَيْتُه/Kitabı yazdırdım" denilir. ("الْإِمْلَالُ - الْإِمْلَاءُ" : ikisi de "yazdırmak" anlamda iki farklı lehçedir.) Burası bir lehçeye göre gelmiş, Allah Teâlâ'nın "فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ/***(Bu âyetler,) onun, başkasına yazdırıp da...***"[1426] âyetinde diğer lehçeye göre gelmiştir.

الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ/***Üstünde hak olan (borçlu yazdırsın):*** Zira şahitlik onun itirafı iledir. Onun yazdırması olmadan belgenin yazılması sonra da onun bunu kabul etmesi de caiz olur.

وَلَا يَبْخَسْ/***Eksiltmesin:*** Allah Teâlâ borç yazdırılırken takvalı olmayı emredip hakkın azaltılması olan "بخس/eksiltme"yi yasaklamıştır.

سَفِيهاً اَوْ ضَعِيفاً اَوْ لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ/***(Borçlu) aklı ermeyen bir kişiyse veya aklı zayıf ya da kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise:*** Sefih,

---

1425 Kasas 28/77.

1426 Furkân 25/5.

kendi malını iyi gözetemeyen kişi demektir. Zayıf, küçük çocuk ve benzeri kimsedir. "Kendisi yazdıramayacak olan" da dilsiz ve benzeri kimsedir.

وَلِيُّهُ/Veliyyühû: Babası veya vâsisidir. Buradaki zamir "الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ/ **Üstünde hak olan"** ifadesine râcidir.[1427]

وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ/İki şahit bulundurun: Zina haricinde her şeyde iki şahit caizdir. Zinada mutlaka dört şahit gerekir.

مِنْ رِجَالِكُمْ/Erkeklerinizden: Kâfirlerin, çocukların ve kadınların şahitliğinin kabul edilmeyeceğine dair bir delildir. Kölelere gelince; lafız onları kapsamaktadır. Bundan dolayı Ahmed b. Hanbel onların şahitliğini caiz görmüştür. Mâlik ve Şâfiî, köleliğin ehliyetteki eksikliğinden dolayı kölenin şahitliğini yasaklamışlardır.

فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ/Bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun): Bir grup şöyle demiştir: "Sadece erkeğin olmadığı durumda iki kadının şahitliği caizdir." Yine onlar şöyle demişlerdir: "اِنْ لَمْ يَكُونَا/**İn lem yekûna"** ifadesi "İki erkek bulunmazsa" anlamına gelir. Cumhur buna cevaz vermiştir. Zira anlam şöyledir: İki erkek şahit bulunmazsa bir erkek, iki kadın şahit olsun. Mâlik'e göre, bir erkek, iki kadının şahitliği sadece malî konularda caizdir, onun dışında caiz değildir. Yine ona göre, erkeğin muttali olamayacağı doğum, doğum esnasında çocuğun ağlaması, kadın kusurları gibi durumlarda erkek olmadan iki kadının şahitliği caizdir. Âyetteki "رَجُلٌ/racül" kelimesi gizli bir zamirle merfû kılınmış olup takdiri "فَلْيَكُنْ رَجُلٌ/Bir erkek olsun" şeklindedir ve bu durumda fâildir. Yahut takdiri "فليُسْتَشْهَد رَجُلٌ/Erkek şahit gösterilsin" şeklinde faili belirtilmemiş mef'ûldür. Ya da mübteda olup takdiri "فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ يَشْهَدُونَ/Bir erkek, iki kadın şahitlik eder" şeklindedir.

مِمَّنْ تَرْضَوْنَ/Rıza göstereceğiniz şahitlerden: Bu ifade bir erkek ve iki kadın şahidin sıfatıdır. İki erkek şahitte de bu şart koşulmuştur. Zira şehadeti kabul edilme (عدالة/adalet) anlamına gelen "rıza," tümünde şart koşulmuştur. Adaletin anlamı şudur: Büyük günahlardan uzak durmak, faziletli davranışı sürdürmekle birlikte küçük günahlardan da sakınmaktır.

1427 Bu durumda ilgili kısım "Alacaklı olanın velisi yazdırsın" anlamına gelir.

أَنْ تَضِلَّ/Biri yanılırsa: Mef'ûlün min eclihtir. Buradaki âmil "bir erkek ve iki kadın" ifadesinde takdir edilmiş âmildir. Şahitlikteki yanılma (dalâl) ise onu tamamen unutmak veya bir kısmını unutmaktır. İstenen bir şey olmamakla birlikte "iki kadından birinin yanılması" mef'ûlün min eclih kılınmıştır.[1428] Zira yanılmak birinin diğerine (o şeyi) hatırlatması için bir sebeptir ki maksat da budur.[1429] Sebep, müsebbep yerine getirilmiştir. Hemzenin esresi ile "إِنْ تَضِلَّ/in tedılle" şeklinde şart olarak okunmuş olup cevabı da "فَتُذَكِّرُ/fe-tüzekkiru" lafzındaki fe harfidir. Bundan dolayı "فَتُذَكِّرُ/fe-tüzekkiru" şeklinde merfû olması "إِنْ تَضِلَّ/in tedılle" şeklinde hemzenin esresinden dolayıdır, "فَتُذَكِّرَ/fe-tüzekkira" şeklinde nasb olması "أَنْ تَضِلَّ/en tedılle" şeklinde hemzenin üstününe ("أَنْ/en" ile mansup fiil üzerine) atıf iledir. "فَتُذَكِّرَ/Fe-tüzekkir" şeklinde şeddeli[1430] ve "فَتُذْكِرَ/fe-tüzkira" şeklinde şeddesiz[1431] okunmuş olup anlam birdir.

وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ/Velâ ye'be'ş-şühedâü: "Şahitliği yerine getirmek için çağrıldıklarında kaçınmasınlar" demektir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den tefsiri bu şekilde gelmiştir. Âlimler de kişinin, çağrıldığında şahitliği yerine getirmesinin ona vacip olduğu görüşünde ittifak etmişlerdir. Bir görüşe göre, "şahitliği üstlenmek ve yazmak için çağrıldıklarında" demektir. Bir görüşe göre, "her iki iş için (çağrıldıklarında kaçınmasınlar)" demektir.

وَلَا تَسْـَٔمُوٓا اَنْ تَكْتُبُوهُ/Yazmaktan sakın üşenmeyin: "(Borçlanma) sık sık ve çok olsa dahi hak ister küçük ister büyük olsun yazmaktan usanmayın" demektir.

صَغِيرًا/Küçük: Hâl olarak mansuptur.

1428 Zira buna göre anlam "yanılmasını irade ederek" olur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 95.

1429 Hakikatte gerçek neden (illet), hatırlatmaktır. Unutmak hatırlatmaya sebep olduğu için yanılmak onun yerine konulmuştur. "Düşman saldırır diye silah hazırladım ki düşmanı kovayım" örneğinde olduğu gibi. Âyette de sanki "İkisinden biri yanılırsa diğeri ona hatırlatsın diye" denilmiştir. Bk. Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsırüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl,* I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't Turâs, 1997, I, 164.

1430 Nâfi, İbn Âmir, Âsım ve Kisâî "فَتُذَكِّرَ"; Hamza, şeddeli ve merfû olarak "فَتُذَكِّرُ" şeklinde okumuştur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 95.

1431 İbn Kesîr ve Ebû Amr böyle okumuşlardır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 95.

ذٰلِكُمْ/**_Bu:_** (İsm-i işaret) yazmaya işaret eder. (Yazmak Allah katında daha adildir.)

اَقْسَطُ/**_Daha adil:_** Bu lafız, "قِسْط/kıst" kökünden gelmekte olup adil demektir.

وَاَقْوَمُ/**_Ve akvemü:_** "(Şahitliğin) icra edilmesi bakımından daha sağlam" anlamındadır. Buradaki "اَقْسَطُ/eksedu" ve "اَقْوَمُ/ekvemü" ismi tafdilleri nadir olmakla birlikte rubâî olan "أَقْسَطَ - أَقَامَ" fiillerinden türemiştir.

وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُوا/**_Ve ednâ ellâ tertâbû:_** (**_Borç büyük veya küçük olsun vadesiyle birlikte yazmak)_** şahitlikte şüphenizin izâle edilmesine daha uygundur.

اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً/**_Ancak peşin bir ticaret olursa (onu yazmamanızda size bir günah yoktur):_** Buradaki "اَنْ/en," istisnâ-ı munkatı olarak nasb mahallindedir. Zira öncesindeki cümle vadeli borç hakkındadır. Buna göre bu ifade, peşin yapılan ticarette yazmanın terk edilebileceği konusunda izin anlamındadır. Bu da nakit karşılığında yapılan satıştır.

تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ/**_Aranızda yapıp bitirdiğiniz:_** Kabz (malın hak sahibi tarafından teslim alınması) ve kabzedilen şeyi ayırmayı gerektirir.

وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ/**_Alışveriş yaptığınızda şahit tutun:_** Cumhurun aksine bir grup -ki bunlar Zâhiriyye mezhebinden olanlardır- küçük veya büyük her alışverişte şahit tutmanın vacip olduğu görüşündedirler. Bir grup ise söz konusu âyetin "فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا/**_Birbirinize güvenirseniz_**"[1432] âyeti ile neshedildiği görüşündedir. Bir grup da söz konusu âyetin nedb bildirdiği görüşündedir.

وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ/**_Ne yazan ne de şahit zarara uğratılsın:_** "يُضَٓارَّ/Yudârra" fiilindeki idğâma uğramış rı'ya esre takdiri ile "يُضَارِرْ/yudârir" şeklinde, "كَاتِبٌ/kâtib" kelimesinin fâil olması ihtimal dâhilindedir. Buna göre bu ifade, kâtip veya şahidin, şahitlikte ilave veya çıkarma yaparak yahut yazmaktan veya şahitlikten uzak durmak sûretiyle hak sahibine

---

1432 Bakara 2/283.

veya onda hakkı olan kişiye zarar vermesini nehiy anlamındadır. Yine idğâma uğramış rı, üstün takdiri ile "يُضَارَرْ/yudârar" şeklinde (meçhûl kabul edilerek), "كَاتِبٌ/kâtib" kelimesinin fâili belirtilmemiş mef'ûlü (nâib-i fâili) olması da ihtimal dâhilindedir. Zira Ömer b. el-Hattâb'ın (ö. 23/644) ilk rı'nın üstünü ve idğamsız "وَلَا يُضَارَر/velâ yudârar" şeklindeki kıraati bunu desteklemektedir. Buna göre anlam şöyle olur: Sözle veya fiille rahatsızlık verilerek kâtip ve şahite zarar verilmesi yasaklanmaktadır.

وَإِنْ تَفْعَلُوا/***Ve in tef'alû:*** Eğer zarar verirseniz "فَإِنَّهُ فُسُوقٌ/***Bu yoldan çıkma"*** sizin hâliniz olmuş olur.

وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ/***Allah size gerekli olanı öğretiyor:*** Minnettarlık kabilinden bir haber vermektedir. Bir görüşe göre bu ifade, "kim muttaki olursa Allah'ın ona bilmesi gerekeni öğreteceği ve ilham edeceğine dair vaat" anlamındadır. Bu mana doğrudur. Ancak âyetin lafzı bu anlamı vermemektedir. Zira anlam böyle olsaydı "اتَّقُوا/ittekû" fiilinin cevabı olarak "يُعَلِّمُكُمْ/yuallimüküm" ifadesi cezimli gelirdi.

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ اَمِنَ
بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا
الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ {٢٨٣}

283. Şayet yolculukta olur da yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir ipotek de yeterlidir. Birbirinize güvenirseniz, güvenilen kimse Rabbi olan Allah'tan korksun ve bunu ödesin. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ/***Şayet yolculukta olur:*** Allah Teâlâ borcu yazmayı emrettikten sonra yolculuk esnasında yazmanın zor olmasından dolayı hakkı güvenceye almak için yazmaya bedel ipotek vermeye hükmetti. Zâhiriyye şöyle demiştir: "Âyetin zâhirinden dolayı rehin sadece yolculukta caizdir." Mâlik ve onun dışındakiler, Peygamber *sallallahu*

aleyhi ve sellem' in Medine'de zırhını ipotek olarak vermesinden dolayı[1433] mükîm iken de ipoteği caiz görmüşlerdir.

فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ/Alınmış bir ipotek: İpoteği alan kişinin rehni alıp koymasını gerektirir. Âlimler rehni (ipoteği) alan kişinin kabzetmesi (ele geçirmesi) veya vekilinin kabzetmesinin aslına uygun olduğu konusunda icma etmişlerdir. Mâlik ve cumhur, rehinin adil birinin eline bırakılabileceğine cevaz vermişlerdir. Şâfiî ve diğerlerine göre, Allah Teâlâ'nın "**مَقْبُوضَةٌ/Alınmış"** lafzından dolayı rehin için "kabz (ele geçirme)" sıhhat şartıdır. Mâlik'e göre bu, sıhhat şartı değil kemâl şartıdır.

فَإِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ/Birbirinize güvenirseniz, güvenilen kimse Rabbi olan Allah'tan korksun ve bunu ödesin: Hak sahibi, borçluya olan hüsnüzannından dolayı ona güveniyorsa yazmaktan ve ipotekten vazgeçebilir. Allah Teâlâ burada önce yazmayı, daha sonra ipoteği, ardından güvenmeyi emretti. Netice olarak borç için üç merhale vardır. Akabinde borçluya hak sahibinin hüsnüzannı üzere olması için emaneti vermeyi emretti.

وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ/Bir de şahitliği gizlemeyin: Bu ifade vücûbiyete hamledilmiştir.

فَإِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ/Onun kalbi günahkârdır: "Şehadeti gizleme günahından gelen bir suç kalbe ilişmiştir" demektir. "اٰثِمٌ/Âsimün" kelimesi "إن/inne"nin haberi olduğu için merfû yapılmış; "قَلْبُهُ/kalbühû" kelimesi "اٰثِمٌ/âsimün"ün fâili olmuştur. Yine "قَلْبُهُ/kalbühû" kelimesinin mübtedâ, "اٰثِمٌ/âsimün" lafzının onun haberi olması da caizdir. Her ne kadar şehâdeti gizleyen insanın tüm bedeni günahkâr olsa da özellikle suç, kalbe isnad edilmiştir. Zira şahitliğin gizlenmesi onu sakladığı için doğrudan kalple ilgilidir. Ayrıca şehadeti gizlemenin sadece dille ilgili bir günah olduğu zannedilmesin diye böyle ifade edilmiştir.

1433 Buhârî, 2916; Tirmizî, 1126; Nesâî, 4531.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُۜ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ {٢٨٤}

284. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açıklasanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecek sonra dilediğini affedip dilediğine de azap edecektir. Allah her şeye kadirdir.

وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ/***İçinizdekileri açıklasanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir:*** Âyetin müktezâsı, kul ister açıklamış ister gizlemiş olsun kulların içinden geçirmiş oldukları günahlardan dolayı hesaba çekilmesini, daha sonra bundan dolayı Allah'ın, istediği kimseyi cezalandırmasını ve istediği kimseyi bağışlamasını gerektirir. Bu ifadenin Resûlullah'ın ***"Şüphesiz Allah, ümmetimin içinden geçirmiş olduklarından dolayı sorumluluğu kaldırmıştır"***[1434] sözüne muhalefet etmesinden dolayı burada çelişki vardır. Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivâyet edilen sahih bir hadiste belirtildiğine göre, bu âyet indiğinde sahâbeye ağır geldi ve onlar "Şayet içimizden geçen düşüncelerden dolayı hesaba çekileceksek mahvolduk" dediler. Bunun üzerine Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"'İşittik ve itaat ettik' deyin"*** buyurdu. Onlar da bunu söylediler. Allah Teâlâ da bunun akabinde "لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۜ/***Allah, herkesi sadece gücünün yeteceği kadarıyla mükellef kılar"*** âyetini indirdi[1435] ve onlardan bu sıkıntıyı giderdi. Böylelikle söz konusu âyet neshedildi. Bir görüşe göre, şahitliği gizleme ve açıklama anlamındadır ve burada kastedilen ondan dolayı hesaba çekilmedir. Bir görüşe göre, Allah içlerinden geçirdiklerinden dolayı insanları hesaba çeker; ardından mü'minleri affeder, kâfirlere ve münafıklara azap eder. Sahih hadiste geçtiğinden dolayı doğru olan ilk yorumdur. Yine İbn Abbâs ve diğerlerinden de bu şekilde rivâyet edilmiştir. Şayet, "Söz konusu âyet haberdir ve haberlerde nesh olmaz" denilirse, şöyle cevap verilir: Nesh, sadece cezalandırılma

1434 Buhârî, 5269; Müslim, 127; Tirmizî, 1183.
1435 Müslim, 126; Tirmizî, 2992.

ve sorgulanmada oldu. Bu da kendisinde neshin olması doğru olan bir hükümdür. Âyetin lafzı haber olmakla birlikte, anlamı hüküm bildirir.

فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ/***Dilediğini affedip dilediğine de azap edecektir:*** Bu ifadedeki "فَيَغْفِرُ/fe-yağfiru" kelimesi, "يُحَاسِبْكُمْ/yühâsibküm" lafzına atıfla "فَيَغْفِرْ/fe-yağfir" şeklinde cezimli okunmuş, yine "هو/o" zamiri takdiri ile "يَغْفِرُ/yağfiru" şeklinde merfû okunmuştur.

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖۜ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ۠ وَقَالُوا
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ {٢٨٥}

285. Resûl, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman etti ve "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz! Affına sığındık! Dönüş yalnızca sanadır" dedi.

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ/***Resûl, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti:*** Bu âyetin sebebi nüzûlü Ebû Hureyre hadisinde geçmiş olan meseledir. Onlar "سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا/***İşittik ve itaat ettik"*** deyince Allah Teâlâ da bu âyetle onları övmüş ve bu ifadeyi, sahâbeye zor gelmiş olan "içlerinden geçen duygulardan dolayı sorgulanma yükümlülüğünü kaldırmanın"[1436] önüne geçirmiştir.

وَالْمُؤْمِنُونَۜ/***Mü'minler:*** Peygamber'e atıf veya mübtedadır. Birinciyi göre; "وَالْمُؤْمِنُونَ/***ve mü'minler"*** ifadesi üzerinde durulur. İkinciye göre, "مِنْ رَبِّهٖ/***Rabbi tarafından"*** ifadesi üzerinde durulur. Birincisi daha güzeldir.

كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ/***Hepsi de Allah'a iman etti:*** Şayet "وَالْمُؤْمِنُونَ/***ve mü'minler"*** ifadesine atfedilirse "كُلٌّ/hepsi" lafzı, Peygamber ve mü'minler hakkında umûm ifade eder. Şayet mübteda olursa "كُلٌّ/hepsi"lafzı, mü'minler

---

1436 İlerleyen satırlarda zikredilecek olan "لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا/***Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar"*** âyeti kastedilmektedir.

hakkında umûm ifade eder. Söz konusu ifadedeki "اٰمَنَ/iman etti" lafzını, Allah Teâlâ "Onlardan her biri iman etti" anlamında müfret getirmiştir.

وَكُتُبِهٖ/Ve kitaplarına: "Allah'ın indirdiği her bir kitap" anlamında çoğul olarak okunmuştur. Yine "وَكِتَابِهٖ/***ve kitabına***" şeklinde Kur'ân veya cins isim olarak kitap kastedilerek müfret okunmuştur.

لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ/*Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız:* Takdiri "يقولون: لَا نُفَرِّقُ/Diyorlar ki: Ayrım yapmayız" şeklindedir. Buna göre bu ifade, "Biz iman etmede resüller ve onların dışındakiler (nebîler) arasında hiçbir ayrım yapmayız. Bilakis onların tümüne iman ederiz. Bizler bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr eden Yahudi ve Hristiyanlar gibi değiliz" anlamındadır.

وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا/*"İşittik ve itaat ettik" dediler:* Mü'minlerin sözü onlara övgü için hikâye edilerek aktarılmıştır.

غُفْرَانَكَ/*Ğufrâneke:* Bu kelime mastar olup âmili gizlidir. Mansup olması, mastar olaraktır. Takdiri "اِغْفِرْ غُفْرانك/Mağfiretinle affet" şeklindedir. Bir görüşe göre mef'ûl olarak takdiri "نَطْلُبُ غُفْرانك/Senin mağfiretini istiyoruz" şeklindedir.

وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ/*Dönüş yalnızca sanadır:* Bu, boyun bükerek ve itaat ederek dirilişi ikrar etmektir. Burada mü'minlerin sözlerinin hikâye edilerek aktarılışı bitmiştir.

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۜ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْۜ رَبَّنَا
لَا تُؤَاخِذْنَٓا اِنْ نَسٖينَٓا اَوْ اَخْطَأْنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَٓا اِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ
عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖۚ وَاعْفُ عَنَّاࣞ وَاغْفِرْ
لَنَاࣞ وَارْحَمْنَاࣞ اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ} ٢٨٦ {

286. Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) lehine, işlediği (şer) de aleyhinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi

sorumlu tutma. Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı! Sen bizim mevlâmızsın. O hâlde kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا/***Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar:*** Bu ifade teklif-i mâ lâ yutâk'ın (gücünün yetmeyeceği şeylerle mükellef tutulmanın) Allah tarafından kaldırıldığını haber vermektedir. Bu, Eş'arî'ye göre aklen caiz, Mu'tezile'ye göre aklen muhaldir, şeriatta vuku bulmadığı konusunda ittifak edilmiştir.

لَهَا مَا كَسَبَتْ/***Lehâ mâ kesebet:*** "Kazandığı iyilikler lehinedir" demektir.

وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ/***Ve aleyhâ mektesebet:*** "İşlediği kötülükler de aleyhinedir" demektir. "لَهَا مَا كَسَبَتْ/***Lehâ mâ kesebet"*** ifadesi, iyilikler söz konusu olduğunda iyiliklerden kul faydalandığı için "لَهَا/lehâ" lafzı ile gelmiştir. Yine "وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ/***ve aleyhâ mektesebet"*** ifadesi, kötülükler söz konusu olduğunda kötülükler kula zarar verdiği için "عَلَيْهَا/aleyhâ" lafzı ile gelmiştir. İyiliklerde özellikle "كَسَبَتْ/kazanmak," kötülüklerde ise "اكْتَسَبَتْ/işlemek" fiili kullanılmıştır. Zira "iktibâs" fiili, "افتعل" babının iktizasına uygun olarak gayret ve çalışıp çabalama ile meydana gelir. İyiliklerin aksine kötülükleri yapan kişi, Allah'ın emirlerine muhalefet etmeye ve onun sınırını aşmaya kendini zorlamış olur. Kişi, iyiliklerde zorlamanın olmadığı bir yol üzeredir. Yahut kötülüklerin işlenmesinde nefsin ona meyli olduğu için çaba ve gayret olur. Bundan dolayı "مُكْتَسِبَةً/çok çalışıp çabalayan kişi" olarak isimlendirilmiştir. İnsan iyiliklerde böyle olmadığından çalışıp çabalamaya delâlet etmeyen bir sıfatla nitelendirilmiştir.

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَأْنَا/***Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma:*** "Bunu duanızda söyleyin" demektir. Yine bu ifadenin mü'minlerin "سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا/***İşittik ve itaat ettik"*** sözlerinin hikâye edilerek aktarıldığı gibi aynı şekilde onların kalan sözünden bir kısım olarak hikâye tarzında aktarılmış olması da mümkündür. "Nisyân" burada insana baskın olan gaflette bulunma hâlidir. Hata, kasıtsız yapılan şeydir. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ümmetimin hatâen ve***

unutarak yaptığı şeylerden dolayı sorumluluğu kaldırılmıştır"[1437] hadisi bu manadadır. Şayet Allah Teâlâ, söz konusu durumlardaki sorumluluğu kaldırmamış olsaydı bunlardan dolayı hesaba çekilme caiz olurdu.

وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا/*Bize ağır bir yük yükleme!:* Buradaki "اِصْر/isr" kelimesi "zor görevler" anlamındadır. Geçmiş ümmetlerden bazıları kendilerini öldürmek ve vücutlarını (uzuvlarını) kesmek gibi görevlerle mesul tutulmuştu. Bunlar bu ümmetten kaldırılmıştır, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ/***(O Peygamber) onlardan ağırlıklarını kaldırır."***[1438] Bir görüşe göre "اِصْر/isr"'den kasıt, maymunlara ve domuzlara dönüştürülmedir.

وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ/*Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme!:* Bu dua, teklif-i mâ lâ yutâk'ın (gücünün yetmeyeceği şeylerle mükellef tutulmanın) caiz olduğuna delildir. Zira vaki olması mümkün olmayan bir şeyin kaldırılması için dua edilmez. Daha sonra şeriat bunun meydana gelme olasılığını ortadan kaldırmıştır. Bu meselenin incelenmesi şu şekildedir:

Güç yetirilemeyen şeyler dört türlüdür:

1. Sırf aklî muhâl; Allah'ın iman etmeyeceğini bildiği kişiye iman sorumluluğunu yüklemesi gibi. Bu caiz olup ittifakla vakidir.

2. Âdeten muhâl:[1439] Havada uçmak gibi.

3. Aklen ve âdeten muhâl: İki zıttı (bir şeyde) birleştirmek gibi.[1440] Bu ikisinin sorumluluk olarak yüklenmesinin cevazı konusunda görüş ayrılığı olmakla birlikte ittifak, bunun vuku bulmadığı üzerindedir.

4. Ağır ve zor olan şeyle yükümlü tutmak. Bu ittifakla caizdir. Allah Teâlâ, geçmiş ümmetlerden bazılarını bununla mesul tutmuş, bu ümmetten bu tür yükümlülüğü kaldırmıştır.

1437 İbn Mâce, 2123.

1438 A'râf 7/157.

1439 Güç yetirilemeyeceği sıradan herkes tarafından bilinen bir durum kastediliyor.

1440 Ebû Leheb'den imanın sudûr etmesi gibi. Zira Kur'ân onun iman etmeyeceğini ifade etmiştir.

وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا/***Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı!:*** Mana bakımından birbirine yakın lafızlardır. Aralarında farklar vardır. "عَفْو/Af," günahlardan dolayı cezalandırılmanın düşmesidir. "مَغْفِرَة/Mağfiret," afla birlikte (günahların) örtülmesini de gerektirir. "رَحْمَة/Rahmet," nimetlerin lütfedilmesiyle birlikte zikredilenleri de içerir.[1441]

مَوْلٰينَا/***Mevlânâ:*** "Dostumuz ve efendimiz" anlamına gelir.

1441 Günahların affedilmesi azaptan kurtulma anlamına geldiği için kul cismani azaptan kurtulur. Affın ardından mağfiret edildiğinde işlemiş olduğu günahların izi örtüldüğü için böylelikle ruhani azaptan kurtulur. Kul her iki azaptan kurtulunca mükâfat istemeye yönelir ki bu da rahmettir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 124.

سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ

3. ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

Rahmân Rahîm Allah'ın Adıyla

Sûrenin başından seksen küsur âyete kadar olan bölüm Necrân Hristiyanları Medine'ye gelip Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ile İsa *aleyhisselâm* hakkında münâzarada bulunduklarında inmiştir.

آلٓمٓ {١}

1. Elif. Lâm. Mîm.

Hece harfleri konusu daha önce geçmişti. Cumhûr, mîm harfini burada, "من الناس/insan" lafzında olduğu gibi iki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı vaslederek üstün ile "آلٓمٓ اَللّٰهُ/Elif. Lâm. Mîmallahü" şeklinde okumuştur. Zemahşerî (ö. 538/1144) "Hemzenin harekesi mîm harfine aktarıldı" demiştir. Bu zayıf bir görüştür. Zira buradaki hemze vasıl hemzesi olup sözün akışında (vasıl hâlinde) düşer.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ الْحَيُّ الْقَيُّومُۜ {٢}

2. Allah'tan başka ilâh yoktur; mutlak hayat sahibidir, bütün varlığı çekip çevirir (Hayy, Kayyûm).

الْحَيُّ الْقَيُّومُ/*Mutlak hayat sahibidir, bütün varlığı çekip çevirir (Hayy, Kayyûm):* Hristiyanların “Hiç şüphesiz İsa, Allah’ın kendisidir” sözlerine bir cevaptır. Zira onlar “O çarmıha gerildi, mutlak hayat sahibi değildir, bütün varlığı çekip çeviren değildir” şeklinde iddiada bulunuyorlardı.

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ {٣}

3. (Resûlüm!) Sana Kitab’ı hak olarak ve önündekileri tasdik edici olarak indiren O’dur. Tevrât’ı ve İncil’i de O indirmişti.

الْكِتَابَ/*Kitap:* Burada Kur’ân’dır.

بِالْحَقِّ/*Hak olarak:* “Haberler, hükümler ve benzeri konularda doğru olan bilgileri ihtiva eder” yahut (içerdiği faydalı bilgilerden dolayı indirilmeyi) “hak etmiş olması” demektir.[1442]

مُصَدِّقاً/*Tasdik edici:* Bu ifade “مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ/***Elinizdekini tasdik edici***”[1443] âyetinde geçmişti.

بَيْنَ يَدَيْهِ/*Beyne yedeyhi:* “Geçmiş kitaplar” demektir.

التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ/*Tevrât’ı ve İncil:* İki yabancı isim olup nahivcilerin, etimoloji ve vezinleri hakkında zikrettiği şeyler doğru değildir.

مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ
اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ ذُوانْتِقَامٍ {٤}

4. Daha önce… İnsanlara doğru yolu göstermek üzere… Hakkı bâtıldan ayıran Kur’ân’ı da O indirmişti. Allah’ın âyetlerini inkâr edenler için şüphesiz şiddetli bir azap vardır. Allah mutlak izzet sahibidir (Azîz), hak edenin cezasını mutlaka verir.

1442 Hak kelimesi şu âyette de bu anlamda kullanılmıştır: “وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ/***Allah ‘Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, ‘Beni ve annemi, Allah’tan başka iki ilâh bilin’ diye sen mi dedin?’ buyurduğu zaman o, ‘Hâşâ! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz’ dedi.***” (Mâide 5/116)

1443 Bakara 2/41.

وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ/Hakkı bâtıldan ayıran Kur'ân'ı da O indirmişti: Buradaki "الْفُرْقَانَ/el-Furkân" kelimesi ile Kur'ân kastedilmektedir. Hakla bâtılı birbirinden ayıran kitap olarak nitelemek için ismi tekrar zikredilmiştir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ın ismini ilk önce "نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ/***Sana Kur'ân'ı hak olarak ve önündekileri (geçmiş kitapları) tasdik edici olarak indiren O'dur***" ifadesinde zikretmiş olması, kendi katından indirilmiş olduğunu ispat kabilinden,[1444] daha sonra ikinci defa "وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ/***Hakkı bâtıldan ayıran Kur'ân'ı da O indirmişti***" şeklinde zikretmesi ise "التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ/***Tevrât ve İncil***" hakkında "هُدًى لِلنَّاسِ/***İnsanlara doğru yolu göstermek üzere***" dediği gibi[1445] insanlara doğru yol onunla gösterildiği için minnettarlık hissettirme kabilindedir.[1446]

هُدًى لِلنَّاسِ/Hüden li'n-nâsi: Adeta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ هُدًى لِلنَّاسِ/***Kur'ân'ı insanlara doğru yolu göstermek üzere indirdi.***" İlk kısımda geçen "هُدًى/hüden" lafzının bu manaya delâletinden dolayı bu lafız (ikinci defa zikredilmeyip) hazfedilmiştir. Söz konusu iki yerdeki cümlenin maksadında ihtilaf olduğu için bu tekrar edilmiş olmadı. Bir görüşe göre, Furkân burada semâvî kitap cinsi (semâvî kitapların tümü) ve benzeri hak ve bâtılı (helâl-haram, hayır-şer gibi)

1444 Burada konunun daha iyi anlaşılması için ek olarak şu bilgilere de yer verilebilir: "Allah Teâlâ, Bakara sûresinde 'هُدًى لِلْمُتَّقِينَ/***Kur'ân, muttakiler için doğru yolu gösteren rehberdir***' derken burada niçin özellikle Kur'ân'ı önce 'Hak' olarak, Tevrât ve İncil'i 'هُدًى لِلنَّاسِ/***Doğru yolu göstermek üzere rehber***' olarak isimlendirdi?" denilirse, şöyle cevap verilir: Burada Hristiyanlarla yapılan bir münazara söz konusu olup onlar da Kur'ân sayesinde hidayete ermeyince bundan dolayı Allah Teâla, burada Kur'ân hakkında "O, doğru yolu gösteren rehberdir" demeyip aksine "Onlar ister kabul etsin ister etmesinler bu Kur'ân bizatihi haktır" demiştir. Tevrât ve İncil'e gelince; onlar bu ikisinin sıhhatine inanıyor ve Müslümanların Tevrât ve İncil hakkında iftirada bulunduğunu iddia ediyorlardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, Tevrât ve İncil'i rehber olarak nitelemiştir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 133.

1445 Bu yoruma göre âyete şöyle meal vermek gerekir: "وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ/***Daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrât'ı ve İncil'i de O indirmişti.***" Görüldüğü gibi Tevrât ve İncil, Kur'ân'dan önce insanlara doğru yolu göstermek üzere indirilmiş kitaplardır.

1446 "وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ/***Daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrât'ı ve İncil'i de O indirmişti. Hakkı bâtıldan ayıran Kur'ân'ı da doğru yolu göstermek üzere O indirmişti.***" Müfessirlerin de çoğunluğu "doğru yolu göstermenin" söz konusu üç kitabın da vasfı olduğu görüşündedirler. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 133.

birbirinden ayıranların tümüdür. Bir görüşe göre, Zebûr'dur. Ancak bu uzak bir ihtimaldir.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِۜ {٥}

5. Şüphesiz ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

Allah Teâlâ'nın ilminin her şeyi tüm tafsilatıyla kuşattığını haber vermektedir. Bu ne İsa'nın ne onun dışında birinin sahip olduğu bir sıfattır. Burada Hristiyanlara bir cevap vardır.

هُوَ الَّذٖي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَٓاءُۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ {٦}

6. Rahîmlerde size dilediği sûreti veren O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. O mutlak izzet ve hikmet sahibidir.

هُوَ الَّذٖي يُصَوِّرُكُمْ/***Size sûreti veren O'dur:*** Önceki âyette zikredilmiş olan Allah'ın ilminin ispatına dair bir delildir. Burada Hristiyanlara bir cevap vardır. Zira İsa'nın sûret verme kudreti yoktur. Hatta diğer Âdemoğulları gibi kendisine sûret verilmiştir.

كَيْفَ يَشَٓاءُۜ/***Nasıl dilerse:*** Uzunluk, kısalık, güzellik, çirkinlik, renk ve bunların benzeri anlamda (dilediği sûreti verir).

هُوَ الَّذٖي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ
وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌۜ فَاَمَّا الَّذٖينَ فٖي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَٓاءَ
الْفِتْنَةِ وَابْتِغَٓاءَ تَأْوٖيلِهٖۚ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوٖيلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُۘ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ
يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهٖۙ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَاۚ وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ {٧}

7. Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'ân'ın) bir kısmı muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu te'vil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş

olanlar ise "Ona inandık; hepsi Rabbimiz katındandır" derler. Ancak akıl sahipleri düşünüp ders çıkarabilir.

مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ/***Onun (Kur'ân'ın) bir kısmı muhkemdir:*** Kur'ân'ın muhkemi, "manası açık, hükmü sabit" demektir. Müteşâbih, "te'vile ihtiyaç hisseden veya hece harfleri gibi anlamı kapalı olan" demektir. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Muhkem; nesh edenler, helâl ve haramlardır. Müteşâbihler ise nesh edilenler, önce olmuş (mukaddem) ve sonra olacak olanlardır (muahhar)."[1447] Bu da bizim söylemiş olduğumuzu örneklendirmektedir.

هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ/***Bunlar Kitab'ın esasıdır:*** (Muhkemler) Kur'ân'da bulunanların aslı ve çoğunluğudur.

فَاَمَّا الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ/***Kalplerinde eğrilik olanlar:*** Necrân Hristiyanları hakkında inmiştir. Zira onlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şöyle demişlerdi: "Sizin kitabınıza göre İsa, Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh değil midir?" Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Evet"*** dedi. Bunun üzerine onlar "Öyleyse bu bize yeter" dediler. İşte bu onların peşine takıldıkları müteşâbihattandır. Bir görüşe göre, Yahudi Ebû Yâsir b. Ahtab ve kardeşi Huyey b. Ahtab hakkında inmiştir. Daha sonra buna kâfirler veya bid'atçılar ya da Kur'ân'ın müteşâbihlerinin peşine düşen cahillerin tamamı dâhil olmuştur.

اِبْتِغَٓاءَ الْفِتْنَةِ/***Fitne çıkarmak için:*** "İnsanları müteşâbihlerle (dinlerinden fitne çıkararak) saptırmak için" demektir.

وَابْتِغَٓاءَ تَأْو۪يلِه۪/***Onu te'vil etmek için:*** "Kendi mezhep görüşlerinin gerektirdiği şekilde yorumlamak isterler" yahut "Hiçbir insanın kendisine ulaşamadığı te'vil ilmine ulaşmak isterler" demektir.

وَمَا يَعْلَمُ تَأْو۪يلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ/***Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir:*** Bu ifade Kur'ân'da yer alan müteşâbihlerin te'vilini sadece Allah'ın bileceğini haber vermekte ve insanlardan bu ilme ulaşmak isteyenleri de yermektedir.

1447 Kıyametin kopma vakti ve huruf-ı mukatta'nın anlamı muahhara, önceki peygamberlere ait kıssalar da mukaddeme örnek verilebilir.

وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ/***İlimde derinleşmiş olanlar ise:*** Bu, mübteda (yeni bir cümle başlangıcı) olup önceki cümleden ayrıdır. Buna göre anlam şöyledir: İlimde derinleşmiş olanlar müteşâbihlerin te'vilini bilmezler. Onlar "Biz, onu bilmekteki acziyeti itiraf, itaat ve teslimiyet içinde iman ettik" derler. Bir görüşe göre, söz konusu ifade öncesine ma'tûftur. Buna göre anlam, "İlimde derinleşmiş olanlar da onun te'vilini bilirler" şeklindedir. Her iki görüş de İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 13/634), Âişe (ö. 58/678) ve Urve b. ez-Zübeyr'in (ö. 94/713) görüşü olan ilk görüş tercihe şayandır. İbn Atıyye şöyle demiştir: Müteşâbihler iki türlüdür:

1. Sadece Allah'ın bileceği tür.

2. İnsanların ulaşmasının mümkün olduğu tür. Bu durumda "الرَّاسِخُونَ/er-râsihûne" lafzı birinci görüşe göre mübteda, ikinci görüşe göre atıftır.

كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا/***Hepsi Rabbimiz katındandır:*** "Muhkem de müteşâbih de Allah katındandır" demektir.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ
لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ{٨}

8. (Onlar şöyle yakarırlar:) Ey Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet lütfet. Lütfu en bol olan sensin.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا/***(Onlar şöyle yakarırlar:) Ey Rabbimiz! Kalplerimizi eğriltme:*** İlimde derinleşmiş olan kişilerin sözünden hikâye edilerek aktarılmıştır. Yine talim (böyle dua edin) kabilinden önceki ifadeden ayrı olması da mümkündür. Cümle bağlantısının kurulması için ilk görüş tercihe şayandır. (Önceki âyette geçen) "وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ/***Ancak akıl sahipleri düşünüp ders çıkarabilir"*** ifadesi Allah Teâlâ'nın sözü olup ilimde derinleşmiş olan kişilerin sözünden hikâye edilmemiştir.

رَبَّنَٓا اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ۟ {٩}

9. Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki sen, geleceğinde şüphe olmayan bir günde insanları mutlaka toplayacaksın... Allah asla vaadinden dönmez.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ/***Allah asla vaadinden dönmez:*** Bu ifade dirilişin delilidir. Yine ilimde derinleşmiş olan kimselerin son cümlesi veya öncesinden ayrı olarak Allah'ın sözü olması da mümkündür.

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاًۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِۙ {١٠} كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْۜ وَاللّٰهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ {١١}

10. Doğrusu, inkâr edenlerin ne malları ne de evlatları Allah huzurunda kendilerine bir fayda sağlayacaktır. İşte onlar cehennemin yakıtıdır. 11. Tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin başına gelenler gibi. Onlar bizim âyetlerimizi yalanladılar, Allah da kendilerini günahları yüzünden yakalayıverdi. Allah'ın cezası çok şiddetlidir.

كَدَأْبِ/***Başına gelenler gibi:*** **(**Kef harfi) ref mahallinde olup "Bu kâfirlerin hâli, Firavun hanedanının hâli gibidir" demektir.

اٰلِ فِرْعَوْنَۙ/***Firavun hanedanı:*** Burada onlara tehdit vardır.

وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ/***Onlardan öncekiler:*** Bu ifade "اٰلِ فِرْعَوْنَۙ/***Firavun hanedanı"***na atıf olup onlarla Nûh, Âd, Semûd ve onların benzeri kavimleri ifade eder. Buradaki zamir "اٰلِ فِرْعَوْنَۙ/***Firavun hanedanı"*** ifadesine döner.

بِاٰيَاتِنَاۚ/***Âyetlerimizi:*** Delilleri veya kitabı (yalanladılar).

قُلْ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ اِلٰى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ{١٢}

12. (Resûlüm!) İnkâr edenlere de ki: Kesinlikle mağlup edileceksiniz ve cehenneme gitmek üzere haşredileceksiniz. (Orası kalınacak) ne kötü bir yatak!

سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ/***Kesinlikle mağlup edileceksiniz ve cehenneme gitmek üzere haşredileceksiniz:*** (Bu hâliyle) Medine Yahudilerine ("de ki") anlamında muhatab te'si ile okunmuştur. Bir görüşe göre, ("de ki" ifadesi) Kureyş kâfirleri içindir. Yine "سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ/***Kesinlikle mağlup edileceksiniz ve cehenneme gitmek üzere haşredileceksiniz***" ifadesi Medine Yahudilerine (yenileceklerine ve cehenneme gitmek üzere haşredileceklerine dair) haber verme anlamında "سَيُغْلَبُونَ وَيُحْشَرُونَ/ seyuğlebûne ve yuhşerûne" şeklinde te'ler ye'ye dönüştürülerek okunmuştur. Bir görüşe göre, Kureyş'in durumunu haber vermektedir. Bu ifade, tüm görüşlere göre doğrudur. Yahudilere gelince; Nadîroğulları ve Kaynukaoğulları, Kurayza günü (Kurayzaoğulları gazvesinde); Kureyş ise Bedir ve diğer savaşlarda mağlup edilmişti. En meşhur olan, söz konusu âyetin Kaynukaoğulları hakkında olmasıdır. Zira Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* onları Bedir gazvesinden sonra İslâm'a davet etmiş, bunun üzerine onlar Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Kureyş'ten savaşmayı bilmeyen askerî birliği öldürmen seni aldatmasın. Şayet bizimle savaşsaydın asıl savaşçı insanların biz olduğunu anlardın" dediler. Bunun akabinde bu âyet indi sonra da Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* onları Medîne'den çıkarttı.

قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فٖي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ
وَاُخْرٰى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهٖ
مَنْ يَشَٓاءُ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُولِي الْاَبْصَارِ{١٣}

13. (O savaşta) karşı karşıya gelen şu iki grubun hâlinde sizin için büyük bir ibret vardır. Biri Allah yolunda çarpışan bir grup, diğeri ise bunları apaçık kendilerinin iki misli

gören kâfir bir grup. Allah dilediğini yardımı ile destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.

قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ/***Sizin için büyük bir ibret vardır:*** Bir görüşe göre, hitap mü'minlere'dir. Bir görüşe göre, Yahudileredir. Bir görüşe göre, Kureyş'edir. Tercihe şayan olan ise kendilerine "سَتُغْلَبُونَ/***Kesinlikle mağlup edileceksiniz***" denilmiş olanların, Kaynukaoğulları olmasıdır.[1448] Burada onlar için bir tehdit ve onların dışındakiler için olup biten şeylerden alınacak bir ibret vardır.[1449]

فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا/***Karşı karşıya gelen şu iki grubun hâlinde:*** Bedir gününde Müslümanların ve müşriklerin karşılaşmasında (sizin için ibret vardır).

يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ/***Bunları apaçık kendilerinin iki misli gören:*** Bu ifade te ile "تَرَوْنَهُمْ/Sizler, onları görüyorsunuz" şeklinde okunmuş olup bu hitap, "قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ/***Sizin için büyük bir ibret vardır***" ifadesinde kendilerine hitap edilen kimseleredir. Buna göre anlam "(Ey mü'minler veya Yahudiler ya da müşrikler!) Sizler kâfirleri sayı bakımından mü'minlerin iki katı olarak görüyorsunuz" şeklindedir. Fakat Allah sayılarının azlığına rağmen Müslümanları desteklemiştir. Yine "يَرَوْنَهُمْ/yeravnehüm" şeklinde ye ile okunmuş olup bu durumda fâil mü'minler, mef'ûlü bih ise müşriklerdir. (Buna göre anlam, "يَرَوْنَهُمْ/mü'minler, müşrikleri görüyorlar" şeklinde olur). "مِثْلَيْهِمْ/***Onların iki misli***" kelimesindeki zamir, mü'minler içindir. Buna göre anlam daha önce geçtiği gibi ("Ey mü'minler! Sizler kâfirleri kendinizin iki katı olarak görüyorsunuz" şeklinde) olur.[1450]

Şayet, "Kâfirler, Bedir gününde Müslümanların sayısının iki katıydı" denilirse, cevap iki şekilde verilir:

1448 Dâru'z-Ziyâ baskısında "والأول أرجح" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "والأرجح" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1449 Dâru'z-Ziyâ baskısında "كما جرى" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "لما جرى" şeklinde geçmektedir. Tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

1450 Buna göre Müslümanlar üç yüz küsür kişi oldukları için müşrikleri de kendilerinin iki katı yani altı yüz küsür kadar görmüşlerdir. Hâliyle müşrikler dokuz yüz küsür olmalarına rağmen Allah Teâlâ onları az göstermiş olmaktadır.

Birincisi: Kâfirler, Müslümanların üç katıydı. Şöyle ki: Kâfirler bin kişiye yakınken mü'minler üç yüz on üç kişiydi. Daha sonra Allah Teâlâ, mü'minleri, kâfirlerle savaşa cesaretlendirmek için onların gözünde kâfirlerin sayısını az göstermiş, böylelikle mü'minler, onların kendilerinin iki misli olduğunu zannetmişti. İşte o zaman "فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ/*O hâlde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) iki yüz kişiye galip gelir*"[1451] âyetiyle haber verilmiş olan, bir kişinin iki kişiye karşı savaşabileceği hükmü zuhûr etmiştir. Bu mana, Allah Teâlâ'nın "وَاِذْ يُرِيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي اَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً/*Savaş alanında karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinizde az gösteriyordu*"[1452] âyetine uygundur.

İkincisi: Kâfirlerden bir grup geri dönmüştü. Böylelikle onlar, altı yüz yirmi altı erkek kalmıştı. İşte bu da Müslümanların sayısının iki katıydı.

Bir görüşe göre, "يَرَوْنَهُمْ/yeravnehüm" ifadesindeki fâil olan vav zamiri müşriklere, mef'ûl olan "هُمْ/hüm" zamiri mü'minlere aittir. (Buna göre anlam "يَرَوْنَهُمْ/Müşrikler, mü'minleri görüyorlar" şeklinde olur). Yine "مِثْلَيْهِمْ/*Onların iki misli*" ifadesindeki "هُمْ/hüm" zamiri, mü'min veya müşrikler için olabilir. Buna göre anlam şöyle olur: Allah Teâlâ, müşriklerin gözünde Müslümanların sayısını çok gösterdi. Böylelikle kâfirler, mü'minleri, kâfirlerin iki katı zannettiler veya mü'minlerin olduklarından iki kat kadar (altı yüz yirmi küsür kişi) olduğunu zannettiler. Hâlbuki mü'minler bundan daha az sayıdaydı. Allah Teâlâ özellikle müşrikleri korkutmak için onların gözünde mü'minleri çok gösterdi. Bu, Allah Teâlâ'nın "وَيُقَلِّلُكُمْ فِي اَعْيُنِهِمْ/*Sizi onların gözlerinde az gösteriyordu*"[1453] âyetinde belirtilmiştir.

رَاْيَ الْعَيْنِ/*Ra'ye'l-ayn:* Mastar olarak nasb kılınmış olup bu ifade "Kendisinde hiçbir belirsizlik olmaksızın apaçık görme" anlamındadır.

وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ/*Allah dilediğini yardımı ile destekler:* Hiç şüphesiz zafer, Allah'ın dilemesiyledir. Ne azlığa ne de çokluğa bağlıdır. Zira kâfirler, Müslümanlardan sayıca fazla olmalarına rağmen Müslümanlar topluluğu, kâfirler topluluğuna galip gelmiştir.

1451 Enfâl 8/66.
1452 Enfâl 8/44.
1453 Enfâl 8/44.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ
مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ
مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ﴿١٤﴾

14. Arzulanacak şeylere; özellikle kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlara, hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara cazip gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının zevkidir. Hâlbuki varılacak en güzel şey, Allah'ın katındadır.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ/*İnsanlara cazip gösterilmiştir:* Bir görüşe göre, cazip gösteren, Allah'tır. Bir görüşe göre, şeytandır. Bu iki görüş arasında çelişki yoktur. Allah'ın süslemesi; dünyayı var edip istifade edilmesi için hazırlaması ve insanın fıtratını dünyaya meyilli olarak yaratması ile olur. Şeytanın süslemesi ise vesvese vermesi ve aldatmasıyla olur.

وَالْقَنَاطِيرِ/*Ve'l-kanâtîr:* "قِنْطَار/Kıntâr" kelimesinin çoğulu olup o da bin iki yüz ukıyyedir. Bir görüşe göre, bin iki yüz miskaldir. Her ikisi de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivâyet edilmiştir.

الْمُقَنْطَرَةِ/*el-Mukantara:* Tekit için "وَالْقَنَاطِيرِ/ve'l-kanâtîr" kelimesinden türetilmiştir. Tıpkı "أُلُوفٌ مُؤَلَّفَة/binlerce" ifadeleri gibidir. Bir görüşe göre, bastırılmış dinar veya dirhemdir.

الْمُسَوَّمَةِ/*el-Müsevveme:* Yayılan hayvandır. Bu, Arapların at ve benzerleri için kullandıkları "Otlaklarda yayıldı" anlamındaki "سام الْفَرَس/ sâme'l-ferasü" ifadesinden gelir. Bir görüşe göre, "Nişan vurulmuş" demektir. Onların yüzlerinde benekler vardır. Bu durumda "الْمُسَوَّمَةِ/el-müsevveme" kelimesi, alâmet anlamındaki "السِّيمَا/sîmâ" kelimesinden türemiş olur. Bir görüşe göre, cihad için hazırlanmış atlardır.

ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ/*Bunlar dünya hayatının zevkidir:* Bu ifade insanların sayılanlara olan sevgisini kırmak için tahkir amacıyla kullanılmıştır.

قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَاَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِۚ {١٥}

15. (Resûlüm!) De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takva sahipleri için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinin üstünde) Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah o kullarını çok iyi görür.

قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ/***De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi?:*** Ahirete teşvik için ahireti dünyaya üstün tutmaktadır. "مِنْ ذٰلِكُمْ/Min zâliküm" sözüyle cümle tamamlanmış sonra da "لِلَّذِينَ اتَّقَوْا/***Takva sahibi olanlar için***" ifadesi ile yeni bir cümle başlamıştır. Bundan dolayı (bu cümle) bir açıklamadır.[1454] Bu durumda "جَنَّاتٌ/cennetler" lafzı mübteda, "لِلَّذِينَ اتَّقَوْا/***Takva sahibi olanlar için***" ifadesi onun haberidir. Bir görüşe göre, "لِلَّذِينَ اتَّقَوْا/***Takva sahibi olanlar için***" ifadesi öncesine taalluk eder ve cümle, "عِنْدَ رَبِّهِمْ/***Rableri katında***" ifadesinde tamamlanır. Buna göre "جَنَّاتٌ/cennetler" lafzı, gizli bir mübtedanın haberidir (Takdiri: "تلك جَنَّاتٌ" şeklindedir). Cennetteki lütuflara ilaveten (onlar için) ***"Allah'ın hoşnutluğu"*** vardır. Hadiste belirtildiğine göre bu, lütufların en büyüğüdür.

اَلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اِنَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِۚ {١٦}

16. "Rabbimiz! İman ettik, bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru!" derler.

اَلَّذِينَ يَقُولُونَ/***Derler"*** ifadesi önceki âyette geçen "لِلَّذِينَ اتَّقَوْا/***Takva sahibi olanlar için***" ifadesinin sıfatıdır[1455] yahut mübteda olarak ref[1456] veya fiilin gizlenmesi ile nasb konumundadır.[1457]

1454 Zira öncesinde ***"(Resûlüm!) De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi?"*** diye sorulmuş, sonra da söze başlanarak "Muttakî olanlar için Rableri katında şunlar şunlar vardır" denilmiştir.

1455 Takdiri "لِلَّذِينَ اتَّقَوْا الَّذِين يَقُولُونَ/Diyen takva sahipleri içindir" şeklindedir.

1456 Takdiri "هُمُ الَّذِينَ يقول كَذَا وَكَذَا/Onlar şöyle şöyle diyenlerdir" şeklindedir.

1457 Takdiri "أعني/Şunları kastediyorum" şeklindedir.

اَلصَّابِرٖينَ وَالصَّادِقٖينَ وَالْقَانِتٖينَ وَالْمُنْفِقٖينَ وَالْمُسْتَغْفِرٖينَ بِالْاَسْحَارِ {١٧}

17. Sabırlı, dürüst, huzurda boyun büken, infak eden ve bağışlanmak için seherlerde Allah'a dua eden kimselerdir.

Söz ve fiillerinde "وَالصَّادِقٖينَ/***dürüst***"türler.

وَالْقَانِتٖينَ/***Ve'l-kânitîne:*** "İbadet ve itaat edenler" demektir.

وَالْمُسْتَغْفِرٖينَ/***Bağışlanmak için Allah'a dua eden kimseler:*** İstiğfâr, mağfiret dilemektir. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Nasıl istiğfâr dileyelim?" diye soruldu, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle dedi: ***"Allah'ım! Bizi bağışla, bize merhamet et, tevbelerimizi kabul et. Şüphesiz sen tevbeleri çok kabul eden ve çok rahîmsin."***[1458]

بِالْاَسْحَارِ/***Bi'l-eshâri:*** Bu kelime "سِحْر/sihr" lafzının çoğulu olup "gecenin son vakti" demektir. Yine "Gecenin son üçte birlik vaktidir" de denilmiştir. Bu zaman diliminde Allah Teâlâ'nın ***"Benden kim mağfiret diler, onu affedeyim"***[1459] dediği belirtilmiştir.

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِماً

بِالْقِسْطِۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ {١٨}

18. Allah, melekler ve ilim adamları, kendisinden başka ilâh olmadığına âdilane şahitlik etmektedir. O'ndan başka ilâh yoktur. Mutlak güç ve hikmet sahibidir.

شَهِدَ اللّٰهُ/***Allah şahitlik etmektedir:*** Bu ifade ile tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah, kendisinin vahdaniyetine şahitlik etmektedir. Bir görüşe göre bu, "Allah'ın kullarına böyle olduğunu bildirmesi" anlamındadır.

وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ/***Melekler ve ilim adamları:*** Bu ifade ("شَهِدَ اللّٰهُ/***şehidallahu***" lafzındaki) Allah'ın ismine atıftır. Yani "Onlar, Allah'ın vahdaniyetine şahittirler" demektir. İlim sahibi kimselerden maksat, Allah'ı hakkıyla bilen ve O'nun vahdaniyetine dair delilleri ortaya koyanlardır.

1458 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10297.
1459 Buhârî, 1145.

قَائِمًا/***Ayakta tutarak:*** Allah'ın isminden[1460] veya "هُوَ/o" zamirinden hâl olarak mansuptur[1461] ya da övgü olarak mansuptur.

بِالْقِسْطِ/***Bi'l-kısdi:*** "Adaleti" demektir.

لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ/***O'ndan başka ilâh yoktur:*** Bu ifade iki gerekçeden dolayı tekrar edilmiştir.

Birincisi: İlk "لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ/***O'ndan başka ilâh yoktur***" ifadesini, vahdaniyetine şahitlik (yani kendisinden başka ilâh olmadığını ifade etmek) için zikretmiştir. Ardından (ikinci "لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ/***O'ndan başka ilâh yoktur***" ifadesinin) öncesindeki (adil olduğuna dair) şahitliğin tahakkuk etmesinden sonra ikinci defa (adaletin sadece kendisinde olduğunu ifade etmek için tekrar) zikretmiştir.[1462]

İkincisi: Kulların bu sözü çok söylemelerini telkin içindir.

اِنَّ الدّ۪ينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ۠ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا
جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ{١٩}

19. Şüphesiz Allah katında hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse Allah'ın hesabı son derece hızlıdır.

اِنَّ الدّ۪ينَ/***Şüphesiz din:*** Buradaki "اِنَّ/inne" esre ile mübteda, üstün ile (önceki âyette geçen) "اَنَّهُ/ennhû" lafzından[1463] bedelü şey min şey[1464] olarak bedeldir. Zira tevhidin İslâm'ın kendisi olduğunu ifade etmektedir.

1460 Takdiri "شَهِدَ اللّٰهُ قَائِمًا بِالْقِسْطِ/Allah adâleti ayakta tutarak… şahitlik etti" şeklindedir.

1461 Takdiri "لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ قَائِمًا بِالْقِسْطِ/Adaleti ayakta tutan başka ilâh yoktur" şeklindedir.

1462 Sanki ikinci defa kelime-i tevhidin tekrarı ile "Allah Teâlâ'dan başka vahdaniyet ve adalet sıfatına sahip hiçbir varlık yoktur" denilmiştir. Zira ilk şehadet vahadaniyetine, ikinci şahitlik adaletine dair gelmiştir.

1463 Önceki âyette geçen "اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ" ifadesini kastetmektedir.

1464 Bedeli kül mine'l-kül anlamına gelmektedir.

وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ/Ayrılığa düştüler: Onların hakikatleri öğrendikten sonra hasetten ibaret olan haddi aşmalarından dolayı ihtilafa düştüklerini haber vermektedir. Söz konusu âyet bir görüşe göre, Yahudiler hakkındadır. Bir görüşe göre, Hristiyanlar hakkındadır. Bir görüşe göre, her ikisi hakkındadır.

سَرِيعُ الْحِسَابِ/Hesabı son derece hızlıdır: Bakara sûresinde anlamı geçmişti. Burada bu ifade tehdit içindir. Bundan dolayı "**مَنْ يَكْفُرْ/Kim inkâr ederse**" ifadesinin cevabı olarak gelmiştir.

فَاِنْ حَٓاجُّوكَ فَقُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِۜ وَقُلْ لِلَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ وَالْاُمِّيّ۪نَ ءَاَسْلَمْتُمْۜ فَاِنْ اَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْاۚ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُۜ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِالْعِبَادِۚ {٢٠}

20. Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Bana uyanlarla birlikte tüm varlığımı Allah'a teslim ettim." Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de "Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?" de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca tebliğ etmektir. Allah kullarını çok iyi görmektedir.

فَاِنْ حَاجُّوكَ/Eğer seninle tartışmaya girerlerse: "Seninle din konusunda tartışıyorlar" demektir. "حَاجُّوكَ/Hâccûke" ifadesindeki çoğul zamir Yahudiler ve Necrân Hristiyanları içindir.

اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ/Tüm varlığımı Allah'a teslim ettim: "Kendimi ve her şeyimi Allah'a halis kıldım" demektir.

لِلّٰهِ/Allah'a: (Kişinin Allah'a has kıldığı) zatı (tüm varlığı), yüz ile ifade edilmiştir. ***"Tüm varlığımı Allah'a teslim ettim"*** âyeti onlara delil getirme anlamındadır. Zira kim yüzünü Allah'a döndürmüşse işte o, hiç şüphesiz doğru yoldadır. Böylelikle ona muhalefet eden kimselerin delili düşmüştür.[1465]

1465 Söz konusu ***"Tüm varlığımı Allah'a teslim ettim"*** âyeti "Benim tevhid dinim, benim gibi sizin tarafınızdan da doğruluğu bilinen sabit olan kadim dindir. Ben yeni bir şey getirmiyorum ki benimle tartışmaya giriyorsunuz" anlamında olduğu için onlara

وَمَنِ اتَّبَعَنِ/**Bana uyanlarla birlikte:** Bu ifade "اَسْلَمْتُ/**teslim ettim**" fiilindeki te harfine (fâil zamire) atıftır.[1466] Yine mef'ûlü meah olması da mümkündür.[1467]

ءَاَسْلَمْتُمْ/**Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?:** Onlara delil getirdikten sonra takrir (soru soran kimsenin karşı tarafın ikrarını sağlamasını) ifade eder. Yani "Size teslim olmanızı gerektiren deliller geldi" demektir.

فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ/***Sana düşen, yalnızca tebliğ etmektir:*** "Sana sadece Rabbinin mesajını tebliğ etmek düşer. Sen bunu yaptığında sana düşen görevi yapmış olursun" demektir. Bir görüşe göre, burada kılıç âyetinin neshettiği bir barış antlaşması vardır.

اِنَّ الَّذٖينَ يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ حَقٍّۙ وَيَقْتُلُونَ الَّذٖينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ {٢١}

21. Allah'ın âyetlerini inkâr edenleri, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanları ve adaleti emreden insanları öldürenleri acı bir azapla müjdele!

اِنَّ الَّذٖينَ يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ/***Allah'ın âyetlerini inkâr edenleri:*** Yahudi ve Hristiyanlar hakkında inmiş olup onları azarlamak, onların ve atalarının çirkin fiillerinden dolayı onları tehdit etmek içindir.

اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۘ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ {٢٢} اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ اُو۫تُوا نَصٖيباً مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ اِلٰى كِتَابِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرٖيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ {٢٣}

22. Onların amelleri hem dünyada hem de ahirette boşa gitmiştir. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur. 23. (Resûlüm!)

---

delil getirme ve delillerini düşürme anlamına gelir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 347; Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VII, 174.

1466 Buna göre anlam "Bana tâbi olan da kendisini Allah'a teslim etmiştir" şeklindedir.

1467 Buna göre anlam ***"Bana uyanlarla birlikte tüm varlığımı Allah'a teslim ettim"*** şeklindedir.

Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmez misin ki, aralarında hükmetmesi için Allah'ın Kitab'ına çağırıldıkları hâlde içlerinden bir zümre yüz çevirerek arkasını dönüyor.

الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتَابِ/***Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenler:*** Onlar, Yahudilerdir. Buradaki "الْكِتَابِ/***kitap***" kelimesinden maksat, Tevrât veya kitap cinsidir.

يُدْعَوْنَ اِلٰى كِتَابِ اللّٰهِ/***Allah'ın Kitab'ına çağırıldıkları hâlde.*** İbn Abbâs şöyle demiştir: Allah Resûlü, Yahudilerin bulunduğu bir topluluğa girdi. İçlerinde Nu'mân b. Amr ve Hâris b. Zeyd vardı. Onlar, Resûlullah'a "Sen hangi din üzeresin?" diye sordular. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara ***"İbrahim'in dini üzereyim"*** dedi. Bunun üzerine onlar "İbrahim Yahudiydi" dediler. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* de onlara ***"Gelin Tevrât'a başvuralım, aramızda hakem olsun"*** dedi. Fakat buna yanaşmadılar. Bunun üzerine bu âyet indi. Buna göre, Allah'ın kitabı, Tevrât'tır. Bir görüşe göre, Kur'ân'dır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onları Kur'ân'a çağırıyor fakat onlar bundan yüz çeviriyorlardı.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍۖ
وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ{٢٤}

24. Bu onların "Bize ateş, sadece sayılı günlerde dokunacaktır" demeleri yüzündendir. Dinlerinde uyduragedikleri şeyler de kendilerini aldatmıştır.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ/***Bu onların:*** Bu ifadedeki "ذٰلِكَ/zâlike" ism-i işâreti, onların Allah'ın kitabından yüz çevirmelerine gider. "بِاَنَّهُمْ/***Bi-ennehüm***" kelimesindeki be harfi cerri sebebiyye bildirir. Buna göre anlam şöyle olur: Onların inkârlarının sebebi, itiraz ve yalanlarıdır. Âyetteki "اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ/***sayılı günler***" Bakara sûresinde zikredilmişti.

فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ
نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ {٢٥}

25. Peki, geleceğinde şüphe edilmeyen bir günde onları topladığımız ve hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkese kazandığı şeyler tastamam ödendiği zaman hâlleri nice olur?

فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ/***Onları topladığımızda hâlleri nice olur?:*** "Kıyamet günü onların hâli nice olur" demektir. Buna göre anlam, "Onlar için hazırlanmış azap ne kadar büyük ve korkunçtur" şeklindedir.

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُ
وَتُعِزُّ مَنْ تَشَٓاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ {٢٦}

26. (Resûlüm!) De ki: Ey her türlü mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini de zelil edersin. Her türlü iyilik tamamen senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye kadirsin.

اللّٰهُمَّ/***Ey Allah'ım:*** Münâdadır. "اللّٰهُمَّ/Allahümme" ifadesindeki mim harfi, Basralılara göre nidâ harfinin yerine gelmiştir. Bundan dolayı bu iki harf birlikte "يا اللَّهُمَّ/Yâ Allahümme" şeklinde kullanılmaz. Kûfelilere göre aslı, "يا أَللّٰهُ أُمَّنَا بِخَيْرٍ/Ey Allah'ım! Hakkımızda hayır dile" şeklindedir. Onlara göre "اللّٰهُمَّ/Allahümme" ifadesindeki mim harfi, "أُمَّنَا/ümmenâ" lafzından gelir.

مَالِكَ الْمُلْكِ/***Her türlü mülkün gerçek sahibi:*** Bu ifadedeki "مَالِكَ/Mâlike" lafzı Sîbeveyh'e (ö. 180/796) göre nidâdır. Zeccâc (ö. 311/923), Allah ismine sıfat olmasına da cevaz vermiştir. Bir görüşe göre bu âyet, Hristiyanların "İsa, Allah'ın kendisidir" sözlerine cevap olarak inmiştir. Zira bu vasıflar İsa'da yoktur. Bir görüşe göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, Kisrâ (Pers) ve Kayser (Bizans) krallıklarını, kendi ümmetinin fethedeceğini haber verdiğinde münafıklar bunu imkânsız bir şey olarak gördüler. Bunun üzerine bu âyet indi.

بِيَدِكَ الْخَيْرُ/***Her türlü iyilik tamamen senin elindedir:*** Bir görüşe göre maksat "Hayır ve şer sen elindedir" şeklindedir. İkisinden birisi diğerinin ona delâlet etmesinden dolayı hazfedilmiştir. Bir görüşe göre bu âyet, dua ve talep anlamında olduğu için hayırdan özellikle bahsedilmiştir. Adeta "(Ya Rab!) Hayır senin elindedir, benim hakkımı da bol bol ver" demektedir.

تُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِۘ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ
وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّۘ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ{٢٧}

27. Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de sayısız rızık verirsin.

وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ/***Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın:*** Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) şöyle demiştir: Bu, adam canlı olduğu hâlde adamdan ölü olarak çıkan, yine ölü olduğu hâlde adamın kendisinden diri olarak çıktığı nutfedir. İkrime "Bu, yumurtadan tavuğun, tavuktan yumurtanın çıkartılmasıdır" demiştir. Bir görüşe göre bu, "Kâfirden mü'mini, mü'minden kâfiri çıkartırsın" demektir. Buna göre, hayat ve ölüm istiâre olarak kullanılmıştır. Ölüden dirinin çıkartılmasında beyan sanatlarından biri olan tıbâk (iki zıt kelimeyi aynı cümlede kullanma) sanatı vardır. Yine burada kalb (sözü lafız veya manaca ters çevirme) sanatı vardır.

بِغَيْرِ حِسَابٍ/***Bi-gayri hisâb:*** Bu ifade, "sınırlamaksızın" anlamındadır. Bir görüşe göre "Hesap yapmaksızın" demektir.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَۚ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ اِلَّٓا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ
تُقٰيةًۜ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُۜ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ{٢٨}

28. Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa, Allah'la hiçbir alâkası kalmaz. Ancak

kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmak amacıyla başvurduğunuz bir takiyye başka. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ/***Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler:*** Bütün zamanları kapsamaktadır. Sebeb-i nüzulü: Ensâr'dan bazılarının bazı Yahudilere sempati duymasıdır. Bir görüşe göre Hâtıb b. Ebî Beltea'nın Kureyş müşriklerine (Müslümanların Mekke'ye sefer hazırlığında olduğunu) yazdığı mektuptur.

فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ/***Allah'la hiçbir alâkası kalmaz:*** Bu ifade Allah Teâlâ'nın bunu yapan kimseden uzak olduğunu ifade etmekte ve kâfirleri dost edinmeye gözdağı vermektedir. Bu cümlede hazf olup takdiri, "Allah'la yakınlık adına hiçbir ilişkisi kalmaz" şeklindedir. "فِي شَيْءٍ/Fî şey'in" ifadesi "لَيْسَ مِنَ اللّٰهِ/***leyse minallahi"*** ifadesindeki zamirden hâl olarak nasb kılınmıştır. İbn Atıyye (ö. 541/1147) böyle demiştir.

اِلَّٓا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةًۜ/***Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmak amacıyla başvurduğunuz bir takiyye başka:*** Müslümanların onlardan korkmaları durumunda onlarla dostluk kurmalarına izin vermektedir. Bundan maksat, kalpten buğzetmekle birlikte zâhiren dostluk kurmaktır. "تُقٰية/Tukâh" kelimesi baştaki harfin ötresi ve ortadaki harfin üstünü ile "فُعَلَة/fuale" veznindedir. Aslında ("وُقَيَة/vukaye" şeklinde) baştaki harf vav iken te harfi ile; sondaki harf te iken elif ile değiştirilmiştir. Mastar olarak mansuptur. Yine "اَنْ تَتَّقُوا/***en tettekû"*** fiilindeki zamirden hâl olarak mansup olması da caizdir.

وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُۜ/***Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor:*** Bu ifade korkutma içindir.

قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّٰهُۜ وَيَعْلَمُ مَا فِي
السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ {٢٩} يَوْمَ تَجِدُ

كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَراً وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ
بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَداً بَعِيداً وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ {٣٠}

29. De ki: İçinizdekileri gizleseniz de açıklasanız da Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah her şeye kadirdir. 30. Herkes, yaptığı bütün hayırları ve işlediği bütün kötülükleri önünde hazır bulacağı gün bunlarla kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını isteyecektir. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Bunun la birlikte Allah kullarına çok şefkatlidir.

يَوْمَ تَجِدُ/***Hazır bulacağı gün:*** Zarf olarak mansup olup buradaki âmil gizli bir fiildir. Takdiri "Hatırlayın[1468] veya korkun" şeklindedir. Bir görüşe göre, buradaki âmil (bir önceki âyetin sonundaki) "قَدِيرٌ/kadîr" kelimesidir.[1469] Bir görüşe göre (yirmi sekizinci âyetin sonundaki) "الْمَصِيرُ/el-masîr" kelimesidir.[1470] Bir görüşe göre, (bir önceki âyetin sonundaki) "يُحَذِّرُكُمْ/yuhazziruküm" ifadesidir.[1471]

وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ/***İşlediği bütün kötülükleri:*** Bu ifade mübteda olup haberi de "تَوَدُّ/teveddü" fiilidir. Yahut buradaki "مَا/mâ" ilk geçen "مَا/mâ"ya ma'tûftur.[1472]

اَمَداً/***Emeden:*** "Mesafe" demektir.

رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ/***Bununla birlikte Allah kullarına çok şefkatlidir:*** Bunu korku sınırı aşılmasın diye sakındırmadan sonra rahatlatmak için zikretmiştir. Yahut sakındırma ve uyarma, şefkattendir.

1468 Buna göre anlam "Her nefsin şunu şunu bulacağı o günü hatırlayın" şeklindedir.
1469 Buna göre anlam "Herkes yaptığı bütün hayırları ve işlediği bütün kötülükleri önünde hazır bulacağı gün Allah her şeye kâdirdir" şeklindedir.
1470 Buna göre anlam "وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ يَوْمَ تَجِدُ/***O günde dönüş ancak Allah'adır***" şeklindedir.
1471 Buna göre anlam "Allah sizi bugündeki cezasından sakındırıyor" şeklindedir.
1472 Takdiri "وما عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ مُحْضَراً/***Işlediği bütün kötülükleri önünde hazır bulacağı...***" şeklindedir.

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ
لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ {٣١}

31. (Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve merhametlidir.

فَاتَّبِعُونِي/**Bana uyun:** Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e uyma, kulun Allah Teâlâ'ya muhabbetinin belirtisi kılınmış ve Allah'ın da kula muhabbet ve mağfireti için şart yapılmıştır. Bir görüşe göre bu âyet, Necrân Hristiyanlarına hitap etmekte olup anlamı tüm insanlar hakkında umûm bildirmektedir.

قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ {٣٢} اِنَّ
اللّٰهَ اصْطَفٰى اٰدَمَ وَنُوحاً وَاٰلَ اِبْرٰهِيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمِينَ {٣٣}

32. De ki: Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah, kâfirleri elbette sevmez.
33. Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim soyunu ve İmrân soyunu âlemlere (herkese) tercih etmiştir.

اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى اٰدَمَ وَنُوحاً/***Allah, Âdem'i ve Nûh'u... tercih etmiştir:*** Necrân Hristiyanlarının delil öne sürmeleri devam edince Allah Teâlâ da hem onların tartıştıkları şeyleri hem de anlayamadıkları İsa *aleyhisselâm*'ın durumunu ve doğumunun keyfiyetini açıklamaya başlamaktadır. Konuyu tamamlamak için de Âdem *aleyhisselâm* ile Nûh *aleyhisselâm*'ı anmakla başlamıştır. Zira ikisi tüm peygamberlerin atasıdır. Ardından aşama aşama İsa *aleyhisselâm*'ın annesi olan Meryem'in babası İmrân'ı anarak İbrahim *aleyhisselâm*'ı zikretmiştir. Bir görüşe göre, İmrân burada Musa *aleyhisselâm*'ın babasıdır. Her ikisi (yani İsa'nın annesi olan Meryem'in babası İmrân ile Musa'nın babası İmrân) arasında bin sekiz yüz sene vardır. En güçlü görüşe göre, bundan sonra zikredilen kıssadan dolayı söz konusu ifadeden maksat, Meryem'in babası olan İmrân'dır.

وَاٰلَ اِبْرٰهٖيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمٖينَۙ/***İbrahim soyunu ve İmrân soyunu âlemlere (herkese tercih etmiştir):*** Burada soy yakınlığını veya tâbi olan kimseleri kastetmiş olması mümkündür. Her iki duruma göre de Peygamberimiz Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbrahim *aleyhisselâm*'ın soyuna girmektedir.

ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍۜ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌۚ {٣٤}

34. Birbirilerinden türemiş bir nesil olarak... Allah işitir ve mutlak ilim sahibidir.

ذُرِّيَّةً/***Zürriyyeten:*** Bu ifade öncesindeki "İbrahim soyu ve İmrân soyu" ifadesinden bedel veya hâldir. Bu kelime "فُعلِيَّة/fu'liyye" vezninde olup "ذَرِّ/zerre" kelimesine nispet edilir. Zira Allah Teâlâ, insanları Âdem'in sulbünden zerre hâlinde çıkarmıştır. Nisbet için baş tarafı değiştirilmiştir (Yani kelimenin aslı "ذَرِّ/zerre" iken "ذُرِّيِّ/zürriyye" olmuştur). Bir görüşe göre "ذُرِّيَّة/zürriyye" kelimesinin aslı "ذُرُّورَة/zürrûra" olup vezni "فُعُّولَة Fu'ûle" şeklindedir. Daha sonra, sondaki rı harfi, ye'ye dönüştürülerek "ذُرُّوِيَة/zürrûye" olmuştur. Ardından vav harfi de ye'ye idğâm edilmiş, rı harfi esre yapılmış ve böylelikle "ذُرِّيَّة/zürriyye" hâline gelmiştir.

اِذْ قَالَتِ امْرَاَتُ عِمْرٰنَ رَبِّ اِنّٖي نَذَرْتُ لَكَ مَا فٖي بَطْنٖي
مُحَرَّراً فَتَقَبَّلْ مِنّٖيۚ اِنَّكَ اَنْتَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ {٣٥}

35. Hani İmrân'ın karısı "Rabbim! Karnımdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım. Adağımı kabul et. Şüphesiz işiten, mutlak ilim sahibi sensin" demişti.

اِذْ قَالَتِ/***Hani şöyle demişti:*** Bu ifadenin âmili hazfedilmiş olup takdiri "أُذكُرُوا/Hatırlayın" şeklindedir. Bir görüşe göre, "عَلٖيمٌ/alîm" şeklindedir.[1473] Zeccâc (ö. 311/923) "Buradaki âmil 'اصْطَفَى/tercih etti' kelimesinin anlamıdır" demiştir.[1474]

1473 Buna göre anlam "وَاللّٰهُ سميع عليم إذا قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ/***Allah, İmrân'ın karısı bu sözü söylerken hakkıyla duyan ve bilendir"*** şeklindedir.

1474 Buna göre anlam "وَاصْطَفَى آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ/***Allah, İmrân'ın karısı... dediği zaman İmrân soyunu âlemlere (herkese) tercih etmiştir"*** şeklindedir.

امْرَاَتُ عِمْرٰنَ/İmrân'ın karısı: İsmi (nun ile) Hanne'dir. O, Meryem'in annesidir. Bu İmrân, Meryem'in babasıdır.

نَذَرْتُ/Adadım: "Karnımdaki bu çocuğu senin Beyt'ine hizmet etmesi için vakıf olarak adadım" demektir. Buradaki Beyt, Beyt-i Makdis'tir.

مُحَرَّرًا/Azatlı bir kul olarak: "Mescide hizmet dışında her türlü işten azat edilmiş" demektir.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنّ۪ي وَضَعْتُهَٓا اُنْثٰىۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْۜ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰىۚ وَاِنّ۪ي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَاِنّ۪ٓي اُع۪يذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ{٣٦}

36. Onu doğurunca, Allah onun ne doğurduğunu çok iyi bildiği ve (istediği) erkek (O'nun verdiği bu mucizevî) kız gibi olmadığı hâlde "Ya Rab! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum" dedi.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا/Onu doğurunca: Onlar, mescitlere hizmet için kız çocuklarını vakfetmezlerdi. Bundan dolayı o da Allah'a adamış olduğu adağı yerine getirme olanağını yitirmesine tasalanıp üzülerek "اِنّ۪ي وَضَعْتُهَٓا اُنْثٰى/ ***Ben onu kız doğurdum"*** demiştir.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ/Allah onun ne doğurduğunu çok iyi biliyordu: Buradaki "وَضَعَتْ/veda'tü" fiili, Allah'ın sözü olarak (Hanne'nin), doğurduğu kızın şanını yüceltmek için te harfinin sükûnu ile "وَضَعَتْ/vedaat" şeklinde okunmuştur. Yine te harfinin ötresi ve ayn harfinin sükûnu ile "وَضَعْتُ/veda'tü" şeklinde okunmuştur. Buna göre o, Hanne'nin sözünün devamı olmuş olur.

وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰى/Oysa erkek, kız gibi değildir: Bu ifadenin Allah'ın sözü olması muhtemeldir. Buna göre anlam, "Benim istemiş olduğum erkek, senin hibe ettiğin kız gibi değildir" şeklindedir. Yine Hanne'nin söylemiş olduğu sözün devamı olması mümkündür. Buna göre anlam,

"Mescitlere hizmet konusunda kız, erkek gibi değildir" şeklindedir. Zira kızlar değil de erkekler mescide hizmet ediyorlardı.

سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ/***Ona Meryem adını verdim:*** Bunu İmrân'ın karısı, Rabbine demiştir. Zira Meryem onların dilinde "ibadet eden, abid kadın" demektir. O, böylelikle Allah'a yakın olmayı istemiştir. Doğduğu gün çocuğa isim verilmesi buradan çıkarılmıştır. Meryem kelimesi marife ve müenneslikten dolayı gayr-ı munsarıftır. Aynı zamanda onda Arapça olmayan bir isim olma (ucmelik) özelliği de vardır.

وَاِنّي اُعيذُهَا بِكَ/***Onu senin korumanı diliyorum:*** Allah Teâlâ'nın "وَاِنّي اُعيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجيمِ/***(Meryemin annesi Hanne) 'Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum' (dedi)"*** âyetinden dolayı hadiste şöyle geçmektedir: ***"Doğan her çocuğa şeytan mutlaka dokunmuştur. İşte bundan dolayı çocuk doğarken ağlar. Meryem oğlu (İsa) ve onun annesi (Meryem) bundan müstesnadır."***[1475]

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَاَنْبَتَهَا نَبَاتاً حَسَناًۙ وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَۙ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقاًۚ قَالَ يَا مَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ هٰذَاۜ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ {٣٧}

37. Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile karşıladı, onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi ve Zekeriyya'nın himâyesine verdi. Zekeriyya, onun yanına, mâbede her girişinde orada bir rızık bulurdu ve "Ey Meryem! Bu sana nereden geliyor?" derdi. o da "Bu, Allah tarafındandır. Allah dilediğine sayısız rızık verir" derdi.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا/***Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile karşıladı:*** "Rabbi erkek çocuğu yerine kız çocuğuna razı oldu" demektir.

بِقَبُولٍ حَسَنٍ/***Güzel bir kabul ile:*** Bu ifadede geçen "قَبُولٍ"/kabûl kelimesi hakkında iki görüş vardır:

1475 Benzer hadis için bk. Buhârî, 4548; Müslim, 4364.

Birincisi: Gelmesi gereken vezinden başka şekilde gelmiş bir mastar olmasıdır.[1476]

İkincisi: Buruna sokulan enfiye ilacının çekilmesini sağlayan şeye (mastar kalıbında olmakla birlikte) isim olmuş olan "سَعُوط/seûd" kelimesi gibi ("قَبُول/kabûl" kelimesinin de mastar kalıbında) kendisi ile kabulün gerçekleştiği şeye isim olmasıdır.[1477]

وَاَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا/*Onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi:* En güzel şekilde yetiştirilmesi anlamındadır.

وَكَفَلَهَا زَكَرِيَّاءُ/*Onu Zekeriyya himayesine aldı:* "Zekeriyya, Meryem'i ihtiyaçlarını karşılamak için kendi harcamasına ve sorumluluğuna dâhil etti" demektir.[1478] "كَافِل/Kâfil" kelimesi "bakıcı, sorumlu" anlamına gelir. Zekeriyya, Meryem'in teyzesinin kocasıydı. Bir görüşe göre, kız kardeşinin kocasıdır. "وَكَفَّلَهَا/Ve keffelehâ" kelimesi fe'nin şeddesi ve "زَكَرِيَّاءَ/zekeriyya" kelimesinin nasbı ile "وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّاءَ/***Allah onu Zekeriyya'nın himâyesine verdi"*** şeklinde okunmuştur. Yani "Allah, Zekeriyya'yı ona kefil (ondan sorumlu) kılmıştır" anlamındadır.

اَلْمِحْرَابَ/*Mihrap:* Sözlükte "meclislerin en değerli yeri" demektir. Bundan dolayı imamın yeri bu şekilde isimlendirilmiştir. Zekeriyya'nın onun için mescitte bir yer yaptığı söylenir. İşte o burada mihraptır. Bir görüşe göre, mihrap (mescit konumunda) ibadet mahallidir.

1476 "فَتَقَبَّلَهَا" ifadesi "تَفَعَّلَ" babından geldiği için mastarının "تَقَبُّلًا" şeklinde gelmesi gerekirdi. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 69. Söz konusu tercüme edilen yerin metni Dâru'z-Ziyâ baskısında "أن يكون مصدرا على غير الصدر" şeklinde, Şârika baskısında "أن يكون مصدرا على غير المصدر" şeklinde geçmektedir. Manaya uygunluk bakımından Şârika baskısı tercih edilmiştir.

1477 "فَعُول" vezni "وَضُوء/abdest, abdest almak" ve "طَهُور/temiz, temizlenmek" kelimelerinde olduğu gibi hem isim hem de mastar olarak kullanılabilir.

1478 Bu mana "وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّاءُ/Onu Zekeriyya himayesine aldı" şeklinde Zekeriyya kelimesini merfû olarak okuyanlara göredir. Tercih edilen görüş de budur. Zira bu, Allah Teâlâ'nın "اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ/***İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak"*** (Âl-i İmrân 3/44) âyetine uygun düşmektedir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 206. Müfessir de bu görüşü tercih etmiştir.

وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا/Orada bir rızık bulurdu: Zekeriyya onun yanında yazın kış meyvesini, kışın da yaz meyvesini bulurdu. Meryem asla göğüsten süt emmemişti. Allah onu rızıklandırıyordu.

اَنّٰى لَكِ هٰذَا/Bu sana nereden geliyor?" Mekâna işaret etmekte olup "nasıl ve nereden?" demektir.

اِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ/Allah dilediğine sayısız rızık verir: Bunun, Meryem'in sözünün devamı veya Allah Teâlâ'nın sözü olması mümkündür.

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُۚ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ
ذُرِّيَّةً طَيِّبَةًۚ اِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَٓاءِ{٣٨}

38. İşte Zekeriyya "Ya Rab! Bana tarafından hayırlı bir evlat bağışla. Şüphesiz sen duaları işitensin" diye Rabbine o vakit dua etti.

هُنَالِكَ/Orada: (Onların bulunduğu) mekâna işaret eder. Bu kelime "zaman" ifade etmek için de kullanılabilir. Burada bu daha kuvvetlidir.[1479] Yani Zekeriyya *aleyhisselâm*, Allah Teâlâ'nın Meryem'e olan kerâmetini (lütfunu) görünce Allah'tan çocuk istemiştir.

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَٓائِمٌ يُصَلّ۪ي فِي الْمِحْرَابِۙ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى
مُصَدِّقاً بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّداً وَحَصُوراً وَنَبِياًّ مِنَ الصَّالِحِينَ{٣٩}

39. Zekeriyya mâbedde durmuş ibadet ederken melekler ona "Allah sana, kendisinden iletilecek bir Kelime'yi (İsa Mesîh'i) tasdik edici, önder, nefsine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeliyor" diye seslendiler.

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ/Melekler ona seslendiler: Buradaki "الْمَلٰٓئِكَةُ/**melekler**" kelimesinin topluluk ismi olmasına riâyet edilerek "فَنَادَتْهُ/fe-nâdethü"

1479 Şayet "هُنَالِكَ" kelimesi zaman anlamında kullanılırsa söz konusu ifadenin anlamı "Rabbine o vakit dua etti" şeklinde olur.

şeklinde fiil müennes getirilmiştir. Yine bu fiil “فَنَادَاهُ/fe-nâdâhü” şeklinde (çoğulun müzekker kabul edilmesi esas alınarak) müzekker olarak da okunmuştur. Bir görüşe göre, Cebrail *aleyhisselâm* tek başına seslenmiştir ancak “Melekler seslendi” denilmiştir. Tıpkı onların “فُلَانٌ يَرْكَبُ الْخَيْلَ/Filan kişi atlara biner” demeleri gibidir. Kişi bir ata binmiş olsa da (burada söz konusu kelime) “cins isim olarak at” anlamındadır.[1480]

يَحْيٰى/Yahya: Bu, Allah Teâlâ’nın, doğmadan önce ona verdiği bir isimdir. Bu, etimolojik ve yapı olarak Arapça’ya denk düşmüş İbranice bir isim olup gayr-ı munsarıftır. Şayet i‘râb bakımından yabancı kelime ise bunda marifelik (özel isim olma) ve yabancılık vardır. Arapça kökenli ise (gayr-ı munsarif olma sebebi) marifelik (özel isim olma) ve fiil vezninde olmasıdır.

مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ/Allah sana, kendisinden iletilecek bir Kelime’yi (İsa Mesîh’i) tasdik edici (olarak Yahya’yı müjdeliyor): Yani “İsa *aleyhisselâm*’ı doğrulayan ve ona iman eden” demektir. İsa *aleyhisselâm*, başka hiçbir bir sebep olmaksızın sadece Allah’ın tek bir kelimesi olan “كُنْ/ol” sözcüğü ile vücuda gelmesinden dolayı “كَلِمَةُ اللّٰهِ/Allah’ın kelimesi” olarak isimlendirilmiştir.

وَسَيِّدًا/Seyyid: “Halkının lideri olan, şeref ve fazilet itibariyle onlardan üstün olan kimse” demektir.

وَحَصُورًا/Nefsine hâkim: “Kadınlara yaklaşmayan” demektir. Bir görüşe göre, Allah Teâlâ onu bu şekilde yaratmıştır. Bir görüşe göre, nefsine hâkim oluyordu. Bir görüşe göre, “حَصُور/hasûr” kelimesi “Günaha yaklaşmayan kimse” demektir.

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِي
عَاقِرٌ قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ{٤٠}

1480 Mufaddal b. Seleme (ö. 290/903) şöyle demiştir: Eğer sözü söyleyen bir lider veya başkan olursa arkadaşları ve ordusu da beraberinde olduğu için, onun hakkında cemi sîgası kullanmak caizdir. Cebrail *aleyhisselâm* meleklerin başkanı olduğu için ve çoğu zaman meleklerden bir grupla gönderildiği için böyle söylemiş olabilir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü’l-gayb*, VIII, 210.

40. Zekeriyya "Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığına, üstelik karım da kısır olduğuna göre benim nasıl oğlum olabilir?" dedi. Allah "Öyle ama Allah dilediğini yapar" dedi.

أَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ/***Benim nasıl oğlum olabilir?:*** Bu, kendisinin yaşlılığı ve eşinin kısırlığı dolayısıyla çocuk sahibi olmasını yadırgama ve şaşırma ifadesidir. O esnada Zekeriyya *aleyhisselâm*'ın doksan dokuz, eşinin ise doksan sekiz yaşında olduğu söylenir. Zekeriyya *aleyhisselâm*, bunda Allah Teâlâ'nın kudretini bilmesine rağmen normal kurallar gereği bunu uzak bir ihtimal olarak düşünmüştü. Ardından Allah Teâlâ'nın kudretini bildiği için bunu istemiş, diğer taraftan nadir olan bir şey olduğu için bunu uzak bir ihtimal zannetmiştir. Bir görüşe göre, Zekeriyya *aleyhisselâm* çocuğu gençliğinde istemiş, ihtiyarlığında duasına icabet edilmiştir. Bundan dolayı da bunu yadırgamıştı.

كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ/***Öyle ama Allah dilediğini yapar:*** Tıpkı şaşırtıcı bu iş gibi Allah Teâlâ istediğini yapar. "كَذٰلِكَ/Kezâlike" lafzındaki kef harfi bu fiil gibi Allah Teâlâ'nın şaşırtıcı fiillerine teşbih içindir. ذٰلِكَ/Zâlike" lafzındaki ism-i işâret, Zekeriyya *aleyhisselâm*'a çocuk bahşedilmesine gider. Bu âyetteki "اللّٰهُ/Allahü" lafzı, mübteda olarak merfû olup "كَذٰلِكَ/kezâlike" kelimesi onun haberidir ve "كَذٰلِكَ/kezâlike" ve "اللّٰهُ/Allahü" lafızlarını vasıl yaparak okumak gerekir. Bir görüşe göre, "يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ/***Dilediğini yapar"*** ifadesi haberdir. Buna göre "كَذٰلِكَ/kezâlike" lafzı için iki yaklaşım muhtemeldir.

Birincisi: "يَفْعَلُ/Yef'alü" fiilinin fâili olarak hâl konumunda olabilir.

İkincisi: Hazfedilmiş mübtedanın haberi olabilir. Takdiri "الأمر كذلك/Durum işte böyledir" veya "أنتما كذلك/İkiniz işte böyledir" şeklinde olur. Buna göre "كَذٰلِكَ/kezâlike" kelimesinde durulur. Birinci görüş, cümlenin bitişik olmasından ve öncesindeki ifadeyle birlikte[1481] "يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ/***Dilediğini yapar"*** sözüyle bağlantısından dolayı tercihe şayandır. Kur'ân'da bunun birçok benzeri vardır. Onlardan biri de "وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَٓا

1481 "كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ/***Öyle ama Allah dilediğini yapar"*** ifadesi "رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ/***Benim nasıl oğlum olabilir?"*** sözüyle bağlantılıdır.

اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌ/***Rabbin haksızlık eden memleketleri (onların halkını) yakaladığında, O'nun yakalayışı işte böyle (şiddetlidir)"***[1482] âyetidir.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّي اٰيَةًۜ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا
رَمْزاًۜ وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثيراً وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ۟{٤١}

41. Zekeriyya "Ey Rabbim! (Oğlum olacağına dair) bana bir alâmet göster" dedi. Allah "Senin için alâmet, insanlara üç gün, işaretten başka söz söyleyememendir. Bununla beraber Rabbini çok an, sabah-akşam tesbih et" dedi.

اجْعَلْ لِّي اٰيَةً/***Bana bir alâmet göster:*** "Eşimin hamile olduğuna dair bir alâmet göster" demektir.

اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ/***İnsanlara söz söyleyememendir:*** Senin alâmetin insanlarla konuşamamandır.

ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ/***Üç gün:*** Allah'ı zikretmeye devam etmesiyle birlikte onun insanlarla konuşmaktan men edilmesidir. Bundan dolayı "وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثيراً/ ***Rabbini çok an"*** buyurulmuştur. Duasına icabet edilmiş olmasına şükür olarak sırf bu zamanı Allah'ı zikre ayırması, şükür ve zikir dışında başka bir şeyle meşgul olmaması için bu üç günde insanlarla konuşmaktan alıkonmuştur.

اِلَّا رَمْزاً/***İllâ ramzen:*** Elle, başla veya ikisi dışındakilerle yapılan işarettir. "رَمْزاً/Ramzen"ifadesi munkatı istisnâ'dır.

بِالْعَشِيِّ/***Akşam:*** Güneşin zevâlinden batışına kadar olan süredir.

وَالْاِبْكَارِ/***Sabah:*** Fecrin doğuşundan duhâ vaktine kadar olan süredir.

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ
وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ{٤٢}

1482 Hûd 11/102.

42. Hani melekler şöyle demişlerdi: Ey Meryem! Şüphesiz Allah seni seçti ve tertemiz kıldı ve seni bütün dünya kadınlarından üstün tuttu.

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَٰئِكَةُ/***Hani melekler şöyle demişlerdi:*** Bundan maksadın, Cebrail mi, yoksa meleklerden bir grup mu olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Buradaki "إِذْ/iz" edatının âmili gizlidir.[1483]

اصْطَفَيكِ/***Allah seni seçti:*** Yani başlangıçta annenden seni (bir kız hizmetçi olarak Beyt-i Makdis'e verilmeni) kabul ederek seçti.

وَطَهَّرَكِ/***Tertemiz kıldı:*** Yaratılış (hayız vb.), ahlâk ve din bakımından tüm ayıplardan (uzak tutmuştur).

وَاصْطَفَيكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ/***Seni bütün dünya kadınlarından üstün tuttu:*** Bu üstün tutulmanın (seçimin), Allah'ın ona has olarak babasız bir şekilde İsa'yı vermesinden kaynaklanmış olması da mümkündür. Bu durumda ***"bütün dünya kadınlarından"*** ifadesi herkesi kapsar. Ya da bu "seçilme" âmm ifade eder, bu durumda ***"bütün dünya kadınlarından"*** Hatîce ve Fâtıma istisnâ edilir. Veya mana "kendi zamanındaki kadınlardan üstün tutulma" şeklindedir. Diğer taraftan "Onun üstün tutulması mutlaktır" da denilmiştir. Bir görüşe göre, meleklerin ona hitap etmesinden dolayı o peygamberdir.

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ {٤٣}

43. Ey Meryem! İçtenlikle Rabbine itaat et; secdeye kapan, (O'nun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et.

اقْنُتِي/***Uknutî:*** Kunut burada "itaat ve ibadet" anlamındadır. Bir görüşe göre, namazda kıyamın uzatılmasıdır. Çoğunluğun görüşü de bu şekildedir.

وَاسْجُدِي وَارْكَعِي/***Secdeye kapan, (O'nun huzurunda) rükû et:*** Bu ifade ile namazın form ve rükûnlerinden olması sebebiyle kunut ve secde

---

1483 Takdiri "Meleklerin şöyle şöyle dediği zamanı hatırla..." şeklindedir. İbn Atıyye, *Muharrarü'l-vecîz*, I, 453.

zikredilerek Meryem'e namaz kılması emredilmiştir. Daha sonra da ona "senin namazın, namaz kılanlarla yani cemaatle birlikte olsun" anlamında "ارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ/**Rükû edenlerle beraber rükû et"** denilmiştir. Buna göre cümlede secdenin rükûya takdim edilmesine ihtiyaç kalmaz. Zira rükû ve secde bir rekât içerisinde (sırasıyla yapılan rükûn olarak) tertip hâlinde gelmemiştir. Bir görüşe göre, Allah Teâlâ âyetteki bu manayı kastetmiş olup secdeyi rükûnun önüne almıştır. Çünkü buradaki vav tertip için değildir ("şunu, şunu yapın" demektir). Yine onların dininde secdenin rükûdan önce olması da mümkündür.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَۜ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَۖ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ{٤٤}

44. (Resûlüm!) Bunlar bizim sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye (kura çekmek üzere) kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar (bu yüzden) çekişirken de yanlarında değildin.

ذٰلِكَ/***Bunlar:*** Bu ifade kıssalarda geçmiş olan şeylere işaret etmekte olup Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitaptır.

وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ/***Sen onların yanında değildin:*** Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onlarla birlikte olmadığı hâlde bu haberleri vermiş olmasından dolayı nübüvvetine delil olarak getirilmiştir.

يُلْقُونَ اَقْلَامَهُمْ/***(Kura çekmek üzere) kalemlerini atarlarken:*** Buradaki "اَقْلَامَهُمْ/aklâmehüm" kelimesinden maksat, onların fal okları yani (ağaçtan kesip düzelttikleri ve ucunu hafif açtıkları) kura oklarıdır. Bir görüşe göre, kendileriyle Tevrât'ı yazdıkları kalemlerdir. Onlar Meryem'in kefâletini üstlenmeyi arzu edip birbirleriyle onun kefâleti konusunda rekâbet ettikleri için kura çektiler. Sünnette de sabit olmakla birlikte bu âyet kura çekmenin caiz olduğuna delâlet etmektedir.

اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ/***Meryem'e hangisi kefil olacak diye:*** Bu ifadede "اَيُّهُمْ/eyyühüm" (istifhâm) mübteda, "يَكْفُلُ مَرْيَمَ/yekfülü meryeme" kısmı

haberdir. (Cümle olarak “أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ/***Meryem’e hangisi kefil olacak diye***” ifadesi mahzûf) bir fiille nasb mahallinde olup takdiri “أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ينظورون/***Meryem’e hangisi kefil olacak diye bakıyorlar***” şeklindedir.[1484]

يَخْتَصِمُونَ/***Çekişiyorlar:*** Yani içlerinden Meryem’in kefâletini kimin üstleneceği konusunda tartışıyorlar.

اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُۙ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهاً فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَۙ {٤٥}

45. Melekler demişlerdi ki: Ey Meryem! Allah seni kendisinden sana (iletilecek) öyle bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesîh’tir, dünyada da ahirette de itibarlı ve Allah’ın kendisine yakın kıldıklarındandır.

اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ/***Melekler demişlerdi ki:*** Buradaki “اِذْ/iz” edatı (42. âyetin başındaki) “اِذْ قَالَتِ/***Hani şöyle demişti***” ifadesinden ya da “اِذْ يَخْتَصِمُونَ/***Çekişirken***” sözünden bedeldir. Buradaki âmil gizlidir.

اِسْمُهُ/***Onun adı:*** Bu ifadedeki müzekker zamiri (“ةُ/o” müennes olan) “كَلِمَةٍ/kelime” sözcüğüne döndürülmüştür. Zira bu kelimenin müsemmâsı (İsa) müzekkerdir.

الْمَسِيحُ/***Mesîh:*** Bu kelime bir görüşe göre, “سَاحَ في الأرض/yeryüzünde dolaşıp gezdi” kullanımından türemiş olup “مُفْعِل/müf’il” veznindedir. Çoğunluk “مَسْح/mesh” kelimesinden türediğini söylemiştir. Zira İsa, bereketle meshedilmiştir. Bu durumda “مَسِيح/Mesih” kelimesi “فَعِيل/faîl” vezninde olur. Hitap Meryem’e olduğu hâlde Allah Teâlâ, İsa’yı ona nisbet etmek ve onun babasız doğduğunu bildirmek için “عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ/***Meryem oğlu İsa***” demiştir.

وَجِيهاً/***İtibarlı:*** (“كَلِمَةٍ/Kelime” lafzından) hâl olarak nasb kılınmıştır. Onun dünyadaki “وَجَاهَة/itibar”ı; peygamberlik ve insanlara önder olmak, ahirette ise şefaat hakkına ve cennette yüksek dereceye sahip olmaktır.

1484 Yahut takdiri “Meryem’i hangisinin himayesine alacağını görsünler diye (kura çekmek üzere) kalemlerini atıyorlardı” şeklindedir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü’l-gayb*, VIII, 220.

وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً وَمِنَ الصَّالِحِينَ{٤٦}

46. O, beşikte iken ve yetişkinlik hâlinde insanlarla konuşacaktır; sâlihlerdendir ayrıca.

فِي الْمَهْدِ/*Beşikte iken:* Hâl konumundadır.

وَكَهْلاً/*Yetişkinlik hâlinde:* Bu ifade ona atıftır. Buna göre anlam, "O, Yahudilerin, annesine atmış olduğu iftiradan uzak olduğunu gösteren bir mucize ve peygamberliğine bir işaret olarak küçükken insanlarla konuşacak, yine aynı şekilde büyüdüğünde de onlarla konuşacaktır. Âyetteki "**وَكَهْلاً/*Yetişkinlik hâlinde*"** ifadesinde İsa *aleyhisselâm*'ın otuz üç yaşın başlangıcı olan yetişkinlik çağına ulaşacağına dair bir bilgilendirme vardır.[1485] Bir görüşe göre yetişkinlik çağı kırk yaşıdır.

قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ
يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ اِذَا قَضٰى اَمْراً فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ{٤٧}
وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ{٤٨}

47. Meryem "Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmadığı hâlde nasıl çocuğum olur?" dedi. Öyle ama Allah dilediğini yaratır. Ve O bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da oluverir. 48. Ayrıca ona kitabı, hikmeti, Tevrât'ı ve İncil'i öğretecek.

وَيُعَلِّمُهُ/*Ona öğretecek:* Bu ifade "**يُبَشِّرُكِ/*Sana müjdeliyor*"** veya "**وَيُكَلِّمُ/*Konuşacak*"** ifadesine atıfıttır.

الْكِتَابَ/*Kitâb:* Burada cins isimdir. Bir görüşe göre, elle yazmaktır. Hikmet burada dinî ilimler veya söz ve fiilde isabettir.

وَرَسُولاً اِلٰى بَنِي اِسْرَٓائِلَ اَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ اَنِّي اَخْلُقُ
لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْراً بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاُبْرِئُ

1485 Zira onlara göre genel olarak beşikte iken konuşan kimse yaşamazdı.

الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَاُحْيِ الْمَوْتٰى بِاِذْنِ اللّٰهِۚ وَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا
تَدَّخِرُونَۙ فِي بُيُوتِكُمْۜ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَۚ {٤٩}

49. Onu İsrailoğullarına bir elçi olarak gönderecek ve onlara şöyle diyecek: Size Rabbinizden bir mucize getirdim: Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o kuş oluverir. Yine Allah'ın izni ile anadan doğma körü ve cüzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz, bunda sizin için bir ibret vardır.

وَرَسُولاً/*Elçi olarak:* "**وَيُعَلِّمُهُ/*Ona öğretecek*"** ifadesine ma'tûf hâldir. Bu durumda takdiri "ومُعَلِّمًا الكِتاب/Kitabı bilen bir elçi olarak (göndereceğiz)" şeklindedir. Yahut fiili gizlenmiş olup takdiri "أَرْسَلَ رَسُولًا/Resûl olarak gönderdi" veya "جاء رَسُولًا/Resûl olarak geldi" şeklindedir.

اِلٰى بَنِي اِسْرَٓائِلَ/*İsrailoğullarına:* Yani Allah Teâlâ, onlara Tevrât'ın hikmetini açıklayıcı olarak İsa *aleyhisselâm*'ı gönderdi.

اَنِّي/*Ennî:* Takdiri "بِاَنِّي اَخْلُقُ/bi-ennî ehluku" şeklindedir. "اَنِّي/Ennî" lafzındaki hemzenin üstünü ile ilk "اَنِّي/ennî" sözcüğünden ya da "اٰيَةٍ/âyet" kelimesinden bedeldir. "إِنِّي/İnnî" şeklinde hemzenin esresi ile yeni bir cümle başlangıcıdır.

فَاَنْفُخُ فِيهِ/*Ona üflerim:* Buradaki zamir, kuşa ya da "كَهَيْئَةِ/ke-hey'etin" lafzındaki kef harfine[1486] döndüğü için zikredilmiştir. Mâide sûresindeki ("وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي/***Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu***"[1487]) âyetinde zamir "هَيْئَةِ/hey'eti"lafzına döndüğü için müennes getirilmiştir.

فَيَكُونُ طَيْراً/*Allah'ın izni ile o kuş oluverir:* Bir görüşe göre, İsa yarasadan başka bir şey yaratmamıştır. Âyetteki "طَيْراً/tayran" lafzı sakin

1486 Yani anlam "Kuş sûretinde yapmış olduğum o sûrete üflerim" şeklindedir.
1487 Mâide 5/110.

ye ile "طَيْرًا/tayran" şeklinde çoğul olarak, yine "طَائِرًا/tâiran" şeklinde elif ve hemze ile müfred olarak okunmuştur. İsa hakkında ilâhlık şüphesini kaldırmak için "بِإِذْنِ اللّٰهِ/***Allah'ın izni ile***" ifadesini zikretmiştir.

وَأُبْرِئُ/***İyileştiririm:*** Rivâyete göre İsa *aleyhisselâm,* kör ve cüzamlı bir grubu toplar, onlar için dua eder ve böylelikle onları iyileştirirdi.

وَأُحْيِي الْمَوْتٰى/***Ölüleri diriltirim:*** Rivâyete göre o, ölüye veya kabre asasıyla vurur, ardından ölü kalkar ve konuşurdu. Rivâyet edildiğine göre, İsa *aleyhisselâm,* Sâm b. Nûh'u diriltmiştir.

وَأُنَبِّئُكُمْ/***Size haber veririm.*** İsa *aleyhisselâm* "Ey falanca! Sen şunu şunu yedin ve evinde şunu şunu biriktiriyorsun" derdi.

وَمُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذ۪ي حُرِّمَ
عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ {٥٠}

50. Benden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri de helâl kılmam için gönderildim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. O hâlde Allah'tan korkun, bana da itaat edin.

وَمُصَدِّقاً/***Doğrulayıcı olarak:*** Bu ifade (hâl olup önceki âyette geçen) "وَرَسُولاً/***elçi olarak***" kelimesine veya hâl konumunda olduğu için "بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ/***Rabbinizden bir mucize***" ifadesinin mahalline atıftır ki en güzeli budur. Zira bu ifade İsa *aleyhisselâm*'ın sözünün devamıdır. Takdiri "جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ، وَجِئْتُكُمْ مُصَدِّقاً/Rabbinizden bir mucize getirdim, aynı şekilde size (benden önce gelen Tevrât'ı) tasdik edici olarak geldim" şeklindedir.

وَلِاُحِلَّ لَكُمْ/***Size helâl kılmam için:*** Bu ifade, "بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ/***Rabbinizden bir mucize***" ifadesine atıftır. Onlara iç yağı, deve eti, balıkların[1488] ve kuşun bazı kısımları haram kılınmıştı. İşte İsa *aleyhisselâm,* onlara zikredilenlerin bir kısmını helâl kılmıştı.

1488 Metinde "حيتان/balinalar" sözcüğü geçmekle birlikte maksat burada genel olarak balıklardır.

إِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ {٥١}

51. Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte dosdoğru yol budur.

إِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ/Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de *Rabbinizdir:* İsa *aleyhisselâm*'a ilâhlık isnâdında bulunan kimselere cevaptır. İsa *aleyhisselâm*'ın sözü "أَنّ۪ي قَدْ جِئْتُكُمْ/***ennî kad ci'tüküm***" ifadesi ile başlamış, "صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ/***sırâtün müstakîmün***" ifadesi ile son bulmuştur. Aynı şekilde tüm bunların melekler tarafından İsa *aleyhisselâm*'dan hikâye edilerek "O şöyle şöyle söyleyecek" şeklinde Meryem'e anlatılmış olması da mümkündür. Yine Meryem'e olan hitabın kesilip daha sonra "وَرَسُولاً/***elçi olarak***" sözü ile cümlenin yeniden başlamış olması da mümkündür. Bu durumda bunun takdiri şu şekilde olur. "İsa bir elçi olarak geldi ve onlara şöyle dedi: Size Rabbinizden bir mucize getirdim..." Âyette olduğu gibi sonra İsa *aleyhisselâm*'ın sözü âyet sonuna kadar devam eder.

فَلَمَّا اَحَسَّ ع۪يسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَار۪ٓي اِلَى اللّٰهِۜ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِۚ اٰمَنَّا بِاللّٰهِۚ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ {٥٢}

52. İsa, onlardaki inkârcılığı anlayınca "Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" dedi. Havârîler "Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler teslimiyet gösteren kimseleriz" dediler.

فَلَمَّا أَحَسَّ/İsa anlayınca: Tıpkı duyularla algılanmış olan bilgiler gibi "kesin olarak bildi" demektir.

مَنْ أَنْصَارِي/Yardımcı olacaklar kimlerdir?: Yardım edilmesi için bir taleptir. Âyetteki "أَنْصَار/ensâr" kelimesi "نَاصِرٌ/nâsır" kelimesinin çoğuludur.

إِلَى اللّٰهِ/Allah yolunda: Takdiri "مَنْ يُضِيفُ أَنْفُسَهُمْ فِي نُصْرَتِي إِلَى اللّٰهِ/ Benim Allah yolunda yaptığım yardıma nefislerini adayacak kimseler" şeklindedir." Bundan dolayı âyetteki "إلى/ilâ" harfi cerrinin burada "مَعَ/ile"

anlamında olduğu söylenmiştir.[1489] Ya da söz konusu ifade mahzûf bir ögeye taalluk etmekte olup takdiri "ذَاهِبًا أو مُلْتَجِئًا اِلَى اللهِ/Allah'a varmak ve iltica etmek üzere (kim benim yardımcımdır?)" şeklindedir.

اَلْحَوَارِيُّونَ/**Havârîler:** İnsanın havârîleri "onun seçkin ve samimi olanları" demektir. Bundan dolayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* **"Her peygamberin bir havârîsi vardır, benim havârîm de Zübeyr'dir"**[1490] buyurmuştur. Bir görüşe göre, havârîler, elbise beyazlatan (çamaşırcı) kimselerdi.[1491] "يُحَوِّرُونَ الثِّيَابَ" ifadesi "Onlar elbiseyi beyazlatırlar" anlamına gelir.[1492] Bundan dolayı onlar havârî olarak isimlendirilmiştir.

رَبَّنَا اٰمَنَّا بِمَا اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ {٥٣}

53. (Havârîler) "Ey Rabbimiz! Biz senin indirdiğine iman ettik ve peygamberine uyduk. Bizi (birliğini ve peygamberlerini tasdik eden) şahitlerden yaz" dediler.

بِمَا اَنْزَلْتَ/**Senin indirdiğine:** Onlar bununla İncil'i ve resûlü kastetmektedirler ki burada resûl, İsa *aleyhisselâm*'dır.

مَعَ الشَّاهِدِينَ/**Şahitlerden:** "Hakka şahitlik eden ümmetler arasına (yaz)" demektir. Bir görüşe göre, "Ümmet-i Muhammed ile birlikte (yaz)" demektir. Zira onlar tüm insanlara şahit olacaklardır.

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللهُ وَاللهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ {٥٤}

54. (Yahudiler) tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.

1489 Allah Teâlâ'nın "وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَهُمْ اِلَى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا/***Onların mallarını kendi mallarınızla birlikte (kendi malınızmış gibi) yemeyin"*** (Nisâ 4/2) âyetinde de "إلى" harfi cerri "مَعَ" anlamındadır.

1490 Buhârî, 2846; Müslim, 2415.

1491 Dahhâk şöyle demiştir: İsa *aleyhisselâm* çamaşır yıkayan bir topluluğa uğradı ve onları imana çağırdı. Onlar da iman ettiler. Çamaşır yıkayan kimseye Nebât dilinde elbiseyi beyazlatan çamaşırcı anlamında "هَوَارِيَّ" denilirdi. Daha sonra bu kelime Arapçalaştırılarak "حواري" şeklini almıştır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 233.

1492 "اَلْحَوَارِيُّ" kelimesinin aslı "اَلْحَوَرُ" şeklindedir. Bu kelime de "bembeyaz" anlamındadır. Una da havârî denilmiş olması bundandır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 233.

وَمَكَرُوا/***Tuzak kurdular:*** Buradaki onlar zamiri ile bahsedilenler İsrailoğullarından inkâr edenlerdir. Onların tuzakları ise İsa *aleyhisselâm*'ı suikast ile öldürecek birini tutmuş olmalarıdır.

وَمَكَرَ اللّٰهُ/***Allah da onların tuzaklarını bozdu:*** "Allah Teâlâ'nın İsa *aleyhisselâm*'ı semâya yükseltmesi ve kendisine suikast yapmak isteyen kişiyi ona benzetmesi ve sonunda İsa *aleyhisselâm*'ın yerine o kimsenin öldürülmesi" demektir.[1493] Allah Teâlâ'nın buradaki fiili, "وَمَكَرُوا/***Tuzak kurdular"*** sözünden dolayı müşâkele (uyum) sanatı için "مَكْر/tuzak" kelimesi ile ifade edilmiştir.

وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ/***Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır:*** Bu ifade "(Tuzak veya ceza bakımından) onların en güçlüsü ve bunu hakkıyla yapan" demektir. Diğer taraftan insan için "مَاكِر/tuzak kuran" kelimesi kullanıldığında "bâtıl iş yapan kişi" kastedilir.

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسٰى اِنّ۪ي مُتَوَفّ۪يكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۚ ثُمَّ
اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ ف۪يمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ{٥٥}

55. Hani Allah demişti ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim ve seni kendime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden tertemiz çıkaracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra hepinizin dönüşü bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.

1493 Rivâyete göre Yahudiler, İsa *aleyhisselâm*'ı öldürmeyi kararlaştırınca İsa *aleyhisselâm* onlardan kaçarak eve gitti. Cebrail *aleyhisselâm* onu evin üst tarafındaki bacadan çıkardı. Onların hükümdarı, kendilerinden adi birisi olan Yahuda adındaki kişiye "Haydi, onun yanına gir ve onu öldür" dedi. O da odaya girdi, ancak İsa *aleyhisselâm*'ın içeride olmadığını gördü. Allah Teâlâ onun sûretini İsa *aleyhisselâm*'a benzetti. Dışarıya çıktığında onun İsa *aleyhisselâm*'a benzediğini gördüler ve bunun üzerine onu yakalayıp öldürdüler, daha sonra da haça astılar. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 99.

إِذْ قَالَ اللّٰهُ/Hani Allah demişti ki: Buradaki "إِذْ/iz" edatının âmili gizli bir fiil[1494] ya da (önceki âyette geçen) "يَمْكُرُ/yemkürü" fiilidir.[1495]

اِنّي مُتَوَفّيكَ/Seni vefat ettireceğim: Bir görüşe göre, bundan kasıt, ölümün gerçekleşip daha sonra Allah'ın onu semâda diriltmesidir. Bir görüşe göre, Allah onu canlı olarak kaldırdı. Ölümün gerçekleşmesi ise Deccâl'i öldürmesi için yeryüzüne inmesinden sonradır. Bir görüşe göre, "ölüm uykusu" demektir. Bir görüşe göre, "Yeryüzünden ruhunu semâya kaldıracağım" demektir.

وَرَافِعُكَ اِلَيّ/Seni kendime yükselteceğim: "Semâya yükselteceğim" demektir.

وَمُطَهِّرُكَ/Seni tertemiz çıkaracağım: Yani "onların kötü olan yakınlıklarından kurtaracağım" demektir.

الَّذينَ اتَّبَعُوكَ/Sana uyanlar: Onlar Müslümanlardır. Onların kâfirlere olan üstünlüğü delil iledir, çoğu zaman da kılıçladır. Bir görüşe göre, "الَّذينَ اتَّبَعُوكَ/***Sana uyanlar***"dan kasıt Hristiyanlar, "الَّذينَ كَفَرُوا/***kâfirler***"den kasıt ise Yahudilerdir. Bu âyet, Hristiyanların Yahudilerden izzetli olduğunu ve Hristiyanların onları boyunduruk altına alacağını haber vermektedir.

فَاَمَّا الَّذينَ كَفَرُوا فَاُعَذِّبُهُمْ عَذَاباً شَديداً فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرينَ {٥٦} وَاَمَّا الَّذينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمينَ {٥٧} ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكيمِ {٥٨}

56. İnkâr edenler var ya, onları hem dünyada hem de ahirette şiddetli bir azaba çarptıracağım; onların hiçbir yardımcıları da olmayacak. 57. İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince; Allah onların mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zalimleri sevmez. 58. (Resûlüm!) Bu söylenenleri biz sana âyetlerden ve hikmet dolu Kur'ân'dan okuyoruz.

1494 Takdiri "اذكر إِذْ قَالَ اللّٰهُ/Allah'ın şöyle şöyle dediğini hatırla" şeklindedir. Bk. İbn Atıyye, *Muharrarü'l-vecîz*, I, 444.

1495 Yani "وُجِدَ هَذَا الْمَكْرُ إِذْ قَالَ اللّٰهُ هَذَا الْقَوْلَ/Bu ilâhî hile, Allah şu sözü söylediğinde kurulmuş idi" demektir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 237.

ذٰلِكَ/Bu: Bu ifade öncesinde geçmiş olan haberlere işaret etmektedir.

مِنَ الْاٰيَاتِ/Âyetlerden: "Tilâvet edilen (okunan) âyet[1496] veya mucizelerden" demektir.

وَالذِّكْرِ/Ve'z-zikri: Yani Kur'ân'dan.

الْحَكِيمِ/el-Hakîm: "Hikmetli konuşan" demektir.

اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ {٥٩}

59. Allah katında İsa'nın durumu, şüphesiz Âdem'in durumu gibidir. Allah onu (bir insandan değil) topraktan yarattı. Sonra ona "Ol!" dedi ve o anında oluverdi.

اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى/İsa'nın durumu: Bu âyet, Hristiyanların "Babası olmadan bir çocuk nasıl olabilir?" sözlerine karşı bir delildir. Allah Teâlâ, İsa *aleyhisselâm*'ı annesiz ve babasız yarattığı Âdem *aleyhisselâm*'a benzetmiştir. İşte bu, onların uzak gördükleri şeyden daha ilginç ve onların sözlerinden daha çarpıcıdır.

خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ/Allah onu (bir insandan değil) topraktan yarattı: Âdem'in durumunu açıklamaktadır.

فَيَكُونُ/O anında oluverdi: Bu, geçmiş durumun hikâye edilerek aktarılmasıdır. Aslında, Allah onu topraktan yarattı daha sonra "قَالَ لَهُ كُنْ فَكَانَ/ona 'ol' dedi, o da hemen oldu" demesi (yani "oldu" fiilini mazi ile getirmesi) gerekirdi. Ancak muhatapların zihninde bu olayın daima devam ettiğini canlandırmak için mazi yerine "ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ/**Sonra ona 'Ol!' dedi ve o anında oluverdi**" şeklinde muzari fiil getirmiştir.

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ {٦٠}

60. (Resûlüm! İsa Mesih hakkındaki) gerçek, Rabbinden gelendir. Öyle ise şüphecilerden olma.

1496 Zira burada verilmiş olan bilgiler, ilâhî kitaptan okuyan veya kendisine vahyedilen bir kimsenin bilebileceği haberlerdir.

الْحَقُّ/**Gerçek:** Gizli bir mübtedanın haberidir.[1497]

فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا
نَدْعُ اَبْنَآءَنَا وَاَبْنَآءَكُمْ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ
ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ {٦١}

61. Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda tartışırlarsa de ki: Gelin, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı, biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım sonra da beddua ederek "Yalancılar üstüne olsun Allah'ın laneti" diyelim.

فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ/***Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda tartışırlarsa:*** Bu ifadedeki "فِيهِ/**bu konuda**" yani "İsa *aleyhisselâm* konusunda" demektir. Hristiyanlardan Necrânlı bir grup onun hakkında tartışmıştı. Onların iki efendileri vardı; birisine "seyyid (vezir)," diğerine "âkıb (emir)" denilirdi.

نَبْتَهِلْ/***Beddua edelim:*** "Lanetleşelim" demektir. "بَهْلَة/Behle" kelimesi "lanet" anlamına gelir. Yani "Biz 'Allah'ın laneti, bizden veya sizden yalancılar üzerine olsun' diyelim" demektir. Lanetleşmenin aslı bu şekildedir. Daha sonra lanetleşme olmasa da çaba gösterilerek yapılan her türlü dua için "اِبْتِهَالْ/ibtihâl" kelimesi kullanılmıştır. Bu âyet indiğinde Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i huzuruna çağırdı. Diğer taraftan Necrân Hristiyanlarını da davet etti. Ancak onlar, Allah'ın kendilerini helak etmesinden veya Allah'ın kendilerini maymunlara ya da domuzlara çevirmesinden korktular. Bundan dolayı da lanetleşmekten vazgeçip cizye ödediler.

اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
{٦٢} فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ {٦٣} قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا

1497 Takdiri "الَّذِي أَنْبَأْتُكَ مِنْ قِصَّةِ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ/İsa'nın sana haber verdiğimiz kıssası" şeklindedir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 245.

اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِه۪ شَيْـٔاً وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ{٦٤}

62. Şüphesiz bu (İsa hakkında söylenenler) gerçek kıssadır... Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, mutlak güç ve hikmet sahibidir. 63. Eğer yine yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah, bozguncuları hakkıyla bilendir. 64. (Resûlüm!) De ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Allah'tan başkasına kulluk yapmayalım; O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; Allah'ı bırakıp da bir kısmımız bir kısmımızı rab edinmesin. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman "Şahit olun ki asıl biz Müslümanlarız!" deyin.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ/*Ey ehl-i kitap:* Necrân Hristiyanlarına bir hitaptır. Bir görüşe göre, hitap Yahudileredir.

سَوَٓاءٍ/*Sevâin:* "Eşitlik ve adalet (insaf)" demektir.

اَلَّا نَعْبُدَ/*Kulluk yapmayalım:* Bu ifade "كَلِمَةٍ/kelime" lafzından bedel veya (mübteda olarak) "هي/o" takdiri ile (haber konumunda) merfûdur.[1498] Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, onları Allah'ın birliğine iman etmeye, ayrıca onların tapmış olduğu İsa, hahamlar ve rahipler gibi Allah'ın dışındaki şeyleri terk etmeye davet etti.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَمَٓا اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ وَالْاِنْج۪يلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِه۪ۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ{٦٥}

65. Ey Ehl-i Kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Hâlbuki Tevrât ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?

1498 Buna göre anlam adeta şöyledir: ***"Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz, işte o (söz) Allah'tan başkasına kulluk yapmamamızdır..."*** Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 252.

لِمَ تُحَاجُّونَ فِي اِبْرٰهِيمَ/***İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz?:*** Yahudiler "İbrahim Yahudiydi" demişlerdi. Hristiyanlar da "O Hristiyandı" demişlerdi. Bunun üzerine bu âyet onlara cevap olarak indi. Zira Yahudi ve Hristiyanların dini, İbrahim *aleyhisselâm*'ın vefatından uzun bir süre sonra ortaya çıkmıştır.[1499]

هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ{٦٦}

66. İşte siz öyle kimselersiniz ki, haydi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız; fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz! Allah her şeyi bilir, siz ise bilmezsiniz.

هَا اَنْتُمْ/***İşte siz:*** Buradaki "هَا/hâ" dikkat çekme ifadesidir. Bir görüşe göre, "هَا/hâ," soru hemzesinden bedeldir (aslı "أأنتم/siz misiniz?" şeklinde iken ilk hemze he'ye dönüşmüştür). "اَنْتُمْ/Entüm" mübteda, "هٰٓؤُ۬لَٓاءِ/hâülâi" onun haberidir.

حَاجَجْتُمْ/***Tartıştınız:*** Yeni bir başlangıç cümlesidir[1500] yahut "هٰٓؤُ۬لَٓاءِ/hâülâi" tahsisten dolayı mansup, "حَاجَجْتُمْ/***tartıştınız***" ifadesi haberdir.

فِيمَا لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ/***Haydi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda:*** Tevrât ve İncil'in bildirdiği konuda (tartıştınız).

فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ/***Fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda:*** Geçmiş olan İbrahim'in durumu hakkında (niçin tartışıyorsunuz?)

مَا كَانَ اِبْرٰهِيمُ يَهُودِياًّ وَلَا نَصْرَانِياًّ وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفاً مُسْلِماًۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ{٦٧}

1499 İbrahim *aleyhisselâm* ile Musa *aleyhisselâm* arasında bin sene, İbrahim *aleyhisselâm* ile İsa *aleyhisselâm* arasında iki bin sene vardı. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 371.

1500 Buna göre anlam şöyledir: Sizler o ahmak şahıslarsınız. Sizin ahmaklığınız ve kıt akıllılığınızın delili şudur: Haydi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz! Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 254.

67. İbrahim, ne Yahudi ne de Hristiyan idi; fakat o, Allah'a teslimet göstermiş bir muvahhiddi... Müşriklerden de değildi.

مَا كَانَ اِبْرٰهِيمُ يَهُودِياً وَلَا نَصْرَانِياً/***İbrahim, ne Yahudi ne de Hristiyan idi:*** Yahudi ve Hristiyanlara bir cevaptır.

وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ/***Müşriklerden de değildi:*** (İbrahim *aleyhisselâm* hakkında) putlara ibadet etmek olan ortak koşmayı reddetmektedir. Bu kapsama Yahudi ve Hristiyanların din yapısında bulunan şirk de girmektedir.

اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ{٦٨}

68. İnsanların İbrahim'e en yakın olanları, ona uyanlar, yine şu Peygamber ve (ona) iman edenlerdir. Allah, mü'minlerin dostudur.

وَهٰذَا النَّبِيُّ/***Şu Peygamber:*** "لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ/***Ona uyanlar***" ifadesine atıf olup maksat, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir.[1501]

اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيمَ/***İnsanların İbrahim'e en yakın olanları:*** Zira o da İbrahim *aleyhisselâm*'ın dini üzereydi.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا/***İman edenler:*** Bundan maksat ümmet-i Muhammed'dir.

وَدَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا
يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ{٦٩}

69. Ehl-i kitaptan bir kısmı sizi saptırmak istedi. Oysa onlar sadece kendilerini saptırırlar da farkına bile varmazlar.

1501 Bu durumda "وَهٰذَا النَّبِيُّ/***Şu Peygamber***" ifadesindeki nebî kelimesi "وَهٰذَا النَّبِيَّ/***Şu Peygamber***" şeklinde mansup okunmuştur. Bu durumda anlam "Ona ve şu Peygamber'e uyanlar" şeklinde olur. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 371.

وَدَّتْ طَٓائِفَةٌ/*Ehl-i kitaptan bir kısmı:* Bunlar Huzeyfe, Ammâr ve Muâz'ı Yahudiliğe davet eden Yahudilerdir.

وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ/*Oysa onlar sadece kendilerini saptırırlar:* "Saptırmalarının vebali ancak kendilerine döner" demektir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ{٧٠}

70. Ey ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?

وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ/*(Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde:* Yani "Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamber olduğunu bildiğiniz hâlde" demektir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ
وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ{٧١}

71. Ey ehl-i kitap! Neden hakkı bâtılla karıştırıyor ve bile bile hakkı gizliyorsunuz?

لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ/*Lime telbisûne'l-hakka:* Bu ifadedeki "تَلْبِسُونَ/telbisûne" kelimesi "karıştırıyorsunuz" anlamına gelir. Yine buradaki "الْحَقَّ/el-hak"tan kasıt, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamberliği, "بَاطِلِ/bâtıl" ise onu inkâr etmektir.

وَقَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا بِالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ عَلَى الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُٓوا اٰخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ{٧٢}

72. Ehl-i kitaptan bir grup şöyle dedi: Mü'minlere indirilmiş olana günün başında (görünüşte) inanıp akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler.

اٰمِنُوا بِالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ/*(Mü'minlere) indirilmiş olana (görünüşte) inanın:* -Allah'ın laneti üzerlerine olsun- bunlar, günün başında Müslüman olduklarını açıklayıp daha sonra Müslümanları kandırmak için ve

kendileri hakkında “Bir bilgiye binaen dönüyorlar” desinler diye günün sonunda inkâr eden Yahudilerden bir gruptu. Süheylî “Bu grupta olanlar, Abdullah b. Sayyif, Adî b. Zeyd ve Hâris b. Avf’dır” demiştir.

وَلَا تُؤْمِنُوا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ اَنْ يُؤْتٰى اَحَدٌ مِثْلَ مَا اُوتِيتُمْ اَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ {٧٣}

73. Ayrıca sizin dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın. (Resûlüm!) De ki: Doğru yol ancak Allah’ın yoludur. Birine size verilenin bir benzeri verildi diye mi ya da (Müslümanlar) Rabbinizin katında aleyhinize kanıt gösterecekleri için mi (Kur’ân’a iman etmiyorsunuz)? De ki: Şüphesiz lütuf ve ihsan Allah’ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah’ın rahmeti geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir.

اَنْ يُؤْتٰى اَحَدٌ مِثْلَ مَا اُوتِيتُمْ/***Size verilenin bir benzeri verildi diye mi:*** Bunun, Allah Teâlâ’nın, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’e söylemesini emretmiş olduğu “اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ/***Doğru yol ancak Allah’ın yoludur”*** ifadesine birleşik olarak buradaki cümlenin tetimmesi (devamı) kabiîlinden olması mümkündür. Yine bu ifadenin “وَلَا تُؤْمِنُوا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ/***Ayrıca sizin dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın”*** sözüne birleşik olarak ehl-i kitabın sözünün devamı olması da mümkündür. Bu durumda “اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ/***Doğru yol ancak Allah’ın yoludur”*** ifadesi iki cümle arasında ara cümle olur. Birinciye göre anlam, “Birine size verilmiş olanın bir benzerinin verilmiş olmasını hoş karşılamayarak diyeceğinizi dediniz ve tertip edeceğiniz hileyi de tertip ettiniz” şeklindedir. “اَنْ يُؤْتٰى/En yü’tâ” kelimesinin konumu, mef’ûlün min eclih ya da gizli bir fiille mansup olup takdiri, “فلا تنكروا أن يؤتى أحد مثل ما أوتيتم من الكتاب والنبوة/Birine size verilmiş olan kitap ve peygamberliğin bir benzerinin verilmiş olmasını yadırgayıp inkâr etmeyin” şeklindedir. İkinciye göre ise anlam şöyle olur: “لا تؤمنوا أي لا تقروا بأن يؤتى أحد مثل ما أوتيتم/İnanmayın. Yani size verilmiş olanın bir benzerinin başka birine verilmiş olmasını tasdik etmeyin.”

اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دٖينَكُمْ/**Sizin dininize uyanlardan başka:** İnsanları İslâm'a davet etmemeleri için sizin dininize tâbi olmayan kimselerden bunu gizleyin. "اَنْ يُؤْتٰى/En yü'tâ" kelimesi, "tasdik ediyorsunuz" anlamını içeren "تُؤْمِنُوا" fiilinin mef'ûlüdür. Yine mef'ûlün min eclih konumunda olması da mümkündür. Yani "Size verilmiş olanın bir benzerinin başka birine verilmiş olmasını hoş görmediğinizden dolayı sizin dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın" demektir.

اَوْ يُحَاجُّوكُمْ/**Sizin aleyhinize kanıt gösterecekleri için mi?:** Bu ifade "اَنْ يُؤْتٰى/en yü'tâ" ifadesine atıftır. Burada fâil olan vav zamiri Müslümanlar için; mef'ûl olan "كُمْ/küm" zamiri ise Yahudiler içindir.

اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ/**Şüphesiz lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir:** Yahudilerin "Allah Teâlâ, İsrailoğullarına verilmiş olan peygamberlik ve şerefin bir benzerini başka hiç kimseye vermemiştir" şeklindeki sözlerine bir cevaptır.

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظٖيمِ {٧٤} وَمِنْ اَهْلِ
الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِدٖينَارٍ لَا
يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَٓائِماًۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي
الْاُمِّيّٖنَ سَبٖيلٌۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ{٧٥}

74. Rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir. 75. Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona bir yük (altın) emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların "Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur" demelerinden dolayıdır. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.

وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ/**Ehl-i kitaptan:** Bu ifade, ehl-i kitabın güvenilir olanlar ve hain olanlar olarak iki kısım olduğunu haber vermektedir. Çok malı ifade etmek için misal olarak kantar zikredilmiştir. Her kim bir yük (altın) emânetini iade ederse ondan daha azını da iade eder. Diğer taraftan az

malı ifade etmek için dinar zikredilmiştir. Her kim bir dinarı geri vermezse bunun üstünde bir değerdeki parayı da haydi haydi (dünden) vermez.

قَآئِماً/Kâimen: Hakiki manada "bedenle bizzat tepesinde dikilip durmak" anlamında olması ya da (mecaz olarak) "İşin peşine düşmek" anlamında olması mümkündür. Bu da o konuda kararlı ve ısrarcı olmaktır.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ/Bu da onların: İsm-i işâret, onların ihanetleri içindir. Söz konusu ifadedeki be harfi cerri gerekçelendirme (ta'lîl) içindir.

لَيْسَ عَلَيْنَا/Bize vebal yoktur: Onlar, Arap olan ümmîleri (kendi dinlerinden olmayan kişilerin) mallarının kendilerine helâl olduğunu iddia etmişlerdi.

الْكَذِبَ/Yalan: Buradaki yalandan maksat, onların "Muhakkak Allah, Tevrât'ta onların mallarını kendileri için[1502] helâl kıldı" demeleri ya da genel olarak onların yalan söylemeleridir.

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقٖينَ {٧٦}

76. Hayır! (Gerçek onların dediği değil.) Her kim sözünü yerine getirir ve kötülükten sakınırsa, bilsin ki Allah sakınanları sever.

"بَلٰى/Hayır!: "Onlara ümmîlerin mallarından dolayı bir mesuliyet ve sorumluluk vardır" demektir.

بِعَهْدِهٖ/Sözünü: Buradaki (هو/o) zamiri, "مَنْ/kim" lafzına ya da önceki âyette geçen "Allah" lafzına döner.

اِنَّ الَّذٖينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَناً قَلٖيلاً اُولٰٓئِكَ
لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكّٖيهِمْۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ {٧٧}

1502 Dâru'z-Ziyâ baskısında "عليهم" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "لهم" şeklinde geçmektedir.

77. Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlerin ahirette hiçbir bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır.

اِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ/***Değiştirenler:*** Bu âyet, bir görüşe göre, Yahudiler hakkında inmiştir. Zira onlar dünya menfaati için Allah'ın Tevrât'taki sözünü terk etmişlerdir. Bir görüşe göre, Eş'as b. Kays (ö. 40/661) ile bir başkası arasında çıkan husumet ve bundan dolayı Eş'as b. Kays'ın hasmından yalan yere yemin etmesini istemesi sebebiyle inmiştir.[1503]

وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقاً يَلْوُنَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ
وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِۚ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ
اللّٰهِۚ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ{٧٨}

78. Hele içlerinden bir grup vardır ki okuduklarını kitaptan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler. Hâlbuki okudukları kitaptan değildir. Söyledikleri Allah katından olmadığı hâlde "Bu, Allah katındandır" derler. Onlar bile bile Allah adına yalan söylüyorlar.

وَاِنَّ مِنْهُمْ/***İçlerinden:*** Buradaki zamir ehl-i kitaba dönmektedir.

يَلْوُنَ اَلْسِنَتَهُمْ/***Dillerini eğip bükerler:*** "Lafzı veya manayı tahrif ediyorlar" demektir.

لِتَحْسَبُوهُ/***Sanasınız diye:*** Bu ifadedeki "هو/o" zamiri, "يَلْوُنَ اَلْسِنَتَهُمْ/ ***Dillerini eğip bükerler"*** ifadesinin işaret ettiği yere yani tahrif edilmiş kelâma dönmektedir.

1503 Buhârî, 2356; Müslim, 138.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ
لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَاداً لِي مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّنَ بِمَا
كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ {٧٩}

79. *Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara "Allah'ı bırakıp bana kul olun!" demesi mümkün değildir. Bilakis (şöyle demesi gerekir): Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz kitap uyarınca Rabbe hâlis kullar olun.*

مَا كَانَ لِبَشَرٍ/*Hiçbir insanın:* Bu âyetteki nefiy "ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ/sonra insanlara der" ifadesinde geçerlidir (tahakkum eder). Buna göre anlam, Allah'ın kendisine peygamberlik lütfettiği kimse rubûbiyyet iddiasında bulunmaz" şeklindedir. Buradaki işaret İsa *aleyhisselâm*'a olup Hristiyanların "O Allah'tır" demelerine bir cevaptır. Bir görüşe göre, söz konusu işaret Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'edir. Zira Yahudiler "Ey Muhammed! Hristiyanların İsa'ya ibadet ettiği gibi sana ibadet etmemizi istiyorsun" dediler. Bunun üzerine Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Allah'a sığınırım! Ben böyle bir şeyi ne emrettim ne de böyle bir şeye insanları çağırdım"*** dedi.

رَبَّانِيِّنَ/*Rabbâniyyîn:* Bu kelime "âlim" anlamına gelen "رَبَّانِي/rabbânî" kelimesinin çoğuludur. Bir görüşe göre, rabbânî, yüksek ilmî hususlardan önce başlangıç seviyesindeki ilmî meseleleri insanlara öğretip böylelikle onları eğiten kişidir.

بِمَا كُنْتُمْ/*Bimâ küntüm:* Buradaki be harfi cerri sebebiyye, "مَا/mâ" edatı ise mastariyye içindir.

تَعْلَمُونَ/*Ta'lemûne:* Şeddesiz olarak "Biliyorsunuz" (demektir). Yine "تَعْلِيم/ta'lîm" kökünden "تُعَلِّمُونَ/öğrettiğiniz" şeklinde şeddeli okunmuştur.

وَلَا يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَاباًۜ اَيَأْمُرُكُمْ
بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ۟ {٨٠}

80. Ve size "Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edinin" diye de emretmez. Siz Müslüman olduktan sonra (bir din adamı) hiç size kâfirliği emreder mi?

وَلَا يَأْمُرَكُمْ/***Size emretmez:*** Buradaki fiil "يَأْمُرُكُمْ/ye'murukum" şeklinde ref ile yeni bir başlangıç cümlesidir. Fâil, Allah Teâlâ veya zikredilen beşerdir. Yine bu fiil "يَأْمُرَكُمْ/ye'muraküm" şeklinde nasb ile okunmuş olup "اَنْ يُؤْتِيَهُ/en yü'tîhi" veya "ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ/sümme yekûle li'n-nâsi" ifadesine atıftır.[1504] Buna göre fâil, beşerdir.

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَا اٰتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهُۜ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ
اِصْرٖيۜ قَالُٓوا اَقْرَرْنَاۜ قَالَ فَاشْهَدُوا وَاَنَا۬ مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدٖينَ {٨١}

81. Hani Allah, peygamberlerden söz alarak "Ben size kitap ve hikmet verdim; size yanınızdakini doğrulayıcı bir elçim geldiğinde ona mutlaka inanacaksınız ve kesinlikle ona yardım edeceksiniz. İkrar edip benim bu ağır vebal yükleyen ahdimi kabul ettiniz mi?" demişti. Onlar da "Kabul ettik"

1504 "ثُمَّ يَقُولَ" ifadesine atfedildiğinde iki izah yapılmıştır. İlkine göre, "وَلَا يَأْمُرَكُمْ/***size emretmez"*** ifadesindeki "لَا" edatı, "مَا كَانَ لِبَشَرٍ/***Hiçbir insanın"*** ifadesindeki olumsuzlama anlamını tekit etmek için gelmiş olan zâit bir kelimedir. Buna göre anlam "Hiçbir beşerin putları terk edip sadece Allah'a kulluk etmeye çağırmak üzere Allah tarafından peygamber olarak seçilip de sonra insanları kendisine kul olmaya çağırması ve 'melekleri ve peygamberleri Rab edinin' demesi söz konusu değildir" şeklindedir. İkincisine göre, "لَا" edatı zâit değildir. Şöyle ki: Allah Resûlü, Kureyşliler'i meleklere kulluktan, Yahudi ve Hristiyanları da Üzeyr ve Mesih'e kulluk etmekten sakındırıyordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Seni mi Rab edinelim?" diye sorduklarında onlara şöyle denildi: "Allah tarafından nebî seçilen hiçbir beşerin daha sonra insanlara kendisine kulluk etmelerini emretmesi söz konusu değildir; hele meleklere ve peygamberlere kulluk etmekten sizi men ederken..." Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 378; Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 272-273.

cevabını vermişler, bunun üzerine Allah "O hâlde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim" demişti.

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيّٖنَ/**Hani Allah, peygamberlerden söz almıştı:** Bu âyetin anlamı, "Allah her peygamberden Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e iman edip ona yetiştiği takdirde ona yardım edeceği konusunda ahd ve söz aldı" şeklindedir. Alınan bu söz, peygamberlerin bütün ümmetlerini de kapsamaktadır.

لَمَٓا اٰتَيْتُكُمْ/**Lemâ âteytüküm:** Buradaki lam, (yeminden sonraki şart cümlelerinin başına gelen) lam-ı tevdie'dir (hazırlık lam'ıdır). Zira "söz almak, yemin ettirmek"[1505] anlamındadır. Yine "لَتُؤْمِنُنَّ/**le-tü'minünne"** ifadesindeki lam, kasemin cevabının başına gelen lam'dır. "لَمَٓا اٰتَيْتُكُمْ/ **Lemâ âteytüküm"** ifadesindeki "مَا/mâ" edatının şart anlamında olması "لَتُؤْمِنُنَّ/**le-tü'minünne"** ifadesinin hem kasemin hem de şartın cevabının yerine geçmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Aynı şekilde "مَا/mâ" edatının "الذي آتيناكموه/Size vermiş olduğumuz şey" anlamında ism-i mevsûl olması da mümkündür.

لَتُؤْمِنُنَّ بِه/**Ona mutlaka inanacaksınız:** "بِه/Bihî" lafzında bulunan zamir Resûle dönmektedir.

ءَاَقْرَرْتُمْ/**Eekrartüm:** "Kabul ettiniz" demektir.

اِصْرٖي/**İsrî:** "Ahdimi" demektir.

فَاشْهَدُوا/**O hâlde şahit olun:** Yani "kendi ümmetiniz adına bu ahdin yükümlülüğüne (şahit olun)" demektir.

وَاَنَا۠ مَعَكُمْ/**Ben de sizinle birlikteyim:** Bu ifade şanı yüce, izzet sahibi Rabbin şahitliği sebebiyle söz konusu ahd için tekit ifade etmektedir.

1505 Tercümesi yapılan bu ifade Dâru'z-Ziyâ, Şârika ve Dâru'l-Erkam baskılarında "في معنى الاستخلاف" şeklinde geçmekle birlikte Zemahşerî'nin tefsirinde bu âyette yapılan açıklamada söz konusu ifade "في معنى الاستحلاف" şeklinde geçmektedir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 379. Kanaatimizce Zemahşerî'deki ifade doğrudur. Tercüme de buna göre yapılmıştır.

فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ {٨٢}

82. *Artık bundan sonra her kim dönerse işte onlar fâsıklardır.*

بَعْدَ ذٰلِكَ/***Artık bundan sonra:*** Söz konusu misaktan sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e iman etmekten kim yüz çevirirse işte o fâsıktır, mürteddir ve küfründe inatçı bir kimsedir.

اَفَغَيْرَ دٖينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ {٨٣}

83. Yoksa bunlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde kim varsa, gönüllü ya da gönülsüz O'na teslim olmuştur ve sonunda O'na döndürüleceklerdir.

اَفَغَيْرَ/***Efegayra:*** Buradaki hemze yadırgama için fe de cümleyi, cümleye atfetmiştir. "غَيْرَ/Ğayr" kelimesi mef'ûl olup kendisine dikkat çekmek veya hasr ifade etmesi için ("يَبْغُونَ/yebgûne" fiilinden) önce getirilmiştir.

وَلَهُٓ اَسْلَمَ/***Ve lehû esleme:*** "Ona boyun bükmüş ve teslim olmuş" demektir.

طَوْعاً وَكَرْهاً/***Gönüllü ya da gönülsüz:*** Bu ifade, hâl konumunda mastardır. Gönüllülük mü'minler için, gönülsüzlük ise ölümle apaçık yüzleştiklerinde kâfirler için söz konusudur.[1506] Bir görüşe göre, geçmişte misakın alınması esnasındadır. Bir görüşe göre, her kâfirin yaratıcıyı kabul etmesidir ki bu da "gönülsüz teslim olması" demektir.

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ
وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُوتِيَ مُوسٰى وَعٖيسٰى وَالنَّبِيُّونَ
مِنْ رَبِّهِمْۖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ {٨٤}

1506 Dağın İsrâiloğullarının tepesine kaldırılması ve suda boğulma afetinin Firavun'u yakalaması örnek olarak verilebilir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 380.

84. De ki: Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakub oğullarına indirilenlere, Musa, İsa ve (diğer) peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onları birbirinden ayırt etmeyiz. Biz ancak O'na teslim oluruz.

قُلْ اٰمَنَّا/De ki: Biz iman ettik: Bu ifade ile Allah Teâlâ, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hem kendisinin hem de ümmetinin (indirilmiş olanların tümüne) iman etmiş olduğunu duyurmasını emretmiştir.

وَمَا اُنْزِلَ عَلَيْنَا/Bize indirilene: "اُنْزِلَ/Ünzile" fiili burada "قُلْ/de ki" sözünden dolayı "عَلَي/alâ" harfi cerri ile müteaddî olmuştur. Bakara sûresinde ise "قُولوا/deyin" sözünden dolayı "إلي/ilâ" harfi cerri ile müteaddî olmuştur. Zira "عَلَي/alâ," yüksekten nâzil olmayı gerektiren isti'lâ harfidir. Bu manaya göre onun nüzûlü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hastır. "إلي/İlâ" ise intihâ harfi olup (vahyi) tüm ümmete ulaştırmayı ifade eder.

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُۚ وَهُوَ
فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ {٨٥}

85. Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُۚ/Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecektir: İslâm'ın dışındaki tüm dinlerin geçersiz kılındığını ifade etmektedir. Bir görüşe göre bu âyet, "اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحاً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ/***Şüphesiz iman edenlerden, Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir***"[1507] âyetini neshetmiştir.

1507 Bakara 2/62.

كَيْفَ يَهْدِي اللّٰهُ قَوْماً كَفَرُوا بَعْدَ اِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا اَنَّ الرَّسُولَ
حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ {٨٦}

86. İman etmelerinden, Resûl'ün hak olduğuna şehadet getirmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra inkâra sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder! Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.

كَيْفَ***/Nasıl?:*** Soru olup burada maksat, (söz konusu kişiler için) hidayetin yadırganmasıdır.

قَوْماً كَفَرُوا***/İnkâra sapan bir kavme:*** Bu âyet Hâris b. Süveyd ve benzerleri hakkında inmiştir. Onlar Müslüman olmuş, daha sonra da dinden dönüp kâfirlere katılmışlardı. Ardından ailelerine "Bizim tevbe hakkımız var mı?" diye mektup yazmışlardı. Bunun üzerine bu âyet "...اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا/***Ancak bundan sonra tevbe edip...***"[1508] kısmına kadar nâzil oldu. Böylelikle İslâm'a döndüler. Bir görüşe göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sıfatlarına tanık olmuş, ona iman etmiş sonra da peygamber olarak gönderilince onu inkâr etmiş olan Yahudi ve Hristiyanlar hakkında inmiştir.

وَشَهِدُوا***/Şehadet getirmelerinden:*** Bu ifade "اِيمَانِهِمْ/îmânihim" lafzına atıftır. Zira "اِيمَانِهِمْ/îmânihim" ifadesi, (fiil anlamında) "بعد أن آمنوا/iman ettikten sonra" anlamına gelir. Bir görüşe göre, vav, hâl vav'ıdır.[1509] İbn Atıyye '"كَفَرُوا/Keferû' lafzına atıf olup vav, tertip ifade etmez" demiştir.[1510]

اُولٰٓئِكَ جَزَٓاؤُهُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَۙ {٨٧}

87. İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanlığın lanetinin üzerlerine olmasıdır.

وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ***/Bütün insanlığın:*** Mü'minlere mahsûs bir anlamda ("mü'minlerin laneti onların üzerine olsun" şeklinde) olmakla birlikte

1508 Âl-i İmrân 3/87.
1509 Buna göre anlam "Peygamber'in hak olduğuna tanık oldukları hâlde imandan sonra küfre sapan bir topluluğa Allah nasıl hidayet eder!" şeklindedir.
1510 Zira Peygambere tanık olmak Peygamberi inkârdan öncedir.

umûm bir ifadedir. Yahut bu ifadenin umûm bildirmesi durumunda (bütün insanların) laneti ahirette olur.

خَالِدِينَ فِيهَاۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَۙ {٨٨}

88. Bu lanetin içinde ebedî kalıcıdırlar. Onların azapları hafifletilmez; yüzlerine de bakılmaz.

خَالِدِينَ فِيهَاۚ/***Onda kalıcıdırlar:*** Bu ifadedeki "ها/hâ" zamiri lanete döner. Bir görüşe göre, her ne kadar zikredilmemiş olsa da cehenneme döner. Zira anlam, bunu gerektirmektedir.

اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ {٨٩} اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ اِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا
كُفْراً لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْۚ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الضَّٓالُّونَ {٩٠}

89. Ancak bundan sonra tevbe edip durumlarını düzeltelenler müstesna. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir. 90. İman ettikten sonra kâfirliğe sapıp sonra inkârlarını iyice pekiştirenlerin tevbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar, sapıkların ta kendisidirler.

ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْراً/***Kâfirliğe sapıp sonra inkârcılıkta daha da ileri gidenler:*** Bu kimseler bir görüşe göre, Musa *aleyhisselâm*'a iman ettikten sonra İsa *aleyhisselâm*'ı inkâr edip Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i inkârla küfürlerini iyice pekiştiren Yahudilerdir. Bir görüşe göre, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* gönderilmeden önce ona inanmış iken daha sonra onu inkâr edip ardından da ona düşmanlıkları ve hakkında kötü konuşmalarıyla küfürlerini iyice pekiştirmiş kimselerdir. Bir görüşe göre onlar, dinden dönmüş kimselerdir.

لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْۚ/***Tevbeleri asla kabul edilmeyecektir:*** Bir görüşe göre bu, küfür üzere ölmeleri durumundadır. Yani "Onların tevbeleri yoktur ki kabul edilsin" demektir. Bu ifade, Allah'ın, kalplerini küfürleri

sebebiyle mühürlediği bir kavmin ileri gelenleri hakkındadır. Bir görüşe göre de küfürlerinde ısrarla devam etmelerinden dolayı tevbeleri kabul edilmez. İşte bu genel bir manadır.

اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ اَحَدِهِمْ مِلْءُ الْاَرْضِ
ذَهَباً وَلَوِ افْتَدٰى بِه۪ۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِر۪ينَ۟ {٩١}

91. Gerçekten, inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, onların hiçbirinden, fidye olarak dünya dolusu altın verecek olsa dahi kabul edilmeyecektir. Onlar için acı bir azap vardır; onların hiç yardımcıları da yoktur.

فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ اَحَدِهِمْ مِلْءُ الْاَرْضِ ذَهَباً/***Onların hiçbirinden, fidye olarak dünya dolusu altın verecek olsa dahi kabul edilmeyecektir:*** Küfür üzere ölen herkes için azabın olduğunu kesin bir şekilde ifade etmektedir.

وَلَوِ افْتَدٰى بِه۪ۜ/***Fidye olarak verecek olsa dahi:*** Bu ifadedeki vav harfi bir görüşe göre, zâittir. Bir görüşe göre, mahzûf bir ögeye atıf içindir. Allah Teâlâ adeta şöyle buyurmuştur: "Yeryüzü dolusu altını tasadduk etse bile onların hiçbirinden kabul edilmeyecektir." "وَلَوِ افْتَدٰى بِه۪/***Fidye olarak verecek olsa dahi"*** ifadesi bir görüşe göre, öncelikle (onlardan) tüm yönleriyle genel olarak herhangi bir şeyi kabulü reddetmiş, ardından da bu reddi tıpkı senin "Ben asla şöyle şöyle yapmam; bana yalvarsan bile" sözünde olduğu gibi fidye ile husûsileştirmiştir.

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَۜ وَمَا تُنْفِقُوا
مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ {٩٢}

92. Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) infak etmedikçe asla "iyi"ye eremezsiniz. Her ne infak ederseniz, Allah onu hakkıyla bilir.

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ/***Asla "iyi"ye eremezsiniz:*** "Asla iyilerden olamayacaksınız" ya da "Gerçek 'iyi'ye ulaşamazsınız" demektir.

حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ/***Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) infak etmedikçe:*** (Sevdiğiniz) mallarınızdan (infak etmedikçe). Bu âyet nâzil olunca Ebû Talhâ (ö. 34/654-55) şöyle demiştir: Bana en sevimli gelen malım (hurma bahçesi olan) Beyruhâ'dır. Bu, Allah yolunda sadakadır." İbn Ömer de (ö. 73/692) şeker tasaddukunda bulunur ve "Ben onu çok seviyorum" derdi.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِي اِسْرَٓائِلَ اِلَّا مَا حَرَّمَ اِسْرَٓائِلُ عَلٰى نَفْسِهٖ مِنْ قَبْلِ اَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرٰيةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرٰيةِ فَاتْلُوهَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ{٩٣}

93. Tevrât'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâldi. De ki: (Aksini iddia ediyorsanız ve) eğer doğru söylüyorsanız, o zaman Tevrât'ı getirip onu okuyun.

كُلُّ الطَّعَامِ/***Bütün yiyecekler:*** Bir zamanlar İsrailoğullarına tüm yiyeceklerin helâl kılınmış olduğunu bildirmektedir.

اِلَّا مَا حَرَّمَ اِسْرَٓائِلُ/***İsrail'in (Yakub'un) haram kıldıkları dışında:*** İsrail "Onların atası" demektir.

عَلٰى نَفْسِهٖ/***Kendisine:*** (Haram kıldığı şey) deve eti ve sütüdür. Daha sonra onların işlemiş oldukları günahların cezası olarak iç yağı ve çeşitli yiyecekler onlara haram kılındı. Burada onların, "Onlar, İbrahim *aleyhisselâm*'ın dini üzeredir ve haram kılınmış olan şeyler İbrahim *aleyhisselâm*'a da haram kılınmıştır" demelerine bir cevap vardır. Yine Yahudilerin "Bu şeylerde neshin olması imkânsızdır" demelerinin aksine burada neshin cevâzına ve vukû bulduğuna delil vardır. Zira Allah Teâlâ, helâl kıldıktan sonra onlara bu şeyleri haram kılmıştır. Yine burada herhangi birinden öğrenmeksizin bunları haber vermiş olmasından dolayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir mucizesi bulunmaktadır. İsrail'in deve etini kendisine haram kılma sebebi şu şekilde olmuştu: O bir hastalığa yakalandı[1511] ve Allah kendisini

---

1511 Bu hastalığın siyatik hastalığı olduğu söylenmiştir. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 385. Siyatik, vücuttaki en büyük sinir olan siyatik siniri ile ilgili ağrılı bir hastalıktır. Bel

iyileştirirse en çok sevdiği yiyeceği Allah'a şükür olarak ve O'na yaklaşmak için haram kılacağına dair bir adak adadı. Peygamberlerin içtihatlarıyla kendilerine bir şeyi haram kılmalarının caiz olduğu hükmü buradan çıkarılmıştır.

فَأْتُوا بِالتَّوْرٰيةِ/***Tevrât'ı getirin:*** Yahudileri taciz ve onların aleyhine bir delil sunmadır. Rivâyete göre Yahudiler Tevrât'ı getirmeye cesaret edemediler.

فَمَنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَأُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ {٩٤}

94. O hâlde bundan sonra kim Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir.

فَمَنِ افْتَرٰى/***Kim Allah'a karşı yalan uydurursa:*** "Bu açıklamadan sonra kim İsrailoğullarına içyağı ve benzeri şeylerin Tevrât inmeden önce de haram olduğunu iddia ederse işte o, bâtılla (doğru olmayan bir şeyle) kibirlenen zalimdir" demektir.

قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفاً وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ {٩٥}

95. De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise hakka yönelmiş olarak İbrahim'in dinine uyun. O, müşriklerden değildi.

صَدَقَ اللّٰهُ/***Allah doğruyu söylemiştir:*** Yani bu mesele sizin yalan söylediğiniz şekilde değil O'nun anlattığı gibidir. Burada onların yalan söylemelerine tariz (iğneleme) üslubu vardır.

فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ/***İbrahim'in dinine uyun:*** Onların teslim (Müslüman) olmaları bir zorunluluktur. Nitekim sabit olduğu gibi İslâm dini, Yahudilere haram kılınmış olan hiçbir şeyin kendisinde haram kılınmadığı İbrahim *aleyhisselâm*'ın dinidir.

---

kemiğinin alt taraflarından bacakların arka yüzleri doğrultusunda siyatik sinirlerin bulunduğu bölge ağrılarına sebep olur.

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذ۪ي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً وَهُدًى لِلْعَالَم۪ينَۚ {٩٦}

96. Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk mabed, Mekke'deki (Kâbe)dir.

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ/***İlk mabed:*** Yani yeryüzünde bina edilen ilk mescid demektir. Ebû Zer (ö. 32/653) Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "İlk inşa edilen mescid hanigisidir?" diye sordu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Mescid-i Harâm, ondan sonra Beyt-i Makdis'tir"***[1512] buyurdu. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) şöyle demiştir: "Bunun anlamı şudur: O, bereket ve hidayet kaynağı olarak tesis edilmiş ilk mabeddir. Ondan önce de bazı mabedler vardı."

بِبَكَّةَ/***Bi-Bekke:*** Bir görüşe göre, Mekke'dir. Buradaki be harfi cerri mim harfinden bedeldir. Bir görüşe göre, Mekke, Harem'in tümüdür. Bekke ise Mescid ve etrafıdır.

مُبَارَكاً/***Mübâreken:*** Hâl olarak mansup kılınmış olup Ali b. Ebî Tâlib'in görüşüne göre âmili burada "وُضِعَ/vudia" fiilidir. Zira "مُبَارَكاً/mübâreken" kelimesi buradaki (fiildeki) zamirden hâldir.[1513] Birinci görüşe göre, o, mecrûr (konumundaki) zamirden hâldir.[1514] Buradaki âmil, "استقرار/yerleşme" anlamındaki mecrûr âmilidir.[1515]

ف۪يهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰه۪يمَۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِناًۜ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَب۪يلاًۜ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَم۪ينَ {٩٧}

97. Orada apaçık deliler vardır; özellikle de Mâkam-ı İbrahim... Oraya giren emin olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi

---

1512 Buhârî, 3366; Müslim, 1189, 1520.

1513 Bu ifade Dâru'z-Ziyâ baskısında "وضع مُبارَكاً على أنه حال" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "وضع لأنه حال" şeklinde geçmektedir.

1514 "وُضِعَ لِلنَّاسِ" ifadesi mecrûr konumunda olup "بَيْتٍ/Beyt" kelimesinin sıfatıdır. Bk. Ukberî, *et-Tibyân,* I, 280.

1515 Takdiri "الَّذِي اسْتَقَرَّ هُوَ بِبَكَّةَ مُبَارَكًا/O mübarek olduğu hâlde Mekke'de istikrar bulmuş olan evdir" şeklindedir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 300.

haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah'ın hiç kimseye ihtiyacı yoktur.

فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ/*Orada apaçık deliler vardır:* Beytullah'ın delili birçok olup bunlardan bazıları şunlardır:

1. Mâkâm-ı İbrahim olarak bilinen taş. Beytullah'ın temelleri yükselirken İbrahim *aleyhisselâm*'ın üzerine çıktığı taştır. Kabe inşaatı yükselirken bu taş da inşaat bitinceye kadar İbrahim *aleyhisselâm*'ın yükselmesini sağlıyordu. O taş, adeta çamur gibiydi, İbrahim *aleyhisselâm* bastığında ayakları gömülüyordu. Bu ayak izleri günümüze kadar gelmiştir.

2. Kuşlar onun üstünde uçmaz.

3. Fil sahiplerinin helâk olması, zorbaların oradan püskürtülmesi. Cebrail'in topuğunu sürtmesi ile İsmail'in annesi Hacer için zemzemin fışkırması. Yeri kaybolduktan sonra yerini bulup Abdulmuttalib'in kazarak ortaya çıkarması. Onun suyu da içene fayda verir. Ve bunlara benzer şeyler onun delillerindendir.

مَقَامُ اِبْرٰهٖيمَ/*Mâkam-ı İbrahim:* Bir görüşe göre "اٰيَاتٌ/âyat" kelimesinden bedel veya atf-ı beyândır. Hiç şüphesiz çoğul kelimeden müfred bedel (açıklama) olması caizdir. Zira Makâm-ı İbrahim, Allah'ın kudretine, İbrahim *aleyhisselâm*'ın peygamberliğine ve benzeri şeylere delâletinden dolayı birçok delili ihtivâ etmektedir. Bir görüşe göre deliller, Makâm-ı İbrahim ve ona giren kimsenin güvende olmasıdır. Buna göre "**وَمَنْ دَخَلَهُ/*oraya giren*"** ifadesi atıf olur. İlk görüşe göre, yeni bir başlangıç cümlesi olur. Bir görüşe göre (haberi hazfedilmiş olup) takdiri "منهن مقام إبراهيم/Delillerden biri, Makâm-ı İbrahim'dir" şeklindedir. Buna göre mübtedadır. Makâm da zikredilen taştır. Bir görüşe göre, Beyt'in tümüdür. Bir görüşe göre, Mekke'nin tamamıdır.

كَانَ اٰمِنًا/*Emin olur:* Yani "azaptan emin olur" demektir. Cahiliye döneminde bir kişi suç işleyip sonra da Beytullah'a sığınırsa ne (yetkililerden) istenir ne de cezalandırılırdı.

İslâm'da ise Harem, ne cezalara ne de kısaslara manidir. İbn Abbâs ve Ebû Hanîfe "Bu hüküm İslâm'da bâkidir. Ancak kim, kendisine ceza veya kısas vacip olur da Harem'e girerse çıkıncaya kadar ona yemek verilmez ve bir şey satılmaz" demişlerdir. Bir görüşe göre, "كَانَ اٰمِناً/**emin olur**" ifadesi, "Cehennemden emin olur" anlamına gelir.[1516]

حِجُّ الْبَيْتِ/O evi haccetmesi: Bu, haccın vücûbiyetine dair bir açıklamadır. Hac vücûbiyetinin fevrî (ilk yıl derhal) mi yoksa ömrî (terâhi/ertelenebilir) mi olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Yine âyette Yahudilerin, İbrahim'in dini üzere olduklarına dair iddialarına da bir cevap vardır. Onlara "Şayet siz doğruysanız İbrahim *aleyhisselâm*'ın bina ettiği ve insanları kendisine çağırdığı mabedi haccedin" denildi.

مَنِ اسْتَطَاعَ/Gücü yetenlerin: Buradaki "مَنِ/men," kelimesi "النَّاسِ/insanlar" ifadesinden bedeldir. Bir görüşe göre "مَنِ/men," mastarın fâilidir, bu mastar da "حِجُّ/hıccü" kelimesidir. Bir görüşe göre, mübtedanın şartıdır. Yani "Kim güç yetirirse ona haccetmek gerekir." Mâlik'e göre, "اسْتَطَاعَة/gücü yetmek," ulaşmasını sağlayacak kadar azık ve yol güvenliği ile birlikte yürüyerek ya da binekli olarak beden sıhhati ile beraber Mekke'ye ulaşma gücüdür. Bir görüşe göre ise azık ve binektir. Bu görüş, Şâfiî ve Abdülmelik b. Habîb'in mezhebine göredir. Bu konuda zayıf bir hadis rivâyet edilmiştir.[1517]

وَمَنْ كَفَرَ/Kim inkâr ederse: Bir görüşe göre manası, "Kim haccetmezse" şeklindedir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **"Kim namazı terkederse kâfir olur"**[1518] hadisinde olduğu gibi ağır bir ifade olması için inkâr ile ifade edilmiştir. Bir görüşe göre, Yahudiler kastedilmektedir. Zira onlar haccetmezler. Bir görüşe göre, haccın vacip olmadığını iddia eden kimseler kastedilmektedir.

1516 Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bir kimse iki Harem'den birinde ölürse kıyamet gününde emin olarak diriltilir"*** buyurmuştur. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 389.

1517 Rivâyete göre Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, "اسْتَطَاعَة/gücü yetmek" fiilini yiyecek ve binek olarak açıklamıştır. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 390.

1518 Tirmizî, İmân 9.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ شَه۪يدٌ عَلٰى مَا تَعْمَلُونَ{٩٨}

98. De ki: Ey ehl-i kitap! Allah yaptıklarınızı görüp durурken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?

لِمَ تَكْفُرُونَ/***Niçin inkâr ediyorsunuz?:*** Bu ifade Yahudiler için bir kınamadır.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا
عِوَجاً وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ{٩٩}

99. De ki: Ey ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde niçin Allah'ın yolunda eğrilik arayarak mü'minleri Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.

لِمَ تَصُدُّونَ/***Niçin çevirmeye kalkışıyorsunuz?:*** Bu da kınamadır. Onlar insanları İslâm'dan uzak tutuyor ve Müslümanları dinlerinden saptırmak istiyorlardı.

سَب۪يلِ اللّٰهِ/***Allah yolu:*** Burada İslâm'dır.

تَبْغُونَهَا عِوَجاً/***Eğrilik arayarak:*** Bu ifadedeki "هَا/hâ" zamiri (Allah) yolu ifadesine dönmektedir. Yani "Allah yolunda eğrilik olmasını arzu ediyorsunuz" demektir.

وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُ/***(Gerçeği) görüp bildiğiniz hâlde:*** Yani "İslâm'ın hak din olduğuna şahitlik ettiğiniz hâlde" demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُط۪يعُوا فَر۪يقاً مِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا
الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إيمَانِكُمْ كَافِر۪ينَ{١٠٠}

100. Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir gruba uyarsanız imanınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevk ederler.

إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقاً/*Bir gruba uyarsanız:* Âyetin lafzı âmm olup hitap Evs ve Hazrec'edir. Zira Yahudiler onların ihtilafa düşmelerini istiyorlardı.

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَاَنْتُمْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ اٰيَاتُ اللّٰهِ وَف۪يكُمْ رَسُولُهُۜ وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ۟ {١٠١}

101. Size Allah'ın âyetleri okunurken, üstelik O'nun Resûlü de aranızda iken nasıl inkâra saparsınız! Her kim Allah'a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir.

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ/*Nasıl inkâra saparsınız!:* Bu, inkâr ve yadırgamadır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ {١٠٢}

102. Ey iman edenler! Allah'tan O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak ölün.

حَقَّ تُقَاتِه۪/*O'na yaraşır şekilde:* Bir görüşe göre bu âyeti "**فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ/*O hâlde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçının*"**[1519] âyeti neshetmiştir. Bir görüşe göre, iki âyet arasında teâruz olmadığından nesh de yoktur. Zira kullara, zorlama ve benzeri şeylerden korunarak güç yetirebildikleri kadarıyla tam bir şekilde takvalı olmaları emredilmiştir.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَم۪يعاً وَلَا تَفَرَّقُواۖ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَٓاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَت۪ه۪ٓ اِخْوَاناًۚ وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ {١٠٣}

103. Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın, parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun

---

1519 Tegâbün 64/16.

nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ/***Allah'ın ipine sımsıkı yapışın:*** Buradaki "اعْتَصِمُوا/ i'tesımû" fiili "yapışın" anlamındadır. İp, elin sıkıca bağlandığı ipten istiâredir. Burada maksat Kur'ân'dır. Bir görüşe göre, cemaattir.

وَلَا تَفَرَّقُوا/***Parçalanmayın:*** Bu ifade ihtilafa düşmekten ve parçalanmaktan nehyetmektedir. Yahudiler Evs ve Hazrec arasında fitne çıkarmak istediğinden o zaman Evs, Hazrec'le savaşmaya niyetlenmişti. Bu ifadenin usûlüddîn (iman esasları) konusunda ayrılığa düşmekten nehiy olması da mümkündür. Bu nehye fürûya dair ihtilaflar dâhil olmaz.

اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَآءً/***Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz:*** Allah Teâlâ, Evs ve Hazrec'in arasını İslâm'la birleştirinceye kadar onlar arasında düşmanlık ve büyük savaşlar vardı.

شَفَا حُفْرَةٍ/***Şefâ hufratin:*** "Çukurun kenarı" demektir. Bu ifade, onları cehenneme götüren düşmanlık ve küfür gibi içinde bulundukları durumun bir benzetmesidir.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ{١٠٤}

104. İçinizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ/***İçinizden bir topluluk bulunsun:*** Bu ifade, iyiliği emredip kötülüğü nehyetmenin vacip olduğuna delildir. "مِنْكُمْ/Sizden" ifadesi söz konusu vazifenin farz-ı kifâye olduğuna delildir. Zira buradaki "مِنْ/min" edatı kısmilik ifade eder. Bir görüşe göre bu edat, cinsi beyân (açıklama) içindir. Buna göre mana "Tamamınız (iyiliği emredip kötülükten nehyeden) ümmet olun" şeklindedir. Kötülüğün değiştirilmesi duruma göre elle, dille ve kalple olur.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ {١٠٥}

105. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.

كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا/***Ayrılığa düşenler gibi:*** Onlar Yahudi ve Hristiyanlardır. Allah Teâlâ, Müslümanları, onlar gibi olmaktan nehyetmiştir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir hadisinde şöyle buyurmuştur. ***"Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacak olup biri hariç hepsi cehennemdedir."*** "O kurtuluşa eren bir fırka kimdir?" denilince, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Benim ve ashâbımın yolunda olan kimselerdir"***[1520] buyurmuştur.

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ {١٠٦}

106. Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün). Yüzleri kararanlara "İnanmanızdan sonra inkâr mı ettiniz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!" (denilir).

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ/***Nice yüzlerin ağardığı:*** Buradaki "يَوْمَ/yevme" kelimesinin âmili mahzuftur. Bir görüşe göre âmil (önceki âyette geçen); "لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ/***İşte bunlar için büyük bir azap vardır"***[1521] ifadesidir.

أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ/***İnanmanızdan sonra inkâr mı ettiniz?:*** Yani "Onlara 'İnkâr mı ettiniz?' denilir" demektir. Hitap İslâm'dan dönen kimseleredir. Bir görüşe göre, Hâricîleredir. Bir görüşe göre, Yahudileredir. Zira onlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Tevrât'ta zikredilen

---

1520 Tirmizî, 2640; İbn Mâce, 3992.
1521 Âl-i İmrân 3/105.

sıfatlarıyla birlikte iman ettiler. Daha sonra Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* gönderilince onu inkâr ettiler.

وَاَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللّٰهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
{١٠٧} تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْماً
لِلْعَالَمِينَ {١٠٨}وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ
تُرْجَعُ الْاُمُورُ {١٠٩} كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ
لَكَانَ خَيْراً لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ{١١٠}

107. Yüzleri ağaranlara gelince; onlar Allah'ın rahmeti içindedirler, orada ebedî kalacaklardır. 108. İşte bunlar, Allah'ın, sana hak olarak okuduğumuz âyetleridir. Allah hiç kimseye haksızlık etmek istemez. 109. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İşler, sonuçta Allah'a döndürülür. 110. Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da iman etmiş olsaydı, elbet bu, kendileri için daha hayırlı olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu fâsıktır.

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ/***Siz, en hayırlı ümmetsiniz:*** Bu ifadedeki "كان/kâne" fiili, burada "وَكَانَ الله غفوراً رَحِيماً/***Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir***"[1522] âyetinde olduğu gibi devam gerektirir. Bir görüşe göre, "Sizler Allah'ın ilminde (en hayırlı ümmetsiniz)" demektir. Bir görüşe göre, "Sizler geçmiş kitaplarda hayırlı ümmet olmakla nitelendirilmiş olan (ümmetsiniz)" demektir. Bir görüşe göre buradaki "كُنْتُمْ/siz" kelimesi "أنتم/sizler" anlamındadır ve hitap tüm mü'minleredir. Bir görüşe göre, özellikle sahâbeyedir.

1522 Nisâ 4/96.

لَنْ يَضُرُّوكُمْ اِلَّٓا اَذًىۜ وَاِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ۠ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ{١١١}

111. Onlar (ehl-i kitap) size, lafla incitmekten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşa girecek olsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez.

لَنْ يَضُرُّوكُمْ اِلَّٓا اَذًى***/Onlar size lafla incitmekten başka bir zarar veremezler:*** Yani özellikle sözle (zarar verirler). Bu da zararın en basitidir.

يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ***/Size arkalarını dönüp kaçarlar:*** Bu, doğruluğu ortaya çıkmış gaybî bir haberdir.

ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ***/Sonra kendilerine yardım da edilmez:*** Bu ifade, "يُوَلُّوكُمْ/yüvellûküm" ifadesine ma'tûf olmaksızın yeni bir başlangıç cümlesi olup bilgilendirmedir.[1523] Bunun faydası şudur: "Arkalarını dönüp kaçmaları" savaş zamanı ile kısıtlı iken "onlara yardım edilmemesi" tüm zamanları kapsar, geneldir. ***"Sonra kendilerine yardım da edilmez"*** cümlesi şart ve ceza cümlesine atfedilmiştir.[1524] Söz konusu cümledeki "ثُمَّ/sonra" edatı (zaman bakımından sıralama değil) durumların sıralanması içindir. Zira genel olarak onlara "yardım edilmemesi" (yani bu haber), savaş esnasında onların "arkalarını dönüp kaçmaları"ndan daha önemlidir.

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُٓوا اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَٓاؤُ۫
بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ
اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّۜ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ{١١٢}

112. Allah'tan ya da insanlardan bir ip uzatılırsa başka ama onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, kendilerine zillet (damgası) vurulmuştur; Allah'ın hışmına uğradılar ve miskinliğe mahkûm edildiler. Bu da Allah'ın âyetlerini inkâr

---

1523 Yani "Size onların yardım olunmayacaklarını haber veriyorum" demektir.

1524 "Onların sizinle savaşmaları hâlinde bozguna uğrayacaklarını size haber veriyorum. Sonra, onların yardım olunmayacaklarını da size haber veriyorum."

etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinden, karşı gelmelerinden ve haddi aşmış olmalarından dolayıdır.

إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ/*Allah'tan bir ip uzatılırsa başka:* Buradaki "حَبْل/ip"'ten kasıt, söz ve teminattır.

لَيْسُوا سَوَٓاءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَٓائِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ
اللّٰهِ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ {١١٣}

113. Hepsi aynı değildir; ehl-i kitap içinde geceleri secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan istikamet sahibi bir topluluk vardır.

لَيْسُوا سَوَٓاءً/*Hepsi aynı değildir:* Din bakımından ehl-i kitabın hepsi eşit değildir.

اُمَّةٌ قَٓائِمَةٌ/*İstikamet sahibi bir topluluk:* "Hakkı ayakta tutan (yerine getiren)" demektir. Bu âyet, Yahudilerden Müslüman olmuş Abdullah b. Selâm (ö. 43/664), Sa'lebe b. Saîd, kardeşi Esed ve onların benzeri kimseler hakkında inmiştir.

وَهُمْ يَسْجُدُونَ/*Secdeye kapanarak:* Kitabı okumalarının namazda olduğuna delâlet eder.[1525]

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَاُولٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ {١١٤}
وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ {١١٥}

114. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten men ederler; hayırlı işlere koştururlar. İşte bunlar da salihlerdendir. 115. Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah takva sahiplerini çok iyi bilir.

1525 Sanki burada şöyle buyrulmuştur: "يتلون آيات الله آناء الليل مصلين/Allah'ın âyetlerini gece namaz kılarken okurlar." Bk. İbn Atıyye, *Muharrarü'l-vecîz*, I, 493.

فَلَنْ يُكْفَرُوهُ/*Hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır:* Yani "Asla onun sevabından mahrum edilmeyeceksiniz" demektir.

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ {١١٦} مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ اَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُۜ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ{١١٧}

116. İnkâr edenler var ya, onların malları da evlatları da Allah'a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte onlar, cehennemliklerdir; orada ebedî kalacaklardır. 117. Onların bu dünya hayatı uğruna yapmakta oldukları harcamaların durumu, kendi kendine zulmeden bir kavmin ekinine isabet ederek onu mahveden soğuk bir rüzgârın durumuna benzer. Allah onlara haksızlık etmiş değildir; fakat onlar kendilerine zulmediyorlar.

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ/*Yapmakta oldukları harcamaların durumu:* Kâfirlerin harcamaları, soğuk rüzgârın yok ettiği ekine benzetilmiş olup sahibi kendisinden asla istifade edemeyecektir. Aynı şekilde kâfirler harcadıklarından istifade edemezler. Buradaki "كَمَثَلِ رِيحٍ/rüzgâr gibi" ifadesinde hazf bulunmakta olup takdiri şöyledir: "Onların harcadıklarının misali, rüzgârın helâk ettiği şeyin (كَمَثَلِ مُهْلَكِ رِيحٍ) misali gibidir (o da ekindir)." Yahut "Onların harcamalarını helâk etmenin misali, rüzgârın helâk etmesinin (كمثل إهلاك ريح) misali gibidir." Şundan dolayı buna ihtiyaç duyulmuştur: Onların harcamaları, rüzgâra benzemez. Ancak rüzgârın helâk etmiş olduğu ekine benzer.

صِرٌّ/*Sırrun:* "Soğuk" demektir.

حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ/*Kendi kendine zulmeden bir kavmin ekinine:* Yani onlar Allah'a isyan ettiler bundan dolayı Allah da ekinlerini yok ederek onları cezâlandırdı.

وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ/***Allah onlara haksızlık etmiş değildir:*** Bu ifadedeki zamir, kâfirlere, münafıklara ya da ekin sahiplerine râcidir. Birinci görüş tercihe şayandır. Zira Allah Teâlâ'nın "اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ/***Onlar kendilerine zulmediyorlar***" âyetindeki (fiil), orada var olanlara delâlet etmekte olan hâli ifade eden bir fiildir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ
خَبَالاًۜ وَدُّوا مَا عَنِتُّمْۚ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَٓاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۚ وَمَا تُخْفٖي
صُدُورُهُمْ اَكْبَرُۜ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ{١١٨}

118. Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar sizi (fiillerinizi, bedeninizi ve aklınızı) bozmaktan asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Öfkeleri ağızlarından taşmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız, âyetlerimizi size açıklamış bulunuyoruz.

بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ/***Kendi dışınızdakileri sırdaş:*** Yani "kendi dışınızdakileri dostlar (edinmeyin)" demektir. Anlam şöyledir: Allah Teâlâ, kâfirler arasından sırdaş seçmeyi ve onlarla dostluk kurmayı yasaklamaktadır. Ömer *radıyallahu anh*'a "Burada Hristiyanlardan bir adam var, ondan daha güzel yazısı olan kimse yoktur. Senin yazı işlerine baksın mı?" denildi. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* "Bu durumda mü'minleri bırakıp birilerini sırdaş edinmiş olurum!" dedi.

لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالاً/***Sizi (fiillerinizi, bedeninizi ve aklınızı) bozmaktan asla geri durmazlar:*** Onlar, sizi bozmak için ellerinden geleni yapmaktan geri durmazlar. Âyetteki "خَبَال/habâl," "fesat/bozmak" demektir.

وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ/***Hep sıkıntıya düşmenizi isterler:*** Sizin zarar görmenizi isterler. Buradaki "مَا/mâ" edatı mastariyyedir. Bu cümle ve öncesindeki ifade, "بِطَانَةً/bitâne" kelimesinin sıfatıdır ya da (söz konusu cümle) yeni bir başlangıç cümlesidir.

هَٓا اَنْتُمْ اُو۬لَٓاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّه۪ۚ
وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِۜ
قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ{١١٩}

119. İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri hâlde siz onları seversiniz. Siz bütün kitaplara inandığınız hâlde, onlar sizinle karşılaştıklarında "İnandık" derler; kendi başlarına kaldıklarında da size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: Kininizden (kahrolup) ölün! Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir.

وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّه۪ۚ/***Siz bütün kitaplara inandığınız hâlde:*** Yani "Siz Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu tüm kitaplara inandığınız hâlde Yahudiler sizin Kur'ân'ınıza[1526] inanmazlar" demektir.

عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِۜ/***Size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar:*** Buradaki "عَضّ/***ısırmak***" kelimesi, "gereğini yerine getirme kudretinden yoksun olmakla birlikte şiddetli öfke" anlamındadır. Âyetteki "انامل/enâmil" kelimesi, mim'in ötresi ile "أَنْمُلَة/enmüle" ve üstünü ile "أَنمَلَة/enmele" kelimelerinin çoğuludur.

مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ/***Kininizden (kahrolup) ölün!:*** Bu, azarlama ve öfkelendirme içindir. Bir görüşe göre, duadır.

اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْۘ وَاِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَاۜ وَاِنْ تَصْبِرُوا
وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـٔاًۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ۟{١٢٠}

120. Size bir iyilik dokunsa, bu onları tasalandırır; başınıza bir musibet gelse, buna da sevinirler. Eğer sabreder ve korunursanız, onların hilesi size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.

1526 Şârika nüshasında bu ifade "بقراءتكم/kıraatiniz" şeklinde geçmektedir.

اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ/Size bir iyilik dokunsa: İyilikten kasıt burada yardım, rızık ve benzeri hayırlardır. Kötülük ise bunların zıttıdır.

لَا يَضِرْكُمْ/Size hiçbir zarar vermez: (Bu okuyuşa göre bu fiil) "zarar vermek" anlamında "ضَيْر/dayr"[1527] kökünden gelmektedir.

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ {١٢١}

121. Hani sen (Uhud savaşı öncesi) sabah erkenden mü'minleri savaş mevzilerine yerleştirmek için ailenden ayrılmıştın. Allah hakkıyla işiten ve bilendir.

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ/Hani sen sabah erkenden ayrılmıştın: Bu âyet Uhud savaşı hakkında inmiştir. (Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki) Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem'in* savaşı cumartesi sabah olmuştu. Cuma günü namazdan önce ashâbı ile istişare etmiş, namazdan sonra da Medine'den çıkmıştı.

تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ/Mü'minleri yerleştirmek için: Yani "onları konuşlandırmak için" demektir. Bu Cumartesi günü savaşa geldiğinde olmuştu. Bir görüşe göre, Cuma günü namazdan sonra Medine'den çıktığında olmuştu. Bu zayıf bir görüştür. Zira mecâz kullanım haricinde öğleden sonrası için "غَدَوْتَ/gadevte" tabiri kullanılmaz.[1528] Bir görüşe göre de bu, Cuma günü namazdan önce insanlarla istişare edeceği zaman olmuştur. Bu da zayıf bir görüştür. Zira Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* o esnada ashâbını henüz savaş için mevzilere yerleştirmemişti. Ancak istişare yaparken tedbir için onların yerleştirilmesi kastedilmiş olabilir.

مَقَاعِد/Mekâid: "Yerler, mevziler" demek olup (ism-i mekân olan) "مَقْعَد/oturulacak yer" kelimesinin çoğuludur.

اِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ {١٢٢}

1527 Bu fiil şu şekilde gelmektedir: "ضَارَهُ يَضُورُهُ وَيَضِيرُهُ ضَيْرًا وَضَوْرًا."
1528 "غَدَوْتَ" ifadesi "Sabah erkenden ayrıldın" anlamındadır.

122. Hani o zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu. Hâlbuki Allah onların yardımcısı idi. O hâlde mü'minler, yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.

طَّآئِفَتَانِ مِنْكُمْ/**İçinizden iki bölük:** Evs'den Hâriseoğulları ve Hazrec'ten Selemeoğullarıdır. Müşriklerin çok ve Müslümanların az olduğunu gördüklerinde ayrılmaya yeltenmişlerdi ki Allah Teâlâ onları ayrılmaktan korumuş ve onlar Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hareket etmişlerdi.

اَنْ تَفْشَلَا/***Bozulmaya:*** Bedendeki bozulma, bitkinlik; düşüncedeki bozulma ise acziyet, şaşırma ve azmin kırılmasıdır.

وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا/***Allah onların yardımcısı idi:*** Onların ayaklarını sabit kılan Allah Teâlâ idi. Câbir b. Abdullah[1529] (ö. 78/697) şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın "اِذْ هَمَّتْ طَآئِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَاۙ وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ/***Hani o zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu. Hâlbuki Allah onların yardımcısı idi. O hâlde mü'minler, yalnız Allah'a dayanıp güvensinler***"[1530] âyetinde (her ne kadar ***"iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu"*** ifadesi olsa da) buradaki "وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا/***Allah onların yardımcısı idi"*** ifadesinden dolayı hiçbir zaman bu âyetin indirilmemiş olmasını istediğimiz olmamıştır.[1531]

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ{١٢٣}

123. And olsun, sizler (maddi açıdan) güçsüz olduğunuz hâlde Allah, Bedir'de de size yardım etmişti. Öyle ise Allah'tan sakının ki O'na şükretmiş olasınız.

1529 Câbir b. Abdullah, tefsiri yapılmakta olan âyetin hakkında inmiş olduğu Hâriseoğulları ve Selemeoğullarından bir sahâbîdir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 185.

1530 Âl-i İmrân 3/122.

1531 Zira bu âyette, Allah'ın onların dostu olduğu bildirilmiştir ve Allah'tan onlara övgü bulunmaktadır. Her ne kadar onlar hakkında ***"iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu"*** buyrulsa da onlar bu âyetin kendileri hakkında nâzil olmasından büyük mutluluk duymuşlardır.

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ/And olsun Allah, Bedir'de de size yardım etmişti: Allah Teâlâ, Bedir gününde onların morallerini yükseltmek için kendilerine yardım ettiğini hatırlatmaktadır.

وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ/Sizler güçsüz olduğunuz hâlde: Buradaki "ذِلَّة/zillet" kelimesi onların "Sayı bakımından azlığı ve teçhizat bakımından zayıflığı" demektir.[1532] Müslümanlar Bedir gününde üç yüz on üç erkek idiler ve yanlarında sadece bir süvari vardı. Diğer taraftan müşrikler, dokuz yüz ile bin kişi arasındaydılar, yanlarında da yüz süvari vardı. Müşriklerden yetmiş kişi öldürülmüş, yetmiş kişi esir alınmış ve diğerleri de hezimete uğramıştı.

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ/O'na şükretmiş olasınız: Bu ifade "نَصَرَكُمُ/nesaraküm" veya "اتَّقُوا/itteķû" ifadelerine müteallıktir. Birincisi daha kuvvetlidir.

اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ
بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِينَ {١٢٤}

124. Hani, mü'minlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi sizin için yeterli değil midir?

اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ/Hani mü'minlere şöyle diyordun: (Bir görüşe göre) bu söz Bedir gününde söylenmiştir. Bir görüşe göre, Uhud gününde söylenmiştir. İlk görüşe göre "اِذْ/iz" edatının âmili mahzûftur.[1533] İkinci görüşe göre "اِذْ/iz" edatı, "اِذْ غَدَوْتَ/***Hani sen sabah erkenden ayrılmıştın***" ifadesinden bedeldir.

اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ/Sizin için yeterli değil midir?: Takrir (soru soran kimsenin karşı tarafın ikrarını sağlama; pekiştirme) ifade etmekte olup cevabı (sonraki âyette gelen) "بَلٰى/belâ" ile verilmiştir.[1534] Durumun sıhhat ve açık-

---

1532 Aslında "ذليل" kelimesinin çoğulu olan "اَذِلَّة" kelimesi "alçak, düşkün kimse" anlamına gelmektedir. Ancak burada yukarıda da belirtildiği gibi sayı bakımından azlığı ifade etmektedir. Zira sahâbîler özleri itibariyle izzetli kimselerdi.

1533 Takdiri şöyledir: "اِذْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ/Sizler zayıf olduğunuz hâlde Allah size Bedir'de zafer verdiğinde sen mü'minlere… diyordun"

1534 Yani bu ifade onlara üç bin melekle yapılan yardımın yetmeyeceği zannını reddetmekte olup istifhâm-ı inkârîdir. Yani bu yardımın yeteceğini ifade etmektedir.

lığı sebebiyle soruyu özellikle mütekellim (soruyu soran) cevaplamıştır. Tıpkı şu âyette olduğu gibi "قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ/***(Resûlüm!) De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De ki: "Allah'tır."***[1535]

بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ
رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ {١٢٥}

125. Elbette… Siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) aniden üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlanmış beş bin melekle sizi destekler.

وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ/***Onlar (düşmanlarınız) aniden üzerinize gelseler:*** Bu ifadedeki zamir müşrikler içindir. Buradaki "فَوْرِ/fevr" kelimesi "sürat ve hız" anlamındadır. Yani "müşriklerin şu anda aniden gelmesi (durumunda Rabbiniz sizi beş bin melekle destekler)" demektir. Bir görüşe göre "müşriklerin seferlerinden (gelmesi)" demektir.

بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ/***Beş bin:*** Size yetecek olan daha fazla sayıda melekle… Bu, sizin kuvvetinizi artırmak içindir. Bu, Bedir gününde oldu ise hiç şüphesiz orada melekler savaşmıştır. Şayet Uhud gününde oldu ise "اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا/***Siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız***" âyetindeki durumu şart koşmuştur. Şartı yerine getirmediklerinde melekler inmemiştir.

مُسَوِّمِينَ/***Nişanlanmış:*** Bu kelimedeki vav harfinin üstünü ile ("مُسَوَّمِينَ/müsevvemîne" şeklinde) ve esresi ile ("مُسَوِّمِينَ/müsevvimîne şeklinde) yani (Allah tarafından) "işaretlenmiş" veya kendilerini ve atlarını (birtakım alametlerle) "işaretlemiş" demektir. Bedir gününde Cebrail *aleyhisselâm* hariç özellikle melekler, beyaz sarıklıydı. Zira Cebrail *aleyhisselâm*'ın sarığı sarıydı. Bir görüşe göre melekler sarı sarıklı idiler ve atlarının kuyrukları kesilmişti. Bir görüşe göre, onlar alaca atlar üzerindeydiler.

1535 Ra'd 13/16.

وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِه۪ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِۙ {١٢٦}

126. Allah bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede yatışsın diye yaptı. Zafer yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır.

وَمَا جَعَلَهُ/*Ve mâ cealehû:* Bu ifadedeki zamir (üç bin meleğin) indirilmesine veya (meleklerle) desteklenmeye râcidir.[1536]

وَلِتَطْمَئِنَّ/*Yatışsın diye:* Bu, "**بُشْرٰى/*müjde*"** lafzına ma'tûftur. Zira bu fiil, mastar anlamındadır.[1537] Bir görüşe göre, "جَعَلَهُ/cealehû" ifadesinin kendisine delâlet ettiği gizli bir fiili taalluk eder.

لِيَقْطَعَ طَرَفاً مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَٓائِب۪ينَ {١٢٧}

127. Allah, kâfirlerden bir kısmının kökünü kazısın veya onları perişan etsin, böylece bozulmuş bir hâlde dönüp gitsinler diye...

لِيَقْطَعَ/*Kökünü kazısın:* Bu ifadedeki lam, Allah Teâlâ'nın "**وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ/*And olsun Allah, Bedir'de de size yardım etmişti*"**[1538] ifadesine ya da "**وَمَا النَّصْرُ/*vema'n-nasru*"**[1539] ifadesine taalluk eder.

1536 Buna göre anlam şöyledir: "Allah Teâlâ, bu melek desteğini size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz yatışsın diye yaptı."

1537 "وَلِتَطْمَئِنَّ/***yatışsın diye*"** ifadesi fiil, "بُشْرٰى/***müjde*"** lafzı ise isimdir. Fiilin isme atfedilmesi güzel kabul edilmez. Bundan dolayı "**اِلَّا بُشْرَى لَكُمْ وَاطْمِئْنَانًا/*Ancak size bir müjde ve itmi'nân olsun diye*"** yahut "**اِلَّا لِيُبَشِّرَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ/*Ancak sizi müjdelemek ve kalpleriniz itmi'nân bulsun diye...*"** şeklinde olması gerekirdi. İşte bundan dolayı "لِتَطْمَئِنَّ" fiili mastar anlamındadır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 354.

1538 Âl-i İmrân 3/123. Buna göre anlam şöyledir: "And olsun, Allah Teâlâ'nın Bedir'de de size yardım etmesinin maksadı, mü'minlerin kâfirlerden bir kısmının kökünü kazıması içindir."

1539 Âl-i İmrân 3/126. Buna göre anlam şöyledir: "Allah Teâlâ'nın size melekler vasıtasıyla yardım etmesinin maksadı, mü'minlerin kâfirlerden bir kısmının kökünü kazıması içindir."

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ{١٢٨}

128. Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. O, ya onların tevbelerini kabul eder ya da (ısrar ederlerse) onlara azap eder. Çünkü onlar gerçekten zalimdirler.

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ/***Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur:*** İki ma'tûf (ma'tûf ile ma'tûfun aleyh) arasında bir ara cümledir.[1540] Bu âyet, Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Arap kabilelerinden bazılarına namazda beddua ederken inmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara beddua etmeyi bıraktı.[1541]

اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ/***Ev yetûbe aleyhim:*** Anlamı şöyledir: "(Ya da) onlar Müslüman olurlar."

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ
مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ {١٢٩} يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا
الرِّبٰوا اَضْعَافاً مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ{١٣٠}

129. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. 130. Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.

اَضْعَافاً مُضَاعَفَةً/***Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin:*** Onlar borcun ödemesi her geldiğinde (borçlu borcunu ödeyemeyince ona süre verip) yıllarca borcu artırıyorlardı.

1540 Takdiri şöyledir: "لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا، أَوْ يَكْبِتَهُمْ، لَيْسَ لَكَ مِنَ الأمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ، أَوْ يُعَذِّبَهُمْ،" Kâfirlerin bir kısmının kökünü kazısın yahut onları perişan etsin -bu işte senin yapacağın bir şey yoktur- yahut onların tevbelerini kabul etsin veya onlara azap etsin." Bu kullanım şekli şöyledir: "ضَرَبْتُ زَيْدًا، فَأَعْلَمْ ذَلِكَ وعَمْرًا/Zeyd'i dövdüm -bunu bil- ve Amr'ı da dövdüm." Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, VIII, 356.
1541 Buhârî, 4069; Tirmizî, 3004.

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَۚ {١٣١} وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ
لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَۚ {١٣٢} وَسَارِعُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ
عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُۙ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَۙ {١٣٣}

131. Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının! 132. Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ki size merhamet edilsin. 133. Rabbinizin bağışlamasına ve takva sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!

سَارِعُوا/***Koşun:*** Bu, (başında) vav harfsiz yeni bir başlangıç cümlesidir. Vav harfli ise ("وَسَارِعُوا/ve sâriû" şeklinde) öncesindeki ifadeye atıftır.[1542]

اِلٰى مَغْفِرَةٍ/***Bağışlamasına:*** Yani mağfireti icab ettiren amellere (koşun).

عَرْضُهَا/***Onun genişliği:*** İbn Abbâs şöyle demiştir: "Kumaşların (birbirine eklenerek) uzatıldığı gibi gökler ve yer birbirine eklenir. İşte bu, cennetin genişliğini teşkil eder. Onun uzunluğunu Allah Teâlâ'dan başka hiç kimse bilemez." Bir görüşe göre, buradaki enden maksat, uzunluğun aksi olan en değildir. Bu, göklerin ve yerin genişliği gibi onun genişliği anlamındadır.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ
وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَۚ {١٣٤}

134. Onlar ki, bollukta da darlıkta da infak ederler... Hele o öfkelerini yutanlar ve insanların kusurlarını bağışlayanlar... Allah da güzel davranışta bulunanları sever.

فِي السَّرَّٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ/***Fi's-serrâi ve'd-darrâi:*** "Zorlukta da kolaylıkta da" demektir.

1542 Takdiri şöyledir: "أَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَسَارِعُوا/Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin ve cennete koşun." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 364.

وَالَّذِينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ
وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ{١٣٥}

135. Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler.

وَهُمْ يَعْلَمُونَ/***Bile bile:*** Mef'ûlü hazfedilmiş olup takdiri şöyledir: Onlar günah işlemiş olduklarını bile bile… (ısrar etmezler).

اُولٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ{١٣٦} قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ
فَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ{١٣٧}

136. İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir. 137. Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir. Onun için, yeryüzünde gezip dolaşın da (Allah'ın âyetlerini) yalanlayanların akıbeti ne olmuş, görün!

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ/***Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir:*** Bu ifade mü'minlere hitap olup onları teselli içindir. Bir görüşe göre, kâfirler için olup onları korkutmak içindir.

فَانْظُرُوا/***Görün:*** Cumhura göre (Allah'ın âyetlerini yalanlayanların hâlinin görülmesi) bizzat gözle görmek demektir. Bir görüşe göre, tefekkür iledir.

هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ {١٣٨} وَلَا تَهِنُوا
وَلَا تَحْزَنُوا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ {١٣٩}

138. Bu (Kur'ân) bütün insanlar için bir açıklama, takva sahipleri için de bir hidayet ve öğüttür. 139. Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz.

وَلَا تَهِنُوا/***Gevşeklik göstermeyin:*** Bu ifade mü'minlerin morallerini yükseltmek içindir.

وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ/***Üstün gelecek olan sizsiniz:*** İslâm davasının yüceleceğini haber vermektedir.

اِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ
وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ {١٤٠}

140. Eğer siz (Uhud'da) bir yara almışsanız, (Bedir'de de düşmanınız olan) o kavim de benzer bir yara almıştı. Bu (zafer ve hezimet) günlerini biz insanlar arasında döndürür dururuz. Ta ki Allah, iman edenleri ortaya çıkarsın ve aranızdan şahitler edinsin. Allah, zalimleri sevmez.

اِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ/***Eğer siz (Uhud'da) bir yara almışsanız:*** Âyetin anlamı şöyledir: Uhud gününde öldürülmüş ve yaralanmışsanız, Bedir gününde de kâfirlerin başına bunun bir benzeri gelmiştir. Bir görüşe göre anlamı şöyledir: Uhud gününde sizin başınıza gelmiş olanın bir benzeri o gün kâfirlerin başına da gelmişti. Onlar sizden bazılarına acı tattırmıştı, siz de onlardan bazılarına acı tattırmıştınız. Bu ifade (bir başkası) örnek verilerek mü'minler için bir tesellidir.

نُدَاوِلُهَا/***Bu (zafer ve hezimet) günlerini döndürür dururuz:*** Uhud gününde olan şeylerden dolayı bir tesellidir.

وَلِيَعْلَمَ/***Ortaya çıkarsın diye:*** Bu ifade mahzûf bir ögeye müteallik olup takdiri şöyledir: Onlara isabet etmiş olan şey (iman edenleri ayırt etmek için) Uhud gününde size de isabet etti. Anlamı şöyledir: ***(Bu zafer ve hezimet günlerini biz insanlar arasında döndürür dururuz. Ta ki Allah)*** size delil olarak getirilecek şekilde iman edenleri kesin bir şekilde ortaya çıkarsın ve ***(aranızdan şahitler edinsin diye).***

وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ {١٤١}

141. Bir de (böylece) Allah, iman edenleri tek tek ayırmakta, kâfirleri de yavaş yavaş mahvetmektedir.

وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ/***Bir de (böylece) Allah ayırmakta:*** "Göstermesi, açığa çıkarması için" demektir. Bir görüşe göre, "Ayırt etmek için" demektir. Bu ifade, daha önce geçmiş olan Uhud kıssasındaki gerekçelere atıftır. Mü'minlere karşı, kâfirlere zafer kazandırılması; sadece mü'minlerin ortaya çıkarılması içindir. Diğer taraftan kâfirlere karşı mü'minlerin zafer kazanmaları Allah'ın kâfirleri mahvetmesi yani onları helâk etmesi içindir.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ
جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ {١٤٢}

142. Yoksa siz, içinizden cihad edenleri ve sabredenleri Allah ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?

اَمْ حَسِبْتُمْ/***Siz sandınız:*** Buradaki "اَمْ/em," Sîbeveyh'e (ö. 180/796) göre "بل/bel" ve hemze (أ) takdiri ile "اَمْ/em"i munkatı'dır. Bu âyet ve sonrasındaki ifade, Uhud gününde kendilerinden bazı şeyler sadır olmuş mü'minlerden bir grubu azarlamaktadır.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَلْقَوْهُ
فَقَدْ رَاَيْتُمُوهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴿١٤٣﴾

143. And olsun ki siz, ölümle yüzyüze gelmeden önce onu arzulayıp duruyordunuz. İşte şimdi onu gördünüz hatta onunla göz göze geldiniz.

تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ/**Ölümü arzulayıp duruyordunuz:** Bununla Bedir savaşını kaçırmış olan bir gruba hitap edilmektedir. Onlar, bu cihattan kaçırmış oldukları sevabı telafi etmek için Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte kâfirlere karşı yapılacak savaşta bulunmayı arzuluyorlardı. Buna göre onlar ölüm sebebi olan cihadı arzulamışlardır. Bir görüşe göre, Allah yolunda şehit düşmeyi arzulamışlardır.

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَائِنْ
مَاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ
فَلَنْ يَضُرَّ اللّٰهَ شَيْئاً وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ﴿١٤٤﴾

144. Muhammed ancak bir elçidir. Ondan önce de nice elçiler gelip geçmiştir. Şimdi o ölse ya da öldürülse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez. Buna karşılık Allah, (imanında sebat edip İslâm nimetine) şükredenleri mükâfatlandıracaktır.

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ/**Muhammed ancak bir elçidir:** Bunun anlamı şöyledir: Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* diğer elçiler gibi bir elçidir. Diğerlerinin tebliğ ettiği gibi hiç şüphesiz risaleti tebliğ etmiştir. Size düşen o hayatta iken ve öldükten sonra onun dinine sımsıkı sarılmaktır. Âyetin sebeb-i nüzûlü, Uhud gününde bir kişinin "Muhammed öldü" diye bağırması ve bundan dolayı bazı kişilerin sarsılmasıdır.

اَفَائِنْ مَاتَ/**Şimdi o ölse:** Bu ifadede şart ve ceza cümlesine kınama elif'i gelmiştir. Buradaki fe edatı da şart cümlesini kendisinden önceki

cümleye bağlamak için gelmiştir.[1543] Anlamı şöyledir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefat etmesi veya şehit olması, ashâbının gerisingeri dönmesini gerektirmez. Zira onun şeriatı yerleşmiş, delilleri de doğru çıkmıştır. Allah Teâlâ, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefat etmesi veya şehit edilmesi durumunda onlarda geri dönüşün meydana geleceğini takdir ederek onları azarlamıştır. Diğer taraftan Allah Teâlâ, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in öldürülmeyeceğini bilmekteydi. Ancak bunu bir kişi "Muhammed öldü" diye bağırdığında onların da aklına bu gelince zikretti.

الشَّاكِرِينَ/**Şükredenler:** Bu ifade hakkında Ali b. Ebî Tâlib "Onlar dinlerinde sebat edenlerdir" demiştir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَاباً مُؤَجَّلاًۜ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا
نُؤْتِه۪ مِنْهَاۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِه۪ مِنْهَاۜ وَسَنَجْزِي الشَّاكِر۪ينَ{١٤٥}

145. Allah'ın -vadesi belirlenmiş bir yazgıya göre- vereceği izin olmadıkça hiç kimsenin ölmesi söz konusu değildir. Her kim dünya nimetini isterse, kendisine ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız.

كِتَاباً مُؤَجَّلاً/***Vadesi belirlenmiş bir yazgıya göre:*** Bu ifade (tekit için) mastar olarak nasb kılınmıştır.[1544] Anlamı şöyledir: Allah ölüm vadesini kesin olarak yazdı. Diğer taraftan İbn Atıyye "Temyiz olarak nasb kılınmıştır" demiştir.

نُؤْتِه۪ مِنْهَا/***Kendisine ondan veririz:*** Bu, dünya nimeti hakkında olup onun dilemesi ile sınırlıdır. Bunun delili Allah Teâlâ'nın "عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا

1543 Buradaki âyette "اَفَائِنْ مَاتَ/***Şimdi o ölse***" ifadesi şart, "اَوْ قُتِلَ/***veya öldürülse***" ifadesi ona atıf, "انْقَلَبْتُمْ/***döneceksiniz***" ifadesi ise cevaptır. Takdiri şöyledir: "أَفَتَنْقَلِبُونَ عَلَى أَعْقَابِكُمْ إِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ؟/Eğer Muhammed ölür veya öldürülürse gerisingeri mi döneceksiniz?" Bu takdirden de anlaşılacağı gibi her ne kadar istifhâm harfi olan hemze, şart cümlesinin başına gelmişse de hakikatte ceza cümlesinin başında bulunmaktadır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 377; Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 226.

1544 Bu durumda mef'ûlü mutlak olur.

نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ/***Ona yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen veririz"***[1545] âyetidir.

وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قُتِلَ١٥٤٦ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا اَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ{١٤٦}

146. Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok âlim bulunduğu hâlde öldürüldü. Bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.

وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قُتِلَ/**Nice peygamberler öldürülmüş:** Buradaki "قُتِلَ/kutile" fiili, "نَبِيّ/nebî" lafzındaki zamire isnâd edilir (atfedilir). Bu durumda "مَعَهُ رِبِّيُّونَ/***meahû ribbiyyûne"*** ifadesi hâl konumundadır.[1547] Bir görüşe göre "قُتِلَ/kutile"fiili, "رِبِّيُّونَ/ribbiyyûne" kelimesine isnâd edilir (atfedilir). Bu durumda "رِبِّيُّونَ/ribbiyyûne" kelimesi fâili belirtilmemiş mef'ûl olur. Birinci görüşe göre, "قُتِلَ/kutile" kelimesinde durulur. Uhud gününde bir kişinin "Muhammed öldü" diye bağırmasından dolayı birinci görüş ağır basar. Bu durumda onlara öldürülmüş olan bir peygamber darbı mesel olarak verilmiştir. Herhangi bir savaşta herhangi bir peygamberin asla şehit edilmediği dikkate alınırsa ikinci görüş ağır basar.[1548] Buradaki "رِبِّيُّونَ/âlimler" kelimesi (mana bakımından) "رَبَّانِيُّونَ/rabbâniyyûn" kelimesine benzer. Bir görüşe göre, "çok kalabalık topluluk" demektir.

فَمَا وَهَنُوا/***Gevşeklik göstermediler:*** Bu ifadedeki vav zamiri, katledilmenin peygambere isnâd edilmesinden dolayı "رِبِّيُّونَ/ribbiyyûne"

1545 İsrâ 17/18.

1546 Âsım kıraatine göre bu fiil "قَاتَلَ" şeklinde okunmakla birlikte İbn Kesîr, Nâfi' ve Ebû Amr "قُتِلَ" şeklinde okumuşlardır. Dâru'z-Ziyâ baskısında da "قُتِلَ" şeklinde geçtiği için bu kıraat tercih edilmiştir.

1547 Beraberinde Allah erleri olduğu hâlde nice peygamberler öldürülmüştür.

1548 Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Savaşta şehit edilen bir peygamber olduğunu işitmedik." Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 424.

kelimesine aittir. Hâliyle de savaşın onlara isnâd edilmesinden dolayı onlardan geriye kalan kimseler içindir.[1549]

وَمَا اسْتَكَانُوا/***Vemâstekânû:*** "Kâfirlere boyun eğmediler" demektir. Bazı nahivciler şöyle demişlerdir: "اسْتَكَانَ/İstekâne" kelimesi "سُكُون/sükûn" kelimesinden türemiş olup "افْتَعَلُوا/iftealû" babındandır. Kef harfinin harekesi uzatılır, onun uzatılması ile elif meydana gelir. İşte bu da "işbâ'" gibidir. Bir görüşe göre, "اسْتَكَانَ/istekâne" kelimesi, "كان – يكون/kâne - yekûnu" fiilinden gelmekte olup (bu durumda) "إسْتَفْعَلُوا/istef'alû" veznindedir. Allah Teâlâ'nın "فَمَا وَهَنُوا/***gevşeklik göstermediler***" sözü ve sonrasındaki ifade, Uhud gününde bazı insanlardan sadır olan şeylerden dolayı ta'rîz[1550] üslûbundadır.

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا ف۪ٓي اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ {١٤٧}

147. Onlar sadece "Rabbimiz! Günahlarımızı ve bize emredilen hususlardaki aşırılıklarımızı bağışla; ayaklarımızı (yolunda) sabit kıl; kâfirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl!" demişlerdir.

وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا/***Ayaklarımızı sabit kıl:*** Yani "Savaşta (sabit kıl)" demektir.

فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِن۪ينَ ۟ {١٤٨}

148. Allah da onlara dünya nimetini ve ahiret nimetinin güzelliğini verdi. Allah iyi davrananları sever.

ثَوَابَ الدُّنْيَا/***Dünya nimeti:*** Zaferdir.

1549 "Peygamberlerinin öldürülmesi veya aralarında öldürülenler olması hasebiyle gevşeklik göstermediler" demektir. Bu da "Onlardan geriye kalanlar gevşeklik göstermedi" manasında olup muzâf hazfedilmiştir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 230.

1550 Ortaya ve genele ya da belli birine söylenen sözün bir ucunun (urz) bir başka kimseye veya şeye ima ve işaret yoluyla dokundurulmasıdır. Türkçe'de buna "iğneleme, dokundurma" gibi isimler de verilir. Diğer bir ifadeyle "üstü kapalı söz söyleme" demektir. Geniş bilgi için bk. Durmuş, İsmail, "Kinâye," *DİA*, İstanbul, 2002, XXIV, 34.

ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ/***Ahiret nimeti:*** Cennettir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُط۪يعُوا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ
عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ {١٤٩}

149. Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, gerisin geriye (eski dininize) döndürürler de hüsrana uğrayanların durumuna düşersiniz.

اِنْ تُط۪يعُوا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا/***Eğer kâfirlere uyarsanız:*** Kâfirler, Uhud savaşında söyleyeceğini söylemiş olan münafıklardır. Bir görüşe göre, Kureyş müşrikleridir. Bir görüşe göre, Yahudilerdir.

بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِر۪ينَ {١٥٠} سَنُلْق۪ي ف۪ي
قُلُوبِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَٓا اَشْرَكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪
سُلْطَاناًۚ وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِم۪ينَ {١٥١}

150. Oysa sizin mevlânız Allah'tır ve O, yardımcıların en hayırlısıdır. 151. Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaları sebebiyle kâfirlerin kalplerine yakında korku salacağız. Gidecekleri yer de cehennemdir. Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!

الرُّعْبَ/***Korku:*** Bir görüşe göre Allah, Uhud gününde müşriklerin kalplerine bir korku saldı ve böylelikle hiçbir sebep yokken Mekke'ye geri döndüler. Bir görüşe göre, (Uhud savaşının sonunda müşrikler Mekke'ye dönerken) biraz yol alınca Müslümanların köklerini kazımak için dönmeye niyetlendiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların kalplerine bir korku saldı ve böylelikle onları durdurdu. Söz konusu âyet, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **"(Düşmanların kalplerine) korku salmakla bana yardım edildi"**[1551] hadisinden dolayı kâfirlerin tümünü kapsar.

1551 Buhârî, 3742; Müslim, 3523.

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُٓ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهٖۚ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ
وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَۜ مِنْكُمْ
مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْۚ
وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُوفَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ{١٥٢}

152. Aslında Allah size verdiği sözde durdu. Hani (savaşın ilk safhasında) düşmanlarınızı kırıp geçiriyordunuz… İstediklerinizi size gösterdikten sonra; başkaldırdığınız, verilen emir hakkında çekiştiğiniz ve nihayet bozulduğunuz zamana kadar. Çünkü içinizde ahireti arzu edeniniz olduğu gibi dünyayı arzu edenler de var! Sonra Allah, denemek için sizi onlardan (onları mağlup etmekten) alıkoydu. Ama yine de sizi bağışladı. Zira Allah, mü'minlere karşı çok lütufkârdır.

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُٓ/*Aslında Allah size verdiği sözde durdu:* Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, Müslümanlara Allah'tan lütfedilecek bir zafer vaadinde bulunmuştu. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onları önce muzaffer kılmış ve müşrikler bozguna uğramıştı. Onlardan yirmi iki kişi de öldürülmüştü. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* okçulara yerlerinde kalmalarını, asla ayrılmamalarını emretmişti. Onlar, müşriklerin bozguna uğradıklarını görünce ganimeti arzulayıp onların arkasından gitmiş ve kendilerine emredilmiş olan "yerlerinde kalma" emrine aykırı davranmışlardı. Böylelikle hezimet, Müslümanlara dönmüştü.

اِذْ تَحُسُّونَهُمْ/*İz tehussûnehüm:* "Onları harap edecek şekilde (kırıp geçirerek) öldürüyorsunuz" demektir. (Uhud savaşında) işin başındaki durumu kastetmektedir.

وَتَنَازَعْتُمْ/*Emir hakkında çekiştiğiniz:* Okçular arasında bir tartışma meydana gelmişti. Onların bir kısmı kendilerine emredildiği gibi yerlerinde kalmış, bir kısmı da yerlerinden ayrılmıştı.

وَعَصَيْتُمْ/*Başkaldırdığınız:* Yani "Size emredilen yerlerinizde kalma konusundaki emre aykırı davrandınız" demektir. Her ne kadar emre bir

kısmı karşı gelmiş olsa da herkes için öğüt olması ve bunu yapan kimseleri ifşâ etmemek adına burada hitap, tüm mü'minlere gelmiştir.

اِذَا فَشِلْتُمْ/*İzâ feşiltüm:* Bu ifadedeki "اِذَا/izâ" edatının[1552] cevabı mahzuf olup takdiri şöyledir: "Siz hezimete uğradınız."[1553]

مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا/*İçinizden dünyayı arzu edenler:* "Ganimet için hırslanmış kişiler"[1554] demektir.

لِيَبْتَلِيَكُمْ/*Sizi denemek için:* Bunun anlamı şöyledir: Başınıza gelen öldürülme ve sınama gibi şeylerle sizi denemek için…

وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ/*Ama yine de sizi bağışladı:* Bu ifade -şayet Allah Teâlâ onları affetmemiş olsaydı- onların işlemiş olduğu günahın başlarına gelen musibetten daha fazla musibeti gerektirdiğini bildirmektedir. Bunun anlamı "Size merhamet etti" demektir. Bir görüşe göre bu ifade, "günahın bağışlanması" anlamına gelir.

اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُنَ عَلٰى اَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فٖي اُخْرٰيكُمْ فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْ وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ{١٥٣}

1552 Burada "اِذَا" olarak kayda geçmiş olduğumuz edat, Dâru'z-Ziyâ ve Şârika baskılarında "اِذْ" olarak belirtilmiştir. Ancak hem metnin konteksi hem de Zemahşerî, İbn Atıyye ve Râzî'de "اِذَا فَشِلْتُمْ" ifadesindeki "اِذَا" edatının cevabı hakkında yapılan açıklamalardan dolayı burada kastedilenin "اِذْ تَحُسُّونَهُمْ" ifadesindeki "اِذْ" değil, "اِذَا فَشِلْتُمْ" ifadesindeki "اِذَا" edatı olduğu kanaatindeyiz. Şunu da belirtmek gerekir ki bir görüş olarak İbn Atıyye'de buradaki "اِذَا"nin "اِذْ" anlamına geldiği de belirtilmiştir. Belki İbn Cüzey "اِذْ" yazmakla birlikte "اِذَا فَشِلْتُمْ" ifadesindeki "اِذَا"yi kastetmiş de olabilir. Geniş bilgi için bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 427; İbn Atıyye, *Muharrarü'l-vecîz*, I, 524; Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 387.

1553 Râzî'de takdiri şu şekildedir: "حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مَنَعَكُمُ اللّٰهُ نَصْرَهُ/Hani siz gevşeklik gösterip Allah sevdiğiniz şeyi size gösterdikten sonra isyan ederek amir hususunda çekişince, Allah sizden yardımını çekti." Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 387.

1554 Dâru'z-Ziyâ baskısında tercüme ettiğimiz bu kısımda "الذين حرصوا على الغنيمة معه" şeklinde "مَعَه" ifadesi bulunmakla birlikte Şârika baskısında bu ifade bulunmamaktadır. Tercümede Şârika nüshası esas alınmıştır.

153. Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırıyordu da siz, hiç kimseye bakmadan (savaş alanından) kaçıp dağa doğru tırmanıyordunuz. Allah sizi kederden kedere uğrattı ki, bundan dolayı gerek elinizden gidene, gerekse başınıza gelenlere üzülmeyesiniz. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

إِذْ تُصْعِدُونَ/Hani dağa doğru tırmanıyordunuz: Buradaki "إِذْ/iz" edatının âmili (öncesindeki) "عَفَا/afâ" fiilidir.[1555] Bu durumda "إِذْ تُصْعِدُونَ/***Hani dağa doğru tırmanıyordunuz***" ifadesi, kendisinden önceki ifadeye bağlanır. Yine buradaki âmilin gizli "اذْكُرْ/hatırla" olması da mümkündür.

وَلَا تَلْوُنَ/Siz bakmadan: Uğranmış olan hezimetin nitelemesinde mübâlağa ifade eder.

وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ/Peygamber sizi çağırıyordu: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* onlar kaçarken ***"Ey Allah'ın kulları! Yanıma gelin"*** diyordu.

فِي أُخْرٰيكُمْ/Arkanızdan: "Sizin artçılarınızı (arkada kalanlarınızı çağırıyor)" demektir. Burada Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir övgü vardır. Zira (kaçan insanların) arka tarafı kahramanların durduğu yerdir.[1556]

فَأَثَابَكُمْ/Fe-esâbeküm: "Sizi cezalandırdı" demektir.

غَمًّا بِغَمٍّ/Kederden kedere: Bir görüşe göre, isyan etmeniz ve çekişmenizden dolayı hem Resûlullah'ı hem de mü'minleri sürüklediğiniz keder sebebiyle Allah Teâlâ sizi kederle cezalandırdı. Bir görüşe göre, peş peşe kederle sizi cezalandırdı.

1555 Adeta Alah Teâlâ şöyle demek istemiştir: "Siz dağa doğru tırmandığınız zaman Allah sizi affetti." Zira Allah'ın onları affetmesi onların işledikleri bir işten dolayıdır. Bu iş de "dağa doğru tırmanıyordunuz" ifadesinin anlattığı üzere onların mevzilerini bırakıp o vadide hiç kimseye dönüp bakmayacak şekilde bozguna uğramış gibi hareket etmeleridir. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 390.

1556 Buna göre anlam "Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* onların arkalarında durmuş bir vaziyette iken onları çağırıyordu. Çünkü sahâbîler bozguna uğramaları sebebiyle onun önüne geçmişlerdi" şeklinde olur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 390.

İki kederden biri, onların başına gelmiş olan öldürülme ve yaralanmadır.

Diğeri de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in öldürülmesi hakkında yayılmış olan asılsız haberden dolayı (yaşamış oldukları) kederdir.

عَلٰى مَا فَاتَكُمْ/***Gerek elinizden gidene:*** Zafer ve ganimet gibi.

وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْ/***Gerekse başınıza gelenlere:*** Öldürülme, yaralanma ve hezimete uğrama gibi (şeylere üzülmeyesiniz diye Allah sizi kederden kedere uğrattı).

ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاساً يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ وَطَٓائِفَةٌ قَدْ
اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ
الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ
لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ ف۪ي
بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذ۪ينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا ف۪ي
صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴿١٥٤﴾

154. Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki, (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hâli bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir grup da Allah'a karşı cahiliye devrindekine benzer haksız zanlar besliyor, "Bu işin kararlaştırılmasında bizim bir etkimiz mi var? (Bize ne!)" diyorlardı. Sen de ki: İş (zafer, her şeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah'a aittir. Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. "Yönetirken bize de danışılsaydı, burada öldürülmezdik" diyorlar. De ki: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah içinizdekileri yoklamak ve kalplerinizdekileri temizlemek için (böyle yaptı). Allah içinizde ne varsa hepsini bilir.

أَمَنَةً نُعَاسًا/Güven yani uyuklama: İbn Mes'ûd "Uhud gününde biz uyukladık" demiştir. Savaşta uyuklama, Allah'tan bir güven ve emniyettir.

يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ/Uyuklama hâli bir kısmınızı kaplıyordu: Onlar güvenlikleri için uyuklamanın kendilerini bürüdüğü ihlâslı mü'minlerdir.

وَطَٓائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ/Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir grup da: Onlar, Ebû Süfyan ve müşriklerin kendilerine (saldırmak için) dönmesinden dolayı korkmuş olan münafıklardır.[1557]

غَيْرَ الْحَقِّ/Haksız (zanlar): Bunun anlamı şudur: Onlar, İslâm'ın hak din olmadığını ve Allah Teâlâ'nın kendilerine yardım etmeyeceğini zannediyorlardı.

ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ/Cahiliye zanları: Bu ifade "غَيْرَ الْحَقِّ/**haksız**" ifadesinden bedel olup[1558] <u>mevsûfun</u> hazfi üzeredir. Takdiri "ظَنَّ <u>المُدَّةِ</u> أو <u>الفِرْقَةِ</u> الْجَاهِلِيَّةِ/Cahiliye devrindeki zanları ya da cahiliye toplumunun zanlarını (besliyorlar)" şeklindedir.

"هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ/Bu işin kararlaştırılmasında bizim bir etkimiz var mı?"[1559] Bunu Abdullah b. Übey b. Selül (ö. 9/631) söylemiştir. Anlamı şudur: "(Savaşın nerede yapılacağı konusunda) bizim ne görüşümüz dikkate alındı ne de sözümüz dinlendi." Yahut "Biz ilâhî emir (iş) üzere değiliz." Dolayısıyla onların bu sözü küfür olur.

يُخْفُونَ فٖي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ/Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar: Bu ifade ile onların söylemiş olduğu sözlerin veya inkârlarının kastedilmiş olması mümkündür.

1557 Bununla münafıklardan Muattib b. Kuşeyr ve arkadaşları kastedilmektedir. Bu kişiler ganimet arzusu ve mü'minlerden korktukları için savaşa çıkmışlardı. O yüzden uyuklama bunları bürümedi ve bu savaşa katılmış olmaya üzülmeye başladılar. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 242.

1558 Bu durumda anlam "Haksız yani cahiliye devrindekine benzer zanlar (besliyorlar)" şeklindedir.

1559 Buraya şöyle de meâl verilebilir: "Bize ilâhî emirden herhangi bir şey var mı?" Böyle verildiğinde anlam "'Allah'ın emrettiği, vaat ettiği yardım ve zaferden bize bir nasip var mı?' diyorlar" şeklinde olur. Bk. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, 44.

لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ/***Yönetirken bize de danışılsaydı:*** Bunu Muattıb b. Kuşeyr söylemiş olup bu ifade Abdullah b. Übey b. Selül'ün söylediği sözün manasını taşır.

قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ/***De ki: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile:*** Onlara bir cevap ve her insanın ecelinin tek olduğunu, öldürülmeyen kimsenin eceliyle öleceğini ve bunun ertelenmediğini, kendisine ölümün takdir edildiği kimseyi de hiçbir şeyin kurtaramayacağını bildirmektedir.

وَلِيَبْتَلِيَ/***Yoklamak:*** Bu ifade bir fiile taalluk etmekte olup takdiri şöyledir: Bunu sizi yoklamak (denemek) için yaptı.

اِنَّ الَّذٖينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِۙ اِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ
بِبَعْضِ مَا كَسَبُواۚ وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلٖيمٌ۟ {١٥٥}

155. (Uhud'da) iki ordu karşı karşıya geldiği gün şeytan içinizden geri dönenlerin ayaklarını, sırf işledikleri bazı hatalar yüzünden kaydırmak istemişti. Yine de Allah onları affetti. Çünkü Allah, çok bağışlayıcıdır, halîmdir.

اِنَّ الَّذٖينَ تَوَلَّوْا/***Geri dönenler:*** Uhud gününde kaçanlar hakkında inmiştir.

اسْتَزَلَّهُمُ/***İstezellehüm:*** "Onların hata yapmalarını istedi" demektir. Yine bu ifadenin "ayaklarını kaydırmak" yani "onları hataya düşürmek" anlamında olması da mümkündür.

بِبَعْضِ مَا كَسَبُواۚ/***Bazı hataları yüzünden.*** Onların işlemiş oldukları günahları vardı. Allah Teâlâ da şeytana, onların ayaklarını kaydırma imkânı vererek onları bundan dolayı cezalandırdı.

عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْۜ/***Yine de Allah onları affetti:*** "Kaçmak sûretiyle içine düştükleri durumda iken Allah Teâlâ onlara mağfiret etti" demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فٖي قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ {١٥٦}

156. Ey iman edenler! Sizler, inkâr edenler ve yeryüzünde sefere çıkan veya savaşan kardeşleri hakkında "Eğer bizim yanımızda kalsalardı ne ölür ne de öldürülürlerdi" diyenler gibi olmayın. Allah bu kanaati onların kalplerinde kanayan bir yara (keder) hâline getirmiştir. Hayatı veren de Allah'tır, öldüren de. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görür.

لَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ كَفَرُوا/**İnkâr edenler gibi olmayın:** Yani "münafıklar gibi" demektir.[1560]

لِاِخْوَانِهِمْ/**Kardeşleri hakkında:** Buradaki kardeşlik, kan bağından doğan kardeşliktir. Zira münafıklar Evs ve Hazrec kabilelerindendi ve Uhud gününde de öldürülenlerin çoğu onlardandı. Dört kişi haricinde muhâcirlerden hiç kimse öldürülmemişti.

اِذَا ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ/**İzâ darabû fi'l-ardi:** Bu ifade "Sefere çıktıklarında" anlamına gelir. Allah Teâlâ, "اِذَا ضَرَبُوا/**izâ darabû**" ifadesinde "قَالُوا/**Dediler**" (mazi) ifadesiyle birlikte istikbal için olan "اِذَا/izâ" edatını kullanmıştır.[1561] Zira bu ifade geçmiş hâlin hikâyesi olarak kullanılmıştır.

1560 Dâru'z-Ziyâ baskısında "أي المنافقين" şeklinde, Şârika baskısında ise "هم المنافقون" şeklinde geçmektedir.

1561 Burada müşkil gibi gözüken bir meseleyi izah etmek gerekir. Bu da Allah Teâlâ'nın "وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ/***Kardeşleri hakkında... dediler***" ifadesinin geçmiş zamana, "اِذَا ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ/***Sefere çıktıklarında***" ifadesinin ise gelecek zamana delâlet etmesidir. O hâlde bu iki tabir nasıl birleştirilebilir? Zira Allah Teâlâ, "حِينَ ضَرَبُوا" "yürüdükleri zaman..." manasında olmak üzere "وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذْ ضَرَبُوا فِي الْاَرْضِ" demiş olsaydı müşkil olmazdı. Buna şu şekilde cevap verilir: Allah Teâlâ'nın "قَالُوا/dediler..." buyruğunun takdiri "يَقُولُونَ/derler, diyorlar" şeklindedir. Buna göre sanki "...İnkar edenler ve o kardeşleri hakkında şöyle şöyle... diyenler gibi olmayın..." denilmiştir. Burada şu iki faydadan dolayı muzari zaman, mazi ile (geçmiş zamanla) ifade edilmiştir. 1. Gelecek zamanda olması zaruri olan şey bazen "oldu," "oluyor" diye ifade edilir. Nitekim Allah Teâlâ, "اَتٰى اَمْرُ اللّٰهِ/***Allah'ın emri geldi***" (Nahl 16/1) "اِنَّكَ مَيِّتٌ/***Muhakkak sen ölümlüsün***" (Zümer 39/1) buyurmuştur. Bu durumlar muzari sîga ile ifade edilmiş

أَوْ كَانُوا غُزًّى/Ev kânû guzzen: Buradaki "غُزًّى/guzzen" kelimesi "غَازٍ/gâzin" kelimesinin çoğulu olup baştaki harfin ötresi ve ortadaki harfin şeddesi ile "فُعَّلٌ/fu'alün" veznindedir.[1562]

لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا/Bizim yanımızda kalsalardı: Onların bozuk itikâdıdır. Zira onlar, şayet kardeşleri yanlarında kalmış olsaydı ne öleceklerini ne de öldürüleceklerini zannediyorlardı. Bu ifade, kadere ve kesinleşmiş ecele iman etmeyen kimsenin ifadesidir. Mu'tezile mezhebinin iki ecelin (vadenin) olduğu konusundaki görüşü de buna yakındır. "

لِيَجْعَلَ/Li-yec'ale: Bu ifade, "**قَالُوا/dediler**" ifadesine müteallıktır. Yani "Bu sözü söylediler böylelikle (neticede) kalplerinde kanayan bir yara (keder) meydana geldi."[1563] "لِيَجْعَلَ/**Li-yec'ale**" ifadesindeki lam, neticeyi açıklamak için olan "dönüşüm lam'ı"dır (lam'ı sayrûre).

---

olsaydı bu ifade de tekit ve mübâlağa anlamı bulunmazdı. Mazi sîgası kullanmakla gelecekte olan şey olmuş ve meydana gelmiş gibi oldu. 2. Bu sözün geçmiş zaman hikâyesi şeklinde söylenmiş olmasıdır. Buna göre anlam "Onların kardeşleri yeryüzünde seyahat ettikleri ve sefere çıktıklarında kâfirler, 'Onlar yanımızda kalsalardı ne ölür ne de öldürülürlerdi' diyorlardı" şeklinde olur. Bu durumda onların böyle dediklerini haber veren kimsenin mutlaka "قَالُوا/dediler..." sîgasını kullanması gerekir. Geniş bilgi için bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 400-401.

1562 "رُكَّع" ve "سُجَّد" kelimeleri gibidir.

1563 Tercümesini yapmış olduğumuz ilgili kısmın metni şu şekildedir: "قالوا ذلك فكان حسرة في قلوبهم" bu ifadede geçen "فكان" kelimesinin başındaki fe lam-ı akıbet yerine kullanılan fe'dir. 'Lâmu'l-âkıbe'nin yerine ta'kîb ifade eden fe'yi getirmek mümkündür. Nehhâs ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in "lâmu'l-fâ" dedikleri, "lâmu'l-âkıbe" ya da "lâmu's-sayrûra"dan başkası değildir. Nitekim kendilerinden önce Halîl b. Ahmed'in de "Fe yerine geçen lam" adıyla açtığı başlık ve "أحسنت إلى زيد ليكفر نعمتك" şeklinde verdiği örnek de buna işaret etmektedir. Zerkeşî'nin (ö. 94/1392) İbn Kuteybe'ye (ö. 276/889) dayandırdığı görüşe göre, lam'ın yerine ta'kîb ifade eden fe'nin takdir edilmesinin mümkün olması "lâmu'l-âkıbe"yi "lâmu't-ta'lîl'den ayırmakta en önemli kriterlerden biri olarak görülmüştür. Zira söz konusu lam da "فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ/***Şeytan orada onların ayaklarını kaydırdı, böylece ikisini de oradan çıkardı"*** (Bakara 2/36) âyetinde olduğu gibi mahza bir ta'kîb ve tertib söz konusudur. Geniş bilgi için bk. Uçar, Hasan, "Arap Dilinde Lâmu'l-Âkıbe ve Türkçe Kur'ân Meallerinde Yansıması," *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: III, sayı: 6, 356.

ذٰلِكَ/Zâlike: Bu lafız onların kederlenmesini zorunlu kılan bozuk itikatlarına ve onların sözlerine işaret etmektedir. Zira kadere ve ecele kesin inanan kimseden keder uzaklaşıp gider.

وَاللّٰهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ/Hayatı veren de Allah'tır, öldüren de: Bu ifade onların sözlerini ve itikâtlarını reddetmektedir.

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ
وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ{١٥٧}

157. Gerçek şu ki, Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, Allah'ın mağfireti ve rahmeti onların topladıkları her şeyden daha hayırlıdır.

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ/Gerçek şu ki, öldürülürseniz: Bu âyet, Allah yolunda öldürüldüklerinde ve öldüklerinde, onlar için Allah'ın mağfiret ve rahmetinin dünyada biriktirdiklerinden daha hayırlı olduğunu bildirmektedir.

وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ{١٥٨}

158. Gerçek şu ki, ölseniz de öldürülseniz de Allah'ın huzurunda toplanacaksınız.

وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ/Gerçek şu ki, ölseniz de öldürülseniz de: Ölen ya da öldürülen kimsenin Allah'ın huzurunda toplanacağını bildirmektedir.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا
مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ فَاِذَا
عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ{١٥٩}

159. (Resûlüm!) Sen de Allah'ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Öyleyse onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış.

Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.

فَبِمَا رَحْمَةٍ/***Allah'ın rahmeti sayesinde:*** Bu ifadedeki "مَا/mâ," tekit için gelmiş zâit bir harftir.

لَانْفَضُّوا/***Lenfeddû:*** Yani "(Hiç şüphesiz) dağılırlardı" demektir. Seninle ilgili hususlarda ***"onları affet"*** Allah'ın hakkıyla ilgili hususlarda ***"bağışlanmaları için dua et."***

وَشَاوِرْهُمْ/***İş hakkında onlara danış:*** İstişâre yapılması şer'î olarak emredilmiştir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de şer'î hükümlerde değil de savaş vb. hususlarda karar verirken insanlara danışırdı. İbn Abbâs *radıyallahu anh* "Onlara bazı hususlarda danış" şeklinde okumuştur:

فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ/***Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven:*** Tevekkül, faydalı şeylerin elde edilmesinde veya onu elde ettikten sonra korunmasında, yine zararların def edilmesinde ve meydana geldikten sonra zararın kaldırılmasında sadece Allah Teâlâ'ya dayanıp güvenmektir. İki nedenden dolayı tevekkül makamların en yükseğidir.

Birincisi: Allah Teâlâ'nın "اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ/***Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever"*** âyetidir.

İkincisi: Allah Teâlâ'nın "وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ/***Kim Allah'a güvenirse Allah ona yeter"***[1564] âyetindeki teminattır.

Tevekkül Allah Teâlâ'nın "وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ/***Eğer mü'minler iseniz ancak Allah'a güvenin"***[1565] âyetinden dolayı farz olabilir. Nitekim bu âyette imanın (mü'min olmanın) şartı olarak konulmuştur. Yine "وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ/***Mü'minler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler"***[1566] âyetinin zâhirî anlamından dolayı (tevekkül farz olabilir). Zira emir, vücûba hamledilir.

1564 Talâk 65/3.
1565 Mâide 5/23.
1566 Âl-i İmrân 3/122.

Şunu bil ki: İnsanlar tevekkül konusunda üç mertebededir:

Birincisi: Kulun, Rabbine, insanın kendisine karşı samimiyetinde ve menfaatine olan şeyleri yapacağı konusunda hiç şüphe duymadığı güvenilir bir vekiline dayanması gibi dayanmasıdır.

İkincisi: Kulun, Rabbine karşı anne ile çocuğu gibi olması. Zira çocuk, onun dışında birini bilmez ve sadece ona sığınır.

Üçüncüsü: Kulun Rabbine karşı gassâlın[1567] elindeki meyyit gibi olması. Zira meyyit kendisini tamamen ona teslim etmiştir.

Birinci derece sahibi olan kişi, ikinci derece sahibinin aksine kendisini gözetip kollamada bir pay sahibidir. İkinci derece sahibi de üçüncü derece sahibinin aksine gaye ve tecihte bir pay sahibidir.

Bu dereceler, bizim daha önce "وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ/***İlâhınız bir tek Allah'tır***"[1568] âyetinde açıklamış olduğumuz has tevhid inancına dayanır. Bu dereceler, has tevhid inancının kuvvetlenmesi ile artar, onun zayıflaması ile azalır.

Şayet "Tevekkülde sebeplerin terk edilmesi şart mıdır yoksa değil midir?" denilirse, şöyle cevap verilir:

Sebepler üç kısımdır:

Birincisi: Kesin bilinen sebep. Nitekim Allah Teâlâ bunu icra etmektedir. Bunların terk edilmesi caiz değildir. Açlığı gidermek için yemek, soğuktan korunmak için elbise giymek gibi.

İkincisi: Ticaret, maişet temini ve bunların benzerleri gibi varsayılan sebep. Bunların yapılması tevekkülü zedelemez. Zira tevekkül bedenin değil kalbin işidir. Buna gücü yeten (imanlı) kimsenin bunu terk etmesi caizdir.[1569]

1567 "Ölü yıkayan kişi" demektir.

1568 Bakara 2/163.

1569 Dâru'z-Ziyâ baskısında "لمن قوي عليه" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "لمن قوي علي ذلك" şeklinde geçmektedir.

Üçüncüsü: Uzak, hayalî sebep. Bunun eyleme dökülmesi tevekkülü zedeler. Ayrıca tevekkülün üstünde tefvîz (her şeyi Allah'a havale etmek) vardır ki bu da tamamen Allah'ın emrine teslim olmaktır. Zira tevekkül eden kimsenin bir muradı ve seçimi vardır. O, Rabbine dayanarak muradını talep etmiştir. Tevfîz sahibine gelince; onun ne muradı ne seçimi vardır, bilakis murad ve seçim Allah'a emanet edilmiştir. Allah'a karşı edep bakımından en kâmil olanı da budur.

اِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْۚ وَاِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي
يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِه۪ۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ{١٦٠} وَمَا
كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّۜ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۚ ثُمَّ
تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ{١٦١}

160. Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder? Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdırlar.
161. Bir peygambere ganimetten gizlice bir şey almak yaraşmaz. Kim ganimetten gizlice bir şey alırsa, kıyamet günü, aldığı şey boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese, asla haksızlığa uğratılmaksızın kazandığı tastamam verilir.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ/*Ve mâ kâne li-nebiyyin:* Âyetteki "يَغَلَّ/yeğulle" fiili, "غُلُول/ğulûl" mastarından gelmekte olup "Ganimet ve benzeri yerlerden gizlice bir şeyi almak" demektir. Bu fiil ye harfinin üstünü ve ğayn harfinin ötresi ile "يَغُلّ/yeğulle" şeklinde okunmuş olup Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ganimetten bir şey almasını tenzih etme anlamındadır. Sebeb-i nuzûlü: Ganimetler içerisinde kırmızı bir kadife kumaş parçası kaybolmuştu. Bazı münafıklar "Belki de onu Peygamber aldı" dediler. Yine söz konusu fiil, ye harfinin ötresi, ğayn harfinin üstünü ile "يُغَلَّ/yuğalle" şeklinde okunmuştur. Yani "Kimsenin Peygamber'e ihanet etmemesi gerekir." Daha açık bir ifadeyle "Ganimet konusunda ona ihanet etmemesi (gerekir)." Her ne kadar kötü durumun Peygamber'le ilişkisinden dolayı iş

sakıncalı da olsa Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den özellikle bahsetmiştir.[1570] Zira günahlar onun huzurunda daha büyük olur. Bir görüşe göre bu kıraate göre anlam şöyledir: "Peygamber'i hiç kimse ganimetten gizlice mal alan biri olarak bulamaz." Bu tıpkı "O kişiyi güzel bir sıfat üzere buldum" anlamında "أَحْمَدْتُ الرَّجُلَ" demen gibidir.[1571] Bu görüşe göre bu kıraatin anlamı ye harfinin üstünü ile olan ("يَغُلَّ/yeğulle"şeklindeki) anlama döner.

وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ/*Kim ganimetten gizlice bir şey alırsa, aldığı şey boynuna asılı olarak gelir:* Ganimetten gizlice bir şey almış olan kimsenin, kıyamet gününde ganimetten aldığı o şeyi boynunda asılı olarak taşıyacağına dair bir tehdittir. Bu husus, hadiste açıkça izah edilmiştir. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kıyamet günü herhangi birinizin, boynunda bir deve ile geldiğini görmeyeyim, boynunda bir at ile görmeyeyim, boynunda bir kumaş parçası ile görmeyeyim, boynunda altın ve gümüş ile görmeyeyim, boynunda bir insan ile görmeyeyim. Sonra da bu kişi (o zaman) 'Ey Allah'ın Resûlü! İmdadıma yetiş' der. Ben de 'Allah'tan gelecek azap için sana yapacak hiçbir şeyim yok. Zaten bunu sana tebliğ etmiştim' derim."***[1572]

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْ بَٓاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ
وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ {١٦٢}

162. Hiç Allah'ın hoşnutluğunu gözetenle Allah'ın hışmına uğrayan kişi bir olur mu? Ki sığınağı da cehennemdir. Ne kötü dönüş yeri!

1570 Tercümesini Dâru'l-Erkam baskısına göre yaptığımız cümle bu baskıda şu şekilde geçmektedir. "وخص النبي بالذكر وإن كان ذلك محظورا من الأمر، لشنعة الحال مع النبي" Diğer taraftan altı çizili kelime Dâru'z-Ziyâ baskısında "من الأمراء" şeklinde geçmektedir.

1571 Buradaki örnekte olduğu gibi "إفعال" kalıbı bazen "Bir şeyi bir sıfat üzere bulmak (vicdan)" anlamında kullanılır. Yine bu kalıp, bazen teaddî manası için kullanılır. Mesela; "ذَهَبَ زَيْدٌ وَأَذْهَبْتُهُ أَنَا/Zeyd gitti ve ben Zeyd'i götürdüm" gibi. Bazen, "Şöyle oldu, şuna dönüştü" (sayrûret) anlamına gelir. Deve, deve salgını vebasına tutulduğu zaman, "أَغَدَّ الْبَعِيرُ" denilir. Geniş bilgi için bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, V, 302.

1572 Buhârî, 3073; Müslim, 3412; Ahmed b. Hanbel, II, 426.

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ/*Hiç Allah'ın hoşnutluğunu gözetenle:* Bir görüşe göre, Allah'ın hoşnutluğunu gözeten, ganimetten gizlice bir şey almamış olan kimsedir, Allah'ın hışmına uğrayan ise ganimetten gizlice bir şey alan kimsedir. Bir görüşe göre, Allah'ın hoşnutluğunu gözeten, Uhud'da şehit düşmüş kimsedir, hışıma uğrayan ise savaştan dönen münafıklardır.

هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ {١٦٣}

163. Onlar Allah katında derece derecedirler. Allah onların yaptıklarını görmektedir.

هُمْ دَرَجَاتٌ/*Hüm derecâtün:* "Onlar derece sahibi kişilerdir" demektir. Anlamı şöyledir: Hoşnutluk ehli ile hışım ehlinin makamları arasında farklılık vardır. Yahut hoşnutluk ehli arasında da derece yönüyle farklılık vardır. Zira bir kısmı, bir kısmının üzerindedir. Aynı şekilde hışım ehli de derece derecedir.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ اَنْفُسِهِمْ
يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ {١٦٤}

164. Gerçek şu ki, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) onları temizleyen, Kitap ve hikmeti onlara öğreten kendi içlerinden bir Peygamber göndermekle Allah, mü'minlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir dalâlet içinde idiler.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ/*Gerçek şu ki, Allah, büyük bir lütufta bulunmuştur:* Allah Teâlâ'nın Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'i elçi olarak göndermekle mü'minlere lütufta bulunduğunu bildirmektedir.

مِنْ اَنْفُسِهِمْ/*Kendi içlerinden:* Bu ifadenin anlamı ırk ve dil bakımındandır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e karşı yabancılık

duyulmasını azaltıp kendisine ülfet beslenmesini sağlayan şey onun Arapların ırkından olmasıdır. Yine kendisinin onlarla iyi anlaşmasını sağlayan, onların dilinden olmasıdır. Aynı şekilde onun neslini, doğruluğunu, güvenilirliğini bilmeleriyle onlardan olmasıdır. İşte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, onlara karşı yabancı uyruklu olan kişilerden daha merhametli ve daha şefkatlidir.

اَوَلَمَّا اَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ اَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَاۙ قُلْتُمْ اَنّٰى هٰذَاۜ قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ {١٦٥}

165. (Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet (Uhud'da) kendi başınıza gelince mi "Bu nasıl oluyor!" dediniz? De ki: O, kendi yüzünüzdendir. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.

اَوَلَمَّا اَصَابَتْكُمْ/***Sizin kendi başınıza gelince mi?:*** Bu ifade Uhud gününde başlarına musibet gelenler hakkındaki sözlerinden dolayı Müslümanlara bir azarlamadır. "اَوَلَمَّا/Evelemmâ" sözcüğündeki kınama elif'i, atıf vavı'nın başına gelmiştir. Cümle olarak da Uhud kıssasında daha önce geçmiş olan yere ("وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُ/***Aslında Allah size verdiği sözde durdu***"[1573]) ya da mahzûf bir ögeye ma'tûftur.

قَدْ اَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَاۙ/***(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet:*** Uhud gününde Müslümanlardan yetmiş kişi şehit edilmişti. Diğer taraftan Bedir gününde müşriklerden de yetmiş kişi öldürülmüş, yetmiş kişi de esir alınmıştı.

قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْۜ/***De ki: O, kendi yüzünüzdendir:*** Bir görüşe bu ifadenin anlamı şöyledir: Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* müşriklere saldırmayıp Medine'de kalmak (savunma savaşı yapmak) isteyince onlar (Medine'den çıkıp) saldırmak haricinde hiçbir şeyi kabul etmediler ve Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e karşı gelmelerinden dolayı hezimetle cezalandırıldılar. Bir görüşe göre, aksine bu âyet, daha önce de geçtiği gibi okçuların itaatsizliğine işaret etmektedir.

1573 Âl-i İmrân 3/152. Bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 436.

وَمَٓا اَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَۙ {١٦٦}

166. İki birliğin karşılaştığı gün sizin başınıza gelen musibet Allah'ın dilemesiyle olmuştur ki, bu da mü'minleri ortaya çıkarması içindi.

يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ/***İki birliğin karşılaştığı gün:*** Bununla Uhud gününde Müslüman ve müşrik topluluğunun karşılaşması kastedilmektedir.

وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُواۚ وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَوِ ادْفَعُواۜ قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالاً لَاتَّبَعْنَاكُمْۜ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْاِيمَانِۚ يَقُولُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَۚ {١٦٧}

167. Münafıklık edenleri de ortaya çıkarması içindi. Bunlara "Gelin, Allah yolunda savaşın ya da (şehri) savunun" denildiği zaman, "Savaşmayı bilseydik, elbette sizin peşinizden gelirdik" dediler. Onlar o gün imandan çok kâfirliğe yakın idiler. Ağızlarıyla, kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Hâlbuki Allah, onların içlerinde gizlediklerini çok iyi bilir.

وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا/***Bunlara "Gelin" denildiği zaman:*** Abdullah b. Übey b. Selûl (ö. 9/631), Müslümanların müşriklere saldırmaması (müdafaa savaşı yapması) görüşündeydi. Müslümanlardan bir grup (savaş için) Medine'den çıkmayı isteyince Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* (Medine'den) çıktı. Abdullah b. Übey b. Selûl de buna öfkelenip "Onların sözüne uyup bizi dinlemedi" dedi. Ardından da yolda geri döndü, onunla birlikte üç yüz kişi daha döndü. Abdullah b. Amr b. Harâm[1574] el-Ensârî hemen peşlerinden gitti ve onlara "Dönün ve Allah yolunda savaşın ya da savunma yapın" dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Übeyy ona "Savaş olacağı görüşünde değilim. Savaş olacağını bilsek elbette sizinle birlikte oluruz" dedi.

1574 Dâru'z-Ziyâ baskısında "حزام" şeklinde geçmekle birlikte Şârika baskısında "حرام" şeklinde geçmektedir. Yaptığımız araştırmaya göre de Şârika baskısı doğrudur. Bundan dolayı bu kelime "Harâm" şeklinde tercüme edilmiştir.

اَوِ ادْفَعُوا/***Ya da savunun:*** "Savaşmasanız bile mücahitlerin sayısını (kalabalığı) fazla gösterin" demektir.

اَلَّذِينَ قَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ اَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ
فَادْرَؤُا عَنْ اَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ{١٦٨}

168. Onlar (evlerinde) oturup da kardeşleri hakkında "Bizi dinleseselerdi öldürülmezlerdi" diyorlar. De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, canlarınızı ölümden kurtarın bakalım!

اَلَّذِينَ قَالُوا/***Onlar diyorlar:*** Bu ifade "اَلَّذِينَ نَافَقُوا/***Münafıklık edenleri***" ifadesinden bedeldir.

لِاِخْوَانِهِمْ/***Kardeşleri hakkında:*** (Buradaki kardeşlik) soy bakımındandır. Zira onlar Evs ve Hazrec'tendi.

قُلْ فَادْرَؤُا/***De ki: Kurtarın:*** Yani "(ölümü kendinizden) uzaklaştırın" demektir. Âyet onlara bir cevap anlamındadır.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتاً بَلْ
اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ{١٦٩}

169. Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında rızıklandırılıyorlar...

بَلْ اَحْيَاءٌ/***Bilakis onlar diridirler:*** Cennet nimetlerinden faydalanma bakımından şehitlerin durumunun, mü'minlerden ölmüş olanların aksine hayatta olan kişilerin durumu gibi olduğunu haber vermektedir. Zira mü'minlerden ölmüş olanlar kıyamet günü cennete girinceye kadar rızıklardan faydalanamazlar.

فَرِح۪ينَ بِمَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۙ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذ۪ينَ لَمْ يَلْحَقُوا
بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْۙ اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَۘ {١٧٠}

170. Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerinin sevinciyle... Onlar, arkalarından kendilerine iltihak etmemiş olanlar için hiçbir korku ve üzüntü olmadığı müjdesinden dolayı sevinirler.

وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذ۪ينَ لَمْ يَلْحَقُوا/***Onlar arkalarından kendilerine iltihak etmemiş olanlarla sevinirler:*** Anlamı şöyledir: Onlar kendilerinden sonra dünyada kalmış olan kardeşlerinden dolayı sevinirler. Zira şehit olanlar kendileri gibi onların da şehit düşmelerini ummaktadırlar. Böylelikle dünyada kalanlar da onların erişmiş oldukları şehitlik mertebesine erişebilirler.

اَلَّا خَوْفٌ/***Hiçbir korku yoktur:*** Bu ifade mef'ûl(ün min eclih) konumundadır yahut "الَّذ۪ينَ/ellezîne"den bedeldir.

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍۙ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُؤْمِن۪ينَۚ {١٧١}

171. Onlar, Allah'tan gelen nimet ve lütfun1575 ve Allah'ın, mü'minlerin ecrini zayi etmeyeceğinin müjdesi ile sevinirler.

يَسْتَبْشِرُونَ/***Sevinirler:*** Sevinçle ilgili olan nimet ve lütfu hatırlatmak için tekrar edilmiştir.

اَلَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُۜ
لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظ۪يمٌۚ {١٧٢}

172. Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına uyanlar, (özellikle) bunların içlerinden iyilik yapanlar ve takva sahibi olanlar için büyük bir mükâfat vardır.

1575 Nimet ile lütuf (fazl) arasında şöyle bir fark vardır: Nimet, amellerin karşılığında elde edilen mükâfattır. Lütuf (fazl) ise ilaveten yapılan ihsandır. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 431.

ٱلَّذِينَ اسْتَجَابُوا/***Çağrıya uyanlar:*** Bu ifade önceki âyette geçen mü'minler kelimesinin sıfatıdır ya da mübtedadır, haberi ise "...لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا/***iyilik yapanlar...***" ifadesidir. Bu âyet, Uhud savaşından sonra müşrikleri takip için Allah Resûlü ile birlikte yola çıkanlar hakkında inmiştir. Allah Resûlü onları Medine'ye sekiz mil mesafede olan Hamrâu'l-Esed'e getirmiş ve orada üç gün kalmışlardı. Onlar birçok yara almış ve zorluklarla karşılaşmışlardı. Yine de şikâyet etmeden tahammül göstermiş ve çıkmışlardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onları övmüştür.

اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ
فَزَادَهُمْ إِيمَاناًۗ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ{١٧٣}

173. Onlar ki bir kısım insanlar, mü'minlere "Düşmanlarınız olan insanlar size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!" dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha artırdı ve "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!" dediler.

اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ/***Onlar ki bir kısım insanlar, mü'minlere "Düşmanlarınız olan insanlar size karşı asker topladılar" dediler:*** Uhud'dan sonra Allah Resûlü, Hamrâu'l-Esed'e gittiğinde bu haber Ebû Süfyân'a (ö. 31/652) ulaşmıştı. Bu esnada Medine'ye azık almak için giden Abdülkays kabilesinden bir grup da Ebû Süfyân'a uğramıştı. Ebû Süfyân, bu gruba Müslümanları müşrikleri takipten caydırmaları durumunda bir deve yükü kadar kuru üzüm tedarik edecekti. Bunun üzerine onlar Müslümanları korkutmuşlar, Müslümanlar da "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir" demiş ve (Allah Resûlü ile) çıkmışlardı. Âyette geçen ilk "insanlar" (Peygamber ve ashâbını müşrikleri takip etmekten vazgeçirmeye çalışan) Abdülkays kabilesinden bir grup, ikinci "insanlar" ise Kureyşli müşriklerdir. Bir başka rivâyete göre, Ebû Süfyân, Uhud gününde "Gelecek yıl bu zamanlar Bedir'de buluşalım!" diye seslenmiş, bunun üzerine Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* **"İnşâallah"** karşılığını vermişti. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ertesi yıl Bedir'de buluşmak için çıkmıştı. Ebû Süfyân ise Müslümanları bundan caydırmak için Nuaym b. Mes'ûd el-Eşcaî'yi

(ö. 30/650) göndermişti. Buna göre âyetteki ilk "insanlar"dan maksat Nuaym'dır. Nuaym tek kişi olmasına rağmen ona "insanlar" denilmesi ise onun insan cinsinden olmasından dolayıdır. Bu tıpkı senin bir ata bindiğin hâlde "Atlara bindim" demen gibidir.

فَزَادَهُمْ/Onların imanlarını bir kat daha arttırdı: Bu ifadedeki fâil, mef'ûlün zamiridir ki o da ***"Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!"*** cümlesidir. (İmanın artıp eksilmesi konusunda) doğru olan, iman artması ve eksilmesidir. Âyetteki ifadenin buradaki anlamı, onların Allah'a olan inanç ve güvenlerinin kuvvetlenmesidir.

حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ/Allah bize yeter. O ne güzel vekîldir: Korkulan ve hoş görülmeyen bir şeyin kendisiyle defedildiği sözcüktür. Bu sözü İbrahim *aleyhisselâm*, ateşe atıldığında söylemiştir. "حَسْبُنَا اللّٰهُ/ Hasbünallahü" ifadesinin anlamı şöyledir: "Bize yalnızca (tek başına) Allah yeter ve O'ndan başkasından korkmayız." "وَنِعْمَ الْوَكِيلُ/Ve ni'me'l-vekîl" ifadesi, Allah Teâlâ'ya bir övgüdür. O, kulun kendisine tevekkül ettiği ve sığındığı en hayırlı zattır.

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌۙ وَاتَّبَعُوا
رِضْوَانَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ ذُوفَضْلٍ عَظِيمٍ {١٧٤}

174. Sonra da kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan, Allah'ın nimet ve keremiyle geri dönmüşlerdi. Çünkü Allah rızası peşinde koşuyorlardı. Allah büyük kerem sahibidir.

فَانْقَلَبُوا/Sonra da geri dönmüşlerdi: Yani "Sağ-salim kalma nimeti ve sevap lütfedilerek geri dönmüşlerdi" demektir. Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'le birlikte yola çıkmak sûretiyle ***"Onlar Allah rızası peşinde koşuyorlardı."***

اِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ اَوْلِيَاءَهُۖ فَلَا تَخَافُوهُمْ
وَخَافُونِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ {١٧٥}

175. İşte o şeytan ancak kendi dostlarıyla (kâfirlerle) sizi korkutur. Şu hâlde eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.

"ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ/**İşte o şeytan:** Maksat burada Ebû Süfyân yahut Ebû Süfyân'ın göndermiş olduğu Nuaym b. Mes'ûd ya da İblis'tir. "ذٰلِكُمْ/Zâliküm" lafzı mübtedâ, "الشَّيْطَانُ/eş-şeytân" kelimesi onun haberi, ondan sonraki bölüm yeni bir başlangıç cümlesidir. Ya da "الشَّيْطَانُ/eş-şeytân" kelimesi sıfat, ondan sonraki bölüm haberdir.

يُخَوِّفُ اَوْلِيَٓاءَهُ/**Kendi dostlarını korkutur:** Yani "Ey mü'minler! O şeytan sizi kendi dostları olan kâfirlerle korkutur" demektir. Bu durumda birinci mef'ûl, mahzûf olup Allah Teâlâ'nın "فَلَا تَخَافُوهُمْ/***onlardan korkmayın***" sözü buna delâlet eder. İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd "يُخَوِّفُكُمْ أَوْلِيَاءَهُ/Şeytan sizi dostlarıyla korkutur" şeklinde okumuşlardır. Bir görüşe göre anlam şöyledir: Şeytan (müşriklere karşı savaşa çıkmamaları için) Kureyş kâfirlerinden kendi dostları olan münafıkları korkutur. Buna göre ikinci mef'ûl, mahzûftur.

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِۚ اِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـٔاًۜ يُرِيدُ اللّٰهُ اَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْاٰخِرَةِۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ {١٧٦}

176. (Resûlüm!) İnkârda yarışanlar seni üzmesin. Çünkü onlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onlara, ahiretten yana bir nasip vermemek istiyor. Üstelik onlar için çok büyük bir azap vardır.

وَلَا يَحْزُنْكَ/**Seni üzmesin:** Bu ifadedeki "يَحْزُنُ/yahzünü" fiili, sülâsi olan "حَزَنَ/hazen" kalıbından gelmekte olup (Kur'ân'da) muzari olarak geçtiği yerde ye harfinin üstünü ve ze harfinin ötresi ile "يَحْزُنُ/yahzünü" şeklinde okunmuştur.[1576] Bu kalıp, kullanımda "أَحْزَنَ/ahzene" kalıbından daha meşhurdur.

1576 Nâfi' hariç diğer kıraat imamları Kur'ân'ın her yerinde bu fiili ye harfinin üstünü ve ze harfinin ötresi ile "يَحْزُنُ" şeklinde okumuşlardır. Ezherî de fasih olan imamların çoğunun okuduğu şekilde fiili "حَزَنَ . يَحْزُنُ" şeklinde okumaktır. Nâfi' ise ye harfinin

الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ/İnkârda yarışanlar: Yani “Onlar inkârın olduğu söz ve fiillere süratle koşarlar” demektir. Bunlar münafık ve kâfirlerdir.

اِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ {١٧٧}

177. Şurası muhakkak ki, imanı verip inkârı alanlar, hiçbir şekilde Allah'a zarar veremezler. Onlar için elim bir azap vardır.

اِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ/Şurası muhakkak ki, imanı verip inkârı alanlar: Bunlar daha önce zikredilmiş olan kimselerdir. Yahut tüm kâfirler hakkında âyet umûm bildirir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِاَنْفُسِهِمْ اِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا اِثْماً وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ {١٧٨}

178. İnkâr edenler sanmasınlar ki, kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır. Onlara ancak günahlarını artırmaları için mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

اَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ/Kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır: Bu cümledeki “نُمْلِي لَهُمْ/nümlî lehüm” ifadesi “Onlara süre tanırız” demektir. “اَنَّمَا/Ennemâ” lafzındaki “اَنَّ/enne” edatı, “يَحْسَبَنَّ/yahsebenne” fiilinin mef'ûlü, “مَا/mâ” ise “اَنَّ/enne”nin ismidir. Bu durumda “اَنَّ/enne”nin hakkı, “مَا/mâ”dan “اَنَّ مَا/enne mâ” şeklinde ayrı olarak yazılmasıdır.[1577] “خَيْرٌ/Hayrun” kelimesi ise “اَنَّ/enne”nin haberidir.

ötresi, ze harfinin esresi ile kelimeyi “يُحْزِنْكَ” şeklinde okumuştur. Nâfi‘ “لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ” (Enbiyâ 21/103) âyeti dışında bu kelimeyi Kur'ân'da her yerde bu şekilde okur. Enbiyâ sûresinde ise ye harfinin üstünü ve ze harfinin ötresi ile “لَا يَحْزُنُهُمُ” şeklinde okumuştur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 436.

1577 Hz. Osman döneminde hazırlanan ilk resmî İmâm Mushaf'ta bitişik yazıldığı için ona ittiba edilerek bitişik yazılmıştır. Zira bütün Mushafların Mushaf-ı Osmân hattına uymaları vaciptir. Ayrı yazılması gerektiği kabul edilince “مَا” kelimesi kendisinden sonraki kısımla birlikte mastar manasındadır. Takdiri “لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ إِمْلَاءَنَا لَهُمْ خَيْرٌ/***İnkâr edenler sanmasınlar ki, kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır***” şeklindedir. Diğer bir kabule göre ise “مَا” kelimesi “الَّذِي” anlamındadır. Buna göre takdiri “لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ الَّذِي نُمْلِيهِ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ/***İnkâr edenler sanmasınlar ki, kendilerine mühlet verdiğimiz o şey onlar için daha hayırlıdır***” şeklindedir.

إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْماً/*Onlara ancak günahlarını artırmaları için mühlet veriyoruz:* Buradaki "مَا/mâ" ise (ilkinin aksine ameli engelleyen) mâ-i kâffe'dir (bitişik yazılır). Bu ifade onlara bir cevap anlamındadır. Yani "Onlara mühlet vermemiz onlar için hayırlı değildir. Ancak bu onların günahlarını artırmaları için istidrâcdır (günahlarını artırması için serbest bırakıp süre tanımadır).

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَٓاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيمٌ {١٧٩}

179. Allah elbette siz mü'minleri içinde bulunduğunuz durumda bırakacak değildi; sonunda murdarı temizden ayıracaktı. Bununla beraber Allah sizi gayba da muttali kılacak değildi. Fakat Allah, resûllerinden dilediğini seçer. O hâlde Allah'a ve resûllerine iman edin. Eğer iman eder, takva sahibi olursanız sizin için de çok büyük bir ecir vardır.

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ/*Allah elbette siz mü'minleri içinde bulunduğunuz durumda bırakacak değildi:* Hitap mü'minleredir. Anlamı şöyledir: Allah elbette siz mü'minleri münafıklarla karışmış olarak bırakacak değildi; nitekim O, Uhud savaşında ortaya çıkmış olan ve imana veya münafıklığa delâlet eden söz ve fiillere göre onları bunlardan ayırmıştır.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ/*Bununla beraber Allah sizi gayba da muttali kılacak değildi:* Yani "Allah elbette sizi kalplerde bulunan iman ve münafıklığa muttali kılacak değildi" demektir. Yahut "Allah elbette sizi galip geleceğinize veya yenileceğinize muttali kılacak değildi" anlamındadır.

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي/*Fakat Allah seçer:* Yani "Allah resûllerinden dilediğini seçer ve ardından gayba dair istediği şeylere onları muttali kılar" demektir.

"نُمْلِي" fiilinin sonundaki "هو" zamiri hazfedilmiştir. Zira ism-i mevsûle râci olan zamir bazen hazfedilebilir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 438. Ayrıca bk. Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 444. Diğer taraftan âyetin devamındaki "إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا" ifadesindeki ikinci "مَا" mâ-i kâffedir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذ۪ينَ يَبْخَلُونَ بِمَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ هُوَ خَيْراً
لَهُمْۜ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْۜ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِه۪ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَلِلّٰهِ
م۪يرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ۟ {١٨٠}

180. Allah'ın, lütfundan kendilerine verdikleri şeylerde cimrilik edenler, bunu kendileri için hayırlı sanmasınlar; aksine bu onlar için daha kötüdür. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ/***Cimrilik edenler:*** Zekât ve benzerlerinin verilmesine engel olurlar.

هُوَ خَيْراً/***Hüve hayran:*** Buradaki "هُوَ/hüve," zamiru'l-fasl'dır, "خَيْراً/hayran" kelimesi ise ikinci mef'ûldür, birinci mef'ûl ise mahzûf olup takdiri "(Cimrilik edenler) cimriliğin onlar için hayırlı olduğunu zannetmesinler" şeklindedir.

سَيُطَوَّقُونَ/***Boyunlarına dolanacaktır:*** Yani "Cimrilik edip vermedikleri şeyin günahı onlara yapışıp ayrılmaz" demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Cimrilik edip vermediği şey bir yılan olarak kıyamet günü kişinin boynuna dolanır."

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ فَق۪يرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُۢ سَنَكْتُبُ مَا
قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّۙ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ {١٨١}

181. "Gerçekten Allah fakirdir, biz ise zenginiz" diyenlerin sözünü and olsun ki Allah işitmiştir. Onların (bu) dediklerini, özellikle de haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız ve diyeceğiz ki: Tadın o yakıcı azabı!

لَقَدْ سَمِعَ اللهُ/***And olsun ki Allah işitmiştir:*** Allah Teâlâ'nın "مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضاً حَسَناً/***Kimdir o ki, Allah'a güzel bir borç verecek...***"[1578] âyeti

1578 Bakara 2/245.

inince Finhâs veya Huyey b. Ahtab (ö. 5/626) yahut onların dışında bazı Yahudiler "Demek ki fakir zenginden borç istiyor, öyleyse Allah fakir, biz zenginiz" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Onların söylemiş olduğu bu söz Kur'ân'a (inen âyete) itiraz olarak söylenmişse onların kıt anlayışlı olmalarını veya Kur'ân'ın anlamlarını tahrif etmiş olmalarını gerektirir. Şayet bu sözü böyle inandıkları için söylemişlerse bu küfürdür. İnançları dışında başka bir şeyden ötürü söylemişlerse de bu hafife alma ve dik başlılıktır.

سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا/**Onların (bu) dediklerini yazacağız:** Yani "Melekler sahîfelere yazıyorlar" demektir.

وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَاءَ/**Haksız yere peygamberleri öldürmeleri:** Yani "Ataları peygamberleri öldürmüştü" demektir. Onların buna rıza göstermeleri ve atalarından bunu yapmış olan kişilere tâbi olmaları sebebiyle öldürme fiili onlara isnâd edilmiştir.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْديكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِۚ {١٨٢} اَلَّذِينَ قَالُوا اِنَّ
اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُۜ قُلْ قَدْ جَٓاءَكُمْ
رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {١٨٣}

182. Bu, dünyada iken kendi ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez. 183. "Allah bize (gökten inen bir) ateşin yiyeceği (yakıp kor edeceği) bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti" diyenlere şöyle de: Size, benden önce mucizelerle, (özellikle) dediğiniz (mucize) ile nice peygamberler geldi. Eğer doğru insanlar iseniz, onları niçin öldürdünüz?

اَلَّذِينَ قَالُوا/**Ellezîne kâlû:** Bu ifade (iki âyet öncesinde geçen) "اَلَّذِينَ/ellezîne" lafzının sıfatı olup öncesinde geçen "عَبِيدِ/kullarına" lafzının sıfatı değildir.

حَتّٰى يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ/**Allah bize (gökten inen bir) ateşin yiyeceği (yakıp kor edeceği) bir kurban getirmedikçe:** Onlar, vermiş oldukları sadakanın

veya benzeri şeylerin Allah tarafından kabul edildiğini öğrenmek istediklerinde bunu bir yere koyarlar ve ardından gökten bir ateş iner ve onu yakardı. Gökten ateş inmezse bu (amel) kabul edilmemiş anlamına gelirdi. Ayrıca onlar, Allah Teâlâ'nın bunu kendileri için resûllerin doğruluğuna dair de bir alâmet kıldığını iddia ediyorlardı.[1579]

قَدْ جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ/***Size nice peygamberler geldi:*** Bu ifade onlara bir reddiyedir. Resûller onların iman etmelerini gerektiren birçok mucize getirmişlerdi. Aynı şekilde resûller, ateşin yediği kurbanı da onlara getirmişlerdi. Buna rağmen onlar resûlleri yalanlayıp öldürdüler. İşte bu da onların inkârlarının inattan kaynaklandığını gösterir. Zira onlar kendilerinin "اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَا/***Allah bize emretti***" sözlerini de yalanladılar.

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَٓاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ {١٨٤}

184. (Resûlüm!) Eğer seni yalanladılarsa (yadırgama); gerçekten, senden önce apaçık mucizeler, sahîfeler ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalanlanmıştı.

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ/***(Resûlüm!) Eğer seni yalanladılarsa (yadırgama); gerçekten, senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı:*** Bu âyet, diğer peygamberleri örnek göstererek Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e teselli vermektedir.

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ {١٨٥}

1579 Bu âyetle ilgili şu rivâyeti burada vermek gerekir: İbn Abbâs şöyle demiştir: "Bu âyet, Ka'b b. Eşref, Ka'b b. Esed, Finhâs b. Âzûrâ ve benzerleri hakkında nazil olmuştur. Onlar, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Muhammed! Allah'ın peygamberi olduğunu ve Allah'ın sana bir kitap indirdiğini iddia ediyorsun. Hâlbuki Allah bize Tevrât'ta, ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere iman etmememizi emretti. O ateşin hafif bir sesi olur ve gökten iner. Eğer sen bize bu ateşi getirirsen, seni tasdik ederiz" dedikleri zaman, işte bu âyet nâzil olmuştur. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 449.

185. Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz verilecektir. O zaman kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa o, gerçekten kurtulmuştur. Bu dünya hayatı ise aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir

فَمَنْ زُحْزِحَ/Femen zühziha: Bu ifade "Kim bir kenara çekilip uzaklaştırılırsa" demektir.

لَتُبْلَوُنَّ فٖي اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا اَذًى كَثٖيراًۜ وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ{١٨٦}

186. And olsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda deneneceksiniz ve gerek sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve gerekse müşriklerden birçok üzücü söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takva gösterirseniz, muhakkak ki bu, gerçekten azme değer işlerdendir.

لَتُبْلَوُنَّ/And olsun ki, deneneceksiniz: Hitap Müslümanlaradır. "Canlarda denenme," ölüm ve hastalıklarladır. "Mallarda denenme" ise musibetler ve hayır yolunda harcama iledir.

وَلَتَسْمَعُنَّ/And olsun ki, işiteceksiniz: Âyetin sebeb-i nüzulü, Yahudilerin "Allah fakirdir" demeleri ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ve Müslümanlara sövmeleridir.

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مٖيثَاقَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُۘ فَنَبَذُوهُ وَرَٓاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهٖ ثَمَناً قَلٖيلاًۜ فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ{١٨٧}

187. Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir pahaya sattılar. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötüdür!

لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ/***Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz:*** İbn Abbâs "Bu âyet Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in durumu hakkında kendilerinden söz alınmış olan Yahudilerle ilgili olup onlar bunu gizlemişlerdi" demiştir. Bir görüşe göre,[1580] bu âyet, Allah'ın, durumunu kesin bir şekilde bildirdiği herkes hakkında umum bildirir.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا اَتَوْا وَيُحِبُّونَ اَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا
فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ {١٨٨}

188. Sanma ki ettikleri ile sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır.

الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا اَتَوْا/***Ettikleri ile sevinen:*** İbn Abbâs şöyle demiştir: Bu âyet ehl-i kitap hakkında inmiştir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ehl-i kitaba (Tevrât'ta olan) bir şey sormuş, onlar da onu Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gizleyip ona başka bir şey bildirmişlerdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanından çıktıklarında, kendilerine sorduğu şeyi bildirmiş intibâsını vermişler ve bundan dolayı da övülmeyi istemişlerdi. Diğer taraftan kendilerine sormuş olduğu şeyin doğru cevabını gizlemiş olmalarından dolayı da sevinmişlerdi. Ebû Sâîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle demiştir: "Bu âyet, münafıklar hakkında inmiştir. Onlar Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bir savaşa çıktığında ona katılmazlar ve ayrıca Allah Resûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e muhalefet için (evlerinde) oturup kalmalarına da sevinirlerdi. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* geldiğinde de gider, ona özür beyanında bulunur, ayrıca yapmadıkları işlerden dolayı da övülmeyi de arzu ederlerdi."

فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ/***Sanma ki onlar:*** Buradaki "تَحْسَب/tehsabü" fiili başta te harfi ve be harfinin üstünü ile "فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ/sanma ki onlar" şeklinde

1580 Dâru'z-Ziyâ baskısında "قيل" lafzı yer almamakla birlikte Şârika baskısında "قيل" lafzı bulunmaktadır. Bu nedenle tercümede Şârika baskısı esas alınmıştır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitaptır.[1581] Başta ye harfi ve be'nin ötresiyle "فَلَا يَحْسَبُنَّهُم/Onlar sanmasınlar ki" şeklinde fiil "الَّذِينَ يَفْرَحُونَ/**sevinen kimseler"** ifadesine isnâd edilir. Yani "Onlar kendilerini azaptan kurtaracaklarını sanmasınlar" demektir. Her kim de başta te (ve be'nin üstünü) ile "فَلَا تَحْسَبَنَّ/Sanma ki" şeklinde okursa bu, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitaptır. Bu durumda "الَّذِينَ يَفْرَحُونَ/sevinenler" ifadesi mef'ûlün bih, "بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ/**azaptan kurtulacaklardır"** ifadesi ikinci mef'ûl, (ikinci) "فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ/**sanmaki onlar"** ifadesi ise tekit için tekrar edilmiştir. Kim de "فَلَا يَحْسَبَنَّ/onlar sanmasınlar" şeklinde başta ye ile okursa (ikinci) "فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ/**sanma ki onlar"** ifadesinin iki mef'ûle delâlet etmesinden dolayı iki mef'ûl hazfedilmiş olur.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾ اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِۚ ﴿١٩٠﴾

189. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah her şeye kadirdir. 190. Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için elbette birtakım deliller vardır.

وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ/***Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde:*** Bu, Bakara sûresinde anlatılmıştı.

اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاًۚ سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

191. Ya Onlar ki, gerek ayakta dururken gerek otururken gerekse yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve

---

1581 Burada yapılan açıklamalarla ilgili kısaca şu bilgiyi vermek gerekir: Muzari fiile tekit nûnu birleştiğinde müfred sîgada muzari fiilin son harekesi üstün, cemi sîgada son harekesi ötre olur. Örnek:"يَكْتُبَنَّ/O muhakkak yazar" burada be harfi müfrede işaret olarak üstün ile gelmiştir. "يَكْتُبُنَّ/Onlar muhakkak yazarlar" fiilinde be harfi cemiye alâmet olarak (vav'dan bedel) ötre ile gelmiştir. "تَكْتُبُنَّ/(Erkek için) sizler muhakkak yazarsınız" Kadın muhataba olduğunda muzari harfinin son harekesi be "تَكْتُبِنَّ" şeklinde ("تَكْتُبِينَ" idi tekit nûn'u birleşince ye düştü, ondan bedel) esre olmuştur.

yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tüm noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!

قِيَاماً وَقُعُوداً وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ/***Gerek ayakta dururken gerek otururken gerekse yanları üzerine yatarken (Allah'ı anarlar):*** Yani "Her durumda Allah'ı anarlar" demektir. Nitekim bu hâller sadece Âdemoğlunun durumuna hasredilmiştir. Bir görüşe göre, bu durum namazda gerçekleşir, onlar ayakta namaz kılarlar, buna güç yetiremiyorlarsa oturarak namaz kılarlar, buna da güç yetiremiyorlarsa yanları üzere yatarak kılarlar.

رَبَّنَا/***Rabbimiz:*** Yani şöyle derler: Ey Rabbimiz! Sen gökleri ve yeri faydasız (boş yere) yaratmadın. Bilakis sen onları bir faydaya binaen yarattın ve yine insanı da onun hakkında tefekkür etmesi için yarattın. Böylelikle seni tanısınlar ve sana kulluk etsinler.

رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ {١٩٢}
رَبَّنَا اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِياً يُنَادِي لِلْاِيمَانِ اَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا
ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّاٰتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ {١٩٣} رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا
عَلٰى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ {١٩٤}

192. Rabbimiz! Doğrusu sen kimi cehenneme koyarsan, artık onu perişan edersin. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur. 193. Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, "Rabbinize inanın!" diye imana çağıran bir davetçiyi işittik ve hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, canımızı iyilerle birlikte al. 194. Rabbimiz! Bize peygamberlerin vasıtasıyla vaat ettiklerini de bize ver, kıyamet gününde bizi rezil etme. Şüphesiz sen vaadinden caymazsın!

سَمِعْنَا مُنَادِياً/***Bir davetçiyi işittik:*** Davetçi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir.

مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ/***Mâ vaadtenâ alâ rusulike:*** Yani “Resûllerinin dilleriyle vaat ettiklerini” demektir.

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنّ۪ي لَٓا اُض۪يعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰىۚ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍۚ فَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاُو۫ذُوا ف۪ي سَب۪يل۪ي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ ثَوَاباً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ{١٩٥}

195. Nihayet Rableri onların duasına icap etti. Evet, erkek olsun kadın olsun içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım; hepiniz birbirinizdensiniz… Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğrayanların, savaşanların ve öldürülenlerin; and olsun kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Hem de Allah katından verilen bir sevap olarak… En güzel sevap Allah’ın katındadır.

مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰىۚ/***Erkek olsun kadın olsun:*** Buradaki “مِنْ/min” harfi cerri cinsi beyan içindir. Bir görüşe göre, öncesinde olumsuzluk edatı (لَٓا/lâ) geçmesinden dolayı zâidedir.

بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍۚ/***Hepiniz birbirinizdensiniz:*** Yani kadınlar ve erkekler (taatlerine mukâbil verilecek) sevap ve hayırda aynıdır.

وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ/***Yurtlarından çıkarılanların:*** Onlar, müşriklerin Mekke’de eziyet ettiği muhâcirler olup bundan dolayı Mekke’den çıkmışlardı.

ثَوَاباً/***Sevâben:*** (Tekit edici) mastar olarak mansuptur.

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِۜ{١٩٦}

196. O hâlde inkârcıların (refah içinde) diyar diyar dolaşması sakın seni aldatmasın!

لَا يَغُرَّنَّكَ/Sakın seni aldatmasın: Bu ifade Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir tesellidir. Yani "Sizler kâfirlerin dünyadaki hâllerinin daimi olacağını zannetmeyesiniz ki bundan dolayı üzülesiniz" demektir. Âyetteki "لَا يَغُرَّنَّكَ/lâ yeğurranneke" ifadesi, "وَلَا يَحْزُنْكَ/**seni üzmesin"** ifadesi konumundadır.

مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ{١٩٧}

197. Azıcık bir menfaattir o. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir!

مَتَاعٌ قَلِيلٌ/Azıcık bir menfaattir o: Yani "Onların dünyada iken (zevk içerisinde) gezip dolaşmaları ahirette kaybettiklerine nazaran çok az bir şeydir" demektir.

لٰكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا نُزُلاً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَما عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ لِلْاَبْرَارِ{١٩٨}

198. Fakat Rablerinden korkanlar için altlarından ırmaklar akan, ebedî olarak kalacakları cennetler vardır. Hem de Allah tarafından bir ağırlama olarak... İyi kişiler için Allah katındaki (nimetler) daha hayırlıdır.

نُزُلاً/Nüzülen: Bu lafız, "جَنَّاتٌ/cennetler" kelimesinden hâl olarak[1582] yahut mastar olarak mansuptur.

لِلْاَبْرَارِ/Li'l-ebrâri: Bu kelime "بَرٌّ/berrun" veya "بَارٌّ/bârrun" kelimesinin çoğulu olup "İyilik yapan kişiler" anlamındadır. Bu da takvanın zirvesi ve salih ameldir. Bazıları da "İyiler, hiç kimseye zarar vermeyen kimselerdir" demişlerdir.

1582 Zira "جَنَّاتٌ" kelimesi sıfat ile tahsis edilmiştir. Bunun âmili de "لَهُمْ" lafzındaki lam harfi cerridir (yani zarfı müstekardır). "نُزُلاً" lafzının tekit manasına gelen mef'ûlü mutlak olması da caizdir. Çünkü onların cennetlerde ebedi kalışları, "orada konaklamaları veya ağırlanmaları" manasınadır. Ferrâ bu kelimenin bir tefsiriyye (temyiz) olarak mansup olduğunu söylemiştir. Bk. Râzî, *Mefâtîhü'l-gayb*, IX, 472.

وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَمَٓا
اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ خَاشِع۪ينَ لِلّٰهِۙ لَا يَشْتَرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَناً قَل۪يلاًۜ اُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ{١٩٩}

199. Bununla birlikte ehl-i kitaptan öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ederler. Allah'ın âyetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, son derece hızlı hesap görür.

وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ/***Bununla birlikte ehl-i kitaptan öyleleri var ki:*** Bir görüşe göre bu âyet, Habeşistan kralı Necâşî[1583] (Ashame, ö. 9/630) hakkında inmiştir. Zira o, Hristiyanken Müslüman olmuştu. Bir görüşe göre, Yahudilerden Müslüman olan Abdullah b. Selâm (ö. 43/664) ve benzerleri hakkında inmiştir.

لَا يَشْتَرُونَ/***Satmazlar:*** Bu, onlar için bir övgüdür. Diğer taraftan onların dışında Allah'ın âyetlerini az bir pahaya satan kişileri yermek için burada ta'rîz (iğneleme) üslûbu vardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا
وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ {٢٠٠}

200. Ey iman edenler! Sabredin ve karşınızdakinden daha dirençli olun; (cihad için) daima tayakkuzda olun ve Allah'tan sakının ki başarıya erişebilesiniz.

وَصَابِرُوا/***Sabredin:*** Yani "Savaşta düşman karşısında daha dirençli olun" demektir.

وَرَابِطُوا/***(Cihad için) daima tayakkuzda olun:*** Yani sınırlarda atlarınızı bağlamış ve cihada hazır bir vaziyette bulunun. Bir görüşe göre bu,

---

1583 Necâşî Habeş kralları için kullanılan bir ünvandır. Geniş bilgi için bk. Öztürk, Levent "Necâşî Ashame," *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 476-477.

Allah ile kul arasındaki sözleşmedir. Yani günahları terk etme ve taatleri yapma konusunda Allah'a söz vermektir. İlk görüş daha kuvvetli ve daha meşhurdur. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Allah yolunda bir gün sınır nöbeti tutmak bir ay oruç tutmak ve o ay boyunca namaz kılmaktan daha hayırlıdır."***[1584] Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (bir namazdan sonra diğer) namazı bekleme hakkındaki ***"Dikkat edin! İşte ribât budur"*** sözü,[1585] bu ameldeki sevabın büyüklüğünden dolayı Allah yolunda ribata (nöbet tutmaya) bir benzetmedir. Fakihlere göre murabıt, Allah için nöbet tutmak amacıyla kendi memleketi dışında sınır boyuna yerleşmiş kimsedir. Geçimlerini sağlamak için ailesiyle birlikte her zaman orada yaşayanlar ise murabıt değildir ancak onlar korucudur. Bunu İbn Atıyye hikâye ederek aktarmıştır.

1584 Müslim, 1912; Tirmizî, 1621; Ebû Davud, 2500.

1585 Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Allah'ın hataları silmeye ve dereceleri yükseltmeye vesile kıldığı şeyleri size söyleyeyim mi?"*** Sahâbîler "Evet ey Allah'ın Resulü, söyleyin!" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: ***"Sıkıntılı zamanlarda abdesti tam almak. Mescide giden adımları çoğaltmak. (Bir namazdan sonra diğer) namazı beklemek. İşte bu ribattır, işte bu ribattır, işte bu ribattır."*** Bk. Müslim, 251; Tirmizî, 52.